68
6 G
20
BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE

Ex Bibliotheca
majori Coll. Rom.
Societ. Jesu
IV. 6. c.

R. Theol. To. I p. 165 n. 3

5-7-C-3

Exemplare integro

L. Cœlii Lactantii Firmiani diuinarum inſtitutionum Libri ſeptem.

De ira Dei,	Liber I
De opificio Dei,	Liber I

Epitome in libros ſuos liber acephalos.

Phœnix.

Carmen de Dominica Reſurrectione.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

AL DVS

Optimo, atq; integerrimo Antiſti Antonio Triultio, ac Chriſtianiſſimi Francorum Regis Oratori ad Senatum Venetum præſtantiſſimo, Ioãnes Baptiſta Egnatius Venetus.

GRaue nuper uulnus accepimus Antiſtes integerrime, atq; ex Aldi Manutij morte maius opinione omnium incommodum. neq; uero uni hoc mihi tantum contigit, qui hominis amicissimi iucunda conſuetudine, & officiorum coniunctione chariſſimi priuatus ſum, ſed uniuerſis plane literatis, ac bonarum artium ſtudioſis. Vt interitu ſingularis, ac eximij uiri non poſſimus non etiam, atq; etiam omnes commoueri. Auget uero moleſtiam hanc noſtram, quod in tanta doctorum uirorum, ac bonorum librorum penuria, quanta hoc tempore planè dignoſcitur, uir & egregie doctus, & ad rem literariam ſuo periculo, ac labore iuuandam natus, alieno admodum tempore ſublatus eſt, ut planè & doctrinæ ſuæ, & ſingularis induſtriæ triſte omnibus deſyderium reliquerit. Ad hæc autem doloris acerbitas eo grauior quotidie recrudeſcit, quod cum literatis omnibus ita uixit, ut cũ nullius unquam obtrectarit, aut aduerſatus ſit laudi, omnes incredibili pietate ſemper & amplexus ſit, & fouerit. ut nemo ferè in omni Europa ſit uel mediocriter eruditus, qui nõ ſingulari aliquo Manutij beneficio ſit affectus. Illi igitur et ego cũ illis præcipue iure doleo, dolendumq; magis omnibus cenſeo, quando uir ille defunctus uita ſit, cuius induſtriæ parẽ nec noſtra, nec ſuperior ætas habuit. Quod

ſi memoriæ proditum eſt, uel mediocriũ hominum mor te, uel etiam auicularũ interitu ciuitates etiam magnas doluiſſe, ſolenniq́; pompa populum Ro. Corui funus ce lebraſſe, quis nõ planè angatur animo, cum amiſſum, extinctumq́; illum uirum intelligat, qui rem literariã iam lapſam, ac propè deſperatam ſolus ferè erexerit, & reſtituerit? Cuius erectæ, ac reſtitutæ laus tanto ma ior, inſigniorq́; æſtimari debet, quanto grauior litera- rum amiſſio futura erat, quàm imperij, & finium di- minutio. Illæ. n. cum ſemel amiſſæ ſunt, non modo nõ reuiuiſcunt, aut terrarum alibi florent, ſed ita planè intercidunt, ut earum ueſtigia uix ſuperſint. Imperiũ uero, ac ſumma rerum, ut apud unum populum, gen tem'ue intercidat, ſic alibi lætius, illuſtriusq́; exurgit, ut ex unius populi, nationisq́; lapſu, maieſtas illa, & ſplendor imperij, opumq́; magnitudo ad alium maior, & clarior ſæpe transferatur. Cæterum quando nec Aldo ꝑpetua rerum felicitas pronuſſa fuerat, nec nos in homine ſperare id poteramus, dolori noſtro termi- num aliquem ſtatuimus, ne noſtro incommodo, ac detrimento dolere magis uideamur. uixit etenim ille quàm diu licuit, et uixit in ſumma omniũ probitatis, ac eruditionis opinione. Neq; enim ulla tam barbara, tam remota gens hodie Europæ finibus includitur, cui non notiſſimum Aldi nomen, ac celeberrimum fuerit. ſed & pleroſq; non ignobiles uiros uel hac ſola cauſa Venetias ueniſſe conſtat, ut unũ hunc ſalutarent, et ui ſerent, magniſq́; ẽt muneribus donarent, et quos urbs tanta, tamq́; admirabilis ad ſui cõtẽplationẽ nõ tra- xerat, unius uiri fama perduxit, adhortati pro uirili,

ut inſtituto reſtituẽdæ latinæ, ac græcæ liguæ propoſi to inſiſteret. In cuius ille meditationẽ cũ die, noctesq́; totus incũberet, graui, ac diuturno conflictatus morbo, quem ex nimio labore, ac uigilijs contraxerat, ſuo fortaſſe tempore, noſtro certe alieniſſimo deceſſit. neq; enim ullum antea illi commodius hoc fuerat. cum & longa illum experientia peritiſſimum feciſſet, & multa iam paraſſet, quæ ſi perpolire, atq; abſoluere potuiſſet, non multum certe ad rei ſummam deſyderares. Ille igitur alijs alia. mihi Cœlij Lactantij Firmiani ſeptem inſtitutionum diuinarum libros, & reliqua diſertiſſimi Chriſtianorum uiri monimenta corrigenda tradiderat, ut ipſe interim aut alijs commodius emendandis, aut ſubleuandæ ualetudini uacare poſſet. Quo in opere quantum elaborarim, quãtum'ue induſtriæ, ac ſtudij adhibuerim, aliorum malumus eſſe iudicium. Illud affirmare poſſum, tanto hoſce libros caſtigatiores eſſe cæteris Lactantii libris, qui ad hanc diem impreſſi legantur, quanto Aldus ipſe in hoc genere laudis omnes alios facile præſtitit. Et ij qdem tibi iure nuncupari debuere, uel quod inter religionis noſtræ proceres primum dignitatis locum tenes. uel quod clariſſima in terra Italia familia natus es. uel quod Chriſtianiſſimi Regis, ac potentiſſimi Legatus apud Venetum Senatum incredibili ciuitatis gratia, ac prudentiæ opinione iampridem fulges. uel deniq; quod conſilio, ingenio, authoritate, liberalitate parem ferè habeas neminem. Vnum lectorẽ admonitum uelim, Epitomen, quam curauimus addendam ex Hieronymi teſtimonio, non ſolum a-

cephalon eſſe, quod ille & doctiſſimus, & ſanctiſſimus uir aſſerit. ſed plane eius fragmentum quoddam. quod tamen, qualecunq; eſſet, ex tanto naufragio uel ſcalmum hunc ſeruare ſtudui. Quin etiam carmen de reſurrectione, quod Lactantio adſcriptum inueni, non modo dignum eius uiri eloquentia mihi uiſum eſt, ſed ne cum Phœnice quidẽ, quem cecinit, comparandum. cum ad alia, in ſyllaba etiam claudicet. Sed & notas illas in Lactantium neſcio cuius fraterculi expunximus. tum quod multa ex illis imperite reprehendantur, tum etiam quod uoluimus ſuum cuiq; iudicium integrum eſſe. cum præſertim illis temporibus hic floruerit, quibus eorum, multa non dum communi conſenſu dãnata fuerant. quæ uir alioqui diſertiſſimus, nec pertinaciter affirmaſſet, & admonitus facile emendaſſet. Bene, ac feliciter Vale.

EX HIERONYMO DE VIRIS ILLVSTRIBVS.

f Irmianus qui & Lactantius, Arnobij diſcipulus, ſub Dioclitiano principe accitus cum Fannio grammatico, cuius de medicinalibus uerſu compoſiti extant libri, Nicomediæ rhetoricam docuit, ac penuria diſcipulorum, ob græcam uidelicet ciuitatem, ad ſcribendum ſe contulit. Habemus enim Sympoſium quod adoleſcentulus ſcripſit Africæ, & ὁδοιπορικὸν de Africa uſq; Nicomediam hexametris ſcriptum uerſibus, et alium librum, qui inſcribitur Grāmaticus, & pulcherrimum de ira Dei, et inſt. diuin. aduerſus gentes libr. VII. Epitomen eiuſdem operis in libro uno ἀκέφαλον, & ad Aſclepiadem libros duos. De perſecutione, librum unū. ad Probum epiſtolarum lib. IIII. ad Seuerū Epiſt. lib II. ad Demetrianū auditorem ſuum epiſt. libr. II. ad eundem de opificio Dei, uel formatiōe hominis librū unū. Hic in extrema ſenectute magiſter Criſpi Cæſaris filij Conſtantini in Gallia fuit, qui poſtea à patre interfectus eſt. Sed & in epiſtola ad Magnum ita Lactantij meminit, ſeptem libros aduerſus gētes Arnobius edidit, totidemq́; diſcipulus eius Lactātius, qui de ira quoq; atq; opificio dei duo uolumina condidit, quos ſi legere uolueris dialogum Ciceronis in eis excerptum reperies.

Quanti ſit, & fuerit ſemper cognitio ueri tatis. Et quod nec ſine religione ſapientia, nec ſine ſapientia ſit probanda religio. Caput I.
Quod prouidentia ſit in rebus humanis. Cap. II.
An poteſtate unius Dei mundus regatur, an multorum. Cap. III.
Quod unus uere ſit deus à prophetis etiam prænuntiatus. Cap. IIII
De teſtimonijs poetarum. Cap. V.
De teſtimonijs prophetarum, & philoſophorum. Et de teſtimonijs Cottæ pontificis, Triſmegiſti. Et de decem Sibyllis. Cap. VI.
De teſtimonio Apollinis, & Deorum. Cap. VII.
Quod Deus ſine corpore ſit, nec ſexu ad procreandum egeat. Cap. VIII
De Hercule, atque ortu eius, & geſtis, & morte. Caput. IX.
De Aeſculapio, Apolline, Neptuno, ac Marte, & Caſtore, Polluce, atq; Mercurio. Cap. X.
De ipſius Iouis parentibus, & ortu, & uita eius flagitioſiſſima, morte, & ſepultura. Cap. XI.
Quomodo ſtoici figmenta poetarum ad philoſophicã transferant rationem. Cap. XII.
Quomodo poetæ, & hiſtorici ſtoicorum interpretationes de Ioue, & Saturno, & alijs dijs uanas, & inanes oſtendunt. Cap. XIII.
Quid Q. Ennius doceat i ſacra hiſtoria. Ca. XIIII

Qua ratiõe hoĩes dij cœperint nominari. Ca. XV.
Qua ratione dii eſſe non poſſunt, quos ſexus diſcernit. Et quod in naturam Dei non accidit aut ſexus, aut coitus, aut officium generandi. Cap. XVI.
Quod ſtoici fidem hiſtoriarum, et poetarum figmenta inani phyſica ratione peruertunt, et quæ miſeriæ, & turpitudines de diis referantur. Cap. XVII.
Quomodo refellantur ij, qui Deos eſſe factos ex hominibus mentiuntur. Cap. XVIII.
Quod Deos uanos, & Deum uerum nemo ſimul poteſt colere. Cap. XIX.
De propria Romanorum religione. Cap. XX.
De ſacrificiis, & myſteriis eorum. Cap. XXI.
Quis author prædictarũ uanitatum in Italia apud Romanos fuerit, et qs apđ alias gẽtes. Cap. XXII.
Quo tempore cœperint uanæ ſuperſtitiones, & quibus authoribus. Cap. XXIII.

CAPITA LIBRI II.

QVod rationis obliuio, & ignorantia ſui facit homines ingratos ueri Dei, qui colitur in aduerſis, et in proſperis cõtẽnitur. Cap. I.
Quæ fuerit prima cauſa fingendi ſimulachra. Et qđ ueriſſima Dei imago eſt homo. Et qđ extra ſe Deũ nemo fideliter colit. Cap. II.
Quod Cic. et alii, qui uidebantur ſapientes, cæteris deterius peccauerunt. Cap. III.
Quod nihil maieſtatis, & reuerentiæ habeant idola. Cap. IIII.

Quod ſolus omnium creator uerus Deus eſt, ſolusq́; colendus, nec elementa, nec corpora cœleſtia aliq̃d diuinitatis habent, in quo & ſtoici deſipiunt, qui ſtellas Deos putant, quæ non ſua uoluntate mouentur, ſed dei. Et qua ratione eas ſic fieri uoluit. Cap. V.

Quod nec terra, nec aqua, nec pars aliqua mũdi, nec totus ipſe Deus eſt animatus, ſicut ſtoici mentiuntur, qui quod aſtruunt, pariter et euertunt. Cap. VI.

Quod dupliciter peccant inſipientes. Et q̃d auaritia ſub obtentu religionis colitur præualente ratione traditione maiorum, et qui fuerint maiores, quorum authoritas præiudicat ueritati. Cap. VII.

Quod ratione potius innitendum eſt, & quæ miracula ſcripta ſunt ad confirmationem erroris multorum. Cap. VIII.

Quod per inuidiam Diaboli intrauit mors, & pullulant radices errorum. Et quod Deus ipſe natura eſt, qui materiam primordialem, et omnia fecit ex nihilo. Cap. IX.

Quod Deus quatuor elementa diſtinxit, & quatuor qualitates, & quatuor tempora, et quod ex calore, et humore ſit uita, & quare homines igne, cætera animalia aqua magis utantur. Cap. X.

Quod creato mundo facta animalia propter homines ſunt, et tandem homo ipſe. Et quid ſit, quod poetæ finxerunt Deucalionem homines reparaſſe. Et quod Ariſtoteles falſo putauit mundum eſſe æternum. Et quæ ſunt tres Parcæ. Cap. XI.

Quod non de terra uel ſponte nata ſunt animalia, ſed diſpoſitione diuina, cuius feciſſet nos deus con-

ſcios, ſi ſcire expediret. Cap. XII
Quare duo ſexus mundi minoris, ideſt hominis, et qđ ſit mors eius prima, quid ſecunda, & de primorum parentum culpa, & pœna. Cap. XIII
Quod non liber pater fuit inuentor uini, ſed Noe poſt diluuium. Et quæ fuit origo gentium, et qui primi habuerunt ſcientiam aſtrorum, & ignorantiam Dei. Caput XIIII
De inquinatione angelorum, & duobus generibus dæmonum, qui ſe perſuaſerunt, ut Deos coli, quos etiam familiares philoſophi habuerunt, ut Socrates. Caput XV
Quod hi prodeſſe putantur, cum nocere deſinunt, nec poſſunt aliquid in eos, qui in fide ſolidati ſunt, ſed ſanctis ſubiecti eis tanq̃ ſerui obediunt. Cap. XVI
Quod hi aſtrologiam, aruſpicinam, et omnes artes reprobas inuenerunt, & perſuaſerunt cultum idolorum per miracula, & uarias fallaciarum tendiculas. Cap. XVII
Cur Deus humano generi ſic patiatur illudi, & ꝙ tribus de cauſis uana eſt deorum religio. Cap. XVIII
Quod in cultu ſimulachrorum nulla poteſt eſſe relĩgio, nam à ſimulatione, ideſt à fallacia dicta ſunt. Cap. XIX
Breuis epilogus, quo docet gentilibus ſuperatis, ſibi à philoſophis grauius imminere certamen. Cap. XX

CAPITA LIBRI III

C Ommendatur in primis ueritas, & omnĩ præfertur eloquentiæ, & quare eam non

ſint aſſecuti philoſophi aperitur. Et quare ſtylo ſimplici ſacra ſcribantur eloquia. Et quod philoſophis tunc maxime credendum eſt, cum ſuam ignorantiam profitentur. Cap. I

Quod ipſo nomine philoſophiæ conuincitur q̄ inanis fuerit gentiliter philoſophantiū occupatio. Cap. II

Ex quibus rebus philoſophia conſtet, et quis fuerit author academicæ ſectæ, quæ nihil recti definit, quam ſolam opinionem eſſe in philoſophia gentilium, qui ideo plus audent, quia errores eorum non arguit niſi Deus. Cap. III

Quomodo Zeno, & Socrates totam philoſophiam ſuſtulerunt de medio, quæ quaſi quodam ciuili bello confecta eſt. Cap. IIII

Contra academicos, quod multa ſcire & natura rerum, & uitæ neceſſitas cogit. Cap. V

Quomodo ſapientia in medio errantium fuerit, & academici contra phyſicos, & phyſici contra academicos dimicauerint. Et quæ ſint aſiſtatarum exempla quæſtionum. Et quod rationes cæleſtium, ſiue naturalium ſciri non poſſunt. Cap. VI

De morali philoſophia, & quare ſicut utilior, ita de cæteris philoſophiæ partibus ſit facilior, quæ fuerint omnium philoſophorum ferè ſententiæ de ſummo bono. Cap. VII

Quod uera ſapientia docet ſummū bonum hoīs non eſſe animi, uel corporis uoluptatem, aut aliqđ eorum, quæ à philoſophis ſunt propoſita. Cap. VIII

Quid ſit uere ſapientis ſummū bonū, et q̄ uitioſa fuerit ratio Anaxagoræ, ad qđ natus ſit homo. Cap. IX

Quod ea, quæ uidentur hominis eſſe propria, cæteris quoq; animalibus cõmunia ſunt, homini uero proprium eſt deum noſcere, & colere. Cap. X.

Quod Deus fecit hominem cupidum religionis, & ſapientiæ, quorum alterum conſtare ſine altero non poteſt. Et quod nihil eorum, quæ mortales appetunt, ſummum bonum ſit. Cap. XI.

De duplici pugna corporis, & animæ, & hoſtibus utriuſq;. Et quod uirtus non propter ſe appetenda eſt, ſed propter uitam æternam, quæ ſummũ bonum eſt, & uirtutem neceſſario ſequitur, & in præſenti haberi non poteſt. Cap. XII.

Quod anima ĩmortalis, & quare diuina traditio logicam non deſyderat, aut philoſophiam, ſed ethicã ſolam, in qua docenda ſummi philoſophi errauerunt, & quare philoſophia non ſit dux uitæ, et uirtutum parens, expultrix uitiorum, quod tamen Cic. & alii aſtruere conati ſunt. Cap. XIII.

Quod Lucretius, & alii errauerunt opinati ſapientiam inuentam eſſe ab homine, & nec datam hominibus á creatore. Et quomodo Cicero ſuis uerbis conuincitur. Et quod philoſophia nec uerum docet, nec ad recte uiuendum inſtruit. Cap. XIIII.

Quod in eodem errore fuit Seneca. Et quid philoſophia ſecundum ipſum. Et qđ ſicut deus unus, et ueritas una, ita una ſimplex ſapientia, et quomodo philoſophorũ oratio pugnet cum uita. Cap. XV.

Quod recte docentes, et male uiuentes teſte Cic. non utilitatem ex philoſophia, ſed inanem percipiunt delectationem. Et qđ ſapientia ſeipſam ſemper exercet

in bonis actibus. Et quare non philoſophiæ, ſed ſapientiæ ipſi iugiter inſiſtendum ſit. Cap. XVI.
Quæ fuit ipſa doctrina Epicuri, quæ moribus omniũ appoſitiſſima loquebatur, & quomodo Leucippũ, et Democritum habuerit authores erroris, & fabros atomorum, & aſſertores uoluptatis. Cap. XVII.
Quomodo pythagorici, & ſtoici contrario epicureis errore deſipiant, ſic animarum immortalitatem ſtatuentes, ut eas in uaria corpora tranſire mentiãtur, & uoluntariam mortem perſuaſerint inaniter philoſophantibus. Cap. XVIII.
Quod Cic. & alii ſapientiſſimi immortalitatem animarum, ſed infideliter docent, & qđ mala, uel bona mors ſit ponderanda ex ante acta uita, & gratia Dei. Cap. XIX.
Quod Socrates in eo fuit prudentior cæteris, quia à perſcrutatione cœleſtiũ, & naturaliũ cauſarum diſputationem ſuſpendit, in quibus temere conſumitur ingenium, & tempus, ſed & in multis deſipuit, quorum ſubiiciuntur exempla. Cap. XX.
Quid Plato didicerit à Socrate, quod ſi obtineret, humani generis periret ſocietas. Cap. XXI.
Quod dogma Platonis non erat niſi criminis fons, et fomes, et uirtutũ omniũ exterminiũ. Cap. XXII.
De minoribus philoſophis, & quatenus in uitæ ratione ex rerum contemptu proficiant, & erroris aſſertores ſint. Cap. XXIII.
De antipodibus, quos ideo eſſe finxerunt, qa opinati ſunt mundum eſſe rotundum. Cap. XXIIII.
Quot & quanta prædiſcenda ſunt generaliter phi-

loſophantibus, ut philoſophiam nullus aſſequatur, aut rarus. Cap. XXV.
Quod doctrina cœleſtis ſapientiam ſola largiatur, quam natura cõmunis appetit, & quærens philoſophiam non inuenit. Et quã efficax ſit lex Dei, et eccleſiæ ſacramenta. Cap. XXVI.
Quod philoſophi ſæpe recte præcipiunt, & interdũ uident uerum, & quare non ſit eis credendum, in quo ſolo nitatur conditio creaturæ, & unde naturæ nomen, aut fortunæ, et quomodo philoſophi ſuis inuicem gladiis pereunt. Cap. XXVII.
Quod Fortuna nihil eſt, quã philoſophi nõ modo deã, ſed Deum mentiuntur. Et quomodo hunc errorem dæmones imiſerint eis, qui deum neſciebant, & cõtemnebant. Cap. XXVIII.
Item repetitio de Fortuna, & natura, & definitione eius. Cap. XXIX.
Epilogus, quo docet quomodo tranſeundum ſit à uanitate philoſophorum recedentibus, & ad ueram ſapientiã aſpirãtibus ſcilicet ad uerbũ dei, in quo ſola ueritas inuenitur, et uirtus, et beatitudo, et ab eis, quæ dicta ſunt, ad dicenda tranſitũ fiat. Cap. XXX.

CAPITA LIBRI IIII.

Quomodo unius ſeculi error in omnẽ ſit trãſfuſus ætatem, & orbẽ occupauerit, et Græciã poſt gloriã ſeptem ſapientum ſtudio perquirẽdæ ueritatis exarſerit, et ſtudioſi eius ſe maluerint philoſophos quã ſapiẽtes appellari. Cap. I.

Quod ibi eſt quærenda ſapientia, ubi gentibus eſt ſtultitiæ titulus. Et quare Pythagoras, & Plato literarũ perſcrutatores non acceſſerũt ad iudæos. Cap. II.
Quod ſapientia, & religio inſeparabiliter cohærẽt, et q̃d neceſſe eſt eoſdem non diuerſos eſſe ſecretarios ſapientiæ, & numinis ſacerdotes, & quare contra naturam ſit colere plures deos, & quare neceſſitate naturæ oportet dominum eſſe unum unicuiq; , ſic et patrem unum. Cap. III.
Quod ſapiẽtia ſpectat ad filios, religio ad ſeruos, et utriuſq; fons Deus unus ſolus, et uerus, qui ingratum abdicat filiũ, et fugitiuũ punit ſeruũ. Cap. IIII.
Quod oracula prophetarum ſoliate inſpicienda ſunt, quos diuinitus eſſe locutos, rerum multo ante prædictarum conuincat euentus. Et quo tẽpore propheta uerit Moyſes, quot annis Ioſue rexerit populum. Quot præfuerint iudices. Quãdiu regnauerint reges, quo tẽpore dominatus Cyrus, quod in prophetis eſt ſapientiæ fundamentum. Cap. V.
Quod Deus creator omnium coomnipotentem genuit filium, & per eum creauit uniuerſa, teſtes ſunt Sibylla & Triſmegiſtus, oracula conſona prophetis, et ſapientiſſimo Solomoni. Cap. VI.
Quod nomen filij, et angelis, et hominibus ſit ignotũ. Licet nomen habeat, quod non ab utriſq; adoratur, et unde dicatur Ieſus, et unde Chriſtus. Cap. VII.
Quod filius bis natus eſt, æternaliter de patre, temporaliter de Virgine matre, ſed natiuitate inexcogitabili, & ineffabili. Et quare dicatur uerbum, & in quo ab aliis angelis differat, & quare illi non

dicantur uerbum Dei,uel uerba,& quare hominis ſpiritus diſſolubilis,& quid Dauid,et Solomon prophetauerint de hoc uerbo,& qđ Solomon præceſſerit Troianum bellum,& quid Ioannes Euangeliſta de eodem uerbo. Cap. VIII.

Quod melius à græcis λόγος quã à latinis uerbum, et quid de Deo ſenſerint gentiles philoſophi Zenon, & Triſmegiſtus. Cap. IX,

De ſecunda natiuitate filii,quã prophetæ multo ante prædixerunt,& quomodo eductus ſit Iſrael ab Aegypto,& quibus ingratus beneficiis caput bouis in memoriam Apis dei Aegyptiorum figurauerit,et qs ordo publicarum fuerit poteſtatum uſq; ad domini paſſionem. Cap. X.

Quæ fuerit cauſa incarnationis Chriſti. Cap. XI.

De conceptu,& partu Virginis prædicto à prophetis de paſſione,& reſurrectione,& aſcenſione,& iudicio. Cap. XII.

Quod filius à patre eſt ſecundum deitatem,et quod geminæ ſubſtantiæ eſſe conuincatur,tum ex operibus propriis,tum ex oraculis prophetarum,tum etiam Apollinis Mileſii teſtimonio.Et quare nec ad Solomonem,nec ad aliũ,quã ad Chriſtum referri poſſint uaticinia prophetarum. Cap. XIII.

De æterno ſacerdotio,quod prophetæ,ſicut & cætera prædixerunt,ſic exprimentes Ieſum Chriſtum,ut oracula,nec ad filium Naue,nec ad filium Ioſedech ualeant retorqueri.Et de uiis,quas docuit Chriſtus, qui nunquam ſuum honorem quæſiuit, ſed patris. Cap. XIIII.

De

De baptiſmo Chriſti, & miraculis, quæ geſſit in car-
ne ante paſſionem, quæ non modo à prophetis præ
nuntiata ſunt, ſed etiam uaticinio Sibyllarũ, ſicut Ci-
cero, et Varro teſtantur, ſed oracula ante Chriſti ad-
uentum non potuerunt intelligi. Cap. XV.
De paſſione Chriſti, quæ iudæis eſt ſcandalo, & ſtul
titiæ gentibus quomodo ſummam uirtutem contineat,
& ueram, & ſingularem ſapientiam, & ueritatẽ
ſicut prophetæ fuerunt prælocuti. Cap. XVI.
Quod calumniati ſunt eum quaſi legis deſtructorẽ,
& quid præfigurauerit circunciſio. Et quare in il-
lo iuſſa ſit fieri membro, et quare prohibitum ſit car-
ne ſuilla ueſci. Cap. XVII.
Quæ cauſa, & quis fuerit ordo dominicæ paſſiõis,
et quibus ſit prænuntiata oraculis. Cap. XVIII.
De miraculis, quæ in paſſione domini contigerunt. De
ſepultura, et reſurrectione. Et à quibus teſtimonijs
prophetarũ fides roboretur iſtorũ. Cap. XIX.
Quod profectus in Galilæam dominus poſt reſurre
ctionem diſcipulis ſcripturarum reſerauit arcana,
& quare lex uetus dicatur teſtamentum, nec potue-
rit intelligi ante mortem domini, & quod nouum te
ſtamentum ueteris adimpletio eſt. Et quibus hoc an
te prædictum ſit teſtimonijs. Cap. XX.
De aſcenſione domini, diuiſione diſcipulorum ad na-
ſcentis eccleſiæ fundamentum iaciendum, & repro-
bãdum. Et de miraculis eorum, et quomodo Petrus,
& Paulus Romam uenientes prophetauerunt regẽ
in breui uenturum, qui Hieroſolymam deſtrueret,
& iudæos deleret, eodem modo, quo poſtea con-

tigit. Cap. XXI.
Quod argumentis reuincendi ſunt, qui diuinis detrahunt ſacramentis, & quibus argumentis utuntur infideles, ut Dominicæ incarnationis fidem euacuent. Cap. XXII.
Quod præceptoris morum uacillat authoritas, ſi non facit ipſe quod docet, ſicut in phariſæis patet, qui cōtra ſua præcepta uiuebant, ſed Chriſtus primo fecit, poſtea docuit. Cap. XXIII.
Quod cœleſtem doctorem perfectum eſſe oporteat. Et quare perfectus eſſe nō poſſit ſine corporis aſſumptione mortalis. Cap. XXIIII.
Quod Chriſtus, licet mortalitatem noſtram ſumpſerit, non tamen natus eſt, ut alij homines, ſed ex carne Virginis. Et quare cum imunis eſſet à culpa, ſpōte ſubierit pœnam. Cap. XXV.
De myſterio dominicæ Crucis, & uirtute, & ſignificatione eorum, quæ Chriſtus geſſit, aut pertulit, et quomodo præfiguratus ſit in immolatione agni legalis. Cap. XXVI.
De potentia ſigni crucis, quantæ efficaciæ ſit inuocatio nominis crucifixi. Et quantum à dæmonijs timeatur ſignum crucis. Cap. XXVII.
De uera, et ſingulari religiõe, et unde dicatur religio, uel ſecundum Cic. uel alios. Cap. XXVIII.
De unitate patris et filij, ut liqueat q̃uo unius Dei poſſunt eſſe cultores, q duos colunt, alterũ patrẽ, alterũ filium, patremq́; immortalẽ, filium mortalem, de quo ſuperius dictum eſt. Cap XXIX.
De hæreſibus, quas nō modo prophetæ, ſed etiá Chrī

ſtus & apoſtoli prædixerunt emerſuras eſſe, & ul tandas, & q illa ſola eccleſia catholica eſt, et uera, in qua eſt confeſſio, & medicina peccatorum per pœ nitentiã, & fidei ſacramenta. Cap. XXX.

CAPITA LIBRI QVINTI.

Q Vod iniquum, & impium eſt ante dãna re uel perſonam, uel cauſam, quàm de meri to eius cognoſcere, & quare ſapientia iungenda ſit religioni, & quare ſapientia huius mundi literas ſacras contempſerit, et quod eloquentia ſeruit ſeculo, & plerunq;, ut amplius elucęſcat, ex induſtria impugnat ueritatem, quæ ferè ſemper idoneis aſſertoribus indiget. Cap. I

Quod ex defectu doctorum data eſt temerarijs hominibus audacia impugnandi ueritatem ignotam, & hoc probat exemplo duorum philoſophorũ, quos uiderat in Bithynia. Cap. II

Quod à diſcipulis Chriſti uoluntas mentiẽdi abfuit, qui uitam exercebant contrariam uitiis. Et quid reſpondendum fuit blaſphemiæ eorum, qui Chriſtum magum fuiſſe mentiti ſunt, & ſibiipſis contraria docuerunt. Cap. III

Quare hoc opus inceptum ſit, & contra quos, & ad quid proſit. Cap. IIII

De iuſtitia, quam nonmodo philoſophi, ſed etiam poe tæ, qui eos præceſſerunt, tantis quæſierunt uiribus. Et quomodo pro uero haberi debeat non figmento poe tico, quod iuſtitia terras incolebat regnante Saturno, & aurea fuiſſe ſecula, ſed Ioue regnante iuſtitiam eſſe fugatam. Cap. V

Quod cupiditas fons malorum omnium expulſa iuſtitia ſuas, ideſt iniquiſſimas promulgauit leges, & quomodo ſub Ioue naturæ conſortes ſeruituti ſubiecerit audax, auara, ambitioſa, ſuperba, & crudelis impietas hominum, & aureum expulit ſeculũ, quod ſola facit puritas ueræ religionis. Cap. VI.
De aduentu Chriſti aureum ſeculum reſtituẽtis in electis, ideſt ueram reformantis religionem. Et quòd uirtus innoteſcat, & probatur exercitio uitiorum, ut liquidũ ſit, quare Deus mala eſſe permiſerit. Cap. VII.
Quare iuſtitia, quæ in propatulo eſt, nõ uideatur ab hominibus, & quod homo Dei templum eſt non aurum, uel lapides. Et quod Deus uirtutibus colendus eſt, non corruptibilibus donis, & quod omnia mala ex eo proueniunt, quod plures Dij coluntur, quia ſi unus ſolus uere coleretur, omnes iura fraternitatis agnoſcerent & exercerent. Cap. VIII.
Quod iniqui iuſtitiam, quã ſibi abeſſe ſentiunt, omnibus abeſſe putant. Et in eos, qui iuſtiores, & innocẽtiſſimi ſunt, atrocius ſæuiunt, ideſt in ſeruos Chriſti menſuram patrum implentes, qui caput omnium iuſtorum Chriſtum occiderunt, eo quod diſſimilitudo uitæ criminoſæ ſitiat ſanguinẽ innocentiũ. Cap. IX.
De impia iniquorum, qui Deum neſciunt pietate. Et quid, & ubi ſit uera pietas, quã deorũ cultores aſſequi nequierunt propter ſubiectas cauſas. Cap. X.
Quod perſecutores chriſtianorũ nõ modo beſtiæ fuerint, ſed ipſis beſtijs brutiores, et truciores. Quibus, & quare tormentis martyres afficiant. Cap. XI.
Quomodo ipſi carnificibus grati facti ſunt, qui dili-

gunt inimicos. Et quod expetibilius eſt eſſe bonum, & malum putari, quā malum eſſe, & uideri bonum. Cap. XII.

Quod ex eo patet iuſtitia chriſtianæ religionis, & ueritas fidei, quod de cultoribus Deorum creſcit eccleſia, ſed de eccleſia, nec minis, nec tormentis compellī poſſit ad cultum deorum, licet quidam ſacrificaſſe ex infirmitate legantur inuiti, qui tamen poſtea per pœnitentiā, in quo Nouatiani confutantur, ſurrexerunt fortiores. Et quod patientia martyrum ſolidiſſimū eſt chriſtianæ religiōis fundamētū. Cap. XIII

De uera uirtute chriſtianorum, qui in culmine patiētiæ conſtituti, philoſophos laudatores patientia antecedunt uirtute patiendi, & quod uanum, & ſtultum eſt imaginatā terrā, ut Deum colere. Cap. XIIII.

Quare ſapientes habentur pro ſtultis, & quomodo in duabus præcipue uirtutibus, pietate, ſcilicet & æquitate iuſtitia conſtet, & quid pietas ſecundum Triſmegiſtum, & quid æquitas ſecundum Ciceronem, quarum neutrā aſſequi potuerunt Romani, uel græci, nec aliqui niſi chriſtiani. Cap. XV.

De æquitate chriſtianorū, quā philoſophi non habentes, nec īuenire, nec defendere potuerūt. Cap. XVI

Quomodo Carneades & iura pro utilitate ſancita, et ueram in hominibus iuſtitiam, niſi forte ſtultis, collegerit, inueniri non poſſe, & quod ciuilis iuſtitia ſapientiam quidem habeat, ſed iniuſtam. Naturalis, aut iuſta ſit utiq;, ſed ſapientiam omnino non habeat. Cap. XVII.

Contra Carneadem, quod non ſtultus poteſt eſſe in-

ſtus, nec ſapiens iniuſtus, & quod innocentibus, et iuſtis Deus ſemper optime conſulit, & neceſſaria prouidet, quæ patent ex definitione ſtultitiæ, & ſapientiæ. Et quæ ſit cognatio hominis, & Dei. Caput XVIII.
Quod ignoratio immortalitatis & Dei ueri prædictorum cauſa errorum eſt, et mortem meretur æternã. Et quod homo non ſit hominis genitor, ſed miniſter generationis. Et quare Deus ueram ſapientiam uoluit ſub ſpecie ſtultitiæ occultari. Cap. XIX.
De inſania eorum, q Deos colunt, et non audent rõne contendere cum fidelibus, & quare ſacramentorum ſuorum ſilentium indicant, & ꝙ religio per patientiam defendenda eſt, et ratione potius q̃ ſæuitia, ferro uel igne, & quantum, & in quibus differunt religionis ueræ cultus, & falſæ. Cap. XX.
Quod hoſtes ſuos adorat ſtulta gentilitas, quorum cultus non modo chriſtiani, ſed et philoſophi, & domeſtici cultores Deorum deſtruunt. Cap. XXI.
Quare maligni ſpiritus inſtigent cultores ſuos in perſecutionem fidelium, & quare uera religio uideatur inanis. Cap. XXII
Quare deus electos ſuos tradita impijs poteſtate; uexari patiatur. Cap. XXIII
Quod bonorum tortores torquebuntur, & malas beſtias de terra auferet Deus. Cap. XXIIII

CAPITA LIBRI SEXTI.

Quod inocẽtia ueriſſimus Dei cultus ẽ, quam rem homo corpori deditus neſcit. Cap. I
Quod Deus nec eſurit, nec ſitit, nec in tene

bris eſt,ut ei oporteat hoſtias immolari,aut uina offerri,uel lumina,& quare hæc offerantur dijs gentium,qui fidem rectam,& ueram innocentiam offerre neſciunt,in qbus conſiſtit Dei cultus,& quod intra omnia,quæ ad cultum Dei pertinent,præſtantiſſimum eſt homines ad ueritatem,& iuſtitiam erudire, & quare nolit ab elementis incipere. Caput II.

De duabus uijs,quarum altera uirtutum,altera uitiorum eſt,quæ in litera pythagorica figurâtur,& fidelius tractantur à chriſtiâis quàm à philoſophis, & de duobus ducibus uiarum. Cap. III.

De uia uirtutis,quæ in Elyſios câpos deducere dicitur, & uitiorum,quæ ad impia tartara ducit,& ducibus utriuſq;. Cap. IIII.

De falſa definitione uirtutis,quam authore Lucilio poſuerunt philoſophi,& uera differentia ſcientiæ,et uirtutis. Cap. V.

Quod philoſophi neſcierût quid eſſet bonum,aut malum,quia fontem boni lucidum neſciebant,nec intellexerunt quis debeat rerum,& operum finis eſſe,& quomodo conſtet Lucilium falſò definiuiſſe uirtutis officia. Cap. VI.

Quod in uia erroris eſt ſpecies ſapientiæ,& uirtutis,et qđ uia ueritatis,& ſapiêtiæ eſt ſimplex,et anguſta, & ardua,& Deum habet ducem. Cap. VII.

Quare à philoſophis ueritas inueniri nô poterat, nec ab iis,qui terrenis dediti ſunt,ſed ab electis inuenitur per legem Dei,cui poteſt Ciceronis definitio adaptari. Cap. VIII.

Quod caput religionis, & uia ueritatis eſt Deum fi-
deliter noſcere, & fideliter colere, et quare diuerſæ
leges ſint à gentibus inſtitutæ, & quis ſenſuum in
tegritate uigeat, quā gratia largitur potius quàm
natura. Cap. IX.
Quod religio Deo, miſericordia homini debetur, &
quas cauſas ædificandi ciuitates, & conueniendi ſo-
cialiter, & inuentionis uerborum falſò commenti
ſunt. Cap. X.
In quos præcipue ſit humanitas exercenda, & in qui
bus liberalitatibus imaginarijs pereant opera, &
quæ impenſa præſtantis. Cap. XI.
À quo ſit ſperanda, & expetenda, & quæ, & quāta
ſit ueræ liberalitatis merces, & quā inanis, et nul
la, & qui ſunt gradus humanitatis. Cap. XII.
De præmio, & quod in neceſſitate ex precibus pau-
perū quiſq; tentatur à Deo, & tribus gradibus uir
tutis. Cap. XIII.
Quod philoſophi uera caruerūt humanitate, qui cum
ſtoicis eā īter morbos animi poſuerūt. Cap. XIIII
Quomodo peripatetici uincant ſtoicos, et doceant affe-
ctuū naturaliū ſtimulos euelli non poſſe, ſed mitiga-
ri, et q̄d ea, quæ brutis animalibus data ſunt, ſingu-
lis hominibus inſita ſunt uniuerſa, et quomodo ſtoi
ci mentis affectiones definiant. Cap. XV.
Quomodo peripatetici errauerunt, & q̄d bonus uſus
affectuum uirtus eſt, malus uitium, & q̄d uſus ipſe
ex cauſa penſandus eſt. Cap. XVI.
Quod ea, quæ philoſophi uitia putant, uirtutes ſunt,
ſi tamen referantur ad finem debitum, ideſt ad deū,

& q̃ inſani ſunt, qui humanam naturam ingeni-
tis affectibus ſpoliare nituntur. Cap. XVI.
Quomodo præcepta Dei, quibus inſiſtendum eſt, à
philoſophicis diſſident inſtitutis, et quis ſit patientiæ
titulus. Cap. XVIII.
Quod peripatetici ſtoicas obuiant in defenſione affe-
ctuum, et quæ ſint tres furiæ, quas poetæ finxerũt,
& quis earum ſit uſus, uel abuſus. Cap. XIX.
De quinq; ſenſuum uoluptatibus, & quare plus uo-
luptatis datum ſit homini à natura, quã cæteris ani
mantibus. Et primum de uoluptate uiſus, & de ſpe
ctaculis euitandis, & de ludorum, & ſpectaculorũ
authoribus. Cap. XX.
De uoluptate aurium, & quid ſibi uelit diuinorum
eloquiorum ſimplicitas, quæ oĩbus carminibus, et flo
ribus, põpisq; uerborũ præferenda eſt. Cap. XXI
De uoluptate olfactus, et guſtus, quẽ uir prudẽs euita
re debet ut laqueos, et tẽdiculas mortis. Ca. XXII
De uoluptate tactus, & quare in homine ſit uehemen
tior quã in cæteris animalibus, & quãtas per eum
diabolus turpitudines ingerat, & ſpicula gehennæ,
& de licito coitu, et illicito. Et quare intra omnia a-
nimantia ſola mulier poſt conceptum ſit patiens ui-
ri. Et quis ſit continentiæ, uel incontinentiæ fru-
ctus. Cap. XXIII.
De pœnitentia, & fructu eius, & conſcientiæ ſtimu-
lis, & deſtricto Dei iudicio. Et quibus ſacrificiis, &
qua ara poſſit placari. Cap. XXIIII.
De differentia doni, & ſacrificij diuini, & forma
laudandi Deum, & orationis forma, & fructu.
Caput XXV.

Qvid dictum in præcedentibus libris, quid reſtat dicendum in ultimo, qui ſunt crediturí ueritati, & qui non, & quare. Cap. I

Quod aureum ſeculum, id eſt feliciſſimus ſtatus futurus eſt poſt iudicium, & quare ratio mundi non poteſt ab homine apprehendi. & ꝙ ueram ſapientiam nõ aſſeqtur qs beneficio naturæ, ſed gratiæ. Cap. II

Quantum errauerunt ſtoici de ratione mundi, & authore omnium Deo, & homine, per quẽ factus mundus, & quàm manifeſte contra Epicurum rationibus doceatur mundum, et omnia, quæ in eo ſunt, Dei prouidentia gubernari. Cap. III

Quod omnis res ad aliquem uſum facta eſt, etiam illa, quæ omnino uidentur eſſe mala, quare homo creatus ſit corpore fragilis, & capax rationis. Cap. IIII

Quare homo creatus ſit, & quare ex contrarijs conſtet, & quod ei domicilium conſtitutum eſt in medio, & uita duplex proponitur, quarum alteram miniſtrat natura, alteram largitur gratia, & quid ſignificet, quod homo primum quadrupedibus conformatur, & poſtea erigitur, & tandem utitur exercitio rationis. Cap. V

Item quare mundus creatus ſit, quare homo, ꝙ inanis ſit cultus deorum. Cap. VI

Quare philoſophi nequiuerunt comprehendere ueritatem integre, quam tamen, ſicut exẽpla declarant, particulatim comprehenderunt totam, ſed defendere nequiuerunt. Cap. VII

De immortalitate animæ, & quibus eam argumentis Plato ſit conatus aſtruere. Cap. VIII
Quæ ſit de immortalitate animæ fidelis aſſertio, & quod laborum, uirtutumq; finis beata æternitas eſt. Cap. IX
Item de immortalitate animæ, et ꝙ uirtus ſemel habita perpetuatur, et amitti non poteſt, et ꝙ uita duplex eſt, & item mortes duæ homini præponūtur. Cap. X
De reſurrectione corporum mortuorum, & morte, et animarum perpetuitate. Cap. XI
Item de immortalitate animæ contra Lucretium, & Epicurum. Et de differentia mentis, & animæ, & corporum reſurrectione. Cap. XII
Quibus teſtimonijs immortalitas animæ approbatur, & futurum iudicium Dei, & quantum Ariſtoxenus alios uicerit in errore. Cap. XIII
De fine mundi, & errore chaldæorum. De ætate mundi, & quod poſt ſex ætates, ideſt ſex mille annorum ſtatus mundi mutabitur, et renouabitur, et ꝙ mille annu ſunt unus dies Dei, et ꝙ poſt mille annos regnabūt electi Dei in terra poſt iudicium. Cap. XIIII
Quod ſubmerſio Pharaonis, & Aegyptiorum, & liberatio Hebræorum de ſeruitute Aegypti præfigurauit liberationem electorū, & reprobationem dānatorum, quæ futura eſt in fine mundi, et ꝙ ſigna multa ſicut illam, ita et hanc præcedent liberationem, et quod Romanū imperiū ante delebitur, et q̄d in Aſiā ſumma poteſtas omniū reuertetur, & q̄bus ætatū gradibus Roma creuerit, & deficiet. Cap. XV
Quomodo imperij uentura ſit deſtructio, et quæ illā

ſigna præceſſura ſint ſecundum uaticinia prophetarum, & Sibyllæ. Cap. XVI.

De *aduentu magni prophetæ, qui* Helias *dicitur, & quomodo interficietur ab antichriſto, et reſurget die tertia, & aſcendet in cœlum, & de perſecutione ecclesiæ, quā inferet antichriſtus, & de miraculis eius.* Cap. XVII.

Q*uomodo hæc prænuntiata ſunt & uaticiniis prophetarum, & oraculis gentilium, & uerſibus ſibyllinis.* Cap. XVIII.

Q*uomodo* Chriſtus, *& quibus ſignis præcedentibus deſcendet de cœlo, ut interficiat antichriſtum, et tyrannos, & impios deleat de terra, & q̄d uigiliæ nocturnæ chriſtianorum ideo inſtitutæ ſunt, q̄d* Chriſtus *de nocte uenturus eſt, & quod* Dij, *& cultores eorum dabuntur incendio, ut* Sibylla *prædixit.* Caput XIX.

Q*uomodo aperientur inferi, & reſurgent mortui, et qui iudicandi ſunt, & qui non, & quomodo hæc* Sibylla *prædixit, & qua ratione anima cum immortalis ſit, patibilis eſſe poſſit ſecūdū ſtoicos.* Ca. XX.

De *potentia* Dei, *quæ pro merito cuiuſq; poteſt, & homines, & angelos puniet.* De *carnis imortalitate poſt reſurrectionem.* De *differentia ignis gehennalis, & ignis communis, & quid in electis, et quid in reprobis operetur.* Cap. XXI.

Q*uod hæc à quibuſdam dicuntur eſſe poetica, & unde ad notitiam uenerint poetarum, & quibus de cauſis corruperint ueritatem, &* Lethæum *amnem, & alia phantaſtica induxerint.* Cap. XXII.

De reſurrectione, & qđ Pythagoras, et alij philoſophi inepte locuti ſunt, & de Anaſtaſi mentientes animas in uaria tranſire corpora. Cap. XXIII.
Quod ſecundum uaticinia Sibyllæ poſt iudicium per mille annos regnabit in terra filius Dei cum electis ſuis in ſancta ciuitate, quã conſtituet, & qđ diabolus uincietur mille annis, & omnis creatura manſueſcet, & ad iucunditatem ſeruiet homini, & Chriſtus ab oibus coletur ut deus, et dominus. Ca. XXIIII
Quod non reſtant ex quarundã ſcripturarum aſſertione niſi ducenti anni uſq; ad rerum inouationẽ. Et qđ finis nõ aderit niſi Roma deſtructa. Ca. XXV
Quod elapſis mille annis aurei ſeculi poſt iudiciũ ſoluetur item diabolus, & concitabit gentes, ut ſanctã expugnent ciuitatem, & obſidebunt eam, & quomodo eam omnino Deus deſtruet, & pœnis æternis tradet, electis hominibus tranſlatis ad gloriam angelorũ poſt reſurrectionem ſecundã. Cap. XXVI.
Exhortatio ut omnes properent ad ſuſcipiendam cum religione ſapientiã, per quas ad beatiſſimam peruenitur æternæ uitæ beatitudinem. Cap. XXVII.

DE IRA DEI INDEX.

PRoœmium, in quo præmittens ordinem dicendorum ad habendã ueritatem docet Deũ eſſe cognoſcendum. Cap. I.
De gradibus, per quos ad ueritatem aſcenditur, et qui de ipſis gradibus deijciantur. Cap. II.
Quod nullus aſſeruit Deum iraſci, et gratia non mo-

ueri. Cap. III.
Contra Epicurum diſputat, qui negabat deum iraſci, gratificari, & omnia prouidere. Cap. IIII.
Contra ſtoicos dicentes in Deo fore gratiam, ſed non iram. Cap. V.
Quod Deus iraſcitur. Cap. VI.
Quare philoſophi errant, et q̄d homines ab aliis animantibus maxime differunt religione, quæ hominis eſt propria. Cap. VII.
Contra Epicurum religionem ſubuertentem, & q̄d religio ſit habenda. Cap. VIII.
Varias opiniones de mundi opificio, & gubernatione enumerat. Cap. IX.
Quod mundus Dei prouidentia factus ſit, et gubernetur. Cap. X.
Vtrum unius Dei an plurium Deorum prouidentia mundus regatur, & conſtet. Cap. XI.
Quod religio ſit, & hominis ſit. Cap. XII.
Quod omnia tam bona quá mala hominis gratia facta ſunt. Cap. XIII.
Cur Deus fecerit hominem. Cap. XIIII.
Vnde ad hoiem peccata perueniant. Cap. XV.
Quæ materia ſit in Deo miſerationis, gratiæ uel iræ. Cap. XVI.
Quod deus adminiſtrat mundú, et regit hominú actus, & per conſequens iraſcitur. Cap. XVII.
Quod ſine ira peccata nō corriguntur. Cap. XVIII
Quod homo ex corpore uitia, et ex anima uirtutes habeat. Et q̄d, cum uelit Deus homines bonos, eorú uitiis iraſcitur. Cap. XIX.

Quod malorum felicitas iræ dei non contradicat, et qđ ſit Deus patientiſſimus. Cap. XX.
Si deus iraſcitur, cur hoiem iraſci prohibuit. Ca. XXI
Epilogus, & īductio authoritatum Sibyllæ Erythrææ ad iram dei probandam. Cap. XXII.
Authoritatibus aliarum Sibyllarum ira Dei probatur. Cap. XXIII.

DE OPIFICIO DEI INDEX.

Quæ inſtituti operis cauſa fuerit. Cap. I.
Quæ Deus homini, & quæ cæteris animātibus dedit. Cap. II.
Quā ingrate de natura ſua queratur humanum genus, cum illi uni ratio tributa ſit, qua cæteris animantibus præſit. Cap. III.
Contra Epicureos conquerentes homines morbis, et immaturæ morti ſubiectos. Cap. IIII.
De differentia creationis brutorum animalium, et hominis ſecundum corpus. Cap. V.
Contra Epicurū, qui ex atomis fortuito concurrētibus compactum, fabricatūq; hoiem diſputauit. Ca. VI
De Dei prouidentia circa uniuerſalem hominis fabricam. Cap. VII.
De forma hoīs, et omniū membrorum habitudine, ſed ſpecialiter de auribus, et oculis. Cap. VIII.
Contra eos, qui ſenſus falſos eſſe contendunt. Cap. IX
Ad oculorum fabricam redit, & omnium membrorū habitudinē, ſed ſpecialiter quæ uſq; ad uentrē per cutem apparent. Cap. X.

De uiſceribus, & inteſtinis uſq; ad membra genitalia. Cap. XI.
De membris conceptionis, & ipſius conceptus phyſica ratione. Cap. XII.
Contra illos, qui per uoluptatem membris genitalibus abutuntur, & ſubditorum membrorum forma. Caput XIII.
Quod de multis, quæ ſunt in corpore, ratio ſciri nequit. Cap. XIIII.
De obſcura uocis ratione. Cap. XV.
Vbi ſit mentis ſedes, & qua ratione corpori coniungantur. Cap. XVI.
Quod anima ſit æterna, & quid ſit ſecundum philoſophorum uarias opiniones. Cap. XVII.
Vtrum animus, & anima ſint idē. Cap. XVIII.
De origine animæ, & an ſit. Cap. XIX.
Cur Deus dedit ſpiritum tētatorem. Cap. XX.
Operis concluſio, & ueritatem ſuperari non poſſe. Caput XXI.

FINIS

L. COELII LACTANTII FIRMIANI, DIVINARVM INSTITVTIONVM, ADVERSVS GENTEIS, DE FALSA RELIGIONE LIBRI PRIMI PRAEFATIO, AD CONSTANTINVM IMPERATOREM.

BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA

Quanti ſit, & fuerit ſemper cognitio ueritatis. Et quod nec ſine religione ſapientia, nec ſine ſapientia ſit probanda religio. Caput Primum.

MAGNO *& excellẽti ingenio uiri, cum ſe doctrinæ penitus dedidiſſent, quicquid laboris poterat impendi, contemptis omnibus et publicis, & priuatis actionibus, ad inquirendæ uerĩtatis ſtudium contulerunt, exiſtimantes multo eſſe præclarius, humanarum, diuinarumq́; rerum inueſtigare, ac ſcire rationem, q̃ aut ſtruendis opibus, aut cumulandis honoribus inhærere. Quibus rebus, quoniam fragiles, terrenæq́; ſunt, et ad ſolius corporis pertinẽt cultum, nemo melior, nemo iuſtior fieri poteſt. Erant q dem illi ueritatis cognitione digniſſimi, quam ſcire tantopere cupierunt, atq; ita, ut eam rebus omnibus anteponerent. Nam & abieciſſe quoſdam res familiares ſuas, & renuntiaſſe uniuerſis uoluptatibus conſtat, ut ſolá, nudamq́; uirtutem, nudi, expeditiq́; ſequerentur. tantum apud eos uirtutis nomen, atq; authoritas ualuit, ut in ea omne ſummi boni præmium prædica-*

rent. Sed neq; adepti ſunt id, quod uolebant, & operam, ſimul atq; induſtriam perdiderunt. quia ueritas ideſt arcanum ſummi dei, qui fecit omnia, ingenio, ac proprijs non poteſt ſenſibus comprehendi. alioqui nihil inter Deum, hominemq́; diſtaret, ſi conſilia, & diſpoſitiones illius maieſtatis æternæ cogitatio aſſequeretur humana. Quod q̄a fieri nõ potuit, ut homini per ſeipſum ratio diuina innoteſceret, non eſt paſſus homi nem Deus lumen ſapientiæ requirentem diutius oberrare, ac ſine ullo laboris effectu uagari per tenebras inextricabiles. Aperuit oculos eius aliquando, & notionem ueritatis munus ſuum fecit, ut & humanam ſapientiam nullam eſſe monſtraret, & erranti, ac uago uiam conſequendæ immortalitatis oſtenderet. Verum quoniam pauci utuntur hoc cœleſti beneficio, ac munere, quod obuoluta in obſcuro ueritas latet, eaq; uel contemptui doctis eſt, quia idoneis aſſertionibus eget, uel odio indoctis, ob inſitam ſibi auſteritatem, quam natura hominum procliuis in uitia pati nõ poteſt (Nã quia uirtutibus amaritudo permiſta eſt, uitia uero uoluptate condita ſunt, illa offenſi, hac deliniti feruntur in præceps, ac bonorum ſpecie falſi, mala pro bonis amplectuntur) ſuccurrendum eſſe his erroribus credidi, ut & docti ad ueram ſapientiam dirigantur, et indocti ad ueram religionem. Quæ profeſſio multo melior, utilior, glorioſior putanda eſt, q̃ illa oratoria, in qua diu uerſati, non ad uirtutem, ſed plane ad argutam malitiam iuuenes erudiebamus. Multo quippe nunc rectius de præceptis cœleſtibus diſſeremus, quibus ad cultum ueræ maieſtatis mẽtes hominũ inſtrue-

re poſſimus, nec tam de rebus humanis benemeretur, qui ſcientiam benedicendi affert, quàm qui pie, atq; innocenter docet uiuere. idcirco maiori in gloria philoſophi, q̄ oratores fuerunt apud græcos. Illi enim recte uiuendi doctores ſunt exiſtimati, quod eſt longe præſtabilius, quoniam bene dicere ad paucos pertinet, bene autem uiuere ad omnes. Multum tamen nobis exercitatio illa fictarum litium contulit, ut nunc maiori copia, & facultate dicendi cauſam ueritatis peroremus, quæ licet poſſit ſine eloquentia defendi, ut eſt à multis ſæpe defenſa, tamen claritate, ac nitore ſermonis illuſtranda, & quodammodo diſſerenda eſt, ut potentius in animos influat & ui ſua inſtructa, & luce orationis ornata. De religione itaq; nobis, rebusq́; diuinis inſtituitur diſputatio. Nam ſi quidam maximi oratores profeſſionis ſuæ quaſi ueterani decurſis operibus actionum ſuarum, poſtremo ſe philoſophiæ tradiderunt, eamq; ſibi requiem laborum iuſtiſſimam putauerũt, ſi animos ſuos in earum rerum, quæ inueniri non poterant, inquiſitione torquerent, ut non tam otium ſibi, quàm negotium quæſiſſe uideantur, & quidem multo moleſtius quàm in quo fuerant ante uerſati, quanto iuſtius ego me ad illam piam, ueram, diuinam ſapiẽtiam, quaſi ad portum aliquem tutiſſimum conferam, in qua omnia dictu prona ſunt, auditu ſuauia, facilia intellectu, honeſta ſuſceptu? Et, ſi q̄dam prudentes, & arbitri æq̄tatis, inſtitutiones ciuilis iuris compoſitas ediderunt, q̄bus ciuium diſſidẽtium lites, contentióesq́; ſopirent, quanto melius nos, & rectius diuinas inſtitutiones literis proſequemur, in quibus non de ſtillici-

dijs, aut aquis arcendis, de manu conſerēda, ſed de ſpe, de uita, de ſalute, de immortalitate, de deo loquemur, ut ſuperſtitiones mortiferas, erroresq́; turpiſſimos ſopiamus? Quod opus nunc nominis tui auſpicio inchoamus Cōſtantine Imperator Maxime. Qui primus Romanorum principum, repudiatis erroribus, maieſtate dei ſingularis, ac ueri & cognouiſti, & honoraſti. Nā cum ille dies feliciſſimus orbi terrarum illuxiſſet, quo te Deus ſummus ad beatum imperij culmen euexit, ſalutarem uniuerſis, & optabilem principatum, præclaro initio auſpicatus es, cum euerſam, ſublatamq́; iuſtitiam reducens, teterrimum aliorum facinus expiaſti. pro quo facto dabit tibi Deus felicitatem, uirtutem, diuturnitatem, ut eadem iuſtitia, qua iuuenis exorſus es, gubernaculum Reipub. etiam ſenex teneas, tuisq́; liberis, ut ipſe à patre accepiſti, tutelam Romani nominis tradas. Nam malis, qui adhuc aduerſus iuſtos, in alijs terrarum partibus ſæuiunt, quanto ſerius, tanto uehementius idem omnipotens mercedem ſceleris exoluet, quia ut eſt erga pios indulgentiſſimus pater, ſic aduerſus impios rectiſſimus iudex. Cuius religionem, cultumq́; diuinum cupiens defendere, quem potius appellem, quem alloquar, niſi eum, per quem rebus humanis iuſtitia, ac ſapientia reſtituta eſt? Omiſſis ergo huiuſce terrenæ philoſophiæ authoribus, nihil certi aſſerentibus, aggrediamur uiam rectam. quos eqdem, ſi putarem ſatis idoneos ad bene uiuendum duces eſſe, & ipſe ſequerer, & alios, ut ſequerentur, hortarer. Sed cum inter ſe magna concertatione diſſideant, ſecumq́; ipſi plerunq; diſcordent, apparet eorum iter

nequaquam eſſe directum, ſiquidem ſibi quiq;, ut eſt libitum, proprias uias impreſſerunt, confuſionemq́; magnam quærentibus ueritatem reliquerunt. Nobis *autem, q̃ ſacramentum ueræ religionis accepimus, cum ſit ueritas reuelata diuinitus, cum doctorem ſapientiæ, ducemq; ueritatis* Deum *ſequamur, uniuerſos ſine ullo diſcrimine uel ſexus, uel ætatis ad cœleſte pabulum conuocamus.* Nullus *enim ſuauior animo cibus eſt, q̃ cognitio ueritatis. cuius aſſerendæ, atq; illuſtrandæ ſeptem uolumina deſtinauimus, quamuis ea res infiniti penè ſit operis, & immenſi, ut ſiquis hæc dilatare, atq; exequi pleniſſime uelit, tanta illi rerum copia exuberet, ut nec libri modum, nec finem reperiat oratio. ſed nos idcirco breuiter omnia colligemus, quod ea, quæ allaturi ſumus, tam clara ſunt, & lucida, ut magis mirum eſſe uideatur, tam obſcuram uideri hominibus ueritatem, & iis præcipue, qui ſapientes uulgo putantur, uel quod tantummodo inſtruendi nobis homines erunt, hoc eſt ab errore, quo ſunt impliciti, ad rectiorem uiam reuocandi. Quod ſi fuerimus (ut ſpero) aſſecuti, mittemus eos ad ipſum doctrinæ uberrimum, ac pleniſſimum fontem, cuius hauſtu, atq; potu, conceptam uiſceribus ſitim ſedent, ardoremq́; reſtinguant.* Eruntq; *illis omnia facilia, prona, manifeſta, modo ne pigeat ad percipiendam ſapientiæ diſciplinam, legendi, uel audiendi patientiam commodare.* Multi *enim uanis ſuperſtitionibus pertinaciter inhærentes obdurant ſe contra manifeſtam ueritatem, non tam de ſuis religionibus, quas praue aſſerunt, benemeriti, quàm de ſe male, qui cum habeant iter rectum, deuios ſe-*

quuntur anfractus, planum deſerunt, ut per præcipitium labantur, lucem relinquunt, ut in tenebris cæci, ac debiles iaceant. His conſulendum eſt, ne contra ſe pugnent, uelintq; ſe tandem ab inueteratis erroribus liberari, quod utiq; facient, ſi quare ſint nati aliquando peruiderint. Hæc enim prauitatis eſt cauſa, ignoratio ſui, quam ſiquis cognita ueritate diſcuſſerit, ſciet quò referenda, & quemadmodum ſibi uita degenda ſit. Cuius ſcientiæ breuiter ſummam circunſcribo, ut neq; religio ulla ſine ſapientia ſuſcipienda ſit, nec ulla ſine religione probanda ſapientia.

Quod prouidentia ſit in rebus humanis. Cap. II.

Suſcepto igitur illuſtrandæ ueritatis officio, non putaui adeo neceſſarium ab illa quæſtione principium ſumere, quæ uidetur prima eſſe, natura ſit'ne prouidentia, quæ rebus omnibus conſulat, an fortuitu uel facta ſint omnia, uel regantur? Cuius ſententiæ author eſt Democritus, confirmator Epicurus, ſed & antea Protagoras, qui deos in dubium uocauit, & poſtea Diagoras, qui excluſit, & alij nonnulli, qui non putauerunt deos eſſe, quid aliud effecerunt, niſi ut nulla eſſe prouidētia putaretur? quos tamen cæteri philoſophi, ac maxime Stoici acerrime retuderunt, dicentes, nec fieri mundum ſine diuina ratione potuiſſe, nec conſtare, niſi ſumma ratione regeretur. Sed & M. Tullius, quamuis academicæ diſciplinæ defenſor eſſet, de prouidentia gubernatrice rerum, & multa ſæpe diſſeruit ſtoicorum ar-

gumentis confirmans, & noua ipſe afferens plurima. quod facit, tum in omnibus ſuæ philoſophiæ libris, tum maxime in ijs, qui ſunt de natura deorum. Nec difficile ſanè fuit paucorũ hominum praue ſentientium redarguere mendacia, teſtimonio philoſophorum, atq; gentiũ in hac una re non diſſidentium. Nemo eſt enim tam rudis, tam feris moribus, qui nõ oculos ſuos in cœlum tollens, tametſi neſciat cuius dei prouidentia regatur hoc omne, quod cernitur, aliquam tamen eſſe intelligat ex ipſa rerum magnitudine, motu, diſpoſitione, conſtantia, utilitate, pulchritudine, temperatione. Nec poſſe fieri, quin id, quod mirabili ratione conſtat, conſilio maiori aliquo ſit inſtructum. Et nobis utiq; facillimũ eſt exequi hanc partem quãlibet copioſe. Sed qa multum inter philoſophos agitata res eſt, & prouidentiam tollentibus ſatis reſpõſum uidetur ab hominibus argutis, & eloquentibus, & de ſolertia diuinæ prouidentiæ per totum hoc opus, quod ſuſcepimus, ſparſim dicere nos neceſſe eſt, omittamus hanc in præſenti quæſtionem, quæ cum cæteris ſic cohæret, ut nihil à nobis diſſeri poſſe uideatur, ut non ſimul de prouidentia diſſeratur.

An poteſtate unius Dei mundus regatur, an multorum. Cap. III.

Sit igitur noſtri operis exordium quæſtio illa conſequẽs, ac ſecunda. Vtrum poteſtate unius dei mundus regatur, an multorũ. Nemo eſt quidem, qui ſapiat, rationem'q; ſecum putet, qui non unum deũ eſſe intelligat, q & condiderit omnia, & eadem, qua condidit, uirtute moderetur. Quid

enim multis opus eſt ad mundi regimen ſuſtinendum? niſi forte arbitremur, ſi plures ſint, minus habere ſingulos neruorum, atq; uirium? Quod qdem faciunt ij, qui eſſe multos uolunt, quia neceſſe eſt imbecilles eſſe, ſiquidem ſinguli ſine auxilio reliquorum, tantæ molis gubernaculum ſuſtinere non poſſent. Deus autem, qui eſt æterna mens, ex omni uniq; parte perfectæ, conſumatæq; uirtutis eſt. Quod ſi uerum eſt, unus ſit neceſſe eſt. Poteſtas enim, uel uirtus abſoluta, retinet ſuam propriam firmitatem. Id autem ſolidum exiſtimãdum eſt, cui nihil decedere, id perfectum, cui nihil poſſit accedere. Quis dubitet potentiſſimum eſſe regem, qui totius orbis habeat imperium? neq; immerito, cum illius ſint, quæ ubiq; ſunt omnia, cum ad eum ſolum omnes undiq; copiæ cõgerantur. At ſi plures partiantur orbem, minus certe opum, minus uirium ſinguli habebunt, cum intra præſcriptam portionem ſe quiſq; contineat. Eodem etiam modo dij ſi plures ſint, minus ualebunt, alijs tantundem in ſe habentibus. Virtutis autem perfecta natura non poteſt eſſe niſi in eo, in quo totum eſt, non in eo, in quo pars exigua de toto eſt. Deus uero, ſi perfectus eſt (nam perfectus eſt) ut eſſe debet, non poteſt eſſe niſi unus, ut in eo ſint omnia. Deorum igitur uirtutes, ac poteſtates infirmiores ſint neceſſe eſt, quia tantum ſingulis deerit, quantum in cæteris fuerit, ita quanto plures, tanto minores erunt. Quid, quod illa ſumma rerum poteſtas, ac diuina uis ne ſemel quidem diuidi poteſt? Quicqd enim capit diuiſionem, & interitum capiat neceſſe eſt. Si autem interitus procul eſt à Deo, quia incorruptibi

*lis eſt, & æternus, conſequens eſt, ut diuidi poteſtas
æterna non poſſit. Deus ergò unus eſt, ſi nihil aliud
eſſe poteſt, quod tantundem capiat poteſtatis. & ij ta-
men, qui multos eſſe arbitrantur, officia inter ſe dicũt
eſſe partitos, de quibus omnibus ſuo loco diſputabimus.
Illud interim, quod ad præſentem locum pertinet,
teneo. Si partiti ſunt inter ſe officia, eodem reuoluitur
res, ut ex ijs quilibet ſufficere omnibus nequeat. Per
fectus igitur iam non erit, qui ceſſantibus cæteris, nõ
poteſt omnia gubernare. Ita fit, ut ad regendum mun-
dum unius perfecta uirtute magis opus ſit, quàm im
becillitate multorum. Qui autem putat hanc tantam
magnitudinem non poſſe ab uno regi, fallitur. Nec
enim quanta uis, poteſtasq́; ſit diuinæ maieſtatis intel
ligit, ſi exiſtimat ſingularem Deum, qui facere mun-
dum potuit, eundem regere non poſſe, quem fecit. At ſi
concipiat animo, quanta ſit diuini huius operis immen
ſitas, cum antea nihil eſſet, tamen uirtute, atq; conſilio
dei ex nihilo eſſe conflatum, quod opus niſi ab uno in-
choari, perficiq́; non potuit, iam intelliget, multo facili
us ab uno regi, quod eſt ab unò conſtitutum. Dicat for
taſſe aliquis, ne fabricari quidem tam immenſum opus
mundi, niſi à pluribus potuiſſe, quamlibet multos, quá-
libet magnos faciat, quicquid in multis magnitudinis,
poteſtatis, uirtutis, maieſtatisq́; poſuerit, id totum in
unum confero, & in uno eſſe dico, ut tantum in eo ſit
iſtarum rerum, quantum nec excogitari, nec dici po-
teſt. Qua in re, quoniam & ſenſu deficimus, & uer-
bis, quia neq; tantæ intelligentiæ lucem pectus huma
num, neq; explanationem tantarum rerum capit lin-*

gua mortalis, idipſum intelligere nos oportet, ac di cere. Video rurſus quid e contrario dici poſſit. Tales eſſe illos plures, qualem nos uolumus unum. At hoc fieri nullo pacto poteſt, quod ſingulorum poteſtas progredi longius non ualebit, occurrentibus ſibi poteſtatibus cæterorum. Neceſſe eſt enim, ut ſuos quiſq; limites aut tranſgredi nequeat, aut ſi tranſgreſſus fuerit, ſuis alterum finibus pellat. Non uident, qui deos multos eſſe credunt, fieri poſſe, ut aliquid diuerſum uelint, ex qua re diſceptatio inter eos, & certamen oriatur. Sicut Homerus bellantes inter ſe deos finxit, cum alij Troiam capi uellent, alij repugnarent. Vnius igitur arbitrio mundum regi neceſſe eſt. Niſi enim ſingularum partium poteſtas ad unam prouidentiam referatur, non poterit ſumma ipſa conſtare poteſtas, unoquoq; nihil curante amplius, q̃ quod ad eum proprie pertineat. Sicut ne res quidem militaris, niſi unum habeat ducem, atq; rectorem. Quid ſi in uno exercitu tot fuerint imperatores, quot legiones, quot cohortes, quot cunei, quot alæ, primum nec inſtrui poterit acies unoquoq; periculum recuſante, nec regi facile, aut temperari, qđ ſuis proprijs conſilijs utantur omnes, quorum diuerſitates plus noceant, q̃ proſint, ſic in hoc rerum naturæ imperio, niſi unus fuerit, ad quem totius ſumma cura referatur, uniuerſa ſoluentur, & corruent. Dicere autem multorum arbitrio regi mundum, tale eſt, quale ſiquis affirmet, in uno corpore multas eſſe mentes, quoniam multa, & uaria ſunt miniſteria membrorum, ut ſingulos corporis ſenſus, ſingulæ mentes regere credantur. Item multi affectus, quibus com

moueri ſolemus, uel ad irã, uel ad cupiditatem, uel ad lætitiam, uel ad metum, uel ad miſerationem, ut in his omnibus totidem mentes putentur operari.

Quod unus uere ſit Deus à prophetis etiam prænunciatus. Cap. IIII.

Q Vod ſiquis profecto dicat, ne ipſam qdem, quæ una eſt, habere uideatur, qđ ſi in uno corpore tantarum rerum gubernationem mens humana poſſideat, & uniuerſis ſimul intenta eſt, cur aliquis exiſtimet mundum non poſſe ab uno regi, à pluribus poſſe? Quod quia intelligunt iſti aſſertores Deorum, ita eos præeſſe ſingulis rebus, ac partibus dicunt, ut tantum unus ſit rector eximius. Iam ergo cæteri dij non erunt, ſed ſatellites, ac miniſtri, quos ille unus maximus, & potens omnium officijs his præfecerit, ut ipſi eius imperio, ac nutibus ſeruiant, ſi uniuerſi pares non ſunt, non igitur Dij omnes ſunt. Nec enim poteſt hoc idem eſſe, quod ſeruit, & quod dominatur. Nam ſi Deus eſt nomen ſummæ poteſtatis, incorruptibilis eſſe debet, perfectus, impaſſibilis, nulli rei ſubiectus. Ergo Dij non ſunt, quos parêre uni maximo Deo neceſſitas cogit. Sed quia non fruſtra falluntur ij, qui hoc ita putant, cauſam huius erroris paulopoſt aperiemus. Nunc unitatem diuinæ poteſtatis teſtimonijs comprobemus. Prophetæ, qui fuerunt admodum multi, unum Deum prædicant, unũ loquuntur, quippe qui unius Dei ſpiritu pleni, quæ futura eſſent, pari, & conſona uoce prædixerunt.

At enim ueritatis expertes non putant hĩs eſſe creden dum. Illas enim non diuinas, ſed humanas uoces fuiſ ſe aiunt, uidelicet quia de uno Deo præconium faci unt, aut inſani, aut mendaces fuerunt. Atqui impletæ eſſe in pleriſq; quotidie illorum uaticinia uidemus, & in unam ſententiam congruens diuinatio docet non fu iſſe furioſos. Quis enim mentis emotæ, non modo futu ra præcinere, ſed etiam cohærentia loqui poſſit? Num ergo fallaces erant, qui talia loquebantur? quid ab his tam longe alienum fuit, quàm ratio fallendi? cum cæ teros ab omni fraude cohiberent. Idcirco enim à deo mittebantur, ut & præcones eſſent maieſtatis eius, & correctores prauitatis humanæ. Præterea uoluntas fin gendi, ac mentiendi eorum eſt, qui opes appetunt, lu cra deſyderant, quæ res proculdubio ab illis ſanctis ui ris abfuit. Ita enim delegato ſibi officio functi ſunt, ut derelictis omnibus ad tutelam uitæ neceſſarijs, non modo in futurum, ſed ne in diem quidem laborarẽt, contenti extemporali cibo, quem Deus ſubminiſtraſ ſet, & hi non modo quæſtum nullũ habuerunt, ſed eti am cruciatus, atq; mortem. Amara ſunt enim uitioſis, ac maleuiuentibus præcepta iuſtitiæ. Itaq; ij, quorum peccata & arguebantur, & prohibebantur, excrucia tos eos acerbiſſime necauerunt. Ergo à quibus abfuit ſtudium lucri, abfuit etiam uoluntas peccandi, & cauſa fallendi. Quid, quod aliqui eorum principes, aut etiam reges fuerunt, in quos cadere non poſſet ſu ſpicio cupiditatis, ac fraudis, & tamen præconium dei ſingularis, eadem, qua cæteri, diuinatione fece runt.

De teſtimonijs poetarum. Cap. V.

SEd omittamus ſanè teſtimonia prophetarum,ne minus idonea probatio uideatur eſſe,quibus ab his omnino non creditur.Veniamus ad authores,& eos ipſos ad ueri probationem teſtes citemus,quibus contra nos uti ſolent,poetas dico, ac philoſophos,ex his unum deū probemus neceſſe eſt. Non quod illi habuerint cognitam ueritatem,ſed quod ueritatis ipſius tanta uis eſt,ut nemo poſſit eſſe tam cæcus,qui non uideat ingerentem ſe oculis diuinam claritatem.Poetæ igitur,quamuis deos carminibus ornauerint,& eorum res geſtas amplificauerint ſummis laudibus, ſæpiſſime tamen confitentur ſpiritu, uel mente una,contineri,regiq; omnia.Orpheus,qui et uetuſtiſſimus poetarum,& æqualis ipſorum deorum(ſiqdem traditur inter argonautas cum Tyndaridis et Hercule nauigaſſe)deum uerum πρωτόγονον & magnum primogenitum appellat,quod ante ipſum nihil ſit genitum, ſed ab ipſo ſint cuncta generata.Eundem etiam φάνητα, ideſt apparentem nominat. quod, cum adhuc nihil eſſet,primus ex infinito apparuerit,& extiterit.Cuius originem,atq; naturam,quia concipere animo non poterat, ex aere immenſo natum eſſe dixit πρωτόγονος φαέθων περὶ μήκεος ἠέρος υἱός. Aliud.n. amplius,qđ diceret,non habebat.Hunc ait eſſe omnium deorum parentem,quorum cauſa cœlum condiderit,liberiſq; proſpexerit,ut haberent habitaculum,ſedemq; communem ἔκτισεν ἀθανάτοις δόμον ἄφθιτον. Natura igitur & ratione ducente intellexit eſſe præ-

ſtantiſſimam potentiam cœli, ac terræ conditricem. Nõ poterat enim Iouem dicere eſſe principem rerum, qui erat Saturno genitus, neq; Saturnum ipſum, qui cœlo natus ferebatur. Cœlum autem tanquam Deum primum conſtituere non audebat, quod uidebat eſſe elemẽtum mundi, quod ipſum eguerit authore. Hæc eum ratio perduxit ad illum Deum primogenitum, cui aſſignat, & tribuit principatum. Homerus nihil nobis dare potuit, quod pertineat ad ueritatem, qui humana potius q̃ diuina conſcripſit. Potuit Heſiodus, qui Deorum generationem unius libri opere complexus eſt. Sed tamen nihil dedit, non à Deo conditore ſumens exordium, ſed à Chao, quod eſt rudis, inordinatæq; materiæ confuſa congeries, cum explanare ante debuerit Chaos ipſum, unde, quando, quomodo eſſe, aut conſtare cœpiſſet. Nimirum ſicut ab aliquo artifice, diſpoſita, ordinata, effecta ſunt omnia, ſic ipſam materiam fictam eſſe ab aliquo neceſſe eſt. Quis igitur hanc, niſi Deus fecerit? cuius poteſtati ſubiacent omnia. Sed refugit hoc ille, dum horret incognitam ueritatem. Nõ enim Muſarum inſtinctu, ſicut uideri uolebat, in Helicone carmen illud effudit, ſed meditatus uenerat, & paratus. Noſtrorum primus Maro non longe fuit à ueritate, cuius de ſummo Deo, quem ſpiritum, ac mentem nominauit, hec uerba ſunt.

Principio cœlum, ac terras, camposq; liquentes,
Lucentemq; globum lunæ, titaniaq; aſtra,
Spiritus intus alit, totamq; infuſa per artus,
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.

At nequis forte ignoret, quis nam eſſet illi ſpiritus, q

tantum haberet poteſtatis, declarauit alio loco dicens.
Deum nāq; ire per omnes,
Terraſq; tractuſq; maris, cœlumq; profundum.
Hinc pecudes, armenta, uiros, genus omne ferarum,
Quemq; ſibi tenuis naſcentem arceſſere uitas.
Ouidius quoq; in principio præclari operis ſine ulla nominis diſſimulatiōe à Deo, quem fabricatorem mundi, quē rerum opificem uocat, mundum fatetur inſtructum. Quod ſi uel Orpheus, uel hi noſtri quæ natura ducente ſenſerunt, in perpetuum defendiſſent, eandem, quam nos ſequimur, doctrinam comprehenſa ueritate tenuiſſent. Sed hactenus de poetis, ad philoſophos ueniamus, quorū grauior eſt authoritas, certiuſq; iudicium, quia non rebus commentitijs, ſed inueſtigandæ ueritati ſtuduiſſe creduntur. Thales Mileſius, qui unus è numero ſeptem Sapientum fuit, q primus omnium quæſiſſe de cauſis naturalibus traditur, aquā eſſe dixit, à qua nata ſunt omnia. Deum autem eſſe mentem, qui ex aqua cuncta formauerit. Ita materiā omnium rerum poſuit in humore, principium, cauſamq; naſcendi poſuit in Deo. Pythagoras ita definiuit quid eſſet deus, animus, qui per uniuerſas mundi partes, omnéq; naturam commeans, atq; diffuſus, ex quo omnia, quæ naſcuntur, animalia uitam capiunt. Anaxagoras Deum eſſe dixit infinitam mentem, quæ per ſeipſum moueatur. Antiſthenes multos quidem eſſe populares Deos, unum tamen naturalem, ſummæ totius artificem. Cleanthes & Anaximenes æthera dicunt eſſe ſummū Deum, cui opinioni poeta noſter aſſenſit.
Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther

*Coniugis in gremium lætæ deſcendit, & omnes
Magnus alit, magno permiſtus corpore fœtus.*

Chryſippus naturalem uim diuina ratiōe præditam, interdum diuinā neceſſitatem Deum prædicat. Item Zenon diuinam, naturalemq́; legem. Horum enim omnium ſententia, quāuis ſit incerta, eodem tamen ſpectat, ut prouidentiam unam eſſe conſentiāt, ſiue enim natura, ſiue æther, ſiue ratio, ſiue mens, ſiue fatalis neceſſitas, ſiue diuina lex, ſiue quid aliud dixeris, idem eſt, quod à nobis dicitur Deus. Nec obſtat appellationū diuerſitas, cum ipſa ſignificatione ad unum omnia reuoluantur. Ariſtoteles, quāuis ipſe ſecum diſſideat, ac repugnantia ſibi & dicat, & ſentiat, in ſummum tamen unam mentem mundo præeſſe teſtatur. Plato, qui omnium ſapientiſſimus iudicatur, monarchiam planè aperteq́; defendit, nec æthera, aut rationem, aut naturā, ſed, ut eſt, deum nominat, ab eo mundum hunc perfectum, atq; mirabilem eſſe fabricatum. Quem Cicero ſecutus atq; imitatus in plurimis Deum frequenter confitetur, ac ſupremum uocat in ijs libris, quos de legibus ſcripſit, ab eoq; regi mundum argumentatur, cum diſputat de natura deorum, hoc modo. Nihil eſt præſtantius Deo, ab eo igitur mundum regi neceſſe eſt. Nulli igitur eſt naturæ obediens, aut ſubiectus Deus. omnem ergo regit ipſe naturam. Quid autem ſit Deus in conſolatione definit. Nec uero deus ipſe, qui intelligitur à nobis, alio modo intelligi poteſt, niſi mens ſoluta quædā & libera, & ſegregata ab omni concretione mortali, omnia ſentiens, & omnia mouens. Annæus quoq; Seneca, qui ex Romanis uel acerrimus ſtoicus fuit, quàm

ſæpe ſummum deum merita laude proſequitur. Nam *cum de immatura morte diſſereret, non intelligis, inquit, authoritatem, ac maieſtatem iudicis tui rectoris orbis terrarum, cœliq́;, & deorum omniũ* Dei, *à quo iſta numina, quæ ſingula adoramus, et colimus, ſuſpenſa ſunt.* Item *in exhortationibus.* Hic, *cum prima fundamenta molis pulcherrime iaceret, & hoc ordiretur, quo neq; maius quicquam nouit natura, nec melius, ut omnia ſub ducibus ſuis irent, q̃uis ipſe per totum ſe corpus intenderat, tamen miniſtros regni ſui deos genuit.* Et *q̃ multa alia de deo noſtris ſimilia locutus eſt, quæ nunc differo, quæ alijs locis opportuniora ſunt.* Nunc *ſatis eſt demonſtrare, ſummo ingenio uiros attigiſſe ueritatem ac penè tenuiſſe, niſi eos retrorſum fucata prauis opinionibus conſuetudo rapuiſſet, qua & deos alios eſſe opinabantur, & ea, quæ in uſum hominis* Deus *fecit, tanquam ſenſu prædita eſſent, pro dijs habenda, & colenda credebant.*

De *teſtimonijs prophetarum & philoſophorum, & de teſtimonijs* Cottæ *pontificis,* Triſmegiſti, *& de decem* Sibyllis. Cap. VI.

Nunc *ad diuina teſtimonia tranſeamus, ſed prius unum proferam, quod eſt ſimile diuino, & ob nimiam uetuſtatem, & quod is, quem nominabo, ex hominibus inter deos relatus eſt.* Apud Ciceronẽ C. Cotta *põtifex diſputans cõtra ſtoicos de religionibus, & de uarietate opinionum, quæ ſolent eſſe de dijs, ut more academicorum omnia faceret incerta, quinq; fuiſſe* Mercurios *ait, & enumeratis per ordinem quatuor, quintum fuiſſe eum, à quo* Argus *occiſus*

ſit, ob eamq; cauſam in Aegyptū profugiſſe, atq; Aegyptijs leges, ac literas tradidiſſe. Hunc Aegyptii Thoth appellant, à quo apud eos primus anni ſui menſis .i. ſeptember nomen accepit. Idē oppidum condidit, quod etiā nunc græce uocatur ἑρμόπολις, & ſaitæ ſeruāt, & colunt eum religioſe. Qui tametſi homo fuerit antiquiſſimus, tamen & inſtructiſſimus omni genere doctrinæ, adeo, ut ei multarum rerum, & artium ſcientia Triſmegiſto cognomen imponerent. Hic ſcripſit libros, & quidem multos, ad cognitionem diuinarum rerum pertinentes, in quibus maieſtatem ſummi, ac ſingularis Dei aſſerit, ijſdemq́; nominibus appellat, quibus nos Deum & patrem, ac nequis nomen eius requireret, ἀνώνυμον .i. ſine nomine eſſe dixit, eo ꝙ nominis proprietate non egeat, ob ipſam ſcilicet unitatem. Ipſius hæc uerba ſunt. ὁ δὲ θεὸς, εἷς, ὁ δὲ εἷς ὀνόματος οὐ προσδέεται, ἔστι γὰρ ὁ ὢν ἀνώνυμος. Deo igitur nomen non eſt, q̄a ſolus eſt, nec opus eſt proprio uocabulo, niſi cum diſcrimen exigit multitudo, ut unāquāq; perſonam ſua nota, & appellatione deſignes. Deo autem quia ſemper unus eſt, proprium nomen eſt Deus. Supereſt de reſponſis, carminibusq́; ſacris teſtimonia, quæ ſunt multo certiora, proferre. Nam fortaſſe ij, contra quos agimus, nec poetis putant eſſe credendum, tanquam uana fingentibus, nec philoſophis, qui errare potuerunt, quia et hi homines fuerunt. M. Varro, quo nemo unquam doctior, ne apud græcos quidem, neq; apud latinos uixit, in libris rerum diuinarum, quos ad C. Cæſarem ſcripſit pontificem Maximum, cum de quindecim uiris loqueretur, ſibyllinos libros ait nō

ſuiſſe unius Sibyllæ, ſed appellari uno nomine ſibyllinos, quod omnes fœminæ uates Sibyllæ ſunt à ueteribus nuncupatæ, uel ab unius Delphidis nomine, uel à conſilijs deorum denuntiandis. σιοὺς enim deos nõ θεούς, & conſilium non βουλὴν ſed βυλὴν appellabant æolico genere ſermonis. Itaq; ſibyllã dictam eſſe quaſi θεοβούλην. Cæterum Sibyllas decem numero fuiſſe, easq; omnes enumerauit ſub authoribus, qui de ſingulis ſcriptitarunt. Primam fuiſſe de Perſis, cuius mentionem fecerit Nicanor, qui res geſtas Alexandri Macedonis ſcripſit. Secundam Libycam, cuius meminit Euripides in Lamiæ prologo. Tertiã Delphicam, de qua Chryſippus loquitur in eo libro, quem de diuinatiõe compoſuit. Quartam Cumeã in Italia, quã Næuius in libris belli punici, Piſo in annalibus nominat. Quintam Erythræam, quã Apollodorus Erythræus affirmat ſuam fuiſſe ciuem, Eamq; graijs Ilium petentibus uaticinatam, & perituram eſſe Troiam, et Homerum mendacia ſcripturum. Sextam Samiã, de qua ſcripſit Eratoſthenes in antiquis annalibus Samiorũ reperiſſe ſe ſcriptũ. Septimã Cumanã nõie Amalthæam, quæ ab alijs Demophile, uel Herophile nõiatur, eãq; nouẽ libros attuliſſe ad Regẽ Tarquiniũ Priſcum, ac pro eis trecẽtos philippeos poſtulaſſe. Regẽq; aſpernatũ pretij magnitudinẽ, et deriſiſſe mulieris inſaniã. illã in conſpectu Regis tres cõbuſiſſe, ac pro reliqs idẽ pretiũ poſtulaſſe. Tarquinium multo magis mulierẽ inſanire putaſſe. Quæ denuo tribus alijs exuſtis, cum in eodem pretio pſeueraret, motum eſſe regem, ac reſiduos trecentis aureis emiſſe, quorũ poſtea numerus ſit au-

ctus, capitolio refecto, quod ex omnibus ciuitatibus & italicis & græcis, et præcipue erythræis coacti, allatiq́; ſunt Romã, cuiuſcunq; Sibyllæ nomine fuerunt. Octauam Helleſponticã in agro Troiano natam, uico Marpeſſo, circa oppidum Gergithium, quam ſcribit Heraclides ponticus Solonis & Cyri fuiſſe temporibus. Nonam Phrygiam, quæ uaticinata ſit Ancyræ. Decimam Tiburtem, nomine Albuneam, quæ Tiburi colitur, ut dea iuxta ripas Anienis, cuius in gurgite ſimulachrum eius inuentum eſſe dicatur, tenens in manu librum. Cuius ſacra ſenatus in Capitolium tranſtulerit. Harum omnium Sibyllarũ carmina & feruntur, et habentur, præterquam Cumeæ, cuius libri à Romanis occulũtur, nec eos ab ullo, niſi à quindecim uiris inſpici fas eſt. Et ſunt ſingularum ſinguli libri, qui, q̃a Sibyllæ nomine inſcribuntur, unius eſſe creduntur, ſuntq́; confuſi, nec diſcerni, ac ſuũ cuiq; aſſignari poteſt, præter erythreæ, quæ & nomen ſuum carmini uerum inſeruit, & Erythræam ſe nominatum iri prælocuta eſt, cum eſſet orta Babyloniæ, ſed & nos confuſe ſibyllã dicemus, ſicubi teſtimonijs earum fuerit abutendum. Omnes igitur hæ ſibyllæ unũ Deũ prædicant, maxime tamen erythræa, quæ celebrior inter cæteras ac nobilior habetur, ſiquidem Feneſtella diligentiſſimus ſcriptor de xv uiris dicens ait. Reſtituto capitolio retuliſſe ad ſenatum C. Curionem conſ. ut legati Erythras mitterentur, qui carmina ſibyllæ conquiſita Romam deportarent. Itaq; miſſos eſſe P. Gabinium. M. Octacilium. L. Valerium, q́ deſcriptos à priuatis uerſus circa mille Romam deportarunt, idem ſupra oſtendimus dixiſſe Varronem. In

iȷ́s ergo uerſibus, quos legati Romam attulerunt, de uno Deo hæc ſunt teſtimonia.

εἷς θεὸς ὃς μόνος ἐςὶν ὑπερμεγέθης ἀγένητος.

Hunc eſſe ſolum Deum, ſummum, qui cœlum fecerit, luminibusq́; diſtinxerit.

ἀλλὰ θεὸς μόνος ἕς πανυπέρτατος. ὃς πεποίηκεν
οὐρανὸν ἠέλιόν τε καὶ ἀςέρας, ἠδὲ σελήνην,
καρποφόρον γαῖάν τε, καὶ ὕδατος οἴδματα πόντου.

Qui quoniam ſolus ſit ædificator mundi, & artifex rerum, uel quæ in eo ſunt ſolum coli oportere teſtatur.

αὐτὸν τὸν μόνον ὄντα σέβεσθ' ἡγήτορα κόσμου,
ὃς μόνος ἐς αἰῶνα καὶ ἐξ αἰῶνος ἔτυχεν.

Item alia ſibylla, quæcunq; eſt, cum perferre ſe ad homines Dei uocem diceret, ſic ait.

εἷς μόνος εἰμὶ θεός. καὶ οὐκ ἔςι θεὸς ἄλλος.

Exequerer nunc teſtimonia cæterarum, niſi & hæc ſufficerent, & illa opportunioribus locis reſeruarem. Sed cum defendamus cauſam ueritatis apud eos, q̧ aberrantes à ueritate falſis religionibus ſeruiunt, quod genus probationis aduerſus eos magis adhibere debemus, q̃ ut eos deorum ſuorum teſtimoniȷ́s reuincamus?

De teſtimoniȷ́s Apollinis & deorũ. Cap. VII.

a Pollo enim, quẽ præter cæteros diuinũ, maximeq́; fatidicum exiſtimant, Colophonæ reſpondens, quod Delphis credo emigrauerat, amœnitate ductus Aſiæ, quærenti cuidam quis eſſet, aut quid eſſet omnino deus, reſpondit uiginti & uno uerſibus. Quorum hoc principium eſt

αὐτοφυὴς ἀδίδακτος ἀμήτωρ ἀστυφέλικτος
οὔνομα μηδὲ λόγῳ χωρούμενον ἐν πυρὶ ναίων.
τουτὶ θεὸς μικρὰ δὲ θεοῦ μερὶς ἄγγελοι ἡμεῖς.

Nunquid poteſt ſuſpicari de Ioue eſſe dictum, qui matrem habuit, et nomen? Quid quod Mercurius ille ter maximus, cuius ſupra mentionem feci, non modo ἀμήτωρα, ut Apollo, ſed ἀπάτωρα quoq; appellat Deum, quod origo illi non ſit aliunde. Nec enim poteſt ab ullo generari, qui ipſe uniuerſa generauit. Satis (ut opinor) & argumentis docui, & teſtibus confirmaui, quod per ſe ſatis clarum eſt, Vnum eſſe regem mundi, unum patrem, unum Deum. Sed fortaſſe quærat aliquis à nobis idem illud, q̄d apud Ciceronem quærit Hortenſius. Si Deus unus eſt, quæ eſſe beata ſolitudo queat? tanquam nos, qui unum eſſe dicimus, deſertum, ac ſolitariū eſſe dicamus? Habet enim miniſtros, quos uocamus nuntios. Et eſt illud uerum, quod dixiſſe in exhortationibus Senecam ſupra retuli, genuiſſe regni ſui miniſtros Deum. Verum hi neq; dij ſunt, neq; Deos ſe uocari, aut coli uolunt, quippe qui nihil præter iuſſum, ac uoluntatem Dei faciant. Nec tamen illi ſunt, qui uulgo coluntur, quorum & exiguus, & certus eſt numerus. Quod ſi cultores Deorum ipſos eos ſe colere putant, quos ſummi dei miniſtros appellamus, nihil eſt, quod nobis faciant inuidiam, qui unum dicimus, multos negemus. Si eos multitudo delectat, non duodecim dicimus, aut trecentos ſexagintaquinq; (ut Orpheus) ſed innumerabiles eſſe arguimus eorum errores in diuerſum, qui tam paucos putant. Sciant tamen quo nomine appellari debeant, ne Deum uerum

uiolent, cuius nomen exponunt, dum pluribus tribuunt. Credant Apollini ſuo, qui eodem illo reſponſo, ut Ioui principatum, ſic etiam cæteris dijs abſtulit nomen. Tertius enim uerſus oſtendit Dei miniſtros, non Deos, uerum angelos appellari oportere. De ſe quidem ille mentitus eſt, qui cum ſit è numero dæmonum, Angelis ſe Dei aggregauit, deniq; in alijs reſponſis dæmonem ſe eſſe confeſſus eſt. Nam cum interrogaretur quomodo ſibi ſupplicari uellet, ita reſpondit

πάνσοφε παντοδίδακτ᾽ ἰνολοίςροφε κέκλυθι δαῖμον

Item rurſus cum preces in Apollinem ſmyntheum rogatus expromeret, ab hoc uerſu exorſus eſt.

ἁρμονίη κόσμοιο φαεσφόρε καὶ σοφὲ δαῖμον

Quid ergo ſupereſt, niſi ut ſua confeſſione uerberibus ueri Dei, ac pœnæ ſubiaceat ſempiternæ? Nam in alio reſponſo ita dixit,

δαίμονες οἳ φοιτῶσι περὶ χθόνα καὶ περὶ πόντον

ἀκάματοι δάμανται ὑπαὶ μάστιγι θεοῖο

De utriſq; generibus in. ij. li. diſſeremus. Interim nobis ſat eſt, q̄d dũ ſe honorare uult, et in cœlo collocare, cõfeſſus eſt, id quod res ſe habet, quomodo ſint appellandi, q̃ Deo aſſiſtunt. Retrahant ergo ſe homines ab erroribus, et abiectis religionibus prauis, parentem ſuũ, dominumq; cognoſcant, cuius nec uirtus exiſtimari poteſt, nec magnitudo perſpici, nec principium cõprehẽdi, cum ad illum mentis humanæ intentio, & acumen, & memoria peruenerit quaſi ſubactis, & conſumatis omnibus uijs ſubſiſtit, hæret, deficit, nec eſt aliq̃d ulterius, quò progredi poſſit, uerum quia fieri non poteſt, quin id, quod ſit, aliquando eſſe cœperit, conſequẽs eſt, ut quando nihil

ante illum fuit, ipſe ante omnia ex ſeipſo ſit procreatus, ideóq; ab Apolline αὐτοφυὴς, *à Sibylla* αὐτογενὴς, *&* ἀγένητος, *&* ἀποίητος *nominatur, quod Seneca uir acutus in exhortationibus uidit. Nos, inq̄t, aliunde pendemus. Itaq; ad aliquem perſpiciamus, cui quod eſt optimum in nobis, debeamus, Alius nos edidit, alius inſtruxit, Deus ipſe ſe fecit.*

Quod deus ſine corpore ſit, nec ſexu ad procreandum egeat. Cap. VIII.

H*Is igitur tot & tantis teſtibus cóprobatur,* b *unius Dei poteſtate, ac prouidentia mundum gubernari, cuius uim, maieſtatéq; tantam eſſe dicit in Timæo Plato, ut eam neq; mente concipere, neq; uerbis enarrare quiſquam poſſit ob nimiá eius, & inæſtimabilem poteſtatem. Dubitet ergo aliqs, an quicquam difficile, aut impoſſibile ſit Deo, qui tanta, tamq; mirifica opera prouidentia excogitauit, uirtute conſtituit, ratione perfecit, nunc autem ſpiritu ſuſtentet, poteſtate moderetur, inexcogitabilis, ineffabilis, & nulli alij ſatis notus q̄ ſibi? Vnde mihi de tanta poteſtate ſæpius cogitanti, qui Deos colunt, interdum uideri ſolent tam cæci, tam incogitabiles, tam excordes, tam non multum à mutis animalibus differentes, qui credant eos, qui geniti ſunt maris, ac fœminæ coitu, aliquid maieſtatis, diuinæq; uirtutis habere potuiſſe. cū Sibylla Erythræa dicat,*

ἐυ δύνατ' ἀνδρὸς
ἐκ μηρῶν μήτρας τε θεὸς τετυπωμένος εἶναι.

Quod ſi eſt uerum, ſicuti eſt, apparet Herculē, Apollinem, Liberum, Mercurium, Iouemq; ipſum cum cæteris homines fuiſſe, quando ſunt ex duobus ſexibus nati. Quid eſt autem tam remotum à Deo, q̃ id opus, quod ipſe ad propagandam ſobolem mortalibus tribuit? & quod ſine ſubſtantia corporali nullum poteſt eſſe. Dii ergo ſi ſunt immortales, et æterni, quid opus eſt altero ſexu? nimirum ut generentur, ipſa progenie quid opus eſt, cum ſucceſſione non egeant, qui futuri ſunt ſemper? Ná profectò in hominibus, cæteriſq; animantibus diuerſitas ſexus & coitio, & generatio nullam habet aliam rationem, niſi ut omnia genera uiuentium, quando ſunt conditione mortalitatis obitura, mutua poſſint ſucceſſione ſeruari. Deo autem, qui eſt ſempiternus, neq; alter ſexus, neq; ſucceſſio neceſſaria eſt. Dicet aliquis, ut habeat uel miniſtros, uel in quos ipſe poſſit dominari. Quid igitur opus eſt ſexu fœmineo, cum Deus, qui eſt omnipotens, ut uocatur, ſine uſu, & opera fœminæ poſſit filios procreare? Nam ſi quibuſdam minutis animalibus id præſtitit, ut ſibi è folijs natos è ſuauibus herbis ore legant, cur exiſtimet aliquis ipſum Deum niſi ex permiſtione ſexus alterius non poſſe generare? Illos igitur, quos imperiti & inſipientes tanquam Deos & nuncupant, & adorant, nemo eſt tam inconſyderatus, qui non intelligat fuiſſe mortales. Quomodo ergo, inquiet aliquis, Dij crediti ſunt? Nimirum quia reges maximi, ac potentiſſimi fuerunt, ob merita ſuarum uirtutum, aut munerum, aut artium repertarum, cum chari fuiſſent ijs? quibus imperitauerant, in memoriam ſunt conſecrati. Quod ſiquis

dubitet, res eorum geſtas, & facta conſyderet, quæ uniuerſa tam poetæ q̃ hiſtorici ueteres prodiderunt.

De Hercule, & geſtis eius, atq; ortu eius ex Ioue, & Alcmena, & morte eius. Cap. IX.

H*ercules, qui ob uirtutem clariſſimus, & quaſi Africanus inter deos habetur, non'ne orbem terræ, quem peragraſſe, ac expurgaſſe narratur, ſtupris, libidinibus, adulterijs, inquinauit? nec mirum, cum eſſet adulterio genitus Alcmenæ. Quid tandem potuit in eo eſſe diuini, qui ſuis ipſe uitijs mancipatus, & mares, & fœminas contra omnes leges infamia, dedecore, flagitio affecit? Sed ne illa quidem, quæ magna, & mirabilia geſſit, talia iudicanda ſunt, ut uirtutibus diuinis tribuẽda uideantur. Quid enim tam magnificum, ſi leonem, aprum'q; ſuperauit, ſi aues ſagittis deiecit, ſi regium ſtabulum egeſſit, ſi uirginem uicit, cingulum'q; detraxit, ſi equos feroces cum domino interemit? Opera ſunt iſta fortis uiri, hominis tamen. Illa enim, quæ uicit, fragilia, & mortalia fuerunt. Nulla enim eſt (ut ait orator) tanta uis, quæ non ferro, ac uiribus debilitari, frangi'q; poſſit. At animum uincere, iracundiam cohibere, fortiſſimi eſt, quæ ille nec fecit unquam, nec potuit. Hæc qui faciat, non modo ego eum ſummis uiris comparo, ſed ſimillimum Deo iudico. Vellem adiecißet de libidine, luxuria, cupiditate, inſolentia, ut uirtutem eius impleret, quem ſimilem Deo iudicabat. Non enim fortior iudicandus eſt, qui leonem, q̃ qui uiolentiam, & in ſeipſo*

incluſam feram ſuperat iracundiam, aut qui rapaciſſi mas uolucres deijcit, q̃ qui cupiditates auidiſſimas coer cet. Aut q Amazonem bellatricem, q̃ qui libidinem uin cit pudoris, ac famæ debellatricem, aut qui fimum de ſtabulo, q̃ q uitia de corde ſuo eggerit, quæ magis ſunt pernicioſa, quia domeſtica, et propria mala ſunt, q̃ illa, quæ & uitari poterant, & caueri. Ex quo fit, ut ille ſolus uir fortis debeat iudicari, qui temperans eſt, & moderatus, & iuſtus. Quod ſi cogitet aliqs quæ ſint Dei opa, iã hæc omnia, quæ mirantur homines inepti ſ ſimi, ridicula iudicabit. Illa enim non diuinis uirtuti bus, quas ignorant, ſed infirmitate ſuarum uiriũ me tiuntur. Nam illud quidem nemo negauit, Herculẽ nõ tantum Euriſtheo ſeruiſſe regi, quod aliquatenus ho- neſtum uideri poteſt, ſed etiã impudicæ mulieri Om- phale, quæ illum ueſtibus ſuis indutum ſedere ad pe des ſuos iubebat penſa facientem. deteſtabilis turpitu- do, ſed tanti erat uoluptas. Quid tu, inqet aliquis, poe tis'ne credendum putas. Quid ni putem? Non enim iſta Lucilius narrat, aut Lucianus, q Dijs, & homini bus non pepercit, ſed potiſſimũ qui Deorum laudes ca nebant. qbus igitur credemus, ſi fidem laudantibus nõ habemus? Qui hos mentiri putat, proferat alios, qbus credamus, authores, qui nos doceant, qui ſunt iſti Dij, quomodo? unde orti? Quæ ſit uis eorum? Qui nume- rus? Quæ poteſtas? Quid in his admirabile? Quid cultu dignum? Quid deniq; certius, uerius'q; myſteri- um, nullus dabit. Credamus igitur iſtis, qui non ut reprehenderent, ſunt locuti, ſed ut prædicarent. Naui gauit ergo cum Argonautis, expugnauit'q; Troiã ira-

tus Laomedonti ob negatam ſibi pro filiæ ſalute mercedem. Vnde quo tempore fuerit, apparet. Idem furore, atq; inſania percitus, uxorem ſuam cum liberis interemit, hunc homines deum putant. Sed Philoctetes eius hæres non putauit, qui facem ſuppoſuit arſuro, qui artus ſuos, & neruos cremari, ac diſſolui uidit, qui oſſa eius, ac cineres in Oeta monte ſepeliuit, pro quo munere ſagittas eius accepit.

De Aeſculapio, Apolline, Neptuno, ac Marte, et Caſtore, Polluce, atq; Mercurio. Cap. X.

Eſculapius & ipſe non ſine flagitio Apollinis natus, qd fecit aliud diuinis honoribus dignum, niſi qđ ſanauit Hippolytum? mortem ſanè habuit clariorem, quia à Deo meruit fulminari. Hunc Tarquitius de illuſtribus uiris diſſerens, ait, incertis parentibus natum, expoſitum, & à uenatoribus inuentum, canino lacte nutritum, Chironi traditum didiciſſe medicinam, fuiſſe autem Meſſenium, ſed Epidauri moratum. Tullius etiam Cynoſuris urbe Arcadiæ ait ſepultum. Quid Apollo pater eius? Non'ne ob amorem, quo flagrabat, turpiſſime gregem pauit alienum, & muros Laomedonti extruxit? cum Neptuno mercede conductus, quæ illi negari potuit impune, ab eoq; primo Rex perfidus quicquid cum Dijs pepigiſſet, didicit abnegare. Idem formoſum puerum & dum amat uiolauit, & dum ludit, occidit. Homicida Mars, & per gratiam cædis crimine ab Athenienſibus liberatus, ne uideretur nimis ferus, & immanis,

adulterium cum Venere commiſit. Caſtor & Pollux, dum alienas ſponſas rapiunt, eſſe gemini deſierunt. nam liuore iniuriæ concitatus Idas, alterum gladio tranſuerberauit, & eoſdem poetæ alternis uiuere, alternis mori narrant, ut iam ſint non Deorum tantum, ſed omnium mortalium miſerrimi, quibus ſemel mori non licet, hos tamen Homerus ambos ſimpliciter (non ut poetæ ſolent) mortuos eſſe teſtatur. Nam cum faceret in muris aſſidentem Priamo Helenam cunctos Græciæ principes recognoſcere, ſolos autem ſe fratres ſuos requirere, ſubiecit orationi huiuſmodi uerſum.

Hæc ait, aſt alios retinebat terra ſepultos.

Fur ac nebulo Mercurius qd ad famam ſui reliqt, niſi memoriam fraudum ſuarum? Cœlo dignus, quia palæſtram docuit, & lyram primus inuenit. Liberum patrē in ſenatu Deorū ſummæ authoritatis, primæq; eſſe ſententiæ neceſſe eſt, quia præter Iouē ſolus omnium triumphauit, exercitum duxit, Indos debellauit, ſed inuictus ille Impator inclytus Maximus ob amorem, ac libidinem turpiſſime uictus eſt. Delatus enim Diam cum ſemiuiro comitatu, nactus eſt impudicam mulierem in litore, ac fiducia uictoriæ inclytæ uir eſſe uoluit, ne nimium mollis eſſe uideretur, atq; illá patris proditricem, fratris interemptricem ab alio relictam, & repudiatam in coniugium ſibi uendicauit, et liberam fecit, & cum ea pariter aſcendit in cœlum. Quid omnium horum pater Iupiter, qui in ſolenni precatione Optimus Maximus nominatur? Non'ne à prima ſua pueritia impius, ac penè parricida deprehenditur? Cum patrem regno expulit, ac fugauit, nec

expectauit mortem decrepiti ſenis, cupiditate regnandi. Et cum paternum ſolium per uim, per arma cepiſſet, bello eſt à Titanibus laceſſitus, quod humano generi principium fuit malorum, quibus uictis, & pace in ꝑpetuum comparata, reliquam ſuam uitã in ſtupris, adulterijsq́; conſumpſit. Omitto uirgines, quas imminuit, id enim iudicari ſolet tolerabile. Amphitryonem ac Tyndarũ præterire non poſſum, quorum domos dedecore, atq; infamia pleniſſimas reddidit, illud uero ſummæ impietatis, ac ſceleris, ꝙ regiũ puerum rapuit ad ſtuprum. Parũ enim uidebatur, ſi in expugnanda fœminarũ pudicitia, maculoſus ac turpis eſſet, niſi etiam ſexui ſuo iniuriam faceret, hoc eſt uerũ adulterium, quod fit contra naturam, hæc qui fecit uiderimus, an maximus, certe optimus non eſt, quod nomen à corruptoribus, ab adulteris, ab inceſtis abeſt, niſi forte nos erramus homines, qui talia facientes ſceleratos uocamus, ac perditos, omnibusq́; pœnis digniſſimos iudicamus. Stultus autem M. Tullius, qui C. Verri adulteria obiecit. Eadem enim Iupiter, quem colebat, admiſit. Qui P. Clodio ſororis inceſtum. At illi Optimo Maximo eadem fuit & ſoror & coniux.

De ipſius Iouis parentibus, & ortu, & uita eius flagitioſiſſima, morte, & ſepultura. Caput. XI.

Quis eſt igitur tam excors, qui hunc in cœlo regnare putet, qui ne in terra quidem debuit? Nõ inſulſe quidam poeta triumphum Cupidinis ſcripſit, quo in libro non modo potentiſſimũ

Deorum Cupidinem, ſed etiam uictorem facit. Enu-
meratis enim amoribus ſingulorum, quibus in poteſta
tem Cupidinis, ditionemq́; ueniſſent, inſtruit pompā,
in qua Iupiter cum cæteris Dijs ante currū triumphā
tis ducitur cathenatus. Eleganter id quidē dicitur à poe
ta figuratum, ſed tamen nō multū diſtat à uero. Qui
enim uirtutis eſt expers, q̃ cupiditatibus, ac libidini-
bus malis uincitur, nō Cupidini (ut ille finxit) ſed mor
ti ſubiectus eſt ſempiternæ. Sed omittamus de moribus
dicere, rem conſyderemus, ut intelligant hoīes, in q̄bus
miſeri uerſentur erroribus. Regnare in cœlo Iouem
uulgus exiſtimat, id doctis pariter, & indoctis pſua-
ſum eſt. Quod & religio ipſa, et precationes, et hym
ni, & delubra, & ſimulachra demonſtrant. Eūdem
tamen Saturno, & Rhea genitum confitentur. Quomo
do poteſt Deus uideri, aut (ut ait poeta) hoīum, rerūq́;
repertor? ante cuius ortum infinita hoīum millia fue-
runt? Eorum ſcilicet, qui Saturno regnante uixerunt,
ac priores luce q̄ Iupiter ſunt potiti? Video alium Deū
regem fuiſſe primis temporibus, aliū conſequentibus.
Poteſt ergo fieri, ut alius ſit poſtea futurus. Si enim re
gnum prius mutatum eſt, cur deſperemus & poſteri-
us poſſe mutari? niſi forte Saturnus generare potuit
fortiorem, Iupiter non poteſt. Atqui diuinū Imperiū
aut ſemper immutabile eſt, aut, ſi eſt mutabile, qđ fie-
ri non poteſt, ſemper utiq; mutabile eſt. Pōt. n. Iupiter
regnum amittere, ſicut et pater eius amiſit. Ita planè,
nam cum idem neq; uirginibus, neq; maritatis unq̄ pe
perciſſet, & abſtinuit ſe tantum una Thetide, qđ reſpō
ſum fuit maiorem patre ſuo futurum, quiſquis ex illa

natus eſſet. Et *primum in eo prudentia non* Dei, *cui niſi* Themis *futura dixiſſet, ipſe neſciret.* Si *autem di uinus non ſit, ne deus quidem ſit, unde ipſa diuinitas nominatur, ut ab homine humanitas.* Deinde *conſciẽtia imbecillitatis, timuit utiq; maiorem, quod qui facit, ſcit utiq; profecto non eſſe ſe maximum, quandoquidem poteſt aliquid maius exiſtere.* Idem *per ſtygiam paludem ſanctiſſime iurat,*

V*na ſuperſtitio, ſuperisquæ reddita diuis,*

Q*uæ eſt iſta ſupſtitio? aut à quo reddita eſt?* Ergo *aliqua poteſtas maxima eſt, quæ peierantes deos puniat, quæ tanta formido eſt paludis infernæ, ſi ſunt immortales? quid metuunt eam, quam uiſuri non ſunt, niſi quos mori neceſſe eſt?* Q*uid igitur homines oculos ſuos in cœlum tollunt? quid per ſuperos deierant, cum ipſi ſuperi ad inferos deuoluantur? ibiq; habeāt quod uenerentur, & adorent.* Illud *uero quale eſt, eſſe fata, quibus dij omnes & ipſe* Iupiter *pareat, ſi parcarum tanta uis eſt, ut plus poſſint q̃ cœleſtes uniuerſi, quãq; ipſe rector, ac dominus, cur non illæ potius regnare dicantur, quarum legibus, ac ſtatutis parere omnes deos neceſſitas cogit?* Nunc *cui dubium eſt, quin is, q aliqui rei obſequitur, maximus non ſit? nam ſi ſit, non accipiat fata, ſed faciat.* Nunc *ad illud, qđ omiſeram, redeo.* In *una utiq; ſola fuit continentior, cum eā deperiret, & non uirtute aliqua, ſed metu ſucceſſoris.* Q*uæ fortitudo utiq; eius eſt? qui ſit mortalis & imbecillis, et nihili. quippe q potuit & tunc, cum naſceretur, extingui, ſicut frater eius ante genitus extinctus eſt, qui ſi uiuere potuiſſet, nunq̃ minori conceſſiſſet imperium.*

I*pſe autem*

ipſe autem furto ſeruatus, furtimq; nutritus, Ζεὺς ſiue Ζὴν appellatus eſt, non, ut iſti putant, à feruore cœleſtis ignis, uel quod uitæ ſit dator, uel ꝙ animantibus inſpiret animas, quæ uirtus ſolius dei eſt (quî .n. poſſit inſpirare animam, qui ipſe accipit aliũde?) ſed, quod primus ex liberis Saturni maribus uixerit. Potuerũt igitur homines alium Deum habere rectorem, ſi Saturnus nõ fuiſſet ab uxore deluſus? At enim poetæ iſta finxerunt. Errat quiſquis hoc putat. illi enim de hominibus loquebantur, ſed ut eos ornarent, quorũ memoriam laudibus celebrabant, deos eſſe dixerunt. Itaq; illa potius ficta ſunt, quæ tanquam de dijs, non illa, quæ tanquam de hominibus locuti ſunt, quod clarum fiet exemplo, quod inferemus, Danaen uiolaturus Iupiter aureos nummos largiter in ſinũ eius infudit. Hæc ſtupri merces fuit. At poetæ, qui quaſi de deo loquebãtur, ne authoritatem creditæ maieſtatis infringerent, finxerunt ipſum in aureo imbre delapſum, eadem figura, qua imbres ferreos dicunt, cum multitudinem telorum, ſagittarumq; deſcribunt. Rapuiſſe dicitur in aquila Catamitum, poeticus color eſt, ſed aut per legionem rapuit, cuius inſigne aquila eſt, aut nauis, in qua eſt impoſitus, tutelam habuit in aquila figuratam, ſicut taurum figuratum cum rapuit, & tranſuexit Europam, eodem modo conuertiſſe in bouem traditur Io Inachi filiam, quæ, ut iram Iunonis effugeret, ut erat iam ſetis obſita, iam bos tranaſſe dicitur mare, in Aegyptumq; ueniſſe, atq; ibi recepta priſtina forma dea facta, quæ nunc Iſis uocatur. Quo igitur argumento probari poteſt, nec Europam in Tauro ſediſſe, nec Io fa-

ctam bouem? quod certus dies habetur in faſtis, quo Iſidis nauigium celebratur. quæ res docet nō tranaſſe illam, ſed nauigaſſe. Igitur qui ſapere ſibi uidentur, quia intelligunt uiuum, terrenumq́; corpus in cœlo eſſe nō poſſe, totam Ganymedeam fabulam pro falſo repudiant, nec ſentiunt in terra id eſſe factum, quia res, ac libido ipſa terrena eſt. Non ergo res ipſas geſtas finxerunt poetæ, quod ſi facerent, eſſent uaniſſimi, ſed rebus geſtis addiderunt quendam colorem. Non enim obtrectantes illa dicebant, ſed ornare cupientes. Hinc hoīes decipiuntur, maxime dum hæc omnia ficta eſſe arbitrantur à poetis, colunt quod ignorant, neſciunt q̃ ſit poeticæ licentiæ modus, quouſq; progredi fingendo liceat, cum officium poetæ ſit in eo, ut ea, quæ geſta ſunt uere, in aliquas ſpecies obliquis figurationibus cum decore aliquo conuerſa traducant. Totum autem quod referas fingere, id eſt ineptum eſſe, & mendacem potius q̃ poetam, ſed finxerunt iſta, quæ fabuloſa creduntur. Num etiam illa, quæ de dijs fœminis, deorumq́; connubijs dicta ſunt? Cur igitur ſic figurantur, ſic coluntur? niſi forte non tantum poetæ, ſed & pictores, fictoresq́; imaginum mentiuntur. Si enim hic Iupiter, qui à uobis dicitur Deus, non is eſt, qui ex Saturno, & Ope natus eſt, nō oportuit niſi ſolius ſimulachrum in templis omnibus collocari. Quid ſibi mulierum effigies uolūt? Quid ſexus infirmus, in quē ſi cecidit ipſe Iupiter, tū uero ipſi lapides hominem fatebuntur. Mentitos aiunt eſſe poetas, & his tamen credunt, immo uero non eſſe mentitos reipſa probant. Ita.n. deorū ſimulachra confingunt, ut ex ipſa diuerſitate ſexus appareat uera

eſſe, quæ dicunt poetæ. Nam quod aliud argumentum habet imago Catamiti, et effigies aquilæ, cum ante pedes Iouis ponuntur in templis, et cum ipſo pariter adorantur, niſi ut nefandi ſceleris, ac ſtupri memoria maneat in æternũ? Non igitur à poetis totum fictum eſt. aliquid fortaſſe traductum, & obliqua figuratione obſcuratum, quo ueritas inuoluta tegeretur. ſicut illud de ſortitione regnorũ. Aiunt. n. Ioui cœlũ obtigiſſe, Neptuno mare, inferna Plutoni. cur non terra potius in ſortem tertiã uenit? niſi ꝙ in terra geſta res eſt. Ergo illud in uero eſt, ꝙ regnũ orbis ita partiti, ſortitiq; ſunt, ut orientis imperium Ioui cederet, Plutoni, cui cognomen Ageſilao fuit, pars occidentis obtingeret Eo ꝙ plaga orientis, ex qua lux mortalibus datur ſuperior, occidentis aũt inferior eſſe uideatur. Sic ueritatem mendacio uelauerunt, ut ueritas ipſa ꝑſuaſioni publicæ nihil derogaret. De Neptuni ſorte manifeſtum eſt, cuius regnũ tale fuiſſe dicimus, quale M. Antonij fuit infinitũ illud imperiũ, cui totius oræ maritimæ poteſtatem ſenatus decreuerat, ut prædones ꝑſequeretur, ac mare oẽ pacaret. Sic Neptuno maritima oĩa cum inſulis obuenerunt, quõ id probari põt? Nimirũ ueteres hiſtoriæ docent, Antiquus author Euhemerus, q̃ fuit ex ciuitate meſſana, res geſtas Iouis, et cæterorũ, qui dij putantur, collegit, hiſtoriãq; contexuit ex titulis, et iſcriptiõibus ſacris, quæ in antiquiſſimis templis habebantur, maximeq; in fano Iouis Triphylij, ubi aureã columnam poſitam eſſe ab ipſo Ioue titulus indicabat, in qua colũna geſta ſua ꝑſcripſit, ut monimenta eſſent poſteris rerum ſuarũ. Hãc hiſtoriã interpretatus ẽ Ennius, et ſecutus,

cuius hæc uerba ſunt. Iupiter imperium Neptuno dat maris, ut inſulis omnibus, & quæ loca ſunt ſecus mare omnibus regnaret. Vera ſunt ergo, quæ loquuntur poetæ, ſed obtentu aliquo, ſpecieq; uelata. Poteſt et mons Olympus figuram poetis dediſſe, ut Iouem dicerent cœli regnum eſſe ſortitum, quod Olympus ambiguum nomen eſt & montis, & cœli. In Olympo autem Ioue habitaſſe docet hiſtoria eadem, quæ dicit, eadem tempeſtate Iupiter in monte Olympo maximã partem uitæ colebat, & eo ad eum in ius ueniebant, ſiquæ res in controuerſia erant. Item ſiquis quid noui inuenerat, quod ad uitam humanam utile eſſet, eo ueniebat, atq; Ioui oſtendebat. Multa in hũc modũ poetæ transferunt, non ut in deos mentiãtur, quos colunt, ſed ut figuris uerſicoloribus uenuſtatem, ac leporẽ carminibus ſuis addant, q autẽ non intelligũt quomodo, aut quare quicq̃ figuretur, poetas uelut mendaces, et ſacrilegos inſequuntur. Hoc errore decepti et Philoſophi, quod ea, quæ de Ioue feruntur, minime in deum conuenire uidebantur, duos Ioues fecerunt, unũ naturalem, alterũ fabuloſum. Viderunt ex parte, quod erat uerum, eũ ſcilicet, de quo poetæ loquũtur, hominem fuiſſe. In illo autem naturali Ioue uulgari cõſuetudine religionis ĩducti errauerunt, quod in deũ nomen hoĩs tranſtulerunt, q (ut ſupra diximus) qa ſolus eſt, nõ indiget noĩe. Iouem autem illum eſſe, q ſit ex Ope, Saturnoq; natus, negari nõ põt. Vana igitur perſuaſio eſt eorũ, qui nomen Iouis ſummo deo tribuunt. Solent enim quidam errores ſuos hac excuſatione defendere, q conuicti de uno Deo, cũ id negare nõ poſſunt, ipſum ſe colere affirmant. Verũ

hoc ſibi placere, ut Iupiter nominetur, quo quid abſurdius? Iupiter enim ſine contubernio coniugis, filiæq; cœli non ſolet. Unde quid ſit, apparet, nec fas eſt id nomen eò transferri, ubi nec Minerua eſt ulla, nec Iuno. Quid, quod huius nominis proprietas non diuinam uim exprimit, ſed humanam? Iouem enim, Iunonemq; à iuuando eſſe dictos Cicero interpretatur. Et Iupiter quaſi iuuans pater dicitur, quod nomen in deum minime congruit, quia iuuare hominis eſt, opis aliquid conferentis in eum, qui ſit alienus, & exigui beneficij. Nemo ſic Deum precatur, ut ſe adiuuet, ſed ut ſeruet, ut uitam, ſalutemq; tribuat, quod multo plus, ac maius eſt, quàm iuuare. Et quoniam de patre loquimur, nullus pater dicitur filios iuuare, cum eos generat, aut educat. Illud enim leuius eſt, quàm ut eo uerbo magnitudo paterni beneficij exprimatur, quanto id magis inconueniens eſt Deo, qui uerus eſt pater, per quem ſumus, et cuius toti ſumus, à quo fingimur, animamur, illuminamur, qui nobis uitam impertit, ſalutē tribuit, uictum multiplicem ſubminiſtrat, non intelligit beneficia diuina, qui ſe iuuari modo à Deo putat. Ergo non imperitus modo, ſed etiā impius eſt, qui nomine Iouis uirtutem ſummæ poteſtatis imminuit. Quare ſi Iouem ex rebus geſtis, & ex moribus hominem fuiſſe, in terraq; regnaſſe deprehendimus, ſupereſt, ut mortem quoq; eius inueſtigemus. Ennius in ſacra hiſtoria deſcriptis omnibus, quæ in uita ſua geſſit, ad ultimum ſic ait. Deinde Iupiter poſtquā terrā quinquies circuiuit, omnibusq; amicis, atq; cognatis ſuis Imperium diuiſit, reliquitq; hominibus leges, mores, frumētaq; parauit, multaq; alia bona fecit, im-

*mortali gloria, memoriaq; affectus ſempiterna moni-
menta ſuis reliquit, ætate peſſumata in Creta, uitá cô-
mutauit, & ad Deos abijt. Eũq; Curetes filij ſui cura-
uerunt, decorauerunt'q; eũ, et ſepulchrũ eius eſt in Cre
ta in oppido Gnoſo, et dicatur Veſta hanc urbẽ creauiſ-
ſe, in qua ſepulchro eius eſt inſcriptum antiqs literis
græcis* ὁ ζὰν τοῦ κρόνου, *id eſt latine, Iupiter Saturni.
Hoc certe non poetæ tradunt, ſed antiquarum rerum
ſcriptores, quæ adeo uera ſunt, ut ea ſibyllinis uerſi-
bus confirmentur, qui ſunt tales.*

δαίμονας ἀψύχους νεκύων ἤδωλα καμόντων
ὧν κρήτη καύχημα τάφους ἡ δύσμορος ἴσχει.

*Cicero de natura deorũ, cũ tres Ioues à theologis nomi
nari diceret, ait tertium fuiſſe Cretenſem Saturni fili-
um, cuius in illa inſula ſepulchrũ oſtenditur. Quomo
do igitur poteſt Deus alibi eſſe uiuus, alibi mortuus, ali
bi habere templũ, alibi ſepulchrum? Sciant ergo Roma
ni capitolium ſuũ. i. ſummum caput religionum ſuarũ
publicarum, nihil eſſe aliud q̃ inane monimentum.
Veniamus nunc ad eius patrẽ, q ante regnauit, & q
fortaſſe plus habebat in ſe, quod ex coitu tantorum ele
mentorum genitus eſſe dicatur. Videamus quid in eo fue
rit Deo dignum. In primis illud, q aureum ſeculum
narratur habuiſſe, q iuſtitia ſub eo fuerit in terra.
Teneo aliquid in eo, quod in eius filio non fuit. Quid
enim tam conueniens Deo, q̃ iuſtum regimen, ac pium
ſeculũ? Sed cum eadẽ ratione natum eſſe cogito, nõ poſ
ſum putare Deum ſummum, q uideam eſſe aliqd an-
tiquius, cœlum ſcilicet, atq; terrã. At ego Deum quæ-
ro, ultra quem nihil eſt omnino, qui fons, & origo ſit re*

rum. Hic ſit neceſſe eſt, ꝗ cœlum ipſum condidit, terramq́; fundauit. Saturnus autem ſi ex his natus eſt (ut putatur) quemadmodum poteſt Deus eſſe principalis, qui alijs ortum ſuum debet? Aut quis præfuit mundo, ante ꝗ̃ Saturnus gigneretur? Sed hoc poeticum eſt (ut dicebam paulo ante) figmentum, nec .n. fieri poterat, ut elementa inſenſibilia, tantoq́; interuallo ſeparata in unum coirent, ac filium procrearent, aut is, qui natus eſſet, non potiſſimum genitoribus ſimilis exiſteret, ſed eam formam gereret, quam parẽtes ſui non habebãt. Quæramus ergo quid ueritatis ſub hac figura lateat. Minutius felix in eo libro, qui Octauius inſcribitur, ſic argumentatus eſt, Saturnum, cum fugatus eſſet à filio, in Italiamq́; ueniſſet, Cœli filium dictum, ꝙ ſoleamus eos, quorum uirtutem miremur, ad eos, qui repentine aduenerint, de cœlo cecidiſſe dicere, Terræ autem, ꝗđ ignotis parentibus natos terræ filios nominemus. Sunt hæc quidem ſimilia ueri, non tamen uera, quia conſtat etiam tunc, cum regnaret, ita eſſe habitum. Potuit & ſic argumentari. Saturnum, cum potentiſſimus rex eſſet, ad retinendam parentum ſuorum memoriam nomina eorum cœlo, terræq́; indidiſſe, cũ hæc prius alijs uocabulis appellarentur, qua ratione & montibus, et fluminibus nomina ſunt impoſita. Neq; enim cũ dicunt poetæ de progenie Atlãtis, aut Inachi fluminis, id potiſſimum dicunt, homines ex rebus ſenſu carẽtibus potuiſſe generari, ſed eos utiq; ſignificant, qui nati ſunt ex ijs hominibus, qui uel uiui, uel mortui, nomina montibus, aut fluminibus indiderunt. Nam id apud ueteres, maximéq; græcos uſitatum fuit ſic Ma-

ria eorum traxiſſe nomina accepimus, qui deciderant in ea, ut Aegæum, I*carıũ,* Helleſ*ponticum, & in* La*tio* Auentinus *uocabulum monti dedit, in quo ſepultus eſt.* Tyberinus *uel* Tyberis *amni, in quo merſus ẽ.* Nõ *ergo mirandum, ſi nomina eorum cœlo, terræq́; attributa eſſent, qui reges genuerant potentiſſimos.* Appa*ret ergo non ex cœlo natum eſſe, quod fieri non poteſt, ſed ex eo homine, cui nomen* V*rano fuit, quod eſſe uerum* Triſmegiſtus *author eſt, qui, cum diceret admodũ paucos extitiſſe, in qbus eſſet perfecta doctrina, in his* V*ranum,* Saturnum, Mercurium *cognatos ſuos nominauit.* Hæc *ille qa ignorauit, aliò traduxit hiſtoriã, qui quoniam quomodo potuerit argumentari, oſtendi, nunc dicã quomodo, ubi, à quo ſit hoc dictum, non. n.* Saturnus *hoc, ſed* I*upiter fecit, in ſacra hiſtoria ſic* En*nius tradit.* Deinde Pantum *deducit in montem, qui uocatur cœli ſtella,* Poſtq̃ *eò aſcendit, contemplatus eſt late terras, ibíq; in eo mõte aram creat cœlo.* Primuſq́; *in ea ara* I*upiter ſacrificauit, in eo loco ſuſpexit in cœlum, quod* οὐρανὸς *nominatur, idq́; quod ſupra mundum erat, quod æther uocatur, de ſui aui nomine cœlo nomen indidit, idq́;* I*upiter, quod æther uocatur, placans primum cœlum nominauit, eãq; hoſtiã, quam ibi ſacrauit, totam adoleuit.* Nec *hic tantum ſacrificaſſe* I*upiter inenitur.* Cæſar *quoq; in arato refert,* Agla*oſthenem dicere,* I*ouem cum ex inſula* Naxo *aduerſus* Titanas *proficiſceretur, et ſacrificiũ faceret in litore, aqlã ei in auſpiciũ aduolaſſe, quam uictor bono omine acceptam tutelæ ſuæ ſubiugarit.* Sacra *uero hiſtoria et ante conſediſſe illi aquilam in capite, atq; illi regnum*

portendiſſe teſtatur. cui ergo ſacrificare Iupiter potuit, niſi cœlo auo, quem dicit Euhemerus in oceano mortuum, & in oppido Aulatia ſepultum.

Quomodo ſtoici figmenta poetarum ad philoſophicam transferant rationem. Cap. XII.

q Voniã reuelauimus myſteria poetarum, et Saturni parẽtes inuenimus, ad uirtutes eius, & facta redeamus. Iuſtus in regno fuit. Primum ex hoc ipſo iam deus non eſt, quod fuit. Deniq; ꝙ ne iuſtus quidem fuit, ſed impius non modo in filios, quos necauit, uerumetiam in patrem, cui dicitur abſcidiſſe genitalia, quod forſitan uere acciderit. Sed homines reſpectu elementi, quod dicitur cœlum, totam fabulam explodunt tanꝗ ineptiſſime fictam, quam tñ ſtoici (ut ſolent) ad rationem phyſicam conantur traducere, quorum ſententiam Cicero de natura deorum diſſerens poſuit. Cœleſtem, inquit, altiſſimam, ætheriamq; naturam, ideſt igneam, quæ per ſeſe omnia gigneret, uacare uoluerunt ea parte corporis, quæ coniunctione alterius egeret ad procreandum, quæ ratio in Veſtam potuit conuenire, ſi mas diceretur. Idcirco enim uirginem putant Veſtam, quia ignis inuiolabile ſit elementum, nihilq; naſci poſſit ex eo, quippe qui omnia, quæ arripuerit, abſumat. Ouidius in faſtis.

Nec tu aliud Veſtam ꝗ uiuam intellige flammam,
Nataq; de flamma corpora nulla uides.
Iure igitur uirgo eſt, quæ ſemina nulla remittit,
Nec capit, & comites uirginitatis amat.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Vulcano quoq; id potuit aſcribi, qui quidem putatur ignis, & tamen poetæ non aſſenſerunt. Potuit & ſoli, in quo eſt natura, & cauſa gignentium, nam ſine ſolis igneo calore, neq; naſci qcq̃, neq; augeri poteſt, ut nulli elemento magis opus ſit genitalibus, q̃ calori, cuius foetu concipiuntur, naſcuntur, ſuſtentantur omnia. poſtremo etiá, ſi ita ſit (ut uolunt) qui magis abſciſſum eẽ coelum putet, q̃ omnino ſine genitalibus natum? Ná ſi per ſe gignit, non indigebat utiq; genitalibus, cum Saturnũ ipſum procrearet. Si uero habuit, & á filio abſciſſa ſunt, ortus rerum, et natura omnis interiſſet. Quid, quod ipſi Saturno nõ diuinũ modo ſenſum, ſed humanum quoq; adimunt, cum affirmant eſſe eũ Saturnum, qui curſum, & conuerſionem ſpatiorum, & temporũ continet. Eumq; græce idipſum nomen habere, κρόνος enim dicitur, quod eſt idem, qđ χρόνος, ideſt ſpatium tẽporis, Saturnus.n.eſt appellatus, ꝙ ſaturetur annis. Hæc Ciceronis uerba ſunt exponẽtis ſententiam ſtoĩcorum, quæ q̃ uana ſit, cuius intelligere promptiſſimũ eſt. Si enim Saturnus coeli eſt filius, quomodo potuit aut tempus á coelo gigni, aut coelum á tempore abſcidi, aut poſtea tẽpus imperio ſpoliari á filio Ioue? Aut quomodo Iupiter natus eſt ex tempore, aut qbus annis ſaturari poſſit æternitas, cui nullus eſt finis?

Quomodo poetæ, et hiſtorica ſtoicorũ interpretationes de Ioue, & Saturno, & alijs Dijs uanas, & inanes oſtendant. Cap. XIII.

SI ergo uanæ ſunt iſtæ ratiões philoſophorum, quid ſupereſt niſi ut uere factum eſſe

credamus, ideſt hominem ab homine abſciſſum, niſi forte aliquis exiſtimet Deum fuiſſe, qui timuit cohære dem, cum ſiquid diuinitatis habuiſſet, non patris genitalia debuerit amputare, ſed propria, ne Iupiter naſceretur, qui eum regni poſſeſſione priuauit. Idem ſororem ſuã Rheam, quam latine Opem dicimus, cum haberet uxorem, reſponſo uetitus eſſe dicitur mares liberos educare, ꝙ futurum eſſet, ut à filio pelleretur. quã rem metuens, natos ſibi filios non utiq; deuorabat (ut ferunt fabulæ) ſed necabat, quanq̃ ſcriptum ſit in hiſtoria ſacra, Saturnum & Opem, cæteroſq; tunc homines humanam carnem ſolitos eſitare. Verum primum Iouem leges hominibus, moreſq; condentem, edicto prohibuiſſe, ne liceret eo cibo ueſci, quod ſi uerum eſt, quæ poteſt in eo fuiſſe iuſtitia? Sed fictum ſane putemus. Saturnum filios deuoraſſe, modo cum aliqua ratione. Nunc idcirco, quod ait uulgus, comediſſe filios ſuos eũ, qui extulerit, ſepulturæq; mandauerit. Ops autem cũ Iouem peperiſſet, ſubtraxit infantem, eumq; nutriendum furtim miſit in Cretam. Rurſum imprudentiã reprehendam neceſſe eſt. Cur enim reſponſum ab alio potius accepit? Cur in cœlo conſtitutus, quæ gerebantur in terra non uidebat? Cur eum Corybantes cymbalis fefellerunt? Poſtremo cur extitit aliqua uis potentior, aut maior, quæ illius uinceret poteſtatem? Nimirum ſenex à iuuene facile uictus eſt, ac ſpoliatus imperio. Fugit expulſus, et in Italiam nauigio uenit, cum erraſſet diu, ſicut Ouidius in faſtorum libris refert.

Cauſa ratis ſupereſt, thuſcum rate uenit ad amnem,
Ante pererrato falcifer orbe Deus.

Hunc errantem, atq; inopē Ianus excœpit, cuius rei argumenta ſunt numi ueteres, in q̄bus eſt cum duplici frōte Ianus, et in altera p̄te nauis, ſicut idē poeta ſubiecit.

At bona poſteritas puppim formauit in ære,

Hoſpitis aduentum teſtificata Dei.

Omnes ergo non tantum poetæ, ſed hiſtoriarum quoq; ac rerum antiquarum ſcriptores, hominem fuiſſe conſentiunt, qui res eius in Italia geſtas memoriæ prodiderunt, græci Diodorus, & Thallus, Latini Nepos, & Caſſius, & Varro. Nam cum agreſti quodā more in Italia uiueretur,

Is genus indocile, ac diſperſum montibus altis

Compoſuit, legeſq; dedit, Latiumq; uocari

Maluit, his quoniam tutus latuiſſet in oris.

Cenſet'ne aliquis deum eſſe, qui pulſus eſt, qui fugit, qui latuit? nemo tam ſtultus eſt, qui enim fugit, aut latet, & uim, & mortem timeat neceſſe eſt. Orpheus, qui temporibus eius recentior fuit, aperte Saturnum in terra, & apud homines regnaſſe commemorat.

πρώτιστος μὲν, ἄναξεις ἐπιχθονίων κρόνος ἀνδρῶν.

ἐκ δὲ κρόνου γίνετ' αὐτὸς ἄναξ μέγας εὐρύοπα ζεύς.

Item Maro noſter,

Aureus hāc uitā in terris Saturnus agebat, et alio loco,

Aureaq; (ut perhibent) illo ſub rege fuere

Secula, ſic placida populos in pace regebat.

Neq; ſuperius dixit in cœlo egiſſe uitam, neq; inferius ſuperos in pace rexiſſe. Unde apparet illum regem fuiſſe terrenum, quod alibi apertius declarat,

Aurea condet

Secula, quæ rurſus latio regnata per arua

Saturno quondam, Ennius quidem in Euheme ro non primum dicit regnaſſe Saturnum, ſed Vranũ patrem. Initio, inquit, primus in terris Imperium ſummũ Vranus habuit, is id regnum unà cum fratri bus ſuis inſtituit, atq; parauit. Non magna diſſenſio, ſiquidem, maximorum authorum de filio, ac patre dubitatio eſt, ſed tamen utrunq; fieri poteſt, ut & pri mus Vranus eminere inter cæteros potentia cœperit, et principatum habere nõ regnũ, poſtea Saturnus maio res ſibi opes comparauerit, ac regũ nomen aſciuerit.

Quid idẽ Ennius docet in ſacra hiſtoria. Cap. XIIII

Vnc quoniam ab ijs, quæ retulimus, aliquan tulum ſacra hiſtoria diſſentit, apperiamus ea, quæ ueris literis continentur, ne poetarũ ineptias in accuſandis religionibus ſequi, ac probare uideamur. Hæc Ennij uerba ſunt. Exin Saturnus uxo rem duxit Opem. Titan, qui maior natu erat, poſtulat ut ipſe regnaret, ibi Veſta mater eorum, et ſorores Ce res, atq; Ops ſuadẽt Saturno, ut de regno nõ concedat fratri, Ibi Titã, qui facile deterior eſſet, q̃ Saturnus, ic circo & quod uidebat matrem, atq; ſorores ſuas operam dare, ut Saturnus regnaret, conceſſit ei, ut is regnaret, Itaq; pactus eſt cum Saturno, uti ſiquid liberum ui rilis ſexus ei natum eſſet neq; educaret, id eius rei cau ſa fecit, uti ad ſuos gnatos regnũ rediret. Tum Satur no filius qui primus natus eſt, eum necauerunt. Dein de poſterius nati ſunt gemini Iupiter, atq; Iuno. Tũ Iunonem Saturno in conſpectum dedêre, atq; Iouem

clàm abſcondūt, dan'q; eum Veſtæ educandum, cælātes Saturnū. Itē Neptunum clàm Saturno Ops parit, eumq; clanculū abſcondit. ad eundē modū Tertio ptu Ops parit geminos Plutonem, & Glaucā, Pluton latinè eſt dieſpiter, alij Orcum dicunt, ibi Glaucam filiā Saturno oſtēdunt, ac filium Plutonē cælant, atq; abſcondunt. Deinde Glauca parua emoritur. Hæc (ut ſcripta ſunt) Iouis, fratrum'q; eius ſtirps, atq; cognatio in hūc modum nobis ex ſacra ſcriptiōe tradita eſt. Item paulo poſt hæc refert. Deinde Titan, poſtq̄ reſciuit Saturno filios procreatos, atq; educatos eſſe clàm, ſeducit ſecum filios ſuos, qui Titani uocantur, fratrem'q; ſuum Saturnum, atq; Opem comprehendit, eosq; muro circumegit, & cuſtodiam his apponit. Hæc hiſtoria q̄ uera ſit docet Sibylla Erythræa eadem ferè dicens, niſi q in paucis, quæ ad rem non ptinent, diſcrepat. Iupiter ergo liberatur ſummi ſceleris crimine, q patrē uinxiſſe cōpedibus perhibetur. Id enim Titan patruus fecit, q ille contra pactionem, ius'q; iurandum mares liberos ſuſtuliſſet. Reliqua hiſtoria ſic contexitur. Iouem adultum cū audiuiſſet patrem, atq; matrem cuſtodijs circunſeptos, atq; in uincula coniectos, ueniſſe cū magna Cretenſium multitudine, Titanum'q;, ac filios eius pugnando uiciſſe, parentes uinculis exemiſſe, patri regnū reddidiſſe, atq; ita in Cretam remeaſſe. Poſt hæc deinde Saturno datam ſortem, ut caueret, ne filius eum regno expelleret, illum eleuandæ ſortis, atq; effugiendi periculi gratia inſidiatum Ioui, ut eum necaret. Iouem cognitis inſidijs regnum ſibi denuo uendicaſſe, ac fugaſſe Saturnū, qui cum iactatus eſſet per

omnes terras, perſequentibus armatis, quos ad eum cõprehendendum, uel necandum Iupiter miſerat, uix in Italia locum, in quo lateret, inuenit.

Qua rõne homines Dij cœperint nominari. Cap. XV

Quibus ex rebus cum conſtet illos homines fuiſſe, non eſt obſcurum qua rõne Dij cœperint noiari. Si. n. nulli reges ante Saturnum, uel Vranum fuerunt propter hominũ raritatem, qui agreſtem uitam ſine ullo rectore uiuebant, non eſt dubium, quin illis temporibus homines regem ipſum, totamq; gentem ſummis laudibus, ac nouis honoribus iactare cœperint, ut etiam Deos appellarent, ſiue ob miraculum uirtutis, hoc uere putabant rudes adhuc, & ſimplices, ſiue (ut fieri ſolet) in adulationem præſentis potentiæ, ſiue ob beneficia, qbus erant ad humanitatẽ compoſiti. Deinde ipſi reges, cum chari fuiſſent ijs, quorum uitam compoſuerant, magnum ſui deſyderium mortui reliquerunt. Itaq; homines eorum ſimulachra finxerunt, ut haberent aliquod ex imaginum contemplatione ſolatium. Progreſſiq; longius per amorem meriti, memoriam defunctorum colere cœperũt, ut & gratiam referre benemeritis uiderentur, & ſucceſſores eorum allicerent ad bene imperãdi cupiditatem. Quod Cicero de natura Deorũ docet, dicens, Suſcepit autem uita hoium, conſuetudoq; cõmunis, ut beneficijs excellẽtes uiros in cœlũ fama, ac uolũtate tolleret. Hic Hercules, hinc Caſtor, hic Pollux, hinc Aeſculapius, hinc Liber. Et alio loco atq; alio in pleriſq; ciuitati-

bus intelligi poteſt, acuendæ uirtutis gratia, aut quo li bentius reipublicæ cauſa periculũ adiret optimus quisq; uirorum fortium memoriam honore deorum immortalium conſecratam. Hac ſcilicet ratione Romani Cæſares ſuos conſecrauerunt, et Mauri reges ſuos. Sic paulatim religiones eſſe cœpere, dum illi primi, qui eos no uerant, eo ritu ſuos liberos, ac nepotes, deinde omnes poſteros imbuerunt. Et hi tamen ſummi reges ob celebritatem nominis in prouincijs omnibus colebantur. Priuatim uero ſinguli populi gentis aut urbis conditores, ſeu uiri fortitudine inſignes erant, ſeu fœminæ caſtitate mirabiles, ſumma ueneratione coluerunt, ut Aegyptij Iſidem, Mauri Iubam, Macedones Cabyrũ, Pœni Vranum, Latini Faunũ, Sabini Sangum, Romani Quirinum. Eodem utiq; modo Athenæ Mineruá, Samos Iunonem, Paphos Venerem, Lemnos Vulcanum, Naxos Liberum, Apollinem Delphi. Sic per populos, atq; regiones uaria ſacra ſuſcepta ſunt, dũ grati homines eſſe in ſuos principes cupiunt, & quos alios honores uita carentibus deferant, inuenire nõ poſſunt. Præterea pietas eorum, qui ſucceſſerant, plurimum cõtulit ad errorem: qui (ut diuina ſtirpe nati uiderẽtur) diuinos honores parentibus detulerunt, deferriq; iuſſerunt. An'ne poteſt aliquis dubitare, quomodo religiones deorum ſint inſtitutæ? cum apud Maronem legat Aeneæ uerba ſocijs imperantis,

Nunc pateras libate Ioui, precibusq; uocate
Anchiſen genitorem... Cui non tantum immortalitatem, uerum etiam uentorum tribuit poteſtatem.
Poſcamus uentos, atq; hæc mea ſacra quotannis,

Vrbe

Vrbe uelit poſita templiſ ſibi ferre dicatis.

Idem ſcilicet de Ioue Liber & Pan & Mercurius & Apollo fecerunt. Ac poſtea de his ipſis ſucceſſores eorū, Acceſſerunt etiam poetæ, & compoſitis ad uoluptatem carminibus in cœlum eos ſuſtulerunt, ſicut faciunt qui apud reges etiam malos panegyricis mendacibus adulantur, quod malum à græcis ortum eſt, quorum leuitas inſtructa dicendi facultate, & copia, incredibile eſt quātas mendaciorū nebulas excitauerit. Itaq; admirati eos et ſuſceperūt primi ſacra illorum, et uniuerſis gentibus tradiderunt. Ob hanc uanitatem Sibylla ſic eos increpat.

Ἑλλὰς δὴ τί πέποιθας ἐπ' ἀνδράσιν ἡγεμόνεσσι.
Πρός τί δὲ δῶρα μάταια καταφθιμένοις, ἀνατίθης.
Θύεις ἰδώλοις τίς τοι πλάνην βάλεν ἐν νῷ
ὥς τέσε τάδε ποιῆν μεγάλοιο θεοῖο προσώπου
λείπομένου

M. Tullius, qui non tantum perfectus orator, ſed philoſophus fuit, ſiquidem ſolus extitit Platonis imitator, in eo libro, quo ſeipſum de morte filiæ conſolatus eſt, non dubitauit dicere, Deos, qui publicæ colerentur, homines fuiſſe. Quod ipſius teſtimonium eo debet grauiſſimum iudicari, quod & augurale habuit ſacerdotium, & eoſdem ſe colere, uenerariq; teſtatur. Itaq; intra paucos uerſiculos duas res nobis dedit. Nam dum imaginem filiæ eodem ſe modo conſecraturū eſſe profiteretur, quo illi à ueteribus ſunt conſecrati, & illos mortuos eſſe docuit, & originē uanæ ſuperſtitionis oſtendit. Cum uero inquit, et mares, et fœminas complures ex hominibus in deorum numero eſſe uideamus, & eorum in urbibus, atq; agris au

guſtiſſima delubra ueneremur, aſſentiamur eorum ſapientiæ, quorum ingenijs, & inuentis omnem uitã legibus, et iſtitutis excultã, cõſtitutam'q; habemus. Quod ſi ullum unquã animal cõſecrandum fuit, illud profecto fuit. ſi Cadmi, aut Amphionis progenies, aut Tyndari in cœlum tollēda fama fuit, huic idem honos certe dicandus eſt, quod quidem faciam. Te'q; omnium optimam, doctiſſimam'q; approbantibus dijs immortalibus ipſis, in eorum cœtu locatam ad opinionem oĩum mortaliũ cõſecrabo. Fortaſſe dicat aliquis præ nimio luctu delıraſſe Ciceronem. Atqui omnis illa oratio & doctrina, & exemplis, & ipſo loquendi genere perfecta non ægri, ſed cõſtantis animi, ac iudicij fuit. Et hæc ipſa ſententia nullũ præfert indiciũ doloris. Neq; enim puto illum tam uarie, tam copioſe, tam ornate ſcribere potuiſſe, niſi luctum eius et ratio ipſa, et cõſolatio amicorum, & temporis longitudo mitigaſſet. Quid, ꝙ idem dicit in libris de republica? idem de gloria? Nam de legibus, quo in opere Platonem ſecutus eſt, leges uoluit ponere, qbus putaret uſuram eſſe iuſtam, & ſapientem ciuitatem, de religione ita ſanxit. Diuos, et eos, ꝗ cœleſtes ſemper habiti ſunt, colunto. Et illos, quos in cœlo merita locauerunt, Herculem, Liberum, Aeſculapium, Pollucem, Caſtorē, Quirinum. Item in Thuſculanis cum diceret totum pene cœlum humano genere completum. Si uoluero, inquit, ſcrutari uetera, & ex illis ea, quæ ſcriptores Græciæ prodiderunt, eruere conor, ipſi illi maiorũ gentium Dij qui habentur, hinc à nobis profecti in cœlũ reperientur. Quære quorum demonſtrantur ſepulchra in Græcia, reminiſcere, quo-

niam es initiatus quæ traduntur myſteriȷs. Tũ deniq; q̃ hoc late pateat intelliges. Teſtatus eſt, uidelicet Attici conſcientia ex ipſis myſteriȷs intelligi poſſe, q; omnes il li hoĩes fuerunt, qui colũtur, & de Hercule, Libero, Aeſculapio, Caſtore, Polluce, icunctanter fatentur. De Apolline ac Ioue patribus eorum, item de Neptuno, Vulcano, Marte, Mercurio, quos maiorum gentiũ Deos appellauit, timuit aperte confiteri. Et idcirco ait late hoc patere, ut idem de Ioue, cæteriſq; antiquioribus dȷs intelligamus, quorum memoriam ſi eadem ratione ue teres conſecrauerunt, qua ſe imaginẽ, nomenq; filiæ conſecraturum eſſe dicit, ignoſci mœrentibus poteſt, credentibus non poteſt. Quis. n. tam demens, q conſen ſu, & placato innumerabiliũ ſtultorũ, aperiri cœlum mortuis arbitretur? aut aliquid, qđ ipſe non habeat, dare alteri poſſe? Apud Romanos Deus Iulius, qa hoc ſcelerato homini placuit Antonio, Deus Quirinus, qa hoc paſtoribus uiſum eſt, cum alter germani fratris extiterit, alter patriæ paricida, quod ſi conſul non fuiſſet Antonius, C. Cæſar pro ſuis in rẽpublicam meri tis etiam defuncti hoĩs honore caruiſſet. Et quidẽ con ſilio Piſonis ſoceri, & L. Cæſaris propinqui, qui ueta bant funus fieri, & Dolabellæ conſulis, qui colũnam in foro, ideſt titulum eius euertit, ac forum expiauit. Nam Romulũ deſyderio ſuis fuiſſe declarat Ennius, apud quẽ populus amiſſum regem dolens hæc loqtur.

O Romule Romule dic, ò,
Qualem te patriæ cuſtodem dȷ genuerunt?
Tu produxiſti nos intra luminis oras.
O pater, ò genitor, ò ſanguen dȷs oriundum.

Ob hoc deſyderium facilius creditum eſt Iulio Proculo mentienti, qui ſubornatus à patribus eſt, ut nuntiaret plebi ſuæ uidiſſe ſe regem humano habitu auguſtiorem, eumq; mandaſſe ad populum, ut ſibi delubrũ fieret, ſe Deum eſſe, & Quirinum uocari. Quo facto et ipſi populo perſuaſit, Romulum ad deos abijſſe, & ſenatum ſuſpicione cædis regiæ liberauit.

Qua ratione dij eſſe nõ poſſunt, quos ſexus diſcernit. Et ꝙ in naturam Dei non cadit ſexus, aut coitus, aut officium generandi. Caput XVI.

Poteram ijs, quæ retuli, eſſe contentus, ſed ſuperſunt adhuc multa ſuſcepto operi neceſſaria. Nam quamuis ipſo religionum capite deſtructo uniuerſa ſuſtulerim, libet tamen proſeq cætera, & redarguere plenius inueteratam perſuaſionem, ut tandem homines pudeat ſuorum, ac pœniteat errorum. Magnum hoc opus, & homine dignum.
Religionum animos nodis exoluere pergo (ut ait Lucretius) qui qdem hoc efficere non poterat, qa nihil ueri afferebat. Noſtrum eſt hoc officium, qui & uerũ Deum aſſerimus, & falſos refutamus. Illi ergo, q poetas finxiſſe de dijs fabulas opinantur, & deas fœminas eſſe credunt, & colunt, reuoluuntur imprudẽtes ad id, quod negauerãt, coire illos, ac parere. Nec enim fieri poteſt, qn duo ſexus generãdi cauſa ſint inſtituti. Recepta uero ſexuum diuerſitate, nõ intelligunt conſequens eſſe, ut concipiant, quod in Deum cadere non poteſt, ut iſti putant, nã et Iouis eẽ filios dicunt, et cætero-

rum deorum, Naſcuntur ergo & quotidie quidem Dij noui, nec non uincuntur ab hominibus fœcunditate. Igitur Deorum innumerabilium plena ſunt omnia, nullo ſcilicet moriente. Nam cum hominum uix incredibilis numerus ſit, & inæſtimabilis, quos tamen, ſicuti naſcuntur, mori neceſſe eſt, quid Deorum eſſe tandē putemus, qui tot ſeculis nati ſunt, immortalesq; manſerunt? Cur ergo tam pauci coluntur? niſi forte arbitramur non generandi cauſa, ſed tantummodo capiendæ uoluptatis duos eſſe ſexus Deorum, et ea exercere, quæ homunculos & facere, & pati pudet. Cum uero dicantur aliqui ex aliquibus nati, conſequens eſt, ut ſemper naſcantur, ſiqdem aliquando ſunt nati, uel ſi aliquando naſci deſierunt, ſcire nos conuenit, cur aut quando deſierint. Non illepide Seneca in libris moralibus philoſophiæ, quid ergo eſt, inquit, quare apud poetas ſalacíſſimus Iupiter deſierit liberos tollere? Vtrum ſexagenarius factus eſt, & illi lex Papia fibulam impoſuit? an impetrauit ius trium liberorum? An tandē illi uenit in mentem, ab alio expectes, alteri quod feceris. Et timet ne quis ſibi faciat, quod ipſe Saturno? At iſti, quī Deos aſſerunt, uideant quomodo reſpondeant huic argumento, quod inferemus. Si duo ſunt ſexus Deorum, ſequitur concubitus, & ſi coeunt, & domos habeant neceſſe eſt. nec enim carent uirtute ac pudore, ut hoc promiſcue, aut in propatulo faciant, ſicut muta uidemus facere animalia. ſi domos habent, conſequens eſt, ut & urbes habeant, & quidem authore Naſone, qui ait,

Plebs habitat diuerſa locis, hac fronte potentes
Cœlicolæ, clariq; ſuos poſuere penates.

Si habent urbes, & agros igitur habebunt. Iam quis non uideat quæ ſequantur, arare illos, & colere, quod quidem uictus cauſa fit, ergo mortales ſunt, quod argumentum retrouerſum idem ualet. Si enim agros nõ habent, ne urbes quidem, ſi urbes non habent, ne domos quidem. Si domibus carent, ergo & concubitu. Si concubitus ab his abeſt, & ſexus igitur fœmineus. In Dijs autem uidemus & fœminas eſſe, ergo Dij nõ ſunt. Diſſoluat hoc argumentum ſiquis poteſt. Ita enim res rem ſequitur, ut hæc ultima neceſſe ſit cõfiteri. Sed ne illud quidem diſſoluet aliquis, ex duobus ſexibus alter fortior, alter infirmior eſt. Robuſtiores enim mares ſunt, fœminæ imbecilliores. Imbecillitas autem non cadit in Deum, ergo nec fœmineus ſexus. Huic additur ſuperioris argumenti extrema illa concluſio, ut Dij non ſint, quoniam in Dijs & fœminæ ſunt.

Quod ſtoici fidem hiſtoriarum, & poetarũ figmẽta inani phyſica ratione peruertunt, & quæ miſeriæ, & turpitudines de Dijs referantur. Cap. XVII.

AB has rationes ſtoici alioverſus Deos interpretantur. Et quia non præuident quid ſit in uero, conantur eos cum rerum naturalium ratione coniungere, quos Cic. ſecutus de Dijs, ac religionibus eorum hanc ſententiam tulit. Videtis' ne igitur, ut a' phyſicis rebus bene, atq; utiliter inuentis tracta ſit ad commentitios, ac fictos deos? quæ res genuit falſas opiniones, erroresq́; turbulentos, ſuperſtitiones penè aniles, & formæ enim deorum nobis & ætates, et ueſtitus, ornatusq́; noti ſunt. Genera præterea, coniu-

gia, cognationes omnes, omniaq́; traducta ad ſimilitudinem imbecillitatis humanæ. Quid planius, quid uerius dici poteſt? Romanæ philoſophiæ princeps, & amplisſimo ſacerdotio præditus commentitios, ac fictos Deos redarguit, quorum cultus ſuperſtitiones pene aniles eſſe teſtatur, falſis opinionibus, erroribusq́; turbulentis implicatos eſſe homines queritur. Nam totus liber tertius de natura deorum omnes funditus religiones euertit, ac delet. Quid ergo à nobis expectatur amplius? Num eloquētia ſuperare poſſumus Ciceronem? minime id quidem, ſed fiducia illi defuit ignorāti ueritatem. quod ipſe ſimpliciter in eodem opere confitetur. Ait. n. facilius ſe poſſe dicere, quid non ſit, q̄ quid ſit, hoc eſt falſa ſe intelligere, uera neſcire. Clarum eſt igitur homines fuiſſe illos, qui Dij putantur, & eorum memoriam poſt mortem conſecratam eſſe, ideo etiam ætates diuerſæ ſunt, & certæ imagines ſingulorum, quod in eo habitu, et ætate ſingulorum ſimulachra cōfigurata ſunt, in qua queq; mors deprehendit. Conſyderemus (ſi placet) erumnas infelicium deorum. Iſis filium perdidit, Ceres filiam, expulſa, & per orbem terræ iactata Latona uix inſulam paruam, in qua pareret, inuenit. Deûm mater & amauit formoſum adoleſcentem, & eundē cum pellice deprehēſum exectis uirilibus ſemiuirū reddidit. Et ideo nunc ſacra eius à gallis ſacerdotibus celebrantur. Iuno pellices acerrime pſecuta eſt, qa parere ipſa non potuit ex fratre. Inſulā Samū ſcribit Varro prius Partheniā nominatam, ꝙ ibi Iuno adoleuerit, ibiq; etiā Ioui nupſerit. Itaq; nobiliſſimū, et antiquiſſimum templū eius eſt Sami, & ſimulachrum in

habitu nubentis figuratum, & ſacra eius anniuerſaria nuptiarum ritu celebrantur, ſi ergo adoleuit, ſi uirgo fuit primo, poſtea mulier, hominem fuiſſe qui non intelligit, pecudem ſe fatetur. Quid loquar obſcœnitatem Veneris omnium libidinibus proſtitutæ, non Deorum tantum, ſed & hominum? Hæc enim ex famoſo Martis ſtupro genuit Harmoniam, ex Mercurio Hermaphroditum, qui eſt natus Androgynus. Ex Ioue Cupidinem, ex Anchiſa Aeneã, ex Bute Erycem, ex Adone quidem nullum potuit, qui etiam tum puer ab apro ictus, & occiſus eſt. quæ prima (ut in hiſtoria ſacra cõtinetur) artem meretriciam inſtituit, authorq́; mulieribus in Cypro fuit, uti uulgo corpore quæſtum facerẽt. Quod iccirco imperauit, ne ſola præter alias mulieres impudica, et uirorum appetens uideretur. Etiã'ne habet hæc aliquid numinis? cuius plura numerantur adulteria, q̃ partus. Sed ne illæ quidem uirgines illibatam caſtitatem ſeruare potuerũt. Vnde enim putemus Eritchthoniũ eſſe natum? An ex terra, ut poetæ uideri uolunt? at res ipſa clamat. Nam cum Vulcanus dijs arma feciſſet, eiq; Iupiter optionem dediſſet præmij, quod uellet poſtulandi, iuraſſetq́; (ut ſolebat) per infernam paludem, ſe nihil negaturũ, tum faber claudus Mineruæ nuptias poſtulauit. Hic Iupiter Optimus maximus tanta religione conſtrictus, abnuere nõ potuit, Mineruã tamen monuit repugnare, pudicitiáq; defendere, tum in illa colluctatione Vulcanũ in terram profudiſſe aiunt ſemen, unde ſit Erichthonius natus. Idq; illi nomen impoſitum ἀπὸ τῆς ἔριδος καὶ χθονὸς, ideſt ex certamine, atq; humo. Cur igitur uirgo eum puerum

cium dracone concluſum,& obſignatum tribus uirginibus Cecropidis commendauit?euidẽs(ut opinor)inceſtum, quod nullo modo poſſit colorari. Altera cum pene amatorem ſuum perdidiſſet,qui erat turbatis diſtractus equis,præſtantiſſimum medicum Aeſculapium curando iuueni aduocauit,eumq; ſanatum

Secretis alma recondit
Sedibus,& nymphæ Egeriæ,nemoriq; relegat,
Solus ubi in ſyluis Italis ignobilis æuum
Exigeret,uerſóq; ubi nomine Virbius eſſet.

Quid ſibi uult hæc tam diligens,tam ſolicita curatio? quid ſecretæ ſedes?quid relegatio uel tam longe, uel ad mulierem,uel in ſolitudinem?quid deinde nominis commutatio?Poſtremo q̃d equorum tam ꝑtinax abominatio?Quid ſignificant hæc omnia,niſi conſcientiam ſtupri?& amorem minime uirginalem. Erat plane, cur tantum laborem pro tam fideli iuuene ſuſciperet, quia amanti nouercæ obſequium pernegaret.

Quomodo refellantur ij,qui Deos eſſe factos ex hominibus mentiantur. Cap. XVIII.

HOc in loco refellendi ſunt etiã ij, qui Deos ex hominibus eſſe factos,non tantum fatentur,ſed,ut eos laudent,etiã gloriantur,aut uirtutis gratia,ut Herculẽ,aut munerum,ut Cererem ac Liberum,aut artium repertarũ,ut Aeſculapiũ,uel Mineruam.Hæc uero q̃ inepta ſint,quáq; non digna, propter quæ homines inexpiabili ſe ſcelere cõtaminẽt, hoſteſq; Deo uero fiant,quo cõtempto mortuorũ ſacra

ſuſcipiunt, ex ſingulis rebus oſtendã. Virtutem eſſe di cunt, quæ hominem tollat in cœlum, nõ illam, de qua philoſophi dixerunt, quæ poſita eſt in bonis animi, ſed hanc corporalem, quæ dicitur fortitudo, quæ quoniam præcipua in Hercule fuit, immortalitatẽ meruiſſe cre ditur. Quis tam ſtulte ineptus eſt, ut corporis uires di uinum, uel etiã humanum bonũ iudicet, cum ſint & maiores pecudibus attributæ, & uno morbo ſæpe frã gantur, uel ipſa ſenectute minuantur et corruãt? Itaq; idem, cum ille deformari ulceribus toros ſuos cerneret, nec ſanari ſe uoluit, nec ſenem fieri, nequando ſeipſo minor, aut deformior uideretur. Hunc ergo, qui uiuũ ſeipſum combuſſerat, aſcendiſſe in cœlum putauerũt, eaq; ipſa, quæ ſtultiſſime admirati ſunt, ſimulachris, & imaginibus compreſſa, & conſecrata poſuerunt, ut in perpetuum uanitatis eorum monimenta perſtarent, qui ob necem beſtiarũ Deos fieri credidiſſent. Sed hæc græcorum fortaſſe culpa, qui res leuiſſimas pro maxi mis ſemper habuerunt. Quid noſtri, num ſapientio res? qui athleticam quidem uirtutem cõtemnunt, q̃a ni hil obeſt, ſed regiã (q̃a late ſolet nocere) ſic admiran tur, ut fortes, & bellicoſos duces in Deorũ cœtum locari arbitrentur. Nec eſſe ullã aliã ad immortalitatẽ uiã, q̃ exercitus ducere, aliena uaſtare, urbes delere, oppida excidere, liberos populos aut trucidare, aut ſubijcere ſeruituti, uidelicet quo plures homines afflixerint, ſpo liauerint, occiderint, eo ſe nobiliores, & clariores pu tant, & inanis gloriæ ſpecie capti ſceleribus ſuis no men uirtutis imponunt. Iã mallẽ, ut à ferarũ cædibus Deos ſibi fingerent, q̃ immortalitatẽ tam cruentã pro

barent. Siquis unum hominem iugulauerit, pro contaminato, ac nefario habetur, nec ad terrenum hoc domicilium Deorũ admitti eum fas putant, Ille autem, qui infinita hominum millia trucidauerit, cruore campos inundauerit, flumina infecerit, non modo in templum, ſed etiam in cœlum admittitur. Apud Ennium ſic loquitur Africanus,

Si fas cædendo cœleſtia ſcandere cuiquam eſt,
Mi ſoli cœli maxima porta patet.

Scilicet quia magnã partem generis humani extinxit, ac ꝑdidit. O' quantis in tenebris Africane uerſatus es, uel potius ò poeta, q per cædes, et ſanguinem patere hominibus in cœlum aſcenſum putaueris. Cui uanitati et Cic. aſſenſit. Eſt uero, inqt, Africane, nam & Herculi eadẽ ipſa porta patuit, tanq̃ ipſe planè, cum id fieret, ianitor fuerit in cœlo. Eqdem ſtatuere non poſſum, dolendum'ne potius an ridendum putem, cum uideã & graues, & doctos, & (ut ſibi uidentur) ſapiẽtes uiros, in tam miſerandis errorum fluctibus uolutari. Si hæc eſt uirtus, quæ nos immortales facit, mori equidem malim, quàm exitio eſſe quamplurimis. Si aliter immortalitas parari non poteſt niſi per ſanguinem, quid fiet ſi omnes in concordiam conſenſerint? Quod certe fieri poterit, ſi pernicioſo, et impio furore proiecto innocentes eſſe ac iuſti uelint. Num igitur nemo erit cœlo dignus? num peribit uirtus, quia hominibus in homines ſæuire non dabitur? Sed iſti, q euerſiones urbiũ, populorumq; ſummam gloriã computant, otium publicum non ferent, rapient, ſæuient, & iniurijs inſolenter illatis humanæ ſocietatis fœdus irrumpent, ut habere

hoſtem poſſint, quem ſceleratius debeát q̃ laceſſierint. Nũc ad reliqua pergamus. Nomen deorum Cereri, ac Libero traditio munerum fecit. Poſſum diuinis docere literis, uinum, atq; fruges ante progeniem cœli, atque Saturni fuiſſe in uſu hominum, ſed ab his ſane inuenta eſſe fingamus. Num poteſt plus, aut minus uideri collegiſſe fruges, hisq; fractis panem facere docuiſſe, aut uuas de uitibus lectas expreſſiſſe, uinumq; feciſſe, q̃ fruges ipſas, aut uites generaſſe, aut protuliſſe de terra? Reliquit hæc ſane Deus humanis ingenijs eruenda, tamen fieri non poteſt, quin ipſius ſint omnia, qui & ſapientiá tribuit homini, ut inueniret, & ipſa illa, quæ poſſent inueniri, primus inuenit. Artes quoq; ſuis inuẽtoribus immortalitatem peperiſſe dicuntur, ut Aeſculapio medicina, Vulcano fabrica. Colamus igitur et illos, qui fullonicam, ſutrinamq; docuerunt. Cur autem figulinæ repertori honos non habetur? An quia iſti diuites uaſa Samia contemnunt? Sunt & aliæ artes, quarum repertores humanæ uitæ plurimum profuerunt. Cur non etiã illis attributa ſunt templa? ſed nimirum Minerua eſt, quæ omnes reperit. Ideoq; illi opifices ſupplicant. Ergo ab his ſordibus Minerua aſcendit in cœlum. Eſt uero cauſa cur quiſquam derelinquat eũ, qui terram cum animantibus, cœlum cum aſtris, & luminibus exorſus eſt, ut eam ueneretur, quæ telam docuit ordiri? Quid ille, qui uulnera in corporibus ſanare docuit? num poteſt eſſe præſtantior, quàm qui corpora ipſa formauit ſentiendi, ac uiuendi rationem dedit? Herbas deniq; ipſas, & cætera, quibus medendi ars conſtat, excogitauit, ac protulit?

Quod Deos uanos, & Deum uerum nemo ſimul po-
teſt colere. Caput XIX.

ET enim dicet aliquis, & huic ſummo, qui fecit omnia, & illis, qui partim profuerunt, ſuam uenerationem eſſe tribuēdam. Primum nec factum eſt unq̃, ut q hos colit, etiā Deum coluerit, neq; fieri poteſt, quoniam ſi honos idē tribuitur alijs, ipſe omnino nō colitur, cuius religio eſt, illum eſſe unū, ac ſolum Deum credere. Clamat ſummus poeta eos omnes, qui inuentas uitam excoluere per artes, apud inferos eſſe, ipſumq; illum medicinæ repertorem talis, & artis ad ſtygias undas fulmine eſſe detruſum, ut intelligamus, q̃tum ualeat pater omnipotens, qui & Deos fulminibus extinguat. ſed homines ingenioſi hanc ſecum habebant fortaſſe rationem, quia Deus fulmina ri non poteſt, apparet non eſſe factum, immo uero qa factum eſt, apparet hominem fuiſſe, non Deum. Mendacium enim poetarum non in facto eſt, ſed in nomine. Metuebant enim malum, ſi contra publicam perſuaſionem faterentur, quod erat uerum, qđ ſi hoc conſtat inter ipſos, ex hominibus Deos factos, cur ergo nō credunt poetis, ſiquando illorum fugas, & uulnera, & mortes, & bella, & adulteria deſcribunt? Quibus ex rebus intelligi datur, non potuiſſe ullo pacto fieri Deos, quia ne homines quidem probi fuerunt, eaq; in uita ſua geſſerunt, quæ mortem pariunt ſempiternam.

De propria Romanorum religione. Caput XX.

u Enio nunc ad proprias Romanorũ religiones, quoniá de cõmunibus dixi, Romuli nutrix Lupa honoribus eſt affecta diuinis. Et ferrem, ſi id animal ipſum fuiſſet, cuius figurá gerit. Author eſt Liuius Larentiæ eſſe ſimulachrum, & quidem non corporis, ſed mentis, ac morum. Fuit. n. Fauſtuli uxor, et propter uulgati corporis uilitatem Lupa inter paſtores, ideſt meretrix nuncupata eſt, unde etiá Lupanar dicitur, exemplum, ſcilicet Athenienſium in ea figuranda Romani ſecuti ſunt, apud quos meretrix quædam nomine Leæna, cum tyrannum occidiſſet, quia nefás erat ſimulachrũ conſtitui meretricis in templo, animalis effigiẽ poſuerunt, cuius nomen gerebat. Itaq; ut illi monimentum ex nomine, ſic iſti ex profeſſione fecerũt. Huius nominis etiam dies feſtus dicatus eſt, et Larentinalia conſtituta. Nec hanc ſolum Romani meretricem colunt, ſed Faulam quoq;, quam Herculis ſcortum fuiſſe Verrius ſcribit. Iam quanta iſta immortalitas putanda ſit, quam etiam meretrices aſſequantur. Flora, cum magnas opes ex arte meretricia quæſiuiſſet, Populum Romanum ſcripſit hæredẽ, certum pecuniá reliquit, cuius ex annuo fœnore ſuus natalis dies celebraretur, editione ludorum, quos appellant Floralia. Quod quia ſenatui flagitioſum uidebatur, ab ipſo noīe argumentum ſumi placuit, ut pudendæ rei quædá dignitas adderetur. Deá finxerũt eſſe, quæ florib. præſit, eamq; oportere placari, ut fruges cũ arboribus, aut uitibus bene, proſpereq; floreſcerent. Eũ colorem ſecutus in faſtis poeta non ignobilẽ nymphá fuiſſe narrauit, quæ ſit Chloris uocitata, eamq; Zephy-

ro nuptam quaſi dotis loco id accepiſſe muneris à mari to, ut haberet omnium florum poteſtatem. Honeſte qui dem iſta dicuntur, ſed inhoneſte, turpiterq; creduntur. Nó debent (cum ueritas quæritur) huiuſmodi nos uela menta decipere. Celebrantur ergo illi ludi cum omni laſciuia, conuenientes memoriæ meretricis. Nam præter uerborum licentiá, quibus obſcœnitas omnis effunditur, exuuntur etiam ueſtibus populo flagitante meretrices, quæ tunc mimorum funguntur officio, & in conſpectu populi uſq; ad ſatietatem impudicorum luminũ cum pudendis motibus detinentur. Cloacinæ ſimulachrũ í cloaca maxima repertum Tatius cóſecrauit, & quia cuius eſſet effigies ignorabat, ex loco illi nomen impoſuit. Pauorem, Palloremq; Tullus Hoſtilius figurauit, & coluit. Quid de hoc dicam, niſi dignum fuiſſe, qui ſemper deos ſuos (ſicut optari ſolet) præſentes haberet? Ab hoc illud M. Marcelli de conſecratióe honoris, atq; uirtutis honeſtate nominũ differre congruit. Eadẽ uanitate Mẽtem quoq; íter deos collocauit Senatus, quá profecto ſi habuiſſet, eiuſmodi ſacra nunquam ſuſcepiſſet, magnum Cicero, audaxq; conſiliũ ſuſcepiſſe Græciam dicit, quod cupidinum, & amorũ ſimulachra in gymnaſiis conſecraſſet, adulatus eſt uidelicet Attico, & irriſit hominem familiarem. Non enim illud magnum, aut omnino conſilium dicendũ fuit, ſed impudicorum hominum perdita, & deplorata nequitia, qui liberos ſuos, quos erudire ad honeſta deberent, proſtituerunt libidini iuuentutis, à quibus flagitiorum Deos, & in illis potiſſimum locis, ubi nuda corpora corruptorum luminibus patent, et in illa

coli ætate uoluerunt, quæ ſimplex, & improuida pri us irretiri, & in laqueos poteſt cadere, quàm cauere. Quid mirum, ſi ab hac gente uniuerſa flagitia mana runt? apud quam ipſa uitia religioſa ſunt, eaq; non mo do non uitantur, uerum etiam coluntur. Et ideo huic *ſententiæ tanquam græcos prudétia uinceret, adiecit. Virtutes enim oportet non uitia conſecrari. Quod ſi recipis ó M. Tulli, non uides forte, ut irrumpant ui- tia cum uirtutibus, quia mala bonis adhærent, & in animis hominum potentiora ſunt, quæ ſi uetas conſe- crari, reſpondebit tibi illa eadem Græcia, ſe alios de os colere, ut proſint, alios ne noceant. Hæc enim ſem- per excuſatio eſt eorum, qui mala ſua pro dijs habent, ut Romani Rubiginem ac Febrem. Si ergo uitia conſe cranda non ſunt, in quo tibi aſſentior, ne uirtutes qui- dem. Non enim per ſe ſapiunt, aut ſentiunt, neq; in- tra parietes, aut ædiculas luto factas, ſed intra pectus collocandæ ſunt, & interius comprehendendæ, ne ſint falſæ, ſi extra hominem fuerint collocatæ. Itaq; præ- claram illam legem tuam derideo, quam ponis his uer bis. Aſt illa, propter quæ datur homini aſcenſus in cœ lum, mentem, uirtutem, pietatem, fidem, earumq; lau- dum delubra ſunto. Atqui hæc ſeparari ab homine non poſſunt. Si enim colēda ſunt, in homine ipſo ſint neceſſe eſt. Si autem ſunt extra hominem, quid opus eſt ea colere, quibus careamus? Virtus colenda eſt, non ima go uirtutis, & colenda eſt non ſacrificio aliquo, aut thure, aut precatione ſolenni, ſed uoluntate ſola, atq; propoſito. Nam quid eſt aliud colere uirtutem, niſi eam comprehendere animo, & tenere? Quod unuſquiſq;*

ſimul

ſimul occepit uelle, conſequitur. Hic ſolus uirtutis eſt cultus. nam religio & ueneratio nulla alia niſi unius dei tenenda eſt. Quid igitur opus eſt ô uir ſapientiſſime, ſuperuacuis extructionibus loca occupare, quæ poſſint humanis uſibus cedere? quid ſacerdotes conſtituere uana, & inſenſibilia culturos? quid immolare uictimas? Quid tantos ſumptus uel fingendis, uel colendis imaginibus impendere? Firmius, & incorruptius templum eſt pectus humanum, hoc potius ornetur, hoc ueris illis numinibus impleatur. Has ergo falſas conſecrationes eſſe ſequitur, quod neceſſe eſt. Qui enim uirtutes ſic colunt, id eſt qui umbras, atq; imagines uirtutum conſectantur, ea ipſa, quæ uera ſunt, tenere nõ poſſunt. Itaque nulla in quoquam uirtus eſt, uitiis ubiq; dominantibus. nulla fides, omnia pro ſe unoquoq; rapiente, nulla pietas nec conſanguineis, nec parentibus, præeunte auaritia, & cupiditate in uenenum, & ferrum ruente, nulla pax, nulla concordia, publicæ bellis ſæuientibus, priuatis inimicitiis uſq; ad ſanguinem furentibus. Nulla pudicitia, libidinibus effrenatis omnem ſexum, & omnes corporis partes contaminantibus, nec tamen deſinunt ea colere, quæ fugiunt, & oderunt. Colunt enim thure, ac ſummis digitis, quæ ſenſibus intimis colere debuerunt, qui error omnis ex illius principalis, ac ſummi boni ignoratione deſcendit. Vrbe à Gallis occupata obſeſſi in capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta feciſſent, ædem Veneri Caluæ conſecrarunt. Non igitur intelligunt, quàm uanæ ſint religiones, uel ex eo ipſo, quod eas his ineptiis cauillantur. À Lacedæmoniis fortaſſe didicerant, Deos

ſibi ex euentis fingere. qui cum Meſſenios obſiderent, & illi furtim deceptis obſeſſoribus egreſſi ad diripiendam Lacedæmonem cucurriſſent, à ſpartanis mulieribus fugati ſunt. Cognitis autem hoſtium inſidijs, Lacedæmonij ſequebantur. His armatæ mulieres obuiam longius exiuerunt, quæ cum uiros ſuos cernerent parare ſe ad pugnam, qui putarent Meſſenios eſſe, corpora ſua nudauerunt. At illi uxoribus cognitis, & aſpectu in libidinem concitati, ſicut erant armati permiſti ſunt utiq; promiſcue. Nec enim uacabat diſcernere, ſic iuuenes ab ijſdem antea miſſi cum uirginibus, ex quibus ſunt parthenij nati. Propter huius facti memoriam ædem Veneri armatæ ſimulachrum poſuerunt, quod tametſi ex cauſa turpi, tamen honeſtius uidetur armatam Venerem conſecraſſe, quàm caluam. Eodem tempore Ioui quoq; piſtori ara appoſita eſt, quod eos in quiete monuiſſet, ut ex omni frumento, quod haberent, panem facerent, & in hoſtium caſtra iactarent, eoq; facto ſoluta eſt obſidio, deſperantibus Gallis inopia ſubigi poſſe Romanos. Quæ iſta religionum deriſio eſt, ſi eorum defenſor eſſem, quid tam grauiter queri poſſem, quàm deorum nomen in tantum ueniſſe contẽptum, ut turpiſſimis nominibus ludibrio habeatur? Quis non rideat Fornacem deam? uel potius doctos uiros celebrandis fornacalibus operari? quis, cum audiat deam Mutam, tenere riſum queat? Hanc eſſe dicunt, ex qua ſint nati Lares, et ipſam Laram nominant, uel Larundam. Quid præſtare colenti poteſt, quæ loqui non poteſt? Colitur & Caca, quæ Herculi fecit indicium de furto boum, diuinitatem conſecuta, quia per-

didit fratrem. Et Cunina, *quæ infantes in cunis tuetur, ac faſcinum ſummouet. &* Sterculius, *qui ſtercorandi agri rationem primus induxit.* Et Mutinus, *in cuius ſinu pudendo nubentes præſident, ut illarum pudiciti am prior* Deus *delibaſſe uideatur.* Et *mille alia porten ta, ut iam uaniores qui hæc colēda ſuſceperint, quàm* Aegyptios *eſſe dicamus, qui monſtroſa, et ridicula quæ dam ſimulachra uenerantur, & colunt, quæ tamen ha bent aliquam imaginem.* Quid, *quod lapidem colunt informem, atq; rudem, cui nomen erat* Terminus? Hic *eſt, quem pro* Ioue Saturnus *dicitur deuoraſſe, nec im merito illi honos tribuitur.* Nam *cum* Tarquinius *capi tolium facere uellet, eoq; in loco multorum deorum ſa cella eſſent, conſuluit eos per auguria, utrum* Ioui *ce dere uellent, et cedētibus cæteris, ſolus* Terminus *man ſit.* Vnde Illum *poeta capitolij immobile ſaxum uo cat.* Iam *ex hoc ipſo quàm magnus* Iupiter *inueni tur, cui non ceſſit lapis, ea fortaſſe fiducia, quod illum de paternis faucibus liberauerat.* Facto *itaq; capitolio, ſupra ipſum* Terminum *foramen eſt in tecto relictum, ut quia non ceſſerat, libero cœlo frueretur, quo ne ipſi quidem fruebantur, qui lapidem frui putauerunt.* Et *huic ergo publice ſupplicatur, quaſi cuſtodi finiū* Deo, *qui non tantum lapis, ſed etiam ſtipes interdum eſt.* Quid *de ijs dicam, qui colunt talia? niſi ipſos potiſſi mum lapides, ac ſtipites eſſe?*

De *ſacrificijs, & myſterijs eorum.* Cap. XXI

Iximus de Dijs ipſis, qui coluntur, nunc de
d *ſacris, ac myſterijs eorũ pauca dicenda ſunt. Apud Cypri ſalaminem humanam hoſtiam Ioui Theucrus immolauit, Idq́; ſacrificium poſteris tradidit, quod eſt nuper Hadriano imperante ſublatum. Erat lex apud Tauros inhumanam, & feram gentem, uti Dianæ hoſpites immolarent, & id ſacrificium multis tẽporibus celebratum eſt. Galli Eſum, atq; Teutatem humano cruore placabant. Nec latini quidem huius immanitatis expertes fuerunt. ſiquidem Latialis Iupiter etiam nunc ſanguine colitur humano. Quid ab his boni precatur, quibus ſic ſacrificant? Aut quid tales Dij hominibus præſtare poſſunt, quorum pœnis propitiantur? Sed de Barbaris non eſt adeo mirandum, quorum religio cum moribus congruit. Noſtri uero, qui ſemper manſuetudinis, & humanitatis gloriam ſibi uendicarunt, non ne ſacrilegis his ſacris immaniores reperiuntur? Hi. n. potius ſcelerati ſunt habẽdi, qui, cum ſint liberalium diſciplinarum ſtudijs expoliti, ab humanitate deſciſcunt, q̃ qui rudes, & imperiti ad mala facinora bonorũ ignoratione labũtur. Apparet tamen antiquum eſſe hunc immolandorum hominum ritum, ſiquidem Saturnus in Latio eodem genere ſacrificij cultus eſt, non quidẽ ut homo ad arã ĩmolaretur, ſed uti in Tyberim de ponte miluio mitteretur. Quod ex reſponſo quodam factitatum Varro au thor eſt. cuius reſponſi ultimus uerſus eſt talis.*

καὶ κεφαλὰς κρονίδῃ καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.

Quod quia uidetur ambiguum, & fax illi, & homo iaci ſolet. Verum id genus ſacrificij ab Hercule,

cum ex Hiſpania rediret, dicitur eſſe ſublatum, ritu tamen permanẽte, ut pro ueris hominibus imagines iacerentur ex ſcirpo, ut Ouid. in faſtis docet.

Donec in hæc uenit Tirynthius arua quotannis,
 Triſtia leucadio ſacra peracta modo.
Illum ſtramineos in aquam miſiſſe quirites,
 Herculis exemplo corpora falſa iace.

Hæc ſacra ueſtales uirgines faciunt, ut ait Idem.

Tum quoq; priſcorum uirgo ſimulachra uirorum
 Mittere roboreo ſcirpea ponte ſolet.

Nam de infantibus, qui eidem Saturno immolabantur propter odium Iouis, quid dicam nõ inuenio. Tam barbaros, tam immanes fuiſſe homines, ut parricidium ſuum, id eſt tetrum, atq; execrabile humano generi facinus ſacrificium uocarent. Cum teneras, atq; innocentes animas, quæ maxime eſt ætas parentibus dulcior, ſine ullo reſpectu pietatis extinguerent, immanitatemq; omnium beſtiarum, quæ tamen fœtus ſuos amant, feritate ſuperarent. O dementiam inſanabilem, quid illis iſti Dij amplius facere poſſent, ſi eſſent iratiſſimi, q̃ faciunt propitij? cum ſuos cultores parricidijs inquinant, orbitatibus mactant, humanis ſenſibus ſpoliant? Quid poteſt eſſe his hominibus ſancti? Aut qd in profanis locis facient, qui inter aras deorum ſumma ſcelera committunt? Peſcennius Feſtus in libris hiſtoriarum per ſatyram refert, Carthaginienſes Saturno humanas hoſtias ſolitos immolare, & cum uicti eſſent ab Agathocle rege Siculorum, iratum ſibi Deum putauiſſe. Itaq; ut diligentius piaculum ſoluerent, ducentos nobilium filios immolaſſe,

Tantum relligio potuit ſuadere malorum,
Quæ peperit ſæpe ſceleroſa,atq; impia facta.

Cui ergo dementiſſimi homines illo ſacrificio conſule-bant? cum tantam partem ciuitatis occiderent, quãtam fortaſſe ne Agathocles quidem uictor occiderat. Ab iſto genere ſacrorum non minoris inſaniæ iudicanda ſunt publica illa ſacra, quorum alia ſunt matris Deûm, in quibus homines ſuis ipſi uirilibus litant. amputato enim ſexu non uiros ſe, nec fœminas faciunt. Alia uirtutis, quam eandem Bellonam uocant. in quibus ipſi ſacerdotes non alieno, ſed ſuo cruore ſacrificant. Sectis namq; humeris, & utraq; manu diſtrictos gladios exertos currunt, & efferũtur, & inſaniunt. Optime igitur Quintilianus fanatico bello, iſtud inquit ſi Deus cogit, iratus eſt, etiam'ne hæc ſacra ſunt? Non'ne ſatius eſt pecudum more uiuere, q̃ Deos tam impios, tam profanos, tam ſanguinarios colere? Sed unde iſti errores, & hæc tanta flagitia manauerũt, ſuo loco diſſeremus, interim uideamus cætera, quæ carent ſcelere, ne ſtudio inſectãdi uideamur eligere peiora. Iſidis ægyptia ſacra ſunt, quatenus filium paruulum uel perdiderit, uel inuenerit. Nam primo ſacerdotes eius deglabrato corpore ſua pectora tundunt, lamentantur, ſicut ipſa, cum perdidit, fecerat. Deinde puer producitur quaſi inuentus, & in lætitiam luctus ille mutatur, ideo Lucanus,

Nunquamq; ſatis quæſitus Oſiris.

Semper enim perdunt, & ſemper inueniunt. Refertur ergo in ſacris imago rei, quæ uera geſta eſt, quæ profecto, ſiquid ſapimus, declarat mortalẽ mulierem fuiſſe, ac pene orbam, niſi unicum reperiſſet, quod illum

ipſum poetam minime fugit, apud quem Pompeius adoleſcens, morte patris audita, hæc loquitur,

Euoluam buſto iam numen gentibus Iſim,
Et tectum ligno ſpargam per uulgus Oſirim.

Hic eſt Oſiris, quem Serapin et Serapidem uulgus appellat. Solent.n.mortuis cõſecratis nomina immutari, credo ne quis putet eos homines fuiſſe. Nam & Romulus poſt mortem Quirinus dictus eſt, & Leda Nemeſis, & Circe Marica, et Ino, poſtquam ſe præcipitauit, Leucothea, materq; Matuta. Et Melicertes filius eius Palæmon, atq; Portunnus. Sacra uero Cereris Eleuſinæ non ſunt his diſſimilia. Nam ſicut ibi Oſiris puer planctu matris inquiritur, ita hic ad inceſtum patrui matrimonium rapta Proſerpina, quam quia facibus ex Aetnæ uertice accenſis quæſiſſe in Sicilia Ceres dicitur, idcirco ſacra eius ardentium tedarum iactatione celebrantur. Apud Lampſacum Priapo lætabilis uictima eſt aſellus. Cuius ſacrificij ratio in faſtis hæc redditur. Cum Dij omnes ad feſtum matris magnæ cõueniſſent, epuliſq; ſatiati noctem luſibus ducerent, quieuiſſe humi Veſtam, ſomnumq; cepiſſe, ibi Priapum ſomno eius, ac pudicitiæ inſidiatum, ſed illam intempeſtiuo clamore aſelli, quo Silenus uehebatur, excitatam, libidinẽ uero inſidiatoris eſſe detectam. Hac de cauſa Lãpſacenos aſellum Priapo quaſi in ultionem mactare cõſueuiſſe. Apud Romanos uero eundẽ Veſtalibus ſacris in honorẽ pudicitiæ cõſeruatæ panibus corõari. Quid turpius? Quid flagitioſius? quaſi Veſta beneficio aſini uirgo eſt. At poeta fabulã finxit. Num ergo illud eſt uerius, quod referunt ij, qui φαινόμενα conſcripſerunt?

cum de duabus cancri ſtellis loquuntur, quas græci ὄνους *uocant, aſellos fuiſſe, qui liberum patrem trã ſuexerint, cum amnem tranſire non poſſet, quorum al teri hoc præmiũ dederit, ut humana uoce loqueretur. Itaq; inter eum, Priapumq́; ortum eſſe certamen de membri obſcœni magnitudine. Priapum uictum, & iratum interemiſſe uictorem.* Hoc *uero multo magis ineptum eſt, ſed poetis licet quicquid uelint.* Non *excu tio tam deforme myſterium, nec Priapum denudo, ne quid appareat riſu dignum.* Finxerunt *hæc ſanè poe tæ, ſed neceſſe eſt alicuius maioris turpitudinis tegẽdæ gratia ficta ſint. Quæ ſint ergo quæramus.* At *ea pro fecto manifeſta eſt. Nã ſicut* Lunæ Taurus *mactatur, quia ſimiliter habet cornua, &*

Placat equo Perſis radijs Hyperiona *cinctum,*

Ne detur celeri uictima tarda Deo,

Ita in hoc, qa magnitudo membri uirilis enormis eſt, non potuit ei monſtro aptior uictima reperiri, q̃ quæ ipſum, cui mactatur, poſſet imitari. Apud Lindum, *quod eſt oppidum* Rhodi, *Herculis ſacra ſunt; quorũ à cæteris longe diuerſus eſt ritus.* Siquidem *non* εὐφη-μία, *(ut græci appellant) ſed maledictis, & execratione celebrãtur, eaq; pro uiolatis habent, ſiquando inter ſolẽnes ritus uel imprudenti alicui exciderit bonũ uerbum.* Cuius *rei hæc ratio redditur, ſi tamen ulla eſ ſe in rebus uaniſſimis poteſt.* Hercules, *cum eo delatus eſſet, famemq; pateretur, aratorem quendam aſpexit operantem, ab eoq; petere cœpit, ut ſibi unum bouem uenderet.* Enimuero *ille negauit fieri poſſe, qa ſpes ſua omnis colendæ terræ, duobus illis iumentis niteretur.*

Hercules ſolita uiolentia uſus, quia unum accipere nõ potuit, utrũq; ſuſtulit, at ille infelix, cum boues ſuos mactari uideret, iniuriam ſuã maledictis ultus eſt, quod homini eleganti, & urbano gratiſſimum fuit. Nam dum comitibus ſuis epulas apparat, dumq; alienos boues deuorat, illum ſibi amariſſime conuiciantem cum riſu, et cachinnis audiebat. Sed poſtq̃ Herculi diuinos honores ob admirationem uirtutis deferri placuit, à ciuibus ei ara poſita eſt, quam de facto βούζυγον. i. bouis iugum nominauit. Ad quam duo iuncti boues immolarẽtur, ſicut illi, quos abſtulerat aratori. eumq; ipſum ſibi conſtituit ſacerdotem, ac præcepit, ut ijſdem maledictis ſemper in celebrãdis ſacrificijs uteretur, ꝙ negaret ſe unq̃ epulatũ eſſe iucundius. Hæc iam non ſacra ſunt, ſed ſacrilegia, in q̃bus id factum dicitur, quod in alijs ſi fiat, ſeueriſſime uindicatur. Ipſius autem Cretici Iouis ſacra q̃d aliud, q̃ quomodo ſit aut ſubtractus patri, aut nutritus oſtendunt? Capella. n. Amalthеæ nymphæ, quæ uberibus ſuis aluit infantẽ, de qua Germanicus Cæſar in aratæo carmine ſic ait, Illa putatur

Nutrix eſſe Iouis, ſi uere Iuppiter infans
Vbera cretеæ mulſit fidiſſima capræ,
Sydere quæ claro gratum teſtatur alumnum.

Huius capellæ corio uſum eſſe pro ſcuto Iouẽ cõtra Titanas dimicantem Muſæus author eſt. Vnde à poetis αἰγίοχος nominatur. Ita quicquid eſt geſtum in abſcondendo puero, id ipſum per imaginem geritur in ſacris, ſed & matris eius myſterium idem continet, quod Ouidius exponit in faſtis.

Ardua iandudum reſonat tinnitibus Idæ,

Tutus ut infanti uagiat ore puer.
Pars clypeos ſudibus, galeas pars tundit inanes.
Hoc Curetes habent, hoc Corybantes opus.
Res latuit, priſciq́; manent imitantia facti
Aera deæ, comites rauca'q; terga mouent.
Cymbala pro galeis, pro ſcutis tympana pulſant,
Tibia dat phrygios, ut dedit ante, modos.

Hanc totam opinionem quaſi à poetis fictam Salluſt. reſpuit, uoluitq́; ingenioſe interpretari. Cur altores Iouis dicantur Curetes fuiſſe, et ſic ait, quia principes intelligendi diuina fuerũt, uetuſtatem ut cætera in maius componẽtem altores Iouis celebrauiſſe, q̃tum errauerit homo eruditus, iam res ipſa declarat. ſi. n. princeps eſt Iupiter & deorum, & religionum, ſi ante illum Dij nulli colebantur uulgo, quia non dum nati fuerant, q coluntur, apparet Curetes ex diuerſo principes fuiſſe diuina non intelligendi, p quos error omnis inductus eſt, & Dei ueri memoria ſublata. Ex ipſis itaq; myſterijs, & cerimonijs intelligere debuerunt, hominibus ſe mortuis ſupplicare. Nõ igitur exigo, ut aliqs poetarum fictionibus credat, q hoc mentiri putat, Põtificum ipſorum ſcripta conſyderet, & qcquid eſt literarum ad ſacra ptinentium reuoluat, plura fortaſſe q̃ nos afferimus, inueniet, in qbus intelligat, inania, inepta, commentitia eſſe omnia, quæ pro ſanctis habentur. Siquis autem pcepta ſapientia depoſuerit errorem, profecto ridebit ineptias hominum pene dementium, illos dico, qui uel inhoneſto ſaltatu tripudiant, uel qui nudi, uncti, coronati, pſonati, aut luto obliti currunt. Quid de ſcutis iam uetuſtate putridis dicam? quæ cum portant,

Deos ipſos ſe geſtare humeris ſuis arbitrâtur. Nam Furius Bibaculus inter præcipua pietatis exempla numeratur. qui cum prætor eſſet, tamen lictoribus præeuntibus ancyle portauit, cum haberet magiſtratus beneficio muneris uacationem. Non ergo ille Furius, ſed plane furioſus fuit, qui præturam hoc miniſterio ſe putauit ornare. Merito igitur, cum hæc à uiris non imperitis, ac rudibus fiant, Lucretius exclamat,

O ſtultas hominum mentes, ò pectora cæca,
Quamlibet in tenebris uitæ, quantisq; periclis
Degitur hoc æui, quodcũq; eſt.

Quis hæc ludibria nõ derideat, q habeat aliqd ſanitatis? cum uideat homines uelut mente captos ea ſerio facere, quæ ſiqs faciat, in luſu nimis laſciuus, & ineptus eſſe uideatur.

Quis author prædictarũ uanitatũ in Italia apud Romanos fuerit, & qs apud alias gentes. Cap. XXII.

h Arũ uanitatum apud Romanos author, & conſtitutor Sabinus ille rex, q maxime animos hominũ rudes, atq; imperitos nouis ſuperſtitionibus implicauit, quod ut faceret aliqua cum authoritate, ſimulauit cũ dea Egeria nocturnos ſe habere congreſſus. Erat quædã ſpelunca peropaca in nemore Aricino, unde riuus penni fonte manabat, huc remotis arbitris, ſe inferre conſueuerat, ut mentiri poſſet monitu Deæ coniugis ea ſacra populo ſe tradere, quæ acceptiſſima Dijs eſſent. uidelicet aſtutiam Minois uoluit imitari, qui ſe in antrum Iouis recondebat, & ibi diu moratus, leges tanquam ſibi à Ioue traditas af-

ferebat, ut homines ad parendum non modo imperio, ſed etiam religione conſtringeret. Nec difficile ſanè fuit perſuadere paſtoribus. Idem pontifices, flamines, ſalios, augures creauit, Deos per familias deſcripſit. ſic noui populi feroces animos mitigauit, & ad ſtudia pacis à rebus bellicis auocauit. Sed cum alios falleret, ſeipſum tamen non fefellit. Nam poſt annos plurimos Cornelio, & Bebio COSS. in agro ſcribæ Petilij ſub ianiculo arcæ duæ lapideæ ſunt repertæ à foſſoribus, quarum in altera corpus Numæ fuit, in altera ſeptem latini libri de iure pontificio. Item græci totidem, de diſciplina ſapientiæ ſcripti, quibus religiones, non eas modo, quas ipſe inſtituerat, ſed omnes præterea diſſoluit. Qua re ad Senatũ delata, decretum eſt, ut hi libri abolerentur. Ita eos Q. Petilius prætor Vrbanus in concione populi concremauit. Inſipienter id quidem, quid enim profuit libros eſſe combuſtos? cum hoc ipſum, quod ſunt ideo combuſti, quia religionibus derogabatur, memoriæ ſit traditum? Nemo ergo tunc in Senatu non ſtultiſſimus. Potuerunt enim & libri aboleri; & res tamen in memoriã non exire. Ita dum uolunt & poſteris approbare, quanta pietate defenderint religiones, authoritatem religionum ipſarũ teſtando minuerunt. Sed ut Põpilius apud Romanos inſtitutor ineptarum religionum fuit, ſic ante Pompiliũ Faunus in Latio, qui & Saturno nefaria ſacra conſtituit, & Picum patrem inter Deos honorauit, et ſororẽ ſuã Fatuã Faunã, eãq; coniugem conſecrauit, quã C. Baſſus Fatuam nominatam tradit, quod mulieribus fata canere conſueuiſſet, ut Faunus uiris. eandem Var-

ro ſcribit tantæ pudicitiæ fuiſſe, ut nemo eam, quoad
uixerit, præter uirum ſuum, mas uiderit, nec nomen
eius audierit. Idcirco illi mulieres in operto ſacrificant,
& bonam deam nominant, & Sex. Clodius in eo li
bro, quem græce ſcripſit, refert Fauni hanc uxorem
fuiſſe, quæ, quia contra morem, decusq; regium clàm
uini ollam ebiberat, & ebria facta erat, uirgis myr-
theis à uiro uſq; ad mortem cæſa. Poſtea uero cum eũ
facti ſui pœniteret, & deſyderium eius ferre non poſ
ſet, diuinum illi honorẽ detuliſſe. Idcirco in ſacris eius
obuolutam uini amphoram poni. Reliqt ergo poſteris
Faunus quoq; non parum erroris, quem tamen prudẽ
tes quiq; perſpiciunt. Nam Lucilius eorũ ſtultitiam, qui
ſimulachra Deos putant eſſe, deridet his uerbis.

Terricolas Lamias Fauni quas, Pompilijq;
Inſtituere Numæ tremit has, hic omnia ponit.
Vt pueri infantes credunt ſigna omnia ahena
Viuere, eſſe homines, ſic iſti omnia ficta
Vera putant, credunt ſignis cor ineſſe ahenis,
Pergula pictorum. et cætera.

Poeta quidem ſtultos homines infantibus comparauit,
at ego multo imprudentiores eſſe dico. Illi enim ſimu
lachra homines putant eſſe, hi Deos. Illos ætas facit pu
tare quod non eſt, hos ſtultitia. Illi utiq; breui deſinũt
falli, horum uanitas & durat, et ſemper creſcit. Sacra
liberi patris primus Orpheus induxit in Græciam,
priuſq; celebrauit in monte Bœotiæ Thebis, ubi Li-
ber natus eſt proximo, qui cum frequenter citharæ cãn
tu perſonaret, Citheron appellatus eſt. Ea ſacra etiam
nunc Orphica noĩantur, in qbus ipſe poſtea dilacera-

tus, & captus eſt, & fuit per eadem ferè tempora, quibus Faunus. Sed quis ætate præceſſerit, dubitari poteſt, ſiquidem per eoſdem annos Latinus, Priamuſq; regnauerunt. Item patres eorum Picus, & Laomedon, quo regnante, Orpheus cum Argonautis ad Ilienſium litus acceſſit. Procedamus igitur ulterius, & quæramus, quis omnino colendorum Deorum primus author extitit. Didymus in libris ἐξηγήσεως πινδαρικῆς ait, Meliſſea Cretenſium regem primum Dijs ſacrificaſſe, ac ritus nouos, ſacrorumq; pompas introduxiſſe. Huius duas fuiſſe filias, Amalthæam, & Meliſſam, quæ Iouem puerum caprino lacte, ac melle nutrierunt. Vnde poetica illa fabula originem ſumpſit, aduolaſſe apes, atq; os pueri melle compleſſe. Meliſſam uero à patre primam ſacerdotem matri magnæ conſtitutam. Vnde adhuc eiuſdem Matris antiſtites Meliſſæ nuncupantur. Hiſtoria uero ſacra teſtatur, ipſum Iouem, poſtq̃ rerum potitus eſt, in tantam inſolentiam ueniſſe, ut ipſe ſibi fana multis in locis conſtitueret. Nã cum terras circuiret, in quancunq; regionem ueniret, reges, principeſue populorum hoſpitio ſibi, et amicitia copulabat, & cum à quoq; digrederetur, iubebat ſibi fanum creari hoſpitis ſui nomine, quaſi ita poſſet amicitiæ, & fœderis memoria conſeruari. Sic conſtituta ſunt templa Ioui Atabyrio, Ioui Labradeo. Atabyrius enim, & Labradeus hoſpites eius, atq; adiutores in bello fuerunt. Item Ioui Laprio, Ioui Molioni, Ioui Caſſio, & quæ ſunt in eundem modũ, quod ille aſtutiſſime excogitauit, ut & ſibi honorem diuinum, ut & hoſpitibus ſuis perpetuum nomen acquireret cum reli

gionte coniunctum. Gaudebant ergo illi, & huic imperio eius libenter obſequebantur, & nominis ſui gratia ritus annuos, & feſta celebrabant. Simile quiddã in Sicilia fecit Aeneas, cum conditæ urbi, Aceſtæ hoſpitis nomen impoſuit, ut eam poſtmodum lætus, ac libens Aceſtes diligeret, augeret, ornaret. Hoc modo religionem cultus ſui per orbẽ terræ Iupiter ſeminauit, & exemplum cæteris ad imitandum dedit. Siue igitur à Meliſſeo, ſicut Didymus, colendorum Deorum ritus effluxit, ſiue ab ipſo quoq; Ioue, ut Euhemerus tradit, de tempore tamen conſtat, quando Dij coli cœperint. Meliſſeus quidem multum anteceſſit ætate, quippe qui educauerit Iouem nepotem. Et icirco fieri poteſt uel ut ante, uel adhuc puero Ioue Deos colere inſtituerit, ideſt alumni ſui matrem, et auiam Tellurem, quæ fuit Vrani coniux, et patrem Saturnum, & ipſe hoc exemplo, atq; inſtituto Iouem ad tantum ſuperbiam prouexerit, ut poſtea ſibi diuinos honores auderet aſſumere.

Quo tempore cœperint ſuperſtitiones, quibusq; ſub authoribus. Caput XXIII.

Nunc quoniam uanarum ſuperſtitionum originem deprehendimus, ſupereſt, ut etiã tempora colligamus, per quæ fuerint illi, quorum memoria colitur. Theophilus in lib. de temporibus ad Autolicum ſcripto, ait in hiſtoria ſua Thalum dicere, ꝙ Belus, quem Babylonij, et Aſſyrij colunt, antiquior troiano bello fuiſſe inuenitur CCCXXII

annis. Bellū autem Saturno æqualem fuiſſe, & utrūq; uno tempore adoleuiſſe. Quod adeo uerum eſt, ut ratione ipſa colligi poſſit. Nam & Agamemnon, qui geſſit bellum Troicum, Iouis abnepos fuit, & Achilles Aiaxq́; pronepotes, et Vlyſſes eodē gradu proximus. Priamus quidem longa ſerie. ſed authores quidam tradunt Dardanum, & Iaſium Coriti filios fuiſſe non Iouis. Nec enim, ſi ita fuiſſet, ad uſus impudicos Ganymedem pronepotem ſuum habere potuiſſet. Ita parentibus illorum, quos ſupra nominaui, ſi congruenter annos diuidas, numerus conſentiet. Ab excidio autem Troianæ urbis colliguntur anni mille quadringenti ſeptuaginta. Ex hac temporum ratione manifeſtum eſt ante annos non amplius quàm mille octingentos natum eſſe Saturnum, qui et ſator omnium Deorum fuit. Non ergo iſti glorientur ſacrorum uetuſtate, quorū & origo, & ratio, & tempora deprehenſa ſunt. Reſtant adhuc aliqua, quæ ad arguendas religiones falſas plurimum ualent. Sed iam finem facere libro decreui, ne modum excedat. Ea enim plenius ſunt exequenda, ut omnibus refutatis, quæ ueritati uidentur obſtare, homines, qui bonorum ignorantia uagantur incerti, ad religionem ueram poſſimus imbuere. Primus autem ſapientiæ gradus eſt falſa intelligere. Secundus uera cognoſcere. Ergo apud quem hæc prima inſtitutio noſtra profecerit, qua falſa deteximus, excitabitur ad ueri cognitionem, quia nulla eſt homini iucundior uoluptas, & erit iam ſapientia cœleſtis diſciplinæ dignus, qui ad cognoſcenda cætera libens, ac paratus acceſſerit.

L. COELII

L·COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER SECVNDVS, DE ORIGINE ERRORIS AD CONSTANTINVM IMPERATOREM.

Quod rationis obliuio, & ignorantia ſui facit homines ingratos uero Deo, qui colitur in aduerſis, & in proſperitate contemnitur. Caput I

Vanquam primo libro religiones deorum falſas eſſe monſtrauerim, ꝙ ij, quorum uarios, diſſimilesq; cultus per uniuerſam terram conſenſus hominum ſtulta perſuaſione ſuſcepit, mortales fuerint, functiq; uita diuinæ neceſſitati morte conceſſerint, tamen nequa dubitatio relinquatur, hic ſecundus liber fontem ipſum patefaciet errorum, cauſasq; omnes explicabit, quibus decepti homines & primitus deos eſſe crediderunt, & poſtmodum inueterata ꝑſuaſione in ſuſceptis prauiſſime religionibus ꝑſeuerarunt. Geſtio. n. coniunctis manibus & hominum impia uanitate detecta, ſingularis dei aſſerere maieſtatem, ſuſcipiens utilius, & maius officium, ſcilicet reuocandi homines à prauis itineribus, & in gratiã ſecũ ipſos reducendi, ne ſe (ut quidam philoſophi faciunt)

tantopere deſpiciant, ne'ue ſe infirmos, & ſuperuacuos, & nihil, & fruſtra omnino natos putent, quæ opinio pleroſq; ad uitia compellit. Nam dum exiſtimant nulli Deo nos eſſe curæ, aut poſt mortem nihil nos eẽ futuros, totos ſe libidinibus addicunt, et dũ licere ſibi putant, hauriendis uoluptatibus ſitientes incumbunt, per quas imprudentes in laqueos mortis incurrunt. Ignorant enim quæ ſit hominis ratio, quam ſi tenere uellent, in primis Deum ſuum agnoſcerent, uirtutem, iuſtitiam'q; ſequerentur, terrenis figmentis animas ſuas non ſubſternerent, mortiferas libidinum uoluptates non appeterent. Deniq; ſeipſos magni æſtimarent, atq; intelligerent, plus eſſe in homine, quàm uidetur, cuius uim, conditionem'q; non aliter poſſe retineri, niſi cultum ueri parentis ſui, depoſita prauitate, ſuſceperint. Equidem, ſicut oportet, de ſumma rerum ſæpenumero cogitans, admirari ſoleo, maieſtatem Dei ſingularis, quæ continet, regitq; omnia, in tantam ueniſſe obliuionem, ut quæ ſola coli debeat, ſola potiſſimum negligatur. Homines autem ipſos ad tantam cæcitatem eſſe deductos, ut uero, ac uiuo Deo mortuos anteferant, terrenos autem, in terra'q; ſepultos, ei, qui fundator ipſius terræ fuit. et tamen huic impietati hominum poſſet uenia concedi, ſi omnino ab ignorantia diuini nominis ueniret hic error. Cum uero ipſos deorũ cultores ſæpe uideamus Deũ ſummũ et confiteri, & prædicare, quã ſibi ueniã ſperare poſſint impietatis ſuæ? q nõ agnoſcunt cultum eius, quem prorſus ignorari ab homine fas nõ eſt. Nam & cum iurant, & cum optant, & cũ gratias agunt, non Iouem, aut Deos multos, ſed Deum

nominant, adeo ipſa ueritas, cogente natura, etiam ab inuitis pectoribus erumpit, quod quidem non faciunt in proſperis rebus. Nam tum maxime Deus ex memoria hominum elabitur, cum beneficijs eius fruentes honorem dare diuinæ indulgentiæ deberent. At uero ſi qua neceſſitas grauis preſſerit, tunc Deum recordantur. Si belli terror infremuerit, ſi morborum peſtifera uis incubuerit, ſi alimenta frugibus longa ſiccitas denegauerit, ſi ſæua tempeſtas, ſi grando ingruerit, ad Deum confugiunt, à Deo petitur auxilium, Deus ut ſubueniat, oratur. Siquis in mari uento ſæuiente iactatur, hunc inuocat. Siquis aliqua ui affligatur, hunc protinus implorat. Siquis ad extremā mendicandi neceſſitatem deductus, uictum precibus expoſcit, Deum ſolum obteſtatur, & per eius diuinum, atq; unicum numen hominum ſibi miſericordiam quærit. Nunquā igitur Dei meminerunt, niſi dum in malis ſunt. Poſtq̄ metus deſeruit, & pericula receſſerunt, tum uero alacres ad Deorum templa concurrunt, his libant, his ſacrificant, hos coronant. Deo autem, quem in ipſa neceſſitate implorauerunt, ne uerbo q̄dem gratias agunt; adeo ex rerum proſperitate luxuria, ex luxuria uero, ut uitia omnia, ſic impietas aduerſus deum naſcitur. Quanam iſtud ex cauſa fieri putemus? niſi eē aliquā p̄uerſam poteſtatem, quæ ueritatis ſit ſemper inimica, quæ humanis erroribus gaudeat, cui unicum, ac p̄petuum ſit opus effundere tenebras, et hominum cæcare mentes, ne lucem uideant, ne deniq; in cœlum aſpiciant, ac naturam corporis ſui ſeruent. Nam cum cæteri aīantes pronis corporibus in humum ſpectent, q̄a

rationem, ac ſapientiam non acceperunt, nobis autem ſtatus rectus, ſublimis uultus ab artifice Deo datus ſit, apparet iſtas religiones deorum non eſſe rõnis humanæ, qa curuant cœleſte animal ad ueneranda terrena. Parens enim noſter ille unus et ſolus, cum fingeret hominem .i. animal intelligens, et rõnis capax enimuero ex humo ſubleuauit, & ad contemplationẽ ſui artificis erexit, quod optime ingenioſus poeta ſignauit.

Pronáq; cum ſpectent animalia cætera terram,
Os homini ſublime dedit, cœlumq; uidere
Iuſſit, & erectos ad ſydera tollere uultus.

Hinc utiq; ἄνθρωπον græci appellarunt, ꝙ ſurſum ſpectet. Ipſi ergo ſibi renuntiant, ſéq; hoíum nóie abdicant, qui non ſurſum aſpiciant, ſed deorſum. niſi forte idipſum, ꝙ recti ſumus, ſine cauſa homini attributũ putant, ſpectare nos cœlum deus uoluit, utiq; nõ fruſtra. nam & aues, & ex mutis penè omnia cœlum uident, ſed nobis proprie datum eſt cœlũ rigidis, ac ſtantibus uidere, ut religionem ibi quæramus, ut Deum, cuius ſedes illa eſt, quẽ oculis nõ poſſumus, animo contẽplemur. qđ profecto nõ facit, q̃ æs, aut lapidẽ, quæ ſunt terra, ueneratur. eſt aũt prauiſſimum, cum rõ corporis recta ſit, qđ eſt temporale, ipſum uero aĩum, qui eſt æternus, humilẽ fieri, cũ figura, et ſtatus nihil aliud ſignificent, niſi mentem hoís eò ſpectare oportere, quò uultum. & aĩum tam rectum eſſe debere, q̃ corpus, ne id, cui dominari debet, imitetur. Verum homines & nominis ſui, & rationis obliti, oculos ſuos ab alto deijciunt, ſoloq; defigunt, atq; timent opera digitorum ſuorum, quaſi quicq̃ eſſe poſſit artifice ſuo maius.

Quæ fuerit prima cauſa fingendi ſimulachra, & quod uerisſima Dei imago eſt homo. Et quod extra ſe Deum nemo fideliter colit.

Quæ igitur amentia eſt aut ea fingere, quæ ipſi poſtmodũ timeant, aut timere quæ finxerint? Nõ ipſa, inquiunt, timemus, ſed eos, ad quorum imaginem ficta, & quorũ nominibus cõſecrata ſunt. Nempe ideo timetis, ꝙ eos eſſe in cœlo arbitramini. Neq; n. ſi Dij ſunt, aliter fieri poteſt. Cur igitur oculos in cœlum non tollitis? & aduocatis deorum nominibus, in aꝑto ſacrificia celebratis? Cur ad parietes, et ligna, & lapides potisſimum, q̃ illò ſpectatis, ubi eos eſſe creditis? Quid ſibi templa? Quid aræ uolunt? Quid deniq; ipſa ſimulachra, quæ aut mortuorũ, aut abſentium monimenta ſunt? Nam omnino fingendarum ſimilitudinum ratio idcirco ab hominibus inuenta eſt, ut poſſet eorum memoria retineri, qui uel morte ſubtracti, uel abſentia fuerant ſeparati. Deos igitur in quorum numero reponemus? Si in mortuorum, quis tam ſtultus, ut colat? Si in abſentium, colendi ergo non ſunt, ſi nec uident quæ facimus, nec audiũt quæ precamur. Si autem Dij abſentes eſſe nõ poſſunt, q, quoniam diuini ſunt, in quacunq; mundi parte ſunt, uident, & audiunt uniuerſa. Superuacua ergo ſunt ſimulachra illis ubiq; præſentibus, cum ſatis ſit audientium nomina precibus aduocare. At enim præſentes non niſi ad imagines ſuas adſunt. Ita planè, quemadmodum uulgus exiſtimat mortuorum animas circa tumulos, & corporum ſuorum reliqas oberrare. Sed tamen poſtquam

Deus ille præſtò eſſe cœpit, iam ſimulachro eius opus non eſt. Quæro enim ſiquis imaginem hominis pegre conſtituti contempletur ſæpius, ut ex ea ſolatium capiat abſentis, num idẽ ſanus eſſe uideatur, ſi eo reuerſo, atq; præſente in contemplanda imagine pſeueret, eaq; potius q̃ ipſius hominis aſpectu frui uelit? Minime profecto. Etenim hominis imago neceſſaria tum uidetur, cum procul abeſt, ſuperuacua futura, cum præſtò eſt. Dei autem, cuius ſpiritus ac numen ubiq; diffuſum abeſſe nunquã poteſt, ſemper utiq; imago ſuperuacua eſt. ſed uerentur ne omnis eorum religio inanis ſit, & uacua, ſi nihil in præſenti uideant, quod adorent, et ideo ſimulachra conſtituunt, quæ qa mortuorum ſunt imagines, ſimilia mortuis ſunt, omni enim ſenſu carẽt. Deĩ autem in æternum uiuentis uiuum, & ſenſibile debet eſſe ſimulachrum. quod ſi à ſimilitudine id nomen accepit, quomodo poſſunt iſta ſimulachra deo ſimilia iudicari? quæ nihil ſentiunt, nec mouentur? Itaq; ſimulachrum Dei non illud eſt, quod digitis hominis, & lapide, aut ære, aliáue materia fabricatur, ſed ipſe homo, quoniam & ſentit, & mouetur, & multas, magnaſq; actiones habet. Nec intelligunt homines ineptiſſimi, quod ſi ſentire ſimulachra, & moueri poſſent, ultro adoratura homines fuiſſent, à quibus ſunt expolita quæ eſſent aut incultus, & horridus lapis, aut materia informis, & rudis, niſi fuiſſent ab homine formata. Homo igitur illorum quaſi parens putandus eſt, per cuius manus nata ſunt, per quem ſpeciem, figuram, pulchritudinem habere cœperunt. Et ideo melior eſt qui fecit, q̃ illa, quæ facta ſunt. Et tamen factorem

ipſum nemo ſuſcipit, aut ueretur, quæ fecit timet, tanquam plus poſſit eſſe in opere, q̃ in opifice. Recte igitur Seneca in Libris moralibus. Simulachra, inquit, deorũ uenerantur, illis ſupplicant genu poſito, illa adorant, illis per totum aſſident diem, aut aſtant, illis ſtipem iaciunt, uictimas cædunt, & cum hæc tantopere ſuſpiciant, fabros, qui illa fecere, contemnunt. Quid inter ſe tam contrarium, q̃ ſtatuarum deſpicere factorem, ſtatuam adorare, & eum ne in cõuictum quidem admittere, qui tibi deos faciat? Quam ergo uim, quam poteſtatem habere poſſunt, cum ipſe, qui fecit illa, non habeat? Sed ne hæc quidẽ dare his potuit, quæ habebat, uidere, audire, loqui, moueri. Quiſquam'ne igitur tam ineptus eſt, ut putet aliquid eſſe in ſimulachro Dei, in quo ne hominis quidem quicquam eſt præter umbrã? ſed hæc nemo conſyderat, infecti ſunt enim perſuaſione, ac mentes eorum penitus ſuccum ſtultitiæ perbiberunt. Adorant ergo inſenſibilia, qui ſentiunt, irrationabilia, qui ſapiunt, exanima, qui uiuunt, terrena, qui oriuntur è cœlo. Iuuat ergo, uelut in aliqua ſublimi ſpecula conſtitutum, unde uniuerſi exaudire poſſint, perſianum illud proclamare,

O curuæ in terras animæ, & cœleſtium inanes,

Cœlum potius intuemini, ad cuius ſpectaculum uos excitauit ille artifex uerus Deus. Ille uobis ſublimem uultum dedit, uos in terram curuamini, uos altas mentes & ad patrem ſuum cum corporibus ſuis erectas ad inferiora deprimitis, tanquam uos pœniteat, non quadrupedes eſſe natos. Fas non eſt cœleſte animal cum terrenis, in terraq; uergentibus uerſari. quid

uos beneficijs cœleſtibus orbati, proniq; in terram ue-ſtra ſponte procumbitis? Humi enim miſeri uolutami-ni, cum deorſum quæritis, quod in ſublimi quærere debuiſtis. Ná iſta mortalium digitorum ludicra, & fragilia figmenta, ex quolibet materiæ genere forma-ta quid? qd aliud ſunt, niſi terra, ex qua nata ſunt? qd ergo rebus inferioribus ſubiacetis? qd capitibus ueſtris terram ſuperponitis? Cum ergo uos terræ ſubmittitis, humilioresq; ſacitis, ipſi uos ultro ad inferos mergitis, ad mortemq; dánatis, quia nihil terrá inferius & hu milius, niſi mors, & inferi, quæ ſi effugere uelletis, ſub iectam pedibus ueſtris terram contemneretis, corporis ſtatu ſaluo, quod iccirco rectum accepiſtis, quo oculos atq; mentem cum eo, qui fecit, conferre poſſetis. Conte mnere autem & calcare terrá nihil aliud eſt, quàm ſi mulachra non adorare, qa de terra ficta ſunt. Item diuitias nó concupiſcere, uoluptates corporis ſpernere, quia opes & corpus ipſum, cuius hoſpitio utimur, ter-ra eſt. Viuum colite, ut uiuatis. Moriatur enim neceſſe eſt, qui ſe, ſuamq; animam mortuis adiudicauit.

Quod Cicero, & alij, qui uidebantur ſapientes, cæteris deterius peccauerunt. Cap. III.

Sed qd prodeſt ad uulgus, et ad homines im peritos hoc modo concionari? cum uideamus etiá doctos, & prudentes uiros, cum religio num intelligant uanitatem, nihilo minus tamen in ijs ipſis, quæ dánant, colendis (neſcio qua prauitate) pſta re. Intelligebat Cicero falſa eſſe, quæ homines adora-

rent. nam cum multa dixiſſet, quæ ad euerſionem religionum ualerent, ait tamen non eſſe illa uulgo diſputanda, ne ſuſceptas publicæ religiones diſputatio talis extinguat. Quid ei facies? qui, cum errare ſe ſentiat, ultro ipſe in lapides impingat, ut populus omnis offendat, ipſe ſibi oculos eruat, ut omnes cæci ſint, qui nec de alijs bene mereatur, quos patitur errare, nec de ſe ipſo, qui alienis accedit erroribus, nec utitur tandem ſapientiæ ſuæ bono, ut factis impleat, quod mente percepit, ſed prudens, & ſciens pedem laqueo inſerit, ut ſimul cum cæteris, quos liberare, ut prudentior debuit, & ipſe capiatur. Quin potius, ſi quid tibi Cic. uirtutis eſt, experire populum facere ſapientem. digna res eſt, ubi omnes eloquentiæ tuæ uires exeras. Non enim uerendum eſt, ne tibi in tam bona cauſa deficiat oratio, qui ſæpe etiã malas copioſe, ac fortiter defendiſti. Sed nimirum Socratis carcerem times, ideóq; patrocinium ueritatis ſuſcipere non audes. At mortem, ut ſapiens contemnere debuiſti. Erat quidem multo pulchrius, ut ob bene potius dicta, q̃ ob maledicta morereris, nec tibi laudis plus Philippicæ afferre potuerunt, q̃ diſcuſſus error humani generis, & mentes hominum ad ſanitatem tua diſputatione reuocatæ. ſed concedamus timiditati, quæ in ſapiente eſſe non debet. Quid ergo ipſe in eodem uerſaris errore? Video te terrena, & manu facta uenerari. uana eſſe intelligis, & tamen eadem facis, quæ faciunt ipſi, quos ipſe ſtultiſſimos confiteris. Quid igitur profuit uidiſſe te ueritatem, quam nec defenſurus eſſes, nec ſecuturus? Sed ſi libenter errant ij, qui errare ſe ſentiunt, quanto magis uulgus indo-

ctum, quod pompis inanibus gaudet, animisq; pueri- libus ſpectat omnia, oblectatur friuolis, & ſpecie ſimu lachrorum capitur, nec ponderare ſecum unanquáq; rem poteſt, ut intelligat nihil colendum eſſe, quod ocu- lis mortalibus cernitur, quia neceſſe eſt mortale ſit. Nec mirandum eſſe, ſi Deum non uideant, cum ipſi ne quidem hominem uideant, quem uidere ſe credũt. Hoc enim, quod oculis ſubiectum eſt, non homo, ſed ho minis receptaculum eſt, cuius qualitas, & figura non ex lineamentis uaſculi, quo continetur, ſed ex factis, & moribus peruidetur. Qui ergo colunt ſimulachra, cor pora ſunt animabus carentia, quia ſe corporalibus de- derunt, nec uident plus aliquid mente quàm corpore, cum ſit animi officium ea ſubtilius cernere, quæ acies corporalis non poteſt intueri. Quos homines idem ille philoſophus, ac poeta grauiter accuſat, tanquam humi les, & abiectos, qui contra naturæ ſuæ rationem ad ueneranda terrena ſe proſternant, Ait enim,

Et faciunt animos humiles formidine Diuûm,
Depreſſósq; premunt ad terram.

Aliud quidem ille, cum hoc diceret, ſentiebat, nihil utiq; eſſe colendum, quia Dij humana non curent. Deniq; alio loco religiones Deorum, & cultus inane eſ ſe officium confitetur.

Nec pietas ulla eſt uelatum ſæpe uideri
Vertier ad lapidem, atq; omnes accedere ad aras,
Nec procumbere humi proſtratum, et pãdere palmas,
Ante Deûm delubra, nec aras ſanguine multo
Spargere quadrupedum, nec uotis nectere uota.

Quæ profecto ſi caſſa ſunt, non oportet ſublimes, &

excelſos animos aduocari, atq; in terram premi, ſed nihil aliud, q̃ cœleſtia cogitare. Impugnatæ ſunt ergo à prudentioribus falſæ religiones, quia ſentiebant eſſe falſas, ſed non eſt inducta uera, quia qualis, aut ubi eſſet ignorabant. Itaq; ſic habuerunt tanquam nulla eſſet omnino, quia ueram non poterant inuenire. Et eodem modo inciderunt in errorem multo maiorẽ, quàm illi, qui falſam tenebant. Nam & iſti fragilium cultores, quamuis ſint inepti, quia cœleſtia conſtituunt in rebus corruptibilibus, atque terrenis, aliquid tamen ſapientiæ retinent, & habere ueniam poſſunt; quia ſummum hominis officium, & ſi non re ipſa, tamen propoſito tenent. Siqdem hominum, atq; mutorum uel ſolum, uel certe maximum in religione diſcrimen eſt. Hi uero quanto fuerunt ſapientiores, quod intellexerunt falſæ religionis errorem, tãto facti ſunt ſtultiores, quod eſſe aliquam uerã non putauerunt. Itaq; quoniã facilius eſt de alienis iudicare, quàm de ſuis, dum aliorum præcipitium uident, non proſpexerunt quid ante ſuos pedes eſſet. In utraque igitur parte & ſumma ſtultitia inuenitur, & odor quidam ſapientiæ, ut poſſis dubitare quos dicas potiſſimum ſtultiores, illos'ne, qui falſam religionem ſuſcipiunt, an eos, qui nullam. Sed (ut dixi) uenia concedi poſſet imperitis, & qui ſe ſapientes eſſe non fateantur. His uero non poteſt, qui ſapientiam profeſſi, ſtultitiam potius exhibent. Non ſum equidem tam iniquus, ut eos putem diuinare potuiſſe, ut ueritatem per ſeipſos inuenirent, quod fieri ego non poſſe confiteor, ſed hoc ab his exigo, quod ratione ipſa præſtare potuerunt. Fa-

cerent enim prudentius, ſi & intelligerent eſſe aliquã ueram religionem, & falſis impugnatis aptè pronunciarent eam, quæ uera eſſet, ab hominibus non teneri. Sed mouit eos fortaſſe illud, quod ſi qua uera eſſet religio, exereret ſe, ac uindicaret, nec pateretur eſſe aliud quicquam. Videre enim nullo modo poterant, quare, aut quomodo, & quẽadmodum religio uera opprimeretur, quod eſt diuini ſacramenti, & cœleſtis arcani. Id uero niſi doceatur, aliquis ſcire nullo pacto poteſt. Summa rei hæc eſt. Imperiti, & inſipientes falſas religiones pro ueris habent, quia neq; ueram ſciunt, neq; falſam intelligunt. Prudentiores uero, quia uerã neſciunt, aut in ijs, quas falſas eſſe intelligunt, pſeuerant, ut aliquid tenere uideantur, aut omnino nihil colunt, ne incidant in errorem, cum idipſum maximi ſit erroris, ui tam pecudum ſub figura hominis imitari. Falſum uero intelligere eſt quidem ſapiẽtiæ, ſed humanæ. Vltra hunc gradum procedi ab homine non poterit. Itaq; multi philoſophorum religiones (ut docui) ſuſtulerũt, uerum autem ſcire diuinæ eſt ſapientiæ. Homo autem p ſeipſum puenire ad hanc ſcientiam non poteſt, niſi doceatur à Deo. Philoſophi quod ſummum fuit humanæ ſapientiæ aſſecuti ſunt, ut intelligerent, quod non ſit, illud aſſequi nequiuerunt, ut dicerent quid ſit. Nota Ciceronis uox eſt. Vtinam tam facile uera inuenire poſſem, q̃ falſa conuincere. Quod quia uires humanæ conditionis excedit, eius officij facultas nobis eſt attributa, quibus tradidit Deus ſcientiam ueritatis, cui explicandæ quatuor poſteriores libri ſeruient. Nunc interim falſa, ut cœpimus, detegamus.

Quod nil maieſtatis, & reuerentiæ habeant idola. Caput IIII

QVid igitur maieſtatis poſſunt habere ſimulachra, quæ fuerunt in homunculi poteſtate, uel ut aliud fierēt, uel ut omnino non fierent? iccirco apud Horatium Priapus ita loquitur.

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum,
Cum faber incertus ſcamnum faceret'ne Priapum,
Maluit eſſe Deum, Deus inde, ego furum, auiumq;
Maxima formido.
-Quis non ſit tanto hoc cuſtode ſecurus?

Fures enim tam ſtulti ſunt, ut Priapi tentiginem timeant, cum aues ipſæ, quas terrore falcis, aut inguinis abigi exiſtimant, ſimulachris fabrefactis, ideſt hominum planè ſimilibus, inſideant, nidificent, inquinent. Sed Flaccus, ut ſatyrici carminis ſcriptor, deriſit hominum uanitatem. Verum ij, qui faciunt, ſeriam ſe facere rem opinātur. Deniq; poeta maximus homo in cæteris prudens, in hoc ſolum non poeticæ, ſed aniliter deſipuit, cum in illis emendatiſſimis libris etiam fieri hoc iubet.

Et cuſtos furum, atq; auium cum falce ſaligna,
Heleſpontiaci ſeruet tutela Priapi.

Adorant ergo mortalia, ut à mortalibus facta, frangi enim, cremari poſſunt, ac perire. Nam & tectis uetuſtate labentibus ſæpe comminui ſolent, & conſumpta incendio dilabuntur in cinerem, & plerūq; (niſi ſua illis magnitudo ſubuenerit, aut cuſtodia diligens ſepſerit) in prædam furibus cedunt. Quæ igitur inſania eſt.

ea timere, pro quibus aut ruinæ, aut ignes, aut furtæ timeantur? quæ uanitas, aliquam ab his ſpectare tutelam, quæ tueri ſemetipſa non poſſunt? quæ peruerſitas ad eorum præſidia decurrere, quæ ipſa, cum uiolātur, inulta ſunt, niſi à colentibus uindicentur? Vbi ergo ueritas eſt? ubi nulla uis adhiberi poteſt religioni, ubi nihil, quod uiolari poſſit, apparet, ubi ſacrilegium fieri non poteſt. Quicquid autem oculis, manibusq́; ſubiectum eſt, id uero, quia fragile eſt, ab omni ratione immortalitatis eſt alienum. Fruſtra igitur homines auro, ebore, gemmis Deos excolunt, & exornant, quaſi uero ex his rebus ullam poſſint capere uoluptatem. Quis uſus eſt pretioſorum munerum nihil ſentientibus? an ille, qui mortuis? Pari enim ratione defunctorum corpora odoribus, ac pretioſis ueſtibus illita, et conuoluta humi condunt, qua Deos honorant, qui neque cum fierent, ſentiebant, neq; cum coluntur, ſciunt. Nec enim ſenſum conſecratione ſumpſerunt. Non placebat Perſio, quod aurea uaſa templis inferantur, ſuperuacuum putanti eſſe inter religiones, quod non ſanctitatis, ſed auaritiæ ſit inſtrumentum. Illa enim ſatius eſt Deo, quem recte colas, inferre pro munere,

Compoſitum ius, fasq́; animi, ſanctosq́; receſſus
Mentis, & incoctum generoſo pectus honeſto.

Egregie, ſapienterq́; ſenſit. Verum illud ridiculū ſubdidit. Hoc eſſe aurum in templis, quod ſint Veneri donatæ à uirgine puppæ, quas illa omittere fortaſſe contempſit. Non uidebat enim ſimulachra ipſa, & effigies Deorum Polycleti, & Euphranoris, & Phidiæ manu ex auro, atque ebore perfectas, nihil aliud

eſſe quàm grandes puppas, non à uirginibus, quarum luſibus uenia dari poteſt, ſed à barbatis hominibus conſecratas. Merito igitur etiam ſenum ſtultitiam Seneca deridet. Non, inquit, bis pueri ſumus (ut uulgo dicitur) ſed ſemper. Verum hoc intereſt, quod maiores nos ludimus. Ergo his ludicris, et ornatis, et grandibus puppis, & unguenta, & thura, & odores inferunt. His opimas, & pingues hoſtias immolant, quibus eſt quidem os, ſed carent officio dentium. His peplos, & indumenta pretioſa, quibus uſus uelaminis nullus eſt. His aurum, & argentum conſecrant, quæ tam non habent qui accipiunt, quàm qui illa donarunt. Nec immerito Dionyſius Siciliæ tyrannus poſt uictoriam græcia potitus Deos tales contempſit, ſpoliauit, illuſit. Siquidem ſacrilegia ſua iocularibus etiam dictis proſequebatur. Nam cum Ioui Olympio aureum amictum detraxiſſet, laneum iuſſit imponi, dicens æſtate eſſe grauem aureum, hyeme frigidum, laneum uero utrique tempori aptum. Idem auream barbam detrahens Aeſculapio incongruens, & iniquum eſſe ait, cum Apollo pater eius imberbis eſſet adhuc, ac leuis, priorem filium, quàm patrem barbatum uideri. Item pateras, & exuuias, & parua quædam ſigilla, quæ ſimulachrorum protentis manibus tenebantur, detrahebat, & accipere ſe illa, non auferre dicebat. Perquam enim ſtultum eſſe, & ingratum, nolle accipere ab his ultro porrigentibus, à quibus bona ſibi homines precarentur. Hæc enim fecit impune, quia rex, & uictor fuit. Quin ēt ſecuta eſt eum ſolita felicitas. Vixit enim uſq; ad ſe-

nectutem, regnumq́; per manus filio tradidit. In eo igitur quia homines ſacrilegia uindicare nō poterant, oportuit Deos ipſos ſui uindices eſſe. At ſi humilis quid tale commiſerit, huic præſto ſunt flagella, ignes, eculei, cruces, & quicquid excogitare iratis, & furentibus licet. Sed cum puniunt deprehenſos in ſacrilegio, ipſi de Deorum ſuorum poteſtate diffidunt. Cur enim illis potiſſimum non relinquant ulciſcendi ſui locum, ſi eos poſſe aliquid arbitrantur? Quinetiam putant illorum numine accidiſſe, ut prædones rerum ſacrarū deprehenſi tenerentur, & ſæuiunt non tam ira, quàm metu, ne ſi deorum iniuriam non uindicauerint, ipſos expetant pœnæ, incredibili ſcilicet uanitate, qui nocituros ſibi Deos putent ob aliena ſcelera, qui ipſis, à quibus uiolati, ſpoliatiq́; ſunt, per ſeipſos nihil nocere potuerunt. At enim ſæpe ipſi quoq; in ſacrilegos uindicauerunt, poteſt id uel caſu accidiſſe, quod aliquando, non ſemper. Sed tamen paulo poſt (quando id acciderit) oſtendam. Sed quæro, cur illi tot, & tanta ſacrilegia in Dionyſio non uindicauerunt? qui non furtim, ſed palàm Deos ludibrio habuit. Cur hunc tam potentem ſacrilegum à templis, à cerimonijs, ab imaginibus ſuis non arcuerunt? Cur etiam ſacris rebus ablatis, proſpere nauigauit? quod ioco ipſe teſtatus eſt (ut ſolebat). Videtis'ne inquit, comitibus ſuis naufragium timentibus, q̄ proſpera ſacrilegis nauigatio ab ipſis dijs immortalibus tribuatur? Sed hic fortaſſe à Platone didicerat, Deos nihil eſſe. Quid Caius Verres, quē Tullius accuſator eius eidem Dionyſio, et Phalaridi, & tyrannis omnibus comparat, non'ne omnem Siciliam cō

pilauit,

pilauit, ſublatis Deorum ſimulachris, ornamentiſq; fanorum? Ocioſum eſt perſequi ſingula. unū libet commemorare, in quo accuſator omnibus eloquentiæ uiribus, omni deniq; conatu uocis, & corporis deplorauit. De Cerere Catanenſi, uel Ennenſi, quarum alterius tanta fuit religio, ut adire templi eius ſecreta penetralia uiris nefas eſſet. Alterius antiquitas tanta fuit, ut omnes hiſtoriæ loquantur, ipſam Deam fruges in Ennæ ſolo primū reperiſſe, filiamq; eius uirginem ex eodem loco raptam. Deniq; Gracchanis temporibus turbata republica, & ſeditionibus, & oſtentis, cum repertum eſſet in carminibus Sibyllinis, antiquiſſimam Cererem debere placari, legati ſunt Ennam miſſi. Hæc igitur Ceres uel religioſiſſima, quam uidere maribus ne adorandi quidem gratia licebat, uel antiquiſſima, quam S.P.Q.R. ſacrificijs, doniſq; placauerat, ex arcanis, & uetuſtis penetralibus à C. Verre immiſſis latronibus ſeruis, impune ſublata eſt. Idem uero, cum affirmaret ſe à Siculis, ut cauſam prouinciæ ſuſciperet, oratum, his uerbis uſus eſt, ſeſe iam ne deos quidem in ſuis urbibus, ad quos confugerēt, habere, quod eorum ſimulachra ſanctiſſima C. Verres ex delubris religioſiſſimis ſuſtuliſſet, quaſi uero ſi Verres ex urbibus, delubriſq; ſuſtulerat, de cœlo quoq; ſuſtuliſſet. Vnde apparet iſtos Deos nihil habere in ſe amplius, quàm materiam, de qua ſunt fabricati, nec immerito ad te M. Tulli, hoc eſt ad teipſum hominem Siculi confugerunt, quoniā triennio ſunt experti Deos illos nihil ualere. Eſſent enim ſtultiſſimi, ſi ad eos ob defendendas iniurias hominum confugiſſent, qui C.

Verri nec pro ſeipſis irati eſſe poterunt. At enim Verres ob hæc facinora damnatus eſt. Non ergo Dij uindicauerunt, ſed Ciceronis induſtria, quia uel defenſores eius oppreſſit, uel gratiæ reſtitit. Quid, quod apud ipſum Verrē non fuit illa dānatio, ſed uacatio? ut quēadmodum Dionyſio Deorum ſpolia geſtanti, Dij immortales bonam dederant nauigationem, ſic etiā Verri bonam quietem tribuiſſe uideantur, in qua ſacrilegijs ſuis tranquille frui poſſet. Nā frementibus poſtea ciuilibus bellis ſub obtentu damnationis ab omni periculo, & metu remotus, aliorū graues caſus, et miſerabiles exitus audiebat, et qui cecidiſſe ſolus omnibus ſtantibus uidebatur, is uero uniuerſis cadentibus ſolus ſtetit, donec illum & opibus ſacrilegio partis, & uita ſatiatum, ac ſenectute confectum proſcriptio triūuiralis auferret, eadē. ſ. quæ Tulliū uiolatæ deorū maieſtatis ultorē. Quin ēt felix in eo ipſo fuit, ꝙ ante ſuā mortē crudeliſſimū exitum ſui accuſatoris audiuit. Dijs uidelicet prouidētibus, ut ſacrilegus, ac prædo ille religionū ſuarū, nō ante moreretur, q̄ ſolatiū de ultiōe cepiſſet.

Quod ſolus omniū creator uerus Deus eſt, ſolusq; colendus, nec elementa, nec corpora cœleſtia aliquid diuinitatis habent, in quo & Stoici deſipiunt, qui ſtellas Deos putant, quæ non ſua uolūtate mouentur, ſed dei, & qua ratione eas ſic fieri uoluit. Cap. V

q *Vanto igitur rectius eſt, omiſſis inſenſibilibus, & uanis, oculos eò tendere, ubi ſedes, ubi habitatio eſt Dei ueri, qui terram ſtabili*

firmitate ſuſpendit, qui cœlum diſtinxit aſtris fulgentibus, qui ſolem rebus humanis clariſſimum, ac ſingulare lumen, in argumentum ſuæ unicæ maieſtatis accendit. Terris autem maria circunfudit, flumina ſempiterno lapſu fluere præcepit.

Iuſſit & extendi campos, ſubſidere ualles,
Fronde tegi ſyluas, lapidoſos ſurgere montes.

Quæ utiq; omnia non Iupiter fecit, q ante annos mille ſeptingentos natus eſt, ſed idem

Ille opifex rerum mundi melioris origo,

Qui uocatur Deus, cuius principium, quoniam non poteſt comprehendi, ne quæri debet quidem. Satis eſt homini ad plenam, perfectamq; prudentiam, ſi Deum eſſe intelligat, cuius intelligentiæ uis, & ſumma hæc eſt, ut ſuſcipiat, & honorificet communem parentem generis humani, & rerum mirabilium fabricatorem. Vnde quidam hebetis, obtuſiq; cordis, elementa, quæ & facta ſunt, & carent ſenſu, tanquam Deos adorant, qui cum Dei opera mirarentur cœlum cum luminibus uarijs, terram cum campis, & montibus, maria cum fluminibus, & ſtagnis, & fontibus, earum rerum admiratione obſtupefacti, & ipſius artificis obliti, quem uidere non poterát, eius opera uenerari, & colere cœperunt, nec unquam intelligere quiuerunt, q̃to maior, quantoq; mirabilior ſit, qui illa fecit ex nihilo. quæ cum uideant diuinis legibus obſequentia, commodis, atq; uſibus hominum ppetua neceſſitate famulari, tñ illa Deos exiſtimant eſſe, ingrati aduerſus beneficia diuina, qui Deo patri indulgentiſſimo ſua opera prætulerunt. Sed quid mirum, ſi aut barbari, aut impe-

riti homines errant? cum etiam philoſophi ſtoicæ diſciplinæ in eadem ſint opinione, ut omnia cœleſtia, quæ mouentur, in Deorum numero habenda eſſe cenſeant. Siquidem Lucillus ſtoicus apud Cic. ſic loquitur. Hanc igitur in ſtellis conſtantiam, hanc tantam in tam uarijs curſibus in omni æternitate conuenientiam temporum, non poſſum intelligere ſine mente, ratione, conſilio: quæ cum in ſyderibus eſſe uideamus, nō poſſumus ea ipſa non in Deorū numero ponere. Item paulo ſuperius, Reſtat, inquit, ut motus aſtrorum ſit uoluntarius, quæ qui uideat, non indoctè ſolum, uerum etiā impie faciat, ſi Deos eſſe neget. Nos uero & quidem conſtanter negamus, ac uos ò philoſophi non ſolum indoctos, & impios, uerum etiā cæcos, et ineptos, deliroſq; probamus, q ignorantiā imperitorū uanitate uiciſtis. Illi.n. ſolem et lunā, uos ēt ſydera Deos putatis. Tradite igitur nobis ſtellarum myſteria, ut aras, et templa ſingulis erigamus, ut ſciamus quo quāq; ritu, quo die colamus, quibus nominibus, qbus precibus aduocemus, niſi forte nullo diſcrimine tam innumerabiles, tam minutos Deos acernatim colere debemus. Quid, quod argumentum illud, quo colligunt uniuerſa cœleſtia Deos eſſe, in contrariū ualet? nā ſi Deos eſſe icirco opinantur, qa certos, & rōnabiles curſus habent, errant. Ex hoc enī apparet Deos non eſſe, q exorbitare illis à præſtitutis itineribus nō licet. Ceterū, ſi Dij eſſent, huc atq; illuc paſſim ſine ulla neceſſitate ferrētur, ſicut aiantes in terra, quorū qa liberæ ſunt uolūtates, huc atq; illuc uagantur, ut libuit, et quò quāq; mens duxerit, eò fertur. Non eſt igitur aſtrorū motus uolūtarius, ſed neceſſa

rius, quia præſtitutis legibus, officiisq; deſeruiunt. Sed cum diſputaret de curſibus ſyderum, quos ex ipſa rerum, ac temporum congruētia intelligebat, nō eſſe fortuitos exiſtimauit, uoluntarios eſſe, tanquam non poſſent tam diſpoſite, tam ordinate moueri, niſi ſenſus illis ineſſet officij ſui ſciens. O quàm difficilis eſt ignorantibus ueritas, & quàm facilis ſcientibus. Si motus inqt, aſtrorum fortuitu non ſunt, nihil aliud reſtat, niſi ut uoluntarij ſint, immo uero ut non eſſe fortuitos manifeſtum eſt, ita nec uoluntarios. Quomodo igitur in conficiēdis itineribus conſtantiam ſuam ſeruant? Nimirum Deus uniuerſi artifex ſic illa diſpoſuit, ſic illa machinatus eſt, ut per ſpatia cœli diuina, & admirabili ratione decurrerent ad efficiendas ſuccedentium ſibi temporum uarietates. An Archimedes ſiculus concauo ære ſimilitudinem mundi, ac figuram potuit machinari, in quo ita ſolem, ac lunam compoſuit, ut inæquales motus & cœleſtibus ſimiles, cōuerſionibus ſingulis quaſi diebus efficerent, & non modo acceſſus ſolis, & receſſus, uel incrementa, diminutionesq; lunæ, uerum etiā ſtellarum uel errantium, uel uagarum diſpares curſus, orbis ille dum uertitur, exhiberet? Deus ergo illa uera non potuit machinari, & efficere, quæ potuit ſolertia hominis imitatione ſimulare? Vtrum'ne igitur Stoicus, ſi aſtrorum figuras in illo ære pictas, effictasq; uidiſſet, ſuo illa conſilio moueri diceret, ac non potius artificis ingenio? Ineſt ergo ſyderibus ratio ad peragendos meatus ſuos apta, ſed Dei eſt illa ratio, qui & fecit, et regit omnia, non ipſorum ſyderum, quæ mouentur. nam ſi ſolem ſtare uoluiſſet, perpetuus dies utiq; eſſet.

Item ſi motus aſtra non haberent, quis dubitet, ſempiternam noctem fuiſſe futuram? Sed ut dixi, ac noctis uices eſſent, moueri ea uoluit, & tam uarie moueri, ut non modo lucis, ac tenebrarum mutuæ uiciſſitudines fierent, quibus laboris, & quietis alterna ſpatia conſtarent, ſed etiam frigoris, & caloris, & diuerſorum temporum uis, ac poteſtas uel generandis, uel maturandis frugibus conueniret. Quam ſolertiam diuinæ poteſtatis in machinandis itineribus aſtrorum, quia philoſophi non uidebant, animalia eſſe ſydera putauerunt, tanquam pedibus & ſponte, non diuina ratione procederent. Cur autem excogitauerit illa Deus, quis non intelligit? Scilicet ne ſolis lumine decedente, nimium cæca nox tetris, atq; horrentibus tenebris ingraueſceret, noceretq́; uiuentibus. Itaq; & cœlum ſimul mira uarietate diſtinxit, & tenebras ipſas multis, minutisq́; luminibus temperauit. Quanto igitur Naſo ſapientius, quàm illi, qui ſapientiæ ſtudere ſe putant, qui ſenſit à deo lumina illa, ut horrorem tenebrarum depellerent, inſtituta? Is eum librum, quo φαινόμενα breuiter comprehendit, his tribus uerſibus terminauit.

Tot numero, taliq́; Deus ſimulachra figura
Impoſuit cœlo, perq́; atras ſparſa tenebras
Clara pruinoſæ iuſſit dare lumina nocti.

Quod ſi fieri non poteſt, ut ſtellæ dij ſint, ergo nec ſol quidem, nec luna Dij eſſe poſſunt, quoniam à luminibus aſtrorum non ratione differunt, ſed magnitudine. Quod ſi hi Dij non ſunt, ergo nec cœlum quidem, in quo illa omnia continentur.

Quod nec terra, nec aqua, nec pars aliqua mundi, nec totus, ipſe Deus eſt, nec eſt animatus, ſicut ſtoici mentiuntur, qui quod aſtruunt pariter & euertunt. Cap. VI.

SImili modo ſi terra, quam calcamus, quam ſubigimus, & colimus ad uictum, Deus non eſt, nec campi quidem, ac montes dij erunt. Sed ſi hi non ſunt, ergo ne tellus quidem uniuerſa Deus uideri poteſt. Item ſi aqua, quæ ſeruit animantibus ad uſum bibendi, aut lauandi, Deus non eſt, nec fontes quidem, ex quibus aqua profluit. Si fontes non ſunt, nec flumina quidem, quæ de fontibus colliguntur. Si flumina quoque dij non ſunt, ergo & mare, quod ex fluminibus conſtat, Deus haberi non poteſt. Quod ſi neque cælum, neque terra, neque mare, quæ mundi partes ſunt, Dij eſſe non poſſunt, ergo ne mundus quidem totus Deus eſt, quem ijdem ipſi ſtoici animantem, & ſapientem eſſe contendunt. Et propterea Deum, in quo tam inconſtantes fuerunt, ut nihil dictum ſit ab his, quod non ab ijſdem fuerit euerſum. Sic enim argumentantur, fieri non poſſe, ut ſenſu careat, quod ſenſibilia ex ſe generat. Mundus autem generat hominem, qui eſt ſenſu præditus, ergo & ipſum ſenſibilem eſſe. Item ſine ſenſu eſſe non poſſe, cuius pars habeat ſenſum. Igitur q̃a homo ſenſibilis eſt, etiam mundo, cuius pars homo eſt, ineſſe ſenſum. Propoſitiones quidem ueræ ſunt, & ſenſibile eſſe quod ſenſu præditum gignat, & habere ſenſum, cuius pars ſenſu aucta ſit, ſed aſſumptio-

nes falſæ, quibus argumenta concludunt, quia neque mundus generat hominem, neque mundi homo pars eſt, nam hominem à principio idem Deus fecit, qui & mundum, & non eſt mundi pars homo, ſicut corporis membrum. Poteſt enim mundus eſſe ſine homine, ſicut & urbs, & domus. Atqui ut domus unius hominis habitaculum eſt, & urbs unius populi, ſic & mundus domicilium totius generis humani. Et aliud eſt, quod incolitur, aliud quod colit. Sed illi, dum ſtudent id, qđ falſò ſuſceperant, confirmare, & ſenſibilem eſſe mundum, & Deum argumentorum ſuorum conſequentia non uiderunt. Nam ſi mundi pars eſt homo, & ſenſibilis eſt mundus, quia ſentit, ergo quia mortalis eſt homo, mortalis ſit & mundus neceſſe eſt, nec tantum mortalis, ſed etiã omnibus morbis, & paſſionibus ſubiectus, & è contrario, ſi Deus eſt mundus, & partes eius utiq; immortales ſunt, ergo & homo Deus eſt, quia pars eſt (ut dicitis) mundi, ſi homo, ergo iumenta, & pecudes, & cætera genera beſtiarum, & auium, & piſcium, quoniam illa eodem modo ſentiunt, & mundi partes ſunt. At hoc tolerabile eſt. nã et hæc colunt Aegyptij. Sed res eò non ꝑuenit, ut ranæ, & culices, et formicæ Dij eſſe uideantur, q̃a & ipſis ineſt ſenſus, & partes mundi ſunt. Ita ſemper argumenta ex falſo petita, ineptos, & abſurdos exitus habent. Quid, quod ijdem ipſi aiunt, Deorum & hominum cauſa mundum eſſe conſtructum, quaſi communem domum? ergo nec mundus Deus eſt, nec animans, ſi conſtructus eſt, animans enim non conſtruitur, ſed naſcitur. Et ſi eſt ædificatus, & ſic utiq; tanq̃ domus, tanq̃ nauis. Eſt ergo aliquis ar-

tifex mundi Deus, & ſeorſum erit mundus, qui factus eſt, ſeorſum ille, qui fecit. Iam illud quàm repugnans & abſurdũ? quod cum cœleſtes ignes, cæteráq; mundi elementa Deos eſſe affirmant, item ipſum Deum mundum dicunt. Quomodo poteſt ex deorum multorum aceruo unus Deus confici, ſi aſtra Dij ſunt, mundus ergo non Deus, ſed domicilium Deorum eſt. Si uero Deus mundus eſt, ergô omnia illa, quæ ſunt in eo, Dij nõ ſunt, ſed Dei membra, quæ utiq; ſolius Dei nomen accipere nõ poſſunt. Nec enim rectè quis dixerit, membra hominis unius, multos homines eſſe, ſed tamen non eſt ſimilis cõparatio animalis, & mundi. Animal enim, quia ſenſu præditum eſt, & membra eius habẽt ſenſum, nec niſi à corpore diuulſa putreſcunt. Cuius igitur rei ſimilitudinem gerit mundus? Nimirũ ipſi docent, cum factum eſſe non diffitentur, ut eſſet Dijs, & hominibus quaſi communis domus. Si ergo eſt conſtructus ut domus, nec ipſe Deus eſt, nec elementa, quæ ſunt partes eius, quia neq; domus habere dominiũ ſui poteſt, neq; illa, de quibus domus conſtat. Non tantum igitur ueritate, ſed etiam uerbis ſuis reuincuntur. Sicut enim domus in uſum habitandi facta per ſe nihil ſentit, dominoq; ſubiecta eſt, qui eam fecit, aut incolit, ita mundus per ſe nihil ſentiẽs factori deo ſubiacet, qui eum in uſum ſui fecit.

Quod dupliciter peccant inſipientes, & quod auaritia ſub obtentu religionis colitur præualente ratione, traditione maiorum, & qui fuerint maiores, quorum authoritas præiudicat ueritati. Cap. VII.

d Vplici ergô ratione peccatur ab insipientibus. Primum quod elemẽta, idest Dei opera Deo præferunt. Deinde quod elementorum ipſorum figuras humana ſpecie comprehenſas colunt. Nam Solis, Lunæq; ſimulachra humanum in modum formant. Item ignis, & terræ, & maris, quæ illi Vulcanum, Veſtam, Neptunum uocant, nec elementis ipſis in aperto litant. Tanta homines imaginum cupiditas tenet, ut iam uiliora dicantur illa, quæ uera ſunt, auro. ſ. gemmis, & ebore delectantur. Horum pulchritudo, ac nitor præſtringit oculos, nec ullam religionem putant ubicunq; illa non fulſerint. Itaq; ſub obtentu Deorum auaritia, & cupiditas colitur. Credunt enim Deos amare quicquid ipſi concupiſcunt, quicquid eſt, propter quod furta, & latrocinia, & homicidia quotidie ſæuiunt, propter quod bella per totum orbem populos, urbesq; ſubuertunt. Conſecrant ergo Dijs manubias, & rapinas ſuas, quos certe neceſſe eſt imbecilles eſſe, ac ſummæ uirtutis expertes, ſi ſubiecti ſunt cupiditatibus. cur enim cœleſtes eos putemus, ſi deſyderant aliqd de terra? Vel beatos, ſi aliqua re indigent? Vel incorruptos, ſi uoluptati habent ea, in quibus appetendis cupiditas hominum nõ immerito damnatur? ueniunt igitur ad Deos, nõ tam religionis gratia, quæ nulla poteſt eſſe in rebus male partis, & corruptibilibus, q̃ ut aurum oculis hauriant, nitorẽ leuigati marmoris, aut eboris aſpiciant, ut inſignes lapillis, & coloribus ueſtes, uel diſtincta gemmis fulgentibus pocula inſatiabili contemplatione contrectent. Et quanto fuerint ornatiora templa, & pulchriora ſimulachra, tanto plus

maieſtatis habere creduntur. an ideo religio Deorum nihil aliud eſt, q̃ quod cupiditas humana miratur? Hæ ſunt religiones, quas ſibi à maioribus ſuis traditas pertinaciſſime tueri, ac defendere perſeuerant, nec conſyderant quales ſint, ſed ex hoc probatas, atq; ueras eſſe confidunt, quod eas ueteres tradiderunt, tantaq́; eſt authoritas uetuſtatis, ut inquirere in eam ſcelus eſſe ducatur. Itaq; creditur ei paſſim tanquam cognitæ ueritati. Deniq; apud Cicer. ſic dicit Cotta Lucillo. Habes Balbe quid Cotta, quid pontifex ſentiat, fac nunc ego intelligam, quid tu ſentias, à te enim philoſopho rationem religionis accipere debeo. Maioribus autem noſtris etiam nulla ratione reddita rationis eſt credere. Si credis, cur ergo rationem requiris, quæ poteſt efficere ne credas? Si uero rationem requiris, & quærẽdam putas, ergo non credis. Si ideo quæris, ut eam ſequaris, cum inueneris, docet eas te ratio non eſſe ueras religiones Deorum. quid facies? maioresńe potius an rationem ſequeris? Quæ quidem tibi ab alio inſinuata, ſed à te ipſo inuenta, & electa eſt, cum omnes religiones radicitus eruiſti. Si rationem mauis, diſcedere te neceſſe eſt ab inſtitutis, et authoritate maiorũ, quoniam id ſolum rectum eſt, qđ ratio præſcribit. Sin autem pietas maiores ſeq; ſuadet, fateris igitur et ſtultos illos fuiſſe, q excogitatis contra rationẽ religionibus ſeruiunt, & te ineptum, q id colas, quod falſum eſſe cõuinceris. Sed tamen quoniã nobis tantopere maiorũ nomẽ opponitur, uideamus tamẽ, q fuerint maiores illi, à quorũ authoritate diſcedi nefas ducitur. Romulus urbẽ cõditurus paſtores, inter quos adoleuerat, cõuocauit. cũq;

his numerus condendæ urbi parum idoneus uidere-tur, conſtituit aſylum. Eò paſſim confugerunt ex finitimis locis peſſimi quiq; ſine ullo conditionis diſcrimine. Ita conflauit ex his omnibus populum, legitq; in ſenatum eos, qui ætate anteibant, & patres appellauit, quorum conſilio gereret omnia, de quo ſenatu Propertius elegiarum ſcriptor hæc loquitur.

Curia, prætexſto quæ nunc nitet alta ſenatu,
Pellitos habuit ruſtica corda patres.
Bucina cogebat priſcos ad uerba quirites.
Centum illi in prato ſæpe ſenatus erat.

Hi ſunt patres, quorum decretis eruditi, ac prudentes uiri deuotiſſime ſeruiebant. Idq; uerum, ac immutabile omnis poſteritas iudicat, quod centum pelliti ſenes Senatum eſſe uoluerunt, quos tamen (ut in primo libro dictum eſt) Pompilius illexit, ut uera crederent eſſe ſacra, quæ ipſe tradebat. Eſt uero cur illorũ authoritas tanti habeatur à poſteris, quos nemo, cum uiuerent, neque ſummus, neque infimus affinitate dignos iudicauit.

Quod ratione potius innitendum eſt, & quæ miracula ſcripta ſunt ad confirmationem erroris multorum. Cap. VIII.

Quare oportet in ea re maxime, in qua uitæ ratio uerſatur, ſibi quenq; confidere, ſuoq; iudicio, ac proprijs ſenſibus niti, ad inueſtigandam, & perpendendam ueritatem, quam credentem alienis erroribus decipi, tanquam ipſum rationis expertem. Dedit omnibus Deus pro uirili portione ſa

pientiam, ut & inaudita inueſtigare poſſent, & audita perpendere. Nec *quia nos illi temporibus anteceſſerunt, ſapientia quoq; anteceſſerunt, quæ ſi omnibus æqualiter datur, occupari ab antecedentibus non poteſt.* Illibabilis *eſt tanquam lux, & claritas ſolis, qa ut ſol oculorum, ſic ſapientia lumen eſt cordis humani.* Quare *cum ſapere, ideſt ueritatem quærere omnibus ſit innatum, ſapientiam ſibi adimunt, qui ſine ullo iudicio inuenta maiorum probant, & ab alijs pecudũ more ducuntur.* Sed *hoc fallitur, quod maiorum nomine poſito non putant fieri poſſe, ut aut ipſi plus ſapiant, quia minores uocantur, aut illi deſipuerint, quia maiores nominantur.* Quid *ergo ĩpedit, quin ab ipſis ſumamus exemplum?* Vt *quomodo illi, qui falſa inuenerant, poſteris tradiderunt, ſic nos, qui uerum inuenimus, poſteris meliora tradamus.* Supereſt *ingens quæſtio, cuius diſputatio non ab ingenio, ſed à ſcientia uenit, quæ pluribus explicanda erit, neq; dubium omnino relinquatur.* Nam *fortaſſe aliquis ad illa confugiat, quæ à multis, & non dubijs traduntur authoribus, eos ipſos, quos docuimus* Deos *non eſſe, maieſtatem ſuam perſæpe oſtendiſſe, et prodigis, et ſomniis, & auguriis, & oraculis.* Et *ſanè multa enumerari poſſunt digna miraculo.* In *primis illud, quod* Accius Nauius *ſummus* Augur, *cum* Tarquinium Priſcum *commoneret, ut nihil noui facere inciperet, niſi prius eſſet inauguratus, eiq; rex artis eius eleuans fidẽ diceret, ut conſultis auibus renuntiaret ſibi, utrum'ne fieri poſſet id, quod ipſe animo concepiſſet, affirmaret'q;* Nauius *poſſe.* Cape *igitur hãc inq̃t, Cotem, eamq;*

nouacula diſijce, at ille incunctanter accepit, ac ſecuit. Deinde illud, quod Caſtor, et Pollux bello latino apud Lacum Iuturnæ, uiſi ſunt equorum ſudorem abluentes, cum ædes eorum, quæ iuncta fonti erat, ſua ſponte patuiſſet. ijdem bello Macedonico equis albis inſidẽtes P. Vatinio Romam nocte uenienti ſe obtuliſſe dicuntur, nuntiantes eo die regem Perſen uictum, atq; captũ, quod paucis poſt diebus literæ Pauli uerum fuiſſe docuerunt. Illud etiam mirabile, quod ſimulachrum Fortunæ muliebris non ſemel locutum eſſe traditur. Item Iunonis Monetæ, cum captis ueijs unus ex militibus ad eam transferendam miſſus iocabundus, ac ludens interrogaret, utrum'ne Romam migrare uellet, reſpondit uelle. Claudia quoq; proponitur in exemplo miraculi. Nam cum ex libris Sibyllinis Idæa mater eſſet accita, et in uado Tyberini fluminis nauis, in qua uehebatur, hæſiſſet, nec ullo modo, aut ulla ui commoueretur, Claudiam ferunt, quæ ſemper impudica eſſet habita, ob nimios corporis cultus, Deam ſubmiſſis genibus oraſſe, ut ſi ſe caſtam iudicaret, ſuum cingulum ſequeretur. Ita nauim, quæ ab omni iuuentute non ualuit commoueri, ab una muliere eſſe commotam. Illud æque mirũ, quod lue ſæuiente Aeſculapius Epidauro accitus, urbem Romam diuturna peſtilentia liberaſſe perhibetur. Sacrilegi quoq; numerari poſſunt, quorum præſentibus pœnis iniuriam ſuam Dij uindicaſſe creduntur. Appius Claudius cenſor, cum aduerſus reſponſum ad ſeruos publicos, ſacra Herculis tranſtuliſſet, luminibus orbatus eſt, & Potitiorum gens quæ prodidit, intra unius anni tempus extincta eſt. Item cenſor Ful

nius, cum ex Iunonis Laciniæ templo marmoreas tegulas abſtuliſſet, quibus ædem Fortunæ æqueſtris, quam Romæ fecerat, tegeret, & mentecaptus eſt, & amiſſis duobus filijs in illyrico militantibus, ſummo animi mœrore conſumptus eſt. Præfectus etiam M. Antonij Turullius, cum apud Coos euerſo Aeſculapij luco claſſem feciſſet, eodem poſtea luco à militibus Cæſaris eſt interfectus. His exemplis adiungitur Pyrrhus, qui ſublata ex theſauro Proſerpinæ Locrẽſis pecunia, naufragium fecit, ac uianis Deæ litoribus illiſus eſt, ut nihil, præter eam pecuniam, incolume reperiretur. Ceres quoq; Mileſia multum ſibi apud homines uenerationis adiecit. Nam cum ab Alexandro capta ciuitas eſſet, ac milites ad eam ſpoliandam irrupiſſent, omnium oculos repente obiectus fulgor ignis extinxit. Reperiuntur etiam ſomnia, quæ uim Deorum uideantur oſtendere. Tiberio nanq; Attinio homini plebeio per quietem obuerſatus eſſe Iupiter dicitur, & præcepiſſe, ut COSS. & ſenatui nuntiaret, ludis circenſibus proximis præſultorem ſibi diſplicuiſſe, quod Antonius Maximus quẽdã diuerberatum ſeruũ ſub furca medio circo ad ſupplicium duxerat, ideoq; ludos inſtaurari oportere. Quod cum ille neglexiſſet, eodẽ die filium perdidiſſe, ipſe aũt graui morbo eſt correptus. Et cum rurſus eandẽ imaginẽ cerneret, quærentem, ſatiſ ne pœnarũ pro neglecto imperio pependiſſet, lectica delatus ad conſules, & omni re in ſenatu expoſita, recepiſſe corporis firmitatem, ſuisq; pedibus domũ rediiſſe. Illud quoq; ſomnium non minoris fuit admirationis, quo Cæſar Auguſtus dicitur eſſe ſeruatus. Nam

cum bello ciuili Brutiano implicitus graui morbo ab ſtinere à prælio ſtatuiſſet, medico eius Artorio Mineruæ ſpecies obuerſata eſt, monens, ne propter corporis imbecillitatem caſtris ſe contineret Cæſar. Itaq; in aciem lecticà perlatus eſt. Eodem die à Bruto caſtra capta ſunt. Multa præterea exempla ſimilia poſſunt proferri, ſed uereor, ne ſi fuero in propoſitione rerum contrariarum diutius immoratus, aut oblitus eſſe propoſiti uidear, aut crimen loquacitatis incurram.

Quod per inuidiam Diaboli intrauit mors, & pullulant radices errorum. Et quod deus ipſe natura eſt, qui materiam primordialem, & omnia fecit ex nihilo. Caput IX

Exponam igitur omnium iſtorum rationem, quo facilius res difficiles, & obſcuræ intelligentur, & has omnes ſimulati numinis præſtigias reuelabo, quibus inducti homines à ueritatis uia longius receſſerunt, ſed repetam longe altius, ut ſi quis ad legendum expers ueri, & ignarus acceſſerit, inſtituatur, atq; intelligat, quod tandem ſit caput horum, & cauſa malorum, & lumine accepto, ſuos, ac totius generis humani perſpiciat errores. Sicut mater ſine exemplo genuit authorem ſuum, ſic ineffabiliter pater genuiſſe credendus eſt coæternum. De matre natus eſt, qui ante iam fuit, de patre, qui aliquando non fuit. Hoc fides credat, intelligentia non requirat, ne aut non inuentum putet incredibile, aut repertum non credat ſingulare. Cum eſſet Deus ad excogitandum

prudentiſſimus,

prudentiſſimus, ad faciendum ſolertiſſimus, ante quàm ordiretur hoc opus mundi, quoniam pleni, & conſummati boni fons in ipſo erat, ſicut eſt ſemper, ut ab eo bono tanquam riuus oriretur, longéq; proflueret, produxit ſimilem ſui ſpiritum, qui eſſet uirtutibus Dei patris præditus. Quomodo autem id uoluerit, in quarto docere libro conabimur. Deinde fecit alterum, in quo indoles diuinæ ſtirpis non permanſit. Itaq; ſuapte inuidia tanquam ueneno infectus eſt, & ex bono ad malum tranſcendit, ſuoq; arbitrio, quod à Deo illi liberum datum fuerat, contrarium ſibi nomen aſciuit. Vnde apparet cunctorum malorum fontem eſſe liuorem. Inuidit enim illi anteceſſori ſuo, qui deo patri perſeuerando, tum comprobatus, tum etiam & charus eſt. Hunc ergo ex bono per ſe malũ effectum græci διάβολον appellant, nos criminatorem uocamus, quod crimina, in quæ ipſe illicit, ad Deum deferat. Exorſus igitur Deus fabricam mundi, illum primũ, et maximum filium præfecit operi uniuerſo, eoq; ſimul & conſiliatore uſus eſt, & artifice in excogitandis, ornandis, perficiendiſq; rebus, quoniam is & prouidentia, & prudentia, & ratione, & poteſtate perfectus eſt, de quo nunc parcus, quod alio loco & uirtus, & nomen eius, & ratio enarranda nobis erit. Nemo quærat ex quibus iſta materijs tam magna, tam mirifica opera Deus fecerit. Omnia enim fecit ex nihilo. Nec audiendi ſunt poetæ, qui aiunt chaos in principio fuiſſe, ideſt confuſionem rerum, atq; elementorũ. Poſtea uero Deum diremiſſe omnem illam congeriem, ſingulisq; rebus ex confuſo aceruo ſeparatis, in ordi-

nem'q; deſcriptis,inſtruxiſſe mundum pariter,et ornaſſe, quibus facile eſt reſpondere,poteſtatem dei non intelligentibus, quem credunt nihil efficere poſſe, niſi ex materia ſubiacente,ac parata,in quo errore etiam philoſophi fuerunt. Nam Cicero *de natura deorum diſputans ſic ait.* Primum *igitur non eſt probabile eam materiam rerum,unde orta ſunt omnia,eſſe diuina prouidentia effectam,ſed habere,& habuiſſe uim,& naturam ſuam.* Vt *igitur faber, cum quid ædificaturus eſt, non ipſe facit materiam, ſed ea utitur, quæ ſit parata, fictorq; item cera, ſic iſti prouidentiæ diuinæ materiam præſto eſſe oportuit,non quam ipſe faceret, ſed quã haberet paratam.* Quod *ſi non eſt à deo materia facta,ne terra quidem,& aqua,et aer,& ignis à* Deo *factus eſt.* O *quàm multa ſunt uitia in his decem uerſibus.* Primum, *quod is,qui in alijs diſputationibus, & libris ferè omnibus prouidentiæ fuerit aſſertor, & qui acerrimis argumentis impugnauerit eos, qui prouidentiam non eſſe dixerunt, idem nunc quaſi proditor aliquis,aut transfuga,prouidentiam conatus eſt tollere,in quo ſi contradicere uelis,nec cogitatiõe opus eſt,nec labore,ſua illi dicta recitanda ſunt.* Nec *enim ab ullo poterit* Cicero, *q̃ à* Cicerone *uehementius refutari.* Sed *concedamus hoc mori, & inſtituto academicorum,ut liceat hominibus ualde liberis dicere, ac ſentire quæ uelint, ſententias ipſius conſyderemus.* Non *eſt inquit,probabile materiam rerum à deo factam.* Quibus *hoc argumẽtis probas?* Nihil *enim dixiſti,quare hoc non ſit probabile.* Itaq; *mihi è contrario uel maxime probabile uidetur, nec tamen temere*

uidetur cogitanti plus eſſe aliquid in Deo, quem profe ćto ad imbecillitatem hominis redigis, cui nihil aliud, q̃ opificium concedis. Quomodo igitur ab hoīe diuina illa uis differet, ſi ut homo, ſic etiam Deus ope indigeat aliena? Indiget aũt, ſi nihil moliri poteſt, niſi ab altero illi materia miniſtretur. Quod ſi fit, imperfectæ utiq; uirtutis eſt, & erit iam potentior iudicandus materiæ inſtitutor. Quo igitur nomine appellabitur, qui potentia Deum uincat? ſiquidem maius eſt propria facere, quàm aliena diſponere. Si aũt fieri nõ poteſt, ut ſit potentius Deo quicq̃, quem neceſſe eſt perfectæ eſſe uirtutis, poteſtatis, rõnis, idem igitur materiæ fictor eſt, q & rerum ex materia conſtantium. Neq;.n. Deo nõ faciente, & inuito, eſſe aliquid aut potuit, aut debuit. Sed probabile eſt, inquit, materiam rerum & habere, et habuiſſe naturam ſuam, & uim, quam uim potuit habere nullo dante? quã naturam nullo generante? Si habuit uim, ab aliquo eam aſſumpſit. A quo autem ſumere niſi à deo potuit? ſi habuit naturã, quæ utique à naſcendo dicitur, nata eſt, à quo aũt niſi à Deo potuit procreari? Natura.n. qua dicitur orta eſſe omnia, ſi conſilium non habet, efficere nihil poteſt. Si autem generandi, aut faciendi potens eſt, habet ergo conſilium; & propterea Deus ſit neceſſe eſt. Nec alio nomine appellari poteſt ea uis, in qua ineſt & prouidẽtia excogitandi, et ſolertia, poteſtasq; faciendi. Melius igitur Seneca omnium ſtoicorum acutiſſimus, qui uidit nil aliud eſſe naturam, q̃ Deum. Ergo inquit, Deũ nõ laudabimus, cui naturalis eſt uirtus? nec.n. illam didicit ex ullo, immo laudabimus, quamuis.n. naturalis illa ei ſit

ſibi illam dedit, quoniam Deus ipſa natura eſt. Igitur ortum rerum tribuis naturæ, ac detrahis Deo. Cur in eodem luto hæſitans, uerſuram ſoluis? A quo enim fie ri negas, ab eodem planè fieri mutato nomine confite ris. Seqtur ineptiſſima comparatio, ut enim faber inqt, cum quis ædificaturus eſt, non ipſe facit materiam, ſed utitur ea, quæ ſit parata, fictorq; itẽ cera, ſic iſti proui dentiæ diuinæ materiā eſſe præſto oportuit, non quam ipſe faceret, ſed quam haberet paratam, immo uero nõ oportuit. Erit enim Deus minoris poteſtatis, ſi ex para to facit, quod eſt hominis. Faber enim ſine ligno nihil ædificat, qa lignum ipſum facere non poteſt. Non poſ ſe autem imbecillitatis eſt humanæ, Deus uero facit ſibi ipſe materiam, quia poteſt. Poſſe enim dei eſt, nam ſi nõ poteſt, Deus non eſt. Homo facit ex eo, quod eſt, quia ꝑ mortalitatem imbecillis eſt, ꝑ imbecillitatem definitæ, ac modicæ poteſtatis. Deus autem fecit ex eo, quod nõ eſt, qa ꝑ æternitatem fortis eſt, ꝑ fortitudinem poteſta tis immenſæ, quæ fine, ac modo caret, ſicut uita fa- ctoris. Quid ergo mirum, ſi facturus mundum Deus, prius materiā, de qua faceret, præparauit ex eo, quod non erat? quia nefas eſſet Deum aliũde aliqd mutua- ri, cum in ipſo uel ex ipſo ſint omnia. Nam ſi eſt ali- quid ante illum factum, & quicquam non ab illo fa ctum eſt, poteſtatem dei et nomen amittet. At enim ma teria nunquam facta eſt, ſicut Deus, qui ex materia fe cit hunc mundum. Duo igitur conſtituuntur æterna, & quidem inter ſe contraria, quod fieri ſine diſcor- dia, & pernicie non poteſt. Collidant enim neceſſe eſt ea, quorum uis, & ratio diuerſa eſt, ſic utraq; æter-

na eſſe non potuerunt, ſi repugnant, quia ſuperare alterum neceſſe eſt. Ergo fieri non poteſt, quin æterni natura ſit ſimplex, ut inde omnia uelut ex fonte deſcenderint. Itaq; aut Deus ex materia ortus eſt, aut materia ex Deo. quid horum ſit uerius, facile eſt intelligi. Ex his enim duobus alterum ſenſibile eſt, alterum caret ſenſu. Poteſtas faciendi aliquid non poteſt eſſe, niſi in eo quod ſentit, quod ſapit, qđ cogitat, quod mouetur. Nec incipi aut fieri, aut conſumari quicquam poteſt, niſi fuerit ratione præuiſum, aut quemadmodum fiat ante quàm eſt, aut quemadmodum conſtet poſtquam fuerit effectum. Deniq; is facit aliquid, qui habet uoluntatem ad faciendum, & manus ad id, quod uoluit, implendum. Quod autem inſenſibile eſt, iners & torpidum ſemper iacet, nihil inde oriri poteſt, ubi nullus eſt motus uoluntarius, nam ſi omne animal ratione conſtat, certe naſci ex eo non poteſt, quod ratione præditum non eſt, nec aliunde accipi poteſt id, quod ibi, unde petitur, non eſt. Nec tamen commoueat aliquem, ꝙ animalia quædam de terra naſci uidentur. Hæc enim non terra per ſe gignit, ſed ſpiritus Dei, ſine quo nihil gignitur. Nõ ergo Deus ex materia, quia ſenſu præditum ex inſenſibili, ſapiẽs ex bruto, impatibile de patibili, expers corporis de corporali nunquam poteſt oriri, ſed materia potius ex Deo eſt. Quicquid enim eſt ſolido, & contractabili corpore, accipit æternã uim, qđ accipit uim diſſolubile eſt, qđ diſſoluitur, interit, qđ interit, ortum ſit neceſſe eſt, quod ortum eſt, habuit fontem, unde oriretur, ideſt factorẽ aliquẽ ſentientem prouidum, peritumq; faciendi. Is eſt profecto nec ullus

alius quàm Deus. Q*ui quoniam ſenſu, ratione, proui- dentia, poteſtate, uirtute prædıtus eſt, & animantia, et inanimata creare, & efficere poteſt, quia tenet quomo do quidq; ſit faciendum.* Materia *uero ſemper fuiſſe non poteſt, quia mutationem non caperet, ſi fuiſſet.* Q*uod enim ſemper fuit, ſemper eſſe non deſinit, & unde abfuit principium, abeſſe hinc etiam finem ne- ceſſe eſt.* Q*uinetiam facilius eſt, ut id, quod habuit, initi um fine careat, quàm ut habeat finem quod initio caruit.* Materia *ergo ſi facta non eſt, nec fieri ex ea quicquã poteſt.* Si *fieri ex ea nõ poteſt, nec materia quidem erit.* Materia *enim eſt, ex qua fit aliquid.* Omne *autem ex quo fit, quia recepit opificis manum, deſtruitur, & ali ud eſſe incipit.* Ergo *quoniam finem habuit materia, tum, cum factus eſt ex ea mundus, & initium quoque habuit.* Nam *quod deſtruitur, ædificatum eſt, quod ſol uitur, alligatum, quod finitur, inceptum eſt.* Si *ergo ex commutatione, ac fine materia colligitur habuiſſe prin cipium, à quo alio fieri niſi à* Deo *potuit?* Solus *igitur* Deus *eſt, qui factus non eſt, & iccirco deſtruere alia poteſt, ipſe deſtrui non poteſt, permanebit ſemper in eo, quod fuit, quia non eſt aliunde generatus, nec or- tus, nec natiuitas eius ex aliqua alia re pendet, quæ il- lum mutata diſſoluat.* Ex *ſeipſo eſt, ut in primo dixi- mus libro.* Et *ideo talis eſt, qualem ſe eſſe uoluit, impaſ ſibilis, immutabilis, incorruptus, beatus, æternus.* Iam *uero illa concluſio, qua ſententiam terminauit* Tullius, *multo abſurdior, quod ſi materia inquit, à deo non eſt facta, nec terra quidem, & aqua, & aer, & ignis à deo factus eſt.* Q*uàm callide periculum præteruola*

nit. Sic enim ſuperius illud aſſumpſit, tanquam probatione non indigeret, cum id multo eſſet incertius, q̄ illud, propter quod aſſumptum eſt. Si non eſt inquit, à deo facta materia, nec mundus à Deo factus eſt. Ex falſo maluit colligere, quod falſum eſt, quàm ex uero quod uerum. Et cum debeant incerta de certis probari, hic probationem ſumpſit ex incerto, ad euertendum, quod erat certum. Nam diuina prouidentia effectum eſſe mundum, ut taceam de Triſmegiſto, qui hoc prædicat, taceam de carminibus Sibyllarum, quæ idem nuntiant, taceam de prophetis, qui opus mundi, ac opificium Dei uno ſpiritu, ac pari uoce teſtantur, etiam inter philoſophos penè uniuerſos conuenit. Idem etiam Pythagorici, Stoici, Peripatetici, qui ſunt principes omnis diſciplinæ. Denique à primis illis ſeptem ſapientibus, à Socrate uſque ad Platonem pro confeſſo, & indubitato habitum eſt, donec unus multis poſt ſeculis extitit delirus Epicurus, qui auderet negare id, quod eſt euidentiſſimum, ſtudio ſcilicet inueniendi noua, ut nomine ſuo conſtitueret diſciplinam. Et quia nihil noui potuit reperire, ut tamen diſſentire à cæteris uideretur, uetera uoluit euertere, in quo illum circumlatrantes philoſophi omnes coarguerunt. Certius eſt igitur mundum prouidentia inſtructum, quàm materiæ prouidentia conglobatum. Quare non oportuit putare idcirco mundum nō eſſe diuina prouidentia factum, q̄a materia eius diuina prouidentia facta non ſit, ſed quia mundus diuina prouidentia ſit effectus, & materiam eſſe factam diuinitus. Credibilius eſt enim materiam potius à Deo factam,

quia deus omnia poteſt, q̃ mundum á Deo non eſſe factum, quia ſine mente, ratione, conſilio nihil fieri poteſt. Verum hæc non Ciceronis eſt culpa, ſed ſectæ. Cum enim ſuſcepiſſet diſputationem, qua deorum naturam tolleret, de qua philoſophi garriebant, omnem diuinitatem ignorantia ueri putauit eſſe tollendam. Itaq; Deos potuit tollere, quia non erant. Cum autem prouidentiam diuinam, quæ eſt in uno Deo, conaretur euertere, quia contra ueritatem niti cœperat, deficientibus argumentis, in hanc foueá neceſſario decidit, unde ſe extricare non poſſet. Hic ergo illum teneo, hærentem teneo, defixum, quo Lucillus, qui contra differebat, obmutuit. Hic eſt ergo cardo rerũ, hic uertuntur omnia. Explicet ſe Cotta, ſi poteſt, ex hac uoragine. proferat argumenta, quibus doceat, ſemper fuiſſe materiam, quam nulla prouidentia effecerit. Oſtendat quomodo quicquam ponderoſum, & graue aut eſſe potuerit ſine authore, aut immutari ualuerit, ac deſierit eſſe, qđ ſemꝑ fuit, ut inciperet eſſe quod nunquam fuit. Quæ ſi docuerit, tum demum aſſentiar, ne mundum quidem diuina prouidentia conſtitutum, & tamen ſic aſſentiar, ut alijs illum laqueis teneam. Eodem enim, quò nollet, reuoluetur, ut dicat & materiam, de qua mundus eſt, & mundum, qui de materia eſt, natura extitiſſe, cum ego ipſam naturam Deum eſſe contendá. Nec enim poteſt facere mirabilia, ideſt maxima ratione conſtantia, niſi qui habet mentem, prouidentiam, poteſtatem. Ita fiet, ut Deus fecerit omnia, nec quicquam eſſe poſſit omnino, quod non originem á deo traxerit. At idem quoties Epicureus eſt, & non uult á deo factum eſſe

*mundum, quærere ſolet quibus manibus, quibus ma-
chinis, q̃bus uectibus, qua molitione hoc tantum opus
fecerit. Videret fortaſſe, ſi eo tempore potuiſſet eſſe, quo
Deus fecit. Sed ne perſpiceret homo dei opera, noluit
eum inducere in hunc mundum, niſi perfectis omni-
bus, ſed ne induci q̃dem poterat. Quomodo enim ſub
ſiſteret, cum fabricaretur deſuper cœlum, terra ſubter
funderetur, cum fortaſſe humida, uel nimijs rigoribus
corporata concreſcerent, uel igneis caloribus incocta,
& ſolidata dureſcerent. Aut quomodo uiueret ſole
non dum inſtituto, nec frugibus, nec animalibus natis?
Itaq; neceſſe fuit hominem poſtremo fieri, cum iã mun
do, cæteriſq; rebus manus ſumma eſſet impoſita. De-
niq; ſanctæ literæ docent hominem fuiſſe ultimum dei
opus, & ſic inductum fuiſſe in hunc mundum, quaſi
in domum iam paratam, & inſtructam. Illius enim
cauſa facta ſunt omnia. Idem etiam poetæ fatentur.
Ouid. perfecto iam mundo, & uniuerſis animalibus
figuratis, hoc addidit.*

Sanctius his animal, mentiſq; capacius altæ
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera poſſet
Natus homo eſt,

*adeo nefas æſtimandum eſt ea ſcru
tari, quæ Deus uoluit eſſe celata. Verum ille non au-
diendi, aut diſcendi ſtudio requirebat, ſed refellendi,
quia confidebat neminem id poſſe dicere. Quaſi uero
ex hoc putandum ſit, non eſſe hæc diuinitus facta, quia
quomodo facta ſint, non poteſt prouideri. An tu ſi edu-
catus in domo fabrefacta, & ornata nullam unquã fa
bricam uidiſſes, domum illam putaſſes non ab homine
eſſe ædificatam, quia quomodo ædificetur, ignorares?*

idem profecto de domo quæreres, quod nunc de mundo requiris, quibus manibus, quibus ferramentis homo tanta eſſet opera molitus, maxime ſi ſaxa ingentia, immenſa cementa, uaſtas columnas, opus totum ſublime, & excelſum uideres, non'ne hæc tibi humanarum uirium modum uiderentur excedere? qa illa non tam uiribus, quàm ratione, atque artificio facta eſſe neſcires, quod ſi homo, in quo nihil perfectum eſt, tamen plus efficit ratione, quàm uires eius exiguæ patiatur, quid eſt, cur incredibile tibi eſſe uideatur, cum mũdus dicitur factus à Deo? in quo, quia perfectus eſt, nec ſapientia poteſt habere terminum, nec fortitudo menſuram. Opera ipſius uidentur oculis, quomodo autem illa fecerit, ne mente quidem uidetur, quia (ut Hermes ait) mortale immortali, temporale, perpetuo, corruptibile, incorrupto propinquare non poteſt, ideſt propius accedere, & intelligentia ſubſequi, & ideo terrenum adhuc animal rerum cœleſtium perfectionem non capit, quia corpore quaſi cuſtodia ſeptum tenetur, quo minus ſoluto, ac libero ſenſu cernat omnia. Sciat igitur q̃ inepte faciat, q res inenarrabiles quærit. Hoc eſt enim modũ conditionis ſuæ tranſgredi, nec intelligere, quouſq; homini liceat accedere. Deniq; cum aperiret homini ueritatem Deus, ea ſola ſcire nos uoluit, quæ interfuit, hominem ſcire uitam conſequendam. Quæ uero ad curioſam, & profanam cupiditatem pertinebant, reticuit, ut arcana eſſent. Quid ergo quæris, quæ nec potes ſcire, nec ſi ſcias, beatior fias? Perfecta eſt in homine ſapientia, ſi & Deum eſſe unum, & ab ipſo eſſe facta uniuerſa cognoſcat.

Quod Deus quatuor elementa diſtinxit, & quatuor qualitates, & quatuor tempora, & quod ex calore & humore ſit uita, et quare homines igne, cætera animalia aqua magis utantur. Cap. X.

Nunc quoniã refutauimus eos, qui de mundo, & factore eius Deo aliter ſentiunt, quàm ueritas habet, ad diuinam mundi fabricam reuertamur, de qua in arcanis ſanctæ religionis literis traditur. Fecit igitur Deus primum omnium cœlum, & in ſublime ſuſpendit, quod eſſet ſedes ipſius Dei conditoris. Deinde terram fundauit, ac cœlo ſubdidit, quam homo cum cæteris animalium generibus incoleret. Eam uoluit humore circunflui, & contineri, ſuum uero habitaculum diſtinxit claris luminibus, & impleuit, ſole ſcilicet, lunæq; orbe fulgenti, & aſtrorum micantium ſplendentibus ſignis adornauit, tenebras autem, quod eſt his contrarium, conſtituit in terra. Nihil enim per ſe continet luminis, niſi accipiat à cœlo, in quo poſuit lucem perennem, & ſuperos, & uitam perpetuam. Et contra in terra tenebras, inferos, & mortem, Tanto enim hæc ab illis ſuperioribus diſtant, quantum mala à bonis, & uitia à uirtutibus. Ipſius quoque terræ binas partes contrarias inter ſe, diuerſasq; conſtituit, ſcilicet orientem, occidentemq;, ex quibus oriens Deo ſimilis cenſetur, quia ipſe luminis fons, & illuſtrator eſt rerum, & quod oriri nos faciat ad uitam ſempiternam. Occidens autem conturbatæ illi, prauæq; menti aſcribitur, quod lumen abſcondat, qđ tenebras ſemper inducat, et

quod homines faciat occidere, atq; interire peccatis. Nã ſicut lux orientis eſt, in luce autem uitæ ratio uerſatur, ſic occidentis tenebræ ſunt, in tenebris autem & mors, & interitus cõtinetur. Deinde alteras partes eadem ratione dimenſus eſt, meridiem, ac ſeptentrionem, quæ partes illis duabus ſocietate iunguntur. Ea enim, quæ eſt ſolis calore flagrantior, proxima eſt, & cohæret orienti. At illa, quæ frigoribus, & perpetuo gelu torpet, eiuſdem eſt, cuius extremus occaſus. Nam ſicut cõtrariæ ſunt lumini tenebræ, ita frigus calori. Vt igitur calor lumini eſt proximus, ſic meridies orienti. Vt frigus tenebris, ita plaga eſt ſeptentrionis occaſui. Quibus ſingulis partibus ſuum tempus attribuit. Ver ſcilicet orienti, æſtas meridionali plagæ, occidenti autumnus eſt, ſeptentrioni hyems. In his quoque duabus partibus meridionali, & ſeptentrionali, figura uitæ & mortis continetur, quia uita in calore eſt, mors in frigore. Sicut autem calor ex igne eſt, ita frigus ex aqua. Secundum harum partium dimenſionem, diem quoq; facit ac noctem, quæ ſpatia, & orbes temporum perpetuos, ac uolubiles, quos uocamus annos, alterna per uices ſucceſſiõe conficiant. Dies, quem primus oriens ſubminiſtrat, Dei ſit neceſſe eſt, ut omnia quæcunq; meliora ſunt. Nox autem, quam occidens extremus inducit, eius. ſ. quem Dei eſſe æmulum diximus. Quæ duo etiam in hoc præſcius futurorum Deus fecit, ut ex ijs & ueræ religionis, & falſarum ſuperſtitionum imago quædam oſtenderetur. Nam ſicut ſol, qui oritur in die, licet ſit unus, unde ſolem eſſe appellatum Cic. uult uideri, quod obſcuratis ſyderibus

*ſolus appareat, tamen quia uerum, ac perfectæ pleni
tudinis lumen eſt, & calore potiſſimo, & fulgore cla-
riſſimo illuſtrat omnia, ita in* Deo, *licet ſit unus, et ma
ieſtas, & uirtus, & claritudo perfecta eſt.* Nox *autem,
quam prauo illi* Antitheo *dicimus attributam, eius
ipſius multas, & uarias religiones per ſimilitudinem
demonſtrat.* Q*uamuis enim ſtellæ innumerabiles mi
care, ac radiare uideantur, tamen, quia non ſunt ple
na, ac ſolida lumina, nec caloris perferunt quicquam,
nec tenebras multitudine ſua uincunt.* Duo *igitur illa
principalia inueniuntur, quæ diuerſam, & contrariã
ſibi habent poteſtatem, calor, & humor, quæ mirabi-
liter* Deus *ad ſuſtentanda, & gignenda omnia excō-
gitauit.* Nam *cum uirtus* Dei *ſit in calore, & igni, niſi
ardorem, uimq́; eius admiſta humoris, ac frigoris ma
teria temperaſſet, nec naſci quicquam, nec cohærere
potuiſſet, quin ſtatim conflagratione interiret quicqd
eſſe cœpiſſet.* Vnde *& philoſophi quidam, & poetæ
diſcordi concordia mundum conſtare dixerunt, ſed ra
tionem penitus non uiderunt.* Heraclitus *ex igne nata
eſſe omnia dixit.* Thales Mileſius *ex aqua.* Vterq; *ui-
dit aliquid, ſed errauit tamen uterq;, quod alterutrum
ſi ſolum fuiſſet, neq; aqua naſci ex igne potuiſſet, neq;
rurſus ignis ex aqua.* Sed *eſt uerius ſimul ex utroque
permiſto cuncta generari.* Ignis *quidem permiſceri
cum aqua non poteſt, quia ſunt utraq; inimica, & ſi
cominus uenerint, alterutrum quod ſuperauerit, con-
ficiat alterum neceſſe eſt, ſed eorum ſubſtantiæ ꝑmi-
ſceri poſſunt.* Subſtantia *ignis calor eſt, aquæ humor.*
Recte *igitur* Ouidius.

Quippe ubi temperiem ſumpſere humorq́; calorq́;,
Concipiunt, & ab his oriuntur cuncta duobus.
Cúq; ſit ignis aquæ pugnax, uapor humidus, omneis
Res creat, & diſcors concordia fœtibus apta eſt.

Alterum enim quaſi maſculinum elementum eſt, alterum quaſi fœmininum, alterum actiuum, alterū patibile. Ideóq; à ueteribus inſtitutum eſt, ut ſacramento ignis, & aquæ nuptiarum fœdera ſanciātur, quod fœtus animantium calore, et humore corporentur, atq; animentur ad uitam. Cum enim conſtet omne animal ex anima, & corpore, materia corporis in humore eſt, animæ in calore. Quod ex auium fœtibus datur ſcire, quos craſſi humoris plenos niſi opifex calor fouerit, nec humor poteſt corporare, nec corpus animare. Exulibus quoq; igni, & aqua interdici ſolebat, adhuc n. uidebatur nefas, quamuis malos tamen homines ſupplicio capitis afficere. Interdicto igitur uſu earū rerū, quibus uita conſtat hominum, perinde habebatur, ac ſi eſſet, qui eam ſententiam exceperat, morte multatus. Adeo iſta duo elementa prima ſunt habita, ut nec ortum hominis, nec ſine his uitam crediderint poſſe conſtare. Horum alterum nobis commune eſt cum cæteris animantibus, alterum ſoli homini datum. Nos enī quoniam cœleſte, atq; immortale animal ſumus, igne utimur, qui nobis in argumentum immortalitatis datus eſt, quoniam ignis è cœlo eſt, cuius natura, quia mobilis eſt, & ſurſum nititur, uitæ continet rationem. Cætera uero animalia, quoniam tota ſunt mortalia, tantummodo aqua utuntur, quod eſt elementum corporale, atq; terrenum. Cuius natura, qā mobilis eſt, ac de

orſum uergens, figuram mortis oſtendit. Ideo pecudes neq; in cœlum ſuſpiciunt, neq; religiones ſentiunt, quoniam ab his uſus ignis alienus eſt. Vnde autem, uel quomodo Deus hæc duo principalia, ignem, & aquam uel accenderit, uel eliquauerit, ſolus ſcire poteſt qui fecit.

Quod creato mundo facta animalia propter homines ſunt, & tandem homo ipſe. Et quid ſit, quod poetæ finxerunt Deucalionem homines reparaſſe, & quod Ariſtoteles falſo putauit mundum eſſe æternum, & quæ ſunt tres parcæ. Caput XI

Conſumato igitur mundo, animalia uarij generis, diſſimilibus formis, & magna, & minora ut fierent, imperauit. Et facta ſunt bina, ideſt diuerſi ſexus ſingula, ex quorum fœtibus & aer, & terra, & maria completa ſunt. Deditq; his omnibus generatim Deus alimenta de terra, ut uſui hominibus eſſe poſſent. Alia nimirum ad cibos, alia uero ad ueſtimentum. Quæ autem magnarum ſunt uirium, ut in excolenda terra iuuarent, unde dicta ſunt iumenta. Ita rebus omnibus mirabili deſcriptione compoſitis, regnum ſibi æternum parare conſtituit, et innumerabiles animas procreare, quibus immortalitatem daret. Tum fecit ipſe ſibi ſimulachrum ſenſibile, atq; intelligens, ideſt ad imaginis ſuæ formam, qua nihil poteſt eſſe perfectius. Hominem figurauit ex limo terræ, unde homo nuncupatus eſt, quod ſit factus ex humo. Denique Plato humanam

formam θεοϛσὴν eſſe ait. Et Sibylla, quæ dicit,

εἰκὼν ἔστ' ἄνθρωπος ἐμὴ, λόγον ὀρθὸν ἔχουσα,

De hac hominis fictione poetæ quoq;, quamuis corrupte, tamen non aliter tradiderunt. Nanq; hominem de luto à Prometheo factum eſſe dixerunt. Res eos non fefellit, ſed nomen artificis. Nullas enim literas ueritatis attigerant, ſed quæ prophetarum uaticinio tradita in ſacrario Dei continebantur, eade fabulis & obſcura opinione collecta, et deprauata, ut ueritas à uulgo ſolet uarijs ſermonibus diſſipata corrumpi, nullo non addente aliquid ad id, quod audierant, carminibus ſuis comprehenderunt. Et hoc quidem inepte, quod tam mirabile, tamq; diuinum opificium homini dederunt. Quid enim opus fuit hominem de luto fingi, cum poſſet eadem ratione generari, qua ipſe Prometheus ex Iapeto natus eſt? qui ſi fuit homo, generare hominem potuit, facere non potuit. De Dijs autem illum non fuiſſe, pœna eius in caucaſo monte declarat. Sed neq; patrem ipſius Iapetum, patruumq; Titana quiſquam Deos nuncupauit, quia regni ſublimitas penes Saturnum ſolum fuerit. per quam diuinos honores cum omnibus ſuis poſteris conſecutus eſt, multis argumentis hoc figmentum poetarum coargui poteſt. Factum eſſe diluuium ad perdendam, tollendamq; ex orbe terræ malitiam conſtat inter omnes. Idem enim & philoſophi, poetæ, ſcriptoresq; rerum antiquarum loquuntur, in eoq; maxime cum prophetarum ſermone conſentiunt. Si ergo cataclyſmus à Deo ideo factus eſt, ut malitia, quæ per nimiam multitudinem increuerat, perderetur, quomodo fictor hominis Prometheus fuit? cuius

filium Deucalionem iidem ipſi ob iuſtitiam ſolum eſſe dicunt ſeruatum, quomodo unus gradus, & una progenies orbem terræ tam celeriter potuit hominibus implere? Sed uidelicet hoc quoq; ſic corruperunt, ut illud ſuperius, cum ignorarent in quo tempore cataclyſmus ſit factus in terra, & quis ob iuſtitiam meruerit genere humano pereunte ſaluari, & quomodo, aut cum quibus ſeruatus ſit, quæ omnia propheticæ literæ docent. Apparet ergo falſum eſſe, quod de opificio Promethei narrant. Verum quia poetas dixeram non omnino mentiri ſolere, ſed figuris inuoluere, & obſcurare quæ dicant, non dico eſſe mentitos, ſed primum omnium Prometheum ſimulachrum hominis formaſſe de pingui, & molli luto, ab eoq; natam primo artem, & ſtatuas, & ſimulachra fingendi. ſiquidem Iouis temporibus fuit, quibus primum templa conſtituit, & noui Deorum cultus eſſe cœperunt, ſic ueritas fucata mendacio eſt, & illud, quod à Deo factum ferebatur, homini, qui opus diuinum imitatus eſt, etiam cœpit aſcribi. Cæterum fictio ueri, ac uiui hominis è limo Dei eſt. Quod Hermes quoq; tradit, qui non tantum hominem ad imaginem Dei factum eſſe dixit à Deo, ſed etiam illud explanare tentauit, quàm ſubtili ratione ſingula quæq; in corpore hominis membra formauerit, cum eorũ nihil ſit, quod non tantundem ad uſus neceſſitatem, quantum ad pulchritudinẽ ualeat. Id uero etiam ſtoici, cum de prouidentia diſſerunt, facere conantur, & ſecutus eos Cicero pluribus quidem locis. Sed tamen materiam tam copioſam, & uberem ſtrictim contigit, quam ego nunc iccirco prætereo, quia nu

per proprium de ea re librum ad Demetrianum *auditorem meum ſcripſi.* Illud *hoc loco præterire non poſſum, quod errantes philoſophi quidam aiunt, homines, cæteraq; animalia ſine ullo artifice orta eſſe de terra, unde illud* Virgilianum *eſt.*

Terrea *progenies duris caput extulit aruis.*

Et *ij maxime fuerunt in ea ſententia, qui eſſe prouidentiam negant.* Nam *ſtoici animantium fabricam diuinæ ſolertiæ tribuunt.* Ariſtoteles *autem labore ſe, ac moleſtia liberauit, dicens ſemper mundum fuiſſe.* Itaq; *& humanum genus, & cætera, quæ in eo ſunt, initiũ non habere, ſed fuiſſe ſemper, ac ſemper fore.* Sed *cũ uideamus ſingula quæq; animalia, quæ ante non fuerant, incipere eſſe, & eſſe deſinere, neceſſe eſt, totum genus aliquando eſſe cœpiſſe, & aliquando deſiturum eſſe, quia cœperit.* Omnia *enim tribus temporibus contineri neceſſe eſt, præterito, præſenti futuro.* Præteriti *eſt origo, præſentis ſubſtantia, futuri diſſolutio.* Quæ *omnia in ſingulis hominibus apparent, & incipimus enim, cum naſcimur, & ſumus, cum uiuimus, & deſinimus, cum interimus.* Vnde *etiam tres parcas eſſe uoluerunt, unam, quæ uitam hominibus ordiatur, alterã, quæ contexat, tertiam, quæ rumpat, ac finiat.* In *toto autem genere hominum q̃a ſolum præſens tempus apparet, ex eo tamen & præteritum, ideſt origo colligitur, & futurum, ideſt diſſolutio.* Nam *quoniam eſt, apparet aliquando cœpiſſe.* Eſſe *enim nulla res ſine exordio poteſt, et q̃a cœpit, apparet quandoq; deſitura.* Nec *enim poteſt id totum eſſe immortale, quod ex mortalibus conſtat.* Nam *ſicut uniuerſi per ſingulos interimus.*

fieri poteſt, ut aliquo caſu omnes ſimul uel ſterilitate terrarum, quæ accidere uel particulatim ſolet, uel peſtilẽtia ubiq; diffuſa, quæ ſingulas urbes, atq; regiones plerunq; populatur, uel incendio in orbem miſſo, quale iam fuiſſe ſub Phaetonte dicitur, uel diluuio aquarũ, quale ſub Deucalione traditur, cum præter unum hominem genus omne deletum eſt. Quod diluuium ſi caſu accidit, profecto potuit accidere, ut & unus ille, qui ſuperfuit, interiret. Si autem diuinæ prouidentiæ nutu, quod negari non poteſt, ad reparandos homines reſeruatus eſt, apparet in Dei poteſtate eſſe uel uitam, uel interitum generis humani. Quod ſi uult, poteſt occidere in totum, quia per partes occidit, apparet aliquãdo eſſe ortum, & ut fragilitas initium, ſic declarat & terminum. Quæ ſi uera ſunt, non potuit defendere Ariſtoteles, quo minus habuerit et mundus ipſe principium. Quod ſi Ariſtoteli Plato, et Epicurus extorquẽt, & Platoni, & Ariſtoteli, qui ſemper fore mundum putauerunt, licet ſint eloquẽtes, ingratis tamen idem Epicurus eripiet, quia ſequitur, ut habeat & finem. Sed hæc in ultimo libro pluribus. Nunc ad hominis originem recurramus.

Quod non de terra, uel ſponte nata ſunt animalia, ſed diſpoſitione diuina, cuius feciſſet Deus nos conſcios ſi ſcire expediret. Caput XII

Iunt certis conuerſionibus cœli, & aſtrorũ
a motibus maturitatem quandam extitiſſe animalium ſerendorum. Itaq; terram nouam

ſemen genitale retinentem, folliculos ex ſe quoſdam in uterorum ſimilitudinem protuliſſe, de qbus Lucretius.
Creſcebant uteri terrā radicibus apti. *Eoſq; cum maturaſſent, natura cogēte ruptos animalia tenera pro fudiſſe. Deinde terram ipſam humore quodam, qui eſſet lacti ſimilis, exuberaſſe, eoq; alimento animantes eſſe nutritos. Quomodo autem uim frigoris, aut caloris ferre, aut uitare potuerunt, aut omnino naſci, cum ſol exureret, frigus aſtringeret? Non erant, inquiunt, in principio mundi hyems, & æſtas, ſed perpetua temperies, & uer æquabile. Cur ergo nihil horū fieri etiam nunc uidemus, quia ſemel fieri neceſſarium fuit, ut animalia naſcerentur. Poſtq̄ uero eſſe cœperunt, con ceſſa his facultate generandi, & terra parere deſijt, & temporis conditio mutata eſt. O q̄ facile eſt mendacia redarguere. Primum, quod nihil poteſt eſſe in hoc mundo, quod non ſic permaneat, ut cœpit. Nec enim ſol, & luna, & aſtra tunc non erant, aut cum eſſent, meatus non habebant, aut non diuina moderatio, quæ curſus eorum temperat, & gubernat, cum ipſis ſimul cœperit. Deinde, quod ſi ita ſit, ut dicunt, prouidētiā eſſe neceſſe eſt, & in idipſum incidunt, quod maxime fugiunt. Nō dum enim natis animalibus aliquis utiq; prouidit, ut naſcerentur, ne orbis terræ deſertus, atque incultus horreret. Vt autem de terra ſine officio parentum naſci poſſent, neceſſe eſt magna ratione eſſe prouiſum. Deinde ut humor ille concretus de terra in uarias imagines corporum fingeretur. Item ut è folliculis, quibus tegebantur, accepta uidendi, ſentiendiq; ratione, tanquam ex aluo matrum profunderentur,*

mira inexplicabilis'q; prouiſio ē. Sed putemus id quoq; caſu accidiſſe, illa certe, quæ ſequuntur, fortuita eſſe nō poſſunt, ut terra continuo lacte manaret, ut aeris temperies eſſet æqualis. Quæ ſi conſtat idcirco eſſe facta, ut animalia recenter edita uel haberent alimentum, uel non haberent periculum, neceſſe eſt, ut aliquis diuina neſcio qua ratione prouiderit. Quis autem poteſt prouidere niſi Deus? Videamus tamen an idipſum, quod dictitant, fieri potuerit, ut homines naſcerentur e terra. Si conſyderet aliquis quandiu, & quibus modis educetur infans, intelliget profecto non potuiſſe terrigenas illos pueros ſine ullo educatore nutriri. Fuit enim neceſſe quampluribus menſibus iacere proiectos, donec confirmatis neruis mouere ſe, locumq; mutare poſſent, quod uix intra unius anni ſpatium fieri poteſt. Iam uide utrum'ne infans eodem modo, & eodem loco, quo eſt effuſus, iacere per multos menſes ualuerit. An non humore illo terræ, quod alimenti gratia miniſtrabat, & ſui corporis purgamentis in unum miſtis obrutus, corruptus'q; moreretur. Itaq; nullo modo fieri poteſt, quin ab aliquo fuerit educatus. niſi forte animalia omnia non tenera nata ſunt, ſed excreta, quod ut dicerent nunquam uenit illis in mentem. Omnis ergo illa ratio impoſſibilis, et uana eſt, ſi tamen ratio dici poteſt, qua id agitur, ut nulla ſit ratio. Qui enim dicit omnia ſua ſponte eſſe nata, nihilq; diuinæ prouidentiæ tribuit, hic profecto rationem non aſſerit, ſed euertit. Quod ſi neq; quicquam fieri ſine ratione, neq; naſci poteſt, apparet diuinam eſſe prouidentiam, cuius eſt proprium, quod dicitur ratio. Deus igitur rerū omni-

um machinator fecit hominem, quod Cicero quamuis expers cœleſtium literarum, uidit tamen, qui libro de legibus primo, hoc idem tradidit, quod prophetæ, cuius uerba ſubieci. Hoc animal prouidum, ſagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis, et conſilij, quē uocamus hominem, præclara quadam conditione generatum eſſe à ſummo Deo ſolum. Eſt enim ex tot animantium generibus, atq; naturis particeps rationis, et cogitationis, cum cætera ſint omnia expertia. Vides'ne hominem quamuis longe à ueritatis notitia remotum, tamen quoniam imaginem ſapientiæ tuebatur, intellexiſſe non niſi à Deo hominem potuiſſe generari? Sed tamen diuinis opus eſt teſtimonijs, ne minus humana ſufficiant. Sibylla hominem dei opus eſſe teſtatur.

ὃς μόνος ἐστὶ θεὸς κτίστης ἀκράτητος ὑπάρχων
αὐτὸς δ᾽ ἐστήριξε τύπον μορφῆς μερόπων τε
αὐτὸς ἔμιξε φύσιν πάντων γενέτης βιότοιο.

Eadem tamen ſanctæ literæ continent. Deus ergo ueri patris officio functus eſt. Ipſe corpus effinxit, ipſe animam, qua ſpiramus, infudit. Illius eſt totum, quicquid ſumus. Quomodo id fecerit, ſi nos oporteret ſcire, docuiſſet, ſicut docuit cætera, quæ cognitionem nobis et priſtini erroris, & ueri luminis attulerunt.

Quare duo ſexus mundi minoris, id eſt hominis, et quid ſit mors eius prima, quid ſecunda, & de primorum parentum culpa, & pœna. Cap. XIII.

C*Vm ergo marem ad ſimilitudinem ſuam primum finxiſſet, tum etiam fœminam configurauit ad ipſius hominis effigiē, ut duo*

inter ſa permiſſi ſexus propagare ſobolem poſſent, & omnem terram multitudine opplere. In *ipſius autem hominis fictione illarum duarum materierum, quas inter ſe diximus eſſe contrarias, ignis, & aqua concluſit, perfecit'q; rationem.* Ficto *enim corpore ſpirauit ei animam de uitali fonte ſpiritus ſui, qui eſt perennis, ut ipſius mundi ex contrarijs conſtantis elementis ſimilitudinem gereret.* Conſtat *enim ex anima, & corpore, ideſt quaſi è cœlo, & terra, quandoquidem anima qua uiuimus, uelut è cœlo oritur à deo, corpus è terra, cuius è limo diximus eſſe formatum.* Empedocles, *quē neſcias utrum'ne inter poetas, an inter philoſophos numeres, quod de rerum natura uerſibus ſcripſit, ut apud* Romanos Lucretius, *et* Varro, *quatuor elemēta cōſtituit, ideſt* Ignem, Aerem, Aquam, *&* Terram, *fortaſſe* Triſmegiſtum *ſecutus, qui noſtra corpora ex his quatuor elementis conſtituta eſſe dixit à* Deo. Habere *nanq; in ſe aliquid ignis, aliquid aeris, aliquid aquæ, aliquid terræ, & neq; ignem eſſe, neq; aerem, neq; aquā, neque terram, quæ quidem falſa non ſunt.* Nam *terræ ratio in carne eſt, humoris in ſanguine, aeris in ſpiritu, ignis in calore uitali.* Sed *neque ſanguis à corpore ſecerni poteſt, ſicut humor à terra, neque calor uitalis à ſpiritu, ſicut ignis ab aere, à deo rerum omnium duo ſola reperiuntur elementa, quorum omnis ratio in noſtri corporis fictione concluſa eſt.* Ex *rebus igitur diuerſis, ac repugnantibus homo factus eſt, ſicut ipſe mundus ex luce, ac tenebris, ex uita, & morte, quæ duo inter ſe pugnare in homine præcepit, ut ſi anima ſuperauerit, quæ ex* Deo *oritur;*

ſit immortalis, & in perpetua luce uerſetur. Si autem corpus uicerit animam, ditioniq́; ſubiecerit, ſit in tenebris ſempiternis, et in morte. Cuius non ea uis eſt, ut iniuſtas animas extinguat omnino, ſed ut puniat in æternum. Eam pœnam ſecundã mortem nominamus, quæ eſt & ipſa perpetua, ſicut & immortalitas. Primam ſic definimus. Mors eſt naturæ animantium diſſolutio, uel ita. Mors eſt corporis, animæq́; ſeductio. Secunda uero ſic. Mors eſt æterni doloris perpeſſio, uel ita. Mors eſt animarum pro meritis ad æterna ſupplicia damnatio. Hæc mutas pecudes non attingit, quarum animæ non ex Deo conſtantes, ſed ex communi aere, morte ſoluuntur. In hac igitur ſocietate cœli, atq; terræ, quorum effigies in homine expreſſa eſt, ſuperiorẽ partem tenent ea, quæ ſunt dei, Anima ſcilicet, quæ dominium corporis habet. Inferiorem autem ea, quæ ſunt diaboli. Corpus utiq;, quod quia terrenum eſt, animæ debet eſſe ſubiectum, ſicut terra cœlo. Eſt enim terra quaſi uaſculum, quo tanquam domicilio temporali ſpiritus cœleſtis utatur, utriuſq; officia ſunt, ut hoc, quod eſt ex cœlo, & Deo imperet, illud uero, quod ex terra eſt, diabolo ſeruiat. Quod quidem non fugit hominem, nequã Salluſtium, qui ait, ſed omnis noſtra uis in animo, & corpore ſita eſt, animi imperio, corporis ſeruitio magis utimur. Recte, ſi ita uixiſſet, ut locutus eſt. Seruiuit enim fœdiſſimis uoluptatibus, ſuamq; ipſe ſententiam uitæ prauitate diſſoluit. Quod ſi anima ignis eſt (ut oſtendimus) in cœlum debet eniti, ſicuti ignis, ne extinguatur, hoc eſt ad immortalitatem, quæ in cœlo eſt. Et ſicut ardere, ac uiuere non poteſt ignis, niſi

aliqua pingui materia teneatur, in qua habeat alimentum, ſic animæ materia, & cibus eſt ſola iuſtitia, qua tenetur ad uitam. Poſt hæc Deus hominem, qua expoſui ratione generatum, poſuit in Paradiſo, ideſt in horto fæcundiſſimo, et amœniſſimo, quem in partibus orientis omni genere ligni, arborumq́; conſeruit, ut ex earum uarijs fructibus aleretur, expersq́; omnium laborum Deo patri ſumma deuotione ſeruiret. Tum dedit ei certa mandata, quæ ſi obſeruaſſet, immortalis maneret, ſi tranſcendiſſet, morte afficeretur. Id autem præceptum fuit, ut ex arbore una, quæ fuit in medio paradiſi, non guſtaret, in qua poſuerat intelligentiam boni, & mali. Tum criminator ille inuidens operibus Dei, omnes fallacias, & calliditates ſuas ad decipiendum hominem intendit, ut ei adimeret immortalitatem. Et primo mulierem dolo illexit, ut uetitum cibum ſumeret, & per eam ipſi quoq; homini perſuaſit, ut tranſcenderet dei legem. Percepta igitur ſcientia boni, & mali, pudere eum nuditatis ſuæ cœpit, abſconditq́; ſe à facie Dei, quod antea non ſolebat. Tum deus eiecit hominem de paradiſo ſententia in peccatores lata, ut uictum ſibi labore conquirerent, ipſumq́; paradiſum igni circumuallauit, ne homo poſſet accedere, donec ſummum iudicium faciat in terra, & iuſtos uiros cultores ſuos in eundem locum reuocet morte ſublata. Sicut ſacræ literæ docent, & Sibylla erythræa cum dicat.

οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες ἀληθινὸν, ἀένναόν τε
ζωὴν κληρονομοῦσι τὸν αἰῶνος χρόνον αὐτοὶ
οἰκοῦντες παράδεισον ὁμῶς ἐριθηλέα κῆπον

Verum quoniam hæc extrema ſunt, tota in extrema operis huius pte tractabimus. Nūc ea, quæ prima ſunt, explicemus. Mors itaq; ſecuta eſt hominem ſecundū dei ſententiā, quod etiā Sibylla in carmine ſuo docet dicēs.

ἄνθρωπον πεπλᾶσθαι θεοῦ παλάμαις ἐνὶ αὐταῖς
ὅν τε πλάνησεν ὄφις δολίως ἐπὶ μοῖραν ἀνελθεῖν
τοῦ θανάτου γνῶσίν τε λαβεῖν ἀγαθοῦ τε κακοῦ τε.

Sic facta hominis uita eſt temporalis, ſed tamen longa, quæ in mille annos propagaretur, quod diuinis literis proditum, & p omnem ſcientiā publicatum cum Varro non ignoraret, argumentari nixus eſt, cur putarentur antiq mille annos uictitaſſe. Ait enim apud Aegyptios pro annis menſes haberi, ut non ſolis p .xij. ſigna circuitus faciat annum, ſed luna, quæ orbem illum ſigniferum .xxx. dierum ſpatio illuſtrat, quod argumētum pſpicue falſum eſt. Nemo .n. tunc milleſimum annū tranſgreſſus eſt. Nunc uero q ad centeſimum peruenunt, quod fit ſæpiſſime, mille certe, ac ducētis menſibus uiuunt. Et authores idonei tradūt, ad .cxx. annos peruiri ſolere. Sed qa ignorabat Varro, cur, aut quando uita hominis eſſet diminuta, ipſe diminuit, cum ſciret mille et quadringentis menſibus poſſe uiuere hominē.

Quod nō liber pater fuit inuētor uini, ſed Noe poſt diluuiū, et quæ fuerit origo gentiū, et q primi habuerint ſcientiā aſtrorū, & ignorantiā Dei. Cap. XIIII.

d Eus autem poſtea, cum uideret orbem terræ malitia, & ſceleribus oppletum, ſtatuit humanum genus diluuio perdere, ſed ta-

men ad multitudinem reparandā delegit unum, quod corruptis omnibus ſingulare iuſtitiæ ſupererat exemplum. Hic cum ſexcentorum eſſet annorum, fabricauit arcam, ſicut præceperat ei Deus, in qua ipſe cum coniuge, ac tribus filijs, totidemq́; nuribus ſeruatus eſt, cum aqua uniuerſos montes altiſſimos operuiſſet. Dein de orbe ſiccato, execratus iniuſtitiā prioris ſeculi Deus, ne rurſus longitudo uitæ cauſa eſſet excogitandorum malorum, paulatim per ſingulas progenies diminuit hominis ætatem. Atq; in centum & .xx. annis metam collocauit, quam tranſgredi non liceret. Ille uero, cum egreſſus eſſet ex arca, ut ſanctæ literæ docent, terram ſtudioſe coluit, atque uineam ſua manu ſeuit. Vnde arguuntur, qui authorem uini Liberum putant. Ille enim non modo Liberum, ſed etiam Saturnum, atq; Vranum multis anteceſſit ætatibus, qua ex uinea cum primum fructum cepiſſet, lætus factus bibit uſque ad ebrietatem, iacuitq́; nudus. Quod cum uidiſſet unus ex filijs, cui nomen fuit Cham, non texit patris nuditatem, ſed egreſſus etiam fratribus indicauit. At illi ſumpto pallio, intrauerunt auerſis uultibus, patremq́; texerunt. Quæ cum facta recognouiſſet pater, abdicauit, atque expulit filium. At ille profugus in eius terræ parte conſedit, quæ nunc Arabia nominatur. Eaq; terra de nomine ſuo Chanaam dicta eſt, & poſteri eius Chananæi. Hæc fuit prima gens, quæ Deū ignorauit, quoniam princeps eius, & conditor cultum Dei à patre non accepit maledictus ab eo. Itaque ignorantiam diuinitatis minoribus ſuis reliquit. Ab hac gente proximi quique

populi multitudine increſcente fluxerunt. Ipſius autem patris poſteri hebræi dicti, penès quos religio dei reſedit, ſed et ab his poſtea multiplicato in immenſum numero, cum eos anguſtiæ locorum ſuorum caperc non poſſent, tum adoleſcentes uel miſſi à parentibus, uel ſua ſponte, cum rerum penuria cogeret, profugi ad quærendas ſibi nouas ſedes, huc, atque illuc diſperſi, omnes inſulas, & orbem totum replerunt, & à ſtirpe ſanctæ radicis auulſi, nouos ſibi mores, ac inſtituta pro arbitrio condiderunt. Sed omnium primi, qui Aegyptum occupauerunt, cœleſtia ſuſpicere, atq; adorare cœperunt. Et quia neq; domicilijs tegebantur, propter aeris qualitatem (nec enim ullis in ea regione nubibus ſubtexitur cœlum) curſus ſyderum, & defectus notauerunt, dum ea ſæpe uenerantes curioſius, atq; liberius intuerentur. Poſtea deinde portentificas animalium figuras, quas colerent, commenti ſunt quibuſdá prodigijs inducti. Quorum mox authores aperiemus. Cæteri autem, qui per terram diſperſi fuerunt, admirantes elementa mundi, cœlum, ſolem, terram, mare, ſine ullis imaginibus, ac templis uenerabantur, & his ſacrificia in aperto celebrabant, donec proceſſu temporum potentiſſimis regibus templa, & ſimulachra fecerunt. Eaq; uictimis, et odoribus colere inſtituerunt, ſic aberrantes à notitia Dei gentes eſſe cœperunt. Errant igitur, qui Deorum cultus ab exordio rerum fuiſſe contendunt, & priorem eſſe gentilitatem, quàm Dei religionem, quam putant poſterius inuẽtam, quia fontem, atq; originem ueritatis ignorant. Nunc ad principium mundi reuertamur.

De inquinatione Angelorum, & duobus generibus dæmonum, qui ſe perſuaſerunt, ut Deos coli, quos eti am familiares philoſophi habuerunt, ut Socrates.

Caput XV

Cum ergo numerus hominum cœpiſſet incre ſcere, prouidens Deus, ne fraudibus ſuis dia bolus, cui ab initio terræ dederat poteſtatem, uel corrũperet, uel diſpergeret homines, quos in exor dio fecerat, miſit Angelos ad tutelam, cultumq́; generis humani. Quibus præcepit ante omnia, ne terræ conta gione maculati ſubſtantiæ cœleſtis amitterent dignita tem, ſcilicet id eos facere prohibuit, quod ſciebat eſſe fa ſturos, ut ueniam ſperare non poſſent. Itaq; illos cum hominibus commorantes, dominator ille terræ fallaciſſi mus, conſuetudine ipſa paulatim ad uitia pellexit, Et mulierum congreſſibus inquinauit. Tum in cœlum ob peccata, quibus ſe immerſerant, non recepti, ceciderunt in terram, ſic eos diabolus ex angelis dei ſuos fe cit ſatellites, ac miniſtros. Qui autem ſunt ex his procreati, quia neq; angeli, neq; homines fuerunt, ſed me diam quandam naturam gerentes, non ſunt ad inferos recepti, ſicut in cœlum parentes eorum. Ita duo ge nera dæmonum facta ſunt, unum cœleſte, alterum ter renum. Hi ſunt immundi ſpiritus malorum, quæ geruntur authores, quorum idem Diabolus eſt princeps. Vnde Triſmegiſtus illum δαιμονάρχην uocat. Dæ monas autem grammatici dictos aiunt, quaſi δαήμονας, ideſt peritos, ac rerum ſcios. Hos autem putant Deos eſſe. ſciunt illi quidem futura multa, ſed non

omnia, quippe quibus penitus conſilium Dei ſcire non liet. Et ideo ſolent reſponſa in ambiguos exitus temperare. Eos poetæ & ſciunt eſſe dæmonas, et loquuntur. Heſiodus ita tradit,

τοὶ μὲν δαίμονες εἰσὶ διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς
ἐσθλοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.

Quod icirco dictum eſt, quoniam cuſtodes eos humano generi Deus miſerat, ſed ipſi, cum ſint perditores hominum, cuſtodes tamen ſe uocari uolunt, ut ipſi colantur, & Deus non colatur. Philoſophi quoq; de his dixerunt. Nã Plato etiam naturas eorũ in ſympoſio exprimere conatus ẽ. Et Socrates eẽ circa ſe aſſiduũ dæmona loquebatur, q ſibi puero adhæſiſſet, cuius arbitrio, & nutu ſua uita regeretur. Magorum quoq; ars omnis, ac potentia horum aſpirationibus conſtat, à qbus inuocati uiſus hominum præſtigiis obcæcantibus fallũt, ut non uideant ea, quæ ſunt, & uidere ſe putent illa, quæ non ſunt. Hi, ut dico, ſpiritus contaminati, ac perditi per omnem terram uagantur, & ſolatium perditionis ſuæ perdendis hominibus operãtur. Itaq; omnia inſidiis, fraudibus, erroribus complent. Adhærent enĩ ſingulis hominibus, et omnes hoſtiatim domos occupãt, ac ſibi Geniorum nomen aſſumunt, ſic enim latino ſermone dæmonas interpretantur. Hos in ſuis penetralibus conſecrant. His quotidie merum profundunt, & ſcientes dæmonas uenerantur, quaſi terreſtres Deos, et quaſi depulſores malorum, quæ ipſi faciunt & irrogant. Qui quoniã ſunt ſpiritus tenues, et incõprehenſibiles, inſinuant ſe corporibus hoĩum, & occulte in uiſceribus operti, ualetudinem uitiant, morbos citant,

ſomnijs aios terrent, mentes furoribus quatiunt, ut homines his malis cogant ad eorum auxilia decurrere.

Quod hi prodeſſe putantur, cum nocere deſinunt, nec poſſunt aliquid in eos, qui in fide ſolidati ſunt, ſed ſanctis ſubiecti, eis tanquam ſerui obediunt.
Caput XVI

Quarum omnium fallaciarum ratio expertibus ueritatis obſcura eſt. Prodeſſe eni eos putant, cum nocere deſinunt, qui nihil aliud poſſunt, q̃ nocere. Dicat fortaſſe aliquis, colẽdos eſſe ergo ne noceant, ſiquidem poſſunt nocere. Nocerent illi q̃dem, ſed iis, à quibus timentur, quos manus Dei potẽs & excelſa non protegit, qui profani ſunt à ſacramẽto ueritatis. Iuſtos aũt ideſt cultores Dei metuunt, cuius nomine adiurati de corporibus excedunt, quorum uerbis, tanquam flagris uerberati, non modo dæmonas ſe eſſe confitentur, ſed etiam nomina ſua edunt, illa, quæ in templis adorantur, & quod plerunq; corãm cultoribus ſuis faciunt, non utique in opprobrium religionis, ſed honoris ſui, quia nec Deo, per quem adiurantur, nec iuſtis, quorum uoce torquentur, mentiri poſſunt. Itaque maximis ſæpe ululatibus editis, uerberari ſe, & ardere, & iam, iamq; exire proclamant. Tantum habet Dei cognitio, ac iuſtitia poteſtatis. Cui ergo nocere poſſunt, niſi iis, quos habent in ſua poteſtate? Denique affirmat eos Hermes, qui cognouerint Deum, non tantum ab incurſionibus dæmonum tutos eſſe, uerum etiam ne fato quidem teneri.

μία inquit, φυλακὴ εὐσέβεια. εὐσεβοῦς γὰρ ἀνθρώπου οὐ δαίμων κακός, οὔτε εἱμαρμένη κρατεῖ. θεὸς γὰρ ῥύεται τὸν εὐσεβῆ ἐκ παντὸς κακοῦ. τὸ γὰρ ἓν καὶ μόνον ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀγαθὸν εὐσέβεια. Quid ſit autem εὐσέβεια alio loco his uerbis teſtatur dicens. ἡ γὰρ εὐσέβεια γνῶσίς ἐστι τοῦ θεοῦ. Aſclepius auditor eius, eandē ſententiam latius explicauit in illo ſermone profecto, quem ſcripſit ad regem. Vterq; uero dæmonas eſſe affirmat inimicos, & uexatores hominum, quos ideo Triſmegiſtus ἀγγέλους πονηροὺς appellat, adeo non ignorat ex cœleſtibus deprauatos terrenos eſſe cœpiſſe.

Quod hi aſtrologiam, aruſpicinam, & omnes artes reprobas inuenerunt, & perſuaſerunt cultum idolorum per miracula, et uarias fallaciarum tendiculas. Caput XVII

Orum inuenta ſunt aſtrologia, & aruſpicina, & auguratio, & ipſa, quæ dicuntur oracula, & necromantia, & ars magica, & quicquid præterea malorum exercent homines uel palàm, uel occulte, quæ omnia per ſe falſa ſunt, ut Sibylla erythræa teſtatur.

—ἐπεὶ πλάνη πάντα τάδ᾽ ἐστίν,
ἅπερ ἄφρονες ἄνδρες ἐρευνῶσι κατ᾽ ἦμαρ.

Sed ijdem ipſi authores præſentia ſua faciunt, ut uera eſſe credantur. Ita hominum credulitatem mentita diuinitate deludunt, quod illis uerum aperire non expedit. Hi ſunt, qui imagines, & ſimulachra fingere docuerunt, qui, ut & hominum mentes à cultu ueri Dei auerterent,

auerterent, & fictos mortuorum regum uultus, & ornatos, exquiſita pulchritudine ſtatui, conſecrariq; fecerunt, & illorum ſibi nomina quaſi perſonas aliquas induerunt. Sed eos magi, & ij, quos uere maleficos uulgus appellat, cum artes ſuas execrabiles exercent, ueris ſuis nominibus cient illis cœleſtibus, quæ in literis ſanctis leguntur. Hi porrò inceſti, ac uagi ſpiritus, ut turbent omnia, & errores humanis pectoribus infundant, ſerunt, ac miſcent falſa cum ueris. Ipſi enim cœleſtes multos finxerunt eſſe, & unum regem omnium Iouem, eo quod multi ſunt ſpiritus angelorũ in cœlo, & unus parens, ac dominus omnium Deus. Sed ueritatem mentitis nominibus inuolutam ex oculis abſtulerunt. Nam Deus (ut principio docui) neque nomine, cum ſolus ſit, eget, neq; angeli, cum ſint immortales, dici ſe Deos aut patiuntur, aut uolunt, quorum unum, ſolumq; officium eſt ſeruire nutibus Dei, nec omnino quicquam niſi iuſſu eius facere. Sic enim mundum regi à Deo dicimus, ut à rectore prouinciã. Cuius apparitores nemo ſocios eſſe in regenda prouincia dixerit, quamuis illorum miniſterio res geratur. Et hi tamen poſſunt aliquid præter iuſſa rectoris, per ipſius ignorantiam, quæ eſt conditionis humanæ. Ille autem præſes mundi, & rector uniuerſi, qui ſcit omnia, cuius diuinis oculis nihil ſeptum eſt, ſolus habet rerum omnium cum filio ſuo poteſtatem, nec eſt in angelis quicquam, niſi parendi neceſſitas. Itaq; nullum ſibi honorem tribui uolunt, quorum honor in Deo eſt. Illi autem, qui deſciuerunt à Dei miniſterio, qa ſunt ueritatis inimici, & præuaricatores, Dei nomen ſibi, et

cultum Deorum *uendicare conantur, non quod ullum honorem deſyderent.* (Quis *enim honor perditis eſt?*) *nec ut* Deo *noceant, cui noceri non poteſt, ſed ut hominibus, quos nituntur à cultura, & notitia ueræ maieſtatis auertere, ne immortalitatem adipiſci poſſint, quam ipſi ſua nequitia perdiderunt.* Offundunt *itaq; tenebras, & ueritatem caligine obducunt, ne dominum, ne patrem ſuum norint, & ut illiciant, ficale in templis ſe occulunt, & ſacrificijs omnibus præſto adſunt.* Eduntq; *ſæpe prodigia, quibus obſtupefacti homines fidem commodent ſimulachris diuinitatis, ac numinis.* Inde *eſt, quod ab augure lapis nouacula incîſus eſt, & quod* Iuno *ueienſis migrare ſe* Romam *uelle reſpondit, quod* Fortuna *muliebris periculum denuntiauit, quod* Claudiæ *manum nauis ſecuta eſt, quod in ſacrilegos &* Iuno *nudata, &* Locrenſis Proſerpina, *et* Ceres Mileſia *uindicauit, &* Hercules *de* Appio, *&* Iupiter *de* Atinio, *&* Minerua *de* Cæſare. Hinc, *quod ſerpens urbem* Romam *peſtilentia liberauit* Epidauro *accerſitus.* Nam *illuc* δαιμονιάρχης *hæc ipſe in figura ſua ſine diſſimulatione ꝑductus eſt, ſiquidem legati ad eã rem miſſi draconem ſecum miræ magnitudinis attulerunt.* In *oraculis autem uel maxime fallunt, quorum præſtigias profani à ueritate intelligere non poſſunt.* Ideóq; *ab illis attribui putant & imperia, & uictorias, & opes, & euentus proſperos rerum.* Deniq; *ipſorum nutu ſæpe rempublicam periculis iminentibus liberatam.* Quæ *pericula & reſponſis denuntiauerunt, & ſacrificijs placati auerterunt.* Sed *omnia iſta fallaciæ ſunt.* Nam

cum diſpoſitiones Dei præſentiant, quippe qui mini-
ſtri eius fuerunt, interponunt ſe in his rebus, ut quæ-
cunq; à deo uel facta ſunt, uel fuerunt, ipſi potiſſi-
mum facere, aut feciſſe uideantur. Et quoties alicui po-
pulo, uel urbi ſecundum Dei ſtatum boni quid impen
det, illi ſe id facturos uel prodigiis, uel ſomnijs, uel
oraculis pollicentur, ſi ſibi templa, ſi honores ſi ſacrifi
cia tribuãtur. Quibus datis, cum illud acciderit, quod
neceſſe eſt, ſummam ſibi pariunt uenerationem. Hinc
templa deuouentur, & nouæ imagines conſecrantur,
mactantur greges hoſtiarum. Sed cum hæc facta ſunt,
nihilo minus tamen & uita, & ſalus eorum, qui hæc
fecerint, immolantur. Quoties autem pericula impẽ
dent, ob aliquam ſe ineptam, & leuem cauſam profi
tentur iratos, ſicut Iuno Varroni, quod formoſum pue-
rum in templo Iouis ad exuuias tenendas collocarat,
& ob hanc cauſam Romanum nomen apud Cannas
penè deletum eſt. Quod ſi Iuno alterum Ganymedẽ
uerebatur, cur iuuentus Romana luit pœnas? Vel ſi dij
tantummodo duces curant, cæteram multitudinem ne-
gligunt, cur Varro ſolus euaſit, qui hoc fecit? Et Pau-
lus, qui nihil meruit, occiſus eſt? Videlicet nil tunc Ro-
manis accidit fatis Iunonis iniquæ, cur Annibal duos
exercitus populi Romani & aſtu, & uirtute confecit.
Nam Iuno audere non poterat aut Carthaginem de
fendere, ubi arma eius, et currus fuit, aut Romanis no
cere, quia progeniem troiano à ſanguine duci
Audierat, tyrias olim quæ uerteret arces.
Sed illorũ ſunt iſti luſus, qui ſub nominibus mortuorũ
deliteſcentes uiuentibus plagas tendunt. itaq; ſiue illud

periculum, quod imminet, uitari poteſt, uideri uolũt id placati auertiſſe, ſiue non poteſt, id agunt, ut propter illorum contentum accidiſſe uideatur. Itaq; ſibi apud homines, qui eos neſciunt, authoritatem, ac timorem pariunt. Hac uerſutia, et his artibus notitiam ueri, ac ſingularis Dei apud omnes gentes inueterauerunt. Suis enim uitijs perditi ſæuiunt, & craſſantur, ut perdant. Icirco etiam humanas hoſtias excogitauerunt, ipſi hoſtes humani generis, ut quàm multas deuorarent animas.

Cur Deus humano generi ſic patiatur illudi, & quod tribus de cauſis uana eſt eorum religio. *Caput* XVIII

Dicet aliquis, cur ergo Deus hæc fieri patitur? nec tam malis ſuccurrit erroribus? ut mala cum bonis pugnent, ut uitia ſint aduerſa uirtutibus, ut habeat alios, quos puniat, alios, quos honoret. Vltimis enim temporibus ſtatuit de uiuis, ac mortuis iudicare, de quo iudicio mihi erit in ultimo libro diſputatio. Differt ergo, donec ueniat temporum finis, quo effundat iram ſuam in poteſtate, ac uirtute cœleſti, ſicut uatum prædicta priorum terribili monitu horrificant. Nunc autem patitur homines errare, & aduerſum ſe quoque impios eſſe, ipſe iuſtus, & mitis, & patiens. Nec enim fieri poteſt, ut non is, in quo perfecta ſit uirtus, ſit etiam perfecta patientia. Vnde quidam putant, ne iraſci quidem Deum omnino, quod affectibus, qui ſunt ptur-

bationes animi, ſubiectus non ſit, quia fragile eſt omne animal, quod affiatur, & commouetur. Quæ per ſuaſio ueritatem, atque religionem funditus tollit. Sed ſeponatur interim locus hic nobis de ira Dei diſſerendi, quod & uberior eſt materia & opere proprio latius exequenda. Illos ergo nequiſſimos ſpiritus quiſquis ueneratus fuerit, & ſecutus, nec cœlo, nec luce potietur, quæ ſunt Dei, ſed in illis decidet, quæ in diſtributione rerũ attributa eſſe ipſi malorum principi diſputauimus, in tenebras ſcilicet, & inferos, et in ſupplicium ſempiternum. Docui religiones Deorum triplici ratione uanas eſſe. Vna, quod ſimulachra ipſa, quæ coluntur, effigies ſint hominum mortuorum. Eſt autem peruerſum, & incongruens, ut ſimulachrum hominis à ſimulachro Dei colatur, colit enim quod eſt deterius, & imbecillius. Tum inexpiabile facinus eſſe, deſerere uiuentem, ut defunctorum monimentis ſeruias, qui nec uitam, nec lucem dare cuiquam poſſunt, qua ipſi carent. Nec eſſe alium quenquam Deum, præter unum, cuius iudicio, ac poteſtati omnis anima ſubiecta ſit. Altero, quod ipſæ imagines ſacræ, quibus inaniſſimi homines ſeruiunt, omni ſenſu carent, quoniam terra ſint. Quis autem non intelligat, nefas eſſe, rectum animal curuari, ut adoret terram? quæ icirco pedibus noſtris ſubiecta eſt, ut calcanda nobis, non adoranda ſit, qui ſumus ideo excitati, et ex eo ſtatum ſublimem præter cæteras animantes accepimus, ut non reuoluamur deorſum, ne hunc cœleſtem uultum proijciamus ad terram, ſed oculos eò dirigamus, quò illos naturæ ſuæ conditio direxit, nihilq; aliud adoremus, nihil

colamus, niſi ſolum artificis, parentisq́; noſtri unicum numen, qui propterea hominem rigidum figurauit, ut ſciamus nos ad ſuperna, & cœleſtia prouocari. Tertio, quod ſpiritus, qui præſunt ipſis religionibus, condemnati, & abiecti à deo per terram uolutentur, qui nõ tantum nihil præſtare cultoribus ſuis poſſint, quoniam rerum poteſtas penes unum eſt, uerum etiam mortiferis eos illecebris, & erroribus perdant, quoniam hoc illis quotidianũ eſt opus, tenebras hominibus obducere, ne quæratur ab illis uerus Deus. Non *igitur colendi ſunt, quia ſententiæ* Dei *ſubiacent.* Eſt *enim piaculum maximum, addicere ſe poteſtati eorum, q̃bus, ſi iuſtitiam ſequare, potentior eſſe poſſis, & eos adiuratione diuini nominis expellere, ac fugare.* Quod *ſi apparet religiones iſtas tot modis eſſe uanas, quibus docui, manifeſtum eſt, eos, qui uel mortuis ſupplicant, uel terram uenerantur, uel ſpiritibus impuris animas ſuas mancipant, rationem hominum non tenere, eosq́; impietatis, ac ſceleris ſui ſupplicia penſuros, qui rebelles aduerſus parentem generis humani* Deum, *ſuſceptis inexpiabilibus ſacris fas omne uiolarunt.*

Quod in cultu ſimulachrorum nulla poteſt eſſe religio, nam à ſimulatione ideſt à fallacia dicta ſunt.

Caput XIX.

Q*Vicunque igitur ſacramentum hominis tueri, rationemq́; naturæ ſuæ nititur obtinere, ipſe ſe ab humo ſuſcitet, & erecta mente oculos ſuos tendat in cœlum, non ſub pedibus quærat* Deum, *nec à ueſtigijs ſuis eruat, quod adoret, quia*

quicquid homini ſubiacet, infra hominem ſit neceſſe eſt. Sed quærat in ſublimi, quærat in ſummo, quia nihil poteſt homine maius eſſe, niſi quod fuerit ſupra hominem. Deus autem maior eſt homine, ſupra ergo nõ infra eſt. Nec in ima potius, ſed in ſumma regione quærendus eſt. Quare non eſt dubium, quin religio nulla ſit, ubicunq; ſimulachrum eſt. Nam ſi religio ex diuinis rebus eſt, diuini autem nihil eſt, niſi in cœleſtibus rebus, carent ergo religione ſimulachra, quia nihil poteſt eſſe cœleſte in ea re, quæ fit ex terra, quod q̃dem de nomine ipſo ſapienti apparere poteſt. Quicquid enim ſimulatur, id falſum ſit neceſſe eſt, nec poteſt unquam ueri nomen accipere, quod ueritatem fuco, & imitatione mentitur. Si autem omnis imitatio nõ res potiſſimum ſeria, ſed quaſi ludus, ac iocus eſt, non religio in ſimulachris, ſed mimus religionis eſt. Præferendum eſt igitur uerum omnibus falſis. Calcanda terrena, ut cœleſtia conſequamur. Ita enim res ſe habet, ut quiſque animam ſuam, cuius origo de cœlo eſt, ad inferna, & ima proſtrauerit, eò cadat, quò ſe ipſe deiecerit. Ideóq; oportet rationis, ac ſtatus ſui memorem, non niſi ad ſuperna niti ſemper, ac tendere. Quod qui fecerit hic planè ſapiens, hic iuſtus, hic homo, hic cœlo, Deoq; dignus iudicabitur, quem ſuus parens non humilem, nec ad terram, more quadrupedum abiectum, ſed ſtantem potius, ac rectum, ſicut eum fecit, agnouerit.

Breuis epilogus, quo dicit, gentibus ſuperatis ſibi à philoſophis grauius imminere certamen. Cap. XX.

Eracta eſt igitur (ni fallor) magna, & diffi
P cilis ſuſcepti operis portio, & maieſtate cœ
leſti ſuggerente nobis dicendi facultatem, inueteratos depulimus errores. Nunc uero maior nobis, ac difficilior cũ philoſophis propoſita luctatio eſt, quorum ſumma doctrina, & eloquentia, quaſi moles aliqua mihi opponitur. Nam ut illic multitudine, ac propè conſenſu omnium gentium premebamur, ita hic authoritate præſtantium omni genere laudis uirorum. Quis autem neſciat plus eſſe momenti in paucioribus doctis, quàm in pluribus imperitis? Sed non eſt deſperandum, iſtos quoque de ſententia, Deo, ac ueritate ducibus poſſe depelli. Nec tam pertinaces fore arbitror, ut clariſſimum ſolem ſanis, ac patentibus oculis uidere ſe negent. Modo illud uerum ſit, quod ipſi ſolent profiteri, ſtudio inueſtigandæ ueritatis ſe teneri. Efficiam profecto, ut quæſitam ueritatem diu & aliquando inuentam eſſe credant, & humanis ingenijs inueniri non potuiſſe fateantur.

L·COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER TERTIVS DE FALSA SAPIENTIA AD CONSTANTINVM IMPERATOREM.

Commendatur in primis ueritas, & omnium præfertur eloquentiæ, & quare eam non ſint aſſecuti philoſophi, aperitur, & quare ſtylo ſimplici ſacra ſcribantur eloquia, & quod philoſophis tunc maxime credendũ eſt, cum ſuã ignorantiã profitentur. Cap. I.

u

Ellem mihi, quoniam ueritas in obſcuro latere adhuc exiſtimatur, uel errore, atq; imperitia uulgi uarijs, & ineptis ſuperſtitionibus ſeruientis, uel philoſophis prauitate ingeniorum turbantibus eam potius q̃ illuſtrantibus, & ſi non qualis in M·T· *fuit, quia præcipua, & admirabilis fuit, aliquam tamen proximã eloquentiæ contingere facultatem, ut quantum ueritas ui ſua propria ualeat, tantum ingenij quoq; uiribus nixa exereret ſe aliquando, & diſcuſſis, conuictis'q; tam publicis, quàm eorum, qui ſapientes putantur, erroribus, humano generi clariſſimũ lumen inferret. Quod quidem duabus ex cauſis fieri uellem, uel quod magis poſſent credere homines ornatæ ueritati, qui etiã mendacio credunt, capti orationis ornatu, lenocinioq; uer-*

borum, uel certe, ut ipſi philoſophi ſuis armis potiſſi-mum, quibus placere ſibi, & confidere ſolent, opprimerentur à nobis. Sed *quoniam* Deus *hanc uoluit rei eſſe naturam, ut ſimplex, & nuda ueritas eſſet luculentior, quia ſatis ornata per ſe eſt, ideóq; ornamentis extrinſecus additis fucata corrumpitur, mendacium uero ſpecie placet aliena, quia per ſe corruptum uaneſcit, ac defluit, niſi aliunde ornatu quæſito circumlitum fuerit, ac politum, æquo animo fero, ingenium mihi mediocre fuiſſe conceſſum.* Verum *ego non eloquentiæ, ſed ueritatis fiducia ſuſcepi hoc opus, fortaſſe maius, quàm poſſit meis uiribus ſuſtineri, quod tamen etiam ſi ego defecerim,* Deo, *cuius eſt hoc munus, adiuuante, ueritas ipſa complebit.* Etenim *cum ſciam maximos quoque oratores à cauſidicis mediocribus ſæpe uictos, quod tanta eſt potentia ueritatis, ut ſeipſam, quamuis in rebus exiguis, ſua claritate defendat, cur hanc ego in maxima cauſa ab ingenioſis quidem illis, ac diſertis uiris, ſed tamen falſa dicentibus oppreſſum iri putem? ac non illa, ſi minus oratione noſtra, quæ de tenui fonte admodum exilis emanat, lumine tamen ſuo clara, & illuſtris appareat?* Nec *ſi philoſophi doctrina literarum mirabiles extiterint, ego etiam illis ſcientiam ueri, cognitionemq; conceſſerim, quam nemo cogitando, aut diſputando aſſequi poteſt.* Neque *enim nunc reprehendo eorum ſtudium, qui ueritatem ſcire uoluerunt, quia naturam hominis* Deus *ueri adipiſcendi cupientiſſimam fecit, ſed id arguo, id reuinco, quod honeſtam illorum, & optimam uoluntatem non ſit ſecutus effectus, quia*

neque quid eſſet uerum ipſum ſciebant, neque quomodo, aut ubi, aut qua mente quærendum. Ita dum ſuccurrere humanis erroribus cupiunt, ipſi ſe in plagas, & errores maximos induxerunt. Ad hoc igitur me opus coarguendi philoſophiam, ſuſceptæ materiæ ordo ipſe deduxit. Nam cum error omnis aut ex religione falſa oriatur, aut ex ſapientia, in eo conuincendo neceſſe eſt utrunque ſubuertere. Cum enim ſit nobis diuinis literis traditum, cogitationes omnium philoſophorum ſtultas eſſe, idipſum re, & argumentis docendum eſt, ne quis honeſto ſapientiæ nomine inductus, aut inanis eloquentiæ ſplendore deceptus, humanis malit quàm diuinis credere, quæ quidem tradita ſunt breuiter, ac nude. Nec enim decebat aliter, ut cum Deus ad hominem loqueretur, argumentis aſſereret ſuas uoces, tanquam fides ei non haberetur, ſed, ut oportuit, eſt locutus, quaſi rerum omnium maximus iudex, cuius non eſt argumentari, ſed pronuntiare uerum, ipſe ut Deus. Nos autem, cum ad res ſingulas teſtimonia diuinæ uocis habeamus, profecto monſtrauimus, quanto certioribus argumentis poſſint uera defendi, cum etiam falſa ſic defendantur, ut uera ſoleant uideri, quare non eſt, quod philoſophis tantum honoris habeamus, ut eorum eloquentiam pertimeſcamus. Loqui enim bene potuerunt, ut homines eruditi, uere autem loqui nullo modo, quia ueritatem non didicerant ab eo, qui eius potens eſſet. Nec ſanè magnum aliquid efficiemus, quod illos ignorantiæ redarguemus, quam ipſi ſæpiſſime confitentur in eo ſolo, quoniam non eis creditur, in quo

ſolo credi debuit, conabor oſtendere nunquam illos tam ueridicos fuiſſe, quàm cum ſententiam de ſua ignoratione dixerunt.

Quod ipſo nomine philoſophiæ conuincitur, q̃ inanis fuerit gentiliter philoſophantiũ occupatio. Cap. II.

NUnc quoniam duobus ſuperioribus libris religionum falſitas demonſtrata eſt, nec non origo ipſa totius erroris expoſita, huius libri munus eſt philoſophiam quoque oſtendere, quàm inanis, & falſa ſit, ut omni errore ſublato, ueritas patefacta clareſcat. Ordiamur itaq; a cõmuni philoſophiæ nomine, ut ipſo capite destructo, facilior nobis aditus pateat ad excindendum omne corpus, ſi tamen poteſt corpus uocari, cuius partes, ac mẽbra diſcordẽt, nec ulla compage inter ſe cohæreant, ſed quaſi diſiecta, & diſſipata palpitare potius quàm uiuere uideantur. Philoſophia eſt (ut nomen indicat) ipſiq; definiunt, ſtudium ſapientiæ. Unde igitur probem magis philoſophiam non eſſe ſapientiam, quàm ex ipſius nominis ſignificatione? Qui enim ſapientiæ ſtudet, utique non dum ſapit, ſed ut ſapere poſſit ſtudet. In cæteris artibus ſtudium quid efficiat, & quo tendat, apparet, quas cum diſcendo aliquis aſſecutus eſt, iam non ſtudioſus artificij, ſed artifex nominatur. At enim uerecundiæ cauſa ſtudioſos ſe ſapientiæ, non ſapientes uocauerunt. Immo uero Pythagoras, qui hoc primus nomen inuenit, cum paulo plus ſaperet, quàm illi priores, qui ſe ſapientes putauerunt,

intellexit nullo humano ſtudio poſſe ad ſapientiā perueniri. Et ideo non oportere incomprehenſæ, atq; imperfectæ rei perfectum nomen imponi. Itaq; cum ab eo quæreretur, quem nam ſe profiteretur, Reſpondit philoſophum, ideſt quæſitorem ſapientiæ. Si ergo philoſophia ſapientiam quærit, nec ipſa ſapientia eſt, q̃a neceſſe eſt aliud eſſe, quod quærit, aliud, quod quæritur, nec quæſitio ſapientiæ recta eſt, quia nihil poteſt inuenire. Ego uero ne ſtudioſos quidem ſapientiæ philoſophos eſſe concesſerim, quia illo ſtudio ad ſapientiam non peruenitur. Nam ſi facultas inueniendæ ueritatis huic ſtudio ſubiaceret, & ſi eſſet id ſtudium tanquam iter ad ſapientiam, aliquando eſſet inuēta. Cum uero tot temporibus, tot ingenijs in eius inquiſitione contritis, non ſit comprehenſa, apparet nullam eſſe ibi ſapientiā. Non ergo ſapientiæ ſtudent, qui philoſophantur, ſed ipſi ſtudere ſe putant, q̃a illud, quod quærunt, ubi, aut quale ſit neſciunt. Siue ergo ſapientiæ ſtudent, ſiue non ſtudent, ſapientes non ſunt, quia nunquā reperiri poteſt quod aut non recte quæritur, aut omnino non quæritur.

Ex quibus rebus philoſophia conſtet, Et quis fuerit author academicæ ſectæ, quæ nihil certe definit, ſolamq; opinionem eſſe in philoſophia gentilium, qui ideo plus audent, quia errores eorum non arguit niſi Deus. Caput III

u Ideamus tamen idipſum, poſſit'ne hoc ſtudio reperiri aliquid, an nihil. Duabus re-

bus uidetur philoſophia conſtare, ſcientia, & opinatione, nec ulla alia re. Scientia ab ingenio uenire non poteſt, nec cogitatione comprehendi, quia in ſeipſo habere propriam ſcientiam, non hominis, ſed Dei *eſt.* Mor*talis autem natura non capit ſcientiam, niſi quæ ueniat extrinſecus.* I*circo enim oculos, & aures, & cæteros ſenſus patefecit in corpore diuina ſolertia, ut per eos aditus ſcientia perueniret ad mentem.* N*am cauſas naturalium rerum diſquirere, aut ſcire uelle, ſol utrum'ne tantus, quantus uidetur, an multis partibus maior ſit, quàm omnis hæc terra.* I*tem* L*una globoſa ſit, an concaua, & ſtellæ utrum'ne cohæreant cœlo, an per aerem libero curſu ferantur, cœlum ipſum qua magnitudine, qua materia conſtet, utrum quietum ſit, an mobile, an incredibili celeritate uoluatur.* Q*uanta ſit terræ craſſitudo, aut quibus fundamentis librata, & ſuſpenſa ſit, hæc inquam diſputando, & coniecturis uelle comprehendere, tale eſt profectò, quale ſi diſſerere uelimus, qualem eſſe arbitramur cuiuſpiá remotiſſimæ gentis urbem, quam nunquam uidimus, cuiuſq; nihil aliud, q̃ nomen audiuimus.* S*i nobis in ea re ſcientiam uendicemus, quæ non poteſt ſciri, non'ne inſanire uidemur, qui id affirmare audeamus, in quo reuinci poſſimus?* Q*uanto magis qui naturalia, quæ ſciri ab homine non poſſunt, ſcire ſe putant, furioſi, dementesq; ſunt iudicandi.* R*ectè ergo* S*ocrates, & eum ſecuti academia ſcientiam ſuſtulerunt, quæ non diſputantis, ſed diuinãtis eſt.* S*upeſt ut opinatio in philoſophia ſola ſit.* N*am unde abeſt ſciẽtia, id totum poſſedit opinatio.* I*d enim opinatur quiſq;, quod neſcit.*

Illi autem, qui de rebus naturalibus diſputant, opinantur ita eſſe, ut diſputant. Neſciũt igitur ueritatem, quoniam ſcientia certi eſt, opinatio incerti. Redeamus ad illud ſuperius exemplum. Age opinemur de ſtatu, et qualitate urbis illius, quæ nobis rebus omnibus præter nomen ignota eſt. Veriſimile eſt in plano ſitam lapideis mœnibus, ædificijs ſublimibus, uijs pluribus, magnificis, ornatisq; delubris. Deſcribamus, ſi placet, mores, habitumq; ciuiũ. Sed cum hæc dixerimus, alius contraria diſputabit, & cum hic quoq; perorauerit, ſurget & tertius, & alij deinceps, & opinabũtur multo diſparia, quàm nos ſumus opinati. Quid ergo erit ex omnibus certius? fortaſſe nihil. At omnia ſunt dicta, quæ in rerum natura cadunt, ut neceſſe ſit aliquid eorum eſſe uerum. At neſcietur, quis uerum dixerit. Poteſt fieri, ut omnes ex parte aliqua errauerint, ex parte attigerint ueritatem. Stulti ergo ſumus, ſi hoc diſputatione quæramus. Poteſt enim ſuperuenire aliquis, qui opiniones noſtras derideat, noſq; pro inſanis habeat, qui uelimus id, quod neſcimus, quale ſit opinari. Verum non opus eſt longe poſita conquirere. unde nemo fortaſſe ueniat, q nos redarguat. Age opinemur, qd nunc in foro geratur, quid in curia, longum eſt id quoq; dicamus, interpoſito uno pariete qd fiat, nemo poteſt id ſcire; niſi qui audiuerit, aut uiderit. Nullus enim audet id dicere, quia ſtatim non uerbis, ſed re ipſa præſenti refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philoſophi, qui diſputant in cœlo quid agatur, ſed eo id impune facere arbitrantur, qa nullus exiſtit, qui errores eorum coarguat. Quod ſi exi-

ſtimarent deſcenſurum eſſe aliquem, qui eos delirare, ac mentiri diceret, nunquam quicquam de ijs rebus, quas ſcire non poſſunt, diſputarent. Nec tamen ideo felicior putanda eſt eorum impudentia, & audacia, quæ non redarguuntur. Redarguit enim Deus, cui ſoli ueritas nota eſt, licet conniuere uideatur, atq; hominum ſapientiam pro ſumma ſtultitia computat.

Quomodo Zeno, & Socrates totam philoſophiam ſuſtulerunt de medio, quæ quaſi quodam ciuili bello confecta eſt. Caput IIII

Recte igitur Zeno, ac ſtoici opinationem repudiarunt. Opinari enim te ſcire, quod neſcias, non eſt ſapiētis, ſed temerarij potius, ac ſtulti. Ergo ſi neq; ſciri quicquam poteſt (ut Socrates docuit) nec opinari oportet (ut Zeno) tota philoſophia ſublata eſt. Quid, qđ non tantum ab his duobus euertitur, qui philoſophiæ principes fuerunt, ſed ab omnibus, ut iam uideatur iampridem ſuis armis eſſe confecta. In multas ſectas philoſophia diuiſa eſt, & omnes uaria ſentiunt. In qua ponimus ueritatem? in omnibus certe non poteſt, deſignemus quamlibet. nempe in cæteris omnibus ſapientia non erit. Tranſeamus ad ſingulas. Eodem modo quicquid uni dabimus, cæteris auferemus. Vnaquæq; enim ſecta omnes alias euertit, ut ſe, ſuaq; confirmet. Nec ulla alteri ſapere cōcedit, ne deſipere fateatur, ſed ſicut alias tollit, ſic ipſa quoq; ab alijs tollitur omnibus. Nihilo minus enim philoſophi ſunt, qui eam ſtultitiæ accuſant. Quamcunq; laudaueris,

ueris, ueramq́; dixeris, à philoſophis uituperatur, ut falſa. Credemus'ne igitur uni ſe, ſuáq; doctrinam laudanti, an multis unius alterius ignorantiam culpantibus? Rectius ergo ſit neceſſe eſt, quod plurimi ſentiunt, quàm quod unus. Nemo. n. poteſt de ſe recte iudicare, quod nobilis poeta teſtatur. Ita. n. comparatam eſſe hominum naturam omnium, ut aliena melius uideant, et diiudicent, quàm ſua. Cum igitur omnia incerta ſint, aut omnibus credendum ſit, aut nemini. Si nemini, ſapientes ergo nō ſunt, quia ſinguli ſapiētes eſſe ſe putant, ſi omnibus æque non ſunt ſapientes, qa ſinguli ab oībus eſſe negantur ſapientes. Pereūt igitur uniuerſi hoc modo, & tanquam Sparti illi poetarum, ſic ſe inuicem iugulant, ut nemo ex omnibus reſtet. Quod eo fit, qa gladium habent, ſcutum non habent. Si ergo ſingulæ ſectæ multarum ſectarum iudicio ſtultitiæ conuincuntur, omnes igitur uanæ, atq; inanes reperiuntur. Ita ſe ipſam philoſophia conſumit, et conficit. Quod cum intelligeret Arceſilas Academiæ conditor, reprehenſiones omnium inter ſe collegit, confeſſionemq́; ignorantiæ clarorum philoſophorum, armauitq; ſe aduerſus oēs. ita conſtituit nouam non philoſophandi philoſophiā. Eo igitur authore duo philoſophiæ genera eſſe cœperunt. Vnum illud uetus, quod ſcientiā ſibi uendicat, alterum nouum repugnans, qd̄ eam diſtrahit. In his duobus generibus uideo diſſidium, & quaſi ciuile bellum, ſapientiam, quæ diſtrahi non poteſt, in qua parte ponemus? Si natura rerum ſciri poteſt, hæc tironum caterua interibit, ſi non poteſt, ueterani conficiētur. Si pares fuerint, nihilo minus peribit dux omnium philo-

ſophia, quia diſtracta eſt. Nihil enim poteſt ſine interitu ſuo ſibi eſſe contrarium. Si autem (ut docui) nulla poteſt eſſe in homine interna, & propria ſcientia, ob fragilitatem conditionis humanæ, Arceſilæ manus uicit. Sed ne ipſa quidem ſtabit, quia non poteſt omnino nihil ſciri.

Contra academicos, quod multa ſcire & natura rerum, & uitæ neceſſitas cogit. Caput V

s Vnt enim multa, quæ natura ipſa nos ſcire, & uſus frequens, & uitæ neceſſitas cogit. Itaq; pereundum eſt, niſi ſcias quæ ad uitã ſunt utilia, ut appetas, quæ periculoſa, ut fugias, et uites. Præterea multa ſunt, quæ uſus inuenit. Nam ſolis ac lunæ uarij curſus, et meatus ſyderum, et ratio temporum deprehenſa eſt, & natura corporum à medicis, herbarumq; uires, & ab agricolis natura terrarũ, nec non imbrium futurorum, ac tempeſtatum ſigna collecta ſunt. Nulla deniq; ars eſt, quæ non ſcientia conſtet. Debuit ergo Arceſilas, ſiquid ſaperet, diſtinguere, quæ ſciri poſſent, quæue neſciri. Sed ſi id feciſſet, ipſe ſe in populum redegiſſet. Nam uulgus interdum plus ſapit, q̃a tantum, quantum opus eſt, ſapit. A quo ſi quæras utrũ ſciat aliqd an nihil, dicet ſe ſcire quæ ſciat, fatebitur ſe neſcire quæ neſciat. Recte ergo aliorũ ſuſtulit diſciplinas, ſed non recte fundauit ſuã. Ignoratio .n. rerum omnium non poteſt eſſe ſapientia, cuius eſt ſcire proprium. Ita cum philoſophos expugnauerit, ac docuerit, eos nihil ſcire, ipſe quoq; nomen philo

ſophi perdidit, quia doctrina eius eſt nihil ſcire. Nã qui alios reprehendit, quod neſciant, ipſe debet ſciens eſſe. Cum autem nihil ſciat, quæ peruerſitas, quæ'ue inſolentia eſt, ob idipſum ſe philoſophum conſtituere, propter quod cæteros tollat? Poſſunt enim ſic reſpondere, ſi nihil nos ſcire conuiceris, & ideo non eſſe ſapientes, quia nihil ſciamus, ergo ne tu quidem es ſapiens, quia te quoq; confiteris nihil ſcire. Quid ergo promouit Arceſilas, niſi qđ confectis omnibus philoſophis, ſeipſum quoq; eodem mucrone transfixit?

Quomodo ſapientia in medio errantium fuerit. Et academici contra phyſicos, & phyſici contra academicos dimicauerint. Et quæ ſint aſyſtatorum exempla quæſtionum. Et quod rationes cœleſtium, ſiue naturalium ſciri non poſſint. Caput VI

n *Vſquam'ne igitur ſapiẽtia eſt? Immo uero inter philoſophos fuit, ſed nemo uidit. Alij putauerunt, ſciri poſſe omnia, hi ſapientes utiq; non fuerunt. Alij nihil, ne hi quidem ſapientes fuerunt. Illi, quia plus homini dederunt, hi, quia minus. Vtriſq; in utranq; partem modus defuit. Vbi ergo ſapientia eſt, ut neq; te omnia ſcire putes, qđ Dei eſt, neq; omnia neſcire, quod pecudis. Eſt enim aliquid mediũ, quod ſit hominis, id eſt ſcientia cum ignoratione coniũcta, et temperata. Scientia in nobis ab anima eſt, quæ oritur è cœlo, ignoratio à corpore, quod eſt è terra. Vnde nobis et cum Deo, et cum animalibus eſt aliqua cõmunitas. Ita quoniã ex his duobus conſtamus elemẽ*

tis, quorum alterum luce præditum eſt, alterum tenebris, pars nobis data eſt ſcientiæ, pars ignorantiæ, p̄ hunc quaſi pontem tranſire ſine cadendi periculo licet, nam ſic illi omnes, qui in alteram partem inclinauerunt, aut dextro, aut ſiniſtrouerſus ceciderunt, utraq; autem pars quomodo errauerit dicam. Academia cōtra phyſicos ex rebus obſcuris argumētati ſunt, nullam eſſe ſcientiam, & exemplis paucarum rerū incomprehenſibilium contenti, amplexi ſunt ignorantiam, tanquam ſcientiam totam ſuſtuliſſent, q̄a in parte ſuſtulerant. Phyſici contra ex ijs, quæ aperta ſunt, argumentum trahebant, oīa ſciri poſſe, contentiq; perſpicuis retinebant ſcientiam, tanquam totam defendiſſent, quia ex parte defenderant. Itaq; neq; hi clara, neq; illi obſcura uiderunt, ſed utriq;, dum ſolam ſcientiam conſertis manibus uel retinent, uel eripiunt, nō uiderunt, in medio conſtitutam fore, quæ illos ad ſapiētiam tranſmitteret. Verum Arceſilas ignorātiæ magiſter, cum Zenoni obtrectaret principi ſtoicorum, ut totam philoſophiam euerteret (authore Socrate) ſuſcepit hanc ſententiam, ut affirmaret nihil ſciri poſſe. Itaque coarguit æſtimationem philoſophorum, qui putaſſent ingenijs ſuis erutam eſſe, atque inuentam ueritatem, uidelicet quia mortalis fuerat illa ſapientia, paucisq; ante temporibus inſtituta. ad ſummum iam incrementum peruenerat, ut iam neceſſario conſeneſceret, ac periret, repente extitit academia tanquam ſenectus philoſophiæ, quæ illam conficeret iam defloreſcentem. Rectéq; uidit Arceſilas, arrogantes, uel potius ſtultos eſſe, qui putent

ſcientiam ueritatis coniectura poſſe comprehendi. Sed tamen falſa dicentem redarguere non poteſt, niſi qui ſcierit ante, quid ſit uerum. Quod Arceſilas ueritate non cognita facere conatus, introduxit genus philoſophiæ ἀσύστατον, quod latine inſtabile, ſiue inconſtans poſſumus dicere. Vt enim nihil ſciendum ſit, aliquid ſciri neceſſe eſt. Nam ſi omnino nihil ſcias, id ipſum nihil ſciri poſſe tolletur. Itaq; qui uelut ſententiæ loco pronuntiat, nihil ſciri, tanquam præceptum profitetur, & cognitum, ergo aliquid ſciri poteſt. Huic ſimile eſt illud, quod in ſcholis proponi ſolet in aſyſtati generis exemplum, ſomniaſſe quendam ne ſomnijs crederet. Si enim crediderit, tum ſequitur, ut credendum non ſit. Si autem non crediderit, tunc ſequitur, ut credendum ſit. Ita ſi nihil ſciri poteſt, neceſſe eſt id ipſum ſciri, quod nihil ſciatur. Si autem ſcitur, poſſe nihil ſciri, falſum eſt ergo quod dicitur, nihil ſciri poſſe. Sic inducitur dogma ſibiipſi repugnans, ſeq; diſſoluens. Sed homo uerſutus cæteris philoſophis uoluit ſcientiam eripere, ut eam domi abſconderet. Nam ſibi illam profecto non adimit, qui aliquid affirmat, ut cæteris adimat, ſed nihil agit. apparet enim, ac furtum ſuum prodit. Quanto faceret ſapientius, ac uerius, ſi exceptione facta, diceret cauſas, rationeſq; duntaxat rerum cœleſtium, ſeu naturalium, quia ſunt abditæ, neſciri poſſe, quia nullus doceat, nec quæri oportere, quia inueniri quærendo non poſſunt. Qua exceptione interpoſita, & phyſicos admonuiſſet, ne quærerent ea, quæ modum excederent cogitationis humanæ, & ſeipſum calumniæ inuidia liberaſſet, & nobis

certe dediſſet aliquid, quod ſequeremur. Nunc autem cum ab his ſequendis nos retraxerit, ne uelimus plus ſcire, quàm poſſimus, non minus à ſe quoq; ipſo retraxit. Quis eum uelit laborare, ne quicquam ſciat? aut eiuſmodi ſuſcipere doctrinam, ut etiã communem ſcientiam perdat? Quæ ſi doctrina eſt, ſcientia conſtet neceſſe eſt. Si non eſt, quis tam ſtultus eſt, ut diſcendum id putet, in quo aut nihil diſcitur, aut omnino dediſcitur? Quare ſi neq; omnia ſciri poſſunt, quod phyſici putauerũt, neq; nihil, quod academici, philoſophia omnis extincta eſt.

De morali philoſophia, & quare ſicut utilior, ita & cæteris philoſophiæ partibus ſit facilior. quæ fuerint omnium philoſophorũ ferè ſententiæ de ſummo bono. Cap. VII.

Tranſeamus nunc ad alteram philoſophiæ partem, quam ipſi moralẽ uocant, in qua totius philoſophiæ ratio continetur. Siquidem in illa phyſica ſola oblectatio eſt, in hac etiam utilitas, & quoniam in diſponendo uitæ ſtatu, formandisq; moribus periculo maiori peccatur, maiorem diligentiam neceſſe eſt adhiberi, ut ſciamus quomodo nos oporteat uiuere. Illic enim poteſt uenia concedi, quia ſiue aliquid dicunt, nihil proſunt, ſiue delirant, nihil nocent. Hic uero nullus diſſidio, nullus errori eſt locus. Omnes unum ſentire oportet, ipſamq; philoſophiam uno quaſi ore præcipere, quia ſiquid fuerit erratum, uita omnis euertitur, in illa priori parte, ut periculi minus, ita plus difficultatis eſt, quod ob-

ſcura rerum ratio cogit diuerſa, & uaria ſentire, hic ut periculi plus, ita minus difficultatis, quod ipſe uſus rerum, & quotidiana experimenta poſſunt docere quid ſit uerius, & melius. Videamus ergo utrum'ne conſentiant, aut quid nobis afferant, quo rectius in uita degatur. Non neceſſe eſt omnia circuire, unum eligamus, ac potiſſimum, quod eſt ſummum, ac principale, in quo totius ſapientiæ cardo uerſatur. Epicurus ſummum bonum in uoluptate animi eſſe cenſet. Ariſtippus in uoluptate corporis. Calliphon, & Dinomachus cyrenaici honeſtatem cum uoluptate iunxerunt. Diodorus in priuatione doloris ſummum bonum poſuit. Hieronymus in non dolendo. Peripatetici autem in bonis animi, & corporis, & fortunæ. Herilli ſummum bonum eſt ſcientia. Zenonis cum natura congruenter uiuere. Quorundam ſtoicorum uirtutem ſequi. Ariſtoteles in honeſtate, ac uirtute ſummum bonum collocauit. Hæ ſunt fere omnium ſententiæ. In tanta diuerſitate, quem ſequimur? Cui credimus? Par eſt omnibus authoritas. Si eligere poſſumus quod eſt melius, iã non eſt philoſophia nobis neceſſaria, q̃a ſapientes iam ſumus, qui de ſapientum ſententijs iudicamus. Cum uero diſcendæ ſapientiæ cauſa ueniamus, qui poſſumus iudicare, qui non dum ſapere cœperimus? Maxime cum præſto aſſit academicus, qui nos pallio retrahat, ac uetet cuiquam credere, nec tamen afferat ipſe quod ſequamur.

Quod uera ſapientia docet, ſummum bonum hominis non eſſe animi, uel corporis uoluptatem,

aut aliquid eorum, quæ à philoſophis ſunt propoſita. Caput VIII.

Vid ergo ſupereſt, niſi ut omiſſis litigationibus furioſis, ac pertinacibus, ueniamus ad iudicem illum, ſcilicet datorem ſimplicis, et quietæ ſapientiæ, qui non tantum formare nos, ac inducere in uiam poſſit, uerum etiam de controuerſijs iſtorum ferre ſententiam. Hic nos docet, quid ſit hominis uerum, ac ſummum bonum, de quo prius quàm dicere incipio, illæ omnes ſententiæ ſunt refellendæ, ut appareat neminem illorum fuiſſe ſapientem. Cum de officio hominis agatur, oportet ſummum ſummi animalis bonum in eo conſtitui, quod commune cum cæteris animalibus eſſe non poſſit. Sed ut feris dentes, armentis cornua, uolucribus pennæ propria ſunt, ſic homini aliquid ſuum debet aſcribi, ſine quo rationem ſuæ conditionis amittat. Nam quod uiuendi, aut generandi cauſa datum eſt omnibus, eſt quidem bonum naturale, ſummum tamen non eſt, niſi quod eſt unicuiq; generi proprium. Sapiens ergo non fuit, qui ſummum bonum credidit animi uoluptatem, quoniam ſiue illa ſecuritas, ſiue gaudium eſt, communis eſt omnibus. Ariſtippo ne reſpondendum quidem duco, quem in corporis ſemper uoluptatem intuentem, nihilq; aliud quàm uentri, & ueneri ſeruientem, nemini dubium eſt hominem nó fuiſſe. Sic enim uixit, ut nihil inter eum, pecudem'q; diſtaret, niſi unũ, quod loquebatur. Quod ſi Aſino, aut Cani, aut Sui facultas loquendi tribuatur, quæraſq; ab his, quid ſibi uelint, cum fœminas tam rabide conſectantur, ut uix diuelli queant, cibos etiam, potum'q; ne-

gligant, cur aut alios mares uiolenter abigant, aut ne uicti quidem abſiſtant, ſed à fortioribus ſæpe contriti, eo magis inſectentur. cur nec imbres, nec frigora pertimeſcant, laborem ſuſcipiant, periculum nõ recuſent. Quid aliud reſpondebunt, niſi ſummum bonum eſſe corporis uoluptatem? eá ſe appetere, ut afficiantur ſuauiſſimis ſenſibus, eosq; eſſe tanti, ut aſſequendorum cauſa, nec laborem ſibi ullum, nec uulnera, nec mortem ipſam recuſandam putent. Ab his' ne igitur præcepta uiuendi petemus, qui hoc idem ſentiunt, quod animæ rationis expertes? Aiunt Cyrenaici uirtutem ipſam ex eo ipſo eſſe laudandam, quod ſit efficiens uoluptatis. uerum ergo inquit obſcœnus canis, aut ſus ille lutulentus. Nam ideo cum aduerſario ſumma uirium cõtentione depugno, ut uirtus mea pariat mihi uoluptatem, cuius expers ſim neceſſe eſt, ſi uictus abſceſſero. Ab his ergo ſapere diſcemus, quos à pecudibus, ac belluis non ſententia, ſed lingua diſcernit? Priuationem doloris ſummum bonum putare, non planè peripateticorum, ac ſtoicorum, ſed cynicorum philoſophorum eſt. Quis enim non intelligat ab ægrotis, & in aliquo dolore poſitis eſſe hoc diſputatum? Quid tam ridiculum, quàm id habere pro ſummo bono, quod medicus poſſit dare? Dolendum eſt ergo, ut fruamur bono, & quidem grauiter, ac ſæpe, ut ſit poſtea non dolere iucundius. Miſerrimus eſt igitur, qui nunquam doluit, quia bono caret, quem nos feliciſſimum putabamus, qui malo caruit. Ab hac uanitate non longe abfuit, qui omnino nihil dolere, ſummum bonum dixit. Nam præter quod omne animal doloris eſt fu-

giens, qui poteſt ſibi hoc bonum præſtare, quod nobis ut eueniat nihil aliud poſſumus quàm optare? Sũmũ autem bonum non poteſt efficere quenquam beatum, niſi ſemper fuerit in ipſius poteſtate. Hoc autem non uirtus homini, non doctrina, nõ labor, ſed natura ipſa cunctis animantibus præſtat. Qui uoluptatem cum honeſtate iunxerunt, communionem hanc effugere uoluerunt. Sed effecerunt repugnans bonum, quoniam qui uoluptati deditus eſt, honeſtate careat neceſſe eſt, qui honeſtati ſtudet, uoluptate caret. Peripateticorum bonum nimium multiplex, exceptis animi bonis, quæ ipſa quæ ſint, magna contentio eſt, commune cum belluis poteſt uideri. Nam corporis bona, ideſt incolumitas, indolentia, ualetudo non minus ſunt mutis, quàm homini neceſſaria. Ac neſcio, an etiam magis, quia homo & medelis, & miniſterijs ſubleuari poteſt, muta non poſſunt. Item, quæ appellant fortunæ bona? nam ſicut homini opibus ad uitam tuendam, ita illis præda, & pabulis eſt opus. Ita inducendo bonum, qđ non ſit in hominis poteſtate, totum hominem alienæ ditioni ſubiugarunt. Audiamus etiam Zenonem. Nã is interdum uirtutem ſomniat. Summum, inquit, eſt bonum, cum natura conſentanee uiuere. Belluarum igitur nobis more uiuendum eſt. Nam quæ abeſſe debent ab homine, in his omnibus deprehendũtur, uoluptates appetunt, metuunt, fallunt, inſidiantur, occidunt. Et, quod ad rem maxime attinet, Deum neſciunt. Quid ergo me docet, ut uiuam ſecundum naturam, quia ipſa in deterius prona eſt, & quibuſdam blandimentis lenioribus in uitia præcipitat? ſed ſi aliam mutorum, aliam

hominis dicit eſſe naturam, quod homo ad uirtutem ſit genitus, non nihil dicit, ſed tamen non erit definitio ſummi boni, quia nullum eſt animal, quod non ſecundum naturam ſuam uiuat. Qui ſcientiam ſummum bonum facit, aliquid homini proprium dedit, ſed ſcientiam alterius rei gratia homines appetunt, nō propter ipſam. Quis enim ſcire contentus eſt, non expetens aliquem fructum ſcientiæ? Artes ideo diſcuntur, ut exerceantur. exercentur autem uel ad ſubſidia uitæ, uel ad uoluptatem, uel ad gloriam. Non eſt igitur ſummum bonum, quod non propter ſe expetitur. Quid ergo intereſt utrum ſcientiam ſummum bonum putemus, an illa ipſa, quæ ſcientia ex ſe parit, ideſt uictum, gloriã, uoluptatem? quæ non ſunt homini propria, & ideo ne ſumma quidem bona. Nam uoluptatis, et uictus appetentia non homini ſolum, ſed etiam mutis ineſt. Quid cupiditas gloriæ? Non'ne in equis deprehenditur, cum uictores exultant, uicti dolent?

Tantus amor laudum, tantæ eſt uictoria curæ.

Nec immerito ſummus poeta experiendum eſſe ait.

Et quis cuiq; dolor uicto, quæ gloria palmæ.

Quod ſi ea, quæ parit ſcientia, communia ſunt cum alijs animalibus, non eſt ergo ſummum bonum ſcientia. Præterea non mediocre huius diſputationis eſt uitium, quod ſcientia nuda ponitur. Incipient enim beatiores uideri, qui artem aliquam ſcierint, immo uero, qui & res malas ſcierint, ut tam beatus ſit, qui uenena didicerit temperare, quã qui mederi. Quæro igitur, ad quam rem ſcientia referẽda ſit, ſi ad cauſas rerum naturalium, quæ beatitudo erit mihi propoſita, ſi ſciero

unde Nilus oriatur, uel quicquid de cœlo phyſici delirant? Quid, quod earum rerum non eſt ſcientia, ſed opinio, quæ pro ingenijs uaria eſt? reſtat ut ſcientia bonorum, ac malorum ſummum bonum ſit. Cur ergo ſcientiam maluit, quàm ipſam ſapientiam ſummum bonum dicere, cum ſit utriuſq; ſignificatio, & uis eadem? Nemo tamen uſque adhuc ſummum bonum dixit eſſe ſapientiam, quod melius dici potuit. Nam ſcientia parum eſt ad bonum ſuſcipiendum, malumq; fugiendum, niſi accedat & uirtus. Multi enim philoſophorum, cum de bonis, maliſq; diſſererent, aliter tamen, quàm loquebantur, natura cogente uixerunt, quia uirtute caruerunt. Virtus autem cum ſcientia coniuncta, eſt ſapientia. Supereſt ut eos etiam refellamus, qui uirtutem ſummum bonum putauerunt, in qua opinione etiam M. Tullius fuit, in quo multum inconſyderati fuerunt. Non enim uirtus ipſa eſt ſummum bonũ, ſed effectrix, & mater eſt ſummi boni, quoniam perueniri ad illud ſine uirtute non poteſt. Vtrunq; intellectu eſt facile. Quæro enim utrum'ne ad præclarum illud bonum facile perueniri putent, an cum difficultate, ac labore? expediant acumen ſuum, errorem'q; defendant. Si facile ad illud, ac ſine labore perueniri poteſt, ſummum bonum non eſt. Quid enim nos cruciemus? quid conficiamus enitendo diebus, & noctibus? quandoquidem tam in promptu id, quod quærimus, iacet, ut illud quilibet ſine ulla contentione animi deprehẽdat. Sed ſi cõmune quoq;, ac mediocre quodlibet bonũ, non niſi labore aſſequimur, quoniã bonorum natura in arduo poſita eſt, malorũ in præcipiti, ſummo igitur labo-

re ſummum bonum aſſequi neceſſe eſt. Quod ſi uerisſimum eſt, ergo altera uirtute opus eſt, ut perueniamus ad eam uirtutem, quæ dicitur ſummum bonum, quod eſt incongruens, & abſurdum, ut uirtus per ſeipſam perueniat ad ſeipſam. Si non poteſt ad ullum bonum, niſi per laborem perueniri, apparet uirtutem eſſe, per quam perueniatur, quoniam in ſuſcipiendis, perferendis'q; laboribus, uis, officiúq; uirtutis eſt. Ergo ſummũ bonum non poteſt eſſe id, propter quod neceſſe eſt ad aliud perueniri. Sed illi, cum ignorarent quid efficeret uirtus, aut quo tenderet, honeſtius autem nihil reperirent, ſubſtiterunt in ipſius uirtutis nomine, quam nullo propoſito emolumento, appetendam eſſe dixerũt, & bonum ſibi conſtituerunt, quod bono indigerent. Ariſtoteles ab iis non longe receſſit, qui uirtutem cum honeſtate ſummum bonum putauit, quaſi ulla uirtus poſſit eſſe inhoneſta, ac non ſiquid habuerit turpitudinis, uirtus eſſe deſinat. ſed uidit fieri poſſe, ut de uirtute prauo iudicio ſentiatur male, & ideo exiſtimationi hominum ſeruiendum putauit. Quod qui facit à recto, bonoq; diſcedit, quia non eſt in noſtra poteſtate, ut uirtus pro ſuis meritis honeſtetur. Nam quid eſt honeſtas, niſi honor perpetuus, ad aliquem ſecundo populi rumore delatus? Quid ergo fiet, ſi errore, ac prauitate hominum, mala exiſtimatio ſubſequatur? abijciemus'ne uirtutem, quia flagitioſa, & turpis ab inſipientibus iudicetur? Quæ quoniam inuidia premi, ac uexari poteſt, ut ſit ipſum proprium, ac perpetuum bonum, nullo extrinſecus adiumento indigere debet, quin ſuis per ſe uiribus nitatur, & conſtet. Itaq; nec ullum ei ab ho

mine bonum ſperandum eſt, nec ullum malum recu ſandum. Venio nunc ad ueræ ſapiẽtiæ ſummum bonũ, cuius natura hoc modo determinanda eſt.

Quid ſit uere ſapientis ſummum bonum. Et q̃ uitioſa fuerit ratio Anaxagoræ ad quid natus ſit homo. Caput IX

P Rimum, ut ſolius hominis ſit, nec cadat in ullum aliud animal. Deinde, ut ſolius animi, nec communicari poſſit cum corpore Poſtremo, ut non poſſit cuiquam ſine ſcientia, & uirtute contingere. Quæ circunſcriptio illas omnes ſententias excludit, ac ſoluit. Eorum enim, qui dixerunt, nihil tale eſt. Dicam nunc quid ſit, ut doceam (quod inſtitui) Philoſophos omnes cæcos, atque inſipientes fuiſſe, qui quod eſt homini ſummum bonum conſtitutum, nec uidere, nec intelligere, nec ſuſpicari aliquando potuerunt. Anaxagoras, cum ab eo quæreretur, cuius rei cauſa natus eſſet, reſpondit ſolis, ac cœli uidendi. Hanc uocem admirantur omnes, ac philoſopho dignam iudicant. At ego hunc puto non inuenientem quid reſponderet, effudiſſe hoc paſſim, ne taceret. Quod quidem ſecum, ſi ſapiens fuiſſet, commentatum, & meditatum habere debuit, quia ſiquis rationem ſui neſciat, non homo ſit quidem. ſed putemus non ex tempore dictum illud effuſum. Videamus in tribus uerbis quot, & quanta peccauerit Primum, quod omne hominis officium in oculis poſuit, nihil ad mentem referens, ſed ad corpus omnia. Quid ſi cæcus fuiſſet, officium'ne ho-

minis amitteret, quod fieri ſine occaſu animæ non poteſt? Quid cæteræ corporis partes, an'ne carebunt ſuis quoq; muneribus? Quid, quod plus eſt in auribus, quàm in oculis ſitum, quoniam & doctrina, & ſapientia percipi auribus ſolis poteſt, oculis ſolis non poteſt. Cœli, ac ſolis uidendi cauſa natus es? Quis te in hoc ſpectaculum induxit? aut quid cœlo, rerumq; naturæ uiſio tua confert? Nimirum ut hoc immenſum, & admirabile opus laudes? Confitere ergo rerum omnium eſſe conſtitutorem Deum, qui te in hunc mundum quaſi teſtem, laudatoremq; tanti ſui operis induxit. Magnum eſſe credis uidere cœlum, ac ſolem. cur ergo gratias non agis ei, qui huius beneficij author eſt? Cur non ipſius uirtutem, prouidentiam, poteſtatem metiris animo, cuius opera miraris? Etenim neceſſe eſt, ut multo mirabilior ſit, qui mirabilia perfecit. Si te quiſpiam uocaſſet ad cœnam, in eaq; optime acceptus eſſes, non inſanus uidercre, ſi pluris faceres ipſam uoluptatem, q̃ uoluptatis authorem? Adeo philoſophi ad corpus omnia referunt, nihil prorſus ad mentem, nec uident amplius, q̃ quod ſub oculis uenit. Atqui remotis omnibus officijs corporis, in ſola mente ponenda eſt hominis ratio, non ergo ideo naſcimur, ut ea, quæ ſunt facta, uideamus, ſed ut ipſum factorem rerum omnium contemplemur, ideſt mente cernamus. Quare ſiquis hominem, qui uere ſapit, interroget, cuius rei gratia natus ſit, reſpondebit intrepidus, ac paratus, colendi ſe Dei gratia natum, qui nos ideo generauit, ut ei ſeruiamus. Seruire autem Deo nihil aliud eſt, quàm bonis operibus tueri, & conſeruare iuſtitiam. Sed ille, ut

homo diuinarum rerum imperitus, rem maximam re degit ad minimum, duo ſola deligens, quæ ſibi diceret intuenda. Quod ſi natum ſe eſſe dixiſſet, ut mundum intueretur, quanquam omnia comprehenderet, ac maiori uteretur ſono, tamen non impleſſet hominis officium, quia quanto pluris eſt anima, quàm corpus, tanto pluris eſt Deus, quàm mundus, quia mundum Deus fecit, & regit. Non ergo mundus oculis, quia utrunque eſt corpus, ſed Deus anima contemplandus eſt, qa Deus, ut eſt ipſe immortalis, ſic animum uoluit eſſe ſempiternum. Dei autem contemplatio eſt uenerari, & colere communem parentem generis humani. Quod ſi à philoſophis abſuit, proiectiq; in terram fuerunt diuina ignorando, exiſtimandus eſt Anaxagoras ad ea, quæ uidenda natum eſſe dixit, nec cœlum uidiſſe, nec ſolem. Expedita eſt igitur hominis ratio, ſi ſapiat, cuius propria eſt humanitas, nam ipſa humanitas quid eſt niſi iuſtitia? Quid; eſt iuſtitia niſi pietas? Pietas autem nihil aliud eſt, quàm Dei parentis agnitio.

Quod ea, quæ uidentur hominis eſſe propria, cæteris quoq; animalibus communia ſunt, hominis uero proprium eſt Deum noſcere, & colere. Cap. X

Vmmum igitur bonum hominis in ſola religione eſt. Nam cætera etiã, quæ putantur eſſe
s
homini propria, in cæteris quoq; animalibus reperiuntur. Cum enim ſuas uoces proprijs inter ſe notis diſcernunt, atque dignoſcunt, colloqui uidentur, ridendiq; ratio apparet in his aliqua, cum demulſis auribus,

ribus, contractoq; rictu, & oculis in laſciuiá reſolutis, aut homini alludunt, aut ſuis quiſq; coniugibus, ac fœtibus proprijs. Non'ne aliquid amori mutuo, & indulgentiæ ſimile impartiunt? Iam illa, quæ ſibi proſpiciunt in futurum, & cibos reponunt, habent utiq; prouidentiam, rationis quoq; ſigna in multis deprehēduntur. Nam quando utilia ſibi appetunt, mala cauēt, pericula uitant, latibula ſibi parant in plures exitus diſparentia, profecto aliquid intelligunt. Poteſt aliquis negare illis ineſſe rationem, cum hominem ipſum ſæpe deludant? Nam quibus generandi mellis officiū eſt, cum aſſignatas incolunt ſedes, caſtra muniunt, domicilia inenarrabili arte componunt, regi ſuo ſeruiunt, neſcio an in his perfecta ſit prudētia. Incertum eſt igitur, utrum'ne illa, quæ homini tribuuntur, communia ſint cum alijs uiuentibus, Religionis certe ſunt expertia. Equidem ſic arbitror uniuerſis animalibus eſſe datam rationem, ſed mutis tantummodo ad uitam tuendam, homini autem ad propagandam. Et quia in homine ipſa ratio perfecta eſt, ſapientia nominatur, quæ in hoc eximium faciat hominem, quod ſoli datum eſt homini intelligere diuina. Qua de re Ciceronis uera eſt ſententia. Ex tot, inquit, generibus nullum eſt animal præter hominem, quod habeat notitiam aliquam Dei. Ipſiſq; in hominibus nulla gens eſt neq; tam immanſueta, neque tam fera, quæ non etiam ſi ignoret, qualem Deum haberi deceat, tamen habendum ſciat. Ex quo efficiatur, ut is agnoſcat Deum, qui unde ortus ſit, quaſi recordetur. Qui ergo philoſophi uolunt animos omni metu liberare, tollunt etiam religio-

nem, & orbant hominem ſuo proprio, ac ſingulari bono, quod eſt à recte uiuendo, atque ab omni humanitate diſiunctum, quia ut deus cuncta uiuentia ſubiecit homini, ſic ipſum hominem ſibi. Nam quid eſt, cur ijdem ipſi diſputent, eò dirigendam eſſe mentem, quò uultus erectus eſt? Si enim nobis cœlum ſpectandum eſt, ad nihil aliud utiq; quàm ob religionem. Si religio tollitur, nulla nobis ratio cum cœlo eſt. Itaq; aut eò eſt ſpectandum, aut in terram procumbendum. In terrã procumbere niſi uelimus, quidẽ non poſſumus, quorum ſtatus rectus eſt. In cœlum igitur ſpectandũ eſt, quò natura corporis prouocat. Quod ſi conſtat eſſe faciendum, aut ideo eſt faciendum, ut religioni ſeruiamus, aut ideo, ut rationem rerum cœleſtium cognoſcamus. Sed rationem rerum cœleſtium cognoſcere nullo modo poſſumus, quia nihil eiuſmodi poteſt cogitando inueniri, ſicut ſupra docui, Religioni ergo ſeruiendum eſt, quam qui non ſuſcipit, ipſe ſe proſternit in terram, & uitam pecudum ſecutus humanitate ſe abdicat. Sapientiores ergò imperiti, qui etiam ſi errãt in religione deligenda, tamen naturæ ſuæ, conditioniſq; meminerunt.

Quod Deus fecit hominem cupidum religionis, & ſapientiæ, quorum alterum conſtare ſine altero non poteſt. Et quod nihil eorum, quæ mortales appetunt, ſummum bonum ſit.

Caput XI

C Onſtat igitur totius humani generis conſenſu, religionem ſuſcipi oportere, ſed quomodo in ea erretur, explicandum eſt. Naturam hominis hanc Deus eſſe uoluit, ut duarum rerum cupidus, & appetens eſſet, religionis, & ſapientiæ. Sed homines ideo falluntur, quod aut religionem ſuſcipiunt omiſſa ſapientia, aut ſapientiæ ſoli ſtudent omiſſa religione, cum alterum ſine altero eſſe non poſſit uerum. Cadunt ergo ad multiplices religiones, ſed ideo falſas, quia ſapientiam reliquerunt, quæ illos docere poterat, Deos multos eſſe non poſſe. Aut ſtudent ſapientiæ, ſed ideo falſæ, quia religionem ſummi Dei omiſerunt, qui eos ad ueri ſcientiam potuit erudire. Sic homines, qui alterutrum ſuſcipiũt, uitam deuiam, maximisq; erroribus plenam ſequuntur, quoniam in his duobus inſeparabiliter connexis & officium hominis, & ueritas omnis incluſa eſt. Miror itaq; nullum omnino philoſophorum extitiſſe, qui ſedem, ac domicilium ſummi boni reperiret. Potuerunt enim ſic quærere. Quodcunq; eſt ſummum bonum, neceſſe eſt omnibus eſſe propoſitum. Voluptas eſt, quæ appetitur à cunctis, ſed hæc & communis eſt cum belluis, & honeſti uim non habet, & ſatietatem affert, & nimia nocet, & proceſſu minuitur ætatis, & multis non contingit, nam qui opibus carent, quorum maior eſt numerus, etiam uoluptate careant neceſſe eſt. Non eſt igitur ſummum bonum, ſed ne bonum quidem uoluptas. Quid diuitiæ? Multo magis. Nã & paucioribus, et plerunq; caſu, & inertibus ſæpe, & nonnunquã ſcelere contingunt, et optantur ab iis, q eas iã tenẽt. Quid re-

gnum ipſum? ne id quidem. Non enim cuncti homines regnare poſſunt, & neceſſe eſt uniuerſos ſummi boni capaces eſſe. Quæramus igitur aliquid, quod propoſitum ſit omnibus. Num uirtus? negari non poteſt, quin & bonum ſit, & omnium certe bonum. Sed ſi beata eſſe non poteſt, quia uis, & natura eius in malorum perferentia poſita eſt, non eſt profecto ſummum bonum. Quæramus aliud. At nihil uirtute pulchrius, nihil ſapientia dignius inueniri poteſt. Si enim uitia ob turpitudinem fugienda ſunt, uirtus igitur appetenda eſt ob decorem. Quid ergo? Poteſt'ne fieri, ut quod bonum, quod honeſtum eſſe conſtat, mercede, ac præmio careat, ſitq; tam ſterile, ut nihil ex ſe commodi pariat? Labor ille magnus, & difficultas, & eluctatio aduerſus mala, quibus hæc uita plena eſt, aliquid magni boni pariat neceſſe eſt. Id uero quid eſſe dicemus? Num uoluptatem? At nihil turpe ex honeſto naſci poteſt. Num diuitias? Num poteſtates? At ea quidem fragilia ſunt, & caduca. Num gloriam? Num honorem? Num memoriam nominis? At hæc omnia non ſunt in ipſa uirtute, ſed in aliorum exiſtimatione, atq; arbitrio poſita. Nam ſæpe uirtus & inuiſa eſt, & malo afficitur. Debet autem id bonum, quod ex eo naſcitur, ita cohærere, ut diuelli, atq; diſtrahi nequeat, nec aliter ſummũ bonum uideri poteſt, quàm ſi proprium ſit uirtutis, & tale, ut neq; adijci quicquam, nec detrahi poſſit. Quid, quod in his omnibus contemnendis uirtutis officia conſiſtunt. Nam uoluptates, opes, potentias, honores, atque omnia, quæ pro bonis habentur, nõ concupiſcere, nõ appetere, non amare, quod cæteri faciunt uicti cupiditate,

id eſt profecto uirtutis. Aliud ergo ſublimius, atq; praeclarius efficit, nec fruſtra his praeſentibus bonis reluctatur, niſi quod maiora, & ueriora deſyderat. nō deſperemus inueniri poſſe, modo uerſet ſe cogitatio in omnia, neq; enim leuia, aut ludicra praemia petuntur.

De duplici pugna corporis, & animae, & hoſtibus utriuſq;. Et quod uirtus non propter ſe appetenda eſt, ſed propter uitam aeternam, quae ſummum bonum eſt. Et uirtutem neceſſario ſequitur, & in praeſenti haberi non poteſt. Cap. XII.

Sed quaeritur quid ſit, propter quod naſcimur, quid efficiat uirtus, poſſumus ſic inueſtigare. Duo ſunt, ex quibus homo conſtat, animus, & corpus. Multa ſunt propria animi, multa propria corporis, multa utriq; communia, ſicut eſt ipſa uirtus, quae quoties ad corpus refertur, diſcernendi gratia fortitudo nominatur. Quoniam igitur utrique ſubiacet fortitudo, utriq; propoſita dimicatio eſt, & utriq; ex dimicatione uictoria, Corpus, quia ſolidum eſt, & comprehenſibile, cum ſolidis, & comprehenſibilibus confligat neceſſe eſt. Animus autem, quia tenuis, & inuiſibilis eſt, cum ijs congreditur hoſtibus, qui uideri, tangiq; nō poſſunt. Qui ſunt autem hoſtes animi, niſi cupiditates, uitia, peccata? quae ſi uicerit uirtus, ac fugauerit, imaculatus erit animus, ac purus. Vnde ergo colligi poteſt, quid efficiat animi fortitudo? nimirū ex coniuncto, & pari, hoc eſt ex corporis fortitudine. Quod cum in aliquam congreſſionem, certamenq; ue

nerit, quid aliud ex uictoria, q̃ uitam petit? Siue enim cum homine, ſiue cum beſtia dimices, pro ſalute certatur. Ergo ut corpus uincendo id aſſequitur, ut non intereat, ſic etiam animus, ut permaneat, & ſicut corpus ab hoſtibus ſuis uictum morte multatur, ita ſuperatus à uitijs animus moriatur neceſſe eſt. Quid ergo interrerit inter animi, corporisq́; dimicationem, niſi quod corpus temporalem uitam expetit, animus ſempiternã? Si ergo uirtus per ſeipſam beata non eſt, quoniam in perferẽdis (ut dixi) malis, tota uis eius eſt, ſi omnia, quæ pro bonis concupiſcuntur, negligit, ſi ſummus eius gradus ad mortem patet, quandoquidem uitam, quæ optatur à cæteris, ſæpe reſpuit, mortemq́;, quam cæteri timent, fortiter ſuſcipit, ſi neceſſe eſt aliquid ex ſe magni boni pariat, quia ſuſtentati, & ſuperati uſq; ad mortem labores ſine præmio eſſe nõ poſſunt. Si nullũ præmium, quod ea dignum ſit, in terra reperiretur, quandoquidem cuncta, quæ fragilia ſunt, & caduca, ſpernit, quid aliud reſtat, niſi ut cœleſte aliquid efficiat, qa terrena uniuerſa contemnit? & ad altiora nitatur, qa humilia deſpicit? Id uero nihil aliud poteſt eſſe, q̃ immortalitas. Merito ergo philoſophorum non obſcurus Euclides, q fuit conditor megaricorum diſciplinæ, diſſentiens à cæteris id eſſe ſummum bonum dixit, quod ſimile ſit, & idem ſemper. Intellexit profecto, quæ ſit natura ſummi boni, licet id non explicauerit quid ſit, id eſt autem immortalitas. Nec aliud omnino quicq̃, qa ſola nec imminui, nec augeri, nec immutari poteſt. Seneca quoq; imprudens incidit, ut fateretur, nullum eſſe aliud uirtutis præmium, q̃ immortalitatem. Lau-

dans enim uirtutem in eo libro, quē de immatura mor te conſcripſit, una, inquit, res eſt uirtus, quæ nobis im mortalitatem donare poſſit, & pares Dijs facere, ſed & ſtoici, quos ſecutus eſt, negant ſine uirtute effici quēq̃ beatum poſſe. Ergo uirtutis præmium beata uita eſt, ſi uirtus (ut recte dictum eſt) beatam uitam facit. Non eſt igitur (ut aiunt) propter ſeipſam uirtus expetenda, ſed propter uitam beatam, quæ uirtutem neceſſario ſe quitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod eſ ſet ſummum bonum. Hæc autem uita præſens, & cor poralis beata eſſe non poteſt, quia malis eſt ſubiecta per corpus. Epicurus Deum beatum uocat, quia in corruptum uocat, quia ſempiternus eſt. Beatitudo enim perfecta eſſe debet, ut nihil ſit, quod eam uexare, ac imminuere, aut immutare poſſit. Nec aliter quicquā exiſtimari beatum poteſt, niſi fuerit incorruptum. In corruptum autem nihil eſt, niſi quod eſt immortale. So la ergo immortalitas beata eſt, quia corrumpi, ac diſ ſolui non poteſt. quod ſi cadit in hominem uirtus, qđ negare nullus poteſt, cadit & beatitudo. Nō poteſt enim fieri, ut ſit miſer, qui uirtute eſt præditus. Si cadit beatitudo, ergo & immortalitas cadit in hominem, quæ beata eſt. Summum igitur bonum ſola immorta litas inuenitur, quia nec aliud animal, nec corpus at tingit. Nec poteſt cuiquam ſine ſcientiæ uirtute, ideſt ſi ne Dei cognitione, ac iuſtitia puenire. Cuius appetitio quàm uera, quàm recta ſit, ipſa uitæ huiuſce cupiditas indicat, quæ licet ſit temporalis, & labore pleniſſima, expetitur tamen ab omnibus, & optatur. Hanc enim tam ſenes q̃ pueri, tam reges quàm infimi, tam denique

ſapientes quàm ſtulti cupiunt. Tanti *eſt (ut* Anaxago*ræ uiſum eſt) contemplatio cœli, ac lucis ipſius, ut quaſcunq; miſerias libeat ſuſtinere.* Cum *igitur laborioſa hæc, & breuis uita non tantum hominum, ſed etiam cæterorum animantium conſenſu magnum bonum eſſe ducatur, manifeſtum eſt, eandem ſummum, ac perfectum fieri bonum, ſi & fine careat, & omni malo.* Deniq; *nemo unquam extitiſſet, qui hanc ipſam breuem contemneret, aut ſubiret mortem, niſi ſpe uitæ longioris, nam illi, qui propter ſalutem ciuium uolūtariæ ſe neci obtulerunt, ſicut* Thebis Menœceus, Athenis Codrus, Romæ Curtius, & Mures duo Decij, *nunquā mortem uitæ commodis prætuliſſent, niſi ſe immortalitatem opinione ciuium conſequi putauiſſent, qui tametſi neſcierunt immortalitatis uiam, res tamen eos non fefellit.* Si *enim uirtus diuitias, & opes ideo contemnit, quia fragiles ſunt, uoluptates ideo, quia breues, ergo et uitam fragilem, breuemq; ideo contemnit, ut ſolidam, & perpetuam conſequatur.* Ipſa *ergo cogitatio per ordinem gradiens, et uniuerſa conſyderans, perducit nos ad eximium illud, & ſingulare, cuius cauſa naſcimur, bonum.* Quod *ſi ſciſſent philoſophi, ſi non quod ſemel apprehenderant, tueri pertinaciter maluiſſent, profecto perueniſſent ad uerū hoc, ut oſtendi modo.* Quod *ſi non fuit eorum, qui cœleſtes animas unà cum corporibus extingunt, illi tamen, qui de immortalitate diſputant animi, intelligere debuerunt.* Ideo *propoſitam nobis eſſe uirtutem, ut perdomitis libidinibus, rerumq; terreſtrium cupiditate ſuperata, puræ, ac uictrices animæ ad* Deum, *ideſt ad originem ſuā reuertantur.* Ic-

circo enim ſoli animantium ad aſpectum cœli erecti ſumus, ut ſummum bonum noſtrum in ſummo Deo eſſe credamus. Ideo religionem ſoli capimus, ut ex hoc ſciamus humanum ſpiritum non eſſe mortalem, quod Deum, qui eſt immortalis, & deſyderat, & agnoſcit. Igitur ex omnibus philoſophis, qui aut pro ſummo bono ſcientiam, aut uirtutem ſunt amplexi, tenuerunt quidem uiam ueritatis, ſed non puenerunt ad ſummũ. Hæc enim duo ſunt, quæ ſimul efficiant illud, qđ quæritur. Scientia id præſtat, ut quomodo, & quò perueniendum ſit, nouerimus, uirtus, ut perueniamus. Alterũ ſine altero nihil ualet. Ex ſcientia enim uirtus, ex uirtute ſummum bonum naſcitur. Beata igitur uita, quam philoſophi quæſiuerunt ſemper, & quærunt, ſiue in cultu deorum, ſiue in philoſophia, nulla eſt. Et ideo ab his non potuit reperiri, quia ſummum bonũ nõ in ſummo quæſiuerunt, ſed in imo. Summum autem quid eſt, niſi cœlum, et Deus, unde animus oritur? Imum qd eſt, niſi terra, unde corpus eſt? Itaq; licet quidam philoſophi ſummum bonum non corpori, ſed animo dederint, tamen quoniã ad illud in hanc uitam retulerunt, quæ cum corpore terminatur, ad corpus reuoluti ſunt, cuius eſt omne hoc tempus, quod trãſigitur in terra. Quare non immerito ſummũ bonum non comprehenderunt, qa qcquid ad corpus ſpectat, & immortalitatis eſt expers, uanũ ſit neceſſe eſt. Non cadit ergo in hominẽ beatitudo ullo modo, quo philoſophi putauerunt, ſed ita cadit, nõ ut tunc beatus ſit, cũ uiuit in corpore, quod utiq; ut diſſoluatur, neceſſe eſt corrumpi, ſed tũc, cum anima ſocietate corporis liberata, in ſolo ſpiritu uiuit, hoc uno

beati eſſe in hac uita poſſumus, ſi minime beati eſſe uideamur. Si fugientes illecebras uoluptatum, ſoliq́; uirtuti ſeruientes, in omnibus laboribus, miſerijsq́; uiuamus, quæ ſunt exercitia, & corroboramenta uirtutis. Si deniq; aſperam illam uiam, difficilemq́; teneamus, quæ nobis ad beatitudinem patefacta eſt. Summum igitur bonum, quod beatos facit, non poteſt eſſe, niſi in ea religione, atque doctrina, cui ſpes immortalitatis adiuncta eſt.

Quod anima ſit immortalis, & quare diuina traditio logicam non deſyderat, aut philoſophiá, ſed ethicam ſolam, in qua docenda ſummi philoſophi errauerunt. Et quare philoſophia non ſit dux uitæ, & uirtutum parẽs, expultrixq́; uitiorum, quod tamen Cicero, & alij aſtruere conati ſunt. Cap. XIII.

r*Es exigere uidetur hoc loco, ut quoniam docuimus immortalitatem eſſe ſummũ bonum, immortalem eſſe animam comprobemus. Qua de re ingens inter philoſophos diſceptatio eſt, nec quicquam tamen explicare, aut probare potuerunt, ij, qui uerum ſentiebant de anima, expertes huius diuinæ eruditionis, nec argumenta uera quibus uincerent, attulerunt, nec teſtimonia, quibus probarẽt. ſed opportunius hanc quæſtionem tractabimus in ultimo libro, cum de uita beata nobis erit differendum. Supereſt illa pars tertia philoſophiæ, quam uocant logicam, ideſt rationalem, in qua tota dialectica, & omnis loquendi ratio continetur. Hanc diuina eruditio*

non deſyderat, quia non in lingua, ſed in corde ſapiẽtia eſt, nec intereſt quali utatur ſermone. Res enim non uerba quæruntur. Et nos non de grammatico, aut oratore, quorum ſcientia eſt, quo modo loqui deceat, ſed de ſapiente diſſerimus, cuius doctrina eſt, quo modo uiuere oporteat. Quod ſi neq; phyſica illa ratio neceſſaria eſt, neq; hæc logica, quia beatos facere non poſſunt, reſtat ut in ſola ethica totius philoſophiæ uis contineatur, ad quam ſe abiectis omnibus Socrates contuliſſe dicitur. In qua etiam parte quoniam philoſophos erraſſe docui, qui ſummum bonum, cuius capiẽdi gratia generati ſunt, non comprehenderunt, apparet falſam, et inanem eſſe philoſophiam, quia nec inſtruit ad iuſtitiæ munera, nec officium hominis, rationemq; confirmat. Sciant igitur errare ſe, qui philoſophiam putant eſſe ſapientiam, non trahantur authoritate cuiuſquam, ſed ueritati potius accedant. Nullus hic temeritati locus eſt, in æternum ſtultitiæ pœna ſubeunda eſt, ſi aut perſona inanis, aut opinio falſa deceperit. Homo autem, qualiſcunq; eſt, ſi ſibi credit, hoc eſt ſi homini credit (ut non dicam ſtultus, qui ſuum non uideat errorem) certe arrogans eſt, qui ſibi audeat uendicare, quod humana conditio non recipit. Ille ipſe Romanæ linguæ ſummus author quantum fallatur, licet ex illa ſententia peruidere, qui cum in libris officiorum philoſophiã nihil aliud eſſe dixiſſet, quàm ſtudium ſapientiæ, ipſam autem ſapientiam rerum diuinarum, & humanarum ſcientiam, tum adiecit, cuius ſtudium qui uituperat, haud ſanè intelligo quidnam ſit, quod laudandum putet. Nam ſi oble-

ctatio quæritur animi, requies'q; curarum, quæ conferri cum eorum ſtudijs poſſunt, qui ſemper aliquid inquirunt, quod ſpectet, & ualeat ad bene, beatéq; uiuẽdum? Si uero ratio conſtantiæ, uirtutis'q; ducatur, aut hæc ars eſt, aut nulla omnino, ꝑ quam eas aſſequamur, nullam dicere maximarũ rerum artem eſſe, cum minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt parum conſyderate loquentium, atq; in maximis rebus errantium. Si autem eſt aliqua diſciplina uirtutis, ubi ea quæretur, cum ab iſto genere diſcendi diſceſſeris? Equidem tametſi operam dederim, ut quantulamcunq; dicendi aſſequerer facultatem propter ſtudium dicendi, tamen eloquens nunquam fui. quippe qui forum ne attigerim qdem, ſed neceſſe eſt ipſa me faciat cauſæ bonitas eloquentem, ad quam diſerte, copioſéq; defendendam ſcientia diuinitatis, & ipſa ueritas ſufficat. Vellem igitur Ciceronem pauliſper ab inferis ſurgere, ut uir eloquentiſſimus ab homunculo non diſerto doceretur. Primum quidnam ſit, quod laudandum putet, q uituperat id ſtudium, quod uocatur philoſophia. Deniq; neq; illã eſſe artem, qua uirtus, et iuſtitia diſcatur, nec aliam ullam ſicut putauit. Poſtremo quoniã eſt uirtus diſciplina, ubi quærenda ſit, cum ab illo diſcendi genere diſceſſeris, quod ille nõ audiendi, diſcẽdíq; gratia quærebat. A' quo enim poſſet audire, cum ſciret id nemo? Sed ut in cauſis facere ſolebat, interrogatione uoluit urgere, ad confeſſionem'q; deducere, tanq̃ confideret, reſponderi prorſus nihil poſſe, quo minus philoſophia eſſet magiſtra uirtutis. Quod quidẽ in Thuſculanis diſputationibus aperte profeſſus eſt, ad eam ipſam

conuerſa oratione, tanquam ſe declamatorio dicendi genere iactaret. O uitæ philoſophia dux inquit, ò uirtutis indagatrix, expultrixq; uitiorum quid non modo nos, ſed omnino uita hominum ſine te eſſe potuiſſet? Tu inuentrix legum, tu magiſtra morum, ac diſciplinæ fuiſti. Quaſi uero aliquid per ſeipſa ſentiret, ac non potius ille laudandus eſſet, qui eam tribuit. Potuit eodem modo gratias agere cibo, & potui, quia ſine his rebus uita conſtare non poſſit, in quibus ut ſenſus, ita beneficij nihil eſt. Atqui ut illa corporis alimēta ſunt, ſic animæ ſapientia.

Quod Lucretius, & alij errauerunt opinati ſapientiam inuentam eſſe ab homine, & nec datam hominibus à creatore. Et quomodo Cicero ſuis uerbis conuincitur, & quod philoſophia, nec uerum docet, nec ad recte uiuendum inſtruit. Cap. XIIII.

Rectius itaq; Lucretius, cum eum laudat, qui ſapientiam primus inuenit. ſed hoc inepte, quod ab homine inuentam putauit. Quaſi uero illam alicubi iacentem homo ille, quem laudabat, inuenerit, tanquam tibias ad fontem, ut poetæ aiunt. Quod ſic repertorem ſapientiæ, ut Deum laudauit. Ita enim dicit,

Nemo (ut opinor) erit mortali corpore cretus.
Nam ſi ut ipſa petit maieſtas cognita rerum,
Dicendum eſt: Deus ille fuit, Deus inclyte Memmi,

Tamen non erit ſic laudandus Deus, quod ſapientiam inuenerit, ſed ꝙ hominē fecerit, qui poſſet capere ſapiē-

tiam. Minuit enim laudem, qui partem laudat ex toto. Sed ille ut hominem laudauit, q tamen ob id ipſum deberet pro Deo haberi, q ſapere iuenerit, ná ſic ait.

—Non'ne decebit

Hunc hominem numero diuûm dignarier eſſe?

Vnde apparet Pythagoram uoluiſſe laudare, qui ſe primus (ut dixi) philoſophum nominauit, aut Mileſium Thalem, qui de rerum natura primus traditur diſputaſſe. Sed dum hominem quærit extollere, rem ipſam depreſſit. Non eſt enim magna, ſi ab homine potuit inueniri. Verum poteſt, ut poetæ, dari uenia. At ille idem perfectus orator, ſummus'q; philoſophus, ne græcos reprehendam, quorum leuitatem ſemper accuſat, & tamen ſequitur, ipſam ſapientiam, quam aliâs donum, aliâs inuentum Deorum uocat, poeticæ figura tam laudat in faciem. Grauiter etiam queritur extitiſſe aliquos, qui eam uituperarent. Quiſquam'ne, inquit, uituperare uitæ parentem, & hoc paricidio ſe inquinare audeat, & tam impie ingratus eſſe? Nos ergo M. Tulli, paricidæ ſumus, & inſuendi te iudice in culeum, qui philoſophiam negamus parentem eſſe uitæ? An tu, qui aduerſus Deum tam impie ingratus es (non hunc, cuius effigiem ueneraris in capitolio ſedentem, ſed illum, qui mundum fecit, hominem'q; figurauit, qui ſapientiam quoq; ipſam inter cætera cœleſtia beneficia largitus eſt,) magiſtram tu uirtutis, aut parentem uitæ uocas, ad quam ſiquis acceſſerit, multo ſit incertior neceſſe eſt, quàm prius fuerit? Cuius enim uirtutis, quæ ipſa ubi ſita ſit, adhuc philoſophi non expediunt? cuius uitæ? cum ipſi doctores ante fuerint ſene-

ſtute, ac morte confecti, quàm conſtituerint, quomodo uiui deceat. cuius ueritatis indagatricem profiteri potes? qui ſæpe teſtaris, cum tanta multitudo fuerit philoſophorum, ſapientem temen extitiſſe adhuc neminẽ. Quid ergo te magiſtra illa uitæ docuit? An ut potẽtiſſimum conſulem maledictis inceſſeres, eumq; hoſtem patriæ uenenatis orationibus faceres? Sed omittamus illa, quæ poſſunt excuſari fortunæ nomine. Studuiſti nempe philoſophiæ, & quidem ſic, ut nullus unquam diligentius, quippe qui omnes cognoueris diſciplinas, ſicut ipſe gloriari ſoles, eamq; ipſam Latinis literis illuſtraueris, imitatoremq; te Platonis oſtenderis. Cedò igitur quid didiceris, aut in qua ſecta ueritatem deprehenderis. In academia, ſcilicet quam ſecutus es, quam probaſti? at hæc nihil docet, niſi ut ſcias, te nihil ſcire. Tui ergo te libri arguunt, quod nihil à philoſophia diſci poſſit ad uitam. Hæc tua uerba ſunt. Mihi autem non modo ad ſapiẽtiam cæci uidemur, ſed ad ea ipſa, quæ aliqua ex parte cerni uideantur, hebetes, et obtuſi. Si ergo philoſophia eſt magiſtra uitæ, cur tibi cæcus, et hebes, & obtuſus uidebare, quem oportuit illa docentem & ſentire, & ſapere, & in clariſſima luce uerſari? At quam confeſſus fueris philoſophiæ ueritatem, docent ad filium compoſita præcepta, quibus mones philoſophiæ quidem præcepta noſcenda, uiuendum autem eſſe ciuiliter. Quid tam repugnans dici poteſt? Si noſcenda ſunt præcepta philoſophiæ, ideo utique noſcenda ſunt, ut recte, ſapienterq; uiuamus. Vel ſi ciuiliter uiuendum eſt, non eſt igitur philoſophia ſapientia, ſiquidem melius eſt ciuili-

ter, quàm philoſophicæ uiuere. Nam ſi ſapiētia eſt quæ dicitur philoſophia, ſtulte profecto uiuit, qui non ſecundum philoſophiam uiuit. Si autem non ſtulte uiuit, qui ciuiliter uiuit, ſequitur ut ſtulte uiuat, qui philoſophicæ uiuit. Tuo itaque iudicio philoſophia ſtultitiæ inanitatiſq; damnata eſt. Idem in conſolatione, ideſt in opere non ioculari, hanc de philoſophia ſententiam tuliſti. Sed neſcio quis nos teneat error, aut miſerabilis ignoratio ueri. Vbi eſt ergo philoſophiæ magiſterium? aut quid te docuit illa uitæ parens, ſi uerum miſerabiliter ignoras? Quod ſi hæc erroris, ignorationiſq; confeſſio, penè inuito tibi ab intimo pectore expreſſa eſt, cur non tibi aliquando uerum fatebaris, philoſophiam, quam tu nihil docentem in cœlum laudibus extuliſti, magiſtram uirtutis eſſe non poſſe?

Quod in eodem errore fuit Seneca, & quid philoſophia ſecundum ipſum, & quod ſicut Deus unus, et ueritas una, ita una eſt, & ſimplex ſapientia. Et quomodo philoſophorum oratio pugnet cum uita.

Caput XV

e *Odem ductus errore Seneca (quis enim ueram uiam teneret errante Cicerone?) Philoſophia, inquit, nihil aliud eſt, quàm recta uiuendi ratio, uel honeſte uiuendi ſcientia, uel ars uitæ agendæ. Non errabimus, ſi dixerimus philoſophiam eſſe legem bene, honeſteq; uiuendi. Et qui dixerit illam regulam uitæ, ſuum illi reddidit. Hic planè nō reſpexit ad commune philoſophiæ nomen, quæ cum*

ſit in plures

ſit in plures ſectas, diſciplinasq; diffuſa, nihilq; habeat certi, nihil deniq; de quo uniuerſi una mente, ac uoce conſentiant, quid poteſt eſſe tam falſum, quàm regulam uitæ philoſophiam uocari? in qua diuerſitas præceptorum rectum iter impediat, & turbet? aut legem bene uiuendi, cuius capita longe diſſonant? aut ſcientiam uitæ agendæ? in qua nihil aliud efficitur, contraria ſæpe dicendo, quàm ut nemo quicquam ſciat. Quæro enim utrum'ne academiam philoſophiã putet eſſe, an non? Negaturum non arbitror, quod ſi eſt, nihil ergo illorum cadit in philoſophiam, quæ ut omnia reddat incerta, legem abrogat, artem nullam putat, rationem ſubuertit, regulam deprauat, ſcientiam funditus tollit. Falſa igitur illa omnia, quia in rem ſemper incertam, & adhuc nihil explicantem cadere non poſſunt. Nulla itaq; ratio, uel ſcientia, uel lex bene uiuendi, niſi in hac unica, & uera, & cœleſti ſapientia conſtituta ẽ, quæ philoſophis fuit ignota. Nã illa terrena, quoniam fallax eſt, uaria, & multiplex, ſibiq; tota cõtraria eſt, & ſicut unus eſt huius mundi conſtitutor, et rector Deus, una ueritas, ita unam eſſe, ac ſimplicem ſapientiam neceſſe eſt, quia quicquid eſt uerum, ac bonum, id perfectum eſſe non poteſt, niſi fuerit ſingulare. Quod ſi philoſophia uitam poſſet inſtruere, nulli alij niſi philoſophi eſſent boni, Et qui eam non didicisſent, eſſent oẽs ſemper mali, cum innumerabiles exiſtant, & ſemper extiterint, qui ſint, aut fuerint ſine ulla doctrina boni. Ex philoſophis autem perraro fuerit, qui aliquid in uita fecerit laude dignum. Quis eſt tandem, qui non uideat, eos homines uirtutis, qua ipſi

egent non eſſe doctores? Nam ſiquis mores eorum diligenter inquirat, inueniet iracundos, cupidos, libidinoſos, arrogantes, proteruos, & ſub obtentu ſapientiæ ſua uitia cælantes, domi facientes ea, quæ in ſcholis arguiſſent. Fortaſſe mentior accuſandi gratia, nonne idipſum Tullius & fatetur, & queritur? Quotus inquit, quiſq; philoſophorum inuenitur, qui ſit ita moratus, ita animo, & uita conſtitutus, ut ratio poſtulat, qui diſciplinam ueram non oſtentationem ſciẽtiæ, ſed legem uitæ putet, qui obtemperet ipſe ſibi, & decretis pareat ſuis? Videre autem liceat alios tanta leuitate, & iactatione, ut his fuerit non didiciſſe melius, alios pecuniæ cupidos, alios gloriæ, multos libidinum ſeruos, ut cum eorum uita, & uitijs mirabiliter pugnet oratio. Neposq; Cornelius ad eundem Ciceronem ita ſcribit. Tantum abeſt, ut ego magiſtram eſſe putem uitæ philoſophiam, beatæq; uitæ perfectricem, ut nullis magis exiſtimem opus eſſe magiſtris uiuẽdi, quàm pleriſq;, qui in ea diſputanda uerſantur. Video enim magnam partem eorum, qui in ſchola de pudore, & continentia præcipiant argutiſſime, eoſdem in omnium libidinum cupiditatibus uiuere. Item Seneca in exhortationibus. Pleriq; inquit, philoſophorũ tales ſunt diſerti in conuitium ſuum, quos ſi audias in auaritiam, in libidinem, in ambitionem perorantes, indicium ſui putes profeſſos, Adeo redundant ad ipſos maledicta in publicum miſſa, quos nos non aliter intueri decet, quàm medicos, quorum tituli remedia habent, Pyxides uenena. Quoſdam uero nec pudor uitiorum tenet, ſed patrocinia turpitudini ſuæ fingunt, ut etiam

honeſte peccare uideantur. Faciet ſapiens (inquit idē Seneca) etiam quæ non probabit, ut etiam ad maiora tranſitum inueniat, nec relinquet bonos mores, ſed tempori aptabit, ut quibus alij utuntur in gloriā, aut uoluptatem, utatur agendæ rei cauſa. Deinde paulopoſt. Omnia, quæ luxurioſi faciunt, quæq; imperiti, faciet & ſapiens, ſed non eodem modo, eodemq; propoſito. Atqui nihil intereſt quo animo facias, quod feciſſe uitioſum eſt, quia facta cernuntur, animus non uidetur. Ariſtippo Cyrenaicorum magiſtro cum Laide nobili ſcorto fuit conſuetudo, quod flagitium grauis ille philoſophiæ doctor ſic defendebat, ut diceret multum inter ſe, & cæteros Laidis amatores intereſſe, quòd ipſe haberet Laidem, alij uero à Laide haberentur. O' præclara, & imitanda bonis ſapientia, huic uero liberos in diſciplinam dares, ut diſcerent habere meretricem. Aliquid inter ſe, ac perditos intereſſe dicebat, ſcilicet quod illi bona ſua perderent, ipſe gratis luxuriaretur. In quo tamen ſapientior meretrix fuit, quæ ſic philoſophum habuit pro lenone, ut ad ſe omnis iuuentus doctoris exemplo, & authoritate concurreret corrupta ſine ullo pudore. Quid ergo interfuit, quo animo philoſophus ad meretricem famoſiſſimam commearet, cum eum populus, & riuales ſui uiderent omnibus perditis nequiorem? Nec ſatis fuit ita uiuere, ſed docere etiam libidines cœpit, ac mores ſuos de lupanari ad ſcholam tranſtulit, diſſerens uoluptatem corporis eſſe ſummum bonum. Quæ doctrina execrabilis, et pudenda, non in corde philoſophi, ſed in ſinu meretricis eſt nata. Nam quid ego de Cynicis lo-

quar? quibus in propatulo coire cum coniugibus mos fuit, quid mirum ſi à canibus, quorum uitam imitantur, etiá uocabulum, nomenq́; traxerunt? Nullum igitur in hac diſciplina magiſterium uirtutis eſt, cum ẽt illi, qui honeſtiora præcipiunt, aut non faciunt ipſi quæ ſuadent, aut (quod raro accidit) non diſciplina eos ad rectum, ſed natura perducat, quæ ſæpius etiá indoctos impellit ad laudem.

Quod recte docentes, & male uiuentes (teſte Cicerone) non utilitatem ex philoſophia, ſed inanem percipiunt delectationem. Et quod ſapiẽtia ſeipſam ſemper exercet in bonis actibus. Et quare nõ philoſophiæ, ſed ſapientiæ ipſi iugiter inſiſtendum ſit.

Caput XVI

u Erum enim ſe perpetuæ deſidiæ tradant, nullamq́; uirtutem capeſſant, & omnem ſuam uitam nihil aliud, quàm in eloquentia peragant, quid aliud quàm inertes putari debent? Sapientia autem niſi in aliquo actu fuerit, quo uim ſuam exerceat, inanis, & falſa eſt. Recteq́; Tullius ciuiles uiros, qui remp. gubernant, qui urbes aut nouas conſtituant, aut conſtitutas æquitate tueantur, qui ſalutem, libertatemq́; ciuium, uel bonis legibus, uel ſalubribus conſilijs, uel iudicijs grauibus conſeruent, philoſophiæ doctoribus præfert. Bonos enim facere oportet, potius q̃ incluſos in angulis facienda præcipere, quæ ne ipſi quidem faciunt, qui loquuntur, & quoniam ſe à ueris actibus remouerunt, apparet eos exercendæ lin-

quæ cauſa, aduocandi gratia, artem ipſam philoſophiæ reperiſſe. Qui autem docent tantum, nec faciunt, ipſi præceptis ſuis detrahunt pondus. quis enim obtemperet, cum ipſi præceptores doceant non obtemperare? Bonum eſt autem recta, & honeſta præcipere, ſed niſi & facias, mendacium eſt, & incongruens, atq; ineptum non in pectore, ſed in labijs habere bonitatem. Non ergo utilitatem ex philoſophia, ſed oblectationem petunt. Quod quidem Cicero teſtatus eſt, profecto, inquit, omnis iuſtorum diſputatio, quanq̃ uberrimos fontes uirtutis, & ſcientiæ contineat, tamen collata cum horum actis, perfectisq; rebus, uereor ne tantum uideatur attuliſſe negotijs hominum, quantam oblectationem otij. Vereri quidem non debuit, cum uerum diceret, ſed quaſi timeret, ne proditi myſterij reus à philoſophis citaretur. Nō eſt auſus confidenter pronuntiare, quod fuit uerum, illos non ideo diſputare, ut doceant, ſed ut ſe oblectent in otio, qui quoniam autores ſunt rerum gerendarum, nec ipſi quicquid gerunt, pro loquacibus ſunt habendi. Sed profecto, quia nihil boni ad uitam afferebant, nec ipſi decretis ſuis obtemperauerunt, nec quiſquam per tot ſecula inuentus eſt, qui eorum legibus uiueret. Abijcienda eſt igitur omnis philoſophia, quia non ſtudendum eſt ſapiētiæ, quod fine, ac modo careat, ſed ſapiendum eſt, & quidem mature. Non enim nobis altera uita conceditur, ut cum quæramus in hac ſapientiam, in illa ſapere poſſimus, in hac utrunq; fieri neceſſe eſt. Cito inueniri debet, ut cito ſuſcipi poſſit, ne quid pereat ex uita, cuius finis incertus eſt. Ciceronis Hortenſius contra philo-

ſophiam differens, circunuenitur arguta concluſione; qui cum diceret philoſophandum non eſſe, nihilo minus philoſophari uidebatur, quoniam philoſophi eſt, quid in uita faciendum, uel non faciendum ſit, diſputare. Nos ab hac calumnia immunes, ac liberi ſumus, qui philoſophiam tollimus, quia humanæ cogitationis inuentio eſt. Sophiam defendimus, quia diuina traditio eſt, eamq; ab omnibus ſuſcipi oportere teſtamur. Ille, cum philoſophiam tolleret, nec melius aliquid afferret, ſapientiam tollere putabatur, eoq; facilius de ſententia pulſus eſt, quia conſtat hominem non ad ſtultitiam, ſed ad ſapientiam naſci. Præterea illud quoq; argumentum contra philoſophiam ualet plurimum, quo idem eſt uſus Hortenſius, ex eo poſſe intelligi philoſophiam non eſſe ſapientiam, quod principium, & origo eius appareat. Quando, inquit, philoſophi eſſe cœperunt, Thales (ut opinor) primus, recens hæc quidem ætas. Vbi ergo apud antiquiores latuit amor iſte inueſtigandæ ueritatis? Idem Lucretius ait.

Deniq; natura hæc rerum, ratioq; reperta eſt
Nuper: & hanc primus cumprimis ipſe repertus
Nunc ego ſum, in patrias qui poſſum uertere uoces.

Et Seneca, non dum ſunt, inquit, mille anni, ex quo initia ſapientiæ nota ſunt. Multis ergo ſeculis humanum genus ſine ratione uixit. Quod irridens Perſius, poſt quàm inquit, ſapere urbi cum pipere, & palmis uenit, tanquam ſapientia cum ſaporis mercibus fuerit inuecta, quæ ſi ſecundum hominis naturam eſt, cum homine eſſe cœperit neceſſe eſt. Si uero non eſt, nec capere quidem illam poſſet humana natura. Sed quia rece

pit, igitur à principio fuiſſe neceſſe e, ergo philoſophia, quia non à principio fuit, non eſt eadem uera ſapientia, ſed uidelicet Græci, qui ſacras ueritatis literas nõ attigerant, quemadmodum deprauata eſſet ſapientia, neſciuerunt. Et ideo cum uacare ſapientia humanam uitam putarent, philoſophiam commenti ſunt, ideſt latentem, atq; ignotam ſibi ueritatem diſſerendo eruere uoluerunt, quod ſtudium per ignorantiam ueri ſapientiam putauerunt.

Quæ fuit ipſa doctrina Epicuri, quæ moribus omnium appoſitiſſima loquebatur. Et quomodo Leucippũ, & Democritum habuerit authores errorũ, & fabros atomorum, & aſſertores uoluptatis. Cap. XVII.

DIxi de philoſophia ipſa quàm breuiter potui, nunc ad philoſophos ueniamus, non ut cum eiſdem certemus, qui ſtare non poſſunt, ſed ut eos fugientes, atq; deiectos noſtro campo inſequamur. Epicuri diſciplina multo celebrior ſemper fuit, quàm cæterorum, non quia ueri aliquid afferat, ſed quia multos ad populare nomen uoluptatis inuitat. Nemo enim non in uitia pronus eſt. Præterea, ut ad ſe multitudinem contrahat, appoſita ſingulis quibuſq; moribus loquitur. Deſidioſum uetat literas diſcere, auarum populari largitione liberat, ignauum prohibet accedere ad remp. pigrum exercere, timidum militare. Irreligioſus audit Deos nihil curare, inhumanus, & ſuis commodis ſeruiens iubetur nihil cuiquam tribuere. Omnia enim ſui cauſa facere

ſapientem, fugienti turbam ſolitudo laudatur. Qui nimium parcus eſt, diſcit aqua, & polēta uitam poſſe tolerare. Qui odit uxorem, huic enumerantur cœlibatus bona. Habēti malos liberos, orbitas prædicatur. Ad uerſus impios parentes nullum eſſe uinculum naturæ. impatienti, ac delicato dolorem eſſe omnium malorum maximum dicitur, forti etiam in tormentis beatum eſſe ſapientem. Qui claritati, ac potentiæ ſtudet, huic præcipitur reges colere. Qui moleſtiam ferre non poteſt, huic regiam fugere. Ita homo aſtutus ex uarijs, diuerſiſq; modis circulum cogit, & dum ſtudet placere omnibus, maiore diſcordia ſecum ipſe pugnauit, quàm inter ſe uniuerſi. Vnde autem diſciplina eius tota deſcendat, quam originem habeat, explicandum eſt. Videbat Epicurus bonis aduerſa ſemper accidere, paupertatem, labores, exilia, charorum amiſſiones, malos contra beatos eſſe, augeri potentia, honoribus affici, uidebat innocentiam minus tutam, ſcelera impune committi, uidebat ſine delectu morum, ſine ordine, ac diſcrimine annorum ſæuire mortem, ſed alios ad ſenectutem peruenire, alios infantes rapi, alios iam robuſtos interire, alios in primo adoleſcentiæ flore immaturis funeribus extingui, in bellis potius meliores & uinci, & perire. Maxime autem commouebat homines in primis religioſos grauioribus malis affici. Iis autem, qui aut Deos omnino neglexerunt, aut non pie coluerunt, uel minora incommoda euenire, uel nulla. Ipſa etiam templa fulminibus conflagrare. Quod Lucretius queritur, cum dicit de Deo.

-Tum fulmina mittat: & ædeis

Sæpe ſuas diſturbet: & in deſerta recedens
Sæuiat exercens telum: quod ſæpe nocenteis
Præterit: exanimatq́; indignos, inq́; merenteis.
Quod ſi uel exiguam ueritatis auram colligere potuiſſet, nunquam diceret ædes illum ſuas diſturbare, cum ideo diſturbet, quod non ſunt ſuæ. Capitolium, quod eſt romanæ urbis, & religionis caput ſummum, non ſemel, ſed ſæpius fulmine ictum conflagrauit. Homines autem ingenioſi quid de hoc exiſtimauerint, ex dicto Ciceronis apparet, qui ait, diuinitus extitiſſe illam flámam, non quæ terreſtre illud domicilium Iouis deleret, ſed quæ ſublimius, magnificentiusq́; depoſceret. Qua de re etiam in libris conſulatus ſui eadem dixit, quæ Lucretius.
Nam pater altitonans ſtellanti nixus olympo,
Ipſe ſuas arces, atq; inclyta templa petiuit,
Et capitolinis iniecit ſedibus ignes.
Pertinaci ergo ſtultitia non modo uim, maieſtatemq́; ueri Dei non intellexerunt, ſed etiam impietatem ſui erroris auxerunt, qui templum cœleſti iudicio ſæpe damnatum reſtituere contra fas omne contenderint. Cum hæc igitur cogitaret Epicurus, earum rerum uelut iniquitate inductus. (Sic enim cauſam, rationemq́; ignoranti uidebatur) exiſtimauit, nullam eſſe prouidétiam. Quod cum ſibi perſuaſiſſet, ſuſcepit etiam defendendum, ſic in errores inextricabiles ſe ipſe incluſit. Si enim prouidentia nulla eſt, quomodo tam ordinate, tam diſpoſite mundus effectus eſt. Nulla, inquit, diſpoſitio eſt, multa enim facta ſunt aliter quàm fieri debuerunt. Et inuenit homo diuinus, quæ reprehēde-

ret. Quæ ſingula ſi uacaret refellere, facile oſtenderē, nec ſapientem hūc fuiſſe, nec ſanum. Item ſi nulla prouidentia eſt, quomodo animalium corpora tam prouidenter ordinata ſunt, ut ſingula quæq; membra mirabili ratione diſpoſita, ſua officia conſeruent? Nihil inquit, in procreandis animalibus prouidentiæ ratio molita eſt. Nam neq; oculi facti ſunt ad uidendum, neq; aures ad audiendum, neq; lingua ad loquendum, neq; pes ad ambulandum, quoniam prius hæc nata ſunt, quàm eſſet loqui, audire, uidere, ambulare. Itaq; non hæc ad uſum nata ſunt, ſed uſus ex illis natus eſt. Si nulla prouidentia eſt, cur imbres cadunt, fruges oriuntur, arbuſta frondeſcunt? Non, inquit, ſemper animantium cauſa iſta fiunt, quoniam prouidentiæ nihil proſunt, ſed omnia ſua ſponte fieri neceſſe eſt. Vnde ergo naſcuntur, aut quomodo fiunt omnia, quæ geruntur? Non eſt, inquit, prouidentiæ opus. Sunt enim ſemina per inane uolitantia, quibus inter ſe temere conglobatis uniuerſa gignuntur, atque concreſcunt. Cur igitur illa non ſentimus, aut non cernimus? Quia nec colorem habent, inquit, nec calorem ullum, nec odorē, ſaporis quoq;, & humoris expertia ſunt, et tam minuta, ut ſecari, ac diuidi nequeant. Sic eum, q̄a in principio falſum ſuſceperat, conſequentium rerum neceſſitas ad deliramenta perduxit. Vbi enim ſunt, aut unde iſta corpuſcula? Cur illa nemo præter unum Leucippum ſomniauit? A quo Democritus eruditus hæreditatem ſtultitiæ reliquit Epicuro. Quæ ſi ſint corpuſcula, & quidem ſolida, ut dicunt, ſub oculos certe uenire poſſunt. Si eadem eſt natura omnium, quomodo res

uarias efficiunt? Vario inquit ordine, ac poſitione conueniunt, ſicut literæ, quæ cum ſint paucæ, uariæ tamē collocatæ innumerabilia uerba conficiunt. At literæ uarias formas habent. Ita, inquit, & hæc ipſa primordia, nam ſunt aſpera, ſunt hamata, ſunt leuia. Secari ergo, & diuidi poſſunt, ſi aliquid ineſt illis, quod emineat. Si autem leuia ſunt, & humoris indigent, cohærere non poſſunt. Hamata igitur eſſe oportet, ut poſſint inuicem concathenari. Cum uero tam minuta eſſe dicantur, ut nulla ferri acie diſſici ualeant, quomodo hamos, aut angulos habent? Quos quia extant, neceſſe eſt poſſe diuelli. Deinde quo fœdere inter ſe, qua mente conueniunt, ut ex his aliquid conſtituatur? ſi ſenſu carent, nec coire tam diſpoſite poſſunt, quia non poteſt quicquam rationale perficere niſi ratio. Quàm multis coargui hæc uanitas poteſt, ſed properat oratio. Hic eſt ille,

Qui genus humanum ingenio ſuperauit: & omnes
Reſtrinxit ſtellas, exortus uti ætherius ſol?

Quos equidem uerſus nunq̃ ſine riſu legere poſſum. Non enim de Socrate, aut Platone hoc ſaltem dicebat, qui uelut reges habentur philoſophorum, ſed de homine, quo ſano, et uigente nullus æger ineptius delirauit. Itaq; poeta inaniſſimus leonis laudibus murem non ornauit, ſed obruit, & obtriuit. At idem nos metu liberat mortis, de qua hæc ipſius uerba ſunt expreſſa. Quando nos ſumus, mors non eſt, quádo nos nó ſumus, mors eſt. Mors ergo nihil ad nos, q̃ argute nos fefellit, quaſi uero tranſacta mors timeatur, qa iam ſenſus ereptus eſt, ac nó ipſum mori, quo ſenſus eripitur. Eſt igitur tem

pus aliquod, quo & nos iá non ſumus, & mors tamen non dum eſt. Idq́; ipſum uidetur miſerum eſſe, et quod mors eſſe incipit, & nos eſſe deſinimus. Nec fruſtra dictum eſt, mors miſera non eſt. Aditus ad mortem eſt miſer, hoc eſt morbo tabeſcere, ictum perpeti, ferrum corpore excipere, ardere igni, dẽtibus beſtiarum laniari. Hæc ſunt, quæ timentur, non quia mortem afferũt, ſed quia dolorem magnum. Quin potius effice, ne dolor malum ſit. Omnium, inquit, malorum maximum eſt. Quid ergo non poſſum non timere, ſi id, quod mortem antecedit, aut efficit, malum eſt? Quid, quod totum illud argumentum falſum eſt? quia non intereunt animæ. Vere inquit, nam quod cum corpore naſcitur, cum corpore intereat neceſſe eſt, iam ſuperius dixi, differre hunc locum melius, & operi ultimo reſeruare, ut hãc Epicuri perſuaſionem, ſiue illa Democriti, ſiue Dicæarchi fuit, argumentis, & diuinis teſtimonijs redarguam. Verum ille fortaſſe impunitatem uitijs ſuis ſpopondit. Fuit enim turpiſſimæ uoluptatis aſſertor, cuius capiendæ cauſa naſci hominem putauit. Quis cum hoc affirmari audiat, uitijs, & ſceleribus abſtineat? Nam ſi perituræ ſunt animæ, appetamus diuitias, ut omnes ſuauitates capere poſſimus. Quæ ſi nobis deſunt, ab iis, qui habent, auferamus, clàm, dolo, ui, Eo magis, ſi humanas res nullus Deus curat, quandocúq; ſpes impunitatis arriſerit, rapiamus, necemus. Sapientis eſt enim malefacere, ſi & utile ſit, & tutum, quoniam ſiquis cœlo Deus eſt, non iraſcitur cuiquam. Aeque ſtulti eſt & benefacere, quia ſicut ira non commouetur, ita nec gratia tangitur. Voluptatibus igitur quo-

quomodo poſſimus ſeruiamus. Breui enim tempore nulli erimus omnino. Ergo nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis ſine uoluptate patiamur, ne quia ipſi quandoq; perituri ſumus, idipſum, quod uiximus, pereat. Hoc ille tametſi non dicat uerbo, re tamen ipſa docet. Nam cum diſputat omnia ſapientem ſua cauſa facere, ad utilitatem ſuam refert omnia, quæ agit. Itaq; qui audit hæc flagitia, nec boni quicquam faciendum putabit, quoniam bene facere ad utilitatem ſpectat alienam, nec à ſcelere abſtinẽdum, quia maleficio præda coniuncta eſt. Archipirata quiſquam uel latronum ductor, ſi ſuos ad graſſandum cohortetur, quo alio ſermone uti poteſt? quàm ut eadẽ dicat, quæ dicit Epicurus, Deos nihil curare. Non ira, non gratia tangi, inferorum pœnas non eſſe metuendas, quod animæ poſt mortem occidant, nec ulli omnino ſunt inferi, uoluptatem eſſe maximum bonum, nullam eſſe humanam ſocietatem, ſibi quenq; conſulere, neminem eſſe, qui alterum diligat, niſi ſua cauſa. Mortem non eſſe metuendam forti uiro, nec ullum dolorem, q̃n etiam ſi torqueatur, ſi uratur, nihil ſe curare dicat. Eſt plane, cur quiſquam putet hanc uocem uiri eſſe ſapiẽtis, quæ poteſt latronibus aptiſſime commodari?

Quomodo pythagorici, et ſtoici contrario Epicureis errore deſipiant, ſic animarum immortalitatem ſtatuentes, ut eas in uaria corpora tranſire mentiantur. Et uoluntariam mortem perſuaſerint inaniter philoſophantibus.

Caput XVIII

Iij autem contraria dixerunt, ſupereſſe ani
a mas poſt mortem, & hi ſunt maxime pytha
goricæ, ac ſtoici, quibus et ſi ignoſcendum eſt,
quia uerum ſentiunt, non poſſum tamen non repre-
hendere eos, qui non ſcientia, ſed caſu inciderunt in
ueritatem. Itaq; in eo ipſo, quod recte ſentiebant, ali
quid errauerunt. Nam cum timerent argumentum il-
lud, quo colligitur, neceſſe ẽ, ut occidant animæ cum cor
poribus, quia cum corporibus naſcuntur, dixerunt nõ
naſci animas, ſed inſinuari potius in corpora, et de alijs
in alia migrare corpora. Non putauerunt aliter poſſe
fieri, ut ſuperſint animæ poſt corpora, niſi uideantur
fuiſſe ante corpora. Par igitur, ac propè ſimilis error
eſt partis utriuſq;. Sed hæc in præterito falſa eſt, illa
in futuro. Nemo enim uidit, quod eſt ueriſſimum, et na
ſci animas, & non occidere, quia cur id fieret, aut quæ
ratio eſſet, homines neſcierunt. Multi ergo ex ijs, qui
æternas eſſe animas ſuſpicabantur, tanquam in cœlum
migraturi eſſent, ſibi ipſis manus intulerunt, ut Clean
thes, & Chryſippus, ut Zeno, & Empedocles, qui ſe
in ardentis Aetnæ ſpecum intempeſta nocte deiecit, ut
cum repente non apparuiſſet, abijſſe ad Deos credere-
tur, ex Romanis Cato, qui fuit in omni ſua uita Socra
ticæ uanitatis imitator. Nam Democritus in alia fuit
ꝑſuaſiõe. Sed tamen Sponte ſua leto caput obuius ob
tulit ipſe, quo nihil ſceleratius fieri poteſt. Nã ſi ho
micida nefarius eſt, qui hominis extinctor eſt, eidẽ ſce
leri obſtrictus eſt, qui ſe necat, quia hominem necat.
Immo uero maius eſſe id facinus exiſtimandum eſt, cu
ius ultio Deo ſoli ſubiacet. Nam ſicut in hãc uitam nõ

noſtra ſponte uenimus, ita rurſus ex hoc domicilio corporis, quod tuendum nobis aſſignatum eſt, eiuſdem iuſſu nobis recedendum eſt, qui nos in hoc corpus induxit, tandiu habitaturos, donec iubeat emitti. Et ſi uis aliqua inferatur, æqua mente patiendum eſt, cum extincta innocentis anima inulta eſſe non poſſit, habeamusq; uindicem magnum, cui ſoli uindicta integra ſemper eſt. Homicidæ igitur illi omnes philoſophi, et ipſe Romanæ ſapientiæ princeps Cato, qui ante quàm ſe occideret, perlegiſſe Platonis librum dicitur, qui eſt ſcriptus de æternitate animarum, & ad ſummum nefas philoſophi authoritate compulſus eſt. Et hic tamen aliquam moriendi cauſam uidetur habuiſſe, odium ſeruitutis. Quid Ambraciotes ille, qui, cum eundem librum perlegiſſet, præcipitem ſe dedit, nullam aliam ob cauſam, niſi quod Platoni credidit? Execrabilis prorſus, ac fugienda doctrina, ſi abigit homines à uita. Quod ſi ſciſſet Plato, atque docuiſſet, à quo, & quomodo, & quibus, & quæ ob facta, & quo tempore immortalitas tribuatur, nec Cleombrotum impegiſſet in mortem uoluntariam, nec Catonem, ſed eos ad uitam, & ad iuſtitiam potius erudiſſet. Nam Cato uidetur mihi cauſam quæſiſſe moriendi, non tam ut Cæſarem fugeret, quàm ut ſtoicorum decretis obtemperaret, quos ſectabatur, nomenq; ſuum grandi aliquo facinore clarificaret, cui quid mali accidere potuerit, ſi uiueret, non inuenio. Caius enim Cæſar, ut clemens erat, nihil aliud efficere uolebat, etiã in ipſo belli ciuilis ardore, quàm ut bene mereri de Rep. uideretur, duobus

optimis ciuibus Cicerone, & Catone ſeruatis. Sed redeamus ad eos, qui mortem pro bono laudant. De uita quereris quaſi uixeris, aut unquam tibi ratio conſtiterit, cur omnino ſis natus. Non'ne igitur tibi uerus ille, & communis omnium pater Terentianum illud iure increpauerit, prius diſce quid ſit uiuere, ſi diſplicebit uita, tum iſtoc utitor. Indignaris te malis eſſe ſubiectum, quaſi quicquam merearis boni, qui patrem, qui dominum, qui regem tuum neſcis, qui quamuis clariſſimam lucem intuearis oculis, mente tamen cæcus es, & in profundis ignorãtiæ tenebris iaces. Quæ ignorantia effecit, ut quoſdam dicere non puderet, idcirco nos eſſe natos, ut ſcelerum pœnas lueremus, quo quid delirius dici poſſit non inuenio. Vbi enim uel quæ ſcelera potuimus admittere, qui omnino non fuimus? Niſi forte credemus inepto illi ſeni, qui ſe in priori uita Euphorbum fuiſſe mentitus eſt. Hic credo, quod erat ignobili genere natus, familiam ſibi ex Homeri carminibus adoptauit. O' miram, & ſingularem Pythagoræ memoriam, O' miſeram obliuionem noſtrum omnium, qui neſciamus, q̃d ante fuerimus, ſed fortaſſe uel errore aliquo, uel gratia ſit effectum, ut ille ſolus Læteum gurgitem non attigerit, nec obliuionis aquam guſtauerit, uidelicet ſenex uanus (ſicut otioſæ aniculæ ſolent) fabulas tanq̃ infantibus credulis finxit. Quod ſi bene ſenſiſſet de ijs, quibus hæc locutus eſt, ſi homines eos exiſtimaſſet, nunquam ſibi tam petulanter mentiendi licentiam uendicaſſet, ſed deridenda hominis leuiſſimi uanitas. Quid Ciceroni faciemus? qui cum in principio conſolationis ſuæ dixiſſet, luendorum ſcelerum

lerum cauſa naſci homines. Iterauit idipſum poſtea, quaſi obiurgans eum, qui uitam non eſſe malis plenā putet, recte ergo profeſſus eſt errore, ac miſerabili ueritatis ignorantia ſe teneri.

Quod Cicero, & alij ſapientiſſimi immortalitatem animarum, ſed infideliter docent. Et quod mala, uel bona mors ſit ponderanda ex ante acta uita, & gratia Dei. Caput XIX

a T illi, qui de mortis bono diſputant, quia nihil ueri ſciunt, ſic argumentantur, ſi nihil eſt poſt mortem, non eſt malum mors, aufert enim ſenſum mali. Si autem ſemper ſunt animæ, eſt etiam bonū, quia immortalitas ſeqtur. Quā ſententiam Cicero de legibus ſic explicauit. Gratulemurq; nobis, quoniam mors aut leuiorem, quàm qui eſt in uita, aut certe non deteriorem eſt allatura ſtatum. Nam ſine corpore animo uigente diuina eſt uita, ſenſu carēti, nihil profecto eſt mali. Argute, ut ſibi uidetur, quaſi nihil aliud eſſe poſſit. Atqui utrunq; hoc falſum eſt. Docent enim diuinæ literæ, nō extingui animas, ſed aut pro iuſtitia præmio affici, aut pœna pro ſceleribus ſempiterna. Nec enim fas eſt, aut eum, qui ſceleratus in uita feliciter fuerit, effugere quod meretur, aut eum, qui ob iuſtitiam miſerrimus fuerit, ſua mercede fraudari. Quod adeo uerum eſt, ut idem Tullius in conſolatione, non eaſdem ſedes incolere iuſtos, atq; impios prædicauerit. Nec enim omnibus, inquit, ijdem illi ſapientes arbitrati ſunt inde curſum in cœ

lum patere, nam uitijs, & ſceleribus contaminatos de primi in tenebras, atq; in cœno iacere docuerunt. Caſtos autem animos, puros, integros, incorruptos, bonis etiam ſtudijs, atq; artibus expolitos, leui quodam, & facili lapſu ad Deos, ideſt ad naturam ſui ſimilem peruolare. Quæ ſententia ſuperiori illi argumēto repugnat. Illud enim ſic aſſumptum eſt, tanquam neceſſe ſit omnem hominem natum immortalitate donari. Quod igitur erit diſcrimen uirtutis, ac ſceleris, ſi nihil intereſt, utrum'ne Ariſtides ſit aliquis, an Phalaris? Vtrum Cato, an Catilina? Sed hanc repugnantiam rerum, ſententiam'q; non cernit, niſi qui tenet ueritatem. Siquis igitur nos roget, utrum'ne mors ſit bonum, an malum, reſpondebimus qualitatem eius ex uitæ ratione pendere. Nam ſicut uita ipſa bonum eſt, cum uirtute uiuitur, malum ſi cum ſcelere, ita & mors ex præteritis uitæ actibus ponderanda eſt. Ita fit, ut ſi uita in Dei religione tranſacta ſit, mors malum non ſit, quia tranſlatio eſt ad immortalitatem. Sin aliter, malum ſit neceſſe eſt, quoniā (ut dixi) ad æterna ſupplicia tranſmittit. Quid ergo dicemus, niſi errare illos, qui aut mortem appetunt tanq̄ bonum, aut uitam fugiunt tanq̄ malū? Niſi q̄ ſunt iniquiſſimi, qui pauciora mala non compēſant bonis pluribus. Nam cum omnem uitam per exquiſitas, & uarias traducant uoluptates, mori cupiunt, ſiquid forte his amaritudinis ſuperuenerit. Et ſic habent, tanq̄ illis nunq̄ fuerit bene, ſi aliq̄n fuerit male. Dānant igitur uitam omnem, bonisq; pleni nihil aliud, q̄ male opinantur. Hinc nata eſt inepta illa ſententia, hanc eſſe mortem, quā nos uitam putamus, illam ui-

tam, quam nos pro morte timeamus. Ita primum bonum eſſe, non naſci, ſecundum citius mori. Quæ ut maioris ſit authoritatis, Sileno attribuitur. Cicero in conſolatione. Non naſci, inqt, longe optimum, nec in hos ſcopulos incidere uitæ. Primum autem, ſi natus ſis; q̃ primum mori, tanquam ex incendio effugere uiolẽtiam fortunæ. Credidiſſe illi uaniſſimo dicto exinde apparet, quod adiecit aliqd de ſuo, ut ornaret. Quæro igitur, cui eſſe optimum putet non naſci, cum ſit nullus omnino, qui ſentiat. Nam ut bonum ſit aliquid, aut malum, ſenſus efficit. Deinde, cur omniũ uitam nihil aliud eſſe, quàm ſcopulos, & incendium putauerit, quaſi aut in noſtra fuerit poteſtate, ne naſceremur, aut uitam nobis fortuna tribuat, non deus, aut uiuendi ratio quicquã ſimile incendio habere uideatur. Non diſſimile Platonis illud eſt, quod aiebat, ſe gratias agere naturæ. Primum, ꝙ homo natus eſſet potius quàm mutum animal. Deinde, ꝙ mas potius q̃ fœmina, quod Græcus, q̃ Barbarus. Poſtremo quod Athenienſis non Thebanus, et ꝙ temporibus Socratis. Dici nõ põt, q̃tam mentibus cæcitatem, q̃toſq; pariat errores ignoratio ueritatis. Ego plane' contenderim, nunq̃ quicquam dictũ eſſe in rebus humanis delirius, quaſi uero ſi aut barbarus, aut mulier, aut aſinus deniq; natus eſſet, idem ipſe Plato non eſſet, ac non illud ipſum, quod natus fuiſſet. Sed Pythagoræ uidelicet credidit, qui ut uetaret homines animalibus ueſci, dixit, animas de corporibus in aliorum animaliũ corpora commeare, qđ et uanũ, & impoſſibile eſt. Vanum, quia neceſſe non fuit ueteres animas in noua corpora iducere, cũ idem artifex,

qui primas aliquando fecerat, potuerit ſemper nouas facere. Impoſſibile, quia rectæ rationis anima tam im mutare naturam ſtatus ſui non poteſt, q̃ ignis aut de orſum niti, aut in tranſuerſum, fluminis modo, flam= mam ſuam fundere. Exiſtimauit ergo homo ſapiens fie ri potuiſſe, ut anima, quæ tunc erat in Platone, in ali_ quod mutum animal includeretur, eſſet'q; humano ſen ſu prædita, ut intelligeret, ac doleret incongruenti ſe corpore oneratum. Quanto ſanius faceret, ſi gratias ſe agere diceret, quod ingenioſus, quod docilis natus eſſet, quod in his opibus, ut liberaliter erudiretur. Nã quod Athenis natus eſt, quid in eo beneficij fuit? An nõ plu rimi extiterunt in alijs ciuitatibus excellenti ingenio, atq; doctrina uiri, qui meliores ſinguli, q̃ omnes Athe nienſes fuerunt? Quanta hominum millia fuiſſe cre_ damus, qui & Athenis nati, & temporibus Socratis, indocti tamen, ac ſtulti fuerunt? Non enim aut parie_ tes, aut locus, in quo quiſq; eſt effuſus ex utero, conciliat homini ſapientiam. Quid uero attinuit, Socratis ſe temporibus natum gloriari? Num Socrates ingenia di ſcentibus potuit dare? Non uenit in mentem Platoni, Alcibiadem quoq;, et Critiam eiuſdẽ Socratis aſſiduos auditores fuiſſe, quorum alter hoſtis patriæ acerrimus fuit, alter crudeliſſimus omnium tyrannorum.

Quod Socrates in eo fuit prudentior cæteris, quia à perſcrutatione cœleſtiũ, & naturalium cauſis diſputa tionem ſuſpendit, in quibus temere conſumitur inge_ nium, & tempus, et in multis deſipuit, quorum ſubij ciuntur exempla. Caput XX

Ideamus nunc, quid in Socrate ipſo tam
u magnum fuerit, ut homo ſapiens merito
gratias ageret illis temporibus ſe eſſe na-
tum. Non inficior fuiſſe illum paulo cordatiorē quàm
cæteros, qui naturam rerum putauerunt ingenio poſ-
ſe comprehendi. In quo illos non tantum excordes fu-
iſſe arbitror, ſed etiam impios, quod in ſecreta illius
cœleſtis prouidentiæ, curioſos oculos uoluerunt immit
tere. Romæ, & in pleriſq; urbibus ſcimus eſſe quædá
ſacra, quæ aſpici à uiris nefas habetur. Abſtinent igi-
tur aſpectu, qbus illa contaminari non licet, & ſi forte
uel errore, uel caſu quopiam uir aſpexerit, primo pœ
na eius, deinde inſtauratiōe ſacrificij ſcelus expiatur.
Quid his facias, qui inconceſſa ſcrutari uolunt? Nimi
rum multo ſceleratiores, qui arcana mundi, & hoc cœ-
leſte templum proſanari impijs diſputationibus quæ-
runt, quàm qui ædem Veſtæ, aut Bonæ deæ, aut Cere
ris intrauerint. Quæ penetralia, quamuis adire uiris
non liceat, tamen à uiris fabricata ſunt. Hi uero non
tantum impietatis crimen effugiunt, ſed, quod eſt mul
to indignius, eloquentiæ famam, aut ingenij gloriam
conſequuntur. Quid, ſi aliquid inueſtigare poſſent?
Sunt enim tam ſtulti aſſeuerando, quàm improbi in
quærendo, cum neque inuenire quicquam poſſint, nec
defendere, etiam ſi inuenerint. Nam ſi uerum uel for-
tuito uiderint, quod ſæpius contingit, committunt, ut
ab alijs id pro falſo refellatur. Non enim deſcendit ali
quis de cœlo, qui ſententiam ſingulorum opinionibus
ferat, quapropter nemo dubitauerit, eos, qui iſta cong
rant ſtultos, ineptos, inſanos eſſe. Aliquid ergo Socrates

habuit cordis humani, qui cum intelligeret hæc non poſſe inueniri, ab eiuſmodi quæſtionibus ſe remouit. Vereor'q; in eo ſolo multa enim ſunt eius nó modo laude indigna, ſed etiã reprehenſione digniſſima, in quibus fuit ſuorum ſimillimus. Ex his unũ eligam, quod ab omnibus ſit probatum celebre. hoc prouerbiũ Socrates habuit. Quod ſupra nos, nihil ad nos. Procumbamus igitur in terram, & manus nobis ad præclara opera datas conuertamus in pedes. Nihil ad nos cœlũ, ad cuius contemplationem ſumus excitati, nihil deniq; lux ipſa pertineat. Certe uictus noſtri cauſa de cœlo eſt, quod ſi hoc ſenſit, non eſſe de rebus cœleſtibus diſputandum, ne illorum quidem rationem poterat comprehẽdere, quæ ſub pedibus habebat. Quid ergo? num errauit in uerbis? Veriſimile non eſt, ſed nimirum id ſenſit, quod locutus eſt, religioni minime ſeruiendũ. Quod ſi aperte diceret, nemo pateretur. Quis enim non ſentiat, hunc mundum tam mirabili ratione perfectum, aliqua prouidentia gubernari? Quandoquidem nihil eſt, quod poſſit ſine ullo moderatore conſiſtere. Sic domus ab habitatore deſerta dilabitur. Nauis ſine gubernatore abit peſſum. Et corpus relictum ab anima defluit, nedum putemus tantam illam molem aut conſtrui ſine artifice, aut ſtare ſine rectore tandiu potuiſſe. Quod ſi publicas illas religiones uoluit euertere, non improbo, quin etiam laudabo, ſi ipſe quidem melius inuenerit. Verum idem per canem, & anſerem deierabat. O' hominem ſcurram (ut ait Zeno epicuræus) ineptum, perditum, deſperatum, ſi cauillari uoluit religionem, dementem, ſi hoc ſerio fecit,

ut animal turpiſſimum pro Deo haberet. Quis iam ſuperſtitiones Aegyptiorum audeat reprehendere, quas Socrates Athenis authoritate confirmauit ſua? Illud uero non'ne ſummæ uanitatis, quod ante mortem familiares ſuos rogauit, ut Aeſculapio gallum, quem uouerat, pro ſe ſacrarent? Timuit uidelicet, ne apud Rhadamanthum receptorem uoti reus fieret ab Aeſculapio. Dementiſſimum hominem putarem, ſi morbo affectus periſſet. Cum uero hoc ſanus fecerit, eſt ipſe inſanus, qui eum putet eſſe ſapientem. En cuius temporibus natum eſſe ſe homo ſapiens gratuletur.

Quod Plato didicerit à Socrate ea, quæ ſi obtineret, humani generis periret ſocietas. Cap. XXI.

Uideamus tamen quid illum Socrates docuerit, qui cum totam phyſicam repudiaſſet, eò ſe contulit, ut de uirtute, atq; officio quæreret. Itaq; non dubito, quin auditores ſuos iuſtitiæ præceptis erudierit. Docente igitur Socrate non fugit Platonem iuſtitiæ uim in æqtate conſiſtere. Siquidem omnes pari conditione naſcuntur. Ergo, inqt, nihil priuati, ac proprij habeant, ſed ut pares eſſe poſſint, quod iuſtitiæ ratio deſyderat, omnia in commune poſſideant. Fieri hoc poteſt, quandiu de pecunia dici uidetur. Quod ipſum quàm impoſſibile ſit, & quàm iniuſtũ, poteram multis rationibus oſtendere. Concedamus tamen, ut poſſit fieri. Omnes .n. ſapientes erunt, et pecuniã contemnent. Quò ergo illũ cõmunitas iſta pduxit?

Matrimonia quoq;, inquit, communia eſſe debebunt, ſcilicet ut ad eandem mulierem multi uiri, tanquam ca nes confluant, & is utiq; obtineat, qui uiribus uicerit. Aut ſi ſapientes ſunt, ut philoſophi, expectent, ut uici bus, tanquam lupanar habeant. O miram Platonis æquitatem. Vbi eſt igitur uirtus caſtitatis? ubi fides con iugalis? quæ ſi tollas, omnis iuſtitia ſublata eſt, at idem dixit beatas ciuitates futuras fuiſſe, ſi aut philoſophi regnarent, aut reges philoſopharentur. Huic ergo tam iuſto, tam æquo uiro regnum dares, qui alijs ſuſtuliſ ſet ſua, alijs condonaſſet aliena? proſtituiſſet pudicitiam mulierum? quæ nullus unquam non modo rex, ſed ne tyrannus quidem fecit. quam uero intulit rationem tur piſſimi huius conſilij, ſic inqt. Ciuitas concors erit, & mutui amoris conſtricta uinculis, ſi omnes omnium fuerint et mariti, et patres, et uxores, et liberi. Quæ iſta confuſio generis humani eſt? Quomodo ſeruari po teſt charitas, ubi nihil eſt certum, quod ametur? qs aut uir mulierem, aut mulier uirum diliget, niſi habitaue rint ſemper una? niſi deuota mens, & ſeruata inuicem fides indiuiduam fecerit charitatem? quæ uirtus in il la promiſcua uoluptate locum nõ habet. Item ſi omnes omnium liberi fuerint, quis amare liberos, tanquam ſuos potuerit, cum ſuos eſſe aut ignoret, aut dubitet? qs honorẽ tanquam patri deferet, cum unde natus ſit, ne ſciat? Ex quo fit, ut non tantum alienum pro patre ha beat, ſed etiã patrem pro alieno. Quid, quod uxor po teſt eſſe communis, filius uero non poteſt? quem concipi non niſi ex uno neceſſe eſt. Perit ergo illi uni commu nitas ipſa reclamante natura. Supereſt, ut tantummo-

do concordiæ cauſa uxores uelint eſſe cõmunes. At nulla uehementior diſcordiarum eſt cauſa, quàm unius fœminæ à multis maribus appetitio. In quo Plato, ſi ratione non poterat, exemplis certe potuit admoneri & mutorum animalium, quæ ob hoc uel acerrime pugnant, & hominum, qui ſemper ob eam rem grauiſſima inter ſe bella geſſerunt.

Quod dogma Platonis nõ erat niſi criminis fons, et fomes, & uirtutum omniũ exterminiũ. Cap. XXII.

r Eſtat ut communio iſta nihil aliud habeat, præter adulteria, et libidines, propter quas funditus euertenda eſt uirtus uel maxime neceſſaria. Itaq; non inuenit concordiam, quam quærebat, quia non uidebat unde oriatur. Ná iuſtitia in extra poſitis nihil momenti habet, nec in corpore quidem, ſed tota in hominis mente uerſatur. Qui ergo uult homines adæquare, non matrimonia, non opes ſubtrahere debet, ſed arrogantiam, ſuperbiam, tumorem, ut illi potentes, & elati pares eſſe ſe etiam mendiciſſimis ſciant. Detracta enim diuitibus inſolentia, & iniquitate, nihil intererit, utrum'ne alij diuites, alij pauperes ſint, cum animi pares ſint, quod efficere nulla alia res præter religionem Dei poteſt. Putauit igitur ſe inueniſſe iuſtitiam, cum eã prorſus euerteret, quia non rerum fragilium, ſed mentium debet eſſe communitas. Nam ſi iuſtitia uirtutum omnium eſt mater, cum illæ ſingulæ tolluntur, ipſa ſubuertitur. Tulit autem Plato, ante omnia frugalitatem, quæ utiq; nulla eſt, ubi proprij ni-

hil habeatur. Tulit abſtinentiam, ſiquidem nihil fuerit, quo abſtineatur, alienum. Tulit temperantiam, tulit caſtitatē, quæ uirtutes in utroq; ſexu maximæ ſunt. Tulit uerecundiā, pudorem, & modeſtiam, ſi honeſta, & legitima eſſe incipiunt, quæ ſolent flagitioſa, et turpia iudicari. Sic uirtutem cū uult omnibus dare, oībus ademit. Nam rerū proprietas, & uitiorum, & uirtutum materiam continet. Communitas autem nihil aliud, quàm uitiorum licentiam. Nā uiri, qui multas mulieres habent, nihil aliud dici poſſunt, quàm luxurioſi, ac nepotes. Item mulieres, quæ à multis habentur, non utiq; adulteræ, quia certum matrimonium nullum eſt, ſed proſtitutæ, ac meretrices ſint neceſſe eſt. Redegit ergo humanam uitam ad ſimilitudinem non dico mutorum, ſed pecudum, ac belluarum. Nam uolucres penè omnes faciunt matrimonia, & paria iunguntur, et nidos ſuos tanquam genitales toros concordi mente defendunt, & fœtus ſuos, quia certi ſunt, amant, & ſi alienos obieceris, abigunt. At homo ſapiens contra morem hominum, contraq; naturam ſtultiora ſibi, quæ ſequeretur, elegit. Et quoniam uidebat in cæteris animalibus officia marium, fœminarumq; non eſſe diuiſa, exiſtimauit oportere & mulieres militare, & conſilijs publicis intereſſe, magiſtratus gerere, & imperia ſuſcipere. Itaque his arma, & equos aſſignauit, conſequens eſt, ut lanam, & telam uiris, & infantium geſtationes. Nec uidit impoſſibilia eſſe quæ diceret ex eo, quod adhuc in orbe terræ, neq; tam ſtulta, neque tam uaria ulla gens extiterit, quæ hoc modo uiueret.

De minoribus philoſophis, et quatenus inuicem ratione ex rerum contemptu proficiant, & erroris aſſertores ſint. Cap. XXIII.

Cum igitur in tãta uarietate ipſi philoſophorum principes deprehendantur, quid illos minores putabimus, qui nunquã ſibi tam ſapientes uideri ſolent, quàm cum pecuniæ contemptu gloriantur? Fortis animus. Sed expecto quid faciant, & quò ille contemptus euadat. Tradita ſibi à parentibus patrimonia, tanquam malum fugiunt, ac deſerunt. Et ne in tempeſtate naufragium faciant, in tranquillo ſe ultro præcipitant. Non uirtute, ſed peruerſo metu fortes, ſicut illi, qui, cum timent ne ab hoſte iugulentur, ipſi ſe iugulant, ut mortem morte deuitent. Sic iſti, unde poſſent gloriam liberalitatis acquirere, ſine honore, ſine gratia perdunt. Laudatur Democritus, quod agros ſuos dereliquerit, eosq; paſcua publica fieri paſſus ſit. Probarem, ſi donaſſet. Nihil autem ſapienter fit, quod ſi ab omnibus fiat, inutile eſt, ac malum. Sed hæc negligentia tolerabilis. Quid ille, qui patrimonium in numos redactum effudit in mare? Ego dubito utrum'ne ſanus, an demens fuerit. Abite, inquit, in profundum malæ cupiditates, ego uos mergã, ne ipſe mergar à uobis. Si tantus pecuniæ contemptus eſt, fac illã beneficium, fac humanitatem, largire pauperibus. Poteſt hoc, quod perditurus es, multis ſuccurrere, ne fame, aut ſiti, aut nuditate moriantur. Imitare inſaniam ſaltem, furorem'q; Tuditani, ſparge populo diripienda. Potes & pecuniam effu-

gere, & tamen bene collocare, quia ſaluum eſt quicquid pluribus profuit. Zenonis autem paria peccata quis probat? Sed omittamus id, quod eſt ab omnibus ſemper irriſum. Illud ſatis eſt ad coercendum furioſi hominis errorem, quia inter uitia, & morbos miſericordiam poſuit. Adimit nobis affectum, quo ratio humanæ uitæ penè omnis continetur. Cum enim natura hominis imbecillior ſit, quàm cæterorum animalium, quæ uel ad perferendam uim temporum, uel ad incurſiones à ſuis corporibus arcendas, naturalibus munimentis prouidentia cœleſtis armauit, Homini autem, quia nihil iſtorum datum eſt, accepit pro iſtis omnibus miſerationis affectum, qui planè uocatur humanitas, qua noſmet inuicem tueremur. Nam ſi homo ad conſpectum alterius hominis efferaretur, qđ facere uidemus animātes, quarum natura ſoliuaga eſt, nulla eſſet hominum ſocietas, nulla urbiū condendarū uel cura, uel ratio. Sic nequitia qdem ſatis tuta, cū cæteris animalibus expoſita eſſet imbecillitas hominū, & ipſi inter ſemet ipſos belluarum more ſæuirent. Nō minor in alijs dementia. Quid. n. dici poteſt de illo, q nigram dixit eſſe niuem? q̄ conſequens erat, ut etiā picem albam eſſe diceret. Hic eſt ille, q ſe icirco natum eſſe dicebat, ut cœlū, ac ſolem uideret, qui in terra nihil uidebat ſole lucente. Xenophanes dicentibus mathematicis orbem lunæ duodeuiginti partibus maiorem eſſe, q̄ terrā, ſtultiſſime credidit. Et quod huic leuitati fuit conſentaneum, dixit intra concauū lunæ ſinum, eſſe aliā terrā, et ibi aliud genus hominum ſimili modo uiuere, quo nos in hac terra uiuimus. Habent igitur illi lunatici homines

alteram lunam, quæ illis nocturnũ lumen exhibeat, ſicut hæc exhibet nobis. Et fortaſſe hic noſter orbis alterius inferioris terræ luna ſit. Fuiſſe Senecã inter ſtoicos ait, qui deliberaret utrum'ne Soli quoq; ſuos populos daret, inepte ſcilicet qui dubitauerit. Quid enim perderet, ſi dediſſet? Sed, credo, calor deterrebat, ne tantam multitudinem periculo committeret, ne ſi æſtu nimio periſſent, ipſius culpa eueniſſe tanta calamitas diceretur.

De Antipodibus, quos ideo eſſe finxerunt, quia opinati ſunt mundum eſſe rotundum. Cap. XXIIII

Quid illi, qui eſſe contrarios ueſtigiis noſtris antipodas putant? Nunquid aliquid loquũtur? aut eſt quiſquam tam ineptus, qui tradat eſſe homines, quorum ueſtigia ſint ſuperiora, quã capita? aut ibi quæ apud nos iacent, uniuerſa pendere, fruges, & arbores deorſum uerſus creſcere, pluuias, et niues, & grandines ſurſum uerſus cadere in terrã. Et miratur aliquis hortos penſiles inter ſeptem mira narrari, cum philoſophi & agros, et maria, & urbes, & montes penſiles faciant? Huius quoq; erroris aperienda nobis origo eſt. Nam ſemper eodem modo falluntur. Cum enim falſum aliquid in principio ſumpſerint, ueriſimilitudine íducti neceſſe eſt, eos í ea, quæ conſequuntur, incurrere. Sic incidunt in multa ridicula, quia neceſſe eſt falſa eſſe, quæ rebus falſis congruũt. Cum autem primis habuerint fidem, qualia ſunt ea, quæ ſequũtur non circunſpiciunt, ſed defendunt omni

modo, cum debeant prima illa, utrum'ne uera ſint, an falſa ex conſequentibus iudicare. Quæ igitur illos antipodas ratio perduxit. Videbant ſyderum curſus in occaſum meantium, Solem, atq; lunam in eandem partem ſemper occidere, atq; oriri ſemper ab eadem. Cũ aut non perſpicerent, quæ machinatio curſus eorum tẽperaret, nec quomodo ab occaſu ad orientem remeant, cœlum autem ipſum in omnes partes putarent eſſe deuexum, quod ſic uideri propter immenſam latitudinẽ neceſſe eſt, exiſtimauerunt rotundum eſſe mundum, ſicut pilam, & ex motu ſyderum opinati ſunt cœlum uolui, ſic aſtra, ſolem'q;, cum occiderint, uolubilitate ipſa mundi ad ortum referri. Itaq; ætherios orbes fabricati ſunt, quaſi ad figuram mundi, eosq; cælarunt portentoſis quibuſdam ſimulachris, quæ aſtra eſſe dicerent. Hanc igitur cœli rotunditatem illud ſequebatur, ut terra in medio ſinu eius eſſet incluſa. Quod ſi ita eſſet, terram ipſam globo ſimilem. neq; enim fieri poſſet, ut non eſſet rotundum, quod rotundo incluſum teneretur. Si autem rotunda etiã terra eſſet, neceſſe eſt, ut in omnes cœli partes eandẽ faciem gerat, id eſt montes erigat, campos tendat, maria conſternat. Quod ſi eſſet, ſequebatur illud extremũ, ut nulla ſit pars terræ, quæ non ab hominibus, cæteris'q; animalibus incolatur. Sic pendulos iſtos antipodas cœli rotunditas adinuenit. Quod ſi quæras ab ijs, qui hæc portenta defendunt, quomodo non cadunt omnia in inferiorem illam cœli partem, hanc reſpondent rerum eſſe naturam, ut pondera in medium ferantur, & ad medium connexa ſint omnia, ſicut radios uidemus in rota. Quæ autẽ

leuia ſunt, ut nebula, fumus, ignis, à medio deferãtur, ut cœlum petant. Quid dicam de ijs neſcio, q, cum ſemel aberrauerint, conſtanter in ſtultitia pſeuerant, et uanis uana defendunt, niſi ꝙ eos interdum puto ioci cauſa philoſophari, aut prudentes, & ſcios mendacia defendenda ſuſcipere, quaſi ut ingenia ſua in malis rebus exerceant, uel oſtentent. At ego multis argumentis probare poſſem, nullo modo fieri poſſe, ut cœlum terra ſit inferius, niſi & liber iam concludendus eſſet; et adhuc aliqua reſtarent, quæ magis ſint præſenti operi neceſſaria, & quoniam ſingulorum errores percurrere non eſt unius libri opus, ſatis ſit pauca enarraſſe, ex quibus poſſint qualia ſint cætera intelligi.

Quot, & quanta prædiſcenda ſunt, et aliâs neceſſaria gentiliter philoſophantibus, ut philoſophiã nullus aſſequatur, aut rarus. Caput XXV

Nunc pauca nobis de philoſophia in communi dicẽda ſunt, ut confirmata cauſa perorem⁹. Summus ille noſter Platonis imitator exiſtimauit philoſophiam non eſſe uulgarem, et quod eam non niſi docti hoĩes aſſequi poſſent. Eſt, inq̃t, philoſophia paucis contenta iudicibus, multitudinem conſulto ipſa fugiẽs. Non eſt ergo ſapientia, ſi ab hominum cœtu abhorret. Quoniam ſi ſapientia homini data eſt, ſine ullo diſcrimine omnibus data eſt, ut nemo ſit prorſus, qui eam capere non poſſit. At illi uirtutem humano generi datam ſic amplexantur, ut ſoli omnium publico bono frui uelle uiderentur,

tam inuidi, q̃ ſi uelint deligare oculos, aut effodere cæteris, ne ſolem uideant. Nam quid eſt aliud hominibus negare ſapientiam, q̃ mentibus eorum uerum, ac diuinum lumen auferre? Quod ſi natura hominis ſapientiæ capax eſt, oportuit opifices, & ruſticos, & mulieres, & omnes deniq;, qui humanam fortunam gerunt, doceri, ut ſapiant, populumq́; ex omni lingua, & conditione, & ſexu, & ætate conflari. Maximum itaque argumentum eſt, philoſophiam neq; ad ſapientiam tendere, neq; ipſam eſſe ſapientiam, quod myſterium eius barba tantum celebratur, et pallio. Sẽſerunt hoc adeo ſtoici, qui & ſeruis, & mulieribus philoſophandum eſſe dixerunt. Epicurus quoq;, qui rudes omnium literarum ad philoſophiam inuitat. Item Plato, qui ciuitatem de ſapientibus uoluit componere. Conati quidem ſunt illi facere, quod ueritas exigebat, ſed non potuit ultra uerba procedi. Primum, quia multis artibus opus eſt, ut ad philoſophiam poſſit accedi. Diſcendæ literæ iſtæ communes propter uſum legendi, quia in tanta rerum uarietate, nec diſci audiẽdo poſſunt omnia, nec memoria contineri. Grammaticis quoq; non parũ operæ dandum eſt, ut rectam loquendi rationem ſciant. Id multos annos auferat neceſſe eſt. Nec oratoria quidem ignoranda eſt, ut ea, quæ didiceris, proferre, atq; eloqui poſſis. Geometria quoq;, ac muſica, & aſtrologia neceſſaria eſt, quod hæ artes cum philoſophia habent aliquam ſocietatem, quæ uniuerſa perdiſcere neq; fœminæ poſſunt, quibus intra puberes annos officia mox uſibus domeſticis profutura diſcenda ſunt, neq; ſerui, q̃bus per eos annos uel maxime ſeruiendum eſt,

quibus poſſunt diſcere, neq; pauperes, aut opifices, aut ruſtici, quibus in diem uictus labore eſt quærẽdus. Ob *eam cauſam* Tullius *ait abhorrere à multitudine philoſophiam.* At *enim rudes* Epicurus *accipiet.* Quo*modo ergo illa, quæ de principijs rerum dicuntur, intelligent, quæ perplexa, & inuoluta uix etiam politi homines aſſequuntur?* In *rebus igitur obſcuritate implicitis, & ingeniorum uarietate confuſis, & eloquentia uirorum exquiſito ſermone fucatis, quis imperito, ac rudi locus eſt?* Deni*q; nunquam ullas mulieres philoſophari docuerunt, præter unã ex omni memoria* The*miſten.* Neq; *ſeruos præter unum* Phædonem, *quẽ male ſeruientem redemiſſe, ac docuiſſe* Cebetem *tradunt.* Enu*merant etiam* Platonem, *ac* Diogenem, *qui tamen ſerui non fuerunt, ſed his ſeruitus euenerat, ſunt enim capti.* Platonem *q̃dem redemiſſe* Aniceris *q̃dam traditur* Seſtertijs *octo.* Itaq; *inſectatus eſt conuitijs redẽptorem* Seneca, *ꝙ* Platonẽ *paruo æſtimauerit.* Furioſus, *ut mihi q̃dem uidetur, qui homini fuerit iratus, quod non multum pecuniæ perdidit, ſcilicet aurum appendere debuit, tanq̃ pro mortuo* Hectore, *aut tantum ingerere nummorum, q̃tum uenditor non popoſcit?* Ex Bar*baris uero nullum præter unũ* Anacharſim *ſcytham, qui philoſophiam ne ſomniaſſet quidem, niſi & linguam, & græcas literas ante didiciſſet.*

Quod doctrina cœleſtis ſapientiam ſola largitur, quam natura communis appetit, & quærens philoſophiam non inuenit. Et *q̃ efficax ſit lex* Dei, *& eccleſiæ ſacramenta.* Caput XXVI

Vod ergo illi poſcente natura faciendum eſſe ſenſerunt, ſed tamen neq; ipſi facere potuerunt, neq; à philoſophis fieri poſſe uiderunt, Sola hæc efficit doctrina cœleſtis, quæ ſola ſapientia eſt. Illi ſcilicet perſuadere cuiquam potuerunt, qui nihil perſuadent etiam ſibi? Aut cuiuſquam cupiditates oppriment, irã temperabunt, libidinem coercebunt, cum ipſi & cedant uitijs, & fateantur plus ualere naturam? Dei autem præcepta, quia & ſimplicia, & uera ſunt, quantum ualeant in animis hominum, quotidiana experimenta demonſtrant. Da mihi uirum, qui ſit iracũdus, maledicus, effrenatus, pauciſſimis Dei uerbis tam placidum, quàm ouem reddam. Da cupidũ, auarum, tenacem, iam tibi eum liberalem dabo, et pecuniam ſuam proprijs manibus largientem. Da timidum doloris, ac mortis, iam cruces, & ignes, & pericula, et taurum contemnet. Da libidinoſum, adulterum, ganeonem, iam ſobrium, caſtum, continentem uidebis. Da crudelẽ, & ſanguinis appetentem, iam in ueram clementiam furor ille mutabitur. Da iniuſtum, inſipientem, peccatorem, continuo & æquus, & prudens, & innocens erit. Vno enim lauacro malitia omnis abolebitur. Tanta diuinæ ſapientiæ uis eſt, ut in hominis pectus infuſa matrem delictorum ſtultitiam uno ſimul impetu expellat. At quod efficiendum, non mercede, non libris, non lucubrationibus opus eſt. Gratis iſta fiunt, facile, cito, modo pateant aures, & pectus ſapientiam ſitiat. Nemo uereatur nos, aquam non uendimus, nec ſolem mercede præſtamus. Dei fons uberrimus, atq; pleniſſimus patet cunctis, et hoc cœleſte lumen uni

uerſis oritur, quicunq; oculos habent. Nũ quis hæc philoſophorum aut unquam præſtitit, aut præſtare, ſi uelit, poteſt? Qui cum ætates ſuas in ſtudio philoſophiæ conterant, neq; alium quenq̃, neq; ſeipſos (ſi natura paululum obſtitit) poſſunt facere meliores. Itaq; ſapientia eorum, ut plurimũ efficiat, non excindit uitia, ſed abſcondit. Pauca uero Dei præcepta ſic totum hominẽ immutant, & expoſito uetere nouum reddunt, ut non cognoſcas eundem eſſe.

Quod philoſophi ſæpe recte præcipiunt, & interdum uident uerum, Et quare non ſit eis credendum, in quo ſolo nitatur conditio creaturæ, & unde, & quo philoſophi ſuis inuicem gladijs pereunt.

Caput XXVII

Quid ergo? Nihil'ne illi ſimile præcipiũt? Immo permulta, & ad uerum frequenter accedunt. ſed nihil ponderis habent illa præcepta, quia ſunt humana, & authoritate maiori, ideſt diuina illa carent. Nemo igitur credit, quia tam ſe hominem putat eſſe, q audit, q̃ eſt ille, qui præcipit. Præterea nihil apud eos certi eſt, nihil, quod a' ſcientia ueniat. Sed cum omnia coniecturis agantur, multa etiã diuerſa, & uaria proferantur, ſtultiſſimi eſt hominis præceptis eorum uelle parêre, quæ utrũ uera ſint, an falſa dubitabitur. Et ideo nemo paret, quia nemo uult ad incertum laborare. Virtutem eſſe ſtoici aiunt, quæ ſola efficiat uitam beatam. Nihil põt uerius dici. Sed quid, ſi cruciabitur, aut dolore afficietur? Poterit'ne

quiſquam inter carnifices beatus eſſe? Immo uero illatus corpori dolor, materia uirtutis eſt. Itaq; ne in tormentis quidē miſer eſt. Epicurus multo fortius, Sapiens, inquit, ſemper beatus eſt, & uel incluſus in Phalaridis tauro hāc uocem emittet, Suaue eſt, & nihil curo. Quis eū nō irriſerit? Maxime, quod homo uoluptarius perſonam ſibi uiri fortis impoſuit, & quidem ſupra modum. Non enim fieri poteſt, ut quiſquam cruciatus corporis pro uoluptatibus ducat, cum ſatis ſit ad officium uirtutis implēdum perferre, ac ſuſtinere. Quid dicitis ſtoici? Quid tu Epicure? Beatus eſt ſapiens etiam cum torquetur. Si propter gloriam, patiētia non fruetur. In tormentis. n. fortaſſe morietur. Si propter memoriam, aut non ſentiet, ſi occidunt animae, aut ſi ſentiet, nihil ex ea conſequetur. Quis ergo alius fructus eſt in uirtute? Quae beatitudo uitae, ut aequo aío moriatur? Bonum mihi affertis unius horae, aut fortaſſe momenti, propter quod non expediat in tota uita miſerijs, & laboribus confici. Quantum autem temporis mors occupat, quae cum uenit, utrum aequo aío, an iniquo eā ſubieris, iam nihil refert. Ita fit, ut nihil aliud ex uirtute captetur niſi gloria. Sed haec aut ſuperuacua, & breuis eſt, aut prauis hoíum iudicijs non ſequēda. Nullus igitur ex uirtute fructus eſt, ubi uirtus mortalis ē, et caduca. Itaq; qui haec locuti ſunt, umbrā quandā uirtutis uiderunt, ipſam uirtutem non uiderunt. Deflexi enim fuerunt in terrā, nec uultus ſuos in altum erigebant, ut eam poſſent intueri, quae ſeſe coeli regiōibus oſtendebat. Haec cauſa eſt, cur praeceptis eorū nullus obtemperet, quoniam aut ad uitia erudiunt, ſi uolupta

tem defendunt, aut ſi uirtutem aſſerunt, neq; peccato pœnam minantur, niſi ſolius turpitudinis, neq; uirtuti ullum præmium pollicentur, niſi ſolius honeſtatis, & laudis, cum dicant non propter aliud, ſed propter ſeipſam expetendam eſſe uirtutem. Beatus eſt igitur ſapiens in tormentis, ſed cum torquetur pro fide, pro iuſtitia, pro Deo, illa patientia doloris beatiſſimum faciet. Eſt enim Deus, qui ſolus poteſt honorare uirtutem, cuius merces immortalitas ſola eſt, quam qui non appetunt, nec religionem tenent, cui æterna ſubiacet uita, profecto neq; uirtutis uim ſciunt, cuius præmiũ ignorant, neq; in cœlum ſpectant, quod ipſi ſe facere putant, cum res non inueſtigabiles quærunt, quia ratio in cœlum ſpectandi nulla alia eſt, niſi aut religionem ſuſcipere, aut hanc animam ſuam immortalem eſſe credere. Quiſquis enim aut Deum colendum eſſe intelligit, aut immortalitatis ſpem ſibi propoſitam habet, mens eius in cœlo eſt. Et licet id non aſpiciat oculis, animæ tamen lumine aſpicit. Qui autem religionẽ non ſuſcipiunt, terreni ſunt, quia religio de cœlo eſt. Et qui animam putant cum corpore interire, æque in terram ſpectant, quia ultra corpus, quod eſt terra, nihil amplius uident, quod ſit immortale. Nihil igitur prodeſt hominẽ eſſe fictum, ut recto corpore ſpectet in cœlum, niſi erecta mente Deum cernat, & cogitatio eius in ſpe uitæ perpetuæ tota uerſetur.

Quod fortuna nihil eſt, quam philoſophi non modo deam, ſed Deum mentiuntur. Et quomodo hunc errorem dæmones immiſerint eis, qui Deum neſciebãt, aut contemnebant. Cap. XXVIII.

*Q**Vapropter nihil aliud eſt in uita, quo ratio, quo conditio noſtra nitatur, niſi* Dei, *qui nos genuit, agnitio, & religioſus, ac pius cultus.* Vnde *quoniam philoſophi aberrauerunt, ſapientes utiq; non fuerunt.* Q*uæſierunt illi quidem ſapientiam, ſed quia nonrite quærebant, prolapſi ſunt longius, & in maximos errores inciderunt, ut etiam communem ſapientiam non tenerent.* Nō *enim tantū religionem aſſerere uoluerunt, uerum etiam ſuſtulerunt, dum ſpecie uirtutis falſæ inducti, conantur animos omni metu liberare, quæ religionis euerſio naturæ nomen inuenit.* Illi *enim, cum aut ignorarent à quo eſſet effectus mundus, aut perſuadere uellent, nihil eſſe diuina mente perfectum, naturam eſſe dixerunt rerum omnium matrem, quaſi dicerent omnia ſua ſponte eſſe nata. quo uerbo planè imprudentiam ſuam confitentur.* Natura *enim remota prouidentia, & poteſtate diuina, prorſus nihil eſt.* Q*uod ſi* Deum *naturam uocant, quæ peruerſitas eſt, naturam potius quàm* Deum *nominare?* Si *autem natura ratio eſt, uel neceſſitas, uel conditio naſcendi, non eſt per ſeipſam ſenſibilis, quia neceſſe eſt mentem eſſe diuinam, quæ ſua prouidentia naſcendi principium rebus omnibus præbeat.* Aut *ſi natura eſt cœlum, atque terra, & omne, quod natum eſt, non eſt dea natura, ſed* Dei *opus.* Non *diſſimili errore credunt eſſe fortunam, quaſi deam quandam, res humanas uariis caſibus illudētem, quia neſciunt, unde ſibi bona, & mala eueniant.* Cum *hac ſe compoſitos ad præliandum putant, nec ullam tamen rationem reddunt, à quo, & quàm ob cauſam,*

ſed tantum cū fortuna ſe digladiari munimentis omnibus gloriantur. Iam quicunq; alios conſolati ſunt ob interitum, amiſſionemq́; charorum, fortunæ nomen acerrimis accuſationibus proſciderunt, nec omnino ulla eorum diſputatio de uirtute eſt, in qua non fortuna uexetur. M. Tullius in ſua conſolatione pugnaſſe ſe ſemper contra fortunam loquitur, eamq; à ſe eſſe ſuperatam, cum fortiter inimicorum impetus retudiſſet, nec tum quidem ſe ab ea fractum, cum domo pulſus patria caruit. Tum autem, cum amiſerit chariſſimam filiam, uictum ſe a fortuna turpiter confitetur. Cedò, inqt, en manum tollo. Quid hoc homine miſerius, qui ſic iaceat? Inſipienter inquis. ſed qui profitetur ſe eſſe ſapientem. Quid ergo ſibi uult aſſumptio nominis? Quid eſt contemptus ille rerum, qui magnificis uerbis prætenditur? Quid diſpar cæteris habitus? Aut cur omnino præcepta ſapientiæ dantur, ſi nemo, qui ſapiat, adhuc inuentus eſt? Et quiſquam nobis inuidiam facit, quia philoſophos negamus eſſe ſapientes? cum ipſi nec ſcire quicquam, nec ſapere fateantur. Nam ſiquando ita defecerint, ut ne effingere quidē quicquam poſſint, quid faciunt in rebus cæteris? Tum uero ignorantiæ admonentur, & quaſi furibundi exiliunt, & exclamant, ſe cæcos eſſe, & excordes. Anaxagoras pronuntiat circūfuſa eſſe tenebris omnia. Empedocles anguſtas eſſe ſenſuū ſemitas queritur, tanquam illi ad cogitandum rheda, & quadrigis opus eſſet. Democritus quaſi in puteo quodam ſic alto, ut fundus ſit nullus, ueritatem iacere demerſam, nimirum ſtulte, ut cætera. Non enim tanquam

in puteo demerſa eſt ueritas, quò uel deſcendere, uel etiam cadere illi licebat, ſed tanquam in ſummo montis excelſi uertice, uel potius in cœlo, quod eſt uerißimum. Quid enim eſt, cur eam potius in imum depreſſam diceret, quàm in ſummũ leuatam, niſi forte mẽtem quoq; in pedibus, aut in imis calcibus conſtituere malebat potius quàm in pectore, aut in capite? Adeo remotißimi fuerunt ab ea ueritate, ut eos ne ſtatus quidem ſui corporis admoneret, ueritatem in ſummo illis eſſe quærendam. Ex hac deſperatione confeſſio illa Socratis nata eſt, qua ſe nihil ſcire dixit, niſi hoc unum, quod nihil ſciat. Hinc academiæ diſciplina manauit, ſi tamen diſciplina dici poteſt, in qua ignoratio et diſcitur, & docetur. Sed ne illi qdem, qui ſcientiam ſibi aſſumpſerunt, idipſum, quod ſe ſcire putabãt, conſtanter defendere potuerunt. Qui quoniam ratio illis non quadrabat, per ignorantiam rerum diuinarum, tam uarij, tam incerti fuerunt, ſibiq; ſæpe contraria differentes, ut quid ſentirent, quid uellent, ſatis ſtatuere, ac diiudicare non poſſis. Quid igitur pugnes aduerſus homines eos, qui ſuo ſibi gladio pereunt? Quid labores, ut eos deſtruas, quos ſua ipſos deſtruit, atq; affligit oratio? Ariſtoteles (inquit Cicero) ueteres philoſophos accuſauit, eos ait aut glorioſos, aut ſtultißimos fuiſſe, q exiſtimaſſent philoſophiam ſuis ingenijs eſſe perfectam. Sed ſe uidere quod paucis annis magna acceßio facta eſſet, breui tempore philoſophiam plane abſolutam fore. Quod igitur fuit illud tempus? quo in ore? quando eſt, aut à quibus abſoluta? Nam quod ait ſtultißimos fuiſſe, qui putaſſent ingenijs ſuis perfectam eſſe ſapi-

entiam, uerum eſt. Sed ne ipſe quidem ſatis prudenter, qui aut à ueteribus cœptum, aut à nouis auctam, aut mox à poſterioribus perfectum iri putauit. Nunquam enim poteſt inueſtigari, quod non per uiam ſuam quæritur.

Item repetitio de fortuna, & natura, & definitione eius. Cap. XXIX.

Sed repetamus id, quod omiſimus. Fortuna ergo per ſe nihil eſt, nec ſic habendum eſt, tanquam ſit in aliquo ſenſu. Siquidem fortuna eſt accidentium rerum ſubitus, atque inopinatus euentus. Verum philoſophi, ne aliquando non errēt, in re ſtulta uolunt eſſe ſapientes, qui fortunæ ſexum mutant, eamq; non deam, ſicut uulgus, ſed Deum eſſe dicunt. Eundem tamen interdum naturam, interdū fortunam uocant. Quod multa (inquit idem Cicero) efficiat inopinata nobis propter obſcuritatē, ignorationemq; cauſarū. Cū igitur cauſas ignorent, propter quas fiat aliquid, & ipſum, qui faciat, ignorent neceſſe eſt. Idem in opere ualde ſerio, in quo præcepta uitæ deprōpta ex philoſophia filio dabat. Magnā, inquit, eſſe fortunæ uim, in utranq; partem, quis neſciat? Nam & cum proſpero flatu eius utimur, ad exitus peruenimus optatos, & cum reflauerit, affligimur. Primum qui negat ſciri poſſe quicquam, ſic hoc dixit, tanquam & ipſe, & omnes ſciant. Deinde, qui etiam quæ clara ſunt, dubia conatur efficere, hoc putauit eſſe clarum, quod illi eſſe debuit uel maxime dubium,

nam ſapienti omnino falſum eſt. Quis, inquit, neſcit? Ego uero neſcio. Doceat me (ſi poteſt) quæ ſit illa uis, qui flatus iſte, & qui reflatus. Turpe igitur eſt hominem ingenioſum dicere id, quod ſi neges, probare non poſſit. Poſtremo, quod is, qui dicat, aſſenſus eſſe retinẽdos, quod ſtulti ſit hominis rebus incognitis temere aſſentire, is inquam planè uulgi, & imperitorum opinionibus credidit, qui fortunam putat eſſe, quæ hominibus tribuat bona, & mala. Nam ſimulachrum eius cum copia, & gubernaculo fingunt, tanquã hæc opes tribuat, & humanarum rerum regimen obtineat. Cui opinioni & Virgilius aſſenſit, qui fortunam omnipotentem uocat. Et hiſtoricus, qui ait. Sed profecto fortuna in omni re dominatur. Quid ergo cæteris dijs loci ſupereſt? Cur non aut ipſa regnare dicitur, ſi plus poteſt, aut ſola colitur, ſi omnia, uel ſi tantum mala immittit? Aliquid cauſæ proferant, cur ſi dea ſit, hominibus inuideat, eosq; perditos cupiat, cum ab his religioſe colatur? Cur æquior ſit malis, iniquior autem bonis? Cur inſidietur, affligat, decipiat, & exterminet? Quis illam generis hominum uexatricem conſtituit perpetuam? Cur deniq; tam malam ſortita ſit poteſtatem, ut res cunctas ex libidine magis, quàm ex uero celebret, obſcuretq;. Hæc inquam philoſophos inquirere oportuit potius, quàm temere innocentem accuſare fortunam, quæ etiam ſi ſit aliqua, nihil tamen afferri ab his poteſt, cur hominibus tam inimica ſit, quam putatur. Itaque illæ omnes orationes, quibus iniquitatem fortunæ lacerant, ſuasq; uirtutes contra fortunam ſuperbiſſime iactant, nihil aliud ſunt, quàm deliramenta

inconſyderatæ leuitatis. Quare non inuideant nobis, quibus aperuit ueritatem Deus, qui ſicut ſcimus, nihil eſſe fortunam, ita ſcimus, eſſe prauum, ac ſubdolum ſpiritum, qui ſit inimicus bonis, hoſtiſq; iuſtitiæ, qui cõtraria faciat, quàm Deus, cuius inuidiæ cauſam in ſecundo libro explicauimus. Hic ergo inſidiatur uniuerſis, ſed eos, q neſciunt Deum, errore impedit, ſtultitia obruit, tenebris circunfudit, nequis poſſit ad diuini nominis peruenire notitiam, in quo uno & ſapientia continetur, & uita perpetua. Eos autem, qui Deum ſciunt, dolis, & aſtutia aggreditur, ut cupiditate, ac libidine irretiat, ac peccati blandimentis deprauatos impellat ad mortem, uel ſi dolo nihil profecerit, & uiolentia deijcere conatur. Idcirco enim in primordijs tranſgreſſionis non ſtatim ad pœnam detruſus à Deo eſt, ut hominem malitia ſua exerceat ad uirtutem, quæ niſi agitetur, ni aſſidua uexatione roboretur, non poteſt eſſe perfecta. Siquidem uirtus eſt perferendorum malorum fortis, ac inuicta patientia. Ex quo fit, ut uirtus nulla ſit, ſi aduerſarius deſit. Huius itaq; peruerſæ poteſtatis cum uim ſentirent uirtuti repugnantem, nomenq; ignorarent, fortunæ uocabulum ſibi inane finxerunt. Quod quàm longe à ſapientia ſit remotum, declarat Iuuenalis his uerſibus.

Nullum numen abeſt ſi ſit prudentia, ſed nos
Te facimus Fortuna deá, cœloq; locamus.

Stultitia igitur et error, & cæcitas, et (ut Cic. ait) ignoratio rerũ, atq; cauſarũ naturæ, ac Fortunæ noĩa induxit. Sed ut aduerſariũ ſuũ neſciũt, ſic nec uirtutem q̃dem ſciunt, cuius ſcientia ab aduerſarij notione deſcendit. Quæ ſi

coniuncta eſt, cum ſapientia, uel (ut ipſi aiunt) eadem ipſa ſapientia eſt, ignorent neceſſe eſt, in quibus rebus ſita ſit. Nemo enim poteſt ueris armis inſtrui, ſi hoſtē, contra quem fuerit armandus, ignorat. Nec aduerſarium uincere, qui in dimicando non hoſtem uerum, ſed umbram petit. Proſternetur enim qui alið intentus, uenientem uitalibus ſuis ictum nec præuiderit ante, nec cauerit.

Epilogus, quo docet, quomodo tranſeūdum ſit à uanitate philoſophorum, & ad ueram ſapientiam aſpirādum, ſcilicet ad uerbum Dei, in quo ſolo ueritas inuenitur, & uirtus, & beatitudo, & ab eis, quæ dicta ſunt, ad dicenda tranſitum facit. Cap. XXX.

d O cui quantum mea mediocritas tulit, longe deuium philoſophos iter à ueritate tenuiſſe. Sentio tamen quàm multa præterierim, quia non erat mihi propria contra philoſophos diſputatio. Sed huc neceſſario diuertendum fuit, ut oſtenderem, tot, & tanta ingenia in rebus falſis eſſe conſumpta, nequis forte à prauis religionibus excluſus, ad eos ſe conferre uellet, tanquam certi aliquid reperturus. Vna igitur ſpes homini, una ſalus in hac doctrina, quam defendimus, poſita eſt. Omnis ſapientia hominis in hoc uno eſt, ut Deum cognoſcat, & colat. Hoc noſtrum dogma, hæc ſententia eſt. Quanta itaque uoce poſſum teſtificor, proclamo, denuntio. Hoc eſt illud, quod philoſophi omnes in tota ſua uita quæſierunt, nec unq̄ tamen inueſtigare, comprehendere, tenere ualuerunt, q̄a aut prauam religionem tenuē

runt, aut totam penitus ſuſtulerunt. Faceſſant igitur illi oẽs, qui humanã uitam non inſtruunt, ſed turbant. Quid enim docent? Aut quẽ ĩſtruunt, q̃ ſeipſos non inſtruxerunt? Quẽ ſanare ægroti, quẽ regere cæci poſſunt? Huc ergo nos oẽs, quibus eſt cura ſapientiæ conferamus. An expectabimus donec Socrates aliqd ſciat? aut Anaxagoras lumen in tenebris inueniat? aut Democritus ueritatem de puteo extrahat? aut Empedocles dilatet animi ſui ſemitas? aut Arceſilas, et Carneades uideant, ſentiant, papiant? Ecce uox de cœlo ueritatem docens, et nobis ſole ipſo clarius lumen oſtendẽs. Quid nobis iniqui ſumus? et ſapientiam ſuſcipere cunctamur? quam docti homines contritis in quærẽdo ætatibus ſuis, nunq̃ reperire potuerunt. Qui uult ſapiẽs, ac beatus eſſe, audiat Dei uocem, diſcat iuſtitiam, ſacramentum natiuitatis ſuæ norit, humana contemnat, diuina ſuſcipiat, ut ſummum illud bonũ, ad quod natus eſt, poſſit adipiſci. Diſſolutis religionibus uniuerſis, & omnibus, quæcunq; in earum defenſionem dici uel ſolebant, uel poterant, refutatis, deinde conuictis philoſophiæ diſciplinis, ad ueram religionem nobis, ſapientiamq; ueniendum eſt, quoniam eſt (ut docebo) utrũq; coniunctum, ut eam uel argumentis, uel exemplis, uel idoneis teſtibus aſſeramus. Et ſtultitiam, quam nobis iſti Deorum cultores obiectare non deſinunt, ut nullam penes nos, ſic totam penes ipſos eſſe doceamus. Et q̃q̃ prioribus libris cum falſas arguerim religiones, et hic cum falſam ſapientiam tollerem, ubi ueritas ſit oſtẽderim, planius tamen, quæ religio, & quæ ſapientia uera ſit, liber proximus indicabit.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER QVARTVS, IN QVO DOCETVR QVAE RELIGIO, ET QVAE SAPIENTIA VERA SIT.

Quomodo unius ſeculi error in omnem ſit transfuſus ætatem, & orbem occupauerit. Et græcia poſt gloriam ſeptem ſapientum ſtudio perquirendæ ueritatis exarſerit, & ſtudioſi eius ſe maluerint philoſophos q̃ ſapientes appellari. Caput I

Ogitanti mihi, et cum animo meo ſæpe reputanti priorem illum generis humani ſtatum, & mirum pariter, & indignum uideri ſolet, quod unius ſeculi ſtultitia religiones uarias ſuſcipientis, Deosq; multos eſſe credentis, in tantum ſubito ignorationem ſui uentum eſt, ut ablata ex oculis ueritate, neque religio ueri Dei, neq; humanitatis ratio teneretur, hominibus non in cœlo ſummum bonum quærentibus, ſed in terra. Quam ob cauſam profecto ſeculorum ueterum mutata felicitas eſt. Cœperunt enim relicto parente, & conſtitutore omniũ Deo, inſenſibilia digitorum ſuorũ figmenta uenerari, quæ prauitas quid fecerit, quid malorum attulerit, res

ipſa declarat. auerſa nanq; à ſummo bono, quod ideò beatum, et ſempiternum eſt, quia uideri, tangi, compre hendi non poteſt, & à uirtutibus ei bono congruentibus, quæ ſunt æque immortales, ad hos corruptos, et fragiles Deos lapſi, & ſtudentes iis rebus, quibus ſolũ corpus ornatur, alitur, delectatur, mortem ſibi perpetuam cum Dijs, & cum bonis corporalibus quæſierunt, quia morti corpus omne ſubiectum eſt. Inſecuta eſt igitur huiuſmodi religionis iniuſtitia, & impietas, ſicuti fuerat neceſſe. Deſierunt enim uultus ſuos in cœlum tollere, ſed deorſum mentes hominum depreſſæ, terrenis ut religionibus, ſic etiam bonis inhærebant, ſecutum eſt diſſidium generis humani, & fraus, & nefas omne, quia ſpretis ſempiternis, atq; incorruptis bonis, quæ ſola debent ab homine concupiſci, temporalia, et breuia maluerunt, maiorq́; ad malum hominibus fides fuit, qui prauum recto; quia præſentius fuerat, prætulerunt. Sic humanam uitam prioribus ſeculis in clariſſima luce uerſatam caligo, & tenebræ comprehenderunt. Et q̃d huic prauitati congruens erat, poſtq̃ ſapientia ſublata eſt, tum demum ſibi homines ſapientum nomen uendicare cœperunt. Tum autem nemo ſapiens uocabatur, cum omnes erant. Vtinamq́; nomen illud publicum aliquando, quamuis ad paucos redactum, tum uim ſuam retineret. Poſſent enim fortaſſe pauci illi uel ingenio, uel authoritate, uel aſſiduis hortamentis liberare populum uitijs, & erroribus, ſed adeo in totum ſapientia ceciderat, ut ex ipſa nominis arrogantia nullum eorum, qui uocarentur, apparuerit fuiſſe ſapientem. Et tamen prius, quàm

hæc, philoſophia quæ dicitur, eſſet inuenta, ſeptem fuiſſe traduntur primi omnium, qui, quia de rebus naturalibus quærere, ac diſputare ſunt auſi, ſapientes haberi, appellariq́; meruerunt. O miſerum, calamitoſumq́; ſeculum, quo per orbem totum ſeptem ſoli fuerunt, qui hominum uocabulo cierentur. Nemo enim poteſt iure dici homo, niſi qui ſapiens eſt. Sed ſi cæteri omnes præter ipſos ſtulti fuerunt, ne illi quidem ſapientes, quia nemo ſapiens eſſe uere, iudicio ſtultorũ poteſt. Adeo ab his abfuit ſapientia, ut ne poſtea quidem increſcente doctrina, & multis, magniſq; ingenijs in idipſum ſemper intentis non potuerit perſpici ueritas, & comprehendi. Nam poſt illorum ſeptem ſapientum gloriam incredibile eſt, quanto ſtudio inquirendæ ueritatis Græcia omnis exarſerit. Ac primum nomen ipſum ſapientiæ arrogans putauerunt, ſeq́; non ſapientes, ſed ſtudioſos ſapientiæ uocauerunt. Quo facto & illos, qui temere ſapientum ſibi nomen aſciuerant, erroris, ſtultitiæq́; damnauerunt, & ſe quoq; ipſos ignorantiæ, quam quidẽ non diffitebantur. Nam ubicunq; rerum natura ingenijs eorum, quaſi manus oppoſuerat, ne rationem poſſent aliquam reddere, teſtificari ſolebant, nihil ſe ſcire, nihil cernere. Vnde multo ſapientiores inueniuntur, qui ſe aliqua ex parte uiderunt, q̃ illi, qui ſapere crediderant.

Quod ibi quærenda eſt ſapientia, ubi gentibus eſt ſtultitiæ titulus, & quare Pythagoras, & Plato literarum perſecutores non acceſſerunt ad Iudæos.

Caput II

Quare

Quare ſi neq; illi fuere ſapientes, qui ſunt appellati, neq; poſteriores, qui non dubitauerunt inſipientiam confiteri, quid ſupereſt, niſi ut alibi ſit quærenda ſapientia, quando non eſt, ubi quærebatur, inuenta? Quid autem putemus fuiſſe cauſæ, cur tot ingenijs, totq; temporibus ſummo ſtudio, & labore quæſita non reperiretur, niſi quod eam philoſophi extra fines ſuos quæſierunt? Qui quoniam peragratis, & exploratis omnibus, nuſquam nullá ſapientiam comprehenderunt, et alicubi eſſe illam neceſſe eſt, apparet illic potiſſimum eſſe quærendam, ubi ſtultitiæ titulus apparet, cuius uelamento Deus, ne arcanum ſui diuini operis in propatulo eſſet, theſaurum ſapientiæ, & ueritatis abſcondit. Unde equidem ſolemus mirari, quod cum Pythagoras, et poſtea Plato, amore indagandæ ueritatis accenſi, ad Aegyptios, & Magos, & Perſas uſq; penetraſſent, ut earum gentium ritus, & ſacra cognoſcerent (ſuſpicabantur enim ſapientiam in religione uerſari) & ad Iudæos tamen non acceſſerunt, penes quos tunc ſolos erat, et quo facilius ire potuiſſent. Sed auerſos eſſe arbitror diuina prouidentia, ne ſcire poſſent ueritatem, quia non dum fas erat alienigenis hominibus religionem Dei ueri, iuſtitiamq; cognoſcere. Statuerat enim Deus appropinquante ultimo tempore ducem magnum cœlitus mittere, qui eá perfido, ingratóq; populo ablatam exteris gentibus reuelaret. Qua de re in hoc libro aggrediar diſputare, ſi prius oſtendero ſapientiam cum religione ſic cohærere, ut diuelli utrunq; non poſſit.

Quod ſapientia, & religio inſeparabiliter cohærent, & quod neceſſe eſt eoſdem non diuerſos eſſe ſecretarios ſapientiæ, & numinis ſacerdotes. Et quare cōtra naturam ſit colere plures Deos. Et quomodo neceſſitate naturæ oportet dominum eſſe unum unicuiq; , ſic & patrem unum. Caput III

d *Eorum igitur cultus in priore libro docui non habuiſſe ſapientiam ullo modo, quia diuinum animal hominem terrenis, fragilibusq; ſubſternit, ſed quia nihil ibi diſſeritur, quod proficiat ad mores excolendos, uitamq; formandam, nec habet inquiſitionem aliquam ueritatis, ſed tantummodo ritum colendi, qui non officio mentis, ſed miniſterio corporis conſtat. Et ideo non eſt illa uera religio iudicanda, quia nullis iuſtitiæ, uirtutiſq; præceptis erudit, efficitq; meliores. Itaq; philoſophia, quia in illis religionem, ideſt ſummam pietatem nō habet, non eſt uera ſapientia. Nā ſi diuinitas, quæ gubernat hunc mundum, incredibili beneficio genus hominum ſuſtentat, & quaſi paterna indulgentia fouet, uult profecto gratiam ſibi referri, & honorem dari. Nec conſtare homini ratio pietatis poteſt, ſi cœleſtibus beneficijs extiterit ingratus, quod non eſt utiq; ſapientis. Quoniā igitur (ut dixi) philoſophia, & religio Deorum diſiuncta ſunt, & longe diſcreta, ſiquidem alij ſunt profeſſores ſapientiæ, per quos utiq; ad Deos non aditur, alij religionis antiſtites, per quos ſapere non diſcitur, apparet nec illam eſſe ueram ſapientiam, nec hanc religionem. Ideo nec philoſophia potuit ueritatem compre-*

hendere, nec religio deorum rationem ſui, qua careret, reddere. Vbi autem ſapientia cum religione inſeparabili nexu cohæret, utrunq; uerum eſſe neceſſe eſt, quia & in colendo ſapere debemus, ideſt ſcire quid nobis, & quomodo ſit colendum, & in ſapiendo colere, ideſt re, & actu quod ſcierimus, implere. Vbi ergo ſapiētia cum religione coniungitur? Ibi ſcilicet, ubi Deus colitur unus, ubi uita, & actus omnis ad unum caput, et ad unam ſummam refertur. Deniq; ijdem ſunt doctores ſapientiæ, qui & Dei ſacerdotes. Nec tamen moueat quenquam, quia ſæpe factum eſt, & fieri poteſt, ut philoſophus aliquis Deorum ſuſcipiat ſacerdotiū, quod cum fit, non tamen coniungitur philoſophia cum religione, ſed & philoſophia inter ſacra ceſſabit, & religio, quando philoſophia tractabitur. Illa enim religio muta eſt, non tantum, quia mutorum eſt, ſed quia ritus eius in manu, & in digitis eius eſt, & non in corde, aut lingua, ſicut noſtra, quæ uera eſt. Idcirco & in ſapientia religio, & in religione ſapientia eſt. Ergo non poteſt ſegregari, quia ſapere nihil aliud eſt, niſi Deum uerum iuſtis, ac pijs cultibus honorare. Multorum autem Deorum cultus non eſſe ſecundum naturā, etiam hoc argumento colligi poteſt, & comprehendi. Omnem Deum, qui ab homine colitur, neceſſe eſt inter ſolennes ritus, & precationes patrem nuncupari. Nō tantum honoris gratia, ſed & rationis, & ꝙ antiquor eſt homine, & ꝙ uitam, ſalutem, uictum præſtat, ut pater. Itaq; & Iupiter à precantibus pater uocatur, & Saturnus, & Ianus, & Liber, & cæteri deinceps, quod Lucilius in Deorum conſilio irridet.

Vt nemo ſit noſtrum, quin pater optimus diuûm.
Vt Neptunus pater, Liber, Saturnus pater, Mars.
Ianus, Quirinus pater nomen dicatur ad unum.
Quod ſi natura nó patitur, ut ſint unius hominis plu res patres. (ex uno enim procreatur) ergo Deos etiá multos colere contra naturam eſt, contráq; pietatem. Vnus ergo colendus eſt, qui poteſt uerus pater nominari. Idem etiam dominus ſit neceſſe eſt, quia ſicut po teſt indulgere, ita etiam coercere. Pater ideo appellandus eſt, quia nobis multa, & magna largitur. Dominus ideo, quia caſtigandi, & puniendi habet maximá poteſtatem. Dominum uero eundem eſſe, qui ſit pater, etiá iuris ciuilis ratio demonſtrat. Quis enim poterit filios educare, niſi habeat in eos dominij poteſtatem? Nec immerito paterfamilias dicitur, licet tantum filios habeat, uidelicet nomen patris. Cóplectitur etiam ſer uos, quia familiam ſequitur, & nomen familiæ complectitur etiam filios, quia pater antecedit, unde appa ret eundem ipſum & patrem ſeruorum, & dominú filiorum. Deniq; & filius manumittitur tanquam ſer uus, & ſeruus liberatus patroni nomen accipit tanquá filius. quod ſi propterea paterfamilias nominatur, ut appareat eum duplici poteſtate præditum, quia & in dulgere debet, quia pater eſt, & coercere, quia dominus, Ergo idem ſeruus eſt, qui & filius, & idem dominus, qui & pater. Sicut igitur naturæ neceſſitate nó poteſt eſſe niſi unus pater, ita nec dominus niſi unus, quid enim faciat ſeruus, ſi multi domini diuerſa im perauerint? Ergo contra rationem, contráq; naturam ſunt religiones multorum Deorum. Siqui-

dem nec patres multi poſſunt eſſe, nec domini, Deos autem & patres, & dominos nuncupari neceſſe eſt. Teneri ergo ueritas non poteſt, ubi homo idem multis patribus, dominiſq; ſubiectus eſt, ubi animus in multa diſperſus huc, atq; illuc diuagatur. Nec habere ullam firmitatem religio poteſt, quando certo, & ſtabili domicilio caret. Cultus ergo Deorum ueri eſſe non poſſunt. Eodem modo, quo matrimonium dici non poteſt, ubi mulier uiros multos habet, ſed hæc aut meretrix, aut adultera nominabitur, à qua enim pudor, caſtitas, fides abeſt, uirtute careat neceſſe eſt. Sic & religio Deorum impudica eſt, & incerta, quia fide caret, quia honos ille inſtabilis, & incertus caput, atque originem non habet.

Quod ſapientia ſpectat ad filios, religio ad ſeruos, & utriuſq; fons Deus unus ſolus, & uerus, qui ingratum abdicat filium, & fugitiuum punit ſeruum. Cap. IIII.

Quibus rebus apparet quàm inter ſe coniunctæ ſint Sapientia, & Religio, ſapientia ſpectat ad filios, quæ exigit amorem. Religio ad ſeruos, quæ quidem exigit timorem. Nam ſicut illi patrem diligere debent, & honorare, ſic hi dominum colere, & uereri. Deus autem, qui unus eſt, quoniam utranq; perſonam ſuſtinet & patris, & domini, & amare eum debemus, quia filij ſumus, & timere, quia ſerui. Non poteſt igitur nec religio à ſapientia ſeparari, nec ſapientia à religione ſecerni, quia idem Deus

eſt qui & diligi, & intelligi debet, quod eſt ſapientiæ, & honorari, quod eſt religionis. Sed ſapientia præcedit, religio ſequitur, quia prius eſt Deum ſcire, conſequens colere. Itaq; in duobus nominibus una uis eſt, quamuis diuerſa eſſe uideatur. Alterum enim poſitum eſt in ſenſu, alterum in actu. Sed tamen ſimilia ſunt duobus riuis uno fonte manantibus. Fons autem ſapientiæ, & religionis deus eſt, à quo hi duo riui ſi aberrauerint, areſcant neceſſe eſt, quem qui neſciunt, nec ſapiētes eſſe poſſunt, nec religioſi. Sic fit, ut philoſophi, et qui Deos colunt ſimiles ſint aut filijs abdicatis, aut ſeruis fugitiuis, quia neq; illi patrem quærunt, neq; hī dominum, & ſicut abdicati hæreditatem patris non aſſequuntur, & fugitiui impunitatem, ita neq; philoſophi immortalitatem accipiunt, quæ eſt regni cœleſtis hæreditas, ideſt ſummum bonum, quod illi maxime quærunt, neq; cultores Deorum pœnam ſempiternæ mortis effugient, quæ eſt animaduerſio ueri dominī aduerſus fugitiuos ſuæ maieſtatis, ac nominis. Deum uero eſſe patrem, eundemq́; dominum utriq; ignorauerunt, tam cultores Deorum, quàm ipſi profeſſores ſapientiæ, quia aut nihil colendum omnino putauerūt, aut religiones falſas approbauerunt, aut etiam ſi uim, poteſtatemq́; ſummi Dei intellexerunt, ut Plato, quī ait unum eſſe fabricatorem mundi Deum, & M. Tullius, qui fatetur hominem præclara quadam conditione à ſummo Deo eſſe generatum, tamen ei debitum cultum tanquam ſummo patri non reddiderunt, quod erat conſequens, ac neceſſarium. Deos autem neq; patres, neq; dominos eſſe poſſe, non tantum multitudo (ut

ſupra oſtendi) ſed etiam ratio declarat, quæ neque fictum eſſe ab his hominem traditur, neq; Deos ipſos antecedere originem hominis inuenitur. ſiquidem fuiſſe in terra homines ante quàm Vulcanus, & Liber, & Apollo, & ipſe Iupiter naſcerentur, apparet. Sed neq; Saturno fictio hominis, neq; Cœlo patri eius aſſignari ſolet. Quod ſi nullus eorum, qui coluntur, formaſſe à principio, atq; inſtituiſſe hominem traditur, nullus igitur ex his pater hominis nuncupari poteſt, ita ne Deus quidem. Ergo fas non eſt uenerari eos, à quibus non ſit homo generatus, quia neq; à multis poteſt generari. Vnus igitur, ac ſolus coli debet, qui Iouem, qui Saturnum, qui Cœlum ipſum, terramq́; anteceſſit. Is enim neceſſe eſt hominem figurauerit, qui ante hominem cœlum, terramq́; perfecit. Solus pater uocandus eſt, qui creauerit, ſolus dominus nuncupandus, qui regit, qui habet uitæ, ac necis ueram, ac perpetuam poteſtatem. Quem qui non adorat, & inſipiens ſeruus eſt, qui dominum ſuum aut fugiat, aut neſciat, & impius filius, qui ſuum uerum patrem uel oderit, uel ignoret.

Quod oracula prophetarum ſolicite inſpicienda ſunt, quos diuinitus eſſe locutos rerum multo ante prædictarum conuincit euentus. Et quo tempore prophetauerit Moyſes. Quot annis Ioſue rexerit populum. Quot annis præfuerint iudices, quandiu regnauerint reges. Quo tempore dominatus ſit Cyrus. Quod in prophetis eſt ſapientiæ fundamentum.

Caput V.

N

Vnc quoniam docui ſapientiam, & religionem non poſſe diduci, ſupereſt, ut de ipſa religione, ac ſapientia diſſeramus. Sentio quidem quàm ſit difficilis de rebus cœleſtibus diſputatio, ſed tamen audendum eſt, ut illuſtrata ueritas pateat, multiq; ab errore, atq; interitu liberentur, qui eam ſub uento ſtultitiæ latentem aſpernantur, ac reſpuunt. Sed prius quàm incipiam de Deo, & operibus eius dicere, pauca mihi de prophetis ante dicenda ſunt, quorum teſtimonijs nunc uti neceſſe eſt, quod in prioribus libris ne facerē temperaui. Ante omnia qui ueritatem ſtudet comprehendere, non modo intelligendis prophetarum uocibus animum debet intendere, ſed etiam tempora, per quæ quiſq; illorum fuerit, diligentiſſime inquirere, ut ſciat & quæ futura prædixerint, & poſt quot annos prædicta completa ſint. Nec difficultas in his colligēdis eſt ulla. Teſtati enim ſunt ſub quo quiſq; rege diuini ſpiritus fuerit paſſus inſtinctum. Multiq; ſcriptos libros de temporibus ediderunt, initium facientes à propheta Moyſe, qui troianum bellum nongentos ferè annos anteceſſit. Is autem, cum per annos quadraginta populū rexiſſet, ſucceſſorem habuit Ioſuem, qui ſeptem, & uiginti annis tenuit principatum. Exinde ſub iudicibus fuerunt per annos trecentos ſeptuaginta, tum mutato ſtatu reges habere cœperunt, quibus imperium tenentibus per annos quadringentos LX. uſq; ad Sedechiæ regnum oppugnati à rege Babylonico, captiq; Iudæi diuturnum ſeruitium pertulerunt, donec ſeptuageſimo poſt āno Cyrus maior captiuos Iudæos terris, ac ſedibus ſuis redderet, qui per idem tem

pus in Perſas ſuſcepit imperium, quo Romæ Tarquinius ſuperbus. Quare cum omnis temporum ſeries ex iudaicis, & ex græcis, romanisq; hiſtorijs colligatur, etiam ſingulorum prophetarum tempora colligi poſſunt, quorum ſanè ultimus Zacharias fuit, quem conſtat ſub Dario rege, ſecundo anno regni eius, octauo menſe ceciniſſe. A deo antiquiores eſſe græcis ſcriptoribus prophetæ reperiuntur. Quæ omnia eò profero, ut errorem ſuum ſentiant, qui ſcripturam ſacram coarguere nituntur, tanquam nouam, & recens fictam, ignorantes ex quo fonte ſanctæ religionis origo manauerit. Quod ſiquis collectis, perſpectisq; temporibus fundamentum doctrinæ ſalubriter iecerit, & ueritatem penitus comprehendet, & errorem cognita ueritate, deponet.

Quod Deus creator omnium coomnipotentem genuit filium, & per eum creauit uniuerſa. Teſtes ſunt Sibylla, & Triſmegiſtus, oracula conſona prophetis, et ſapientiſſimo Solomoni. Cap. VI.

d Eus igitur machinator, conſtitutorq; rerum, ſicuti in ſecundo libro diximus, ante quàm præclarum hoc opus mundi adoriretur, ſanctum, & incorruptibilem, & incomprehenſibilem ſpiritum genuit, quem filium nuncuparunt. Et quamuis alios poſtea innumerabiles per ipſum creauiſſet, quos angelos dicimus, hunc tamen ſolum primo genitum diuini nominis appellatione dignatus eſt, patria ſcilicet uirtute, ac maieſtate pollentem, eſſe autem

ſummi Dei filium, qui ſit poteſtate maxima præditus, non tantum cõgruentes in unum prophetarum uoces, ſed etiam Triſmegiſti prædicatio, & Sibyllarum uaticinia demonſtrant. Hermes in eo libro, qui ὁ λόγος τέλειος *inſcribitur, his uſus eſt uerbis.* ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητὴς, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν καὶ αἰσθητόν. αἰσθητὸν δέ φημι οὐ διὰ τὸ αἰσθέσθαι αὐτόν (περὶ γὰρ τούτου οὐκ ἔστι πότερον αὐτὸς αἴσθοιτο) ἀλλ᾽ ὅτι εἰς αἴσθησιν ὑποπέμπει καὶ εἰς νοῦν. ὅτι οὖν τοῦτον ἐποίησε πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἕνα. καλὸς δὲ αὐτῷ ἐφάνη καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν. ἡγίασέ τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν ὡς ἴδιον τόκον.

Sibylla erythræa in carminis ſui principio, quod à ſummo Deo exorſa eſt, filium Dei ducem, & Imperatorem omnium his uerſibus prædicat,

παντατρόφον κτίστην ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι
κάτθετο χ᾽ ἡγητῆρα θεῶν πάντων ἐποίησε

Et rurſus in fine eiuſdem carminis.

αὐτὸν ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδράσι γεραίρειν.

Et alia Sibylla præcipit hunc oportere cognoſci.

αὐτὸν σὸν γίνωσκε θεὸν θεοῦ υἱὸν ἐόντα

Videlicet & ipſe eſt Dei filius, qui per Solomonem ſapientiſſimũ regem diuino ſpiritu plenum locutus eſt, ea ſubiecimus. Deus condidit me in initio ſuarũ uiarum in opera ſua ante ſecula. Fundauit me in principio ante quàm terram faceret, ante quàm abyſſos conſtitueret, prius quàm prodirent fontes aquarum, ante omnes colles genuit me dominus, fecit regiones, & terras inhabitabiles ſub cœlo. Cum pareret cœlos aderam illi, & cum ſecerneret ſuam ſedem, cum ſuper

uentos faceret ualidas nubes, & cum confirmatos poneret montes ſub cœlo. quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram penes illum diſponens. Ego *eram, cui adgaudebat, quotidie autem iucundabar ante faciem eius, cum lætaretur orbe perfecto.* Idcirco *autem* Triſmegiſtus δημιουργὸν τοῦ θεοῦ *dixit.* Et Sibylla. σύμβουλον *appellat, qui tanta ſapientia, & uirtute ſit inſtructus à* Deo *patre, ut conſilio, & manibus uteretur in fabricatione mundi.*

Quod nomen filij & angelis, & hominibus ſit ignotum, licet nomen habeat, quod ab utriſq; adoratur, & unde dicatur Ieſus, *& unde* Chriſtus.

Caput VII.

Fortaſſe *quæret aliquis hoc loco, quis ſit iſte tam potens, tam* Deo *charus, & quod nomen habet, cuius prima natiuitas non modo anteceſſerit mundum, uerum etiam prudentia diſpoſuerit, uirtute conſtruxerit.* Primum *ſcire nomen eius non conuenit hominibus, neque angelis quidem notum eſt, qui morantur in cœlo., ſed ipſi ſoli, ac* Deo *patri.* Nec *ante id publicabitur, ut eſt ſanctis literis traditum, quàm diſpoſitio* Dei *fuerit impleta.* Deinde *nec enuntiari poſſe hominis ore, ſicut docet* Hermes *hæc dicens.*

αἰτία δὲ τούτου τοῦ αἰτίου ἡ τοῦ θείου ἀγαθοῦ βούλησις ἣ θεὸν προήνεγκεν, οὗ τὸ ὄνομα οὐ δύναται ἀνθρωπίνῳ στόματι λαληθῆναι Et *paulo poſt ad filium*

ἔστι γὰρ τὶς ὦ τέκνον ἀπόῤῥιτος λόγος σοφίας ὅσιος περὶ τοῦ μόνου κυρίου, ὃν ἐπᾷν ὑπὲρ ἄνθρωπόν ἐστι. ſed quamuis nomen eius, quod ei à principio pater ſummus impoſuit, nullus alius præter ipſum ſciat, habet tamen & inter angelos aliud uocabulum, & inter homines aliud. Ieſus quippe inter homines nominatur. Nam Chriſtus non proprium nomen eſt, ſed nuncupatio poteſtatis, & regni. Sic enim iudæi reges ſuos appellabant. Sed exponenda huius nominis ratio eſt propter ignorantium errorem, qui eum immutata litera Chreſtum ſolent dicere. Erat iudæis ante præceptum, ut ſacrum conficerent unguentum, quo perungi poſſent ij, qui uocabantur ad ſacerdotiū, uel ad regnum. Et ſicut nunc Romanis indumentum purpuræ inſigne eſt regiæ dignitatis aſſumptæ, ſic illis unctio ſacri unguenti nomen, ac poteſtatem regiam cōferebat. Verum quoniam græci ueteres χρίεσθαι dicebant ungi, quod nunc ἀλείφεσθαι, ſicut indicat homericus uerſus ille.

αὐτοὺς δὲ δμωαὶ λοῦσαν καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ.

Ob hanc rationem nos eum Chriſtum nuncupamus, ideſt unctum, qui hebraice Meſſias dicitur. Vnde in quibuſdam græcis ſcripturis, quæ male de hebraicis interpretatæ ſunt ἠλειμμένος, ideſt ungendo curatus ſcriptum inuenitur ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι. Sed tamen utrolibet nomine rex ſignificatur. Non quod ille regnum hoc terrenum fuerit adeptus, cuius capiendi non dum tempus aduenit, ſed quod cœleſte, ac ſempiternum eſt, de quo diſſeremus in ultimo libro, nunc uero de prima eius natiuitate dicamus.

Quod filius bis natus eſt, æternaliter de patre, temporaliter de uirgine matre, ſed natiuitate inexcogitabili, & ineffabili. Et quare dicatur uerbum, et in quo ab alijs angelis differat, & quare illi non dicantur uerbum Dei uel uerba, & quare hominis ſpiritus diſſolubilis, & quid Dauid, & Solomon prophetauerint de hoc uerbo. Et quod Solomon præceſſerit Troianum bellum, & quid Ioannes euangeliſta de eodem uerbo.

Caput VIII

IN primis enim teſtificabimur illum bis eſſe natum, primum in ſpiritu, poſtea in carne. Vnde apud Hieremiam ita dicitur. Prius quàm te formarem in utero, noui te. Et item apud ipſum. Beatus, qui erat ante, quàm naſceretur, quod nulli alij contigit præter Chriſtum. Qui, cum eſſet à principio filius Dei, regeneratus eſt denuo ſecundum carnem, quæ duplex natiuitas eius magnũ intulit humanis pectoribus errorem, circunfunditq; tenebras etiam ijs, qui ueræ religionis ſacramenta retinebant. Sed nos id planè, dilucideq; monſtrabimus, ut amatores ſapientiæ facilius, ac diligentius inſtituantur. Qui audit Dei filium dici, non debet tantum nefas mente concipere, ut exiſtimet ex connubio, ac permiſtione fœminæ alicuius Deum procreaſſe, quod non facit niſi animal corporale, mortiq; ſubiectum. Deus autem, cum ſolus adhuc eſſet, cui permiſcere ſe potuit? aut cum eſſet tantæ poteſtatis, ut quicquid uellet efficeret, utiq; ad creandum ſocietate alterius non indigebat, niſi forte exiſtimabimus Deum, ſicut Orpheus pu

*tauit & marem eſſe, & fœminam, quod aliter gene-
rare nequiuerit, niſi haberet uim ſexus utriuſq;,
quaſi ut ipſe ſecum coiret, aut ſine coitu non potuerit
procreare. Sed Hermes in eadē fuit opinione, cū dicit
αὐτοπάτορα, καὶ αὐτομήτορα, Quod ſi ita eſſet, ut
à prophetis pater dicitur, ſic etiam mater diceretur,
Quomodo igitur procreauit? Primum nec ſciri à quo
quam poſſunt, nec narrari opera diuina, ſed tamen ſan
ctæ literæ docent, in quibus cautum eſt, illum Dei fili-
um, Dei eſſe ſermonem. Itemq; cæteros angelos Dei ſpi
ritus eſſe. Nam ſermo eſt ſpiritus cum uoce aliqd ſignifi
cante prolatus. Sed tamen quoniam ſpiritus, & ſermo
diuerſis partibus proferuntur, ſiquidem ſpiritus nari-
bus, ore ſermo procedit, magna inter hūc Dei filium,
cæteroſq; angelos differentia eſt. Illi enim ex Deo ta-
citi ſpiritus exierunt, qui non ad doctrinam Dei tra-
dendam, ſed ad miniſterium Dei creabantur. Ille ue
ro cum ſit & ipſe ſpiritus, tamen cum uoce, ac ſono ex
Dei ore proceſſit, ſicut uerbum, ea ſcilicet ratione, quia
uoce eius ad populum fuerat uſurus, ideſt ꝙ ille magi
ſter futurus eſſet doctrinæ Dei, & cœleſtis arcani ad
hominem proferendi. Quod ipſum primo locutus eſt,
ut per eum ipſe ad nos loqueretur. Et ille uocem Dei,
ac uoluntatem nobis reuelaret. Merito ergo ſermo, &
uerbum Dei dicitur, qui procedentem de ore ſuo uoca-
lem ſpiritum, quem non utero ſed mente conceperat, in-
excogitabili quadam maieſtatis ſuæ uirtute ad effigi-
em, quæ proprio ſenſu, ac ſapientia uigeat, comprehen
dit, & alios item ſpiritus in angelos figurauerit. Noſtri
ſpiritus diſſolubiles ſunt, ꝗa mortales ſumus. Dei au-*

tem ſpiritus & uiuunt, & manent, et ſentiunt, qa ipſe immortalis eſt, & ſenſus, & uitæ dator. Noſtræ *uoces licet aure miſceātur, atq; euaneſcant, tamen plerūq; manent literis comprehenſæ, quanto magis* Dei *uocem credendum eſt & manere in æternum, & ſenſu, ac uirtute comitari, qui de* Deo *patre tanquam riuus de fonte traduxit.* Quod *ſiquis miratur* ex Deo Deum *prolatione uocis, ac ſpiritus potuiſſe generari, ſi ſacras uoces prophetarum cognouerit, deſinet profecto mirari.* Solomonem*, patremq; eius* Dauid *potentiſſimos reges fuiſſe, et coſdem prophetas, etiam ijs fortaſſe ſit notum, qui diuinas literas non attigerunt, quorum alter, qui poſterius regnauit,* Troianæ *urbis excidium centum & quadraginta annis anteceſſit.* Huius *pater diuinorum ſcriptor hymnorū in pſalmo* XXXII *ſic ait.* Verbo Dei *cœli ſolidati ſunt, & ſpiritus oris eius omnis uirtus eorū.* Item *rurſus in pſalmo quadrageſimoquarto.* Eructauit *cor meum uerbum bonum, dico ego opera mea regi.* Conſtat *uidelicet nulli alij opera* Dei *eſſe nota, niſi filio ſoli, qui eſt uerbum* Dei*, & quem regnare in perpetuum neceſſe eſt.* Item Solomon *ipſum uerbum* Dei *eſſe demonſtrat, cuius manibus opera iſta mundi fabricata ſunt.* Ego *inquit, ex ore altiſſimi prodiui ante omnem creaturā, ego cœlos feci, ut oriretur lumen indeficiens, & nebula texi omnem terram.* Ego *in altis habitaui, & thronus meus in columna nubis.* Ioannes *quoq; ita tradidit.* In *principio erat uerbum, & uerbum erat apud* Deum. Omnia *per ipſum facta ſunt, et ſine ipſo factum eſt nihil.*

Quod melius à græcis λόγος, quàm à latinis uerbum, & quid de Deo ſenſerint gentiles philoſophi Zenon, & Triſmegiſtus.

Caput IX

*S*ed melius græci λόγον dicunt quàm nos uerbum, ſiue ſermonem. λόγος enim & ſermonem ſignificat, & rationem, quia ille eſt uox, & ſapientia Dei. Hũc ſermonem diuinum ne philoſophi quidem ignorauerunt. Siquidem Zenon rerum naturæ diſpoſitorem, atq; opificem uniuerſitatis λόγον prædicat, quem & fatum, & neceſſitatem rerum, & Deum, & animum Iouis nuncupat, ea ſcilicet conſuetudine, qua ſolent Iouem pro Deo accipere. Sed nihil obſtant uerba, cum ſententia congruat ueritati. Eſt enim ſpiritus Dei, quem ille animum nominauit, nam Triſmegiſtus, qui ueritatem penè uniuerſam neſcio quomodo inueſtigauit, uirtutem, maieſtatemq; uerbi ſæpe deſcripſit, ſicut declarat ſuperius illud exemplum, quo fatetur eſſe ineffabilẽ quendã, ſanctumq; ſermonem, cuius enarratio modum hominis excedat. Dixi de natiuitate prima breuiter, ut potui. Nunc de ſecunda, quoniam controuerſia eſt in ea maxima, latius diſſerendum eſt, ut ueritatem ſcire cupientibus lumen intelligentiæ proferamus.

De ſecunda natiuitate filij, quam prophetæ multo ante prædixerunt. Et quomodo eductus ſit Iſrael ab Aegypto, & quibus ingratus beneficijs caput bouis in memoriam apis Dei Aegyptiorum figurauerit. Et qs

ordo publicarum fuerit poteſtatum uſq; ad domini paſſionem. Caput X

i N primis igitur ſcire oportet homines ſic à principio præceſſiſſe diſpoſitionem ſummi Dei, ut eſſet neceſſe appropinquante ſeculi termino Dei filium deſcendere in terram, ut conſtitueret Deo templum, doceret'q; iuſtitiam. Veruntamen nō in uirtute angeli, aut poteſtate cœleſti, ſed in figura hominis, & conditione mortali, ut cum magiſterio functus fuiſſet, traderetur in manus impiorum, mortem'q; ſuſciperet, ut ea quoq; per uirtutem domita reſurgeret, & homini, quem induerat, quem gerebat, et ſpem uincendæ mortis afferret, & ad præmia immortalitatis admitteret. Hanc ergo diſpoſitionem nequis ignoret, docebimus prædicta eſſe omnia, quæ in Chriſto uidemus eſſe completa. Nemo aſſeuerationi noſtræ fidē cōmodet, niſi oſtendero prophetas ante multam temporum ſeriem prædicaſſe, fore, ut aliquando filius Dei naſceretur ſicut homo, & mirabilia faceret, & cultum Dei per totam terram ſeminaret, & poſtremo patibulo figeretur, & tertia die reſurgeret. Quæ omnia cum probauero eorum temporum literis, qui Deum ſuum mortali corpore utentem uiolauerunt, quid aliud obſtabit, quo minus ueram ſapientiam clarum ſit in hac ſola religione uerſari? Nunc à principio totius ſacramenti origo narranda eſt. Maiores noſtri, qui erant principes hebræorum, cum ſterilitate, atq; inopia laborarent, tranſierunt in Aegyptum rei frumentariæ gratia, ibiq; diutius commorantes, cum in-

tolerabili ſeruitutis iugo premerentur, tum miſertus eorũ Deus, eduxit eos, ac liberauit de manu regis Aegyptiorum, poſt annos trecentos triginta, duce Moyſe, per quem poſtea illis lex à Deo data eſt, in qua eductione oſtendit uirtutem ſuæ maieſtatis Deus. Traiecit enim populum medio mari rubro præcedente angelo, atque ſcindente aquam, ut populus per ſiccum gradi poſſet, quem uerius (ut ait poeta)

Curuata in montis faciem circunſtetit unda.

Quare audita tyrannus Aegyptiorum cum magna ſuorum manu inſecutus eſt, & mare adhuc patens temere ingreſſus, coeuntibus aquis cum exercitu deletus eſt. Hebræi uero egreſſi in ſolitudine multa mirabilia uiderunt. Nam cum ſitim paterentur, ictu uirgæ rupe percuſſa proſilijt fons aquæ, populumq; recreauit. Quo rurſus eſuriente, cœleſtis alimenti pluuia deſcendit, quin etiam coturnices in caſtra eorum uentus induxit, ut non modo pane cœleſti, ſed etiam inſtructioribus epulis ſaturarentur. Pro his tam diuinis beneficiis honorem Deo non reddiderunt, ſed depulſa iam ſeruitute, iam ſiti, fameq; depoſita in luxuriam prolapſi, ad profanos Aegyptiorum ritus animos tranſtulerunt. Cum enim Moyſes Dux eorum aſcendiſſet in montem, atq; ibi quadraginta diebus moraretur, aureum caput bouis, quem uocant ipſi Apin, quod eos ſigno præcederet, figurarunt. Quo peccato, ac ſcelere offenſus Deus, impium, & ingratum populum pro merito pœnis grauibus affecit, & legi, quam per Moyſen dederat, ſubiugauit. Poſtea uero cum in deſerta quadam parte Syriæ conſediſſet, amiſerunt uetus no-

men hebræi. Et quoniam princeps eorum examinis Iudas erat, Iudæi ſunt appellati, & terra, quam incoluere, iudæa. Et primo quidem non dominio regum ſubiecti fuerunt, ſed populo, ac legi, ciuiles iudices præſidebant, non tamen in annum conſtituti ſunt, ſicut Romani conſules, ſed perpetua iuriſditione ſubnixi. Tum ſublato iudicum nomine, poteſtas regalis inducta eſt. Verum regimen eorum iudicibus tenentibus primas religione: ſæpe ſuſceperant, atque offenſus ab his Deus toties alienigenis ſubiugabat, donec rurſus pœnitentia populi mitigatus liberaret eos ſeruitute. Item ſub regibus finitimorum bellis, ob delicta uexati, poſtremo capti, abductiq; Babylonem, pœnas impietatis ſuæ graui ſeruitio pependerunt, donec Cyrus ueniret in regnum, qui ſtatim Iudæos reſtituit edicto. Exinde Tetrarchas habuerunt uſque ad Herodem, qui fuit ſub imperio Tiberij Cæſaris, cuius anno quintodecimo, ideſt duobus geminis cōſulibus ante diem ſeptimam Calendarum aprilium Iudæi Chriſtum cruci affixerunt. hic rerum textus, hic ordo in arcanis ſanctarum literarum continetur. Sed prius oſtendam qua de cauſa in terram uenerat Chriſtus, ut fundamentum diuinæ religionis, & ratio clareſcat.

Quæ fuerit cauſa incarnationis Chriſti. Caput XI

Vm ſæpe Iudæi præceptis ſalutaribus repugnarent, atq; à diuina lege deſciſcerent

*aberrantes ad impios cultus Deorum, cum Deus iu-
ſtos, & electos ſancto ſpiritu implebat, prophe-
tas in media plebe conſtituens, per quos peccata ingra
ti populi uerbis minacibus increparet, et nihilo minus
ad pœnitentiam ſceleris agendam hortaretur, quam ni
ſi egiſſent, atq; abiectis uanitatibus ad Deum ſuum re
diſſent, fore, ut teſtamentum ſuum mutaret, ideſt hæ-
reditatem uitæ immortalis ad exteras conuerteret na-
tiones, aliumq; ſibi populum fideliorem ex alienige-
nis congregaret. Illi autem à prophetis increpati, nõ
modo uerba eorum reſpuerunt, ſed quod ſibi pecca-
ta exprobrarentur offenſi, eos ipſos exquiſitis cru-
ciatibus necauerunt, quæ omnia diuinæ literæ ſigna
ta conſeruant. Dicit enim propheta Hieremias.*

*Miſi ad uos ſeruos meos, prophetas ante lucem
mittebam, & non audiebatis me, neque intendeba-
tis auribus ueſtris, cum dicerem uobis. Conuer-
tatur unuſquiſq; à uia ſua mala, et à neqſſimis affe-
ctationibus ueſtris, et habitabitis in terra iſta, quã dedi
uobis, et patribus ueſtris à ſeculo uſq; in ſeculum. No
lite ambulare poſt Deos alienos, ut ſeruiatis eis, et ne
incitetis me in operibus manuum ueſtrarum, ad diſper
dẽdos uos. Heſdras autem propheta, q̃ fuit eiuſdẽ
Cyri temporibus, à quo Iudæi ſunt reſtituti, ſic loqui
tur. Deſciuerũt à te, et abiecerunt legem tuam poſt
cor ſuum, et prophetas tuos interfecerunt, q̃ obteſtaban
tur eos, ut reuerterentur ad te. Item Helias in libro
βασιλειῶν tertio. Aemulans æmulatus ſum domino
Deo oĩpotenti, quia dereliquerunt te filij Iſrael, et alta
ria tua demolierunt, & prophetas tuos interfecerunt*

gladio, & remanſi ego ſolitarius, & quærunt animam meam auferre à me. Propter has illorum impietates abdicauit eos in perpetuum, itaq; deſijt prophetas mittere ad eos. Sed illum filium ſuum primogenitum, illum opificem rerum, & conſiliatorem ſuum labi iuſſit è cœlo, ut religionem ſanctam Dei transferret ad gentes, ideſt ad eos, qui Deum ignorabant, doceret'q; iuſtitiã, quam perfidus populus abiecerat, quod iampridem annuntiauerat ſe eſſe facturum. Sic Malachias indicat dicens. Non eſt mihi uoluntas circa uos dicit dominus, & ſacrificium acceptum non habeo ex manibus ueſtris, quoniam à ſolis ortu uſq; ad occaſum clarificabitur nomen meum apud gentes.

Item Dauid in pſalmo. XVII. Conſtitues me in capite gentiũ, populus, quem non cognoui, ſeruiet mihi. Eſaias quoq; ſic loquitur. Venio colligere omnes gentes, & linguas, & uenient, & uidebunt claritatem meam, & dimittam ſuper eos ſignum. Et mittam ex his conſeruatos in gentes, quæ longe ſunt, quæ non audierunt gloriam meam, et nuntiabunt claritatem meã in gentes. Volens igitur Deus metatorem templi ſui mittere in terram, noluit eum in poteſtate, & claritate cœleſti mittere, ut ingratus in Deum populus in errorem maximum induceretur, ac pœnas pro facinoribus ſuis lueret, qui dominum, ac Deum ſuum non recepiſſet, quod olim prophetæ cecinerant ſic eſſe facturum. Eſaias enim, quẽ ipſi iudæi ſerra conſectum crudeliſſime necauerunt, ita dicit. Audi cœlum, et percipe auribus terra, quoniam dominus locutus eſt, filios genui, et exaltaui, ipſi autem ſpreuerunt me, agno

uit bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepium domini ſui, Iſrael autem me non cognouit, & populus meus me nõ intellexit. Hieremias quoq; ſimiliter ait.

Cognouit tempus ſuum turtur, & hirundo, & ruris paſſeres cuſtodierũt tempora introitus ſui, populus autem meus non cognouit iudicium domini. Quomodo dicitis, ſapientes ſumus, et lex domini nobiſcum eſt. Inaſſum facta ẽ metatura, falſi ſcribæ, et cõfuſi ſunt, ſapientes trepidauerunt, & capti ſunt, quoniam uerbum domini reprobauerunt. Ergo (ut cœperam dicere) cum ſtatuiſſet Deus doctorem uirtutis mittere ad homines, renaſci eum denuo in carne præcepit, & ipſi homini ſimilem fieri, cui dux, & comes, & magiſter eſſet futurus. Sed tamen quoniam clemens eſt, & pius erga ſuos Deus, ad eos ipſos eum miſit, quos oderat, ne illis in perpetuum ſalutis uiam clauderet, ſed his liberã facultatem ſequendi Deum, ut & præmium uitæ adipiſcerentur, ſi ſecuti fuiſſent, quod plurimi eorum faciunt, atq; fecerunt, & culpa ſua in pœnam mortis incurrerent, ſi regem ſuum repudiaſſent. Apud illos igitur & ex eorum ſemine regenerari eum iuſſit, ne ſi fuiſſet alienigena, iuſtam poſſent excuſationem de lege prætendere, quod eum non ſuſcepiſſent, ſimul ut nulla omnino gens eſſet in terra, cui ſpes immortalitatis negaretur.

De conceptu, & partu Virginis prædicto à prophetis. De paſſione, reſurrectione, & aſcenſione, & iudicio. Cap. XII.

Eſcendẽs itaq; de cœlo ſpiritus ille Dei ſanctam Virginem, cuius utero ſe inſinuaret, elegit. At illa diuino ſpiritu hauſto repleta concepit, et ſine ullo attactu uiri repente Virginalis uterus intumuit. Quod ſi animalia quædam uento, et aura concipere ſolere omnibus notum eſt, cur quiſquã mirum putet, cum ſpiritu Dei, cui eſt facile quicquid uelit, grauatam eſſe Virginem dicimus? Quod ſanè incredibile poſſet uideri, niſi hoc futurum multa ante ſecula prophetæ cecmiſſent. Solomon ſic ait. Infirmatus eſt uterus Virginis, & accepit fœtum, & grauata eſt, & facta eſt in multa miſeratione mater uirgo. Item propheta Eſaias, cuius uerba ſunt hæc, Propter hoc dabit Deus ipſe ſignum, Ecce uirgo concipiet in utero, & pariet filium, et uocabitur nomen eius Hemanuel. Quid hoc manifeſtius dici poteſt? Legebãt iſta iudæi, qui eum negauerunt, ſiquis nos hæc fingere arbitratur, ab his requirat, ab his potiſſimum ſumat. Satis firmum teſtimonium eſt, ad probandam ueritatem, quod ab ipſis perhibetur inimicis. Hemanuel nunquam uocatus eſt, ſed Ieſus, qui latine dicitur ſalutaris, ſiue ſaluator, quia cunctis gentibus ſalutifer uenit. Sed propheta declarauit hoc nomen, quod Deus ad homines in carne uenturus eſſet. Hemanuel autem ſignificat nobiſcum Deus, ſcilicet quia illo per uirginem nato, confiteri homines oportebat Deum ſecum eſſe, ideſt in terra, & in carne mortali. Vnde Dauid in pſalmo octogeſimoquarto. Veritas, inquit, de terra orta eſt, quia Deus, in quo ueritas eſt, terrenum corpus accepit, ut terrenis uiam ſalutis aperiret. Item Eſaias ipſe.

Ipſi autem non crediderunt, & exacerbauerunt ſpiritum ſanctum. Et conuerſus eſt eis ad inimicitiam. Et ipſe expugnauit, & recordatus eſt dierum ſeculi, qui ſuſcitauit de terra paſtorē ouium. Quis autem futurus eſſet ille paſtor, declarauit alio loco dicens.

Exultent cœli deſuper, & nubes induant iuſtitiā, aperiatur terra, & pullulet ſaluatorem. Ego enim dominus Deus creaui eum. Saluator uero eſt (ut ſupra diximus) Ieſus. Sed alio loco idem propheta ſic prædicauit. Ecce natus eſt nobis puer, & datus eſt nobis filius, cuius imperium ſuper humeros eius, et uocatum eſt nomen eius magni conſilij nuntius. Iccirco miſſus eſt à Deo patre, ut uniuerſis gentibus, quæ ſub cœlo ſunt, ſingularis, & ueri Dei ſanctum myſterium reuelaret ablatum perfido populo, qui aduerſus Deum ſæpe deliquit. Daniel quoq; ſimilia prælocutus eſt.

Videbam, inquit, in uiſu noctis, & ecce in nubibus cœli, ut filius hominis ueniens, & uſq; ad uetuſtum dierum peruenit. Et qui aſſiſtebant obtulerunt eum, & datum eſt ei regnum, & honor, & imperiū, & omnis populus, tribus, linguæ ſeruient ei, et poteſtas eius æterna, quæ nunquam tranſibit, & regnum eius, quod nō corrumpetur. Quomodo igitur iudæi & confitentur, & ſperant Chriſtum dei? qui hunc iccirco reprobauerunt, q̄a ex homine natus eſt. Nam cum ita ſit à Deo conſtitutum, ut idem Chriſtus bis ueniat in terram, ſemel, ut unum Deum gentibus nuntiet, deinde, rurſus ut regnet, quomodo in ſecundum eius aduentum credunt, qui in primum non crediderunt? Atqui propheta utroſq; aduentus eius paucis uerbis comprehendit.

Ecce,inquit,in nubibus cœli ut filius hominis ueniens, non dixit,ut filius Dei,ſed filius hominis,ut oſten-deret,quod carne indui deberet in terra,ut ſuſcepta hominis figura,& conditione mortali doceret homines iuſtitiam. Et cum mandatis Dei functus ueritatem gentibus reuelaſſet,multaretur etiam morte,ut inferos etiam uinceret,ac reſignaret, atq; demum reſurgens ad patrem proficiſceretur in nube ſublatus. Adiecit enim propheta,& ait,uſq; ad antiquum dierum peruenit, & oblatus eſt ei. Antiquum dierum appellauit ſummum Deum,cuius ætas,& origo non poteſt comprehendi,quia ſolus à ſeculis fuit,& erit ſemper in ſecula. Chriſtum autem poſt paſſionem,et reſurrectionē aſcenſurum eſſe ad Deum patrem Dauid in pſalmo centeſimonono cōteſtatus eſt his uerbis. Dixit dominus domino meo,ſede à dextris meis,quoaduſq; ponam inimicos tuos ſuppedaneum pedem tuorum. qui propheta,cum rex eſſet,quem appellare dominum ſuum poſſet,qui ſederet ad dexteram Dei,niſi Chriſtum filiū Dei,qui eſt rex regum,& dominus dominorū? Quod Eſaias apertius oſtendit dicens. Sic dicit dominus Deus Chriſto domino meo,cuius tenui dextram,cbaudire ante eum gentes faciam,& fortitudinem regum diſrumpam. Aperiam ante illum portas,& ciuitates nō claudentur. Ego ante ibo,& montes deplanabo,& fores æreas conteram,et ſeras ferreas confringam. Et dabo tibi theſauros abſconditos,inuiſibiles,ut ſcias qa ego ſum dominus Deus,q uoco nomen tuum,Deus Iſrael.

Deniq; ob uirtutem,& fidem,quam Deo exhibuit in terra,datum eſt ei regnum,& honor,& imperiū,

& omnes populi, tribus, linguæ ſeruient ei, & poteſtas eius æterna, quæ nunquam tranſibit, & regnum eius non corrumpetur. Quod quidem duobus modis intelligitur, quia et nunc habet perpetuam poteſtatem, cum omnes gentes, & omnes linguæ nomen eius uenerantur, maieſtatem confitentur, doctrinam ſequuntur, uirtutem imitantur, habet imperium, habet honorem, cum omnes tribus terræ præceptis eius obtemperant, & idem poſtea cum rurſus aduenerit, in poteſtate, ac claritate, ut omnem animam iudicet; & iuſtos ad uitam reſtituat, tunc ueræ totius terræ regimen obtinebit. Tunc ſublato de rebus humanis omni malo aureum ſeculum (ut poetæ uocant) id eſt iuſtum, ac pacificum tempus orietur. Sed hæc uberius in ultimo libro diſſeremus, cum de ſecundo aduentu loquemur, nunc de primo, ut cœpimus, explicemus.

Quod filius à patre eſt ſecundum deitatem, & quod geminæ ſubſtantiæ eſſe conuincitur ex operibus proprijs, tum ex oraculis prophetarū, & etiam Apollinis Mileſij teſtimonio, & quare nec ad Solomonem, nec ad alium quàm ad Christum referri poſſunt uaticinia prophetarum. Cap. XIII.

Summus igitur Deus, ac parens omnium, cum religionem ſuam transferre uoluiſſet, doctorem iuſtitiæ miſit è cœlo, ut nouis cultoribus nouam legem in eo, uel per eum daret. Nō ſicut ante fecerat per hominem, ſed tamen naſci eum uoluit tanquam hominem, ut per omnia ſummo patri ſimilis exi

ſteret. Ipſe enim Deus pater, & origo, & principium rerum, quoniam et parentibus caret, ἀπάτωρ, atq; ἀμήτωρ à Triſmegiſto ueriſſime nominatur, quod ex nullo ſit procreatus. Idcirco etiam filium bis naſci oportuit, ut ipſe fieret ἀπάτωρ, atq; ἀμήτωρ. In prima n. natiuitate ſeculi ἀμήτωρ fuit, quia ſine officio matris à ſolo Deo patre progeneratus eſt. In ſecunda uero carnali ἀπάτωρ fuit, quoniam ſine patris officio uirginali utero procreatus eſt, ut mediam inter Deũ, et hominem ſubſtantiam gerens noſtram hanc fragilem, imbecillem'q; naturam, quaſi manu ad immortalitatem poſſet educere, factus eſt Dei filius p ſpiritum, et hominis p carnem. i. & Deus, et homo, Dei uirtus in eo ex operibus, quæ fecit, apparuit. fragilitas hominis ex paſſione, quam ptulit, quam cur ſuſceperit paulopoſt docebo. Interim et Deum fuiſſe, & hominem ex utroq; genere pmiſtum prophetis uaticinantibus diſcimus. Eſaias Deum fuiſſe teſtatur his uerbis. Fatigata eſt Aegyptus, et negotiatio Aethiopum, et Saba, uiri alti ad te tranſgredientur, & tui erunt ſerui, & poſt te ambulabunt uincti compedibus, & adorabunt, et te precabuntur, quoniã in te Deus eſt, et non eſt alius Deus præter te, Tu n. Deus es, et neſciebamus, Deus Iſrael ſaluator. Confundentur, & reuerebuntur omnes, q aduerſantur tibi, et cadent in confuſionem. Item propheta Hieremias ſic ait. Hic Deus noſter, et nõ deputabitur alius abſq; illo, qui inuenit omnem uiam prudentiæ, et dedit eam Iacob puero ſuo, et Iſrael dilecto ſibi. Poſt hæc in terris uiſus eſt, & cum hominibus uerſatus eſt. Item Dauid in pſalmo XLIIII.

Thronus tuus Deus ſecula ſeculorum uirga æquitatis, uirga regni tui. Dilexiſti iuſtitiam, et odio habuiſti iniuſtitiam, propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis. Quo uerbo & nomen oſtendit, ſiquidem (ut ſupra docui) ab unctione appellatus eſt Chriſtus. Deinde hominem fuiſſe eundem Hieremias docet dicens. Et homo eſt, et quis cognouit eum? Item Eſaias, Et mittet eis Deus hominem, & ſaluabit eos, iudicans ſanabit eos. Sed & Moyſes in numeris ita loquitur. Orietur ſtella ex Iacob, & exurget homo ex Iſrael. Propterea Mileſius Apollo conſultus utrum'ne Deus an homo fuerit, hoc modo reſpondit græce,

θνητὸς ἔην κατὰ σάρκα, σοφὸς τερατώδεσιν ἔργοις,
ἀλλ᾽ ὑπὸ χαλδαίων κριτῶν ὅπλοις συναλωθεὶς,
γόμφοις καὶ σκολόπεσσι πικρὴν ἀνέτλησε τελευτήν.

Primo quidem uerſu uerum dixit, ſed argute conſultorem fefellit, ſacramentum ueritatis penitus neſcientem. Videtur enim negaſſe illum Deum, ſed cum fatetur ſecundum carnem fuiſſe mortalem, quod nos etiam prædicamus, conſequẽs eſt, ut ſecundum ſpiritum Deus fuerit, quod nos affirmamus. Quid enim fuerat neceſſe carnis facere mentionem? ſatis eſſet dicere fuiſſe mortalem. Sed ueritatem prorſus negare non potuit, quemadmodum res ſe haberet, ſicut illud, quod ait fuiſſe ſapientem. Quid ad hoc Apollo reſpondes? Si ſapiens eſt, ergo doctrina eius ſapientia eſt, nec ulla alia, & ſapientes, qui ſequuntur, nec ulli alij. Cur igitur uulgo pro ſtultis, et uanis, & ineptis habemur, qui ſectamur magiſtrum, etiam ipſorum deorum confeſſione ſapientem? Nam quod ait, portentifica illum opera feciſſe,

quo maxime diuinitatis fidem meruit, aſſentiri nobis iam uidetur, cum dicat eadem, quibus nos gloriamur. Sed colligit ſe tamen, et ad dæmoniacas fraudes redit. Cum enim uerum neceſſitate dixiſſet, iam deorum ſui proditor uidebatur, niſi quod ab eo ueritas extorſerat, mendacio fallente cælaſſet. Ait ergo illum fecíſſe opera miranda, uerũ non diuina uirtute, ſed magica. Quid mirum, ſi hoc Apollo ueritatem ignorantibus perſuaſit, cum Iudæi quoq; cultores (ut uidebantur) ſummi Dei idem putauerint? cum ante oculos eorum quotidie fierent illa miracula, nec tamen tantarum uirtutum contemplatione impelli potuerunt, ut Deum crederent, quem uidebant. Propterea Dauid, quem inter cæteros prophetas uel maxime legunt, in pſalmo XX ſic eos damnat. Redde illis retributionem eorũ, quoniã nõ ĩtellexerunt opera dñi. Ex huius ipſius domo Chriſtum generatum iri ſecundum carnem & ipſe Dauid, & alij prophetæ annuntiauerunt. Apud Eſaiam ita ſcriptum eſt, & erit in die illa radix Ieſſæ, et qui exurget principari in nationes, in eum gentes ſperabunt, & erit requies eorum in honore, & alio loco.

Exiet uirga de radice Ieſſe, & flos de radice eius aſcendet, & requieſcet ſuper eum ſpiritus dei, ſpiritus ſapientiæ, & intellectus, ſpiritus conſilij, & fortitudinis, ſpiritus pietatis, & implebit illum ſpiritus timoris Dei. Ieſſe autem fuit pater Dauid, ex cuius radice aſcenſurum eſſe florem prælocutus eſt, eum ſcilicet, de quo Sibylla dicit

ἀνθήσει δ᾽ ἄνθος καθαρόν.— Item in βασιλειῶν libro ſecundo. Propheta Nathan miſſus eſt ad Dauid uo

lentem Deo templum fabricare, & fuit uerbum domini ad Nathã dicens. Vade, et dic ſeruo meo Dauid, hæc dicit dominus omnipotens. Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum, ſed cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, ſuſcitabo ſemen tuum poſt te, & parabo ſemen eius. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronũ eius uſq; in ſeculum, & ego ero ei in patrem, & ipſe erit mihi in filium, & fidem conſequetur domus eius, & regnum eius uſque in ſeculum. Sed hæc ut iudæi non intelligerent, illa fuit cauſa, quod Solomon filius Dauid deo templũ ædificauit, & ciuitatem, quam de ſuo nomine Hieroſolyma nuncupauit. Itaque ad ipſum quæ à propheta dicta ſunt, retulerunt. Solomon autem ab ipſo patre imperij regimen accepit. Prophetæ uero de eo loquebantur, qui tum naſceretur, poſtquam Dauid cum patribus ſuis requieuiſſet. Præterea Solomonis imperium perpetuum non fuit. Annis enĩ XL regnauit, deinde ꝙ nunꝗ filius Dei dictus ſit, ſed filius Dauid, et domus, quã ædificauit, non eſt fidẽ conſecuta, ſicut eccleſia, quæ eſt uerum templum Dei, ꝙ non in parietibus eſt, ſed in fide, ac corde hominum, qui credunt in eum, ac uocantur fideles. Illud uero Solomonium templum, quia manu factum eſt, manu cecidit. Deniq; pater eius in pſalmo CXXVII de operibus filij ſui prophetauit hoc modo. Si dominus non ædificauerit domum, ſine cauſa laborant, qui ædificant eam, ſi dominus non cuſtodierit ciuitatem, ſine cauſa uigilant, qui cuſtodiunt eam.

De æterno Chriſti ſacerdotio, quod prophetæ, ſicut & cætera, prædixerunt, ſic exprimentes Ieſum Chriſtum, ut oracula, nec ad filium Naue, nec ad filiũ Ioſedech ualeant retorqueri, & de ijs, quas docuit Chriſtus, qui nunquam ſuum honorem quæſiuit, ſed patris. Caput XIIII

Q*Vibus ex rebus apparet, prophetas omnes denuntiaſſe de Chriſto, fore aliquando, ut ex genere Dauid corporaliter natus conſtitueret æternum templum Deo, quod appellatur eccleſia, & uniuerſas gentes ad religionem ueram Dei conuocaret. Hæc domus fidelis, hoc immortale templum, in quo ſiquis non ſacrificauerit, immortalitatis præmium non habebit. Cuius templi & magni, & æterni, quoniam Chriſtus fabricator fuit, idem neceſſe eſt habeat in eo ſacerdotium ſempiternum. Nec poteſt niſi per eum, qui conſtituit templum, ad aditum templi, & ad conſpectum Dei perueniri. Dauid in pſalmo CIX idipſum docet dicens. Ante luciferum genui te. Iurauit dominus, & non pœnitebit eum, tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedech. Item in βασιλειῶν lib. primo. Et ſuſcitabo mihi ſacerdotem fidelem, qui omnia, quæ ſunt in corde meo faciat, & ædificabo ei domum fidelem, & tranſibit in conſpectu meo omnibus diebus. Quis autem futurus eſſet, cui Deus æternum ſacerdotium pollicebatur, Zacharias etiam nomine poſito apertiſſime docuit, ſic enim dixit, & oſtendit mihi dominus Deus Ieſum ſacerdotem magnũ*

ſtantem ante faciem angeli domini, & diabolus ſtabat ad dextram ipſius, ut aduerſaretur ei. Et dixit Dominus ad diabolum. Imperet tibi dominus in te, q eleg it Hieruſalem, & ecce titio eiectus ab igne, & Ieſus erat indutus ueſtimentis ſordidis, & ſtabat ante faciem Angeli, & reſpondit, & dixit ad circunſtantes ante faciem eius. Ferte ueſtimenta ſordida ab eo, & induite eum tunica talari, & ponite cydarim mundam ſuper caput ipſius, & cooperuerunt eum ueſtimento, et impoſuerunt cydarim mundam ſuper caput ipſius, & Angelus domini ſtabat, & teſtificabatur ad Ieſum dicens. Hæc dicit Dominus omnipotens, ſi in uijs meis ambulaueris, & præcepta mea ſeruaueris, tu iudicabis domum meam, & dabo tibi qui conuerſentur in medio horum circunſtantium. Audi itaq; Ieſu ſacerdos magne. Quis non igitur captos mentibus tum fuiſſe iudæos arbitretur, qui cum hæc legerent, & audirent, nefandas manus ſuas Deo ſuo intulerunt? Atqui ab eo tempore, quo Zacharias fuit, uſq; ad annum quintumdecimū imperij Tiberij Cæſaris, quo Chriſtus crucifixus eſt, anni quingenti numerantur, ſiquidem Darij, et Alexandri adoleuit ætate, qui fuerunt non multo poſt, q̃ Tarquinius ſuperbus exactus eſt, ſed illi rurſus eodem modo falſi, deceptiq; ſunt, putantes hæc de Ieſu eſſe dicta filio Naue, qui ſucceſſor fuit Moyſi, aut de ſacerdote Ieſu filio Ioſedech, in quos nihil congruit eorum, quæ propheta narrauit. Non enim ſordidati illi unquam fuerunt, cum alter eorum princeps potentiſſimus fuerit, alter ſacerdos, aut perpeſſi ſunt aliqd aduerſi, ut tanquam titio eiectus ex igne putarentur.

Aut aliquando in conſpectu Dei, & angelorum ſtete runt, aut propheta de præteritis loquebatur potius, q̃ de futuris. Locutus eſt igitur de Ieſu filio Dei, ut oſtẽ deret eum primo in humanitate, & carne eſſe uenturum. Hæc enim eſt ueſtis ſordida, ut pararet templum Deo, & ſicut titio igni combureretur, ideſt ab hominibus cruciamenta perferret, & ad ultimum ex tingueretur. Titionem enim uulgus appellat extractũ foco torrem ſemiuſtum extinctum. Quomodo autem, & cum quibus mandatis à Deo mitteretur in terrã, declarauit ſpiritus Dei per prophetam, docens futurum, ut cum uoluntatem ſummi patris fideliter, & conſtanter impleſſet, acciperet iudiciũ, atq; Imperium ſempiternum. Si in uijs meis, inquit, ambulaueris, & præcepta mea ſeruaueris, tu iudicabis domũ meã.

Quæ fuerint uiæ Dei, & quæ præcepta eius, nec ambiguum, nec obſcurum eſt. Deus enim, cum uide ret malitiam, & falſorum Deorum cultus per orbem terræ inualuiſſe, ut iam nomen eius ex hominum me moria fuiſſet penè ſublatum (ſiquidẽ Iudæi quoq;, quibus ſolis arcanũ Dei creditum fuerat, relicto Deo, ad colenda figmenta irretiti dæmonum fraudibus ab erraſſent, nec increpiti per prophetas reuerti ad Deũ uellent) filium ſuum principem angelorum legauit ad homines, ut eos conuerteret ab impijs, & uanis cul tibus, ad cognoſcendum, & colendum uerũ Deum, Item ut eorum mentes à ſtultitia ad ſapiẽtiam, ab ini quitate ad iuſtitiæ opera traduceret. Hæ ſunt uiæ Dei, in quibus ambulare eum præcepit. Hæc præce pta, quæ ſeruanda mandauit, ille uero exhibuit Deo

fidem docuit. n. ꝙ unus Deus ſit, eumq; ſolũ coli oportere, nec unquã ſe Deum eſſe dixit, quia non ſeruaſſet fidem, ſi miſſus, ut Deos tolleret, & unum aſſereret, induceret aliũ præter unum. Hoc erat non de uno Deo facere præconium, nec eius, qui miſerat, ſed ſuum proprium negotium gerere, ac ſe ab eo, quem illuſtraturus uenerat, ſeparare. Propterea quia tam fidelis extitit, quia ſibi nihil prorſus aſſumpſit, ut mandata mittentis impleret, & ſacerdotis perpetui dignitatem, & regis ſummi honorem, & iudicis poteſtatem, & Dei nomen accepit.

De baptiſmo Chriſti, & miraculis, quæ geſſit in carne ante paſſionem, quæ nõ modo à prophetis prænuntiatæ ſunt, ſed etiam uaticinio Sibyllarum, ſicut Cicero, & Varro teſtantur, ſed oracula ante Chriſti aduentum non potuerunt intelligi. Cap. XV.

Q Voniam de ſecunda natiuitate diximus, qua ſe hominibus in carne monſtrauit, ueniamus ad illa opera miranda, quæ cum eſſent uirtutis cœleſtis indicia, magum Iudæi putauerunt, cum primũ cœpit adoleſcere, tinctus eſt à Ioãne propheta in Iordane flumine, ut lauacro ſpiritalĩ peccata non ſua, quæ utiq; non habebat, ſed carnis, quam gerebat, aboleret, ut quẽadmodum Iudæos ſuſcepta circũciſione, ſic etiam gentes baptiſmo, ideſt purifici roris perfuſione ſaluaret. Tunc uox de cœlo audita eſt, filius meus es tu, ego hodie genui te. Quæ uox apud Dauid prædicta inuenitur, & deſcendit ſuper

eum ſpiritus Dei formatus in ſpeciem columbæ candi-
dæ. Exinde maximas uirtutes cœpit operari, nō præ
ſtigijs magicis, quæ nihil ueri, ac ſolidi oſtentant, ſed
ui, ac poteſtate cœleſti, quæ etiam pridem prophetis
nuntiantibus canebatur. Quæ opera tam multa ſunt,
ut unus liber ad implenda omnia ſatis non ſit. Enu-
merabo igitur illa breuiter, & generatim ſine ulla per
ſonarum, ac locorum deſignatione, ut ad exponendā
paſſionis eius, crucisq; rationem poſſim peruenire, quò
iandudum feſtinat oratio. Virtutes eius fuerunt, quas
Apollo portentificas appellauit, q quacunq; iter facie
bat, ægros, ac debiles, & omni morborum genere la
borantes, uno uerbo, unóq; momento reddebat inco
lumes, adeo ut membris omnibus capti, receptis re-
pente uiribus roborati ipſi lectulos ſuos reportarent,
in quibus fuerant paulo ante delati. Claudis uero,
ac pedum uitio afflictis, non modo gradiendi, ſed
etiam currendi dabat facultatem. Tunc quorum cæ
ca lumina in altiſſimis tenebris erant, eorum oculos
in priſtinum reſtituebat aſpectum. Mutorum quoq;
linguas in eloquium, ſermonemq; ſoluebat. Item ſur
dorum patefactis auribus inſinuabat auditum, pol-
lutos, ac aſperſos maculis repurgabat. Et hæc omnia
non manibus, aut aliqua medela, ſed uerbo, ac iuſ-
ſione faciebat, ſicut etiam Sibylla prædixerat.
πάντα λόγῳ πράττων πᾶσάν τε νόσον θεραπεύων.
Nec utiq; mirū, q uerbo faciebat mirabilia, cum ipſe
eſſet Dei uerbum, cœleſti uirtute, ac poteſtate ſubnixū.
Nec ſatis fuit q uires imbecillibus redderet, q debili
bus integritatem, q ægris, & languentibus ſanitatem,

uiſ etiã mortuos ſuſcitaret, uelut è ſomno ſolutos, ad uitamq́; reuocaret. Quæ uidẽtes tunc Iudæi, dæmoniaca potẽtia fieri arguebant, cum omnia ſic futura, ut facta ſunt, arcanæ illorũ literæ cõtinerẽt. Legebãt quippe tum aliorum prophetarum, tum Eſaiæ uerba dicentis. Confortamini manus reſolutæ, & genua debilia conſolamini. Qui eſtis puſilli aĩ, nolite timere, nolite metuere, dominus noſter iudicium retribuet, ipſe ueniet, & ſaluos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures ſurdorum audient. Tunc ſaliet claudus ſicut ceruus, & plana erit lingua mutorum, quia rupta eſt in deſerto, aqua, & riuus in terra ſitiẽti. Sed & Sibylla eadem cecinit his uerſibus.

-νεκρῶν δὲ ἀνάστασις ἔσται
καὶ χωλῶν δρόμος ἐς ὠκὺς, καὶ κωφὸς ἀκούσει
καὶ τυφλοὶ βλέψουσι λαλήσουσ᾽ οὐ λαλέοντες.

Ob has eius uirtutes, & opera diuina, cũ magna illũ multitudo ſequeretur uel debiliũ, uel ægrotorum, uel eorũ, qui curãdos ſuos offerre cupiebant, aſcendit in montẽ quẽdam deſertũ, ut ibi adoraret, ubi cũ triduo moraretur, ac fame populus laboraret, uocauit diſcipulos quærens q̃tos ſecũ cibos geſtarent. At illi quinq; panes, & duos piſces in pera ſe habere dixerunt. Afferri ea iuſſit, ac multitudinem per qnquagenos diſtributam diſcũbere. Quod cum diſcipuli facerẽt, frãgebat ipſe panẽ minutatim, carnemq́; piſciũ cõminuebat, & utraq; in manibus eius augebantur. Et cũ apponi illa populo diſcipulis imperaſſet, ſaturata ſunt qnq; millia hominum, & inſuper duodecim cophini de reſiduis fragminibus ĩpleti. Quid aut dici, aut fieri põt

mirabilius? At id Sibylla futurũ cecinerat olim his uer (bis.

ἐν ἄρτοις ἅμα πέντε, καὶ ἰχθύεσσι δοιοῖσιν
ἀνδρῶν χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πέντε κορέσσει,
καὶ τὰ περισσεύοντα λαβὼν μετὰ κλάσματα πάντα
δώδεκα πληρώσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα πολλῶν.

Quæro quid hic potuerit ars magica moliri, cuius peritia ad nihil aliud, q̃ ad circũſcribẽdos oculos ualet? item ſeceſſurus orandi gratia, ſicut ſolebat, in montẽ, præcepit diſcipulis, ut nauiculam ſumerent, ſeq; præcederent. At illi urgente iam ueſpere profecti, contrario uento laborare cœperunt. Cumq; iam mediũ fretum tenerent, tum pedibus mare ingreſſus conſecutus eſt eos tanq̃ in ſolido gradiens, non ut poetæ Orionẽ mentiuntur in pelago incedentem, qui demerſa corporis parte, humero ſupereminet undas. Et rurſus cum obdormiuiſſet in naui, & uentus uſq; ad extremum periculũ ſæuire cœpiſſet, excitatus ſomno ſilere protinus uentum iuſſit, & fluctibus, qui maximi ferebantur, conquieſcere, ſtatimq; ſub uerbo eius, tranquillitas inſecuta eſt. Mentiuntur fortaſſe literæ ſanctæ, docentes tantum fuiſſe in eo poteſtatem, ut imperio ſuo cogeret uentos obſequi, maria ſeruire, morbos cedere, inferos obedire. Quid q̃ eadẽ Sibyllæ carminibus ſuis ante docuerũt, quarum una, cuius ſupra fecimus mentionem, ſic ait.

τοὺς ἀνέμους παύσει τε λόγῳ, στρώσει δὲ θάλασσαν
μαινομένην ποσὶν εἰρήνῃ πίστει τε πατήσας,

Et rurſus alia, quæ dicit,

κύματα πεζεύσει, νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει,

ζῶσι τεθνηῶτας, ἀπώσεται ἄλγεα πολλοῖς,
ἐκ δὲ μιᾶς πηγῆς ἄρτου κόρος ἔσσεται ἀνδρῶν.

His teſtimonijs quidam reuicti ſolent eò confugere, ut aiant, non illa eſſe carmina Sibyllina, ſed à noſtris ficta, atq; compoſita. Quod profectò non putabit qui Cicer. Varronemq; legerit, aliosq; ueteres, qui Erythræam Sibyllam, cæterasq; commemorant, ex quarum libris iſta exempla proferimus, qui authores obierunt ante quàm Chriſtus ſecundum carnem naſceretur. Verum non dubito, quin illa carmina prioribus temporibus pro deliramento ſint habita, cum ea nemo intelligeret. Denuntiabant enim monſtroſa quædam miracula, quorum nec ratio, nec tempus, nec author deſignabatur. Denique Erythræa fore ait, ut diceretur inſana, & mendax. Ait enim.

–φήσουσι σιβύλλην
μαινομένην ψεύστριαν. ἐπὰν δὲ γένηται ἅπαντα
τηνίκα μου μνήμην ποιήσετε. κοὐκέτι μ' οὐδεὶς
μαινομένην φήσει μὲ θεοῦ μεγάλοιο προφῆτιν.

Latuerunt igitur multis ſeculis, poſtea uero animaduerſa ſunt, quæ Chriſti natiuitas, & paſſio patefecit arcana, ſicut etiam uoces prophetarum, quæ tum per annos mille quingentos, uel eò amplius lectæ fuiſſent à populo Iudæorum, nec tamen intellectæ ſunt, niſi poſtquã Chriſtus & uerbo, & operibus interpretatus eſt. Illum enim prophetæ annuntiauerunt, nec ullo modo poterant quæ illi loquebantur, intelligi, niſi fuiſſent uniuerſa completa.

De paſſione Chriſti, quæ iudæis eſt ſcandalo, et ſtultitiæ gentibus, quomodo ſummam uirtutem contineat, & ueram ſingularem ſapientiam, & ueritatem ſicut prophetæ fuerunt prælocuti.

Caput. XVI.

Venio nunc ad ipſam paſſionem, quæ uelut, opprobriũ nobis obiectari ſolet, quod & hominem, & ab hominibus inſigni ſupplicio affectum, & excruciatum colamus, ut doceam eam paſſionem ab eo cum magna, & diuina ratione ſuſceptam, & in ea ſola & uirtutem, & ueritatem, & ſapientiam contineri. Neq; *enim ſi beatiſſimus in terra fuiſſet, & per omnem uitam in ſumma felicitate regnaſſet, quiſquam illum ſapiens, aut* Deum *credidiſſet, aut honore diuino dignum iudicaſſet, quod faciunt ueræ religionis expertes, qui caducas opes, & fragilem potentiam, & alieni beneficij bona non tantum ſuſcipiunt, uerum etiam conſecrant, & ſcientes memoriæ mortuorum deſeruiunt, fortunam iam extinctam colentes, quam ne uiuam quidem, præſentemq́; ſapientes colendam ſibi unquam putauerunt.* Nec e*nim poteſt aliquid in rebus terrenis eſſe uenerabile, cœloq́; dignum, ſed ſola eſt uirtus, ſola iuſtitia, quæ poteſt uerum bonum, & cœleſte, & perpetuum iudicari, quia nec datur cuiquam, nec aufertur, qua uirtute, ac iuſtitia quoniam* Chriſtus *inſtru-*

ctus uenit in terram, immo uero, quoniam ipſe eſt uirtus, & ipſe iuſtitia deſcendit, ut eã doceret, hominẽq; formaret, Quo magiſterio, ac Dei legatione perfunctus ob eã ipſam uirtutẽ, quã ſimul & docuit, & fecit, ab oĩbus gentibus & meruit, & potuit Deus credi. ergo cum magnus populus ad eum, uel ob iuſtitiã, quam docebat, uel ob miracula, quæ faciebat, ſubinde confluerct, & præcepta eius audiret, & à Deo miſſum, deiq; filiũ crederet, tum primores iudæorũ, & ſacerdotes ira ſtimulati, ꝙ ab eo tanq̃ peccatores increpabantur, & inuidia deprauati, ꝙ confluente ad eum multitudine contemni ſe, ac deſeri uidebant, & qđ caput ſceleris illorũ fuit ſtultitia, & errore cæcati, & ĩmemores præceptorum cœleſtium, ac prophetarum, coierunt aduerſus eũ, impiumq; conſiliũ de eo tollendo, cruciandoq; ceperunt, quod prophetæ multo ante ſcripſerant. Nã & Dauid id principio pſalmorum ſuorũ præuidens in ſpiritu quãtum facinus admiſſuri eſſent, beatum eſſe ait, qui non abierit in conſilio impiorũ. Et Solomon in libro ſapientiæ his uerbis uſus eſt. Circũueniamus iuſtum, quoniã inſuauis eſt nobis, & exprobrat nobis peccata legis, promittit ſe ſciẽtiam Dei habere, & filium Dei ſe nominat, factus eſt nobis in traductionem cogitationum noſtrarum, grauis eſt nobis etiam ad uidendum, quoniã diſſimilis eſt alijs uita illius, & ĩmutatæ ſunt uiæ illius. tanq̃ nugaces æſtimati ſumus ab eo, continet ſe à uijs noſtris, quaſi ab imundiciis, & præfert nouiſſima iuſtorum, & gloriatur patrem ſe habere Deum. Videamus ergo ſi ſermones illius ueri ſunt, & tẽtemus quæ

uentura ſunt illi. Contumelijs, & tormentis interrogemus eum, ut ſciamus reuerentiam illius, & probemus patientiam illius, morte turpiſſima condẽnemus eum. Hæc cogitauerunt, & errauerunt. Excæcauit. n. illos ſtultitia ipſorũ, & neſcierunt ſacramenta Dei. Nónne ita deſcripſit nefarium illud conſilium ab impijs initum contra Deum, ut planè interfuiſſe uideatur?

Atqui à Solomone, qui hæc cecinit, uſq; ad id tẽpus, quo geſta res, mille ac decem anni fuerunt. Nihil nos fingimus, nihil addimus. Habebant, hæc qui fecerũt. legebant, in quos hæc dicta ſunt, ſed & nunc hæredes nominis, & ſceleris illorum hæc & habent, & dãnationem ſuam prophetarũ uoce prædictam quotidianis lectionibus pſonant, nec aliquãdo in cor ſuũ, quæ pars eſt & ipſa dãnationis, admittunt. Increpiti ergo ſæpe à Chriſto iudæi exprobrãte illis peccata, & iniuſtitias, & à populo penè deſerti concitati ſunt ad eũ necandũ. Cuius rei audaciam illis dedit humilitas eius. Nam cũ legerent, cum quãta uirtute, & claritate filius Dei uenturus eſſet è cœlo, Ieſum aũt cernerẽt, humilem, quietum, ſordidũ, informem, non credebant filium Dei eſſe, ignorantes duos aduẽtus eius à prophetis eſſe prædictos. Primum in humanitate carnis obſcurum. Secundum in fortitudine maieſtatis manifeſtum. De primo Dauid in pſalmo ſeptuageſimo primo ſic ait. Deſcendet ſicut pluuia in uellus, & orietur in diebus eius iuſtitia, & abũdantia pacis, donec extollatur luna. Sicut. n. pluuia, ſi deſcendat in uellus, animaduerti non poteſt, quia ſtrepitum nõ faciat, ita Chriſtũ in terram ſine cuiuſq̃ ſuſpicione uenturũ

eſſe dixit, ut iuſtitiam doceret, & pacem. Eſaias quoq; ita tradidit. Domine quis credidit auditui noſtro, & brachium domini cui reuelatum eſt? Annuntiauimus corám ipſo ſicut pueri, & ſicut radix in terra ſitienti. non eſt figura eius, neq; claritas, & uidimus illum, & non habuit figuram, neq; decorem, ſed figura eius ſine honore, & deficiens præter cæteros homines, homo in plaga poſitus eſt, ſciens ferre imbecillitatem, quia auerſus eſt, & non eſt computatus. Hic peccata noſtra portat, & pro nobis hic dolet, & nos putauimus ipſum eſſe in dolore, & in plaga, & uexatione. Ipſe autem uulneratus eſt propter facinora noſtra, & infirmatus eſt propter peccata noſtra, doctrina pacis noſtræ ſuper illum, liuore eius nos ſanati ſumus. Oēs ſicut oues errauimus, & Deus tradidit illū pro peccatis noſtris. Et Sibylla eodē mō locuta eſt. οἰκτρὸς, ἄτιμος, ἄμορφος ἐν οἰκτροῖς ἐλπίδα δώσει. Propter hanc humilitatem, Deum ſuum non agnoſcentes inierunt conſilium deteſtandum, ut priuarent eum uita, qui ut eos uiuificaret, aduenerat.

Quod calumniati ſunt eum quaſi legis deſtructorem, & quid præfigurauerit circunciſio. Et quare in illo iuſſa ſit fieri membro. Et quare prohibitum ſit carne ſuilla ueſci. Caput XVII.

Sed iræ, atq; inuidiæ ſuæ, quam in cordibus ſuis gerebant intus incluſam, alias cauſas præferebant, q legem Dei per Moyſen datam ſolueret, ideſt q ſabbatis non uacaret operans in ſalutem hominū, q circunciſionem uacue faceret, q ab

ſtinentiam ſuillæ carnis auferret. In quibus rebus iudaicæ religionis ſacramenta conſiſtunt. Ob hæc itaq; cætera pars populi, quæ non dũ à Chriſto ſeceſſerat, à ſacerdotibus incitabatur, ut impium iudicaret eũ, ꝙ legem Dei ſolueret, cum hoc ille non ſuo iudicio, ſed ex Dei uoluntate, & ſecundum prædicta faceret prophetarum. Micheas. n. nouã legem daturũ denuntiauit hoc mõ. Lex de Syon, et ſermo domini ex Hieruſalẽ, et iudicabit íter plurimos populos, & reuincet, et diriget inualidas nationes. Illa. n. prior lex, quæ ꝑ Moyſen data eſt, nõ in mõte ſyon, ſed in mõte Oreb data ẽ, quã Sibylla fore ut à filio dei ſolueretur, oñdit

ἀλλ᾽ ὅτε ... ταῦτ᾽ ἂν ἅπαντα τελειωθῇ ἄπερ ἦτον

ἐς αὐτὸν πᾶς λύσεται νόμος.—

Sed & ipſe Moyſes, per quem datam ſibi legem dum pertinaciter tuentur, exciderunt à deo, & Deum nõ agnouerunt, prædixerat fore, ut propheta maximus mitteretur, à Deo, qui ſit ſupra legem, qui uoluntatem dei ad homines perferat. In Deuteronomio ita ſcriptum reliquit, Et dixit dominus ad me, prophetam excitabo eis de fratribus eorum ſicut te, & dabo uerbum meum in os eius, & loquetur ad eos ea, quæ præcepero ei, & quiſquis non audierit ea, quæ loquetur propheta ille in nomine meo, ego uindicabo in eũ.

Denuntiauit. ſ. dominus per ipſum legiferũ ꝙ filiũ ſuum. i. uiuã, præſentemq; legem miſſurus eſſet, et illam ueterẽ per Moyſen datam ſoluturus, ut denuo ꝑ eum, qui eſſet æternus, legem ſanciret æternã. Item de circunciſione ſoluenda Eſaias ita prophetauit. Hæc dicit dominus uiris iuda, qui habitant in Hieruſalẽ.

Reuocate inter uos nouitatem, & ne ſeminaueritis in ſpinis. Circuncidite uos domino Deo ueſtro, & circuncidite præputium cordis ueſtri, ne exeat ira mea ſicuti ignis, & non ſit qui extinguat. Item Moyſes ipſe. In nouiſſimis diebus circũcidet dominus cor tuũ ad dominum Deum tuũ amandum. Item Ieſus Naue ſucceſſor eius. Et dixit dominus ad Ieſum. Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos, & ſede, & circũcide ſecundo filios Iſrael, Secundã circunciſionem futurã eſſe dixit, non carnis ſicut fuit prima, qua etiam nũc iudæi utũtur, ſed cordis, ac ſpiritus, quã tradidit Chriſtus, qui fuit uerus Ieſus. Nõ enim propheta ſic ait. Et dixit Ieſus ad me, ſed ad Ieſum, ut oſtenderet ꝙ nõ de eo loqueretur, ſed de Chriſto, ad quẽ tunc Deus loquebatur. Chriſti enim figurã gerebat ille Ieſus, qui cum primum Auſes uocaretur, Moyſes futura præſentiens iuſſit eum Ieſum uocari, ut dux militiæ delectus eſſet aduerſus Amalech, qui oppugnabat filios Iſrael, & aduerſarium debellaret per nominis figurã, & populum in terrã promiſſionis induceret. Et iccirco Moyſi etiam ſucceſſit, ut oſtenderet nouam legem per Ieſum Chriſtum datam ueteri legi ſucceſſuram, quæ data per Moyſem fuit. Nam illa carnis circunciſio caret utiq; ratione. quia ſi Deus id uellet, ſic à principio formaſſet hoĩem, ut præputiũ nõ haberet, ſed huius ſecundæ circũciſiõis figura erat ſignificans nudãdũ eſſe pectus. i. apto, & ſimplici corde oportere nos uiuere, qm̃ pars illa corporis, quæ circũciditur, habet quandã ſimilitudinẽ cordis, & eſt pudẽda. Et ob hãc cãm Deus nudari eã iuſſit, ut hoc argumẽto nos ad-

moneret, ne inuolutum pectus haberemus .i. ne quod pudẽdum facinus intra conſcientiæ ſecreta uelemus. Hæc eſt cordis circunciſio, de qua prophetæ loquuntur, quam Deus à carne mortali ad animam trãſtulit, quæ ſola manſura eſt. Volẽs .n. uitæ, ac ſaluti noſtræ pro æterna ſua pietate conſulere, pœnitentiã nobis in illa circunciſione propoſuit, ut ſi cor nudauerimus .i. ſi peccata confeſſi ſatis Deo fecerimus, ueniã conſequamur, quæ contumacibus, & admiſſa ſua cælantibus denegatur ab eo, qui non faciem ſicut homo, ſed intima, & arcana pectoris intuetur. Eodem etiam ſpectat carnis ſuillæ interdictio, à qua cum eos abſtinere iuſſit Deus, id potiſſimum uoluit intelligi, ut ſe à peccatis, atq; ĩmundicijs abſtinerent. Eſt .n. lutulentum hoc animal, & ĩmundum, nec unq̃ cœlum aſpicit, & in terra toto corpore proiectum, & ore, uentri ſemp, & pabulo ſeruit, nec ullum alium, dum uiuit, præſtare uſum poteſt, ſicut cæteræ animantes, quæ uel ſedendi uehiculum præbent, uel in cultibus agrorum iuuãt, uel plauſtra collo trahunt, uel onera tergo geſtant, uel indumentum ex uuijs ſuis exhibent, uel copia lactis exuberant, uel cuſtodiendis domibus inuigilant. Interdixit ergo, ne porcina carne ueſcerentur .i. ne uitam porcorum imitarentur, qui ad ſolam mortem nutriuntur, ne uentri, ac uoluptatibus ſeruiẽtes ad faciẽdam iuſtitiam inutiles eſſent, ac morte afficerentur. Item ne ſe fœdis libidinibus immergerent ſicut ſus, quæ ſe cœno ingurgitat, uel ne terrenis ſeruiant ſimulachris, ac ſe luto ĩquinent. luto enim ſe oblinunt, qui Deos, ideſt qui lutum, terramq; uenerantur, ſic uni-

uerſa præcepta iudaicæ legis ad exhibendam iuſtitiam ſpectant, quoniam per ambagem data ſunt, ut per carnalium figuram ſpiritalia noſcerentur.

Quæ cauſa, & quis fuerit ordo dominicæ paſſionis, et qbus ſit prænuntiata oraculis. Cap. XVIII.

c Vm igitur ea, quæ deus uoluit fieri, quæq; per prophetas ſuos multis ſeculis ante prædixit, Chriſtus impleret, ob ea incitati, et diuinas literas neſcientes coierunt, ut Deum ſuũ condemnarent. Quod cum ſciret futurum, ac ſubinde diceret, oportere ſe pati, ac interfici pro ſalute multorum, ſeceſſit tamen cum diſcipulis ſuis, non ut uitaret quod neceſſe erat perpeti, ac ſuſtinere, ſed ut oſtenderet, ꝙ ita fieri oporteret in omni perſecutione, ne ſua quis culpa incidiſſe uideatur, ac denuntiauit fore, ut ab uno eorum proderetur. Itaq; Iudas præmio illectus tradidit filiũ Dei iudæis. At illi comprehẽſum, ac Pontio Pilato, qui tum legatus Syriam regebat, oblatum, cruci affigi poſtulauerunt, obijcientes ei nihil aliud, niſi quod diceret ſe filium Dei eſſe, & regem iudæorum. Item ꝙ dixerat. Si ſolueritis hoc templũ, quod ædificatum eſt annis XLVI ego illud ſine manibus in triduo reſuſcitabo, ſignificans breui futurã paſſionem ſuam, & ſe à iudæis iterfectum tertio die reſurrecturum. Ipſe enim erat uerum Dei templũ. Has uoces eius tanꝗ infauſtas, & impias inſectabantur. Quæ cum Pilatus audiſſet, & ille in defenſionẽ ſui nihil diceret, pronuntiauit nihil in eo damnatione

dignum uideri. At iniuſtiſſimi accuſatores cum populo, quem incitauerant, ſucclamare cœperunt, & crucem eius uiolentis uocibus flagitare. Tum Pontius & illorum clamoribus, & Herodis Tetrarchæ inſtigatione, metuentis ne regno pelleretur, uictus eſt. Nec tamen ipſe ſententiã protulit, ſed tradidit eum iudæis, ut ipſi de illo ſecundum legem ſuam iudicarent. Duxerunt ergo eum flagellis uerberatum, & prius q̃ cruci affigerent, illuſerunt, indutum enim coloris puniciei ueſte, ac ſpinis coronatum, quaſi regem ſalutauerunt, & dederunt ei cibũ fellis, & miſcuerunt ei aceti potionem. Poſt hæc conſpuerunt in faciem eius, & palmis ceciderunt. Cumq; ipſi carnifices de ueſtimentis eius contenderent, ſortiti ſunt inter ſe de tunica, et pallio. Et cum hæc omnia fierent, nullam uocem ex ore ſuo, tanq̃ ſi mutus eſſet, emiſit. Tum ſuſpenderunt eum inter duos noxios medium, qui ob latrocinia damnati erant, cruciq; affixerunt. Quid hic ergo in tanto facinore deplorem? Aut qbus uerbis tantum nefas cõquerar? Non.n. Cannianã crucem deſcribimus, quã M. Tul. uniuerſæ eloquentiæ ſuæ uerbis, ac uiribus, uelut effuſis totius ingenij fontibus proſecutus eſt, facinus indignum eſſe proclamans, ciuem Romanũ contra omnes leges in cruce eſſe ſublatum. Qui quãuis inocens fuerit, & illo ſupplicio idignus, mortalis tamen, & ab homine ſceleſto, qui iuſtitiam ignoraret, affectus eſt. Quid de huius crucis indignitate dicemus, in qua Deus a' cultoribus Dei ſuſpenſus, atq; ſuffixus eſt? Quis tam facundus, & tanta rerum, uerborumq; copia inſtructus exiſtet? quæ oratio tantæ

affluentiæ ubertate decurrens, ut illam crucem merito deploret, quam mundus ipſe, & tota elementa luxerunt? Hæc autem ſic futura fuiſſe & prophetarũ uocibus, & Sibyllinis carminibus denũtiatum eſt. Apud Eſaiã ita ſcriptum inuenitur. Non ſum contumax, neq; contradico, dorſum meum poſui ad flagella, & maxillas meas ad palmas, faciem autem meã nõ auerti à fœditate ſputorum. Similiter Dauid in pſalmo. XXXIIII. Cõgregata ſunt ſup me flagella, & ignorauerunt, diſſoluti ſunt, nec compuncti ſunt, tentarũt me, & deriſerunt deriſu, & ſtriderunt dentibus ſuis ſuper me. Sibylla quoq; eadem futura monſtrauit.

εἰς ἀνόμους χεῖρας καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει
δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις
καὶ στόμασιν μιαροῖσι τὰ πτύσματα φαρμακόεντα
δώσει δ' ἐς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον

Item de ſilentio eius, quod uſq; ad mortem pertinaciter tenuit, Eſaias ſic locutus eſt. Sicut ouis ad immolandum ductus eſt, & ſicut agnus coràm tondentibus ſine uoce, ſic non aperuit os ſuum. Et Sibylla ſu prædicta.

καὶ κολαφιζόμενος σιγήσει, μήτις ἐπιγνῷ
τὶς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν, ἵνα φθιμένοισι λαλήσῃ,
καὶ στέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον.

De cibo uero, & potu, quẽ ante quã eũ figerent, illi obtulerunt, Dauid in pſalmo. lxyiii. ſic ait. Et dederunt in eſcam meam fel, & in ſiti mea potauerunt me aceto. Idem hoc futurum etiam Sibylla concionata eſt.

εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολὴν. καὶ εἰς δίψαν ὄξος ἔδωκαν
τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν

& alia

& alia Sibylla iudæam terram his uerbis increpat.

αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας
παίζοντ' ἐν θνητοῖσι νοήμασιν ἀλλὰ κ' ἀκάνθαις,
ἔστρεψας στεφάνῳ, φοβερήν τε χολὴν ἐκεράσας,

Fore autem ut Iudæi manus inferrent Deo ſuo, eumq; interficerent, teſtimonia prophetarum hæc anteceſſerunt. Apud Eſdrã ita ſcriptum eſt. Et dixit Eſdras ad populum. Hoc paſcha ſaluator noſter eſt, & refugium noſtrum. cogitate, & aſcendat in cor ueſtrum, quoniam habemus humiliare eum in ſigno, & poſt hæc ſperabimus in eum, ne deſeratur hic locus in æternum tempus, dicit dominus Deus uirtutum. Si nõ credideritis in eum, neq; exaudieritis annuntiationem eius, eritis deriſio in gentibus. Vñ apparet, iudæos nullam aliam ſpem habere, niſi ſe abluerint à ſanguine, ac ſperauerint in eum ipſum, quem negauerũt. Eſaias, cum facinus eorum deſignat, dicit in humilitate eius iudicium ſublatum eſt. Natiuitatem eius quis enarrabit? quoniam aufertur à terra uita eius, à facinoribus populi mei abductus eſt ad mortem, & dabo malos pro ſepultura eius, & diuites pro morte eius, quia facinus non fecit, neque inuentus eſt dolus in ore eius. Propterea ipſe hæreditabit multos, & fortium diuidet ſpolia, propterea quod traditus eſt ad mortem, & inter facinoroſos deputatus eſt, & ipſe peccatum multorum p̃tulit, & propter facinora illorũ traditus eſt. Dauid quoq; in pſalmo XCIII Captabunt in animam iuſti & ſanguinem innocentem condemnabunt, & factus eſt mihi dominus in refugiũ. Et Hieremias. Domine ſignifica mihi, & cognoſcam, tunc uidi meditatio

nes eorum, ego ſicut agnus ſine macula perductus ſum ad uictimam, in me cogitauerunt cogitationem dicentes. Venite mittamus lignum in panem eius, & eradamus è terra uitam eius, & nomen eius non erit in memoria amplius. Lignum autem crucem ſignificat, et panem corpus eius, quia ipſe eſt cibus, & uita hominum, qui credunt in carnem, quam portauit, et in crucem, in qua pependit. De qua tamen apertius ipſe Moyſes in Deuteronomio ita prædicauit. *Et erit pendens uita tua ante oculos tuos, & timebis die, ac nocte, & non credes uitæ tuæ.* Idem rurſus in numeris. *Non quaſi homo dominus ſuſpenditur, neque quaſi filius hominis minas patitur.* Zacharias etiam ſic tradidit. *Et intuebuntur in me, quem transfixerunt.* Item Dauid in pſalmo XXI *Effoderunt manus meas, et pedes meos, dinumerauerunt omnia oſſa mea, ipſi autem contẽplati ſunt, & uiderunt me, diuiſerunt ſibi ueſtimenta mea, & ſuper ueſtem meam miſerunt ſortem.* Quæ utiq; propheta non de ſe locutus eſt. Fuit enim rex, & nunquam illa perpeſſus eſt. Spiritus Dei per illum loquebatur, qui fuerat illa paſſurus poſt annos mille et quinquaginta. Tot enim colliguntur anni à regno Dauid uſq; ad crucem Chriſti. Sed et Solomon filius eius, qui Hieroſolymam condidit, eã ipſam perituram eſſe in ultionem ſanctæ crucis prophetauit. *Quod ſi auertimini à me dicit Dominus, & non cuſtodieritis ueritatem meam, reijciam Iſrael à terra, quam dedi illis, & domum hanc, quam ædificaui illis in nomine meo, proijciam illam omnibus, & erit Iſrael in perditionem, et in opprobrium populo, & domus hæc erit deſerta,*

& omnis, qui tranſibit per illam, admirabitur, & dicet, Propter quam rem fecit dominus terræ huic, & domui huic hæc mala? Et dicent. Quia reliquerunt dominum Deum ſuum, & perſecuti ſunt regem ſuum dilectiſſimum Deum, & cruciauerunt illum in humilitate magna, propter hoc importauit Deus illis mala hæc.

De miraculis, quæ in paſſione domini contigerunt, de ſepultura, & reſurrectione, & à quibus teſtimonijs prophetarum fides roboretur iſtorum. Cap. XIX

Quid amplius de facinoribus iudæorũ dici põt, q̃ excæcatos tũ fuiſſe, atq; inſanabili furore correptos, qui hæc quotidie legentes nec intellexerunt, neq; quin facerent, cauere uoluerũt. Suſpenſus igitur, atq; affixus exclamauit ad Dominũ uoce magna, et ultro ſpiritum poſuit. Eadẽ hora terræmotus factus eſt. Et uelũ templi, qđ ſeparabat duo tabernacula, ſciſſum eſt in duas partes, & Sol repente ſubductus eſt, & ab hora ſexta uſq; ad nonam tenebræ factæ ſunt. Qua de re Amos propheta teſtatur. Et erit in die illo dicit Dñs, occidet ſol meridie, & tenebrabitur dies lucis, & conuertam dies feſtos ueſtros in luctum, & cantica ueſtra in lamentationẽ. Item Hieremias, Exterrita eſt, quæ parit, et tæduit animã, et occidit ſol ei, cum adhuc medius dies eſſet, confuſa eſt, & maledicta, reliquos eorum in gladium dabo in conſpectu inimicorum eorum, & Sibylla ait.

κναοῦ δὲ χισθήσεται πέτασμα, καὶ ἤματι μέσῳ
νὺξ ἔσαι σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις.

Cum hæc facta eſſent, ne prodigiis quidem cœleſtibus facinus ſuum intelligere quæſierunt. Sed quoniam prædixerat ſe tertio die ab inferis reſurrecturum, metuentes ne à diſcipulis ſurrepto, & amoto corpore uniuerſi reſurrexiſſe eum crederent, & fieret multo maior in plebe confuſio, detraxerunt eum cruci, & conclūſum in monumento firmiter militari cuſtodia circundederunt. Verum tertio die ante lucem terræmotu facto repente patefactum eſt ſepulchrum, & cuſtodibus, quos attonitos obſtupefecerat pauor, nihil uidentibus integer è ſepulchro, ac uiuus egreſſus in Galilæam profectus eſt, ut diſcipulos ſuos quæreret, in ſepulchro uero nihil repertum eſt, niſi exuuiæ, quibus inuolutum corpus incluſerant. Illum autem apud inferos non remanſurum, ſed die tertio reſurrecturum prophetæ cecinerant. Dauid in pſalmo XL Non derelinques animam meam apud inferos, nec dabis ſanctum tuū uidere interitum. Item in tertio. Ego dormiui, et ſomnum cepi, & reſurrexi, quoniam dominus auxiliatus eſt mihi. Oſeæ quoq; primus XII prophetarū de reſurrectione eius teſtificatus eſt. Hic filius meus ſapiens, propter quod nunc non reſiſtet in tribulatione filiorum ſuorum, & de manu inferorum eruā eum. Vbi eſt iudicium tuum mors, aut ubi eſt aculeus tuus? Idē alio loco. Viuificabit nos poſt biduum die tertio. Et ideo Sibylla impoſiturum eſſe morti terminū dixit poſt triduanum ſomnum,

καὶ θάνατος μοῖραν τελέσει τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας
καὶ τότ' ἀπὸ φθιμένων ἀναδείξας εἰς φάως ἥξει
πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας

Nulla igitur ſpes alia conſequendæ immortalitatis homini datur, niſi crediderit in eum, & illá crucem portandam, patiendamq́; ſuſceperit.

Quod profectò in Galilæam domino, poſt reſurrectionem diſcipulis ſcripturarum reſerauit arcana. Et quare lex uetus dicatur teſtamentum, nec potuerit intelligi ante mortem domini. Et quod nouum teſtamentum ueteris adimpletio eſt, quibus hoc ante prædictum ſit teſtimonijs. Cap. XX.

Profectus ergo in Galilæam (noluit enim ſe iudæis oſtendere, ne adduceret eos in pœnitentiam, atq; impios ſeruaret) Diſcipulis iterum congregatis ſcripturæ ſanctæ literas, ideſt prophetarũ arcana patefecit, quæ ante quàm pateretur perſpici nullo modo poterant, quia ipſum, paſſionemq́; eius annũtiabant. Icirco Moyſes, et ijdem ipſi prophetæ legem, quæ iudæis data erat, teſtamentum uocant, quia niſi teſtator mortuus fuerit, nec confirmari teſtamentum poteſt, nec ſciri quid in eo ſcriptum ſit, quia clauſum, et obſignatum eſt. Itaq; niſi Chriſtus mortem ſuſcepiſſet, aperiri teſtamentum, ideſt reuelari, & intelligi myſterium Dei non potuiſſet. Verum ſcriptura omnis in duo teſtamenta diuiſa eſt. Illud, quod aduentum Domini, paſſionemq́; anteceſſit, ideſt lex, & prophetæ, uetus dicitur. Ea uero, quæ poſt reſurrectionem eius ſupraſcripta ſunt, nouum teſtamentum nominatur. Iudæi ueteri utuntur, nos nouo, ſed tamen diuiſa non ſunt, quia nouum ueteris adimpletio eſt, & in

utroq; idem teſtator eſt Chriſtus, qui pro nobis mortem ſuſcepit, nos hæredes æterni regni fecit, abdicato, & exhæredato populo iudæorum, ſicut Hieremias propheta teſtatur, cum loqtur talia. Ecce dies uenient dicit Dominus, & conſumabo domui Iſrael, & domui Iuda teſtamentum nouum, non ſecundum teſtamentum, quod diſpoſui patribus eorum in die, qua apprehendi manum eorũ, ut illos educerem è terra Aegypti; quia ipſi non perſeuerauerunt in teſtamento meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus. Itẽ alio loco ſimiliter ait. Dereliqui domũ meá, dimiſit hæreditatem meam in manu inimicorum eius. Facta eſt mihi hæreditas mea, ſicut leo in ſylua, dedit ſuper me uocem ſuam, ideo odi eam, cum ſit hæreditas eius cœleſte regnum, nõ utiq; ipſam hæreditatẽ ſe odiſſe dicat, ſed hæredes, qui aduerſus eum ingrati, & impij extiterunt. Facta eſt, inquit, hæreditas mea mihi, ſicut leo, ideſt præda, & deuoratio, factus ſum hæredibus meis, qui me immolauerunt ſicut pecus, dedit ſuper me uocem ſuam, ideſt ſententiam aduerſus me mortis, crucisq; dixerunt. Nam quod ſuperius ait conſumaturum ſe domui Iuda teſtamentum nouum, oſtendit uetus illud teſtamentum, quod per Moyſen eſt datum, non fuiſſe perfectum, id, quod per Chriſtum dari haberet, conſumatum fore. Domus autem Iuda, & Iſrael non utiq; iudæos ſignificat, quos abdicauit, ſed nos, qui ab eo conuocati ex gentibus in illorũ locum, adoptionemq́; ſucceſſimus, & appellamur filij iudæorum, quod declarat Sibylla cum dicit,

ἰουδαίων μακάρων θεῖον γένος οὐρανιώνων,

Quod autem futurũ eſſet id genus Eſaias docet, apud quem pater ſummus ad filiũ loquitur dicens. Ego dominus Deus uocaui te ad iuſtitiam, & tenebo manum tuam, & confirmabo te, & dedi te in teſtamentum generis mei in lucem gentium, aperire oculos cæcorum, producere ex uinculis alligatos, & de domo carceris ſedentes in tenebris. Cum igitur nos antea tanquam cæci, & tanquam carcere ſtultitiæ incluſi ſederemus in tenebris, ignorantes Deum, & ueritatem, illuminati ab eo ſumus, qui nos teſtamento ſuo adoptauit, & liberatos uinculis malis, atq; in lucem ſapientiæ productos in hæreditatem regni cœleſtis aſciuit.

De aſcenſione domini, diuiſione diſcipulorum ad naſcentis eccleſiæ fundamentum iaciendũ, et roborandũ, & miraculis eorum, et quomodo Petrus, et Paulus Romam uenientes prophetauerunt regem in breui uenturum, qui Hieroſolymam deſtrueret, et iudæos deleret, eodem modo, quo poſtea contigit. Cap. XXI.

Ordinato uero diſcipulis ſuis euangelio, ac nominis ſui prædicatione, circunfudit ſe repente nubes, eumq; in cœlum ſuſtulit, quadrageſimo poſt paſſionem die, ſicut Daniel fore oſtenderat dicens. Et ecce in nubibus cœli filius hoīs ueniens uſque ad uetuſtum dierum peruenit. Diſcipuli uero per prouincias diſperſi fundamenta eccleſiæ ubique poſuerunt, facientes & ipſi in nomine magiſtri Dei magnà, & penè incredibilia miracula, quia deſcendens inſtruxerat eos uirtute, ac poteſtate,

qua poſſet nouæ annuntiationis ratio fundari, & confirmari, ſed & futura aperuit illis omnia, quæ Petrus, & Paulus Romæ prædicauerunt, & ea prædicatio in memoriã ſcripta permanſit, in qua cum multa alia mira, tum etiam hoc futurum eſſe dixerunt, ut poſt breue tempus immitteret Deus regem, qui expugnaret iudæos, & ciuitates eorum ſolo adæquaret. Ipſos autem fame, ſitiq; confectos obſideret. Tum fore, ut corporibus ſuorum ueſcerentur, & conſumerent ſe inuicem. Poſtremo, ut capti uenirent in manus hoſtium, & in conſpectu ſuo acerbiſſime coniuges ſuas uexari cernerent, uiolari, ac proſtitui uirgines, diripi pueros, allidi paruulos, omnia deniq; igni, ferróq; uaſtari, captiuos in perpetuum terris ſuis exterminari, eo quod exultauerunt ſuper amantiſſimum, & probatiſſimum Dei filium. Itaq; poſt illorum obitum, cum eos Nero interemiſſet, iudæorum gentem, & nomen Veſpaſianus extinxit, fecítq; omnia, quæ illi futura prædixerant.

Quod argumentis reuincendi ſunt, q diuinis detrahunt ſacramentis, & quibus argumentis utantur infideles, ut dominicæ incarnationis fidem euacuent. Caput XXI.

Confirmata ſunt (ut opinor) quæ falſa, & incredibilia putantur ab iis, quos uera cœleſtium literarum doctrina nõ imbuit, ſed tamen ut refellantur à nobis etiam illi, qui nimium nõ ſine malo ſuo ſapiunt, rebusq; diuinis fidem detrahũt, argumentisq; illorum coarguamus errorem, ut tandem

aliquando uideant ita fieri oportuiſſe, ſicut nos oſtendimus factum. Et quāquam apud bonos iudices ſatis habeant firmitatis uel teſtimonia ſine argumentis, uel argumenta ſine teſtimonijs, nos tamen non contenti alterutro ſumus, cum ſuppeditet nobis utrunque, ne cui peruerſe ingenioſo aut non intelligendi, aut contra diſſerendi locum relinquamus. Negant fieri potuiſſe, ut naturæ immortali quicquam decederet. Negant deniq; deo dignum, ut homo fieri uellet, ſeq́; infirmitate carnis oneraret, ut paſſionibus, ut dolori, ut morti ſeipſe ſubijceret, quaſi non facile illi eſſet, ut citra corporis imbecillitatem ſe hominibus oſtenderet, eosq; iuſtitiam doceret, ſiquidem id ualebat maiore authoritate (ut aiunt) profeſſi Dei. Tunc enim cunctos fuiſſe præceptis cœleſtibus parituros, ſi ad ea uirtus, ac poteſtas Dei præcipientis accederet. Cur igitur (aiunt) ad docendos homines non ut Deus uenit? Cur ſe tam humilem, imbecillemq́; conſtituit, ut ab hominibus & contemni, & pœna affici poſſet? cur uim ab imbecillibus, & mortalibus paſſus eſt? cur non manus hominum aut uirtute repulit, aut diuinitate uitauit? cur non maieſtatem ſuam ſub ipſa ſaltem morte patefecit? ſed ut inualidus in iudicium ductus eſt, ut nocens damnatus, ut mortalis occiſus. Refutabo hæc diligenter, nec quenquā patiar errare. Illa enim magna, & mirabili ratione ſunt facta, quæ quicunque perceperit, non tantum mirari deſinet, Deum ab hominibus eſſe cruciatum, uerū etiam facile peruidebit, ne Deum quidem potuiſſe credi, ſi ea ipſa, quæ arguit, facta non eſſent.

Quod præceptoris morum uacillat authoritas, ſi non facit ipſe quod docet, ſicut in philoſophis patet, qui contra ſua præcepta uiuebant, ſed Chriſtus primo fecit, poſtea docuit. Cap. XXII.

Quicunq; præcepta dat hominibus ad uitam, moresq; fingit aliorũ, quæro debeat'ne ipſe facere quæ præcipit an non? Si non fecerit, ſoluta præcepta ſunt. Si enim bona ſunt, quæ præcipiuntur, ſi uitam hominum in optimo ſtatu collocant, nõ ſe debet ipſe præceptor à numero, cœtuq; hominum ſegregare, inter quos habitat ipſe, & ipſi eodem modo uiuendum eſt, quo docet eſſe uiuendum, ne ſi aliter uixerit, ipſe præceptis ſuis fidem detrahat, leuioremq; doctrinam ſuam faciat, ſi re ipſa reſoluat, quod uerbis nitatur aſtruere. Vnuſquiſq; enim, cum audit præcipientem, non uult ſibi imponi neceſſitatem parendi, tanquam ſibi ius libertatis adimatur, itaq; reſpondebit doctori hoc modo. Non poſſum facere quæ iubes, quoniam ſunt impoſſibilia. Vetas me iraſci, uetas cupere, uetas libidine commoueri, uetas dolorem, aut mortem timere, ſed hoc adeo contra naturam eſt, ut his affectibus animalia uniuerſa ſubiecta ſint, uel ſi adeo putas repugnari poſſe naturæ, & tu ipſe quæ præcipis, fac ut ſciam fieri poſſe. Cum autem ipſe non facias, quæ inſolentia eſt, ut homini libero imponere uelis leges, quibus ipſe non pareas? Prius diſce qui doces, et ante quàm mores aliorũ corrigas, tuos corrige. Quis neget iuſtam eſſe hanc reſpõſionem, quin etiam in contemptum ueniet huiuſmodi doctor, & eludetur uiciſ-

ſim, quia uidebitur & ipſe deludere. Quid ergo faciet, & ille præceptor, ſi hæc ei fuerint oppoſita, quomodo adimet excuſationem contumacibus, niſi ut præſentibus factis, doceat poſſibilia ſe docere? Vnde euenit, ut philoſophorum præceptis nullus obtemperet. Homines enim malunt exempla quàm uerba, quia loqui facile eſt, præſtare difficile. Vtinam quidem tam multi bene facerent, quàm multi loquuntur bene. Sed qui præcipiunt, nec faciunt, abeſt ab eis fides. Et ſi homines fuerint, contemnuntur ut leues, ſi Deus, opponetur ei fragilitatis humanæ excuſatio, Supereſt ut factis uerba firmentur, quod & philoſophi facere nequeunt, itaque cum ipſi præceptores uincantur affectibus, quos uinci prædicant oportere, neminem poſſunt ad uirtutem, quam falſo' prædicant, erudire, ob eamq; cauſam putant neminem adhuc perfectum eſſe ſapientem, ideſt in quo ſummæ doctrinæ, ac ſcientiæ ſumma uirtus, & perfecta iuſtitia conſenſerit, quod quidem uerum fuit. Nemo enim poſt mundum conditum talis extitit, niſi Chriſtus, qui & uerbo ſapientiam tradidit, & doctrinam præſenti uirtute firmauit.

Quod cœleſtem doctorem perfectum eſſe oporteat, & quare perfectus eſſe non poſſit ſine corporis aſſumptione mortalis. Cap. XXIIII.

Ge nũc cõſyderemus, an doctor è cœlo miſ-
a *ſus poſſit non eſſe p̄fectus. Nõ dum de hoc*
loquor, quem ueniſſe à Deo negant. Finga-

mus è cœlo aliquem eſſe mittendum, qui uitam hominum rudimentis uirtutis inſtituat, & ad iuſtitiam for met. Nemini dubium poteſt eſſe, quin is doctor, qui cœ litus mittitur, tam ſcientia ſit rerum omniū, quàm uir tute perfectus, ne nihil inter cœleſtem, terrenumq́; dif ferat. Nam in homine interna, & propria doctrina eſ ſe nullo pacto poteſt. Nec enim mens terrenis uiſceribus incluſa, & tabe corporis impedita, aut comprehende re per ſe poteſt, aut capere ueritatem, niſi aliunde do ceatur. Et ſi maxime poſſit, ſummam tamen uirtutem capere nequeat, et omnibus uitijs reſiſtere, quorum ma teria in uiſceribus continetur. Eo fit, ut terrenus doctor perfectus eſſe non poſſit. At uero cœleſtis, cui ſcienti am diuinitas, uirtutem immortalitas tribuit, in docen do quoq;, ſicut in cæteris, perfectus, & conſumatus ſit neceſſe eſt. At id omnino fieri non poteſt, niſi mortale corpus aſſumat, cur autem fieri non poſſit, ratio clara eſt. Nam ſi ad homines ueniat, ut deus, ut omittam, quod mortales oculi claritatem maieſtatis eius conſpice re, ac ſuſtinere non poſſunt, ipſe certe deus uirtutem docere non poterit, qa expers corporis non faciet, quæ docebit, ac per hoc doctrina eius perfecta non erit. Alioqui ſi uirtus ſumma eſt, dolorem patienter pro iu ſtitia, officioq; perferre, ſi uirtus eſt, mortem ipſam & intentatam nō metuere, et illatam fortiter ſuſtinere, de bet ergo doctor ille perfectus et docere iſta præcipiēdo, & confirmare faciendo, quia qui dat præcepta uiuēdi amputare debet omniū excuſationum uias, ut imponat hominibus parendi neceſſitatem, non aliqua ui, ſed pu dore, et tamen libertatem relinquat, ut et præmium ſit

conſtitutum parentibus, quia poterant non parere, ſi uellent. Quomodo ergo poterit amputari excuſatio, niſi ut qui docet faciat quæ docet, & ſit quaſi præuius, & manum porrigat ſecuturo? quemadmodum poteſt facere quæ docet, ſi non ſit ei ſimilis, quem docet? nam ſi nulli ſubiectus ſit paſſioni, poteſt ei docenti homo ſic reſpondere. Volo equidem non peccare, ſed uincor, indutus ſum. n. carne fragili, et imbecilla, hæc ē, quæ iraſcitur, quæ concupiſcit, quæ dolet, quæ mori timet. Itaq; ducor inuitus, & pecco non quia uolo, ſed quia cogor. Sentio me etiam ipſe peccare, ſed neceſſitas fragilitatis impellit, cui repugnare non poſſum. Quid ad hæc reſpondebit præceptor ille iuſtitiæ, quomodo refutabit, ac redarguet hominem, qui delictis ſuis excuſationem carnis oſtendet, niſi & ipſe carne fuerit indutus, ut oſtendat etiam carnem poſſe capere uirtutem? Contumacia enim redargui non poteſt niſi exemplo. Nam habere non poſſunt, quæ doceas, firmitatem, niſi ea prior feceris, quia natura hominum procliuis in uitia, uideri uult non modo cum uenia, ſed etiam cum ratione peccare. Oportet & Magiſtrum, doctoremq; uirtutis, & homini ſimillimum fieri, ut uincendo peccatum doceat hominem, uinci ab eo poſſe peccatum. Si uero ſit immortalis, exemplum proponere homini nullo modo poteſt. Exiſtet enim conſtans aliquis, ac dicet. Tu quidem non peccas, quia liber es ab hoc corpore, non concupiſcis, quia immortali nihil eſt neceſſarium. Mihi uero multis rebus opus eſt, ut tuear hanc uitam. Mortem non times, quia in te ualere non poteſt. Dolorem contemnis, quia nullam uim pati potes. At ego mor-

talis utrũq; timeo, quia cruciatus mihi grauiſſimos inferunt, quos tolerare infirmitas carnis non poteſt. Doctor *itaq; uirtutis etiam hanc excuſationem debuit hominibus auferre, nequis quod peccat, neceſſitati potius aſcribat, quàm culpæ ſuæ.* Ergo *ut perfectus eſſe poſſit, nihil ei debet opponi ab eo, q docendus eſt, ut ſi forte dixerit, impoſſibilia præcipis, reſpondeat, ecce ipſe facio, ego carne indutus ſum, cuius eſt peccare proprium, at ego eandem carnem gero, & tamen peccatum in me non dominatur.* Mihi *opes contemnere diffiale eſt, qa uiui aliter non poteſt in hoc corpore.* Ecce *mihi corpus eſt, & tamen pugno contra omnem uoluptatem.* Non *poſſum pro iuſtitia nec dolorem ferre, nec mortem, qa fragilis ſum.* Ecce *& in me dolor, ac mors habet poteſtatem, & ea ipſa, quæ times, uinco, ut uictorem te faciam doloris, ac mortis.* Prior *uado per ea, quæ ſuſtineri non poſſe prætendis, ſi præcipientem ſequi non potes, ſequere antecedentem.* Sublata *eſt hoc modo omnis excuſatio, & fateri hominem neceſſe eſt, ſua culpa iniuſtum eſſe, qui doctorem uirtutis, & eundem ducem non ſequatur.* Vides *ergo quanto perfectior ſit mortalis doctor, qui dux eſſe mortali poteſt, quàm immortalis, quia patientiã docere non poteſt, qui ſubiectus paſſionibus non eſt.* Nec *hoc tamen eò pertinet, ut hominem* Deo *præferam, ſed ut oſtendam, neq; hominem pfecta doctrina eſſe poſſe, niſi ſit idem* Deus, *ut authoritate cœleſti neceſſitatem parendi hominibus imponat, neq;* Deum, *niſi mortali corpore induatur, ut præcepta ſua factis adimplendo, cæteros parendi neceſſitate conſtringat.* Liquido *ergo apparet, eum, qui uitæ*

dux, & iuſtitiæ ſit magiſter, corporalem eſſe oportere, nec aliter fieri poſſe, ut ſit illius plena & perfecta doctrina niſi habeat radicem, & fundamentum, ſtabilis'q; apud homines, ac fixa permaneat. Ipſum autẽ ſubire carnis, ac corporis imbecillitatem, uirtutem'q; in ſe recipere doctoris, ut eam ſimul & uerbis doceat, & factis. Item ſubiectum eſſe morti, & paſſionibus cunctis, quoniam & in paſſione toleranda, & in morte ſubeũda, uirtutis officia uerſantur, quæ omnia (ut dixi) conſumatus doctor ꝑferre debet, ut doceat poſſe ꝑferri.

Quod Chriſtus licet mortalitatem noſtrã ſumpſerit, non tamen natus eſt, ut alij homines, ſed ex carne Virginis, & quare, cum immunis eſſet à culpa, ſponte ſubierit pœnam. Caput XXV

d

Iſcant igitur homines, & intelligant, quare Deus ſummus, cum legatum, ac nuntiũ ſuum mitteret, ad erudiendam præceptis iuſtitiæ ſuæ immortalitatem, mortali uoluerit eum carne indui, & cruce affigi, & morte multari. Nã cũ iuſtitia nulla eſſet in terra, doctorem miſit, quaſi uiuã legem, ut nomen, ac templum nouum conderet, ut uerum, ac pium cultum per omnem terrã uerbis, et exẽplo ſeminaret. Sed tamen ut certum eſſet, à Deo miſſum non ita illum naſci oportuit, ſicut homo naſcitur ex mortali utroq; concretus, ſed ut appareret illũ etiam in homine eſſe cœleſtem, creatus eſt ſine opera genitoris. Habebat enim ſpecialem patrem Deum, & ſicut pater ſpiritus eius Deus ſine matre, ita mater corpo-

ris eius uirgo ſine patre fuit. Igitur Deus, & homo inter Deum, atq; hominem medius conſtitutus. Vnde illum græci μεσίτην *uocant, ut hominem perducere ad Deum poſſet, ideſt ad immortalitatem, quia ſi Deus tantum fuiſſet (ut ſuperius dictum eſt) exempla uirtutis homini præbere non poſſet, ſi homo tantum non poſſet homines ad iuſtitiam cogere, niſi authoritas, ac uirtus homine maior accederet. Etenim cum conſtet homo ex carne, & ſpiritu, & oporteat ſpiritum iuſtitiæ operibus emereri, ut fiat æternus, caro quia terrena eſt, ideóq; mortalis, copulatū ſibi ſpiritum trahit ſecum, & ab immortalitate ducit ad mortem, Ergo ſpiritus carnis expers, dux eſſe homini ad immortalitatem nullo pacto poterit, quoniam caro impedit ſpiritum, quo minus Deum ſequatur. Eſt enim fragilis, & ſubiecta peccato. Peccatum autem pabulum mortis eſt. Itaq; icirco mediator aduenit, ideſt Deus in carne, ut caro eum ſequi poſſet, & eriperet morti hominem, cuius eſt damnatio in carnem. Ideo carne ſe induit, ut de ſyderijs carnis edomitis doceret, non neceſſitatis eſſe peccare, ſed propoſiti, ac uoluntatis. Vna enim nobis, & magna, & præcipua cum carne luctatio eſt, cuius infinitæ cupiditates premunt animam, nec Deum retinere patiūtur, ſed eam uoluptatibus, et illecebris ſuauibus mancipatam morte afficiunt ſempiterna. Quibus ut repugnare poſſemus, Deus nobis uiam ſuperandæ carnis & aperuit, & oſtendit. Quæ uirtus pfecta, & omnibus uinculis abſoluta, coronam uincentibus, & mercedem expetendæ nobis immortalitatis impartit,*

De myſterio

De myſterio domeſticæ crucis, & uirtute, & ſignificatione eorum, quæ Chriſtus geſſit, aut ꝑtulit. Et quomodo præfiguratus ſit immolatione agni legalis.

Caput XXVI

DIxi de humanitate, & fragilitate, et paſſione, cur hæc Deus ſubire maluerit, nunc ipſius crucis ratio reddenda eſt, & uis enarrāda, qđ ſummus pater à principio diſpoſuerit, & quemadmodum cuncta, quæ geſta ſunt, ordinauerit nō tantum diuinatio prophetarū, quæ in Chriſtum uera præceſſit, ſed etiam ratio ipſius paſſionis docet. Quæcunq; enim paſſus eſt, non fuerunt inania, ſed habuerunt figuram, & ſignificationem magnam, ſicut etiam diuina illa opera, quæ fecit, quorum uis, & poteſtas ualebat quidem in præſens, ſed declarabat aliud in futurum. Aperuit cæcorum oculos uirtus cœleſtis, & lucem non uidentibus reddidit. Et hoc facto ſignificauit fore, ut conuerſus ad gentes, quæ Deum neſciebant, inſipientiū pectora illuminaret luce ſapientiæ, & ad ueritatem contemplandā oculos cordis aperiret. Vere. n. cæci ſunt, qui cœleſtia non uidentes, & tenebris ignorantiæ circunfuſi, terrena, & fragilia uenerantur. Patefecit aures ſurdorum. Non utiq; hactenus uis illa cœleſtis operata eſt, ſed declarabat breui fore, ut q erant ueritatis expertes, & audirent, & intelligerent diuinas Dei uoces. Vere. n. ſurdos dixeris, qui cœleſtia, et uera, et facienda non audiunt. Mutorū linguas in eloquiū ſoluit, admirabilis etiā cum fieret potētia, ſed inerat huic uirtuti alia ſignificatio, quæ oſtenderet mox futurum, ut rerum cœleſtium nuper ignari percepta

ſapientiæ diſciplina de Deo, et ueritate diſſererent. Nã q̃ rationem diuinitatis ignorat, is uere elinguis, et mutus eſt, licet ſit omnium diſertiſſimus. Lingua. n. cum uerum loqui cœperit. i. uirtutem, maieſtatemq́; Dei ſingularis interpretari, tum demum officio naturæ ſuæ fungitur. quandiu autem falſa loquitur, in ſuo uſũ non eſt, & ideo infans ſit neceſſe eſt, qui diuina proloq non põt. Pedes quoq; claudorũ ad officiũ gradiẽdi reformauit. Laudabilis diuini operis fortitudo, ſed figura id cõtinebat, q̃d cohibitis erroribus uitæ ſecularis, ac deuiæ, iter ueritatis aperiretur, per q̃d graderentur homines ad Dei gratiam conſequendam. Is enim uere claudus exiſtimandus eſt, q caligine, ac tenebris inſipientiæ implicatus, & quo tendat ignarus, offenſibilibus, & caducis greſſibus per uiá mortis incedat. Item labes, & maculas inqnatorum corporũ repurgauit. Non exigua ĩmortalis potentiæ opera, uerũ id portendebat hæc uis, q peccatorũ labibus, ac uitiorũ maculis inqnatos, doctrina eius purificatura eſſet eruditione iuſtitiæ. Leproſi enim, atq; elephantici debent haberi, quos uel infinitæ cupiditates ad ſcelera, uel inſatiabiles uoluptates ad flagitia compellunt, et dedecorum maculis iniuſtos labe afficiunt ſempiterna. Iacentia mortuorum corpora erexit, eosq; noibus proprijs inclamatos á morte reuocauit. Quid congruentius Deo? Quid miraculo dignius omnium ſeculorũ, q̃ decurſam uitam reſignaſſe, cõpletisq; hoiũ tẽporibus tempora adieciſſe ꝑpetua, arcana mortis reuelaſſe? Sed hæc inenarrabilis poteſtas imago uirtutis maioris fuit, quæ demonſtrabat, tantam uim habiturá eſſe doctrinam ſuam, ut gentes in

orbe toto, quæ alienæ à Deo ſubiectæ morti fuerunt, cognitione ueri luminis animatæ ad ímortalitatis præmia peruenirent. Eos. n. recte mortuos exiſtimaueris, qui datoré uitæ Deum neſcientes, atq; aĩas ſuas à cœlo in terram deprimentes, in laqueos æternæ mortis incurrunt. Quæ igitur tum faciebat in præſens, imagines erant futurorũ. quæ illæſis, affectisq; corporibus adhibebat, ea ſpiritalium figuram gerebant, ut in præſenti uirtutis nobis terrenæ opera monſtraret, & in futurum poteſtatem ſuæ cœleſtis maieſtatis oſtenderet. Ergo ſicut opera eius ſignificantiã quoq; maioris poteſtatis habuerũt, ita paſſio non ſimplex, nec ſupernacua, nec fortuita præceſſit. Sed ut illa, quæ fecit, magnã uirtutem, ac ptãtem doctrinæ eius ſignificabant, ſic ea, quæ paſſus eſt, odio futurã eſſe ſapientiã nuntiabãt. aceti. n. potus, ac fellis cibus acerbitates, & amaritudines, ĩ hac uita ſectatoribus ueritatis pollicebatur. Et q̃q̃ ipſa per ſe acerba, & amara ſpecimen nobis futurorũ tormentorũ dabat, quæ morantibus nobis in hoc ſeculo, uirtus ipſa proponit, tamen illiuſmodi cibus, et potus in os doctoris noſtri ueniẽs preſſurã nobis laborum, ac miſeriarũ præbebat exemplum. Quæ oĩa tolerari, ac perpeti neceſſe eſt, eos, q ueritatem ſequuntur, quoniam ueritas eſt acerba, & inuiſa oĩbus, qui ueritatis expertes uitam ſuã mortiferis uoluptatibus dederunt. Nã corona ſpinea capiti eius impoſita id declarat fore, ut diuinam ſibi plebem de nocentibus congregaret. Corona. n. dicitur circunſtans ĩ orbe populus. Nos aũt, q ante cognitionẽ Dei fuimus, ſpinæ. i. iniuſti mali, et nocentes eramus, ĩgnorantes qd eſſet bonũ, et à iuſtitiæ

notione,atq; operibus alieni omnia ſcelere,ac libidine polluebamus,plecti uero ex dumis,ac ſentibus ſanctũ Dei caput dicimus,cingimus,qa conuocati ab ipſo, et circunfuſi undiq; ad eum magiſtro,& doctori aſſiſtimus, regemq; illum mundi,& omniũ uiuentiũ Dominum coronamus. Quod uero ad crucem ſpectat, magna in ea uis,ac ratio eſt,quam nũc conabor oſtendere. Deus nãq;(ſicut ſuperius expoſui) cum ſtatuiſſet hominem liberare,magiſtrũ uirtutis legauit in terrã,q & praeceptis ſalutaribus formaret homines ad innocentiã, & operibus,factisq; praeſentibus iuſtitiae uiã panderet, qua gradiens homo & doctorem ſuũ ſequens ad uitã aeternam perueniret. Is igitur corporatus eſt,& ueſte carnis indutus,ut homini,ad quẽ docendũ uenerat,uirtutis & exẽpla,et incitamẽta praeberet. Sed cũ in omnibus uitae officijs iuſtitiae ſpecimen praebuiſſet,ut doloris quoq; patiẽtiã,mortisq; cõtemptũ,qbus pfecta,et cõſumata ſit uirtus,traderet homini,uenit in manus impiae nationis,cũ et uitare potuiſſet,ſcientia futuri,quã gerebat,et repellere eadẽ uirtute, qua mirabilia faciebat. Suſtinuit ergo cruciatus,ac uerbera,et ſpinas. Poſtremo etiam mortem ſuſcipere non recuſauit,ut homo illo duce ſubactã,et cathenatã mortem cũ ſuis erroribus triũpharet. Cur autem ſummus pater id potiſſimũ genus mortis eligeret,quo affici eũ ſineret,haec ratio eſt. Dicat enim fortaſſe aliqs, cur ſi Deus fuit,& mori uoluit, nõ ſaltem aliquo honeſto mortis genere affectus eſt? Cur potiſſimum crucę? Cur infami genere ſupplicij? Quod etiã homini libero, quãuis nocenti,uideatur indignũ. Primũ qđ is,q humilis aduenerat,ut humilibus,et in-

firmis opem ferret, & in omnibus ſpem ſalutis oſtenderet, eo genere afficiendus fuit, quo humiles, et infirmi ſolent, neqꝫ eſſet omnino, q eum non poſſet imitari. Deinde ut integrũ corpus eius ſeruaretur, quẽ die tertio reſurgere ab inferis oportebat. Nec hoc cuiq̃ ignorandũ eſt, qđ ipſe ante de ſua paſſione prædicans, etiã id notum fecerit, habere ſe poteſtatem, cũ uellet, deponẽdi ſpiritũ, et reſumendi. Suffixus itaq; cũ ſpiritum ſpõte depoſuiſſet, neceſſariũ carnifices nõ putauerũt oſſa eius ſuffringere (ſicut mos eorũ ferebat) ſed tantũmodo latus eius perforauerunt. Sic integrum corpus patibulo detractum eſt, et ſepulchro diligẽter incluſum. Quæ omnia iccirco facta ſunt, ne læſum, atq; diminutum corpus ad reſurgendum inhabile redderetur. Illa quoq; præcipua fuit cauſa, cur Deus crucem maluerit, qđ illa exaltari eũ fuit neceſſe, et omnibus gentibus paſſionem Dei noteſcere. Nã quoniã is, q patibulo ſuſpenditur, et conſpicuus eſt omnibus, & cæteris altior, crux potius electa eſt, quæ ſignificaret illũ tam conſpicuũ, tamq; ſublimen futurũ, ut ad eũ cognoſcendũ, pariter et colendũ cunctæ nationes ex omni orbe cõcurrerent. Deniq; nulla gens tam inhumana eſt, nulla regio tam remota, cui aut paſſio eius, aut ſublimitas maieſtatis ignota ſit. Extendit ergo in paſſione manus ſuas, orbemq; dimenſus eſt, ut iã tunc oſtenderet ab ortu ſolis uſq; ad occaſum magnũ populũ ex omnibus linguis, & tribubus congregatum ſub alas ſuas eſſe uenturũ, & ſignum illud maximũ, atq; ſublime, frontibus ſuis ſuſcepturum. Cuius rei figuram iudæi etiam nunc exhibent, cum limina ſua de cruore agni notent.

Deus.n.percuſſurus Aegyptios,ut ab ea plaga immunes faceret hebræos,præceperat his, ut agnum candidum ſine macula immolarent, ac ſignum liminibus ſuis de ſanguine eius imponerent. Itaq; cum Aegyptiorum primogenita una nocte interiſſent, Hebræi ſoli ſigno ſanguinis tuti fuerunt, non qa cruor pecudis tantum in ſe uim haberet, ut hominibus ſaluti eſſet, ſed imago fuit rerum futurarum. Nam agnus candidus ſine macula Chriſtus fuit.i.innocens, & iuſtus, & ſanctus, q ab ijſdem iudæis immolatus ſaluti eſt omnibus, q ſignis ſanguinis.i.crucis, qua ſanguinem fudit, ſua in fronte conſcripſerunt. Frons.n.ſummũ limen eſt hominis, & limen ſanguine delibutum crucis ſignificatio eſt. Deniq; immolatio pecudis ab iis ipſis, q faciũt paſcha, nominatur ἀπὸ τοῦ πάσχειν, qa paſſionis eſt figura, quã Deus præſcius futurorum tradidit p Moyſen populo ſuo celebrãdam. Sed tamen figura ualuit in præſenti ad depellendum piculum, ut appareat quantum ueritas ipſa ualitura ſit ad plebem Dei protegendam in extrema totius orbis neceſſitate. Quomodo autem, uel in qua plaga tuti homines ſint futuri, qui ſignum hoc ueri, & diuini ſanguinis in ſummo corporis ſui notauerunt, in nouiſſimo libro docebo.

De potentia ſigni crucis, quantæ efficaciæ ſit inuocatio nominis crucifixi, et quãtum à dæmonijs timeatur ſignum crucis. Cap. XXVII.

NVnc ſatis eſt de huius ſigni potentia, q̃tum ualeat exponere, q̃to terrori ſit dæmonibus hoc ſignum, ſciet quiderit quatenus adiu

vati per Chriſtum de corporibus, quæ obſederint, fugiant. Nã ſicut ipſe, cum inter homines ageret, uniuerſos dæmonas uerbo fugabat, hominumq́; mentes emotas, & malis incurſibus furiatas, in ſenſus priſtinos reponebat, ita nunc ſectatores eius eoſdem ſpiritus inquinatos de hominibus, & nomine magiſtri ſui, & ſigno paſſionis excludunt. Cuius rei non difficilis eſt probatio. Nã cum Dijs ſuis immolant, ſi aſſiſtat aliqs ſignatam frontem gerens, ſacra nullo modo litant, Nec reſponſa põt cõſultus reddere uates. Et hæc ſæpe cã præcipua iuſtitiã pſequẽdi malis regibus fuit. Cũ.n. quidam noſtrorũ ſacrificãtibus dominis aſſiſterent, impoſito frontibus ſigno, Deos eorũ fugauerunt, ne poſſent in uiſceribus hoſtiarũ futura depingere. Quod cũ intelligerẽt aruſpices, inſtigantibus iiſdẽ dæmonibus, qbus proſecrarant, cõquerẽtes profanos homines ſacris intereſſe, adegerunt principes ſuos in furorem, ut expugnarent Dei templum, ſeq́; uero ſacrilegio contaminarent, quod grauiſſimis pſequentium pœnis expiaretur. Nec tamen ex hoc ipſo cæci homines intelligere poſſunt, aut hanc eſſe uerã religionem, cui ad uincendum tanta uis ineſt, aut illam falſam, quæ ſubſiſtere, aut cõgredi non poteſt. Sed aiunt hoc, Deos non metu, uerum odio facere, quaſi quiſq̃ poſſit odiſſe niſi eum, qui aut noceat, aut poſſit nocere, immo uero congruens maieſtati fuit, ut eos, quos oderant, præſentibus pœnis afficerent potius, q̃ fugerent. Sed quoniam neq; accedere ad eos poſſunt, in quibus cœleſtem notam uiderint, nec iis nocere, quos ſignum immortale munierit, tanquam inexpugnabilis murus, laceſſunt eos per homi-

nes, & manibus pſequuntur alienis, quos profecto ſi eſſe confitentur, uicimus. Neceſſe eſt.n. hanc eſſe ueram religionem, quæ & ratione dæmonũ nouit, & aſtutiã intelligit, & uim retundit, et eos ſpiritalibus armis domitos, ac ſubactos cedere ſibi cogit. Si negant, teſtimonijs poetarũ, ac philoſophorum refellentur. Quod ſi et malos eſſe inficias non eunt, qd ſupereſt, niſi ut alios dicant eſſe Deos, alios dæmones? Exponant igitur nobis differentiã generis utriuſq;, ut ſciamus qd colendũ qd execrãdum ſit. Habent'ne inter ſe aliqđ conſortium, an uero inimici ſunt? ſi ſunt aliqua neceſſitud ne copulati, quatenus eos diſcernemus? Aut quomodo utriuſq; generis honorem, cultum'q; miſcebimus? Si autem ſunt inimici, aut dæmones Deos non timent, aut dij dæmones fugare non poſſunt. Ecce aliqs inſtinctu dæmonis pcitus dementia effertur, inſanit, ducamus iſtum in Iouis optimi maximi templum, uel qa ſanare homines Iupiter neſcit, in Aeſculapij, uel Apollinis fanum iubeat utriuslibet ſacerdos Dei ſui nomine, ut nocens ille ſpiritus excedat ex homine, nullo id pacto fieri poteſt. Quæ igitur Deorum uis eſt, ſi ſubiectos ſibi dæmones non habent? At uero ijdem dæmones adiurati p nomẽ ueri Dei protinus fugiunt. Quæ ratio eſt, ut Chriſtum timeant, Iouem autem non timeant, niſi ꝙ ijdem ſunt dæmones, quos uulgus Deos eſſe opinatur? Deniq; ſi conſtituatur in medio & is, quem conſtat incurſum dæmonis ppeti, Delphici Apollinis uates eodẽ modo Dei nomen horrebit, & tam celeriter excedet de ſuo uate Apollo, q̃ ex homine ſpiritus ille dæmonicus, & adiurato, fugatoq; Deo ſuo uates in perpetuum conticeſcet.

Ergo ijdem ſunt dæmones, quos fatentur execrandos eſſe, ijdem dij, q̃bus ſupplicant. Si nobis credendum eſſe non putant, credant Homero, q̃ ſummum illum Iouē dæmonibus aggregauit, ſed & alijs poetis, ac philoſophis, qui eoſdē modo dæmonas, modo Deos nūcupant, quorum alterū uerum, alterū falſum eſt. Illi. n. nequiſſimi ſpiritus ubi adiurātur, ibi ſe dæmonas confitentur, ubi coluntur, ibi ſe Deos mentiuntur, ut errores hominibus immittant, & auocent à ueri Dei notione, per quam ſolā poteſt mors æterna uitari. Iidē ſunt, q̃ deijciendi hominis cauſa uarios ſibi cultus p̄ diuerſa regionum condiderunt, mentitis tantū, aſſumptisq́; nominibus, ut fallerent. Nā q̃a diuinitatem p̄ ſeipſos affectare non poterant, aſciuerunt ſibi nomina potentiū regum, ſub quorū titulis honores ſibi Deorū uēdicarent. Qui error diſcuti poteſt, et in lucē ueritatis protrahi. Nam ſiquis ſtudet altius inquirere, congreget eos, quibus peritia eſt ciere ab inferis animas. Euocent Iouem, Neptunum, Vulcanum, Mercurium, Apollinem, patrēq; omnium Saturnum. Reſpondebunt ab inferis omnes, & interrogati loquentur, et de ſe, & de Deo fatebuntur. Poſt hæc euocent Chriſtum, non aderit, non apparebit, quia non amplius quàm biduo apud inferos fuit. Quid hac probatione certius proferri poteſt? Ego uero non dubito q̃n ad ueritatem Triſmegiſtus hanc aliqua ratione peruenerit, qui de Deo patre omnia, & de filio locutus eſt multa, quæ diuinis continentur arcanis.

De uera, et ſingulari religione, & unde dicatur religio uel ſecundū Ciceronē, uel alios. Cap. XXVIII.

Væ cum ita ſe habeant (ut oſtendimus) apparet nullam aliam ſpem uitæ homini eſſe propoſitam, niſi ut abiectis uanitatibus, & errore miſerabili, Deum cognoſcat, et Deo ſeruiat, niſi huic temporali renuntiet uitæ, ac ſe rudimentis iuſtitiæ ad cultum religionis inſtituat. Hac .n. conditiõe gignimur, ut generati nos deo iuſta, et debita obſeq̃a præbeamus, hunc ſolum nouerimus, hunc ſequamur. Hoc uinculo pietatis obſtricti Deo, & religati ſumus, unde ipſa religio nomen accepit, non ut Cicero interpretatus eſt à relegendo, q̃ in libro de natura Deorum ſecundo dicit ita. Non .n. philoſophi ſolũ, uerumetiã maiores noſtri ſuperſtitionem à religione ſaparauerunt. Nam qui totos dies precabantur, & immolabant, ut ſui ſibi filij ſuperſtites eſſent, ſuperſtitioſi ſunt appellati. Qui autem omnia, quæ ad cultum Deorum p̃tinerent, retractarent, & tanq̃ relegerent, ii dicti ſunt religioſi ex religendo, tanq̃ ex eligendo eligentes, & ex deligendo deligentes, et ex intelligendo intelligentes. His .n. omnibus ineſt uis legendi eadẽ, quæ in religioſo, ita factum eſt in ſuperſtitioſo, ac religioſo, alterum uitij nomen, alterũ laudis. Hæc interpretatio q̃ inepta ſit, ex re ipſa licet cognoſcere. Nã ſi in iiſdem dijs colendis & religio, et ſuperſtitio uerſatur, exigua, uel potius nulla diſtantia eſt. Quid .n. mihi affert cauſæ, cur precari pro ſalute filiorum ſemel religioſi, et idẽ decies facere, ſuperſtitioſi eſſe hominis arbitretur? Si .n. ſemel facere optimum eſt, quanto magis ſæpius? Si hora prima, ergo & tota die. Si una hoſtia placabilis, placabiliores utiq; hoſtiæ plurimæ, quia multiplicata obſequia merentur

potius quàm offendunt. Non enim *nobis odioſi uidentur ii famuli, qui aſſidui, ac frequentes ad obſequium fuerint, ſed magis chari.* Cur *igitur ſit in culpa, & nomen reprehenſibile accipiat, qui aut filios ſuos magis diligit, aut deos ſatis honorat, laudetur autem qui minus? Quod argumentum etiam è contrario ualet.* Si *enim totos dies precari, & immolare criminis eſt, ergo & ſemel.* Si *ſuperſtites filios ſubinde optare uitio ſum eſt, ſuperſtitioſus eſt igitur ille, qui raro id optauerit.* Aut *cur uitij nomen ſit ex eo tractum, quo nihil honeſtius, nihil iuſtius optari poteſt?* Nam *quod ait religioſos à religendo appellatos, qui ea retractent diligēter, quæ ad cultum* Deorum *pertineant, cur illi, q hoc ſæpe in die faciunt, religioſorum nomen amittant, cū multo utiq; diligentius ex aſſiduitate ipſa relegant ea, quibus dij coluntur? Quid ergo eſt?* Nimirum *religio ueri cultus, ſuperſtitio falſi.* Et *omnino quid colas intereſt, non quemadmodum colas, aut quid preceris.* Sed *quia religioſos* Deorum *cultores ſe putant, cum ſint ſuperſtitioſi, nec religionem poſſunt à ſuperſtitione diſcernere, nec ſignificantiam nominum exprimere.* Diximus *nomen religionis à uinculo pietatis eſſe deductum, quod hominem ſibi* Deus *religarit, & pietate conſtrinxerit, quia nos ſeruire ei, ut domino, & obſequi, ut patri neceſſe eſt.* Eò *melius ergo id nomen* Lucretius *interpretatus eſt, qa ait, religionum ſe nodos exſoluere.* Superſtitioſi *autem uocantur, non qui filios ſuos ſuperſtites optant, omnes enim optamus, ſed aut ij, qui ſuperſtitem memoriam defunctorum colunt, aut qui parentibus ſuis ſuperſtitibus*

colebant imagines eorum domi tanquam Deos penates. Ná qui nouos ſibi ritus aſſumebant, ut in Deorum uicem mortuos honorarent, quos ex hominibus in cœlum receptos putabant, hos ſuperſtitioſos uocabant. Eos uero, qui publicos, & antiquos Deos colerent, religioſos nominabant. Vnde Virgilius.

Vana ſuperſtitio, ueterumq́; ignara Deorum.

Sed cum ueteres quoq; Deos inueniamus eodem modo conſecratos eſſe poſt obitum, ſuperſtitioſi ergo qui multos, ac falſos Deos colunt. Nos autem religioſi, qui uni, & uero Deo ſupplicamus.

De unitate patris & filij, ut liqueat quomodo unius Dei poſſunt eſſe cultores, qui duos colunt alterum patrem, alterum filium, patrem immortalem, filium mortalem, de quo ſuperius dictum eſt.

Caput XXIX

f Ortaſſe quærat aliqs, quomodo, cum Deum unum nos colere dicamus, duos tamen aſſeueremus Deum patrem, et Deum filium, quæ aſſeueratio pleroſq; in maximum impegit errorem. Quibus cum probabilia uideantur eſſe quæ dicimus, in hoc uno labare nos arbitrantur, q́p & alterum, & mortalem Deum fateamur. De mortalitate iam diximus, nunc de unitate doceamus. Cum dicimus Deũ patrem, & Deum filium, non diuerſum dicimus, nec utrunq; ſecernimus, qa nec pater ſine filio eẽ poteſt, nec filius à patre ſecerni, ſiquidem nec pater ſine filio nũcupari, nec filius poteſt ſine patre generari. Cum igitur & pater filium faciat, et filius patrem, una utriq;

mens unus ſpiritus, una ſubſtantia ē, ſed ille quaſi exu berans fons eſt, hic tanq̃ defluens ex eo riuus, ille tan quam ſol, hic tanquam radius ex ſole porrectus, qui quoniam ſummo patri & fidelis, et charus eſt, non ſe paratur, ſicut nec riuus à fonte, nec radius à ſole, q͂a et aqua fontis in riuo eſt, et ſolis lumen in radio æque. neq; uox ab ore ſeiungi, nec uirtus, aut manus à cor pore diuelli poteſt. Cum igitur à prophetis idē manus Dei, & uirtus, & ſermo dicatur, utiq; nulla diſcretio eſt, quia & lingua ſermonis miniſtra eſt, & manus, in qua eſt uirtus, indiuiduæ ſunt corporis portiones. Pro piore exemplo uti libet. Cum quis habet filium, quem unice diligit, qui tamen ſit in domo, & manu patris, li cet ei nomen domini, poteſtatem'q; concedat, ciuili ta men iure & domus una, et unus dominus nominatur. Sic hic mundus una Dei domus, & filius et pater, qui unanimes incolunt mundum, Deus unus, quia et unus eſt tanquam duo, & duo tanq̃ unus. Neq; id mirum, cum & filius ſit in patre, quia pater diligit filium, & pater in filio, q͂a uoluntati patris fideliter paret, nec unquam faciat aut fecerit, niſi quod pater aut uo luit, aut iuſſit. Deniq; unum Deum eſſe tam patrem q̃ filium Eſaias in illo exēplo, quod ſuperius poſuimus; oſtendit, cum diceret. Adorabunt te, & in te precā buntur, quoniā in te Deus eſt, & non eſt alius Deus præter te, Sed & alio loco ſimiliter ait. Sic dicit dominus Deus rex Iſrael, et qui eruit eum Deus æter nus ego primus, & ego nouiſſimus, et præter me nemo eſt Deus. Cum duas perſonas propoſuiſſet Dei re gis.i. Chriſti, & dei patris, qui eum poſt paſſionem

ab inferis excitauit, ſic oſtendiſſe diximus Oſeam pro phetam, qui ait. Et de manu inferorum eruã eum, Tamen ad utranq; pſonã referẽs intulit, et præter me non eſt Deus, cum poſſet dicere præter nos, ſed fas non erat plurali numero, ſeparationẽ tantæ neceſſitu dinis fieri, Vnus eſt.n. ſolus liber Deus, ſummus, carẽs origine, qa ipſe eſt origo rerũ, & in eo ſimul et filius; & omnia continentur. Quapropter cum mens, & uo luntas alterius in altero ſit, uel potius in utroq; una, merito unus Deus uterq; appellatur, quia quicquid eſt in patre ad filium transfluit, & quicquid in filio à patre deſcendit. Non poteſt igitur ille ſummus, ac ſin gularis Deus niſi per filium coli, qui ſolum patrem ſe colere putat, ſicut filium non colit, ita nec patrẽ qui dem colit. Qui autem filium ſuſcipit, et nomen eius ge rit, is uere cum filio ſimul et patrem colit, quoniam le gatus, & nuntius, & ſacerdos ſummi patris eſt filius. Hic templi maximi ianua eſt, hic lucis uia, hic dux ſa lutis, hic oſtium uitæ.

De hæreſibus, quas non modo prophetæ, ſed etiã Chriſtus, & apoſtoli prædixerunt emerſuras, eſſe ui tandas. Et quod illa ſola eccleſia catholica eſt, & ue ra, in qua eſt confeſſio, et medicina peccatorum per pœ nitentiam, et fidei ſacramenta. Caput XXX

Ed quoniam multæ hæreſes extiterunt, et in ſtinctibus dæmonũ, populus dei ſciſſus eſt, de terminanda eſt nobis breuiter ueritas, ac in ſuo proprio domicilio collocanda, ut ſiquis aquam ui tæ cupit haurire, non ad detritos lacus deferatur, qui non habent uenam, ſed uberrimum Dei fontem noue-

rit, quo irrigatus perenni luce potiatur. Ante omnia ſci re nos conuenit & ipſum, et legatos eius prædixiſſe, q̃d plurimæ ſectæ, & hæreſes haberent exiſtere, quæ cõcordiã ſancti corporis rumperent, ac nouiſſimæ ſumma prudentia caueremus, nequando in laqueos, et fraudes illius aduerſarij noſtri, cum quo luctari Deus nos uoluit, incideremus. Tum dediſſe certa mandata, quæ in perpetuum cuſtodire deberemus. Quorum pleriq; imitatores deſerto itinere cœleſti uias ſibi deuias p anfractus, & præcipitia condiderunt, per quam partem plebem incautam, et ſimplicem, ad tenebras, mortemq; deducerent. Quod quatenus acciderit, exponam. Fuerunt quidam noſtrorum uel minus ſtabilita fide, uel minus docti, uel minus cauti, qui diſſidium facerent unitatis, & eccleſiam diſſiparent. Sed ij, quorũ fides lubrica fuit, cum Deum noſſe ſe, & colere ſimularent, augendis opibus, & honori ſtudentes, affectabant maximum ſacerdotium. & à potioribus uicti, cedere ſe cum ſuffragatoribus ſuis maluerũt, q̃ eos ferre præpoſitos, qbus concupierant ipſi an̄ præponi. Quidã uero nõ ſatis cœleſtibus literis eruditi, cum ueritatis accuſatoribus reſpondere non poſſent, obijcientibus uel ĩpoſſibile, uel incongruens eſſe, ut Deus in uterũ ſe mulieris includeret, nec cœleſtem illã maieſtatem ad tantã ĩfirmitatẽ potuiſſe deduci, ut hoĩbus contẽptui, deriſui, cõtumeliæ, et ludibrio eſſet, poſtremo ẽt cruciamenta perferret, atq; execrabili patibulo figeretur, quæ oĩa cum neq; ingenio, nec doctrina defendere, ac refutare poſſent (nec. n. uim, rõnemq; penitus puidebãt) deprauati ſunt ab itinere recto, & cœleſtes literas corruperũt,

ut nouam ſibi doctrinam ſine ulla radice, ac ſtabilitate componerent. Nõnulli autem falſorum prophetarũ uaticinio illecti, de qbus & ueri prophetæ, & ipſe prædixerat, exciderunt à doctrina Dei, & traditionem ueram reliquerunt. Sed illi omnes dæmoniacis fraudibus irretiti, quas proſpicere, & cauere debuerant, diuinum nomen & cultum per imprudentiam ꝑdiderũt. Cum enim Phryges, aut Nouatiani, aut Valẽtiniani, aut Marcionitæ, aut Anthropiani, aut Arriani, ſeu qlibet alij nominantur, chriſtiani eſſe deſierũt, ij, q Chriſti nomine amiſſo, humana, et externa uocabula induerunt. Sola igitur catholica eccleſia eſt, quæ uerum cultum retinet. Hic eſt fons ueritatis, hoc eſt domiciliũ fidei. hoc templum Dei, quò ſiquis non intrauerit, uel à quo ſiquis exiuerit, à ſpe uitæ, ac ſalutis æternæ alienus eſt. Neminẽ ſibi oportet ꝑtinaci concertatione blandiri. Agitur.n. de uita, & ſalute. cui niſi caute, & diligenter conſulatur, amiſſa & extincta erit. Sed tamen qa ſinguli quiq; cœtus hæreticorũ ſe potiſſimum chriſtianos, & ſuam eſſe catholicam eccleſiam putant, ſciẽdum eſt illam eſſe ueram, in qua eſt religio, confeſſio, et pœnitentia, quæ peccata, & uulnera, qbus eſt ſubiecta imbecillitas carnis, ſalubriter curat. Hæc interim paucis admonendi gratia retuli, neqs errorem fugere cupiens, maiori implicetur errore, dum penetrale ueritatis ignorat. Poſtea plenius, & uerius contra omnes mendaciorum ſectas proprio, ſeparatoq; opere pugnabimus. Sequitur ut quoniam ſatis de religione uera, et ſapientia locuti ſumus, in proximo libro de Iuſtitia diſſeramus.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER QVINTVS, DE IVSTITIA AD CONSTANTINVM IMPERATOREM.

Quod iniquum, & impium eſt ante damnare uel perſonam, uel cauſam, q̃ de merito eius cognoſcere. Et quare ſapientia iungenda ſit religioni. Et quare ſapiẽtia huius mundi literas ſacras contempſerit. Et ꝙ eloquentia ſeruit ſeculo, & ꝙ plerunq; ut amplius eluceſcat, ex induſtria impugnant ueritatem, quæ ferè ſemper idoneis aſſertoribus indiget. Cap. I.

n *On eſt apud me dubium, Conſtantine Imperator Max. quin hoc opus noſtrum, quo ſingularis ille rerum conditor, & huius immenſi operis rector aſſeritur, ſiquis attigerit ex iſtis inepte religioſis (ut ſunt nimia ſuperſtitione impatientes) inſectetur etiam maledictis, ut uix lecto fortaſſe principio, affligat, proijciat, execretur, ſeq; inexpiabili ſcelere contaminari, atq; aſtringi putet, ſi hæc aut legat patienter, aut audiat. Ab hoc tamen, ſi fieri poteſt, humanitatis iure poſtulamus, ut nõ prius damnet, quàm uniuerſa cognouerit, nã ſi ſacrilegis, & proditoribus,*

& ueneficis poteſtas defendendi ſui datur, nec præda mnari quemq̃ incognita cauſa licet, non iniuſte petere uidemur, ut ſiquis erit ille, qui inciderit in hæc, ſi leget, perlegat, ſi audiet, ſententiam differat in extremum. Sed noui hominum pertinaciam, nunq̃ impetrabimus. Timent enim ne à nobis reuicti, manus dare aliquando clamante ipſa ueritate cogantur. Obſtrepunt igitur, & intercedunt, ne audiant, et oculos ſuos opprimunt, ne lumen uideant, quod offerimus. Quo plane ipſi diffidentiam ſuæ perditæ rationis oſtendunt, cum neq; cognoſcere, neq; congredi audent, q̃a ſciũt ſe facile ſuperari. Et icirco diſceptatiõe ſublata,
Pellitur è medio ſapientia, ui geritur res,
Vt ait Ennius, & q̃a ſtudent damnare tanq̃ nocentes, quos utiq; ſciunt inocentes, conſtare de ipſa inocentia nolunt, quaſi uero maior iniquitas ſit, probatam inocentiam damnaſſe, q̃ inauditã. Sed (ut dixi) uerentur, ne ſi audierint, damnare non poſſint. Et ideo cultores Dei ſummi, hoc eſt iuſtos homines torquent, interficiũt, exterminant, nec cauſas odiorum ipſi reddere poſſunt, qui tam uehementer oderunt, quia ipſi errant, iraſcuntur ijs, qui uiam ueram ſequuntur, & cum corrigere ſe poſſint, errores ſuos inſuper crudelibus factis coacernant, innocentium cruore maculantur, & dicatas Deo mentes euiſceratis corporibus detorquent. cum talibus nunc congredi, & diſputare contendimus. Hos ad ueritatem ab inepta perſuaſione traducere, qui ſanguinem facilius hauſerint, quàm uerba iuſtorum. Quid igitur? Operam'ne perdemus? Minime. Nam ſi lucrari hos à morte, ad quam conci-

tatiſſime tendunt, non potuerimus, ſi ab illo itinere de morte ad uitam, lucem'q; reuocare, quoniam ipſi ſalu ti ſuæ repugnant, noſtros tamen confirmabimus, quo rum non eſt ſtabilis, ac ſolidis radicibus fundata, & fixa ſententia. Nutant enim plurimi, et maxime qui literarum aliquid attigerunt. Nam & in hoc philo- ſophi, & oratores, & poetæ pernicioſi ſunt, quod incau tos animos facile irretire poſſunt ſuauitate ſermonis, & carminum dulci modulatiõe currentium. Ob eãq; cauſam uolui ſapientiam cum religione coniungere, nequid ſtudioſis illa inanis doctrina poſſit officere, ut iam ſcientia literarum non modo nihil noceat religio ni, atq; iuſtitiæ, ſed etiã proſit quã plurimum, ſi is, qui eas didicerit, ſit uirtutibus inſtructior, & ueritate ſa- pientior. Præterea etiam ſi nulli alij, nobis certe pro- derit, delectabit ſe conſcientia, gaudebit'q; mens, ſe in ueritatis luce uerſari, quod eſt animæ pabulum incre dibili quadam iucunditate perfuſum. Verum non eſt deſperandum fortaſſe, non canimus ſurdis. Nec enim tam in malo ſtatu res eſt, ut deſint ſanæ mentes, quibus & ueritas placeat, & monſtratum ſibi rectum iter & uideant, & ſequantur. Circumliniatur modo po- culum cœleſtis ſapientiæ melle, ut poſſint ab imprudẽ tibus amara remedia ſine offenſione potari, dum illi- ciẽs prima dulcedo acerbitatem ſaporis aſperi ſub præ textu ſuauitatis occultat. Nam hæc in primis cauſa eſt, cur apud ſapientes, & doctores, & principes hu ius ſeculi ſcriptura ſancta fide careat, quod prophe- tæ communi, ac ſimplici ſermone, ut ad populum ſunt locuti. Contemnuntur itaq; ab ijs, qui nihil audi

re,uel legere niſi expolitum,ac diſertum uolunt, nec quicq̄ inhærere animis eorum poteſt,niſi quod aures blandiori ſono permulcet. Illa uero,quæ ſordida uidentur,anilia,inepta, uulgaria exiſtimantur. Ideo nihil uerum putant,niſi quod auditu ſuaue eſt,nihil credibile,niſi quod poteſt i͂cutere uoluptatem, nemo rem ueritate ponderat,ſed ornatu. Non ergo credunt diuinis,quia fuco carent, ſed ne illis quidem, qui eas interpretantur, quia ſunt & ipſi aut omnino rudes,aut certe parum docti. Nam ut plene ſint eloquentes,per raro contingit,cuius rei cauſa in aperto eſt. Eloquentia enim ſeculo ſeruit,populo ſe iactare,& in rebus malis placere geſtit. Siquidem ueritatem ſæpius expugnare conatur, ut uim ſuam monſtret, opes expetit, honores concupiſcit, ſummum deniq; gradum dignitatis expoſcit. Ergo hæc quaſi humilia deſpicit,arcana tanquā contraria ſibi fugit, quippe quæ publico gaudeat,et multitudinē, celebritatemq; deſyderet. Eo fit, ut ſapientia,& ueritas idoneis præconibus indigeat. Et ſiqui forte literatorum ſe ad eam contulerunt,defenſioni eius non ſufficerunt. Ex ijs, qui mihi noti ſunt,Minutius felix non ignobilis inter cauſidicos loci fuit. Huius liber,cui Octauio titulus eſt, declarat quā idoneus ueritatis aſſertor eſſe potuiſſet,ſi ſe totum ad id ſtudiū contuliſſet. Septimius quoq; Tertulianus fuit omni genere literarum peritus, ſed in loquendo parum facilis,& minus comptus,& multum obſcurus fuit. Ergo ne hic quidem ſatis celebritatis inuenit. Vnus igitur præcipuus,& clarus extitit Cyprianus, qui magnam ſibi gloriam ex artis oratoriæ profeſ-

ſione quæſierat, & admodum multa conſcripſit in ſuo genere miranda. Erat enim ingenio facili, copioſo, ſuaui, & (quæ ſermonis maxima eſt uirtus) aperto, ut diſcernere nequeas, utrum'ne ornatior in loquendo, an facilior in explicando, an potentior in perſuadendo quiſq̃ fuerit. Hic tamen placere ultra uerba ſacra mentibus ignorantibus non poteſt, quoniã myſtica ſunt, quæ locutus eſt, & ad id præparata, ut ſolis fidelibus audiantur. Deniq; à doctis huius ſeculi, quibus forte ſcripta eius innotuerunt, derideri ſolet. Audiui ego quendã hominem diſertum ſane, qui eum immutata una litera Caprianum uocaret, quaſi ꝙ elegans ingenium, & melioribus rebus aptum, ad aniles fabulas contuliſſet. Quod ſi accidit hoc ei, cuius eloquentia non inſuauis eſt, quid tandem putemus accidere illis, quorum ſermo ieiunus eſt, & ingratus, qui neq; uim perſuadendi, neq; ſubtilitatem argumentandi, neq; ullam prorſus acerbitatem ad reuincendũ habere potuerunt?

Quod ex defectu doctorum data eſt temerariis hominibus audacia impugnandi ueritatem ignotam, et hoc probat exemplo duorum philoſophorum, quos uiderat in Bithynia. Caput II

Ergo quia defuerunt apud noſtros idonei, peritiq; doctores, qui uehementer, qui acriter errores publicos redarguerent, qui cauſam omnem ueritatis ornate, copioſeq; defenderent, prouocauit quoſdã hæc ipſa penuria, ut auderent ſcri

bere contra ignotam ſibi ueritatem. Omitto eos, qui prioribus eam temporibus nequicq̃ laceſſerunt. Ego cum in Bithynia literas oratorias accitus docerem, contigiſſetq; eodem tempore, ut Dei templum euerteretur, duo extiterunt ibidem, qui iacenti, atq; abiectæ ueritati neſcio utrum ſuperbius, an importunius inſultarent, quorum alter antiſtitem ſe philoſophiæ profitebatur. Verum ita uitioſus, ut continentiæ magiſter non minus auaritia, quã libidinibus arderet, in uictu tam ſumptuoſus, ut in ſchola uirtutis aſſertor, parſimoniæ, paupertatisq; laudator, in palatio peius cœnaret, quã domi, tamen uitia ſua capillis, et pallio, & (quod maximũ eſt uelamentum) diuitijs prætegebat, quas ut augeret, ad amicitias iudicum miro ambitu penetrabat, eosq; ſibi repente authoritate falſi nominis obligabat, non modo, ut eorum ſententiam uenderet, uerumetiam confines ſuos, quos ædibus, agrisq; pellebat, à ſuo repetendo, hac potentia retardabat. Hic uero, qui ſuas diſputationes moribus deſtruebat, uel mores ſuos diſputationibus arguebat, ipſe aduerſus ſe grauis cenſor, & accuſator acerrimus, eodem ipſo tempore, quo iuſtus populus nefarie lacerabatur, tres libros euomuit contra religionem, nomenq; Chriſtianum. Profeſſus ante omnia, philoſophi officium eſſe, erroribus hominum ſubuenire, atq; illos ad ueram uiam reuocare, ideſt ad cultus Deorum, quorum numine, ac maieſtate (ut ille dicebat) mundus gubernaretur, nec pati, homines imperitos quorundam fraudibus illici, ne ſimplicitas eorum prædæ, ac pabulo ſit hominibus aſtutis. Itaq; ſe ſu-

ſæpiſſe hoc munus philoſophia dignum, ut præferret non uidentibus lumen ſapientiæ, non modo ut ſuſceptis Deorum cultibus reſaneſcant, ſed etiam ut pertinaci obſtinatione depoſita, corporis cruciamenta deuitent, nec ſæuas membrorum lacerationes fruſtra perpeti uelint. Vt autem appareret cuius rei gratia opus illud elaboraſſet, effuſus eſt in prīcipum laudes, quorum pietas, & prouidentia (ut quidem ipſe dicebat) tum in cæteris rebus humanis, tum præcipue in defendendis Deorum religionibus claruiſſet, conſultum eſſe tandem rebus humanis, ut cohibita impia, & anili ſuperſtitione, uniuerſi homines legitimis ſacris uacarent, ac propitios ſibi Deos experirentur. Vbi autem religionis eius, contra quam perorabat, infirmare uoluit rationem, ineptus, uanus, ridiculus apparuit, quia grauis ille conſultor utilitatis alienæ, non modo quid oppugnaret, ſed etiam quid loqueretur neſciebat. Nam ſiqui noſtrorum affuerunt, quamuis temporis gratia conticeſcerent, animo tamen deriſere, utpote cum uiderent hominem profitentem, ſe illuminaturum alios, cum ipſe cæcus eſſet, reducturum alios ab errore, cum ipſe ignoraret, ubi pedes ſuos poneret, eruditurum alios ad ueritatem, cuius ille ne ſcintillam quidem unam uidiſſet aliquando, quippe cum ſapientiæ profeſſor profligare ſapientiam niteretur. Omnes tamen id arguebant, ꝙ illo potiſſimum tempore id operis eſſet aggreſſus, quo furebat odioſa crudelitas. O philoſophū adulatorem, ac tempori ſeruientem. Verū hic pro ſua inanitate contemptus eſt, qui & gratiā, quam ſperauit, nō eſt ade-

ptus,& gloria, quá captauit,in culpam, reprehenſionemq́; conuerſa eſt. Alius eandem materiam mordacius ſcripſit, qui erat tunc è numero iudicum,& qui author in primis faciendæ perſecutionis fuit, quo ſcelere non contentus, etiam ſcriptis eos, quos affixerat inſecutus eſt. Compoſuit enim libellos duos non contra Chriſtianos, ne inimice inſectari uideretur, ſed ad chriſtianos, ut humane,& benigne conſulere putaretur, in quibus ita falſitatem ſcripturæ ſacræ arguere conatus eſt, tanquá ſibi eſſet tota contraria, ná quædam capita, quæ repugnare ſibi uidebantur, expoſuit, adeo multa, adeo intima enumerans, ut aliquando ex eadem diſciplina fuiſſe uideatur. Quod ſi fuit, quis eum Demoſthenes poterit ab impietate defendere? qui religionis, cui fuerat aſſenſus,& fidei, cuius nomen induerat,& ſacramenti, quod acceperat, proditor factus eſt, niſi forte caſu in manus eius diuinæ literæ inciderunt. Quæ igitur temeritas erit id audere diſſoluere, quod illi nemo interpretatus eſt bene? ꝙ aut nihil didicit, aut nihil intellexit. Tantum enim abeſt à diuinis literis repugnantia, quantum ille ab fuit à ueritate,& fide, præcipue tamen Paulum, Petrumq́; lacerauit, cæteroſq́; diſcipulos, tanquam fallaciæ ſeminatores, quos eoſdem tum rudes,& indoctos fuiſſe teſtatus eſt. Nam quoſdam eorum piſcatorio officio quæſtum fecíſſe, quaſi ægre ferret, ꝙ illam rem nõ Ariſtophanes aliqs, aut Ariſtarchus cõmentatus ſit.

Quod diſcipulis Chriſti uoluntas mentiendi abfuit, qui uitam exercebant contrariam uitijs. Et quod

reſpondendū fuit blaſphemiæ eorum, qui Chriſtum magum fuiſſe mentiti ſunt, & ſibi ipſis contraria docuerunt. Caput III

B *fuit ergo ab his fingendi uoluntas, & a-*
a *ſtutia, quoniã rudes fuerunt. Aut quis poſſet indoctus, apta inter ſe, & cohærentia fingere, cum philoſophorum doctiſſimi Plato, & Ariſtoteles, & Epicurus, & Zenon, ipſi ſibi repugnãtia, & contraria dixerint? Hæc eſt enim mendaciorum natura, ut cohærere non poſſint. Illorum autem traditio, quia uera eſt, quadrat ubiq;, ac tota ſibi conſentit, & ideo perſuadet, quia conſtanti ratione ſuffulta eſt, non igitur quæſtus, & cõmodi gratia religionem iſtam commenti ſunt, quippe qui et præceptis, & ipſa re eam uitam ſecuti ſunt, quæ & uoluptatibus caret, et omnia, quæ habentur in bonis, ſpernit, et qui non tantum mortem pro fide ſubierint, ſed etiam morituros eſſe ſe & ſcierint, & prædixerint, & poſtea uniuerſos, qui eorum diſciplinam ſecuti eſſent, acerba, & nefanda paſſuros. Ipſum autem Chriſtum affirmauit a iudæis fugatum, collecta noningentorũ hominum manu, latrocinia feciſſe. Quis tantæ authoritati audeat repugnare? Credamus hoc plane. Nã fortaſſe illi hoc in ſomnis Apollo aliquis nuntiauit. Tot ſemper latrones perierunt, & quotidie pereũt, utiq; multos & ipſe damnaſti, quis eorum poſt crucem ſuam, non dicam Deus, ſed homo appellatus eſt? Verum tu forſitan ex eo credidiſti, quia uos homicidam Martem conſecraſtis, ut Deum, quod tamen non*

feciſſetis,ſi illum Areopagitæ in crucem ſuſtuliſſent. Item cum facta eius mirabilia deſtrueret, nec tamen negaret,uoluit oſtendere Apollonium uel paria,uel etiam maiora feciſſe. Mirum, quod Apuleiũ prætermiſit, cuius ſolent & multa, & mira memorari. Cur igitur ò delirum caput,nemo Apollonium pro Deo colit,niſi forte tu ſolus,illo ſcilicet Deo dignus,cũ quo te in ſempiternũ uerus Deus puniet. Si magus Chriſtus, quia mirabilia fecit,peritior utiq; Apollonius, qui (ut deſcribis) cum Domitianus eum punire uellet, repente in iudicio non comparuit,quã ille, qui comprehenſus eſt,& cruci affixus. At enim ex hoc ipſo fortaſſe inſolentiam Chriſti uoluit arguere quod Deum ſe conſtitueret,ut ille uerecundior fuiſſe uideatur,qui cum maiora faceret,ut hic putat,id ſibi non arrogauerit. Omitto nunc ipſa opera comparare,quia in ſecundo,& ſuperiori libro de fraude, ac præſtigijs artis magicæ dixi. Nego eſſe quenquam,qui non optet in primis id ſibi poſt mortem contingere, quod etiam reges maximi concupiſcunt. Cur enim homines ſibi ſepulchra magnifica, cur ſtatuas,cur imagines comparant, cur aliquibus factis præclaris, aut etiam morte pro ciuibus ſuſcepta, ſtudent opiniones hominum promereri? Cur deniq; ipſe ingenij tui monimentum hoc deteſtabili ſtultitia, tanquam cœno ædificatum,conſtituere uoluiſti, niſi quod immortalitatem de memoria nominis ſperas? Stultum eſt igitur, id putare Apollonium noluiſſe,quod optaret utiq;,ſi poſſet,quia nemo eſt,qui immortalitatem recuſet,& maxime cum eum dicas & adoratum eſſe à quibuſdam,ſicut Deum,& ſimu

lachrũ eius ſub Herculis Alexi Caci nomine conſtitutum, ab Epheſiis etiam nunc honorari, non potuit ergo poſt mortem Deus credi, quia & hominem, & magum fuiſſe conſtabat, & ideo alieni nominis titulo affectauit diuinitatem, quia ſuo nec poterat, nec audebat. Noſter uero & poterat deus credi, quia magus non fuit, & creditus eſt, quia uerus fuit. Non, inquit, hoc dico, icirco Apollonium non haberi Deum, quia noluerit, ſed ut appareat nos ſepientiores eſſe, qui mirabilibus factis non ſtatim fidem diuinitatis adiunximus, quã uos, qui ob exigua portenta deũ credidiſtis. non eſt mirum ſi tu, qui à Dei ſapientia longe remotus es, nihil prorſus intelligis eorum, quæ legiſti, cum iudæi, qui à prĩcipio prophetas lectitauerant, qbusq; ſacramentum dei fuerat obſignatum, tamen quid legerent ignorauerunt. Diſce igitur, ſiquid tibi cordis eſt, non icirco à nobis deũ creditum Chriſtum, qa mirabilia fecit, ſed qa uidimus in eo facta eſſe omnia, quæ nobis annuntiata ſunt uaticinio prophetarũ, fecit mirabilia, magnũ putaſſemus, ut et uos nuncupatis, & iudæi tunc putauerunt, ſi non illa facturũ Chriſtũ prophetæ omnes uno ſpiritu prædixiſſent. Itaq; Deũ credimus, non magis ex factis, operibuſq; mirandis, quã ex illa ipſa cruce, quã uos ſicut canes lambitis, quoniã ſimul & illa prædicta eſt, non igitur ſuo teſtimonio, (cui enim de ſe dicenti credi poteſt) ſed prophetarum teſtimonio, quia omnia, quæ fecit, ac paſſus eſt, multo ante cecinerunt, fidem diuinitatis accepit, quod neq; Apollonio, neq; Apuleio, neq; cuiquam magorum potuit, aut poteſt aliquãdo contingere. Cum igitur talia

ignorantiæ ſuæ deliramenta fudiſſet, cum ueritatem penitus excadere cônixus eſſet, auſus eſt libros ſuos nefarios, ac Dei *hoſtes* φιλαλήθεις*, ideſt ueritatis amatores annotare.* O *cæcum pectus, o mentem cimmerijs (ut aiunt) tenebris atriorem.* Diſcipulus *hic fortaſſe* Anaxagoræ *fuit, cui niues atramentū fuerunt, atq; eadem cæcitas eſt & uero falſitatis, & mendacio ueritatis nomen imponere.* Videlicet *homo ſubdolus uoluit lupum ſub ouis pelle cælare, ut fallaci titulo poſſet irretire lectorem.* Verū *eſto inſcitia hoc, non malitia feceris.* Quam *tandem nobis attuliſti ueritatem, niſi quod aſſertor* Deorum *eos ipſos ad ultimum prodidiſti.* Proſecutus *enim ſummi* Dei *laudes, quem regem, quem maximum opificem rerum, quem fontem bonorum, quem parentem omnium, quem factorem, authoremq; uiuentium confeſſus es, ademiſti* Ioui *tuo regnum, eumq; ſumma poteſtate depulſum, in miniſtrorum numerum redegiſti.* Epilogus *itaq; te tuus arguit ſtultitiæ, uanitatis, erroris.* Affirmas Deos *eſſe, & illos tamen ſubijcis, & mancipas ei* Deo, *cuius religionem conaris euertere.*

Quare hoc opus inceptum ſit, & contra quos, & ad quid proſit. Caput IIII

I *ergo, de quibus dixi, cū præſente me, ac dolēte ſacrilegas ſuas literas explicaſſent, & illorum ſuperba impietate ſtimulatus, & ueritatis ipſius conſcientia (ut ego arbitror) ſuſcepi hoc munus, ut omnibus ingenij mei uiribus ac-*

cuſatores iuſtitiæ refutarem, non ut contra eos ſcriberem, qui paucis uerbis obteri poterant, ſed ut omnes, qui ubiq; idem operis efficiunt, aut effecerunt, uno ſimul impetu profligarem. Non *dubito enim quin & alij plurimi, & multis in locis, et non modo græcis, ſed etiam latinis literis, monimentum iniuſtitiæ ſuæ ſtruxerunt, quibus ſingulis quoniam reſpondere non poteram, ſic agendam mihi hanc cauſam putaui, ut etiã priores cum omnibus ſuis ſcriptis peruerterem, & futuris omnem facultatem ſcribendi, aut reſpondendi amputarem, præbeant modo aures.* Efficiam *profecto, ut quicunq; iſta cugnouerit, aut ſuſcipiat quod ante damnauit, aut, quod eſt proximum, deri dere aliquando deſiſtat.* Quanquã Tertulianus *eandem cauſam plene perorauerit in eo libro, cui* Apologetico *nomen eſt, tamen quoniam aliud eſt accuſantibus reſpondere, quod in defenſione, aut negatione ſola poſitum eſt, aliud inſtituere, quod nos facimus, in quo neceſſe eſt doctrinæ totius ſubſtantiam contineri, non defugi hunc laborem, ut implerem materiam, quam* Cyprianus *non executus eſt in ea oratione, qua* Demetrianum *(ſicut ipſe ait) oblatrantem, atq; obſtrepentem ueritati redarguere conatur, qua materia non eſt uſus, ut debuit.* Non *enim ſcripturæ teſtimonijs, quam ille utiq; uanam, fictam, commentitiam putabat, ſed argumentis, & ratione fuerat refellendus.* Nam *cum ageret contra hominem ueritatis ignarum, dilatis paulisper diuinis lectionibus, formare hunc a' principio tanquam rudem debuit.* Eiq; *paulatim lucis principia monſtrare, ne toto lu-*

mine obiecto caligaret, Nam ſicut infans ſolidi, ac fortis cibi capere uim non poteſt, ob ſtomachi teneritudinem, ſed liquore lactis, ac mollitudine alitur, donec firmatis uiribus ueſci fortioribus poſſit, ita et huic oportebat, quia non dum poterat capere diuina, prius humana teſtimonia offerri, id eſt philoſophorum & hiſtoricorum, ut ſuis potiſſimum refutaretur authoribus. Quod quia ille non fecit, raptus eximia eruditione diuinarum literarum, ut iis ſolis contentus eſſet, quibus fides conſtat, acceſſi Deo inſpirante, ut ego facerem, & ſimul, ut iam cæteris ad imitandum pararem. At ſi hortatu noſtro docti homines, ac diſerti huc ſe conferre cœperint, & ingenia ſua, uimq́; dicendi in hoc ueritatis campo iactare maluerint, euanituras breui religiones falſas, & occaſuram eſſe omnem philoſophiam, nemo dubitauerit, ſi fuerit omnibus perſuaſum, tum hanc ſolam religionem, tum etiam & ſolam ueram eſſe ſapientiam. Sed euagatus ſum longius, quàm uolebam.

De iuſtitia, quam non modo philoſophi, ſed etiam poetæ, qui eos præceſſerunt, tantis quæſierunt uiribus. Et quomodo pro uero haberi debeat, nõ figmento poetico, quod iuſtitia terras incolebat regnante Saturno, & aurea fuiſſe ſecula. Sed Ioue regnante iuſtitiam eẽ fugatam. Caput V

Nunc reddenda eſt de iuſtitia propoſita diſputatio, quæ aut ipſa ſumma eſt uirtus, aut fons eſt ipſa uirtutis, quam non modo phi-

loſophi quæſierunt, ſed poetæ quoq;, qui priores multo fuerunt, & ante natum philoſophiæ nomen pro ſapientibus habebantur. Hi plane intellexerunt, abeſſe hanc à rebus humanis, eamq; finxerunt offenſam uitijs hominum ceſſiſſe à terra, in cœlumq; migraſſe, atq; ut docerent qd ſit iuſte uiuere. (Solent enim præcepta per ambages dare) à Saturni temporibus, quæ illi uocant aurea, repetunt exempla iuſtitiæ, narrantq; in quo ſtatu fuerit uita humana, dum illa in terra moraretur. Quod quidem non pro poetica fictione, ſed pro uero habendum eſt. Saturno enim regnante nondum Deorum cultibus inſtitutis, nec adhuc ulla gente ad diuinitatis opinionem conſecrata, Deus utiq; colebatur. Et ideo non erant neq; diſſenſiones, neq; inimicitiæ, neq; bella.

Non dum ueſanos rabies nudauerat enſes,

Vt germanicus Cæſar in Aratæo loquitur carmine.

Nec conſanguineis fuerat diſcordia nata.

Immo nec alienigenis quidem, neq; ulli omnino gladij, qui nudarentur, fuerunt. Quis enim præſente, ac uigente iuſtitia, aut de tutela ſui, cum nemo inſidiaretur, aut de pernicie alterius cogitaret, cum nemo quicquam concupiſceret?

Malebant tenui contenti uiuere cultu, ut Cic. in ſuo ait Arato, quod eſt proprium noſtræ religionis.

Ne ſignare quidem, aut partiri limite campum

Fas erat, in medium quærebant. Quippe cũ Deus cõem omnibus terrã dediſſet, ut cõem degerent uitam, non ut rabida, et furens auaritia ſibi omnia uẽdicaret, nec ulli deeſſet, ꝙ omnibus naſceretur. Quod poetæ di

ctum ſic accipi oportet, non ut exiſtimemus nihil omnino tunc fuiſſe priuati, ſed more poetico figuratum, ut intelligamus tam liberales fuiſſe homines, ut natas ſibi fruges non includerent, nec ſolus abſconditis incubarent, ſed pauperes ad communionem proprij laboris admitterent.

Flumina iam lactis, iam flumina nectaris ibant.

Nec mirum cum promptuaria iuſtorum benigne paterent omnibus, nec auaritia intercipiens beneficia diuina famem, ſitimq; uulgo faceret, ſed omnes æqualiter abundarent, cum habentes non habentibus large, copioſeq; donarent. Sed poſtquã Saturnus à filio pulſus, in Latiumq; delatus eſt,

Arma Iouis fugiens, & regnis exul adeptis,

Cum iam populus, uel noui regis metu, uel quia ſpõte deprauatus Deum colere deſiſſet, regemq; pro Deo habere cœpiſſet, cum ipſe propemodum parricida exẽplo cæteris eſſet, ad uiolandam pietatem,

Deſeruit propere terras iuſtiſſima uirgo.

Sed non, ut ait Cicero,

Et Iouis in regno, cœliq; in parte reſedit.

Quomodo enim poterat in eius regno reſidere, aut commorari, qui patrem regno expulit, bello perſecutus eſt, exulem toto orbe iactauit?

Ille malum uirus ſerpentibus addidit atris,

Prædariq; lupos iuſſit. ideſt odium, & inuidiã, & dolum hominibus inſeuit, ut eſſent tanquam ſerpentes uenenati, tam rapaces quàm lupi. Quod quidem uere faciunt ij, qui iuſtos, ac fideles Deo perſequũtur, dantq; iudicibus ſæuiendi aduerſus inoxios poteſtatem.

ſtatem. Fortaſſe aliquid eiuſmodi Iupiter fecerit ad expugnandam, tollendam'q; iuſtitiam, & ideo efferaſſe ſerpentes, ac lupos acuiſſe traditur.

Tum belli rabies, & amor ſucceſſit habendi.

Neq; immerito. Sublata.n. Dei religione boni quoque, ac mali ſcientiam perdiderunt, ſic hominibus intercidit communitas uitæ, & direptum eſt fœdus ſocietatis humanæ. Tum inter ſe manus inſerere cœperunt, & inſidiari, et gloriã ſibi ex humano ſanguine cõparare.

Quod cupiditas fons malorum omnium expulſa iuſtitia, ſuas, ideſt iniquiſſimas promulgauit leges, & quomodo ſub Ioue naturæ conſortes ſeruituti ſubiecerit audax, auara, ambitioſa, ſuperba, & crudelis impietas hominum, & aureum expulit ſeculum, quod ſola facit puritas ueræ religionis. Cap. VI

Vorum omnium malorum fons cupiditas erat, quæ ſcilicet ex contemptu ueræ maieſtatis erupit, non tantum enim non participabant alijs ij, quibus aliquid affluebat, ſed aliena quoq; rapiebant in priuatum lucrum trahẽtes omnia, & quæ antea in uſus hominum etiam ſinguli laborabant, in paucorum domo conferebantur. Vt.n. cæteros ſeruitio ſubiugarent, in primis neceſſaria uitæ ſubducere, & colligere cœperunt. Eaq; firmiter concluſa ſeruare, ut beneficia cœleſtia facerent ſua, nõ propter humanitatem, quæ nulla in ipſis erat, ſed ut omnia cupiditatis, & auaritiæ inſtrumenta contraherent, leges etiam ſibi iuſtitiæ nomine muniuas iniquiſſimas, iniu-

ſuſtimasq; ſanxerunt, quibus rapinas, & auaritiam ſuam contra uim multitudinis tuerentur. Tantum igitur authoritate, quantum uiribus, aut opibus, aut auaritia prævalebant. Et quoniã nullum in his iuſtitiæ ueſtigium fuit, cuius officia ſunt humanitas, æquitas, miſericordia, iam ſuperba, et tumida inæqualitate gaudebant, altioresq; cæteris hominibus ſatellitum comitatu, & ferro, & inſigni ueſte fulgebant. Hinc honores ſibi, & purpuras, & faſces inuenerunt, ut ſecurium, gladiorumq; terrore ſubnixi, quaſi iure dominorum perculſis, ac pauentibus imperarent. in hac conditione humanam uitam rex ille conſtituit, qui debellato, ac fugato parente non regnum, ſed impiam tyrannidem ui, & hominibus armatis occupauit. Et aureum illud, iuſtumq; ſeculum ſuſtulit, coegitq; homines malos, & impios fieri, uel ex hoc ipſo, quod ipſos auertit à Deo ad ſe adorandum, quod error inſolentiſſimæ poteſtatis expreſſerat. Quis enim nõ metueret eum, quẽ arma cingebant, quem ferri, & gladiorum fulgor inſuetus circundabat? aut qui parceret alieno, qui ne patri ſuo quidem pepercerat? Quem uero metueret, qui Titanam robuſtam, excellentemq; uiribus gentem bello uicerat, occidione deleuerat? Quid mirũ, ſi omnis multitudo inſolito metu preſſa in unius adulationem conceſſerat? hunc uerebantur, huic honorem maximum deferebant. Et quoniam mores, ac uitia regis imitari genus obſequij iudicabatur, abiecerunt omnes pietatem, ne exprobrare regi ſcelus uiderentur, ſi pie uiuerent. Sic aſſidua imitatione corrupti diuinum fas reliquerunt, & paulatim male uiuendi conſuetudo mos fa

ctus eſt. Nec iam quicquam ex antecedentis ſeculi pio, atq; optimo ſtatu manſit, ſed exploſa iuſtitia, ueritatem ſecum trahens reliquit hominibus errorem, ignorantiam, cæcitatem. Imprudentes igitur poetæ, qui eam ad cœlum confugiſſe cecinerunt, ideſt ad Iouis regnum. Si enim ſeculo, quod uocant aureum, iuſtitia in terra fuit, à Ioue utiq; pulſa eſt, qui aureum ſeculum commutauit. Seculi autem commutatio, & expulſio iuſtitiæ nihil aliud, ut dixi, quàm deſertio diuinæ religionis putanda eſt, quæ ſola efficit, ut homo hominẽ charum habeat, eumq; ſibi fraternitatis uinculo ſciat eẽ conſtrictum, ſiquidem pater idem & Deus eſt omnibus, ut Dei patris communis beneficia cum ijs, qui nõ habent, partiatur, nulli noceat, nullum premat, non fores claudat hoſpiti, non aurem precanti, ſed ſit largus, beneficus, liberalis, quas regias eſſe laudes Tullius existimauit. Hæc eſt profectò iuſtitia, et hoc aureum ſeculum, quod Ioue regnante primum corruptum, mox & ipſo, & omni eius progenie conſecrata, Deorumq; multorum cultu ſuſcepto fuerat omne ſublatum.

De aduentu Chriſti aureum ſeculum reſtituẽtis in electis, ideſt uerá reformantis religionem. Et quod uirtus innoteſcit, & probatur exercitio uitiorum, ut liquidum ſit, quare Deus mala eſſe permiſerit.

Caput VII

Sed Deus, ut parẽs indulgentiſſimus, appropinquante ultimo tempore nuntium miſit, qui uetus illud ſeculum, fugatumq; iuſtitiá

reduceret, ne humanum genus maximis, & perpetuis agitaretur erroribus. Rediijt ergo *ſpecies illius aurei temporis, & reddita quidem terræ, ſed aſſignata paucis iuſtitia eſt, quæ nihil aliud eſt, q̃ Dei unici ſola, pia, et religioſa cultura.* Sed moueat *fortaſſe aliquẽ, cur ſi hæc ſit iuſtitia, non omni humano generi ſit data, nec in ea multitudo uniuerſa conſenſerit; magnæ hoc diſputationis eſt, cur a* Deo, *cum iuſtitiam terræ daret, non ſit retenta diuerſitas, quod et alio loco declaraui, et ubicũq; opportune inciderit, explicabitur.* Nunc *deſignare id breuiſſime ſatis eſt,* V*irtutem aut cerni non poſſe, niſi habeat uitia contraria, aut nõ eſſe pfectam, niſi exerceatur aduerſis.* Hanc enim Deus *bonorum, et malorum uoluit eſſe diſtantiam, ut qualitatem boni ex malo ſciamus, item mali ex bono, nec alterius ratio intelligi ſublato altero poteſt.* Deus *ergo non excluſit malum, ut ratio uirtutis conſtare poſſet.* Quomodo *enim patientia uim ſuam, nomenq; retineret, ſi nihil eſſet, quod pati cogeremur?* Quomodo *laudem mereretur deuota* Deo *ſuo fides, niſi eſſet aliquis, qui a* Deo *uellet auertere?* Nam *& ideo potiores eſſe iniuſtos permiſit, ut cogere ad malum poſſent, ideo plures, ut uirtus eſſet pretioſa, quod rara eſt.* Quod *quidem iam* Quintilianus *egregie, ac breuiter oſtendit in capite obuoluto.* Nam *quæ, inquit, uirtus eſſet innocentia, niſi laudem raritas dediſſet?* Verum *quia natura ſic comparatum eſt, ut odiũ cupiditas, ira in id, quod incubuerint, agant cæcos, ſupra hominẽ uidetur culpa uacare.* Alioqui *ſi natura pares omnibus affectus dediſſet, pietas nihil erat.* Hoc *q̃ uerum ſit, doceat neceſſitas ipſa*

rationis. Si enim uirtus eſt malis,ac uitijs fortiter repugnare,apparet ſine malo,ac uitio nullã eſſe uirtutem, quam Deus ut abſolutam,pfectamq; redderet,retinuit illud,quod erat ei contrarium,cum quo depugnare poſſet. Agitata.n.malis quatiẽtibus ſtabilitatem capit, & quanto frequentius impellitur,tanto firmius roboratur. Hæc nimirum cauſa efficit, ut q̃uis ſit hominibus miſſa iuſtitia,tamen aureum ſeculum non eſſe dicatur,qa malum nõ ſuſtulit,ut retineret diuerſitatem, quæ ſacramentum diuinæ religionis continet ſola.

Quare iuſtitia,quæ improbatio eſt,non uideatur ab hominibus, & quod homo dei templum eſt nõ aurum,nec lapides. Et quod Deus uirtutibus colendus eſt,non corruptibilibus donis. Et quod omnia mala ex eo proueniunt,quod plures Dij coluntur,quia ſi unus ſolus uere coleretur, omnes iura fraternitatis agnoſcerent, & exercerent. Cap. VIII.

Qui ergo putant iuſtum eſſe neminem, ante oculos habent iuſtitiam,ſed eam nolunt cernere. Quid eſt.n.cur illam uel in carminibus,uel in omni ſermone deſcribant,conquerentes eius abſentiam,cum ſit facillimũ bonos eſſe,ſi uelint? Quid uobis inanem iuſtitiam depingitis,et optatis cadere de cœlo tanq̃ in aliquo ſimulachro figuratam? Ecce in conſpectu ueſtro eſt,ſuſcipite(ſi poteſtis) eamq; in domicilio ueſtri pectoris conſtituite. Nec difficile,nec alienum à temporibus exiſtimetis. Eſtote æqui, ac boni, & ſequetur uos ſua ſponte iuſtitia, quam quæritis.

Deponite omnem malam cogitationem de cordibus ueſtris, & ſtatim uobis illud tempus aureum reuertetur, quod aliter conſequi non poteſtis, quàm ſi uerum Deum colere cœperitis. Vos autem manente cultu Deorũ iuſtitiá deſyderatis in terra, quod fieri nullo pacto poteſt, ſed ne tum quidem potuit, cum putatis, quia nondum natis Dijs iſtis, quos impie colitis, neceſſe eſt unius Dei cultum fuiſſe per terram, eius.ſ.qui execratur malitiam, exigitq; bonitatem, cuius templum eſt, non lapides, aut lutum, ſed homo ipſe, qui figuram Dei geſtat. Quod templum non auro, & gemmarum donis corruptibilibus, ſed externis uirtutum muneribus ornatur. Diſcite igitur (ſiquid uobis reliquæ mentis eſt) homines ideo malos, & iniuſtos eſſe, quia Dij coluntur, & ideo mala omnia rebus humanis quotidie ingraueſcere, quia Deus huius mundi effector, & gubernator derelictus eſt, quia ſuſceptæ ſunt, contra quàm fas eſt, impiæ religiones. Poſtremo, quia ne coli quidem uel à paucis Deum ſinitis. Quod ſi ſolus Deus coleretur, nõ eſſent diſſenſiones, et bella, cum ſcirent homines ſe unius Dei filios eſſe, ideoq; diuinæ neceſſitudinis ſacro, et inuiolabili uinculo copulatos, nullæ fierent inſidiæ, cum ſcirent cuiuſmodi pœnas Deus animarum interfectoribus præparet, qui clandeſtina ſcelera, & ipſas etiam cogitationes præuidet, non eſſent fraudes, neq; rapinæ, ſi Deo præcipiente didiciſſent & ſuo paruo eſſe contenti, ut fragilibus, & caducis ſolida, et æterna præferrent. Non eſſent adulteria, & mulierum proſtitutiones, et ſtupra, ſi eſſet notum omnibus damnari à Deo quicquid appetitur ultra generandi cupiditatem. Nec

fœminam neceſſitas cogeret pudorem ſuum profanare, ut uictum ſibi obſcœniſſimum quærat, cum & mares libidinem contemnerent, & habentium pia, & religioſa collatio non habentibus ſubueniret. Nō eſſent igitur (ut dixi) hæc omnia in terris mala, ſi ab hominibus in legem Dei coniuraretur, ſi ab uniuerſis fierent, quæ unus noſter populus operatur, quā beatus eſſet, quāq; aureus humanarum rerum ſtatus, ſi per totum orbem manſuetudo, & pietas, & pax, & innocentia, & æquitas, & temperantia, & fides moraretur. Deniq; ad regendos homines, non opus eſſet tam multis, & tam uarijs legibus, cum ad perfectam innocentiam Dei lex una ſufficeret, neq; carceribus, neq; gladijs præſidium, neq; terrore pœnarum, cū præceptorum cœleſtium ſalubritas humanis pectoribus infuſa, ultro ad iuſtitiæ opera homines erudiret. Nunc autem mali homines ſunt ignorantia recti, ac boni, quod quidem Cicero uidit. Diſputans enim de legibus, Sicut una, inquit, eademq; natura mundus omnibus partibus inter ſe congruentibus cohæret, ac nititur, ſic omnes homines inter ſe natura confuſi, prauitate diſſentiunt, nec ſe intelligunt eſſe conſanguineos, & ſubiectos omnes ſub unam, eandemq; tutelam, quod ſi teneretur, Deorum profecto uita homines uiuerent. Vniuerſa igitur mala, quibus humanum genus ſeipſum inuicem conficit, iniuſtus, atq; impius Deorum cultus induxit. Nec enim poterant retinere pietatem, qui communem omnium patrem Deum, tanquam prodigi, ac rebelles liberi abnegaſſent.

Quod iniqui iuſtitiam, quam ſibi abeſſe ſentiunt, omnibus abeſſe putant, & in eos, qui iuſtiores, & innocentiſſimi ſunt, atrocius ſæuiunt .i. in ſeruos Chriſti, menſuram patrum implentes, qui caput omnium iuſtorum Chriſtum occiderunt, eo quod diſſimilitudo uitæ criminoſæ ſitiat ſanguinem innocentium.

Caput IX.

Onnunquã tamen ſentiunt, ſe malos eſſe, & ueterum ſeculorum ſtatum laudant, & de moribus ſuis, meritisq; coniectant, abeſſe iuſtitiam, quam obuerſantem oculis ſuis non tantum non ſuſcipiunt, nec agnoſcunt, uerumetiam uiolenter oderunt, & perſequuntur, & exterminare contendunt. Fingamus hanc interim non eſſe iuſtitiam, quam nos ſequimur, quomodo, ſi illa uenerit, quam uerá putant, eam recipient, qui laniant, & occidunt eos, quos et ipſi fatentur imitatores eſſe iuſtorum, quia bona operãtur, & iuſta, cum ſi tantummodo malos occiderent, digni eſſent, ad quos iuſtitia non ueniret, cui nulla fuit alia cauſa linquẽdi terram, quàm humani cruoris effuſio. Quanto magis, cum pios interficiant, & ipſos iuſtitiæ ſectatores pro hoſtibus ducant, immo uero plus quàm pro hoſtibus, quibus utiq; cum animas eorum, et opes, & liberos ferro, & igni appetant, tamen parcitur uictis, & eſt locus inter arma clementiæ. Aut ſi adeo ſæuire placuit, nihil plus in eos fit, quàm ut occidantur, uel in ſeruitutem adducantur. Hoc uero inenarrabile eſt, quod fit aduerſus eos, qui maleficere neſciunt. Et nulli nocentiores habentur, quàm qui ſunt ex omnibus innocentes. Audent igitur homines improbiſſimi iuſti-

tiæ facere mentionem, qui feras immanitate uincunt, qui placidiſſimum Dei gregem uaſtant, ceu lupi rapaces atra in nebula, quos improba uentris Exegit cæcos rabies. Verum hos non uentris, ſed cordis rabies efferauit, nec atra nebula, ſed aperta prædatione craſſantur, nec unquam conſcientia ſcelerum reuocat, ne ſanctum, ac pium nomen iuſtitiæ ore illo uiolent, quod cruore innocentium, tanquam rictus beſtiarum madent. Huius tanti, & tam pertinacis odij quam potiſſimum cauſam eſſe dicimus? Vtrum'ne ueritas odium pariat, ut ait poeta quaſi diuino ſpiritu inſtructus, an erubeſcunt coràm iuſtis, & bonis eſſe nequam, an potius utrunq;? Nam & ueritas ideo ſemper inuiſa eſt, quod is, qui peccat, uult habere liberum peccandi locum, nec aliter ſe putat male factorum uoluptate ſecurius perfrui poſſe, quaſi nemo ſit, cui delicta non placeant. Ergo tanquam ſcelerum, & malitiæ ſuæ teſtes extirpare funditus nituntur, et tollere, grauesq; ſibi putant, tanquam uita eorum coarguatur. Cur enim ſint aliqui intempeſtiue boni, qui corruptis moribus publicis, conuitium bene uiuendo faciant, cur non omnes ſint æque mali, rapaces, impudici, adulteri, periuri, cupidi, fraudulenti? quin potius auferantur, quos coràm male uiuere pudet, qui peccantium frontem, & ſi non uerbis, quia tacent, tamen ipſo genere uitæ diſſimili feriunt? & uerberant. Caſtigare enim uidetur quicunq; diſſentit. Nec eſt magnopere mirandũ, ſi aduerſus homines iſta fiunt, cum aduerſus ipſum Deum propter eandem cauſam inſurrexerit etiam populus in ſpe conſtitutus, nec Dei neſcius, ſequiturq; iuſtos eadem ne-

ceſſitas, quæ ipſum iuſtitiæ uiolauit authorē. Vexant ergo, & exquiſitis pœnarum generibus excruciant, parumq; habent interficere, quos oderunt, niſi etiam crudelitas corporibus illudat. Siqui autem doloris, uel mortis metu, uel ſuapte perfidia cœleſte ſacramentum deſeruerint, et ad funeſta ſacrificia conſenſerint, eos laudant, & honoribus mactant, ut eorum exemplo cæteros illiciant. Qui autem magni exiſtimauerint fidem, cultoresq; ſe Dei non abnegauerint, in eos uero totis carnificinæ ſuæ uiribus, ueluti ſanguinem ſitiant, incumbunt, & deſperatos uocant, quia corpori ſuo minime parcunt, quaſi quicquam deſperatius eſſe poſſit, quàm torquere, ac dilaniare eum, quem ſcias innocentem. Adeo uero nec pudor ullus apud eos ſupereſt, à quibus abeſt omnis humanitas, & detorquent in homines iuſtos conuitia ſibi congruentia. Impios .n. uocant ipſi .ſ. pij, & ab humano ſanguine abhorrentes, cū ſi et actus ſuos conſyderent, & illorum, quos tanquam impios damnant, iam intelligant, quàm mendaces ſint, & ijs omnibus, quæ aduerſus bonos aut dicunt, aut faciunt, digniores. Non enim de noſtro, ſed de illorum numero ſemper exiſtunt, qui uias obſideant armati, maria prædentur, uel ſi palàm graſſari non licuit, uenena clàm temperent, qui uxores necent, ut dotes earum lucrentur, aut maritos, ut adulteris nubant, qui natos ex ſe pueros aut ſtrangulent, aut ſi nimium pij fuerint, exponant, qui libidines inceſtas, nec à filia, nec à ſorore, nec à matre, nec à ſacerdote contineant, qui aduerſus ciues ſuos, patriamq; coniurent, qui neq; eculeum timeant, qui deniq; ſacrilegia committant, & Deo-

rum, quos colunt, templa diſpolient, & ut quæ leuia ſunt, atq; inuſitata dicamus, qui hæreditates captent, teſtamenta ſupponant, iuſtos hæredes uel auferant, uel excludant, q corpora ſua libidinibus proſtituant, qui deniq; immemores, quod nati ſunt, cū fœminis patientia certent, qui ſanctiſſimam quoque corporis ſui partem contra fas omne polluant, & profanent, qui uirilia ſua ferro metant, & quod eſt ſceleratius, ut ſint religionis antiſtites, qui nec uitæ quidem ſuæ parcant, ſed extinguendas publicæ animas uendant, qui ſi iudices ſedeant, aut immeritos perdant mercede corrupti, aut noxios impune dimittant, qui cœlum quoq; ipſum ueneficijs appetant, tanquam eorum malitiam terra non capiat. Hæc inquam, & his plura ſcelera utique ab iis fiunt, qui Deos colunt. Quis inter hæc tot, & tanta iuſtitiæ locus eſt? Et ego de multis pauca collegi, non ut arguerem, ſed ut oſtenderem. Qui uolent ſcire omnia, Senecæ libros in manu ſumant, q morum, uitiorumq; publicorum et deſcriptor uerißimus, & accuſator acerrimus fuit. Sed & Lucilius tenebroſam iſtam uitam circunſcripte, breuiterq; depinxit his uerſibus.

Nunc uero à mane ad noctem feſto, atq; profeſto,
Totus item pariterq; dies, populusq;, patresq;
Iactare, inde foro omnes, & decedere nuſquam.
Vni ſe, atq; eidem ſtudio omnes dedere, & arti,
Verba dare, ut caute poſſint pugnare, doloſe
Blanditia certare, bonum ſimulare uirum ſe,
Inſidias facere, ut ſi hoſtes ſint omnibus omnes.

Noſtro autem populo quid horum poteſt obiici, cuius

omnis religio eſt, ſine ſcelere, ac ſine macula uiuere? Cum igitur uideant ſe, ac ſuos, ea, quæ diximus, gere re, noſtros autem nihil aliud operari, niſi æquum, & bonum, poterant (ſiquid ſaperent) ex hoc intelligere, & illos, qui bonum faciunt, pios eſſe, & ſe impios, q nefanda committunt. neq; enim fieri poteſt, ut qui in omnibus uitæ ſuæ actibus non errant, in ipſa ſumma errent, hoc eſt in religione, quæ rerum omnium caput eſt. Impietas enim ſuſcepta in eo, quod eſt ſummum, per cætera uniuerſa ſequeretur, eoq; fieri non poteſt, ut ipſi, qui errant in omni uita, non etiam in religione fallantur, quoniam pietas in ſummo regulam tenēs, tenorem ſuum ſeruat in cæteris. Ita fit in utraq; parte de conditione rerum, quæ geruntur, qualis ſit ſumma ipſa noſcatur.

De impia iniquorum, qui Deum neſciunt, pietate. Et quid, & ubi ſit uera pietas, quam Deorum cultores aſſequi nequeunt propter ſubiectas cauſas.

Caput X.

Peræpretium eſt cognoſcere illorum pietatem, ut ex iis, quæ clementer, ac pie faciūt, poſſint intelligi, qualia ſint, quæ ab his cōtra iura pietates geruntur. At ne quem uidear inclementer inceſſere, aliquam mihi perſonam poeticam ſummam, quæ ſit uel maximum pietatis exemplum. Apud Maronem rex ille,

Quo iuſtior alter
Nec pietate fuit, nec bello maior, & armis,
Qui nobis documenta iuſtitiæ protulit,
Vinxerat & poſt terga manus, quos mitteret umbris,

Inferias cæſo ſparſuros ſanguine flammas.

Quid poteſt eſſe hac pietate clementius, q̃ mortuis humanas uictimas immolare, & ignem cruore hominũ tanquam oleo paſcere? Sed fortaſſe hoc non ipſius uitium fuerit, ſed poetæ, qui inſignem pietate uirum inſigni ſcelere fœdauit. Vbi eſt ergo, poeta, illa pietas, quam ſæpiſſime laudas.

Ecce pius Aenæas, Sulmone creatos
Quattuor hic iuuenes, totidem quos educat Vphens,
Viuentes rapit inferias, quos immolet umbris,
Captiuoq; rogi perfundat ſanguine flammas.

Cur ergo dicebat eodẽ ipſo tempore, quo uinctos ipſos homines ad immolationem mittebat, Equidẽ et uiuis concedere uellem, cum quos uiuos habebat in poteſtate, uice pecudum iuberet occidi? Sed hæc (ut dixi) culpa non illius fuit, qui literas fortaſſe non didicerat, ſed tua, qui, cum eſſes eruditus, ignoraſti tamen, quid eſſet pietas, & illud ipſum, quod nefarie, quod deteſtabiliter fecit, pietatis eſſe officium credidiſti, uidelicet ob hoc unum pius uocatur, quia patrem dilexit. Quid quod bonus Aeneas haud aſpernenda precantes trucidauit? adiuratus enim per eundem patrem, & ſpem ſurgentis Iuli, nequaquam pepercit furijs accenſus, & ira. Quiſquam'ne igitur putet hunc aliquid in ſe uirtutis habuiſſe, qui & furore tanquam ſtipula exarſerit, & manium patris, per quem rogabatur, oblitus iram frenare non quiuerit? Nullo igitur modo pius, qui nõ tantum non repugnantes, ſed etiam precantes interemit. Dicet hic aliquis. Quæ igitur, aut ubi, aut qualis eſt pietas? Nimirum apud eos, qui bella neſciunt, qui con

cordiam cum omni ui ſeruant, qui amici ſunt etiam ini
micis, qui omnes homines pro fratribus diligunt, qui
cohibere iram ſciunt, omnemq; animi furorem tranq
la moderatione lenire. Quanta igitur caligo, quanta te
nebrarum, & errorum nubes hominum pectora obdu
xit, qui cum ſe maxime pios putant, tum maxime fiũt
impij. Quanto eni religioſius terrenis iſtis ſimulachris
ſeruiunt, tanto magis ſcelerati aduerſum nomen diui-
nitatis uere exiſtunt. Itaq; pro merito impietatis ſuæ
grauioribus malis ſæpe uexantur, quorum cauſam q͂a
neſciunt, fortunæ culpa omnis aſcribitur, & locum in
uenit Epicuri philoſophia, nihil ad Deos pertinere cen
ſentis, nec gratia eos tangi, nec ira moueri, quia et con
temptores eorum ſæpe uideant beatos, & cultores ſæ
pe miſeros. Quod eo fit, quia cum religioſi uideantur,
& natura boni, nihil tale creduntur mereri, quale ſæ
pe patiuntur. Conſolantur ſe tamen accuſatione for-
tunæ, nec ſentiunt, quod ſi eſſet ulla, cultoribus ſu-
is nunquam noceret. Merito igitur huiuſmodi pietatem
pœna conſequitur, & offenſa diuinitas ſcelere homi-
num praue religioſorum, graui eos infortunio mactat,
qui licet ſanctis moribus uiuant in ſumma fide, atq; in
nocentia, tamen, quia Deos colunt, quorum ritus impi
os, ac profanos Deus uerus odio habet, à iuſtitia, et à
nomine ueræ pietatis alieni ſunt. Nec eſt difficile do-
cere, cur Deorum cultores boni, et iuſti eſſe non poſſint.
Quomodo enim ſanguine abſtinebunt, qui colũt cru
entos Deos Martem, atq; Bellonam? quomodo autem pa
rentibus parcent, qui expulſorem patris ſui Iouem?
aut natis ex ſe infantibus, qui colunt Saturnum? quo-

modo pudicitiam tuebuntur, qui colunt deam nudam, & adulteram, et quaſi apud Deos proſtitutam? quomodo ſe à rapinis, & fraudibus abſtinebunt, qui Mercurij furta nouerunt, docentis non fraudis eſſe decipere, ſed aſtutiæ? Quomodo libidines coercebunt, qui Iouem, Herculem, Liberum, Apollinem, cæterosq; uenerantur, quorum adulteria, & ſtupra in mares, & fœminas non tantum doctis nota ſunt, ſed exprimuntur etiam in theatris, atq; cantantur, ut ſint omnibus notiora? Poſſunt'ne inter hæc iuſti eſſe homines, qui etiá ſi natura ſint boni, ab ipſis tamen dijs erudiantur ad iniuſtitiam? Ad placandum enim Deum, quem colas, iis rebus opus eſt, quibus illum gaudere, ac delectari ſcias. Sic fit, ut uitam colentium Deus pro qualitate nominis ſui formet, quoniam religioſiſſimum eſt cultus imitari.

Quod perſecutores Chriſtianorum non modo beſtiæ fuerint; ſed ipſis beſtijs brutiores, & truciores. Quibus, & quare tormentis martyres afficiant.

Caput XI

Is igitur hominibus, qui Deorum ſuorum moribus congruunt, quia grauis eſt, & acerba iuſtitia eandem impietatem ſuam, qua in cæteris rebus utuntur, aduerſus iuſtos uiolenter exercent. Nec immerito à prophetis beſtiæ nominantur. Præclare itaque M. Tullius. Etenim ſi nemo eſt, inquit, qui mori malit, quàm conuerti in aliquam figurá beſtiæ, quamuis mentem hominis

habiturus, quanto eſt miſerius in hoīs figura, aio eſſe efferatū, mihi qdē tanto uidetur, q̄to eſt præſtabilior animus corpore. Aſpernantur itaq; corpora belluarū, q- bus ſunt ipſi ſæuiores, ſibiq; adeo placent, quod homines ſint nati, quorum nihil niſi liniamenta, & ſummā figuram gerunt. Nam quis Caucaſus, quæ India, quæ Hyrcania tam immanes, tam ſanguinarias beſtias unquam aluit? Quoniam ferarum omnium rabies uſq; ad uentris ſatietatem furit, ſameq; ſedata protinus conquieſcit. Illa eſt uera beſtia, cuius una iuſſione funditur ater ubiq; cruor, crudelis ubiq; luctus, ubiq; pauor, et plurima mortis imago. Nemo huius tantæ belluæ immanitatem poteſt pro merito deſcribere, quæ uno loco recubans tamen per totum orbem dentibus ferreis ſæuit, & non tantum artus hominum diſſipat, ſed & oſſa ipſa comminuit, & in cineres fundit, ne quis extet ſepulturæ locus, quaſi uero id affectent, qui Deum confitentur, ut ad eorum ſepulchra ueniatur, ac nō ut ipſi ad eum perueniant. Quænam illa feritas, quæ rabies, quæ inſania eſt, lucem uiuis, terram mortuis denegaſſe? Dico igitur nihil eſſe miſerius iis hominibus, quos miniſtros furoris alieni, quos ſatellites impiæ iuſſionis neceſſitas aut inuenit, aut fecit. Non enim honor ille, aut prouectio dignitatis fuit, ſed hominis dānatio ad carnificinam, Dei uero ad pœnam ſempiternam. Quæ autem per totum orbem ſinguli geſſerint enarrare impoſſibile eſt. Quis enim uoluminum numerus capiet tam infinita, tam uaria genera crudelitatis? Accepta enim poteſtate pro ſuis moribus quiſq; ſæuit. Alij præ nimia timiditate plus auſi ſunt, quàm iubebantur. Alij

ſuo proprio aduerſum iuſtos odio, quidã naturali mentis feritate, nonnulli ut placerent, et hoc officio uiam ſibi ad altiora munirent, alij ad occidendum præcipites extiterunt, ſicut unus in Phrygia, qui uniuerſum populum, cum ipſo pariter conuenticulo concremauit. Sed hic quanto ſæuior, tanto clementior inuenitur. Illud uero peſſimum genus eſt, cui clementiæ ſpecies falſa blanditur, ille ſæuior, ille grauior eſt carnifex, qui neminem ſtatuit occidere. Itaq; dici non poteſt, huiuſmodi iudices quanta, & quàm grauia tormentorum genera excogitauerint, ut ad effectum propoſiti ſui peruenirent. Hæc autem non tantum ideo faciunt, ut gloriari poſſint, nullum ſe innocentium peremiſſe (nam et ipſe audiui aliquos gloriantes, quia adminiſtratio ſua in hac parte fuerit incruenta) ſed inuidiæ cauſa, ne aut ipſi uincantur, aut illi uirtutis ſuæ gloriam conſequantur. Itaq; in excogitandis pœnarũ generibus nihil aliud quàm uictoriam excogitant. Sciunt enim certamen illud eſſe, & pugnam. Vidi ego in Bithynia præſidem gaudio mirabiliter elatum, tanquam Barbarorum gentem aliquam ſubegiſſet, quod unus, qui per biennium magna uirtute reſtiterat, poſtremo cedere uiſus eſt. Contendunt igitur, ut uincant, & exquiſitos dolores corporibus immittunt, & nihil aliud euitant, quàm ut ne torti moriantur. Quaſi uero mors tantum nos beatos faciat, ac etiam non tormenta, quanto fuerint grauiora, tanto maiorem uirtutis gloriam pariant. Illi autem pertinaci ſtultitia iubent curam tortis diligenter adhiberi, ut ad alios cruciatus membra renouentur, & reparetur nouus ſanguis ad pœnam. Quid tam pium,

tum beneficum, tam humanum fieri poteſt? non curaſ ſent tam ſolicite quos amarent. Hæc eſt Deorũ diſci plina. Ad hæc opera cultores ſuos erudiunt, hæc ſa cra deſyderant. Quin etiã ſceleratiſſimi homicidæ contra pios impia iura condiderunt, nam & conſtitu tiones ſacrilegæ, et diſputationes iurisperitorum legũ tur iniuſtæ. Domitius de officio proconſulis libro ſe ptimo, reſcripta principum nefaria collegit, ut doce ret quibus pœnis affici oporteret eos, qui ſe cultores Dei confiterentur.

Quomodo ipſi carnificibus grati facti ſunt, qui diligunt inimicos. Et ꝙ expetibilius eſt eſſe bonum, et malum putari, quàm malum eſſe, & uideri bonum.

Caput XII.

Quid ijs facias, qui ius uocãt carnificinas ue terum tyrannorum aduerſus inocentes ra bide ſæuiẽtium? Et cum ſint iniuſtitiæ, cru delitatisq; doctores, iuſtos eſſe ſe tamen, ac prudentes uideri uolunt, cæci, & hebetes, ac rerum, & ueritatis ignari. Adeóne uobis ò perditæ mentes iuiſa iuſtitia eſt, ut eã ſummis ſceleribus adæquetis? Adeóne apũ uos perit inocentia, ut ne morte quidem ſimplici di gnam iudicetis? Sed ſupra omnia facinora habeatur, nullum facinus admittere, pectusq; purũ ab omni ſce leris contagione præſtare. Et quoniã cõmuniter cum Deorum cultoribus loquimur, liceat per uos bene face re nobiſcum. Hæc eſt enim lex noſtra, hoc opus, hæc religio. Si uobis ſapientes uidemur, imitamini. Si ſtul ti, contẽnite, aut etiam ridete, ſi libet. nobis enim ſtul

titia noſtra prodeſt. Quid laceratis? quid affligitis? non inuidemus ſapientiæ ueſtræ. Hanc ſtultitiá malumus, hanc amplectimur. Hoc nobis credimus expedire, ut uos diligamus, & in uos ipſos, qui odiſtis, omnia conferamus. Eſt apud Ciceronem non abhorrés a'uero locus in ea diſputatione, quæ habetur a' Furio contra iuſtitiá. Quæro, inquit, ſi duo ſint, quorum alter optimus uir, æquiſſimus ſumma iuſtitia, ſingulari fide, alter inſigni ſcelere, & audacia, & ſi in eo ſit errore ciuitas, ut bonum illum uirum, ſceleratum facinoroſum, nefarium putet, contra autem, qui ſit improbiſſimus, exiſtimetur eſſe ſumma probitate, ac fide, proq; hac opinione omnium ciuium bonus ille uir uexetur, rapiatur, manus ei deniq; auferantur, effodiantur oculi, damnetur, uinciatur, uratur, exterminetur, egeat, poſtremo iure etiam optimo omnibus miſerrimus eſſe uideatur. Contra autem ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur, omnes ad eum honores, omnia imperia, omnes opes, omnes deniq; copiæ conferantur, uir deniq; optimus omnium æſtimatione, & digniſſimus omni fortuna iudicetur. Quis tandem erit tam demens, qui dubitet utrum ſe eſſe malit? Profecto quaſi diuinaret, quæ nobis mala, et quomodo uentura eſſent propter iuſtitiam, hoc poſuit exẽplum. Hæc enim populus noſter patitur omnia, errantium prauitate. Ecce in eo eſt errore ciuitas, uel potius orbis ipſe totus, ut bonos, & iuſtos uiros tanquam malos, & impios perſequatur, excruciet, damnet, occidat. Nam ꝙ ait neminem eſſe tam dementem, qui dubitet utrum ſe eſſe malit, Ille quidem,

ut is, qui contra iuſtitiam diſſerebat, hoc ſenſit, malo ſapientem malum eſſe cum bona æſtimatione, quàm bonum cum mala. A' nobis autem abſit hæc amentia, ut falſum uero anteponamus. An boni noſtri qualitas ex populi potius pendebit erroribus, quàm ex conſcientia noſtra, & iudicio Dei? Aut aliqua nos felicitas illiciet unquam, ut non potius ueram bonitatem, cũ omni malo, quàm falſam, cum omni proſperitate malimus? Sua ſibi habeant regna reges, ſuas diuitias diuites (ut loquitur Plautus) ſuam uero prudentiam prudentes, relinquant nobis ſtultitiam noſtram, quam uel ex hoc apparet eſſe ſapientiam, quod eam nobis inuident. Quis nam ſtulto inuideat, niſi q ipſe ſit ſtultiſſimus? Illi autem non adeo ſunt ſtulti, ut ſtultis inuideant, ſed ex eo, quod accurate, quod ſolicite perſequuntur, ſtultos non eſſe concedunt, cur enim tam crudeliter ſæuiunt, niſi qa metuunt, ne in dies inualeſcente iuſtitia, cum Dijs ſuis, quos Narinoſos appellant, qđ odoribus thuris colantur, narinoſis relinquantur. ſi ergo cultores Deorum ſapientes ſunt, nos ſtulti, quid metuunt, ne ſapientes illiciantur a' ſtultis?

Quod ex eo patet iuſtitia chriſtianæ religiõis, et ueritas fidei, ꝙ de cultoribus Deorum creſcit eccleſia, ſed de eccleſia, nec minis, nec tormentis compelli poſſint ad cultum Deorum, licet quidam ſacrificaſſe ex infirmitate legantur inuiti, qui tamen poſtea per pœnitentiã in quo Nouatiani confutantur, ſurrexerunt fortiores. Et quod patientia martyrũ ſolidiſſimum eſt chriſtianæ religionis fundamentum. Cap. XIII.

CVm autem noſter numerus ſemper de Deorum cultoribus augeatur, nunquam uero, ne in ipſa quidem perſecutione minuatur (quoniam peccare homines, & inqnari ſacrificio poſſunt, auerti autem à Deo non poſſunt). (Valet enim ui ſua ueritas.) Quis eſt tam excors, tamq; cæcus, qui non uideat, quæ in utraq; ſit parte ſapientia? Sed illi malitia, & furore cæcantur, ne uideant, ſtultosq; arbitrantur eſſe, qui cum habeant in ſua poteſtate ſupplicia uitare, cruciari tamen, et mori malunt, cum poſſint ex eo ipſo prouidere non eſſe ſtultitiam, in quam tantæ hominum millia per orbem totum una, & pari mente conſentiunt. Si enim fœminæ ſexus infirmitate labuntur (nam interdum iſti muliebrem, & anilem ſuperſtitionem uocant) uiri certe ſapiunt. Si pueri, ſi adoleſcentes improuidi ſunt per ætatem, maturi certe, ac ſenes habent ſtabile iudicium. Si una ciuitas deſipit, cæteræ utiq; innumerabiles ſtultæ eſſe non poſſunt. Si una prouincia, una natio prouidentia caret, cæteras omnes habere intelligentiam recti neceſſe eſt. Cum uero ab ortu ſolis uſq; ad occaſum lex diuina ſuſcepta ſit, & omnis ſexus, omnis ætas, & gens, & regio unis, ac paribus animis Deo ſeruiant, eadem ſit ubiq; patientia, idem contemptus mortis, intelligere debuerant, aliquid in ea re eſſe rationis, quod nō ſine cauſa uſq; ad mortem defendatur, aliquid fundamenti, ac ſoliditatis, quod eam religionem non tantum iniurijs, ac uexatione non ſoluat, ſed augeat ſemper, & faciat firmiorē. Nā et in hoc quoq; illorū malitia conuincitur, qui euertiſſe ſe funditus religionē dei opinātur, ſi ho

mines inquinauerint, cum & Deo ſatisfacere liceat, et nullus ſit tam malus Dei cultor, quin data facultate ad placandum Deum reuertatur, & quidem deuotione maiori. Peccati enim conſcientia, & metus pœnæ religioſiorem facit, & ſemper multo firmior eſt fides, quam reponit, pœnitentia. Si ergo ipſi, cum Deos arbitrantur ſibi iratos, tum donis, & ſacrificijs, & odoribus placare eos credunt, quid eſt tandem, ꝙ Deum noſtrum tam immitem, tam implacabilem putent, ut uideatur is iam Chriſtianus eſſe non poſſe, qui Dijs eorum coactus, inuitusq; libauerit? niſi forte contaminatos ſemel putant animos tranſlaturos, ut ſua ſponte facere incipiant, quod per tormenta fecerunt. Quis, id officium libens ſubeat, quod ab iniuria cœpit? Quis cum uideat laterum ſuorum cicatrices, non magis oderit deos, propter quos æterna pœnarum inſignia, & impreſſas uiſceribus ſuis notas geſtet, ita fit ut data diuinitus pace, & qui fuerunt uniuerſi redeant, & alius propter miraculum uirtutis nouus populus accedat. Nam cum uideat uulgus dilacerari homines uarijs tormentorum generibus, & inter fatigatos carnifices inuictam tenere patientiã, exiſtimant, id quod res eſt, nec conſenſum tam multorum, nec perſeuerantiam morientium uanam eſſe, nec ipſam patientiam ſine Deo cruciatus tantos poſſe ſuperare. Latrones, & robuſti corporis uiri eiuſmodi lacerationes perferre nequeunt, exclamant, & gemitus edunt. Vincuntur enim dolore, quia deeſt illis inſpirata patientia. Noſtri autem (ut de uiris taceam) pueri, & mulierculæ tortores ſuos tacite uincunt, & exprime-

re illis gemitum nec ignis poteſt. Eant Romani, & Mutio glorientur, & Regulo. Quorum alter necandum ſe hoſtibus tradidit, quod captiuum puduit uiuere, Alter ab hoſtibus deprehenſus, cum uideret ſe mortem uitare non poſſe, manum foco iniecit, ut pro facinore ſuo ſatisfaceret hoſti, quem uoluit occidere, eaq; pœna ueniam, quam non meruerat, accepit. Ecce ſexus fœmineus, & fragilis ætas dilacerari ſe toto corpore utiq; perpetitur, non neceſſitate, quia licet uitare, ſi uellent, ſed uoluntate, quia confidunt in Deo.

De uera uirtute chriſtianorũ, qui in culmine patientiæ conſtituti philoſophos laudatores patientiæ antecedunt, uirtute patiẽdi. Et quod uanum, & ſtultum eſt imaginatam terram, ut Deum colere. Cap. XIIII

Sed hæc eſt uera uirtus, quam philoſophi quoq; gloriabundi non re, ſed uerbis inanibus iactant, diſſerentes nihil eſſe tam cõgruens uiri ſapientis grauitati, atq; conſtantiæ, quàm nullis terroribus de ſententia, & propoſito poſſe depelli, ſed tanti eſſe cruciari, & mori, ne fidem prodat, ne ab officio diſcedat, ne metu mortis, aut dolore acerbo ſubactus aliquid faciat iniuſtum. niſi forte delirare illi uidetur Flaccus in lyricis, cum dicit.

Iuſtum, & tenacem propoſiti uirum,
Non ciuium ardor praua iubentium,
Non uultus inſtantis tyranni
Mente quatit ſolida.

Quo nihil uerius dici poteſt, ſi hoc ad eos referatur, qui nullos cru-

ciatus, nullam mortem recuſant, ne à fide, iuſtitiaq́; declinent, qui non tyrannicas iuſſiones, non præſidium gladios tremunt, quo minus uerum, & ſolidam libertatem conſtanti mente defendant, quæ in hoc ſolo tuenda ſapientia eſt. Quis enim tam inſolens, tam elatus eſt, qui me uetet oculos in cœlum tollere? quis imponat mihi neceſſitatem uel colendi quod nolim, uel quod uelim non colendi? Quid nobis iam ulterius relinquetur, ſi etiam hoc, quod uoluntate fieri oportet, libido extorqueat aliena? nemo iſtud efficiet, ſiquid nobis ad contemnendam mortem, doloremq́; uirtutis eſt. Quam conſtantiã ſi tenemus, cur ſtulti iudicamur, facientes ea, quæ philoſophi laudant? Recte igitur Seneca incongruentiam hominibus obiectans ait. Sũma uirtus illis uidetur magnus animus. Et idẽ, Eũ, qui cõtemnit mortem, pro furioſo habent, quod eſt utiq; ſummæ peruerſitatis. Sed ij uanarum religionum cultores eadẽ ſtultitia id obijciunt, quia uerum Deum non intelligunt, quos Sibylla Erythæa κωφοὺς καὶ ἀνοήτους uocat, ſurdos ſcilicet, & excordes, qui nec audiant diuina, nec ſentiant. Sed terram digitis ſuis imaginatam metuãt, & adorent.

Quare ſapientes habentur pro ſtultis, & quomodo in duabus præcipue uirtutibus, pietate ſcilicet, & æquitate iuſtitia conſtet, & quid pietas ſecundũ Triſmegiſtum, & quid æquitas ſecundum Cic. quarum neutram aſſequi potuerunt Romani, uel græci, nec aliqui, niſi Chriſtiani. Caput XV

Quæ uero cauſa ſit, ut eos, qui ſapiētes ſunt, ſtultos putent, magna ratio eſt, nec enim fruſtra falluntur. Quæ nobis diligenter eſt explicanda, ut errores ſuos tandem (ſi fieri poteſt) agnoſcant. Iuſtitia ſuapte natura ſpeciem quandam ſtultitiæ habet, quod ego & diuinis, et humanis teſtimonijs confirmare poſſum, ſed nihil fortaſſe apud iſtos agemus, niſi iſtos de ſuis doceamus authoribus, non poſſe iuſtum quēquam eſſe, quod eſt coniunctum cum uera ſapientia, niſi ſtultus eſſe uideatur. Carneades academicæ ſectæ philoſophus, cuius in diſſerendo quæ uis fuerit, quæ eloquentia, quod acumē, q neſcit, is ex prædicatione Ciceronis ītelliget, aut Lucilij, apud quem diſſerens Neptunus de re difficillima, oſtendit non poſſe id explicari, nec ſi Carneadem ipſum orcus remittat. Is, cum legatus ab Atheníenſibus Romam miſſus eſſet, diſputauit de iuſtitia copioſe, audiente Galba, & Catone cenſoribus, maximis tunc oratoribus. Sed diſputationem ſuam poſtridie contraria diſputatione ſubuertit, & iuſtitiam, quam pridie laudauerat, ſuſtulit, non quidem philoſophi grauitate, cuius firma, & ſtabilis debet eſſe ſententia, ſed quaſi oratorio exercitij genere in utrãq; partem diſſerendi. Quod ille facere ſolebat, ut alios quodlibet aſſerentes poſſet refutare. Eam diſputationem, qua iuſtitia ſubuertitur apud Cicer. L. Furius recordatur. Credo quoniam de Rep. diſſerebat, ut defenſionem laudationemq; eius induceret, ſine qua putabat regi non poſſe Remp. Carneades autem, ut Ariſtotelem refelleret, ac Platonem,

iuſtitiæ patronos, prima illa diſputatione collegit ea omnia, quæ pro iuſtitia dicebantur, ut poſſet illa ſicut fecit, euertere. Erat enim facillimum iuſtitiam radices non habentem labefactari, ut diceret inaniter laborari, quia tum nulla in terra fuit, ut quid eſſet, aut qualis à philoſophis cerneretur, atq; utinam tot, ac tales uiri quantum eloquentiæ, quantum animi, tantum etiam ſcientiæ ad implendam defenſionem ſummæ uirtutis habuiſſent, cuius origo in religione, ratio in æquitate eſt. Sed ij, qui primam illam partem neſcierunt, ne ſecundam quidem tenere potuerũt. Volo autem prius circunſcripte, ac breuiter quid ſit oſtendere, ut intelligatur philoſophos ignoraſſe iuſtitiam, nec id, quod minime nouerant, potuiſſe defendere. Iuſtitia quamuis omnes ſimul uirtutes amplectatur, tamen duæ ſunt omnium principales, quæ ab illa diuelli, ſeparariq; non poſſunt, pietas, et æquitas, nam fides, temperantia, probitas, innocentia, integritas, & cæteræ huiuſmodi uel natura, uel inſtitutis parentum poſſunt ineſſe ijſdem hominibus, qui iuſtitiam neſciunt, ſicuti ſemper fuerunt nam Romani ueteres, qui iuſtitia gloriari ſolebant, ijs utiq; uirtutibus gloriabantur, quæ (ut dixi) proficiſci à iuſtitia poſſunt, & ab ipſo fonte ſecerni. Pietas uero, & æquitas quaſi uenæ ſunt eius. his enim duobus fontibus conſtat tota iuſtitia. Sed caput eius, & origo in illo primo eſt, in ſecundo uis omnis, ac ratio. Pietas autem nihil aliud eſt quàm Dei notio, ſicut Triſmegiſtus ueriſſime definiuit, ut alio loco diximus. Si ergo pietas eſt cognoſcere Deum, cuius cognitionis ſumma eſt, ut eum

colas, ignorat utiq; iuſtitiam, qui religionem Dei non tenet. Quomodo enim poteſt eam ipſam noſſe, qui unde oriatur ignorat? Plato quidem multa de uno deo locutus eſt, à quo ait conſtitutum eſſe mundum, ſed nihil de religione, ſomniauerat enim Deum, non cognouerat. quod ſi iuſtitiæ defenſionem uel ipſe, uel quilibet alius implere uoluiſſet, in primis religiones Deorum euertere debuit, quia contrariæ ſunt pietati. Quod quidem Socrates quia facere tentauit, in carcerem coniectus eſt, ut iam tunc appareret, quid eſſet futurum ijs hominibus, qui iuſtitiam ueram defendere, Deoq; ſingulari ſeruire cœpiſſent. Altera igitur iuſtitiæ pars eſt æquitas, æquitatem non dico utiq; bene iudicandi, quod ipſum laudabile eſt in homine iuſto, ſed ſe cum cæteris coæquandi, quam Cic. æqualitatem uocat. Deus enim, qui homines generat, & inſpirat, omnes æquos, id eſt pares eſſe uoluit. Eandem conditionem uiuendi omnibus poſuit, omnes ad ſapientiam genuit, omnibus immortalitatem ſpopondit. Nemo beneficijs eius cœleſtibus ſegregatur. Nam ſicut omnibus unicum ſuum lumen æqualiter diuidit, emittit omnibus fontes, uictum ſumminiſtrat, quietem ſomni dulciſſimam tribuit, ſic omnibus æquitatem, uirtutemq; largitur. Nemo apud eum ſeruus eſt, nemo dominus. Si enim cunctis idem pater eſt, æquo iure omnes liberi ſumus. Nemo Deo pauper eſt, niſi qui iuſtitia indiget, nemo diues, niſi qui uirtutibus plenus eſt, nemo denique egregius, niſi qui bonus, & innocens fuerit, nemo clariſſimus, niſi qui opera miſericordiæ largiter fecerit. Nemo perfectiſſimus, niſi qui omnes gradus

uirtutis impleuerit. Quare neq; Romani, neq; græci iuſtitiam tenere potuerunt, quia diſpares multis gradibus homines habuerunt, à pauperibus ad diuites, ab humilibus ad potentes, à priuatis deniq; uſq; ad regum ſublimiſſimas poteſtates. Vbi enim non ſunt uniuerſi pares, æquitas non eſt, et excludit inæqualitas ipſa iuſtitiam, cuius uis omnis in eo eſt, ut pares faciat eos, qui ad huius uitæ conditionẽ pari ſorte uenerunt.

De æquitate Chriſtianorum, quam philoſophi nõ habentes nec inuenire, nec defendere potuerunt.
Caput XVI.

d *Vobus igitur illis iuſtitiæ fontibus imutatis, omnis uirtus, & omnis ueritas tollitur, & ipſa iuſtitia remigrat in cœlum. Ideo non eſt uerum illud bonum à philoſophis repertum, quia ignorabant, uel unde oriretur, uel quid efficeret, quod nullis alijs, præterquam noſtro populo reuelatum eſt. Dicet aliquis. Non'ne ſunt apud nos alij pauperes, alij diuites, alij ſerui, alij domini, non'ne aliquid inter ſingulos intereſt? Nihil, nec alia cauſa eſt, cur nobis inuicem fratrum nomen impertiamur, niſi quia pares eſſe nos credimus, nam cum omnia humana non corpore, ſed ſpiritu metiamur, tametſi corporum ſit diuerſa conditio, nobis tamen ſerui non ſunt, ſed eos & habemus, & dicimus ſpiritu fratres, religione conſeruos. Diuitiæ quoq; non faciunt inſignes, niſi quos poſſunt bonis operibus facere clariores. Diuites ſunt enim non qui diuitias*

habent, ſed qui utuntur illis ad opera iuſtitiæ. Et qui pauperes uidentur, eo tamen diuites ſunt, quia & egent, & concupiſcunt nihil. Cum igitur & liberi ſeruis, & diuites pauperibus, humilitate animi pares ſimus, apud Deum tamen uirtute diſcernimur. Tanto quiſq; ſublimior eſt, quanto iuſtior. Si enim iuſtitia eſt, quaſi parem ſe etiam minoribus facere, quanquam hoc ipſo præcellat, ꝙ ſe inferioribus coæquauit, tamen ſi non tantum quaſi parem, ſed etiam quaſi minorem ſe geſſerit, utiq; multo altiorem dignitatis gradum Deo iudice conſequetur. Nam profecto in hac ſeculari uita quoniam breuia, & caduca ſunt omnia, & præferunt ſe alteris homines, & de dignitate contendunt, quo nihil fœdius, nihil arrogantius, et nihil à ſapientis ratione ſemotius. Rebus enim cœleſtibus contraria ſunt iſta uniuerſa terrena. Sicut enim ſapientia hominum ſumma ſtultitia eſt apud Deũ, ſtultitia autẽ (ut docui) ſumma ſapientia eſt, ſic Deo humilis, & abiectus eſt, qui fuerit conſpicuus, & ſublimis in terra, nam ut taceam, ꝙ hæc præſentia terræ bona, quibus magnus honor tribuitur, uirtuti contraria ſunt, & uigorem mentis eneruant, quæ tandem poteſt firma eſſe nobilitas, quæ opes, quæ potentia, cum poſſit Deus reges quoq; ipſos inferiores infimis facere? Et ideo conſulens nobis Deus, inter diuina præcepta illud præcipue poſuit, Qui ſe extollit humiliabitur, et qui ſe humiliat, exaltabitur. Cuius præcepti ſalubritas docet, ꝙ qui ſe apud homines planum fecerit, humilemq; præbuerit, hic apud Deum præcellens, & inſignis habeatur. Nec enim fal

ſa eſt illa ſententia, quæ apud Euripidem fertur in hunc modum. Quæ hic mala putantur, hæc ſunt in cœlo bona.

Quomodo Carneades & iura pro utilitate ſancita, & ueram in hominibus iuſtitiam, niſi forte ſtultis collegerit, inueniri non poſſe, & ciuilis iuſtitia ſapientiam quidem habeat, ſed iniuſtam. Naturalis autem iuſta ſit utiq;, ſed ſapientiam omnino non habeat.
Caput XVII.

Xpoſui cauſam, cur philoſophi nec inueni-
e re iuſtitiã, nec defendere potuerunt. Nunc redeo ad illud, quod intenderam. Carneades ergo, quoniam erant infirma, quæ à philoſophis aſſerebantur, ſumpſit audaciam refellendi, quia refelli poſſe intellexit. Eius diſputationis ſumma hæc fuit. Iura ſibi homines pro utilitate ſanxiſſe, ſcilicet uaria pro moribus, et apud eoſdem pro temporibus ſæpe mutata, ius autem naturale eſſe nullum. Omnes & homines, & animantes alias ad utilitates ſuas natura ducente ferri, proinde aut nullam eſſe iuſtitiam, aut ſi ſit aliqua, ſummam eſſe ſtultitiam, quoniam ſibi noceret alienis commodis conſulens, et inferebat hæc argumenta, omnibus populis, qui florerent Imperio, & Romanis quoq; ipſis, qui totius orbis potirentur, ſi iuſti uelint eſſe, hoc eſt ſi aliena reſtituant, ad caſas eſſe redeundũ, & in neceſſitate, ac miſerijs iacendum, cum omiſſis cõmunibus ad propria ueniebat. Bonus uir, inqt, ſi habeat ſeruum fugitiuum, uel domũ inſalubrem,

ac peſtilentem, quæ uitia ſolus ſciat, & ideo proſcribat, ut uendat, utrum'ne profitebitur fugitiuum ſeruum, ac peſtilentem domum ſe uendere, an cælabit emptorem? Si profitebitur emptori fugitiuum eſſe, bonus quidem, quia non fallet, ſed tamen ſtultus iudicabitur, quia uel paruo uendet, uel omnino non uendet. Si cælaucrit, erit quidem ſapiens, quia rei conſulet, ſed idem malus, quia fallet. Rurſus, ſi reperiat aliquem, qui aurichalcum ſe putet uendere, cum ſit illud aurum, aut plumbum, cum ſit argentum, tacebit'ne, ut id paruo emat, an id indicabit, ut magno? Stultum plane uidetur emere malle magno. Vnde ítelligi uolebat & eum, qui ſit iuſtus, ac bonus ſtultum eſſe, & eum, qui ſapiens, malum. Et tamen ſine pernicie fieri poſſe, ut ſint homines paupertate contenti. Tranſibat ergo ad maiora, in quibus nemo poteſt ſine periculo uitæ iuſtus eſſe. Dicebat enim, Népe iuſtitia eſt hominem non occidere, alienum prorſus non attingere. Quid ergo iuſtus faciet, ſi forte naufragium fecerit, & aliquis imbecillior uiribus tabulam ceperit, non'ne illum à tabula deturbabit, ut ipſe conſcendat, eaq; nixus euadat? Cum maxime ſit nullus medio mari teſtis, ſi ſapiens eſt, faciet. Ipſi enim pereundum eſt, niſi fecerit. Si autem mori maluerit, q̃ manus inferre alteri, iam uero iuſtus eſt, ſed ſtultus, qui uitæ ſuæ non parcat, dum parcat alienæ. Item ſi acie ſuorum fuſa hoſtes inſequi cœperint, et iuſtus ille nactus fuerit aliquem ſaucium equo inſidentem, ei'ne parcet ut ipſe occidatur, an deijciet ex equo, ut ipſe poſſit hoſtem effugere? Quod ſi fecerit ſapiens, ſed idem ma-

lus. Si non fecerit, iuſtus, ſed idem ſtultus ſit neceſſe eſt. Ita ergo iuſtitiam cum in duas partes diuiſiſſet, alteram ciuilem eſſe dicens, alterã naturalem, utráq; ſubuertit, ꝙ illa ciuilis ſapiẽtia ſit quidem, ſed iuſtitia non ſit. Naturalis autem illa iuſtitia ſit quidem, ſed non ſit ſapiẽtia. Arguta hæc plane', et uenenata ſunt, & quæ M. Tul. non potuerit refellere. Nam cum facit Lælium Furio reſpondentem, pro'q; iuſtitia dicentem, irrefutata hæc tanquam foueam eſt præter greſſus, ut uideatur idem Lælius non naturalem, quæ in ſtultitiæ crimen uenerat, ſed illam ciuilem defendiſſe iuſtitiam, quam Furius ſapientiam quidem eſſe conceſſerat, ſed iniuſtam.

Contra Carneadem, *ꝙ nec ſtultus poteſt eſſe iuſtus, nec ſapiens iniuſtus, & ꝙ inocentibus, & iuſtis* Deus *ſemper optime conſulit, et neceſſaria prouidet, quæ patent ex definitione ſtultitiæ, & ſapientiæ, & quæ ſit cogitatio hominis, &* Dei. Cap. XVIII.

Q Vod ad præſentem diſputationem pertinebat, oſtendi, quomodo iuſtitia ſimilitudinẽ ſtultitiæ gerat, ut appareat non ſine cauſa decipi eos, qui putant noſtræ religionis homines ſtultos eſſe, qui talia uideantur facere, qualia ille propoſuit. Nũc maius à me exigi ſentio, ut oſtendã, quare iuſtitiã Deus ſtultitiæ ſpecie conuolutã ex oculis hominum uoluerit auferre, ſi prius Furio reſpondero, quia parum plene reſpondit Lælius, qui profecto licet ſapiens fuerit (ut uocabatur) patrocinari tamen ueræ iuſtitiæ

ſtitiæ nullo modo poterat, quia caput ipſum, fontem'q; iuſtitiæ non tenebat. Nobis *autem facilior eſt ipſa defenſio, quibus cœleſti beneficio familiaris eſt, ac penitus nota iuſtitia, quiq; illam non nomine, ſed re, nouimus* Nam Plato, & Ariſtoteles *honeſta quidem uoluntate iuſtitiam defendere cupierunt, effeciſſent'q; aliquid, ſi conatus eorum bonus, ſi eloquentiam, ſi uirtutem ingenij, diuinarum quoq; rerum doctrina iuuiſſet.* Itaque *opus illorum inane, atq; inutile iacuit, nec cuiquā hominum perſuadere potuerunt, ut eorum præſcriptio uiueret, quia fundamentum à cœlo diſciplina illa non habuit, noſtrum opus certius ſit neceſſe eſt, quod* Deus *docuit.* Illi *enim depingebant uerbis, & imaginabantur iuſtitiam, quæ in conſpectu non erat, nec præſentibus exemplis confirmare poterant, quæ aſſerebant.* Reſponderi *enim poſſet ab audientibus, non poſſe ita uiui, ſicut illi ſua diſputatione præſcripſerunt, adeo ut nulli adhuc extiterint, qui id genus uitæ ſequerētur.* Nos *autem non uerbis modo, ſed etiam exemplis ex uero petitis uera eſſe, quæ à nobis dicuntur, oſtendamus.* Senſit *igitur* Carneades, *quæ ſit natura iuſtitiæ, niſi ꝙ parum alte proſpexit, ſtultitiam non eſſe, quā quam intelligere mihi uidear, qua mente id fecerit.* Non *enim uere exiſtimauit eum ſtultum eſſe, quia iuſtus eſt, ſed cum ſciret non eſſe, & rationem tamen, cur ita uideretur, non comprehenderet, uoluit oſtendere, latere in abdito ueritatem, ut decretum diſciplinæ ſuæ tueretur, cuius ſumma ſententia eſt, nihil percipi poſſe.* Videamus *ergo utrum'ne iuſtitia fœdus aliquod habere cum ſtultitia poſſit.* Iuſtus, *inquit, ſi aut equum ſaucio, aut*

tabulam naufrago non ademerit, ut ipſe animam ſuam liberet, ſtultus eſt. Primum omnium nego ullo modo fieri poſſe, ut homini, qui quidem uere iuſtus ſit, eiuſmodi caſus ueniat, quia iuſtus neq; cuiquã nato inimicus, nec quicquam omnino appetit alienum. Cur enim nauiget, aut quid petat ex aliena terra, cui ſufficit ſua? Cur autem belligeret, aut ſe alienis furoribus miſceat, in cuius animo pax cum hominibus perpetua uerſetur? Scilicet peregrinis mercibus, aut humano ſanguine delectabitur? qui neq; lucrum ſciat appetere, cui ſufficit uictus, & non modo ipſe cædem facere, ſed intereſſe facientibus, ac ſpectare ducat nefas? Sed omitto iſta, quoniam fieri poteſt, ut uel inuitus ad hæc ſubeunda cogatur. A deo'ne ergo iuſtitiam o' Furi, uel potius o' Carneade, cuius eſt illa omnis ratio, tam inanem, tam ſuperuacuam, tam'q; contemptam Deo putas, ut nihil poſſit, nihilq; habeat in ſeſe, quod ad cuſtodiam ſui ualeat? Sed uidelicet, qui ſacramentum hominis ignorant, ideo'q; ad hanc uitam temporalẽ referunt omnia, quanta ſit uis iuſtitiæ ſcire non poſſunt. Nam & cũ de uirtute diſputant, quamuis intelligant erumnis, ac miſerijs eſſe pleniſſimam, tamen expetendã eſſe aiunt ſua cauſa. Eius enim præmia, quæ ſunt æterna, & immortalia nullo modo uidẽt, ſic rebus omnibus ad hãc præſentem uitam relatis, uirtutem plane' ad ſtultitiam redigunt. Siquidem tantos huius uitæ labores fruſtra, et inaniter ſuſcipit. Sed hæc alio loco plenius, Interim de iuſtitia (ut cœpimus) cuius tanta uis eſt, ut cum oculos in cœlum ſuſtulerit, a' Deo mereatur omnia. Recte igitur Flaccus tantum eſſe dixit innocentiæ uim, ut

ad tutelam ſui non egeat nec armis, nec uiribus, quacunq; iter fecerit,

Integer uitæ, ſceleriſq; purus
Non eget mauri iaculis, nec arcu,
Nec uenenatis grauida ſagittis
Fuſce, pharetra.
Siue per ſyrtes iter æſtuoſas,
Siue facturus per inhoſpitalem
Caucaſum, uel quæ loca fabuloſus
Lambit Hydaſpes.

Non poteſt ergo fieri, quin hominem iuſtum inter diſcrimina tempeſtatum, atq; bellorum, cœleſtis tutela cuſtodiat, ac non etiam, ſi cum parricidis, & nocentibus nauiget, aut malis quoq; parcatur, ut una iuſta, & innocens anima liberetur, aut certe pereuntibus cæteris ſola ſeruetur. ſed concedamus poſſe fieri, quod proponit philoſophus, quid ergo iuſtus faciet, ſi nactus fuerit aut in equo ſaucium, aut in tabula naufragum? nō inuitus confiteor, morietur potius quàm occidet, nec ideo tamen iuſtitia, quod eſt ſingulare hominis bonum, ſtultitiæ nomen accipiet, quid enim melius, quid charius homini eſſe debet, quàm innocentia? quæ utiq; tanto perfectior ſit neceſſe eſt, quanto illam produxeris ad extremum, moriq; malueris, nequid de innocentiæ ratione minuatur. Stultitia eſt, inquit, alienæ animæ parcere cum pernicie ſuæ. Num etiam pro amicitia perire ſtultum iudicabitur? Quid ergo familiares illi Pythagoræ laudantur à uobis, quorum alter ſe tyranno uadem mortis pro altero dedit, alter ad præſtitutum tempus, cum iam ſponſor

eius duceretur, præſentiam ſui fecit, eumq; interuentu ſuo liberauit, quorum uirtus in tanta gloria non habe retur, cum alter pro amico, alter etiam pro fide mori uoluit, ſi ſtulti putarentur. Deniq; ob hanc ipſam uir-tutem tyrannus his gratiam retulit, utrunq; ſeruan-do, & hominis crudeliſſimi natura mutata eſt. Quin-etiam deprecatus eſſe dicitur, ut ſe tertium in amicitiá reciperent, non utiq; tanquam ſtultos, ſed tanquam bo nos, et ſapientes uiros. Itaq; non uideo, quare cum pro amicitia, & fide mori ſumma gloria computetur, non etiam pro innocentia perire ſit homini glorioſum. Ergo ſtultiſſimi ſunt, qui nobis crimini dant mori uel-le pro Deo, cum ipſi eum, qui pro homine uoluit mo-ri, in cœlum ſummis laudibus tollant. Deniq; ut con-cludam diſputationem, non poſſe eundẽ ſtultum eſſe, ac iuſtum, & eundem ſapientem, & iniuſtum, docet ipſa ratio. Qui enim ſtultus eſt, quid ſit bonum, ac iuſtum neſcit, & ideo ſemper peccat. Ducitur enim quaſi captiuus a uitijs, nec reſiſtere ullo modo poteſt, quia caret uirtute, quam neſcit. Iuſtus autem ab omni peccato ſe abſtinet, quod aliter facere non poteſt, quàm ſi habeat recti, prauiq; notitiam. Rectum autem di-ſcernere à prauo quis poteſt niſi ſapiens? Ita fit, ut nũ quam poſſit iuſtus eſſe, qui ſtultus eſt, neque ſapiens, qui fuerit iniuſtus. Quod ſi eſt uериſſimum, manife-ſtum eſt eum, qui aut nafrago tabulam, aut equum ſaucio non ademerit, ſtultum non eſſe, quia hoc fa-cere peccatum eſt, à quo ſe ſapiens abſtinet. Videri tamen & ipſe profiteor, per hominum errorem igno-rantium cuiuſque rei proprietatem. Itaq; omnis hæc

quæſtio non tam argumentis, quàm definitione diſſol uitur. Stultitia igitur eſt in factis, dictiſq; per ignorantiam recti, ac boni erratio. Ergo ſtultus non eſt, qui ne ſibi quidem parcit, dummodo alteri nō noceat, quod eſt malum. Quod quidem nobis & ratio, & ueritas ipſa præſcribit. In omnibus enim uidemus animalibus, quia ſapientia carent, conciliatricem ſui eſſe naturam. Nocent enim alijs, ut ſibi proſint, neſciunt enim, quia malum eſt nocere, Homo uero qui ſcientiam boni, ac mali habet, ſe abſtinet à nocendo, & cum incommodo ſuo, quod animal irrationale facere non poteſt. Et ideo inter ſummas hominum uirtutes innocentia numeratur, quibus rebus apparet ſapientiſſimum eſſe, qui maluit perire, ne noceat, ut id officium, quo à mutis diſcernitur, ſeruet. Nam qui uendentis errorem non redarguit, ut aurum paruo emat, aut qui non profitetur ſeruum fugitiuum, uel peſtilentem ſe domum uēdere, lucro, & commodo ſuo conſulens, non eſt ille ſapiens, ut Carneades uideri uolebat, ſed callidus, et aſtutus. Calliditas, et aſtutia in mutis quoq; aīalibus ſunt, uel cum inſidiantur alijs, & dolo capiunt, ut deuorēt, uel cum inſidias aliorum uario genere deludunt. Sapientia uero in hominem ſolum cadit. Sapientia enim eſt intelligentia uel ad bonum, rectúmq; faciendum, uel abſtinentia dictorum, factorúmq; improborū. Lucro autem nunquam ſapiens ſtudet, quia bona hæc terrena contemnit, nec quenquam falli patitur, quia boni uiri officium eſt errores hominū corrigere, eoſq; in uiam reducere. Siquidem ſocialis hominis eſt, ac beneſica natura, qua ſola cognationem cum Deo habet.

Quod ignoratio immortalitatis, & Dei ueri, prædictorum errorum cauſa eſt, & mortem meretur æternam. Et quod homo non ſit hominis genitor, ſed miniſter generationis. Et quare Deus ueram ſapientiam uoluit ſub ſpecie ſtultitiæ occultari. Cap. XIX.

Sed nimirum hæc cauſa efficit, ut ſtultus eſſe uideatur, q egere, aut mori malit, quàm noceat, uel eripiat aliquid alteri, quod hominem morte deleri putant. Ex eaq; pſuaſione omnes tum uulgi, tum etiam philoſophorum naſcuntur errores. Si enim poſt mortem nihil ſumus, profecto ſtultiſſimi eſt hominis non huic uitæ conſulere, ut ſit quàm diutina, & commodis omnibus plena. Quod qui faciet, a iuſtitiæ regula diſcedat neceſſe eſt. Si autem ſupereſt homini uita melior, & longior, quod et philoſophorum magnorum argumentis, & uatum reſponſis, & prophetarum diuinis uocibus diſcimus, hanc præſentem cum ſuis bonis contemnere ſapientis eſt, cuius omnis iactura immortalitate penſatur. Apud Ciceronem idem ipſe iuſtitiæ defenſor Lælius. Vult, inquit, planè uirtus honorem, nec eſt uirtutis ulla alia merces. Eſt planè, & quidem uirtute digniſſima, quam tu Læli nequaquam poteras ſuſpicari. Nihil enim diuinarum noueras literarum, quam tamen illa (inquit) accipit, facile exigit, non acerbe. Erras uehementer, ſi putas, ab homine præmium ſolui poſſe uirtuti, Cum ipſe alio loco ueriſſime diſſeras, huic uero quas diuitias obijcies? quæ imperia? quæ regna? qui iſta putat humana, ſua bona diuina iudicat. Quis

ergo te ſapientem Læli putet, cum ipſe tibi loquare contraria? Et paulopoſt adimis uirtuti, quæ dediſti. Sed uidelicet ignorantia ueri facit incertam, labantemq́; ſententiam. Deinde quod adiungis? Sed ſi aut ingrati uniuerſi, aut inuidi multi, aut inimici potentes, ſuis uirtutem præmijs ſpoliant. O quàm fragilem, quàm inanem uirtutem induxiſti, ſi ſpoliari poteſt ſuo præmio. Quæ ſi bona ſua diuina iudicas (ut aiebas) qui poſſunt exiſtere tam ingrati, tam inuidi, tam potentes, qui uirtutem ſpoliare ualeant iis bonis, quæ fuerint in eam collata diuinitus? Nec illa ſe, inquit, multis ſolatijs oblectat, maximeq́; ſuo decore ſeipſam ſuſtentat. Quibus ſolatijs, quo decore, cum in crimen ſæpe ueniat, & in pœnam decor ille uertatur. Quid enim ſi (ut Furius dicebat) rapiatur, uexetur, exterminetur, egeat, auferantur ei manus, effodiantur ei oculi, damnetur, uinciatur, uratur, miſeris etiam modis necetur, perdet'ne ſuum præmium uirtus? An potius peribit ipſa? Minime. Sed & mercedem ſuam Deo iudice accipiet, & uiuet, & ſemper uigebit. Quæ ſi tollas, nihil poteſt in uita hominum tam inutile, tam ſtultum uideri eſſe quàm uirtus, cuius naturalis bonitas, & honeſtas docere nos poteſt, animam non eſſe mortalem, diuinumq́; illi à Deo præmium conſtitutum. Sed idcirco uirtutem ipſam Deus ſub perſona ſtultitiæ uoluit eſſe celatam, ut myſterium ueritatis, ac religionis ſuæ eſſet arcanum, ut has religiones, ſapientiamq́; terrenam extollentem ſe altius, ſibiq; multum placentem, uanitatis, erroriſq́; damnaret, ut propoſita denique

difficultate per anguſtiſſimos tramites ad immortalitatis præmium ſublime perduceret. Docui (ut opinor) cur populus noſter apud ſtultos ſtultus habeatur. Nam cruciari, atq; interfici malle, quàm thura tribus digitis comprehenſa in focum iactare, tam ineptum uidetur, quàm in periculo uitæ alterius animam magis curare quàm ſuam. Neſciunt enim quantum ſit nefas adorare alium præter quàm Deum, qui condidit cœlum, ac terram, qui humanum genus finxit, inſpirauit, luce donauit. Quod ſi ſeruorum nequiſſimus habetur, qui dominum ſuum fuga deſerit, iſq; uerberibus, uinculis, ergaſtulo, & cruce, & omni malo digniſſimus iudicatur, & ſi filius eodem modo perditus, atq; impius exiſtimatur, qui patrem ſuum dereliquerit, ne illi obſequatur, ob eamq; cauſam dignus putatur, quod ſit exhæres, & cuius nomen de familia in perpetuum deleatur, quanto magis qui Deum deſerit, in quem duo uocabula domini, & patris æque ueneranda conueniunt? nam ille, qui ſeruum pretio comparat, quid in eum beneficij confert, præter quàm alimenta, quæ illi utilitatis ſuæ gratia ſubminiſtrat? Et qui filium generat, non habet poteſtatem, ut concipiatur, & naſcatur, ut uiuat. Vnde apparet non eſſe illum patrem, ſed tantummodo generandi miniſtrum. Quibus ergo ſupplicijs dignus eſt deſertor eius, qui Dominus uerus, & pater eſt, niſi quæ Deus ipſe conſtituit? qui ſpiritibus iniuſtis æternum parauit ignem, quod ipſe per uates ſuos impijs, ac rebellibus comminatur.

De inſania eorum, qui Deos colunt, & non audent ratione contendere cum fidelibus, & quare ſacramentorum ſuorum ſilentium indicant. Et quod religio per patientiam defendenda eſt, et ratione potius quàm ſæuitia, ferro, uel igne. Et quantum, & in quibus differunt religionis ueræ cultus, & falſæ. Cap. XX.

d *Iſcant igitur & ſuarum, & alienarum interfectores animarum, quàm inexpiabile facinus admittant. Primum quod ſeipſos iugulant perditiſſimis dæmonibus ſeruiendo, quos Deus in æterna ſupplicia damnauit, deinde, quod nec ab alijs Deum coli patiuntur, ſed auertere homines ad mortifera ſacra contendunt, nitunturq́; ſumma diligentia, ne qua ſit anima incolumis in terra, quæ ſaluo ſtatu ſuo ſpectet in cœlum. Quid aliud dicam quàm miſeros, qui prædonum ſuorum inſtigationibus parent, quos Deos eſſe opinantur, quorum neque conditionem, neq; originem, neq; nomina, neq; rationem ſciunt? Sed inhærentes perſuaſioni uulgari libenter errant, et ſtultitiæ ſuæ fauent. A' quibus ſi perſuaſionis eius rationem requiras, nullã poſſint reddere, ſed ad maiorum iudicia confugiunt, quod illi ſapientes fuerint, illi probauerint, illi ſciuerint, quid eſſet optimum, ſéq; ipſos ſenſibus ſpoliant, ratione abdicant, dum alienis erroribus credunt. Sic impliciti rerum ignorantia, nec ſe, nec Deos ſuos norunt. Atq; utinam ſoli errare, ſoli deſipere uellent. Alios etiam in conſortium mali ſui rapiunt, quaſi habituri ſolatium de perditione multorum. Sed hæc ipſa ignorantia efficit, ut in perſequẽ*

dis ſapientibus tam mali ſint. fingunt ſe illis conſulere, illos ad bonam mentem uelle reuocare. Num igitur hoc ſermone, aut aliqua ratione reddita facere nituntur? Minime. ſed ui, atq; tormentis. O' mira, & caeca dementia. in iis putatur mala mens eſſe, qui fidem ſeruare conantur, in carnificibus autem bona? in iis'ne mala mens eſt, qui contra ius humanitatis, contra fas omne lacerantur? An potius in ijs, qui ea faciunt in corporibus innocentum, quae nec ſaeuiſſimi latrones, nec iratiſſimi hoſtes, nec immaniſſimi barbari aliquando fecerunt? Adeo'ne etiam ſibi mentiuntur, ut uiciſſim boni, ac mali nomina transferant, & immutent? Quid ergo non diem noctem uocant, ſolem tenebras? Alioquin eadem impudentia eſt, bonis malorum nomen imponere, ſapientibus ſtultorum, iuſtis impiorum, quinimmo, ſiqua illis fiducia eſt uel in philoſophia, uel in eloquentia, arment ſe, ac refellant haec noſtra, Si poſſunt, congrediantur comminus, & ſingula quaeq; diſcutiant. Decet eos ſuſcipere defenſionem Deorum ſuorum, ne ſi noſtra inualuerint (ut quotidie inualeſcunt) cum delubris ſuis, ac ludibrijs deſerantur. Et quoniam ui nihil poſſunt (augetur enim religio Dei quanto magis premitur) ratione magis, & hortamentis agant. Procedant in medium pontifices, ſeu minores, ſeu maximi flamines, augures, item reges, ſacrificuli, qui'q; ſunt ſacerdotes, & antiſtites religionum. Conuocent nos ad contionem, cohortentur nos ad ſuſcipiendos cultus Deorum, perſuadeant multos eſſe, quorum numine, ac prouidentia regantur omnia, oſtendant origines, & initia ſacrorum, ac deo-

rum, quomodo ſint mortalibus tradita, qui fons, quæ ratio ſit, explicent, proferant, quæ merces in cultu, quæ pœna in contemptu maneat, quare ab hominibus ſe coli uelint, quid illis, ſi beati ſunt, humana pietas conferat. Quæ omnia non aſſeueratione propria (nec enim ualet quicquam mortalis hominis authoritas) ſed diuinis aliquibus teſtimonijs confirment, ſicuti nos facimus. Non eſt opus ui, & iniuria, quia religio cogi non poteſt, uerbis potius quàm uerberibus res agenda eſt, ut ſit uoluntas, diſtringant aciem ingeniorum ſuorum, ſi ratio eorum uera eſt, afferatur, parati ſumus audire, ſi doceant, tacentibus certe nihil credimus, ſicut ne ſæuientibus quidem cedimus. Imitentur nos, aut rationem totius rei exponant. Nos enim non illicimus (ut ipſi obiectant) ſed docemus, probamus, oſtendimus. Itaq; nemo à nobis retinetur inuitus, inutilis eſt enim Deo, qui fide, ac deuotione caret. Et tamen nemo diſcedit ipſa ueritate retinente. Doceant iſti hoc modo, ſiqua illis fiducia ueritatis eſt, loquantur, diſſerant, audeant inquam diſputare nobiſcum alĩ quid eiuſmodi, iam profecto ab aniculis, quas contemnunt, & à pueris noſtratibus error illorum, ac ſtultitia irridebitur. Cum enim ſint peritiſſimi, Deorumq; progeniem, & res geſtas, & imperia, & interitus, & ſepulchra de libris nouerint, ipſosq; ritus, quibus ſunt initiati ex rebus geſtis hominum, uel ex caſibus, uel etiam ex moribus natos ſciant, incredibilis dementia eſt Deos putare, quos fuiſſe mortales negare non audeant, uel ſi tam impudentes fuerint, ut negent, ſuæ illos, ac illorum literæ coarguent,

ipſa deniq; illos ſacrorum initia conuincent. Sciant igitur ex hoc ipſo, quantum interſit inter uerum, & falſum, quando ipſi, qui ſunt eloquentes, perſuadere non poſſunt, imperiti, ac rudes poſſunt, quia res ipſa, & ueritas loquitur. Quid ergo ſæuiunt? ut ſtultitiam ſuam dũ minuere uolunt, augeant? longe diuerſa ſunt carnificina, et pietas, nec pōt aut ueritas cum ui, aut iuſtitia cum crudelitate coniungi. Sed merito non audent de rebus quicquã docere diuinis, ne à noſtris derideantur, & à ſuis deſerantur. Nam forte uulgus, cui ſimplex, incorruptum'q; iudicium eſt, ſi myſteria illa cognoſcat, in memoria mortuorum conſtituta damnabit, aliud'q; uerius, quod colat, quæret. Hinc fida ſilentia ſacris inſtituta ſunt ab hominibus callidis, ut neſciat populus, quid colat. Cum autem nos in eorum doctrinis uerſemur, cur nobis, aut noſtris non credunt, qui utrunque nouimus? aut inuident, quia falſis uera prætulimus? ſed defendẽda ſunt, inquiunt, publice ſuſcepta ſacra. O' quàm inhoneſta uoluntate miſeri errant. Sentiunt enim nihil eſſe in rebus humanis religione præſtantius, eamq; ſumma ui oportere defendi, ſed ut in ipſa religione, ſic in defenſionis genere falluntur. Defendenda enim religio eſt non occidendo, ſed monendo, non ſæuitia, ſed patientia, non ſcelere, ſed fide. illa enim malorum ſunt, hæc bonorum. Et neceſſe quidem eſt bonum in religione uerſari, nõ malum. Nam ſi ſanguine, ſi tormentis, ſi malo religionem defendere uelis, iam non defendetur illa, ſed polluetur, & uiolabitur. Nihil eſt enim tam uolũtarium, quàm religio, in qua ſi animus ſacrificantis auerſus eſt, iam ſublata, iam nulla eſt.

Recta igitur ratio eſt, ut religionem patientia, uel morte defendas, in qua fides conſecrata & ipſi deo grata eſt, & religioni addit authoritatem. Nam ſi is, qui in hac terreſtri militia regi ſuo fidem ſeruat in aliquo egregio facinore, ſi poſtea uixerit, acceptior fit, & charior, ſi perierit, ſummam conſequitur gloriam, quod pro duce ſuo mortē occubuerit, quanto magis imperatori omnium deo fides ſeruanda eſt, qui non tantum uiuentibus, ſed & mortuis præmium poteſt uirtutis exoluere? Igitur dei cultus, quoniam militiæ cœleſtis eſt, deuotionem maximam, fidemq; deſyderat. Quo modo enim deus aut amabit colentem, ſi ipſe non ametur ab eo, aut præſtabit precanti quicquid orauerit, cū ad precandum neque ex animo, neque obſeruanter accedat? Iſti autem, cum ad ſacrificandum ueniunt, nihil intimum, nihil proprium dijs ſuis offerunt, non integritatem mentis, non reuerentiam, non timorem. Peractis itaq; ſacrificiis inanibus, omnē religionem in templo, et cum templo, ſicut inuenerant, relinquunt. nihilq; ſecum ex ea neq; afferunt, neq; referunt. Inde eſt, q̄d eiuſmodi religiones, nec bonos facere poſſunt, neq; firmæ, ac immutabiles eſſe. Traducuntur itaq; ab his homines facile, quia nihil ibi ad uitam, nihil ad ſapientiam, nihil ad fidem diſcitur. Quæ eſt enim ſuperſtitio illorum deorum? quæ uis? quæ diſciplina? quæ origo? quæ ratio? quod fundamentum? quæ ſubſtantia? quò tendit? aut quid pollicetur, ut ab homine poſſit fideliter ſeruari, fortiterq; defendi? In qua nihil aliud uideo, quàm ritum ad ſolos digitos pertinentem. Noſtra uero religio eo firma eſt, & ſolida, & immutabilis,

quia iuſtitia docet, quia nobiſcum ſemper eſt, quia tota in animo colentis eſt, quia mentem ipſam pro ſacrificio habet. illic nihil exigitur aliud, quàm ſanguis pecudum, & fumus, & inepta libatio. Hic bona mens, hic purum pectus, innocens uita. illuc ueniunt ſine delectu adulteræ, impudicæ, lenæ, procaces, et obſcœnæ meretrices. Veniunt gladiatores, latrones, fures, uenefici, & precantur nihil aliud, quàm ut ſcelera impune committant. Quid enim latro ſacrificans, aut gladiator roget, niſi ut occidat? Quid uenenarius, niſi ut fallat? Quid meretrix, niſi ut plurimū peccet? Quid adultera, niſi ut mortem uiri optet, aut ut ſua impudicitia celetur? Quid lena, niſi ut multos bonis exuat? Quid fur, niſi ut plura cōpilet. Hic uero etiam leui, communiq; peccato locus nullus eſt. Et ſiquis ad ſacrificium non integra conſcientia uenerit, audit quæ illi deus comminetur, ille, qui latebras cordis uidet, qui peccatis ſemper infeſtus eſt, & exigit iuſtitiam, qui fidem poſcit. Quis huic malæ menti, aut malæ preci locus eſt? At illi infelices, nec ex ſceleribus ſuis ītelligunt quā malum ſit, quod colunt, quandoquidem flagitijs omnibus inquinati ueniunt ad precandum, & ſe pie ſacrificare opinantur, ſi cutem lauerint. tanquam libidinem intra pectus incluſam ulli amnes abluant, aut ulla maria purificent. Quanto ſatius eſt mentem potius eluere, quæ malis cupiditatibus ſordidatur, et uno uirtutis, ac fidei lauacro uniuerſa uitia depellere. Quod qui fecerit quamlibet inquinatum, ac ſordidū corpus gerat, ſatis purus eſt.

Quod hoſtes ſuos adorat ſtulta gentilitas, quorum cultus non modo chriſtiani, ſed & philoſophi, & domeſtici cultores deorum deſtruunt. Ca. XXI

Isti autem, quia neſciunt, quid, uel quomodo ſit colendum, cæci, & imprudentes in contrarium cadunt. Adorant itaq; hoſtes ſuos, latrones, et interfectores ſuos uictimis placant. Et animas ſuas cum thure ipſo cremandas aris deteſtabilibus imponunt. Iraſcuntur etiam miſeri, quod non ſimiles alij pereant incredibili mentiũ cæcitate. Quid enim uideant, qui ſolem non uident? quaſi uero ſi dij eſſent, indigerent hominum auxilio aduerſus contemptores ſuos, quid ergo nobis iraſcuntur, ſi illi nihil poſſunt, niſi, quod ipſi deos ſuos deſtruunt, de quorum poteſtate diffidunt magis irreligioſi, quàm qui omnino non colunt. Cicero in ſuis legibus, cum caſte ad ſacrificia præciperet accedere, Pietatem, inquit, adhibeto, opes amoueto. qui ſecus faxit, Deus ipſe uindex erit. Recte hoc quidem. Neq; n. fas eſt deſperare de deo, quem ideo colas, quia potentem putes. Nam quomodo uindicare colentis iniuriã poteſt, qui ſuam non poteſt? Libet igitur ex his quærere, cui potiſſimum præſtare ſe putent cogendo inuitos ad ſacrificium. Iis'ne, quos cogunt? at non eſt beneficium, quod ingeritur recuſanti, ſed conſulendum eſt etiam nolentibus, quando quod bonum ſit neſciunt. Cur ergo tam crudeliter uexant, debilitant, cruciant, ſi ſaluos eſſe uolunt? Aut unde pietas tam impia, ut eos miſeris modis aut perdant, aut inutiles faciant, quibus uelint eſſe conſultum? An uero

dijs præſtant?at non eſt ſacrificium, quod exprimitur ab inuito·niſi enim ſponte, atq; ex animo fiat, execratio eſt, cum homines proſcriptione, iniurijs, carcere, tormentis adacti faciunt· Si dij ſunt iſti, qui ſic coluntur, uel propter hoc ſolum colendi non ſunt, quod ſic coli uolunt, digni ſcilicet deteſtatione hominum, quibus cũ lachrymis, cum gemitu, cum ſanguine de membris omnibus fluente libatur· At nos contra, non expetimus, ut deum noſtrum, qui eſt omnium creator, uelit, nolit, colat aliquis inuitus, nec ſi non coluerit, iraſcimur· Confidimus enim maieſtati eius, qui tam contemptum ſui poſſit ulciſci, q̃ ſeruorum ſuorum labores, & iniurias· Et ideo cum tam nefanda perpetimur, ne uerbo quidem reluctamur· Sed deo remittimus ultionem, non ut ij faciunt, qui defenſores ſe eſſe deorum ſuorum uideri uolunt, & ſæuiunt efferate aduerſus non colentes· Ex quo intelligi datur, quàm non ſit bonum deos colere, quoniam bono potius adducendi homines ad bonum fuerant non malo· Sed quia illud malum eſt, etiã officium eius bono caret· At enim puniendi ſunt, qui deſtruunt religiones· Num peius nos deſtruimus, q̃ natio Aegyptiorum, qui turpiſſimas beſtiarum, ac pecudum figuras colunt, quædam etiam pudenda dictu tanquam deos adorant· Num peius quàm ijdem ipſi, qui, cum deos ſe colere dicant, tamen eos publice, turpiterq; derident, de quibus etiam per mimos agi cum riſu, & uoluptate patiuntur· Qualis hæc religio, aut quanta maieſtas putanda eſt, quæ adoratur in templis, illuditur in theatris? Et qui hæc fecerint, non pœnas uiolati numinis pendunt, ſed honorati etiam, laudatiq; diſcedunt·

tiq; diſcedunt. Num peius nos deſtruimus, quàm quidam philoſophi, qui omnino nullos deos eſſe aiunt, ſed oĩa ſua ſpõte eſſe nata, omnia fortuitu fieri, quæ geruntur? Num peius quàm epicurei, qui eſſe quidem deos, ſed curare quicquam negant, neq; iraſci eos, neq; gratia commoueri? Quibus dictis utiq; perſuadent colendos omnino non eſſe. ſiquidem nec colentes reſpiciunt, neq; non colentibus iraſcuntur. Præterea cum contra metus diſſerunt, nihil aliud efficere conantur, quàm ut nemo deos timeat. Et hæc tamen ab hominibus & audiuntur libenter, & diſſeruntur impune.

Quare maligni ſpiritus inſtigent cultores ſuos in perſecutionem fidelium, & quare uera religio uideatur inanis. Caput XXII

Non ergo ideo aduerſus nos inſaniunt, quia dij non coluntur à nobis, à multis enim non colũtur, ſed quia ueritas penes nos eſt, quæ (ut eſt ueriſſime dictum) odium parit. Quid igitur exiſtimabimus, niſi neſcire illos, qui patiũtur? Pergitur enim cæco, & irrationabili furore, quem nos uidemus, illi neſciunt, non enim ipſi homines perſequuntur, qui cauſam, cur iraſcantur innocentibus, non habent, ſed illi ſpiritus contaminati, ac perditi, quibus ueritas & nota eſt, & inuiſa, inſinuant ſe mentibus eorũ, & inſtigant neſcios in furorem. Hi enim quandiu pax eſt in populo Dei, iuſtos fugitant, et pauent. Et cũ corpora hominum occupant, animaſq; diu uexãt, adiurantur ab his, & nomine ueri Dei fugantur. Quo

B

audito et tremunt, & exclamant, et uri, uerberariq; ſe teſtantur, et interrogati qui ſint, quando uenerint, quomodo in hominem irrepſerint, confitentur, ſic extorti, & excruciati uirtute diuini nominis exulãt, propter hæc uerbera, & minas ſanctos, et iuſtos uiros ſemper oderunt. Et quia per ſe nocere his nihil poſſunt, publicis eos odijs perſequuntur, quos ſibi graues ſentiunt, exercentq; ſæuitiã quã uiolentiſſime poſſunt, ut aut eorum fidem minuant per dolorem, aut ſi id efficere nõ quiuerint, auferant omnino de terra, ne ſint, qui poſſint eorum nequitiam coercere. Non me fugit quid reſponderi è contrario poſſit. Cur ergo Deus ille ſingularis, ille magnus, quem rerum potentem, quem dominum omniũ confiteris, hæc fieri patitur, nec cultores ſuos aut uindicat, aut tuetur? Cur deniq; qui eũ non colunt, opulenti, & potentes, & beati ſunt, et honoribus, regnóq; potiuntur, eosq; ipſos ditioni ſuæ, ac poteſtati ſubiectos habent? Reddenda et huius ratio eſt rei, nequid remaneat erroris. Nam in primis hæc cauſa eſt, cur exiſtimetur religio Dei uim non habere, ꝙ inducantur homines ſpe terrenorum, ac præſentium bonorum, quæ ad curã mentis nullo modo pertinent, quibus quia carere iuſtos uident, et affluere iniuſtos, dei cultum inanem arbitrantur, in quo ineſſe illa nõ cernunt, & Deorum ritus exiſtimant ueros, quoniam cultores eorum & diuitijs, & honoribus, & regnis fruantur. Verum ij, qui ſunt in hac exiſtimatione nõ perſpiciunt altius uim, rationemq; hominis, quæ tota non in corpore, ſed in mente eſt. Nihil enim uident amplius, quàm corpus ſcilicet, quod, quia uide-

tur oculis, manuq; tractabile eſt, imbecillum, fragile, mortale eſt, cuius ſunt illa omnia bona, quæ cupiditati, ac miraculo ſunt, opes, honores, imperia, quoniam corpori afferunt uoluptates, & ideo tam caduca ſunt, quàm corpus ipſum. Animus uero, in quo ſolo eſt homo, quoniam ſubiectus oculis non eſt, nec bona eius inſpici poſſunt, quæ in ſola uirtute ſunt poſita, & ideo tam ſtabilis, & conſtans, & perpetuus ſit neceſſe eſt, ſicut ipſa uirtus, in qua eſt animi bonum.

Quare Deus electos ſuos tradita impijs poteſtate uexari patiatur. Caput XXIII.

Longum eſt uniuerſas uirtutum ſpecies promere, ut de ſingulis doceam quã neceſſe ſit, ſapientem, ac iuſtum uirum longe ab illis bonis abhorrere, quibus quia fruuntur iniuſti, Deorum cultus ueri, & efficaces eſſe creduntur. quod ad præſentem pertinet quæſtionem, ſatis eſt, ſi ex una uirtute id probemus, quod intendimus. Nempe magna, et præcipua uirtus eſt patientia, quam pariter & uulgo publicæ uoces, & philoſophi, & oratores ſummis laudibus celebrant: Quod ſi negari non poteſt, quin ſumma ſit uirtus, neceſſe eſt iuſtum, & ſapientem uirum in poteſtate eſſe hominis iniuſti, ut capiat patientiam. Patientia eſt enim malorum, quæ aut inferuntur, aut accidunt cum æquanimitate perlatio. Ergo iuſtus, ac ſapiens, quia uirtutem capit, habet in ſe patientiam, qua carebit omnino, ſi nihil patietur aduerſi. Contra, qui in rebus proſperis agit, impatiens

eſt, & uirtute maxima caret. Impatientem dico, quia nihil patitur, innocentiam quoq; ſeruare non poteſt, quæ & ipſa iuſto, & ſapienti uiro propria eſt uirtus. Sed & nocet ſæpe, et concupiſcit aliena, et rapit quæ cupierit per iniuriam, quia uirtutis expers uitio, peccatoq; ſubiectus eſt, & fragilitatis oblitus animo inſolēter elato tumet. Inde iniuſti, ac Deum neſciētes, et diuitijs, et potentia, & honoribus florent. Hæc enim cuncta iniuſtitiæ præmia ſunt, quia et perpetua eſſe non poſſunt, & per cupiditatem, uiolentiamq; quæruntur. Iuſtus uero, ac ſapiens, quia illa omnia humana ſunt (ut eſt à Lælio dictum) ſua bona diuina iudicat, nec alienum quicq̄ concupiſcit, ne quem contra ius humanitatis lædat omnino, nec ullam potentiā, honorem'ue deſyderat, ne cui faciat iniuriam. Scit enim cunctos ab eodem Deo, & eadem conditione generatos, iure fraternitatis eſſe coniunctos. Sed & ſuo contentus, et paruo, quia fragilitatis ſuæ, memor, nō amplius quærit, q̄ unde uitam ſuſtentet, et ex eo ipſo, quod habuerit, impartitur etiam non habenti, quia pius eſt. pietas etiam ſumma uirtus eſt, & accidit ex eo, ꝙ uoluptates caducas, uitioſasq; contemnit, quarū cauſa opes appetuntur, quoniā continens eſt, ac libidinum uictor, & nihil tumoris, ac inſolentiæ gerens, non extollit ſe altius, nec erigit ſuperbum caput. ſed placidus, & concors, & planus, & comis eſt, quia conditionem ſuā nouit. Cum ergo iniuriam nulli faciat, & nec aliena cupiat, nec ſua quoq;, ſi ui auferantur, defendat, cum ſciat etiam illatam iniuriam moderate ferre, quia uirtute præditus eſt, neceſſe eſt iuſtum hominē ſubiectum

eſſe iniuſto, & contumelijs, ab inſipiente affici ſapientem, ut et ille peccet, quia iniuſtus eſt, et hic in ſeruitutem abeat, quia iuſtus eſt. Siquis autem uolet ſcire plenius, cur malos, et iniuſtos Deus potentes, beatos, et diuites fieri ſinat, pios contra humiles, miſeros, inopes eſſe patiatur, ſumat eum Senecæ librum, cui titulus eſt, Quare bonis uiris multa mala accidant, cum ſit prouidentia, in quo ille multa nō planè imperitia ſeculari, ſed ſapienter, ac penè diuinitus elocutus eſt. Deus, ĩquit, homines pro liberis habet, ſed corruptos, et uitioſos luxurioſe, ac delicate patitur uiuere, quia non putat emendatiōe ſua dignos. Bonos autem, quos diligit, caſtigat ſæpius, & aſſiduis laboribus ad uſum uirtutis exercet, nec eos caducis, ac mortalibus bōis corrūpi, ac deprauari ſinit. Vnde nemini debet mirū uideri, ſi pro noſtris ſæpe delictis caſtigamur à Deo. Immo uero, cū uexamur, ac premimur, tum maxime gratias agimus indulgentiſſimo patri, ꝙ corruptelam noſtrā non patitur longius procedere, ſed plagis, ac uerberibus emendat. Ex quo intelligimus, nos eſſe Deo curæ, quoniam, cum peccamus, iraſcitur. Nam cum poſſet populo ſuo & opes, et regna largiri, ſicut dederat ante iudæis, quorum nos ſucceſſores, ac poſteri ſumus, iccirco enim uoluit ſub aliena ditione, atq; imperio degere, ne rerum proſperarum felicitate corruptus, in luxuriam laberetur, ac Dei præcepta contemneret, ſicut illi maiores noſtri, qui ſæpe terrenis, ac fragilibus ijs bonis eneruati, aberrauerunt à diſciplina legis, uinculáq; ruperunt, prouidit ergo quatenus cultoribus ſuis præſtaret quietem, ſi mandata ſeruaſſent, & ta

men eos emendaret, ſi præceptis non obtemperaſſent. Itaq; ne tam corrumperentur otio, ꝗ̃ patres eorum licentia, premi eos ab iis uoluit, in quorum manibus collocauit, ut et labantes confirmet, & corruptos ad fortitudinem reparet, et fidos experiatur, ac tentet. Quomodo enim poteſt imperator militũ ſuorum probare uirtutem, niſi habuerit hoſtem? Et illi tamen aduerſarius exurgit inuito, quia mortalis eſt, et uinci poteſt. Deo autem qa repugnari non põt, ipſe aduerſarios nomini ſuo excitat, non qui contra ipſum Deũ pugnent, ſed contra milites eius, ut deuotionem, ac fidem ſuorũ uel probet, uel corroboret, donec preſſuræ uerberibus defluentem corrigat diſciplinam. Eſt & alia cauſa, cur aduerſus nos perſecutiones fieri ſinat, ut Dei populus augeatur. Nec eſt difficile mõſtrare, cur, aut quomodo illud fiat. Primum fugantur à Deorum cultoribus plurimi odio crudelitatis. Qui enim talia ſacrificia non horreant? Deinde placet quibuſdam uirtus, ac fides ipſa. Nonnulli ſuſpicantur Deorum cultum non ſine cauſa malum putari à tam multis hominibus, ut emori malint, quàm id facere, quod alij faciunt, ut uiuant. Aliqui cupiunt ſcire, quidnam ſit illud bonum, quod ad mortem uſq; defenditur, quod omnibus, quæ in hac uita iucunda, & chara ſunt, præfertur, à quo nec bonorum, nec lucis amiſſio, nec dolor corporis, nec uiſcerum cruciamenta deterrent. Valent hæc plurimum, ſed illæ maxime cauſæ noſtrorum numerum ſemper auxerũt. Audit circunſtans populus inter ipſa tormenta dicentes, nolle ſacrificare lapidibus humana manu factis, ſed Deo uiuo, qui ſit in cœlo. Multi hoc ue

rum eſſe intelligunt,& in pectus admittunt. Deinde ut fieri ſolet in rebus incertis, dum inter ſe inuicem quærunt, quæ ſit huius pſeuerantiæ cauſa, multa quæ ad religionem pertinent, diuulgata, ac per rumorem uiciſſim aucupata diſcuntur, quæ quia bona ſunt, placeant neceſſe eſt. Præterea ultio conſecuta, ſicut ſemper accidit, ad credendũ uehementer impellit. Ne hæc quidem leuis cauſa eſt, quod immundi dæmonum ſpiritus accepta licentia multorum ſe corporibus immergunt, qbus poſtea reiectis, omnes, qui reſanati fuerint, adhæreant religioni, cuius potentiam ſenſerunt. Hæ tot cauſæ in unum collatæ magnam Deo multitudinem mirabiliter acquirunt.

Quod bonorum tortores torquebuntur, & malas beſtias de terra auferet Deus. Cap. XXIIII

Quicquid ergo aduerſum nos mali principes moliũtur, fieri ipſe permittit. Et tamen iniuſtiſſimi perſecutores, quibus Dei nomen cõtumeliæ, ac ludibrio fuit, non ſe putent impune laturos, qa indignatiõis aduerſus nos eius quaſi miniſtri fuerunt. Punientur enim iudicio Dei, qui accepta poteſtate ſupra humanum modũ fuerint abuſi, & inſultauerint etiam Deo ſuperbius, eiusq; nomen æternũ ueſtigiis ſuis ſubiecerint impie, nefarieq; calcandum. Propterea uindicaturum ſe in eos celeriter pollicetur, et exterminaturũ beſtias malas de terra. Sed idẽ q̃uis populi ſui uexationes, et hic in præſenti ſoleat uindicare, tamen iubet nos expectare patienter illũ cæleſtis

iudicij diem, quo ipſe pro ſuis quemq; meritis aut honoret, aut puniat. Quapropter non ſperent ſacrilegæ animæ, contemptos, & multos fore, quos ſic obterunt. Veniet rabioſis, & uoracibus lupis merces ſua, qui iuſtas, & ſimplices animas nullis facinoribus admiſſis excruciauerunt. Nos tantũmodo laboremus, ut ab hominibus nihil aliud in nobis, niſi ſola iuſtitia puniatur. Demus operam totis uiribus, ut mereamur à Deo ſimul & ultionem paſſionis, et præmium.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER SEXTVS, DE VERO CVLTV AD CONSTANTINVM IMPERATOREM.

Quod innocentia uerissimus Dei cultus eſt, quam rem homo corpori deditus neſcit. Cap. I.

Quod erat officium ſuſcepti muneris diuino ſpiritu inſtruente, ac ſuffragante ipſa ueritate compleuimus. Cuius aſſerendæ, atq; illuſtrandæ cauſam mihi & ſcientiã, et fidem ipſe Dominus noſter impoſuit, ſine quo nec ſciri quicquã poteſt, nec explicari. Venio nunc ad id, quod eſt ſummum operis hu-

ius, & maximum, ut doceam quo ritu, quóue ſacrificio Deum coli oporteat. Id enim eſt hominis officiū, in eoq; ſolo ſumma rerum, & omnis beatæ uitæ ratio conſiſtit, quandóquidem propterea facti, & inſpirati ab eo ſumus, non ut cœlum uideremus, & ſolem (quod Anaxagoras putauit) ſed ut artificem ſolis, & cœli Deum pura, & integra mente coleremus. Quãuis autem præcedentibus libris pro ingenij mediocritate defenderim ueritatem, tamen ex ritu quoq; ipſo elucere uel maxime poteſt. Nihil enim ſancta, & ſingularis illa maieſtas aliud ab homine deſyderat, quã ſolam inocentiam, quã ſiquis obtulerit Deo, ſatis pie, religioſéq; litauit. Homines autem neglecta iuſtitia, cum ſint omnibus flagitijs, ac ſceleribus inquinati, religioſos ſe putant, ſi templa, ac aras hoſtiarum ſanguine cruentauerint, ſi focos adoleuerint, ac ueteris uini perfuſione madefecerint. Quinetiam ſacras dapes apparant, & exquiſitas epulas quaſi aliquid inde libaturi offerunt. Quicquid aſpectu rarū, quicquid opere, aut odore pretioſum eſt, et hæc grata eſſe dijs ſuis non ex aliqua diuinitatis ratione, quam neſciunt, ſed ex ſuis cupiditatibus iudicant, nec intelligunt terrenis operibus Deum non indigere. Nihil enim ſapiunt niſi terram, bonaq;, & mala ſolius corporis ſenſu, & uoluptate perpendunt. Huius arbitrio, ut religionem ponderant, ſic totius uitæ ſuæ acta diſponunt. Et quoniam ſe ſemel à cœli contemplatione auertunt, ſenſumq; illum cœleſtem corpori mancipauerunt, libidinibus frena permittunt, tanquam ſecum ablaturi uoluptatem, quam momentis omnibus capere feſti-

nant, cum animus miniſterio corporis, non corpus mi-niſterio animi uti debeat. Iidem maximum bonum iu dicant opes, quas ſi bonis artibus aſſequi non poſſunt, malis aſſequuntur, fraudant, rapiunt, ſpoliant, inſidi antur, abiurant. Nihil deniq; moderati, aut penſi ha-bent, dummodo auro coruſcent, argento, gemmis, ueſti-bus fulgeant, auidiſſimo uentri opes ingerant, ſtipa-ti familiarium gregibus, per domitum populum ſem-per incedant. Sic addicti, & ſeruientes uoluptatibus, uim, uigoremq; mentis extinguunt, & cum uiuere ſe maxime putant, ad mortem concitatiſſime properant. Ná ſicut in ſecundo libro docuimus, cœli ratio in ani mo, terræ autem in corpore eſt, qui bona negligunt ani mi, & corporis appetunt, in tenebris, ac morte uerſan tur, quæ ſunt terræ, atque corporis, quia uita, & lu-men de cœlo eſt, cuius quoniam expertes ſunt corpori ſeruiendo, longe abſunt ab intellectu rerum diuina-rum. Eadem miſeros ubiq; cæcitas premit, ſicut enim qui ſit uerus Deus, ita qui ſit uerus cultus ignorant.

Quod Deus nec eſurit, nec ſitit, nec in tenebris eſt, ut ei oporteat hoſtias immolari, aut uina offerri, uel lu mina. Et quare hæc offerantur Dijs gentium, quæ fi-dem rectam, & ueram innocentiam offerre neſciunt, in quibus conſiſtit Dei cultus. Et quod inter omnia, quæ ad cultum Dei pertinent, præſtantiſſimum eſt, homines ad ueritatem, & iuſtitiam erudire. Et quare nolit ab elementis incipere. Cap. II.

Actant igitur opimas, & pingues hoſtias
m deo, quaſi eſurienti, profundunt uina tan-
quam ſitienti, accendũt lumina uelut in te
nebris agenti. Quod ſi ſuſpicari, aut percipere animo
poſſent, quæ ſunt bona illa cæleſtia, quorum magnitu
dinẽ terreno adhuc corpore obuoluti ſenſu capere non
poſſumus, iam ſe cum his officijs inanibus ſtultiſſimos
eſſe cognoſcant, uel ſi cæleſte lumen, quod dicimus ſo-
lem, contemplari uelint, iam ſentiant, quod non indi-
geat lucernis eorum Deus, q in uſum hominis tam can
didam lucem dedit, & tamen cum in tam paruo circu
lo, qui propter longinquitatem non amplius, quàm hu
mani capitis uidetur habere menſuram, tantum ſit ful
goris, ut eum mortalium luminum acies non queat con
tueri, & ſi pauliſper intenderis, hebetatos oculos caligo,
ac tenebræ conſequantur, quid tandem luminis, quid
claritatis apud ipſum Deum, penes quem nulla nox
eſt, eſſe arbitremur? qui hanc ipſam lucem ſic modera-
tus eſt, ut neq; nimio fulgore, neq; calore uehementi no
ceret animantibus, tantum'q; iſtarum rerum dedit ei,
quantum aut mortalia corpora pati poſſunt, aut fru-
gum maturitas poſtularet. Num igitur mentis ſuæ com
pos putandus eſt, qui authori, & datori luminis can-
delarum, ac cerarum lumen offert pro munere? Ali-
ud uero ille à nobis exigit lumen, & quidem non fu-
midum, ſed (ut ait poeta) liquidum, atque clarum,
mentis ſcilicet. Propter quod à poetis phanetes nuncu
patur, quod exhibere non poteſt, niſi qui Deum agno
uerit. Illorum autem Dij, quia terreni ſunt, egent lu-
minibus, ne in tenebris ſint quorum cultores, quia cæ-

leſte nihil ſapiunt, etiã religiones, quibus deſeruiũt, ad terram reuocant. In ea enim lumine opus eſt, qa ratio eius, & natura tenebroſa eſt. Itaq; dijs non cœleſtem ſenſum, ſed humanum potius attribuunt. Ideoq; illis neceſſaria, & grata credunt eſſe, quæ nobis, quibus aut eſurientibus opus eſt cibo, aut ſitientibus potu, aut ueſte algentibus, aut cum ſol deceſſerit lumine, ut uidere poſſimus. Nullis igitur ex rebus tam probari, & intelligi poteſt, Deos ipſos, cum aliquando uixerint, mortuos eſſe, quã ex ipſo ritu, qui eſt totus è terra. Quid enim cœleſtis in ſe boni poteſt habere pecudum ſanguis effuſus, quo aras inquinant? niſi forte Deos exiſtimant eo ueſci, quod homines aſpernantur attingere. Et quiſquis illis hanc ſaginam præſtiterit, quamuis ille graſſator, adulter, ueneficus, paricida ſit, beatus, ac felix erit. Hunc diligunt, hunc tuẽtur, huic omnia, quæ optauerit, præſtant. Merito ergo Perſius huiuſcæmodi ſuperſtitiones ſuo more deridet.

—Quãtu (inquit) mercede Deorum
Emeris auriculas, pulmone, & lactibus unctis?

Sentiebat uidelicet non carne opus eſſe ad placandam cœleſtem maieſtatem, ſed mente ſancta, & iuſto animo, & pectore (ut ipſe ait) quod naturali ſit honeſtate generoſum. Hæc eſt religio cœleſtis, non quæ conſtat ex rebus corruptis, ſed quæ uirtutibus animi, qui oritur è cœlo. Hic uerus cultus eſt, in quo mens colentis ſeipſam Deo immaculatam uictimam ſiſtit. Id autem ipſum quomodo conſequendum, quomodo præſtandum ſit, docebit huius libri diſputatio. Nihil enim tam præclarum, hominiq; con-

ueniens poteſt eſſe, quàm erudire homines ad iuſtitiam. apud Ciceronem Catulus in Hortenſio philoſophiam rebus omnibus præferens, malle ſe dicit uel unum paruum de officio libellum, quàm longum orationem pro ſeditioſo homine Cornelio. Quæ ſententia nō utiq; Catuli, qui fortaſſe illud nō dixit, ſed Ciceronis eſt putanda, qui ſcripſit. Credo ut libellos, quos de officijs erat ſcripturus, commendaret, in quibus ipſis nihil eſſe teſtatur in omni philoſophia melius, & fructuoſius, q̃ præcepta uitæ dare. Quod ſi hoc illi faciunt, quib us nō eſt ueritas cognita, quanto magis nos facere debemus, qui à Deo eruditi, & illuminati, poſſumus uera præcipere? nec tamen ſic docebimus, ut quaſi prima uirtutis elementa tradamus, quod eſt infinitum, ſed tanquam docendum ſuſcepermus eum, qui apud illos iam perfectus eſſe uideatur. Manentibus enim præceptis eorū, quæ ſolēt ad probitatem recte dari, ignota illis ſuperſtruemus ad perficiendam, conſumandamq; iuſtitiam, quam non tenent. Ea uero, quæ poſſunt cum illis eſſe communia, prætermittam, nequid ab ijs uidear mutuari, quorū errores coarguere, atq; aperire decreuerim.

De duabus uijs, quarum altera uirtutum, altera uitiorum eſt, quæ in litera pythagorica figurantur, et fidelius tractantur à chriſtianis, quàm à philoſophis, & de duobus ducibus uiarum. Cap. III

d Væ ſunt uiæ per quas humanam uitá progredi neceſſe eſt ſcilicet una, quæ in cœlum ferat, Altera, quæ ad iferos deprimat, quas

& poetæ in carminibus, & philoſophi in diſputatio nibus ſuis induxerunt. Et quidem philoſophi alteram uirtutum eſſe uoluerunt, alteram uitiorum, eamq́; quæ ſit aſſignata uirtutibus, primo aditu eſſe arduam, & confragoſam, in qua ſiqs difficultate ſuperata in ſummum eius euaſerit, habere eum de cætero planum iter, lucidū, amœnumq́; campum, & omnes laborum ſuorum capere fructus uberes, atq; iucundos. Quos autē primi aditus difficultas deterruerit, eos in eam uitiorū uiā labi, atq; deflectere, quæ primo ingreſſu ſit quaſi amœna, multoq́; tritior. Deinde cum in eam paulo ulterius proceſſerint, amœnitatis eius ſpeciem repente ſubduci. Exoriri autem uiam præcipitem, nunc ſaxis aſperam, nunc obductam ſentibus, nunc gurgitibus interciſam, uel torrentibus rapidam, ut laborare, hærere, labi, cadere ſit neceſſe. Quæ omnia eo proferuntur, ut appareat in uirtutibus capiendis labores eſſe maximos, in perceptis autem maximos fructus, & ſolidas, atque incorruptas uoluptates. Vitia uero quibuſdam delinimentis naturalibus allicere animos hominum, et inanium iucunditatum ſpecie captos, ad acerbas amaritudines, miſeriasq́; perducere. Sapiens prorſus diſputatio, ſi uirtutum ipſarum formas, atque terminos ſcirent. Non enim didicerant uel quæ ſint, uel quid eas mercedis à Deo maneat, quod nos his duobus libris docebimus. Hi uero, qa ignorabant, aut dubitabant, animas hominum immortales eſſe, & uirtutes, et uitia terrenis honoribus, aut pœnis æſtimarunt. Omnis ergo hæc de duabus uijs diſputatio ad frugalitatem, ac luxuriam ſpectat. Dicunt enim humanæ uitæ cur-

ſum. Y. literæ eſſe ſimilẽ, quod unuſquiſq; hominum cum primum adoleſcentiæ limen attigerit, & in eum locum uenerit ubi ſe uia findit in ambas, hæreat nutabundus, ac neſciat in quam ſe partem potius inclinet. Si ducem nactus fuerit, qui dirigat ad meliora titubantem, hoc eſt, ſi aut philoſophiam didicerit, aut eloquentiam, aut aliquid honeſtæ artis, quo euadat ad bonam frugem, quod fieri ſine labore maximo nõ poteſt, honeſtam, ac copioſam uitam diſputant pacturũ. Si uero doctorẽ frugalitatis non inuenerit, ad ſiniſtrã uiã, quæ uirtutis, ac melioris ſpeciem mentiatur incedere, ideſt deſidiæ, luxuriæ, inertiæq; ſe tradere, quæ ſuauia quidem uidentur ad tempus, uera bona ignorãti, poſt autem amiſſa omni dignitate, ac re familiari in omnibus miſerijs, ignominiaq; uicturum. Ad corpus ergo, & ad hanc uitam, quam in terra ducimus, fines earũ uiarũ retulerunt poetæ, fortaſſe melius, q̃ biuiũ hoc apud inferos eſſe uoluerunt. Sed in eo fallũtur, q͂d eas uias mortuis propoſuerũt. Vtriq; ergo uere, ſed tñ utriq; non recte, q͂a oportuit uias ipſas ad uitam, fines earum ad mortem referri. Nos igitur melius, & uerius, qui duas iſtas uias cœli, & inferorum eſſe dicimus, quia iuſtis immortalitas, iniuſtis pœna æterna propoſita eſt. Quomodo autem uitæ iſtæ, uel in cœlum tollant, uel ad inferna præcipitent explicabo, & aperiam, quæ ſint uirtutes, quas philoſophi neſcierunt, tum etiam quæ ſint præmia earum, ſimul etiam quæ ſint uitia, quæue eorum ſupplicia monſtrabo. Nam fortaſſe aliquis expectet, ut ſepa-

ratim de uitijs, ac uirtutibus dicam, cum de bono, ac malo diſſerentibus nobis etiam quod eſt contrarium poſſit ītelligi. Siue enim uirtutes inferas, uitia ſua ſpō te decedent, ſiue uitia eximas, uirtutes ultro ſubibūt, ſic bonorum, ac malorum conſtituta natura eſt, ut ſe inuicem ſemper oppugnent, ſemper expellant, ita fit, ut neq; uitia retrahi ſine uirtutibus poſſint, nec uirtutes inferri ſine detractione uitiorum. Has igitur uias longe aliter inducimus, q̃ à philoſophis induci ſolēt. Primum quod utriq; propoſitū eſſe dicimus ducem utrunq; īmortalem. Sed alterū honoratum, qui uirtutibus, ac bonis præſit, alterum dānatū, qui uitijs, ac malis. Illi autem in dexteriore tantum uia ducem ponūt neq; unum, neq; perpetuum. Siquidem quēlibet doctorem bonæ artis inducunt, qui à deſidia reuocet homines, & frugi eſſe doceat. Sed neq; ingredi faciunt in eam uiam, niſi pueros, & adoleſcentes, uidelicet q artes diſcantur in his ætatibus. Nos autem omnis ſexus, & generis, & ætatis in hoc cœleſte iter inducimus, quia Deus, qui eius uiæ dux eſt, immortalitatem nulli homini nato negat. Forma quoq; uiarum ipſarū non ita eſt, ut illi putauerunt. Quid enim opus eſt. Y. in rebus contrarijs, atq; diuerſis? Sed altera illa melior conuerſa eſt ad ſolis ortum, altera illa deterior ad occaſum, quoniam qui ueritatem, ac iuſtitiam ſequitur, is accepto īmortalitatis præmio perenni luce potietur, qui autem ab illo malo duce illectus prætulerit uitia uirtutibus, mendacium ueritati, neceſſe eſt ad occaſum, & tenebras deferatur. Deſcribam igitur utrāq;, et earum proprietates, habitusq; monſtrabo.

De uia

De uia uirtutis, quæ in Elyſios campos deducere dicitur, & uitiorum, quæ ad impia tartara ducit, & duabus utriuſque. Caput IIII

u *Na eſt igitur uirtutis, ac bonorum uia, quæ fert non in Elyſios campos (ut poetæ loquũtur) ſed ad ipſam mundi arcem.*

—At læua malorum
Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit.

Eſt enim criminatoris illius, qui prauis religionibus inſtitutis auertit homines ab itinere cœleſti, & in uiam perditionis inducit. Cuius uiæ ſpecies, & figura ſic eſt compoſita in aſpectu, ut plana, & patens omni genere florum, atq; fructuum delectabilis eſſe uideatur. In ea enim poſuit Deus omnia, quæ pro bonis habentur in terra, opulentiam dico, honorem, quietem, uoluptatem, illecebras omnes. Sed cum his pariter iniuſtitiam, crudelitatem, ſuperbiam, perfidiam, libidinem, cupiditatem, diſcordiam, ignorantiam, mendacium, ſtultitiam, cæteraq; uitia, exitus autem huius uitæ talis eſt. cum uentum fuerit ad extremum, unde iam regredi non licet, cum omni ſua pulchritudine tam ſubito præciditur, ut non ante quis fraudẽ proſpicere poſſit, quàm præcipitatus in altitudinem profundam cadat. Quiſqs enim præſentium bonorum ſpecie captus, et in his conſequendis, ac fruendis occupatus, non præuiderit ea, quæ poſt mortem ſecutura ſunt, ſeq; à Deo auerterit, is ad inferos deiectus, in æternam dãnabitur pœnã. Via ergo illa cœleſtis difficilis, et cliuoſa propoſita eſt, uel ſpinis horrẽtibus aſpera, uel ſaxis extantibus impe

dita, ut cum ſummo labore, ac pedum tritu, cum'q; ma gna cadendi ſolicitudine ſit cuiq; gradiēdum. In hac poſuit iuſtitiam, temperantiam, patientiam, fidem, caſtitatem, abſtinentiam, concordiam, ſcientiam, ueritatem, ſapientiam, cæteraſ'q; uirtutes, ſed ſimul cum his paupertatem, ignominiam, laborem, dolorem, amaritudines omnes. Quiſquis enim ſpem ſuam porrexerit longius, & meliora maluerit, carebit his terræ bonis, ut expeditus, ac leuis difficultatem uiæ ſuperet. Nec enim poteſt, qui ſe apparatu regio circundederit, aut diuitijs onerauerit, anguſtias illas uel ingredi, uel tenere. Vnde intelligitur, iniquo malis, & iniuſtis facilius prouenire, quæ cupiant, quia prona, & decliuis eſt eorum uia. Bonis autem quæ optent, difficile procedere, quia difficili, & arduo itinere gradiuntur. Iuſtus ergo, quoniam durum, aſperum'q; iter ingreſſus eſt, contemptui, deriſui, odio ſit neceſſe eſt. Omnes enim, quos cupiditas, aut uoluptas præcipites trahit, inuident ei, q uirtutem capere potuit, et iniq; ferūt, id habere aliquē, quod ipſi non habent. Erit itaq; pauper, humilis, ignobilis, ſubiectus iniuriæ, & tandem omnia, quæ amara ſunt, perferens. Et ſi patiētiam iugem ad ſummum illum gradum, finem'q; perduxerit, dabitur ei corona uirtutis, & à Deo pro laboribus, quos in uita propter iuſtitiam pertulit, immortalitate donabitur. Hæ ſunt uiæ, quas Deus humanæ uitæ aſſignauit, in quibus ſingulis & bona oſtendit, & mala, ſed ordine præpoſtero, atq; conuerſo. In una enim monſtrauit temporalia prius mala cum æternis bonis, qui eſt ordo melior. In altera temporalia prius bona, cum æternis malis, q eſt ordo deterior, ut quicunq; præſentia mala cum iuſtitia

delegerit, maiora, & certiora bona conſequatur, quàm fuerunt illa, quæ ſpreuit. Quiſquis autem præſentia bona præpoſuerit iuſtitiæ, in maiora, & longiora incidet mala, quàm fuerunt illa, quæ fugit. Hæc enim uita temporalis, quia breuis eſt, idcirco & bona eius, & mala breuia ſint neceſſe eſt. Illa uero ſpiritalis, quæ huic terrenæ contraria eſt, quia ſempiterna eſt, idcirco & bona eius, & mala ſempiterna ſunt. Ita fit, ut & bonis breuibus mala æterna, & malis breuibus bona æterna ſuccedant. Itaq; cum ſimul propoſita ſint homini bona, & mala, conſyderare, unumquēq; ſecum decet, quanto ſatius ſit pro perpetuis bonis mala breuia penſare quàm pro breuibus, & caducis bonis mala perpetua ſuſtinere. Nam ſicut in hoc ſeculo, cum eſt propoſitum cum hoſte certamen, prius laborandum eſt, ut ſis poſtmodum in otio, eſuriendum, ſitiendum, æſtus, frigora perferenda, humi quieſcendum, uigilandum, periclitandum eſt, ut ſaluis pignoribus, & domo, & re familiari, & omnibus pacis, ac uictoriæ bonis perfrui poſſis. Sin autem præſens otium malueris, quàm laborem, malum tibi maximum facias neceſſe eſt. Præoccupabit enim aduerſarius non reſiſtentem, uaſtabuntur agri, diripietur domus, in prædam uxor, ac liberi uenient, & tu ipſe interficiere, ac capiere. Quæ omnia ne accidant, præſens commodum differendum eſt, ut maius, longiusq; pariatur. Sic in omni hac uita, quia nobis aduerſarium Deus reſeruauit, ut poſſemus capere uirtutem, omittenda eſt præſens uoluptas, ne hoſtis opprimat, uigilandum, ſtationes agendæ, militares expeditio-

nes obeundæ, fundendus ad ultimum cruor. Omnia deniq; amara, & grauia patienter ferenda, eo quidē promptius, quo nobis Imperator noſter Deus præmia pro laboribus æterna conſtituit. Et cum in hac terrena militia tantum homines laboris exhauriant, ut ea ſibi pariant, quæ poſſunt eodem modo perire, quo parta ſunt, certe nobis nullus labor eſt recuſandus, quo id acquiratur, quod nullo modo poſſit amitti. Voluit enim Deus, qui homines ad hanc militiam genuit, expeditos in acie ſtare, & intentis acriter animis ad inuiſibilis hoſtis inſidias, uel apertos impetus uigilare, qui nos, ſicut periti, & exercitati duces ſolent, uarijs artibus captat, pro cuiuſq; natura, & moribus ſæuiens. Alijs .n. cupiditatem inſatiabilem immittit, ut opibus ſuis tanquam compedibus illigatos à uia ueritatis excutiat. Alios inflammat iræ ſtimulis, ut ad nocendum potius intentos à Dei contemplatione detorqueat. Alios immoderatis libidinibus immergit, ut uoluptati, & corpori ſeruientes, ad uirtutem reſpicere non poſſint. Alijs uero inſpirat inuidiam, ut ſuis ipſi tormentis occupati, nihil aliud cogitent, niſi eorum, quos oderint, felicitatem. Alios inflammat ambitionibus. Ii ſunt, qui ad gerendos magiſtratus omnem uitæ ſuæ operam, curamq; cōuertunt, ut faſtos ſignent, & annis nomen imponant. Quorundam cupiditas tendit altius, non ut prouincias temporali gladio regant, ſed ut infinita, & perpetua poteſtate Dominos ſe dici uelint uniuerſi generis humani. Quos autem pios uiderit, inanibus implicat religionibus, ut impios faciat. Iis uero, qui ſapientiam quærunt, philoſophiá in oculos impingit, ut ſpecie lu-

cis excæcet, nequis comprehendat, aut teneat ueritatē. Sic hominibus obſtruxit aditus omnes, & obſepſit omnes uias publicis latas erroribus, quos ut diſcutere poſſemus, ipſumq́; authorem malorum uincere, illuminauit nos Deus, & armauit uera, cœleſtiq́; uirtute, de qua non nihil nunc diſſerendum eſt.

De falſa definitione uirtutis, quam authore Lucilio poſuerunt philoſophi, & uera differentia ſcientiæ, & uirtutis. Cap. V.

SEd prius quàm ſingulas uirtutes exponere incipiam, determinanda eſt ipſa uirtus, quam philoſophi non rectè definierunt qd eſſet, aut in quibus rebus, quid operis, quid habeat officij. Nomen itaq; ſolum retinuerunt, uim uero, & effectum, & rationem perdiderunt. Quæcunq; autem in definitione uirtutis ſolent dicere, paucis uerſibus colligit, & enarrat Lucilius, quos malo equidem ponere, ne dum multorum ſententias refello, ſim longior, quàm neceſſe eſt.

Virtus Albine eſt pretium perſoluere uerum,
Queis inuerſamur, queis uiuimus rebus adeſſe.
Virtus eſt homini ſcire id, quod quæq; habeat res.
Virtus ſcire homini rectum, utile, quid ſit honeſtum.
Quæ bona, quæ mala. Item, quid inutile, turpe, inhoneſtum.
Virtus quærendæ rei finem ſcire, modumq;.
Virtus diuitijs pretium perſoluere poſſe.
Virtus id dare, quod re ipſa debetur honori.

Hoſtem eſſe, atq; inimicum hominum, morũq; malorũ.
Contra defenſorem hominum, morumq; bonorum.
Hos magnificare, his bene uelle, his uiuere amicum.
Commoda præterea patriæ ſibi prima putare.
Deinde parentum, tertia iam, poſtremaq; noſtra.

Ab ijs definitionibus, quas poeta breuiter comprehendit. M. Tullius traxit officia uiuendi, Panætium ſtoicũ ſecutus, eaq; tribus uoluminibus incluſit. Hæc autem quàm falſa ſint, mox uidebimus, ut appareat quantum in nos dignatio diuina contulerit, quæ nobis aperuit ueritatẽ. Virtutem eſſe dixit ſcire, quid ſit bonũ, et malum, quid turpe, quid honeſtum, quid utile, quod nimis breuius facere potuit, ſi tãtum bonum, ac malum diceret, quia nihil poteſt eſſe utile, uel honeſtum, quod non idem bonum ſit, Nihil inutile, ac turpe, quod non idem malum ſit. Quod & philoſophis uidetur, & idem Cicero in tertio ſupradicti operis libro oſtendit. Verum ſcientia non poteſt eſſe uirtus, quia non eſt intus in nobis, ſed ad nos extrinſecus uenit. Quod autem trãſire ab altero ad alterum poteſt uirtus non eſt, quia uirtus ſua cuiq; eſt. Scientia igitur alieni beneficij eſt, quia poſita eſt in audiendo. Virtus tota noſtra eſt, quia poſita eſt in uoluntate faciendi bona. Sicut ergo in itinere celerando nihil prodeſt uiam noſſe, niſi conatus, ac uires ſuppeditent ambulãdi, ita uero ſcĩa nihil prodeſt, ſi uirtus propria deficiat. Nam ferè etiam ii, qui peccant, & ſi nõ perfecte, tamen quid ſit bonum, et malum ſentiunt, & quoties aliquid improbe faciunt, peccare ſe ſciunt, & ideo cælare nituntur. Sed cum eos boni, & mali natura non fallat, cupiditate mala uincun

tur, ut peccent, quia deeſt illis uirtus, ideſt cupiditas recta, & honeſta faciendi. Ex hoc igitur apparet, aliud eſſe ſcientiam boni, maliq; aliud uirtutem, quia poteſt eſſe ſcientia ſine uirtute, ſicut in plurimis philoſophorum fuit. In quo, quoniam recte ad culpam pertinet, non feciſſe, quæ ſcieris recte, uoluntas praua, & uitioſus animus, quem excuſare ignoratio non poteſt, punietur. Ergo ſicut uirtus non eſt bonum, ac malum ſcire, ita uirtus eſt bonum facere, malum non facere. Et tamen ſcientia ſic cum uirtute coniuncta eſt, ut ſcientia præcedat uirtutem, uirtus ſequatur ſcientiam, quia nihil prodeſt cognitio, niſi & actio ſubſequatur. Horatius ergo paulo melius definiuit.

Virtus eſt uitium fugere, & ſapientia prima,

Sed inepte, quia eam contrario terminauit, ut ſi diceret. Bonum eſt, quod malum non eſt. Cum enim quid ſit uirtus neſcio, ne uitium quidem quid ſit ſcio. Vtrunque igitur indiget definitione, quia natura rei talis eſt, ut utrinque aut intelligi, aut non intelligi ſit neceſſe. Verum nos faciamus, quod ille debuit. Virtus eſt iram cohibere, cupiditatem compeſcere, libidinem refrenare, id eſt enim uitium fugere. Nam fere omnia, quæ fiunt iniuſte, atque improbe, ab his oriuntur affectibus. Si enim commotionis huius, quæ ira dicitur, impetus retundatur, omnes hominum contentiones malæ ſopientur, nemo inſidiabitur, nemo proſiliet ad nocendum. Item ſi cupiditas temperetur, nemo terra, mariq; graſſabitur, nemo exercitum ducet, ut rapiat, & uaſtet aliena. Item ſi ardor libidinum comprimatur, omnis ætas & ſexus retine-

bit ſuam ſanctitatem. Nemo quicquam pudendum aut patietur, aut faciet. Ergo uniuerſa ſcelera, & flagitia, his commotionibus uirtute ſedatis, ex hominum uita, moribusq; tollentur. Quæ ſedatio commotionum, et affectuum hanc habet rationem, ut omnia recta faciamus. Omne igitur uirtutis officium eſt non peccare, quo profecto fungi non poteſt, qui Deum neſcit, quoniam ignoratio eius, à quo bona oriuntur, imprudẽtem impingat in uitia neceſſe eſt. Itaq; ut breuius, & ſignificantius utriuſq; rei ſumma officia determinemus, ſcientia eſt Deum noſcere, uirtus colere. in illo ſapientia, in hoc iuſtitia continetur.

Quod philoſophi neſciuerunt, quid eſſet bonum, aut malum, quia fontem boni lucidum neſciebant, nec intellexerunt, quis debeat rerum, & operum finis eſſe, & quomodo conſtet Lucilium falſò definiuiſſe uirtutis officia. Cap. VI.

d Ixi (quod erat primum) ſcientiam boni non eſſe uirtutem. deinde quid ſit uirtus, et in quo ſit, ſequitur, ut id quoq; ipſum quid ſit bonum, & malũ neſciſſe philoſophos, breuiter oſtendam, qđ pene declaratum eſt libro tertio, cum de ſummo bono diſputarem. Qui autem, quid eſſet ſummum bonum neſcierunt, & in cæteris bonis, malis'ue, quæ ſumma non ſunt, errauerint neceſſe eſt, quod non poteſt uero iudicio examinare, qui fontem ipſum non tenet, unde illa deſcendunt. Fons autem bonorum Deus eſt, malorum uero ille. ſ. diuini nominis ſemper inimi

cus, de quo ſæpe diximus. Ab his duobus principijs bona, malaq; oriuntur. Quæ ueniunt à Deo, hanc habent rationem, ut immortalitatem pariant, qđ eſt ſummum bonum. Quæ autem ab illo altero, id habent officium, ut cœleſtibus auocatum, terreniſq; demerſum ad pœnam interficiant ſempiternam, quod eſt ſummum malum. Non igitur dubium eſt, quin omnes illi, quid eſſet bonum, & malum ignorauerint, qui nec Deum, nec aduerſarium eius ſcierint. Itaq; finem bonorum ad corpus, & ad hāc breuem uitam retulerunt, quam ſolui, & occidere neceſſe eſt, non ſunt progreſſi lōgius, ſed omnia eorum præcepta, & omnia, quæ inducunt, bona, terræ inhærent, & humi iacent, quoniam ſimul cum corpore, quod eſt terra, moriuntur. Pertinent enim non ad uitam homini comparandam, ſed ad quærendas, uel augendas opes, honores, gloriam, potentiam, quæ ſunt uniuerſa mortalia, tam. ſ. quàm ille, qui, ut ea ſibi contingerent, laborauit. Hic eſt illud. Virtus quærēdæ rei, finem ſcire, modumq;. Præcipiunt. n. quibus modis, & quibus artibus res familiaris quærenda ſit, quia uident male quæri ſolere, ſed huiuſmodi uirtus non eſt propoſita ſapienti. Nec enim eſt uirtus opes quærere, quarum neq; inuentio, neq; poſſeſſio in noſtra poteſtate eſt. Itaq; & quæſtu, & obtentu faciliores ſunt malis quàm bonis. Non poteſt ergo uirtus eſſe in ijs rebus quærendis, in quarum contemptu uis, ac ratio uirtutis apparet, nec ad ea ipſa transfugiet, quæ magno, ac excelſo animo calcare, ac proterere geſtit, neq; fas eſt animam cœleſtibus intentam bonis, ut hæc fragilia ſibi comparet, ab immortalibus ſuis ope-

ribus auocari. Sed potiſſimum in iis rebus comparandis, uirtutis ratio conſiſtit, quas nobis nec homo ullus, nec mors ipſa poſſit auferre, cum hæc ita ſe habeant. Illud, quod ſequitur, uerũ eſt. Virtus diuitiis pretium pſoluere poſſe. Qui uerſus idem ferè ſignificat, qđ primi duo, ſed neq; ipſe, neq; quiſquam philoſophorũ ſcire potuit pretium ipſum uel quale, uel quod ſit. Idẽ enim poeta, & illi omnes, quos ſecutus eſt, putauerunt, recte opibus uti, hoc eſt frugi eſſe, non inſtruere conuiuia ſumptuoſè, nec largiri temere, non effundere in res ſuperuacuas, aut turpes rem familiarem. Dicet aliquis fortaſſe. Quid tu? negas'ne hanc eſſe uirtutem? non equidem nego. contraria enim uidear probare ſi negem. Sed ueram nego, quia non ſit illa cœleſtis, ſed tota terrena, quandoquidem nihil efficit, niſi quod remaneat in terra. Quid ſit autem recte opibus uti, & qui ſit ex diuitiis fructus petendus declarabo apertius, cum de pietatis officio loqui cœpero. Iam cætera, quæ ſequuntur, nullo modo uera ſunt. Nam improbis inimicitias indicere, aut bonorum defenſionem ſuſcipere, poteſt cum malis eſſe commune. Quidam enim probitate ficta uiam ſibi ad potentiam muniunt, faciuntq; multa, quæ boni ſolent, eo quidem promptius, quod fallendi gratia faciunt. Vtinam tam facile eſſet præſtare, quàm facile eſt ſimulare bonitatem. Sed ii, cum eſſe cœperint propoſiti, ac uoti ſui compotes, & ſummũ potentiæ gradum ceperint, tum uerum ſimulatione depoſita, mores ſuos detegunt, rapiunt omnia, & uexant, eosq; ipſos bonos, quorum cauſam ſuſceperant, inſequuntur, & gradus, per quos aſcenderunt,

amputant, ne quis illos contra ipſos poſſit imitari. Veruntamen putemus hoc officium non niſi boni eſſe, ut bonos defendat. At id ſuſcipere facile eſt, implere difficile, quia cum te certamini, cõgreſſioniq; commiſeris, in arbitrio Dei, non tuo uictoria poſita eſt. Et plerunq; improbi, & numero, & conſpiratione ſunt potentiores quàm boni, ut ad eos ſuperandos, nõ tam uirtus, quàm felicitas neceſſaria ſit. An aliquis ignorat, quod, quoties melior, iuſtiorq; pars uicta ſit? Hinc ſemper dominationes acerbæ in ciues extiterunt. Plena eſt exemplis omnis hiſtoria, ſed nos contenti erimus uno. Cn. enim Pompeius bonorum uoluit eſſe defenſor, ſiquidem pro republica, pro ſenatu, pro libertate arma ſuſcepit. Is tamen uictus cum ipſa libertate occiditur, & à ſpadonibus Aegyptiis detruncatus, inſepultus abiectus eſt. Nõ eſt igitur uirtus, aut hoſtem malorum, aut defenſorem bonorum eſſe, quia uirtus incertis caſibus non poteſt eſſe ſubiecta.

Commoda præterea patriæ ſibi prima putare.

Sublata hominum concordia uirtus nulla eſt omnino. Quæ ſunt enim patriæ commoda, niſi alterius ciuitatis, aut gentis incommoda? Id eſt fines propagare alijs uiolenter ereptos, augere imperium, uectigalia facere meliora. Quæ omnia non utiq; uirtutes, ſed uirtutum ſunt euerſiones. In primis .n. tollitur humanæ ſocietatis coniunctio, tollitur innocentia, tollitur alieni abſtinẽtia, tollitur deniq; ipſa iuſtitia, quæ diſſidium generis humani ferre non poteſt, & ubicunq; arma fulſerint, hinc eam fugari, & exterminari neceſſe eſt. Verum eſt Ciceronis illud. Qui autem ciuium rationem

dicunt habendam, externorum negant, dirimunt hi cõmunem generis humani ſocietatem, qua ſublata, beneficentia, liberalitas, iuſtitia funditus tollitur. Nam quo modo poteſt iuſtus eſſe, qui nocet, q odit, q ſpoliat, qui occidit? Quæ omnia faciunt, qui patriæ prodeſſe nituntur. Id enim ipſum prodeſſe quid ſit ignorant, qui nihil putant utile, nihil commodum, niſi quod teneri manu poteſt, quod ſolum teneri non poteſt, quia eripi poteſt. Hæc itaq;(ut ipſi appellãt) bona, quiſquis patriæ acquiſierit, hoc eſt qui euerſis ciuitatibus, gentibusq́; deletis, ærarium pecunia referſerit, agros ceperit, ciues ſuos locupletiores fecerit, hic laudibus fertur in cœlũ, in hoc putatur ſumma, & perfecta eſſe uirtus. Qui error non modo populi, & imperitorum, ſed etiam philoſophorum eſt, qui præcepta quoq; dant ad iniuſtitiam, ne ſtultitiæ, ac malitiæ diſciplina, & authoritas deſit. Itaq; cum de officijs ad rem militarem pertinentibus diſputent, neq; ad iuſtitiam, neq; ad ueram uirtutem commodatur illa omnis oratio, ſed ad hanc uitam, moremq́; ciuilem, quem non eſſe iuſtitiam & res indicat, & ipſe Cicero teſtatus eſt. Sed nos, inquit, ueri iuris, germanæq; iuſtitiæ ſolidam, & expreſſam effigiem nullam tenemus. Vmbra, & imaginibus utimur, easq; ipſas utinam ſequeremur. Ferũtur enim ab optimis naturæ, ac ueritatis exemplis. Vmbra eſt igitur, & imago iuſtitiæ, quam illi iuſtitiam putauerunt. Quid ſapientiam? non'ne idem confitetur in philoſophis eſſe nullã? At cum Fabritius, inqt, fortis, aut Ariſtides iuſtus nominatur, aut ab illo fortitudinis, aut ab hoc iuſtitiæ petitur, tanquam à ſapiente, exemplũ?

Nemo enim horum ſic ſapiens, ut ſapientem uolumus intelligi. Nec ij, qui ſapientes habiti, & nominati. M. Cato, & C. Lælius ſapientes fuerunt. Nec illi quidem ſeptem, ſed ex mediorum officiorum frequentia ſimilitudinem quandam gerebant, ſpeciemq; ſapientiæ. Si ergo ex philoſophis, ipſorum confeſſione, adempta ſapientia eſt, & ex iis, qui iuſti habiti ſunt, adempta iuſtitia eſt, omnes igitur illæ uirtutis deſcriptiones falſæ ſint neceſſe eſt, quia quæ ſit uera uirtus ſcire non poteſt, niſi iuſtus, ac ſapiens. Iuſtus autem, ac ſapiens nemo eſt, niſi quem Deus præceptis cœleſtibus erudiuit.

Quod in uia erroris eſt ſpecies ſapientiæ, & uirtutis. Et quod uia ueritatis, & ſapientiæ eſt ſimplex, & anguſta, & ardua, & Deum habet ducem.

Caput VII

Am illi omnes, qui per aliorum confeſſam ſtultitiam ſapientes exiſtimantur, ſpecie uirtutis inducti, umbras, & imagines apprehendunt, nihil uerum. Quod ea fit ratione, quoniam uia illa mendax, quæ fert ad occaſum, multos tranſitus habet propter ſtudiorum, & diſciplinarum uarietates, quæ ſunt in uita hominum diſſimiles, atq; diuerſæ. Nam ſicut illa uia ſapientiæ habet aliquid ſimile ſtultitiæ, quod libro præcedẽte monſtrauimus, ita hæc, cum ſit tota ſtultitiæ, habet aliquid ſimile ſapientiæ, quod arripiant ij, qui ſtultitiam publicam intelligũt, & ut habet uitia manifeſta, ſic habet aliquid, quod ſimile eſſe uideatur uirtuti, ut habet apertum ſcelus, ſic

imaginem quandam, ſpeciemq́; iuſtitiæ. Quomodo. n. præcurſor eius uiæ, cuius uis, & poteſtas omnis in fallendo eſt, uniuerſos in fraudem poſſet inducere, niſi ueriſimilia hominibus oſtentaret? Deus enim, ut immortale illud arcanū eius in aperto eſſet, poſuit in illa ſua, quæ homines pro malis, & turpibus aſpernarentur, ut auerſi à ſapientia, & ueritate, quam ſine duce ullo requirebant, in idipſum inciderent, quod uitare, ac fugere cupiebant. Itaq; illam perditionis, ac mortis uiam multiplicem oſtendit, uel quod multa ſunt genera uitæ, uel quod Dij multi, qui coluntur. Huius dux præuaricator, ac ſubdolus, ut uideatur eſſe diſcrimen aliquod falſi, & ueri, mali, ac boni, alia ducit luxurioſos, alia eos, qui frugi appellantur, alia imperitos, alia doctos, alia inertes, alia ſtrenuos, alia ſtultos, alia philoſophos. Et eos quidem non uno tramite. Illos enim, qui aut uoluptates, aut diuitias non refugiunt, ab hac publica, et celebri uia mediæ ſegregat. Eos autem, qui aut uirtutem ſequi uolunt, aut contemptum rerum profitentur, per confragoſa quædam præcipitia trahit. Sed tamen illa omnia itinera, quæ ſpeciem bonorum oſtentant, non ſunt aliæ uiæ, ſed diuerticula, & ſemitæ, quæ uidentur qdē ab illa communi dextro uerſum ſeparari, ad eandem tamen, & ad unum omnes exitum ſub ipſo fine referuntur. Ibi enim dux ille coniungit omnes, ubi opus fuerat bonos à malis, fortes ab inertibus, ſapientes à ſtultis ſeparari, in Deorum ſcilicet cultu, in quo ille uniuerſos (quia ſine ullo diſcrimine ſtulti fuerunt) uno mucrone iugulat, et præcipitat in mortem. Hæc autem uia, quæ eſt ueritatis,

& ſapientiæ, & uirtutis, & iuſtitiæ, quorum omnium fons unus eſt, una uis, una ſedes, & ſimplex eſt, quod paribus animis, ſummáq; concordia unum ſequamur, & colamus Deum, *& anguſta, quoniam paucioribus uirtus data eſt, & ardua, quoniam ad bonum, quod ſummum, & ſublime eſt, niſi cum ſumma difficultate, & labore non poteſt perueniri.*

Quare à philoſophis ueritas inueniri non poterat, nec ab iis, qui terrenis deditì ſunt, ſed ab electis inuenitur per legem Dei, *cui poteſt* Ciceronis *definitio adaptari.* Caput VIII

h

Aec eſt uia, quam philoſophi quærunt, ſed ideo non inuenerunt, quia in terra potius, ubi apparere non poteſt, quærunt. Errant *ergo uelut in mari magno, nec quò ferantur intelligunt, qui nec uiam cernunt, nec ducem ſequuntur ullum.* Eadem *nanque ratione hanc uitæ uiam, quæri oportet, qua in alto iter nauibus quæritur.* Quæ *niſi aliquod cœli lumen obſeruent, incertis curſibus uagantur.* Quiſquis *autem rectum iter uitæ tenere nititur, non terram debet aſpicere, ſed cœlum, & (ut apertius loquar) non hominem ſequi debet, ſed* Deum, *non his terreſtribus ſimulachris, ſed* Deo *ſeruire cœleſti, non ad corpus referre omnia, ſed ad mentem, non huic uitæ dare operam, ſed æternæ.* Itaque *ſi oculos in cœlum ſemper intendas, & ſolem, qua oritur obſerues, eumq; habeas uitæ quaſi nauigij ducem, ſua ſponte in uiam pedes dirigentur, &*

illud cœleſte lumen, quod ſanis mentibus multo clarius ſole eſt, quàm hic, quem in carne mortali uidemus, ſic reget, ſic gubernabit, ut ad ſummum ſapientiæ, uirtutiſq; portum ſine ullo errore perducat. Suſcipienda igitur Dei lex eſt, quæ nos ad hoc iter dirigat, illa ſancta, illa cœleſtis, quam Marcus Tullius in libro de rep. tertio penè diuina uoce depinxit, cuius ego, ne plura dicerem, uerba ſubieci. Eſt quidem uera lex, recta ratio naturæ congruens diffuſa in omnes, conſtans, ſempiterna, quæ uocet ad officium iubẽdo, uetando à fraude deterreat, quæ tamen neq; probos fruſtra iubet, aut uetat, nec improbos iubendo, aut uetando mouet. Huic legi, nec propagari fas eſt, neq; derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari poteſt. Nec uero aut per ſenatum, aut per populum ſolui hac lege poſſumus. Neque eſt quærẽdus explanator, aut interpres eius alius. Nec erit alia lex Romæ, alia Athenis, alia nunc, alia poſt hac, ſed & omnes gentes, & omni tempore una lex, & ſempiterna, & immutabilis continebit. Vnuſq; erit communis quaſi magiſter, & imperator omnium Deus, ille legis huius inuentor, diſceptator, lator, cui qui non parebit, ipſe ſe fugiet, ac naturam hominis aſpernabitur, hoc ipſo luet maximas pœnas, etiam ſi cætera ſupplicia, quæ putantur, effugerit. Quis ſacramentum Dei ſciens tam ſignificanter enarrare legem Dei poſſet, quàm illam homo longe à ueritatis notitia remotus expreſſit? Ego uero eos, qui uera imprudenter loquuntur, ſic habendos puto, tanquam diuino ſpiritu aliquo inſtructos. Quod ſi ut legis ſanctæ uim, rationemq; puidit, ita illud quoq; ſciſſet, aut explicaſſet,

in quibus

in quibus præceptis lex ipſa conſiſteret, non philoſophi functus eſſet officio, ſed prophetæ. Quod quia facere ille non poterat, nobis faciendum eſt, quibus ipſa lex tradita eſt ab illo uno magiſtro, & imperatore omnium Deo.

Quod caput religionis, & uia ueritatis eſt Deum fideliter noſcere, & fideliter colere. Et quare diuerſæ leges ſunt gentibus inſtitutæ. Et quis ſenſuum integritate uigeat, quam gratia largitur potius quàm natura. Caput. IX.

h Vius legis caput eſt primum ipſum Deū noſſe, ſoli obtemperare, ſolum colere. Non poteſt enim rationem hominis obtinere, qui parentem animæ ſuæ Deum neſcit, quod eſt ſummū nefas. Quæ ignoratio facit, ut dijs alienis ſeruiat, quo nihil ſceleratius committi poteſt. Hinc iam procliuis eſt ad malitiam gradus per ignorantiam ueri, ac ſingularis boni, quia deus, quem noſſe refugit, fons eſt ipſe bonitatis. Vel ſi iuſtitiam ſequi uolet Dei, diuini tamē iuris ignarus, gentis ſuæ leges tanquam uerum ius amplectitur, quas non utiq; iuſtitia, ſed utilitas reperit. Cur enim per omnes populos diuerſa, & uaria iura ſunt condita, niſi ꝙ unaquæq; gens id ſibi ſanxit, quod putauit rebus ſuis utile? Quātum autem à iuſtitia recedat utilitas, populus ipſe Romanus docet, qui per feciales bella indicendo, & legitime iniurias faciendo, ſemperq; aliena cupiendo, atq; rapiendo, poſſeſſionē ſibi totius orbis comparauit. Verum hi ſe iuſtos putāt,

ſi cõtra leges ſuas nihil faciant, quod etiã timori aſcribi poteſt, ſi præſentium pœnarum metu ſceleribus abſtineant. Sed concedamus ſanè, ut id natura, uel (ut ait philoſophus) ſua ſponte faciant, quod legibus facere coguntur. Num idcirco iuſti erunt, qui parent inſtitutis hominum, qui & ipſi aut errare, aut iniuſti eſſe potuerunt? Sicut illi duodecim tabularum conditores, qui publicæ utilitati pro conditione temporum ſeruierũt. Aliud eſt igitur ciuile ius, quod pro moribus ubiq; uariatur. Aliud eſt uera iuſtitia, quam uniformem, ac ſimplicem propoſuit omnibus Deus, quem qui ignorat, & ipſum Deum ignoret neceſſe eſt. Sed putemus fieri poſſe, ut aliquis naturali, & ingenito bono ueras uirtutes capiat, qualem fuiſſe Cimonem Athenis accepimus, qui & egentibus ſtipem dedit, & pauperes inuitauit, & nudos induit. Tamen cum illud unum, quod eſt maximum, deeſt, agnitio Dei, iam illa bona omnia ſuperuacua ſunt, & inania, ut fruſtra in his aſſequendis laborauerit. Omnis enim iuſtitia eius ſimilis eſt humano corpori caput non habenti, in quo tametſi membra omnia & locis ſuis conſtent, & figura, & habitudine, tamen quoniam deeſt id, quod eſt omnium principale, & uita, & omni ſenſu caret. Itaq; membra illa formam tantummodo membrorum habent, uſum non habent. Tam ſcilicet quàm caput ſine corpore, cui ſimilis eſt, qui cum Deum non ignoret, uiuit iniuſte. Id enim ſolum habet, quod eſt ſummum, ſed fruſtra, quoniam uirtutibus tanquam membris caret. Itaq; ut ſit uiuum, ac ſenſibile corpus, & agnitio Dei neceſſaria eſt, quaſi caput, & omnes uir-

tutes quaſi corpus, ita fiet homo perfectus, ac uiuus, ſed tamen ſumma omnis in capite eſt, quod quamuis conſtare non poſſit ſine omnibus, ſine quibuſdam tamen poteſt. Et erit quoddam animal uitioſum, ac debile, ſed tamen uiuet, ſicut & is, qui Deum nouit, & in aliqua re peccat. Dat enim ueniam peccatis Deus. Itaq; ſine membris aliquibus uiui poteſt, ſine capite nullo modo. Hæc res efficit, ut philoſophi, etiam ſi natura boni ſunt, tamen nihil ſciant, nihil ſapiant. Omnis doctrina, & uirtus eorum ſine capite eſt, quia Deum neſciunt, qui eſt uirtutis, ac doctrinæ caput, quem q non agnoſcit, licet uideat, cæcus eſt, licet audiat, ſurdus, licet loquatur, elinguis eſt. Cum uero conditorem rerum, parentemq; cognouerit, tunc & uidebit, et audiet, & loquetur. Habere enim caput cœpit, in quo ſunt ſenſus omnes collocati, hoc eſt oculi, aures, & lingua, nam profecto is uidet, qui ueritatem, in qua Deus eſt, uel Deum, in quo ueritas eſt, oculis cordis aſpexerit. Is audit, qui diuinas uoces, ac præcepta uitalia pectori ſuo affigit, is loquitur, qui cœleſtia diſſerens uirtutem, ac maieſtatem Dei ſingularis enarrat. Quare non eſt dubium, quin impius ſit, quiſquis Deum non agnouerit, omneſq; uirtutes eius, quas habere, aut tenere ſe putant, in illa mortifera uia reperiuntur, quæ eſt tota tenebrarum. Quapropter nihil eſt, quod aliquis ſibi gratuletur, ſi has inanes uirtutes adeptus eſt, quia non tantum miſer, qui bonis præſentibus careat, ſed etiam ſtultus ſit neceſſe eſt, qui labores in uita ſua maximos ſuſcipiat incaſſum. Nam adempta ſpe immortalitatis, quã Deus pollicetur in ſua

religione uerſantibus, cuius aſſequendæ gratia uirtus appetenda eſt, & quicquid malorum acciderit, perfe rendum eſt, maxima erit profectò uanitas obſequi uel le uirtutibus, quæ fruſtra homini calamitates afferūt, & labores. Nam ſi uirtus eſt, egeſtatem, exilium, dolo rem, mortemq́; quæ timentur à cæteris, pati fortiter, ac ſubire, quid tandem boni in ſe habet, cur eā phi loſophi propter ſeipſam dicant expetendam? Nimirū ſuperuacuis, & inanibus pœnis delectantur, quibus licet agere tranquille. Si enim mortales ſunt animæ, ſi uirtus diſſoluto corpore nihil futura eſt, quid fugi mus attributa nobis bona, quaſi aut ingrati, aut indi gni, qui diuinis muneribus perfruamur? Quæ bona ut habeamus, ſcelerate, impieq́; uiuendum eſt, quia uir tutem, ideſt iuſtitiam paupertas ſequitur. Sanus igitur non eſt, qui nulla ſpe maiori propoſita, ijs bonis, qui bus cæteri utuntur in terra, labores, & cruciatus, et miſerias anteponat. Si autem uirtus (ut ab his rectiſſi me dicitur) capeſcenda eſt, quia conſtet ad eam naſci hominem, ſubeſſe debet ſpes aliqua maior, quæ malo rum, & laborum, quos perferre uirtutis eſt, magnum afferat, præclarumq́; ſolatium. Nec aliter uirtus, cum per ſe dura ſit, haberi pro bono poteſt, quā ſi acerbi tatem ſuam maximo bono pēſet. Aeque non aliter his bonis præſentibus abſtinendum eſt, quā ſi ſint aliqua maiora, propter quæ tanti ſit & uoluptates omitte re, & mala omnia ſuſtinere. Ea uero nulla ſunt bona alia (ut in tertio docui) niſi perpetuæ uitæ. Hāc au tem præſtare quis poteſt, niſi Deus, qui uirtutem ipſam propoſuit? Ergo in Dei agnitione, & cultu rerū ſum

ma uerſatur, in hoc eſt ſpes omnis, et ſalus hominis, hic eſt ſapientiæ gradus primus, ut ſciamus quis ſit nobis uerus pater, eumq; ſolũ pietate debita proſequamur, huic pareamus, huic deuotiſſime ſeruiamus, in eo pro merendo actus omnis, & cura, & opera colloc etur.

Quod religio Deo, miſericordia homini debetur. Et quas cauſas ædificãdi ciuitates, et conuiuẽdi ſocialiter, et iuentionis uerborũ falsò cõmenti ſunt. Cap. X.

d Ixi quid debeatur Deo, dicam nunc quid homini tribuendum ſit, quanq̃ idipſum, quod homini tribueris, Deo tribuitur, quia homo Dei ſimulachrũ eſt. Sed tamen primum officiũ iuſtitiæ eſt coniungi cum Deo, ſecundum cum homine. Sed illud primum religio dicitur, hoc ſecundũ miſericordia, uel humanitas nominatur. Quæ uirtus propria eſt iuſtorum, et cultorum Dei, ꝙ ea ſola uitæ cõmunis in ſe continet rationem. Deus enim, qui cæteris animalibus ſapientiam non dedit, naturalibus ea munimentis ab incurſu, & periculo tutiora generauit. Hominem uero quia nudum, fragilemq; formauit, ut eum ſapientia potius inſtrueret, dedit ei præter cætera hunc pietatis affectum, ut homo hominem tueatur, diligat, foueat, contráq; omnia pericula & accipiat, & præſtet auxilium. Summum igitur inter ſe hominum uinculum eſt humanitas, quod qui diſruperit, nefarius, & paricida exiſtimandus eſt. Nam ſi ab uno homine, quem Deus finxit, omnes orimur, certe conſanguinei ſumus, & ideo maximum ſcelus putandum

eſt odiſſe hominem uel nocentem. Propterea Deus præcepit inimicitias per nos nunquam faciendas, ſemper eſſe tollendas, ſcilicet ut eos, qui ſint nobis inimici, neceſſitudinis admonitos mitigemus. Item ſi ab uno Deo inſpirati ſumus omnes, et animati, quid aliud quàm fratres ſumus? Et qdem coniunctiores q̃ animis, quàm qui corporibus. Itaq; non errat Lucretius, cum dicit,

Deniq; cœleſti ſumus omnes ſemine oriundi:
Omnibus ille idem pater eſt.

Ergo pro belluis immanibus ſunt habendi, qui hominibus nocent, q̃ contra ius humanitatis, & fas omne ſpoliant, cruciant, occidunt, exterminant. Ob hanc neceſſitudinem germanitatis docet nos Deus, mala nunquã facere, bonum autem ſemper. Id autem ipſum bene facere quid ſit, idem ipſe præſcribit. Præſtare auxilium depreſſis, & laborantibus, impertiri uictum non habentibus. Deus enim, quoniam pius eſt, animal nos uoluit eſſe ſociale. Itaq; in alijs hominibus nos ipſos cogitare debemus, non meremur in periculo liberari, ſi non ſuccurrimus, non meremur auxilium, ſi negamus. Ad hanc partem philoſophorum nulla præcepta ſunt, q̃ppe qui falſæ uirtutis ſpecie capti, miſericordiam de homine ſuſtulerunt, & dum uolunt ſanare, uitia auxerunt. Et cum ijdem plerunque fateantur, ſocietatis humanæ communionem eſſe retinendam, ab ea planè ſe ipſos inhumanæ uirtutis ſuæ rigore diſſociant. Conuincendus ergo etiam hic error illorum eſt, qui nihil cuiquam impertiendũ putant. Vrbis condẽdæ originem, atque cauſam non unam intulerunt, ſed alij eos homines, qui ſint ex terra primitus nati, cum per ſyluas, &

campos erraticam degerent uitam, nec ullo inter ſe ſermonis, aut iuris uinculo cohærerent, ſed frondes, & herbam pro cubilibus, ſpeluncas, & antra pro domibus haberent, beſtijs, et fortioribus animalibus prædæ fuiſſe commemorant. Tum eos, qui aut laniati effugerant, aut laniari proximos uiderant admonitos periculi ſui, ad alios homines decurriſſe, præſidium imploraſſe, & primo nutibus uoluntatem ſuam ſignificaſſe, deinde ſermonis initia tentaſſe, ac ſingulis quibusq; rebus nomina imponendo, paulatim loquendi perfeciſſe rationem. Cum autem nec multitudinem ipſam uiderent contra beſtias eſſe tutam, oppida etiam cœpiſſe munire, uel ut quietem noctis tutam ſibi facerent, uel ut incurſiones, atq; impetus beſtiarum non pugnando, ſed obiectis aggeribus arcerent. O' ingenia hominibus indigna, quæ has ineptias protulerũt, miſeros, atq; miſerabiles, q ſtultitiam ſuam literis, memoriæq; mandauerunt. Qui cum uiderent mutis quoq; animalibus ingenitam eſſe rationem uel conueniendi, uel inuicem appetendi, uel periculi fugiendi, uel mali cauendi, uel cubicula ſibi, & latibula parãdi, homines autem ipſos exiſtimauerint non niſi exemplis admoneri, ac diſcere potuiſſe, quid metuere ſibi, quid cauere, quid facere deberent, aut nunquam conuenturos inter ſe fuiſſe, nec loquendi rationem reperturos, niſi eos beſtiæ comediſſent. Hæc alijs delira uiſa ſunt (ut fuerunt) dixeruntq;, non ferarum laniatus cauſam fuiſſe coeundi, ſed ipſam potius humanitatem. Itaq; inter ſe congregatos, quod natura hominum ſolitudinis fugiens, & communionis, ac ſocietatis appetens eſſet, non magna

certe hoiem debet agnoſcere. Quod ſi fecerunt illi ru des, et adhuc feri hoies et fecerunt non dũ conſtituta loquendi ratione, qd putemus hominibus expolitis, & ſermone, rerũq; omniũ cõmertio inter ſe copulatis, eſſe faciẽdũ, qui aſſueti hoibus ſolitudinẽ ferre nõ poſſunt?

In quos præcipue ſit humanitas exercenda, & in quibus liberalitatibus imaginarijs pereant opera, & impenſa præſtantis. Cap. XI.

Onſeruanda eſt igitur humanitas, ſi homi nes recte dici uelimus. Id autem ipſum cõ ſeruare humanitatem, quid aliud eſt, q̃ dilĩ gere hominem quia homo ſit, et idem quod nos ſu mus? Diſcordia igitur, atq; diſſenſio non eſt ſecundũ ho minis rationẽ. Verumq; eſt illud Ciceronis, quod ait hominem naturæ obedientem homini nocere non poſ ſe. ergo ſi nocere homini cõtra naturã eſt, prodeſſe ig tur homini ſecundũ naturam ſit neceſſe eſt. Quod qui non facit, hominis ſe appellatione diſpoliat, quia hu manitatis officium eſt, neceſſitati hominis, ac periculo ſubuenire. Quæro igitur ab ijs, qui flecti, ac miſere ri non putant eſſe ſapientis, ſi homo ab aliqua beſtia comprehenſus auxilium ſibi armati hominis implo ret, utrum'ne ſuccurrendum putent an minime? Non ſunt tam imprudentes, ut negent fieri oportere, quod flagitat, quod expoſcit humanitas. Item ſi aliquis cir cumueniatur igni, ruina opprimatur, mergatur mari, flumine rapiatur, num putent hominis eſſe non au xiliari? non ſunt ipſi homines, ſi putent. Nemo enim poteſt eiuſmodi periculis non eſſe ſubiectus, immo ue-

ro & hominis, & fortis uiri eſſe dicent, ſeruare peritu rum. Si ergo in eiuſmodi caſibus, qui periculum uitæ homini afferunt, ſuccurrere humanitatis eſſe concedũt, quid cauſæ eſt, ſi homo eſuriat, ſitiat, algeat, cur ſuccurrendum eſſe non putent? Quæ cum ſint paria natura cum illis caſibus fortuitis, et unã, eandemq́; huma nitatem deſyderent, tamen illa diſcernunt, quia nõ re ipſa uera, ſed utilitate præſenti omnia metiuntur. Illos enim, quos periculo ſurripiunt, ſperant ſibi gratiã relaturos. Egentes autem, quia non ſperant, perire ar bitrantur quicquid hominibus impartiant. Hinc eſt illa Plauti deteſtanda ſententia.

Male meretur, qui mendico dat, quod edat.
Nam & illud, quod dat, perit,
Et illi producat uitam ad miſeriam.

At enim poeta fortaſſe pro perſona locutus eſt. Quid Marcus Tullius in ſuis officialibus libris, nonne hoc idem ſuadet, non eſſe omnino largiendum? Sic enim dixit. Largitio quæ fit ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit, ita benignitas benignitate tollitur. Qua quo in plures uſus ſis, eo minus in multos uti poſſis. et idem paulo poſt. Quid autem eſt ſtultius, quàm quod libenter facias, curare ut id diutius facere non poſſis? Videlicet profeſſor ſapiẽtiæ re frenat homines ab humanitate, monetq́;, ut rem familiarem diligenter cuſtodiant, malintq́; arcam, q̃ iuſtitiam conſeruare. Quod cum intelligeret inhumanum eſſe, ac nefarium, mox ex alio capite, quaſi actus pœnitentia ſic ait. Nonnunquam tamen eſt largiendũ, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum, & ſæpe idoneis hominibus egentibus de re familiari im-

pertiendum. Quid eſt idoneis? nempe iis, qui reſtituere, ac referre gratiam poſſint. Si nunc Cicero uiueret, exclamarem profecto. Hic hic M. Tulli aberraſti à uera iuſtitia, eamq; uno uerbo ſuſtuliſti, cum pietatis, & humanitatis officia utilitate metitus es. Non enim idoneis hominibus largiendum eſt, ſed quantum poteſt non idoneis. Id enim iuſte, id pie, id humane fit, quod ſine ſpe recipiendi feceris. Haec eſt uera illa, & genuina iuſtitia, cuius ſolidam, & expreſſam effigiem nullam tenere uos dicitis. Ipſe pluribus locis clamas, mercenariam non eſſe uirtutem, fateris'q; in libris legum tuarum liberalitatem gratuitam eſſe his uerbis, nec eſt dubium, quin is, q liberalis, benignus'q; dicitur, officiũ non fructum ſequatur. Cur ergo idoneis potius largiris, niſi ut poſtea mercedem recipias? Te ergo authore, ac praeceptore iuſtitiae, quiſqs idoneus non erit, nuditate, ſiti, fameq; conficietur, nec homines copioſi, & uſq; ad delitias abundantes ſubuenient ultimae neceſſitati. Si uirtus mercedem non exigit, ſi propter ſe (ut dicitis) expetenda eſt, ergo iuſtitiam principem, matrem'q; uirtutum ſuo pretio, non tuo cõmodo aeſtima, eiq; potiſſimũ tribue, à quo nihil ſperes. Quid perſonas eligis? qd membra inſpicis? Pro homine tibi habendus eſt, qſqs precatur, iõ qa te hoiem putet. Abijce umbras illas, imagines'q; iuſtitiae, atq; ipſam uerá, & expreſſam tene, largire caecis, debilibus, claudis, deſtitutis, qbus niſi largiare, moriendũ eſt, inutiles ſunt hominibus, ſed utiles Deo, qui eos retinet in uita, qui ſpiritu donat, qui luce dignatur, foue q̃tũ in te eſt, & aías hominũ, ne extinguãtur, humanitate ſuſtenta.

Qui ſuccurrere perituro poteſt,ſi non ſuccurrerit, oc cidit. Verũ iſti,quia neq; naturam retinent,neq; præmium in eo,quod ſit ſciunt, dum perdere timent,perdunt,et in id,quod maxime cauent,incidunt,ut quicqd largiuntur,aut pereat omnino,aut ad tempus breuiſſimũ proſit, nã qui exiguã ſtipem miſeris negãt, qui conſeruare humanitatem ſine dãno ſuo nolunt, patrimonia ſua effundunt,ut aut peritura,et fraglia ſibi comparent,aut certe ſuis maximis dãnis nihil cõſequantur. Quid enim dicendũ eſt de ijs,qui populari leuitate ducti,uel magnis urbibus ſuffecturas opes exhibendis muneribus impendunt?niſi eos dementes, atq; furioſos, qui præſtent id populo, qđ et ipſi perdant, et nemo eorum, quibus præſtatur, accipiat. Itaq; ut eſt omnis uoluptas caduca,et breuis,oculorũ maxĩme,et auriũ,aut obliuiſcũtur hoĩes,et alterius damna pro ingratis habent,aut etiã offenduntur,ſi non eſt libidini uulgi ſatisfactũ,ut etiã hoĩes ſtultiſſimi malũ ſibi malo comparauerint,aut ſi adeo placuerint,nihil amplius,q̃ inanẽ fauorẽ, paucorumq; dierũ fabulas aſſequuntur. Sic quotidie leuiſſimorũ hoĩum patrimonia in res ſuperuacuas prodiguntur. Num ergo illi ſapientius, qui utiliora,et diuturniora ciuibus ſuis exhĩbent munera? Ii ſcilicet, qui publicis operibus extructis,memoriam nomini ſuo quærunt, ne iſti qdem recte bona ſua in terram ſepeliunt, quia nec memoria quicquã mortuis confert,nec opera eorum ſempiterna ſunt,ſiquidẽ aut uno tremore terræ diſſipantur,et corruunt, aut fortuito conſumuntur incendio, aut hoſtilĩ aliquo ĩpetu diruuntur,aut certe uetuſtate ipſa diſſolu

tæ labuntur. Nihil eſt enim (ut ait orator) opere, et manu factum, quod non conficiat, et conſumat uetuſtas. Ad hæc iuſtitia, et lenitas floreſcit quotidie magis. Illi ergo melius, qui tribulibus ſuis, aut clientibus largiũtur. Aliquid enim præſtant hoibus, & proſunt, ſed non eſt illa uera, & iuſta largitio. Beneficentia. n. nulla eſt, ubicũq; neceſſitas non eſt. Perit ergo quicqd gratiæ cauſa tribuitur non indigentibus, aut cum fœnore redit, & beneficentia non erit. Quod etſi gratum eſt ijs, quibus datur, iuſtum tamen non eſt, quia ſi non fiat, nihil mali ſequitur. Vnum igitur certum, et uerũ liberalitatis officium eſt, egentes, atq; inutiles alere.

A quo ſit ſperanda, et expetenda, & quæ, et quã ta ſit ueræ liberalitatis merces, et quã inanis, et nulla falſæ, et qui ſunt gradus humanitatis. Cap. XII

h Aec eſt illa perfecta iuſtitia, quæ cuſtodit humanam, de qua philoſophi loquũtur, ſocietatem. Hic diuitiarum maximus, et ueriſſimus fructus eſt, non uti opibus ad propriã unius uoluptatem, ſed ad multorum ſalutem, non ad præſentem ſuum fructum, ſed ad iuſtitiam, quæ ſola nõ interit. Tenendum eſt igitur omnino, ut ab officio miſericordiæ ſpes recipiendi abſit omnino. Huius enim operis, & officij merces a Deo expetenda eſt ſolo, nam ſi ab homine expetes, iã non humanitas erit illa, ſed beneficij fœneratio, nec poteſt uideri bene meruiſſe, qui quod fecit, non alteri, ſed ſibi præſtat, & tamen eo redit, ut quod alteri quiſq; præſtiterit, nihil ab eo cõmodi ſperans, uere ſibi præſtet, qa mercedem capiet a

Deo. Item Deus præcepit, ut ſiquando cœnam parauerimus, eos in conuictum adhibeamus, qui reuocare nõ poſſint, & uicem reddere, ut omnis actus uitæ noſtræ non careat miſericordiæ munere. Nec tamen quiſquã interdictam ſibi putet aut cõmunionẽ cum amicis, aut charitatem cum proximis, ſed notũ nobis Deus fecit, quod ſit uerum, & iuſtum opus, ita nos oportere cum proximis uiuere, dũmodo ſciamus, illud ad hominem, hoc ad Deum pertinere. Præcipua igitur uirtus eſt hoſpitalitas, quod philoſophi quoq; aiunt, ſed eam detorquent à uera iuſtitia, et ad cõmodũ rapiunt. Recte inquit Cicero, à Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas. Eſt enim (ut mihi quidẽ uidetur) ualde decorum patere domos hominũ illuſtriũ hoſpitibus illuſtribus. Eodem modo rurſus errauit, quo tum cum idoneis eſſe diceret largiendum. Non .n. iuſti, et ſapientis uiri domus illuſtribus debet patere, ſed humilibus, et abiectis. Nã illuſtres illi, ac potentes nulla re poſſunt indigere, quos opulẽtia ſua & munit, et honorat. Nihil autem à uiro iuſto faciendum eſt, niſi qđ ſit beneficium. Beneficiũ, ſi referatur, íterit, atq; finitur, nec enim poſſumus id habere integrum, cuius pretiũ nobis perſolutũ eſt. In his itaq; beneficijs iuſtitiæ ratio uerſatur, quæ ſalua, et incorrupta permanſerint. Permanent autem nõ aliter, quã ſi præſtentur iis hominibus, qui prodeſſe nullo modo poſſũt. At ille in recipiendis illuſtribus nihil ſpectauit aliud, niſi utilitatẽ, nec diſſimulauit homo ingenioſus, quid ex eo cõmodi ſperaret. Ait enim quid faciat potentem apud exteros futurum per gratiam principum, quos ſibi hoſpitij, et amicitiæ iure con

ſtrinxerit. O quã multis argumentis Ciceronis incon ſtantia, ſi id agerem, redargui poſſet, nec tam noſtris, quã ſuis uerbis refelleretur. Idem quippe ait, ut quiſq; maxime ad ſuũ cõmodum referat quæcũq; agit, ita minime eſſe uirum bonum. Idem etiam negat ſimpli cis, & aperti hominis eſſe, ambire, ſimulare aliquid, et prætendere aliud agere uideri, cum aliud agat, præſta re ſe alteri fingere, quod ſibi præſtet, ſed malitioſi po tius, & aſtuti, & fallacis, & ſubdoli. Quomodo ergo defenderet quo minus ambitioſa illa hoſpitalitas mali tia eſſet? Tu mihi per omnes portas circumcurſes, ut ad uenientes populorum, atq; urbium principes domum tuam inuites, ut per eos apud ciues eorum potentiam cõſequare, uelisq; te iuſtum, & humanum, & hoſpi talem uideri, cum ſtudeas utilitati tuæ. Verum hoc il le non potius incaute. Quid enim minus in Ciceronem conuenit? Sed ignorantia ueri iuris prudens, ac ſciens in hos ſe laqueos induxit. Quod ut ei poſſit ignoſci, teſtificatus eſt, non ad ueram iuſtitiam, quã non teneat, præcepta ſe dare, ſed ad umbram, imagi nemq; iuſtitiæ. Ignoſcendum eſt igitur umbratico, et imaginario præceptori, nec ab eo ueritas exigẽda eſt, qui ſe neſcire fateatur. Captiuorum redemptio magnum, atq; præclarum iuſtitiæ munus eſt, quod idem ipſe Tullius approbauit. Atq; hæc benignitas inquit, etiam reipublicæ eſt utilis, redimi à ſeruitute captos, locupletari tenuiores. Hanc ego conſuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono. Hæc eſt grauium hominum, atq; magnorum. Proprium igitur iuſtorum opus eſt, alere pauperes, ac

redimere captiuos. Cum apud iniuſtos ſiqui hæc faciant, graues, & magni appellentur. Iis enim maxime laudis eſt bene facere, quos nemo ſperauit eſſe facturos. Nam qui bonum facit uel conſanguineo, uel proximo, uel amico, aut nullam, uel certe non magnam laudem meretur, quia facere debet. Sitq; impius, ac deteſtabilis, niſi fecerit id, quod ab eo & natura ipſa, et neceſſitudo exigit, & ſi facit, non tam gloriæ aſſequendæ, q̃ reprehenſionis uitandæ cauſa facit. Qui autem facit alieno, et ignoto, is uere dignus eſt laude, quoniam ut faceret ſola ductus eſt humanitate. Ibi ergo iuſtitia eſt, ubi ad bene faciendum neceſſitatis uinculũ nullum eſt. Hoc igitur benignitatis officium non anteponere quidem largitioni munerum debuit, qđ eſt comparantis, & è duobus bonis id, quod ſit melius, eligentis. Illa uero largitio hominum patrimonia ſua in mare abijcientium, inanis, & leuis, & ab omni iuſtitia remotiſſima eſt. Itaq; ne dici quidem munera oportet, in quibus nemo accipit, niſi qui accipere non meretur. Non minus magnum iuſtitiæ opus eſt, pupillos, & uiduas deſtitutos, & auxilio indigentes tueri, atq; defendere, qđ adeo uniuerſis diuina illa lex præſcribit, quandoquidem boni quiq; iudices ad officium ſuũ iudicant pertinere, ut eos humanitate naturali foueant, ac iiſdem prodeſſe nitantur. Verum hæc opera propria noſtra ſunt, qui legem, qui uerba ipſius Dei præcipientis accepimus. Nam illi quidem ſentiunt, natura eſſe iuſtum, tueri eos, qui tutela carent, ſed cur ita ſit, non perſpiciunt. Deus enim, cuius perpetua clementia eſt, iccirco uiduas, pupillosq; defendi, ac

tueri iubet, ne quis reſpectu, ac miſeratione pignorum ſuorum retardetur, quo minus mortem pro iuſtitia, fideq; ſuſcipiat, ſed incunctanter, ac fortiter ſubeat, cũ ſciat ſe charos ſuos Deo relinquere, nec his unq̃ praeſidium defuturum. Aegros quoq;, quibus defuerint, qui aſſiſtant, curãdos, fouendosq; ſuſcipere ſummae humanitatis, et magnae operationis eſt. Quod qui fecerit, hic uiuam hoſtiam Deo acquiret, et quod alteri dederit ad tempus, ipſe à Deo accipiet in aeternum. Vltimum illud, & maximum pietatis officium eſt, peregrinorũ, & pauperum ſepultura, quod illi uirtutis, iuſtitiaeq; doctores prorſus nõ attigerunt. Nec enim poterant id uidere, qui utilitate omnia officia ſua metiebantur. In caeteris enim, quae, ſupradicta ſunt, quamuis uerum limitem non tenuerint, tamen quoniam commodi aliq̃d in his deprehenderunt, quaſi odore quodã ueritatis retenti propius aberrauerunt. Hoc autem, q̃a nihil uidere in eo commodi poterant, reliquerunt. Quinetiã non defuerunt, qui ſuperuacaneã facerent ſepulturam, nihilq; dicerent eſſe mali, iacere inhumatum, atq; abiectum, quorum impiam ſapientiam cum omne humanũ genus reſpuit, tum diuinae uoces, quae id fieri iubẽt. Verum illi non audent dicere, id non eſſe faciendum, ſed ſi forte non fiat, nihil eſſe incommodi. Itaq; in ea re non tam praecipientium, q̃ conſolantium funguntur officio, ut ſi forte id ſapienti euenerit, ne ſe ob hoc miſerum putet. Nos autem non quid ſapienti ferendũ ſit dicimus, ſed q̃d facere ipſe debeat. Itaq; nõ quaerimus nunc, utrum'ne tota ſepeliendi ratio ſit utilis, nec ne, licet haec etiã ſi ſit inanis (ut illi aeſtimant) tamen facien

da eſt,uel ob hoc ſolum,q̃ apud homines bene,& humane fieri uidetur. Animus enim quæritur,et propoſitum ponderatur. Non enim patiemur figurã,et figmẽtum Dei feris,ac uolucribus in prædam iacere,ſed reddemus id terræ,unde ortum eſt. Et quamuis in homine ignoto neceſſariorum ſepulturam nulli negandum munus implebimus,in quorum locum,quia deſunt, ſuccedat humanitas,et ubicunq; homo deſyderabitur, ibi exigi officiũ noſtrum putabimus. In quo autem magis iuſtitiæ ratio conſiſtit,q̃ in eo, ut qđ præſtamus noſtris per affectum, præſtemus alienis per humanitatem,quæ eſt multo certior,iuſtior'q;? Cum iam non homini præſtatur,qui nihil ſentit,ſed Deo,cui chariſſimũ ſacrificium eſt opus iuſtum. Dicet aliqs fortaſſe. Si hæc oĩa fecero,nihil habebo. Quid.n. ſi magnus hoĩum numerus egebit,algebit,capietur,morietur,ut hæc facientem uel uno die patrimonio exui ſit neceſſe,perdam'ne rem familiarẽ meo,aut meorũ labore quæſitam,ut iam ipſi mihi aliena miſericordia uiuendum ſit? Quid tu tam puſillo animo paupertatem times,quã etiã ueſtri philoſophi laudant? nihil hac tutius,nihilq; hac tranquillius eſſe teſtantur. Hoc,qđ times,ſolicitudinũ portus eſt. An ignoras quot periculis,quot caſibus cum his malis opibus ſubiaceas? Quæ tecum bene agent,ſi ſine tuo cruore tranſierint. Tu uero præda onuſtus incedis, et ſpolia geris,quæ irritent aĩos etiam tuorũ. Quid ergo dubitas,bene collocare id,quod tibi forſitan eripiet aut unum latrocinium,aut exiſtens repente proſcriptio,aut hoſtilis aliqua direptio? Quid uerere,fluxũ; ac fragile bonum facere ſempiternum, aut theſauros

tuos cuſtodi Deo credere, ubi non furem, prædonemq́; timeas, non rubiginem, non tyrannū? Qui apud deū diues eſt, pauper eſſe nunq̃ poterit. Si iuſtitiam tanti putas, ſequere abiectis oneribus, quæ te premunt. Libera te ipſum compedibus, et cathenis, ut expeditus ad deum curras. Magni, & excelſi animi eſt deſpicere, et calcare mortalia. Sed ſi hanc uirtutem non capis, ut diuitias tuas in arcam Dei conferas, ut fragilibus tibi compares firmiora, liberabo te à metu. Omnia iſta præcepta non ſoli tibi dantur, ſed omni populo, q tibi mente coniunctus eſt, & cohæret ſicut unus homo. Si ſolus magnis operibus non ſufficis, pro uirili parte operare iuſtitiam, ſic tamen, ut quantum diuitijs inter cæteros, tantum opere præcellas. Neq; nunc ſuaderi tibi putes, ut rem familiarē tuam minuas, uel exhaurias, ſed quæ in ſuperuacua fueras impenſurus, ad meliora cōuertas. Vnde beſtias emis, hinc captos redime, unde feras paſcis, hinc pauperes ale, unde homines ad gladium comparas, hinc innocentes mortuos ſepeli. Quid prodeſt perditæ nequitiæ beſtiarios facere locupletes, & inſtruere ad flagitia? Transfer ad magnum ſacrificium male peritura, ut pro his ueris muneribus, habeas à Deo munus æternum. Magna eſt miſericordiæ merces, cui deus pollicetur, peccata ſe omnia remiſſurū. Si audieris, inquit, preces ſupplicis tui, & audiam ego tuas, ſi miſertus laborantium fueris, & ego in tuo labore miſerebor. Si autem non reſpexeris, nec adiuueris, & ego animum contra te geram, tuisq; te legibus iudicabo.

De præmio, & quod in neceſſitate, et precibus pauperum quiſq; tentatur à Deo, et tribus gradibus uirtutis. Caput XIII

Quoties igitur rogaris, tentari te à deo crede, an ſis dignus exaudiri. Circunſpice cõſcientiam tuam, & quantum potes, medere uulneribus, nec tamen quia peccata largitione tolluntur, dari tibi licentiam peccandi putes. Abolentur enĩ, ſi Deo largiare, quia peccaueras. Nam ſi fiducia largiendi pecces, non abolentur. Deus enim purgari homines à peccatis maxime cupit, ideoq; agi pœnitentiam iubet. Agere autem pœnitentiam nihil aliud eſt, q̃ profiteri, & affirmare, ſe ulterius non peccaturum. Ignoſcitur itaq; ijs, qui ad peccatum ignoranter, imprudenter, incauteq; labuntur, ueniam non habet, qui ſciens peccat. Nec tamen ſi aliquis purificatus fuerit ab omni labe peccati, temperandũ ſibi ab opere largitionis exiſtimet, quia non habeat peccata, quæ deleat. Immo uero tum magis iuſtitiam debet operari, cum factus eſt iuſtus, ut quod ante in medelam uulnerum fecerat, poſtmodum faciat in gloriam, laudemq; uirtutis. Eo accidit, quod nemo eſſe ſine delicto poteſt, quandiu indumento carnis oneratus eſt. Cuius infirmitas triplici modo ſubiacet dominio peccati, factis, dictis, cogitationibus. Per hos gradus ad ſummum culmen iuſtitia procedit. Primus eſt uirtutis gradus, malis operibus abſtinere, ſecundus etiã malis uerbis, tertius etiã cogitatione rerum malarum. Qui primum gradum aſcendit, ſatis iuſtus eſt, qui ſecundum, iam pfectæ uir-

tutis, ſiquidem neq; ſermone, neq; factis delinquat, qui tertium, is uere ſimilitudinem Dei aſſecutus uidetur. Eſt enim pene' ſupra humanum modum, nec cogitatione quidem admittere, quod ſit uel facto malum, uel improbum dictu. Itaq; etiam iuſti homines, qui frenare ſe poſſunt ab omni opere iniuſto, nonnunquam tamen ipſa fragilitate uincuntur, ut uel in ira malum dicant, uel aſpectu rerum delectabilium tacita cogitatione concupiſcant. Quod ſi mortalis conditio non patitur, hominem eſſe ab omni macula purum, debent ergo perpetua largitione peccata carnis aboleri. Vnum eſt enim ſapientis, & iuſti, & uitalis uiri opus, diuitias ſuas in ſola iuſtitia collocare, qua profecto qui eget, licet ille Crœſum, aut Craſſum diuitijs ſuperet, hic pauper, hic nudus, hic mendicus putandus eſt. Dāda igitur opera eſt, ut indumento iuſtitiæ, pietatiſq; uelemur, quo nos nemo exuat, quod nobis ſempiternum præbet ornatum. Nam ſi Deorum cultores ſimulachra inſenſibilia excolunt, & quicquid pretioſi habent, in ea conferunt, quibus nec uti poſſunt, nec gratias agere, qui acceperint, quanto iuſtius eſt, & uerius, uiuentia Dei ſimulachra excolere, ut promereare inuenire uiuentem? Quæ ſicut uſui habent quicquid acceperint, & gratias agunt, ita Deus, in cuius conſpectu bonum feceris, & probabit, & mercedem pietatis exoluet.

Quod philoſophi uera caruerunt humanitate, qui cum ſtoicis eam inter morbos animi poſuerunt.

Caput XIIII.

SI ergo in homine præclarum, & excellens bonum eſt miſericordia, idq; diuinis teſtimonijs, & bonorum, malorumq; conſenſu optimum iudicatur, apparet philoſophos longe abfuiſſe ab humano bono, qui neque præceperunt eiuſmodi quicquam, neq; fecerunt, ſed hanc uirtutem, quæ propemodũ in homine eſt ſingularis, pro uitio ſemper habuerunt. Libet hic interponere unum de philoſophia locum, ut illorum plenius coarguamus errores, qui miſericordiam, cupiditatem, metum, morbos animi appellant. Conantur illi quidem uirtutes à uitijs diſiũgere, quod eſt ſanè facillimum. Quis enim non poſſet liberalem à prodigo ſeparare (ut illi faciunt) aut parcum à ſordido, aut quietum ab inerti, aut cautum à timido, quod hæc, quæ ſunt bona, fines ſuos habeant, quos ſi exceſſerint, in uitia labũtur, ita ut conſtantia, niſi pro ueritate ſit ſuſcepta, fit imprudentia. Item fortitudo, ſi nulla neceſſitate cogente, aut non pro cauſa honeſta certum periculum ſubierit, in temeritatem conuertitur. Libertas quoq;, ſi alios inſectetur, potius quàm inſectantibus reſiſtat, contumacia eſt. Seueritas etiam, niſi ſe intra congruentes nocentium pœnas coerceat, fit ſæua crudelitas. Itaq; dicunt eos, qui mali uideantur, nõ ſua ſponte peccare, nec mala potius eligere, ſed bonorum ſpecie lapſos incidere in mala, dum bonorum, ac malorum diſcrimen ignorant. Hæc quidem falſa non ſunt, ſed ad corpus cuncta referuntur. Nam parcum eſſe, aut conſtantem, aut cautum, aut quietum, aut fortem, aut ſeuerum uirtutes ſunt quidem, ſed huius temporariæ uitæ. Nos autem, qui hanc uitam contemnimus, ali-

as nobis uirtutes propoſitas habemus, de quibus philoſophi ne ſuſpicari quidem ulla ratione potuerunt. Itaq; & uirtutes quaſdam pro uitijs, & uitia quædam pro uirtutibus habuerunt. Nam ſtoici affectus omnes, quorum impulſu animus commouetur, ex homine tollunt, cupiditatem, atq; lætitiam, metum, mœſtitiam, quorū duo priora ex bonis ſunt aut futuris, aut præſentibus, poſteriora ex malis. Eodē modo hæc quatuor morbos (ut dixi) uocant, non tam natura inſitos, quàm praua opinione ſuſceptos. Et idcirco cenſent, eos extirpari poſſe radicitus, ſi bonorum, malorumq; opinio falſa tollatur. Si.n. nihil cenſeat ſapiens bonum, nihilq; malum, nec cupiditate ardeſcet, nec lætitia geſtiet, nec metu terrebitur, nec ægritudine contrahetur. Mox uidebimus, an efficiāt, quod uelint, aut quid efficiant. interim, propoſitum arrogans, ac pene furioſum, qui ſe putent mederi, & eniti poſſe contra uim, rationemq; naturæ.

Quomodo peripatetici uincant ſtoicos, & doceant affectuū naturalium ſtimulos euelli non poſſe, ſed mitigari. Et quod ea, quæ brutis animalibus data ſunt, ſingulis hominibus inſita ſunt uniuerſa. Et quomodo ſtoici mentis affectiones definiant. Cap. XV.

HAec enim naturalia eſſe non uoluntaria, omnium uiuentium ratio demonſtrat, quæ ijſdem omnibus quatitur affectibus. Peripatetici ergo rectius, q hæc omnia detrahi poſſe negant, qa nobiſcū ſimul nata, et conantur oſtēdere, q̄ prouidēter, & q̄ neceſſario Deus ſiue natura (ſic enim dicunt) his

nos armauerit affectibus, quos tamen, quia plerunq; uitioſi fiunt, ſi nimij ſint, poſſe ab homine adhibito modo ſalubriter temperari, ut tantum homini, quantum naturæ ſatis eſt, relinquatur. Non inſipiens diſputatio, ſi (ut dixi) omnia non ad hanc uitam referrentur. Stoici ergo furioſi, qui ea non temperant, ſed abſcindunt, rebusq; à natura inſitis, caſtrare hominem quodammodo uolunt. Quod tale eſt, quale ſi uelint aut metum detrahere ceruis, aut uenenum anguibus, aut iram feris, aut placiditatem pecudibus. Nam quæ ſingula mutis animalibus data ſunt, ea uero uniuerſa homini ſimul. Quod ſi, ut medici dicunt, lætitiæ affectus in ſplene eſt, iræ in felle, libidinis in iecore, timoris in corde, facilius eſt interficere animal ipſum, quàm ex corpore aliquid euellere, quod eſt animantis naturam uelle mutare. Sed homines prudentes non intelligunt, cum uitia ex homine tollunt, etiam uirtutem ſe tollere, cui ſoli locum faciunt. Nam ſi uirtus eſt, in medio iræ impetu ſeipſum cohibere, & reprimere, quod negare non poſſunt, caret ergo uirtute quiſquis ira caret. Si uirtus eſt libidinem corporis continere, uirtute careat neceſſe eſt, qui libidinem, quam temperet, non habet. Si uirtus eſt cupiditatem ab alieni appetitione frenare, nullam certe uirtutem poteſt habere, qui caret eo, ad quod cohibẽdum uirtutis uſus adhibetur. Vbi ergo uitia non ſunt, nec uirtuti locus eſt quidem, ſicut nec uictoriæ qdem, ubi aduerſarius nullus eſt. Ita fit, ut bonum ſine malo eſſe in hac uita non poſſit. Affectus igitur, quaſi ubertas animorũ eſt naturalis. Nã ſicut in ſentes ager, qui eſt natura fœcundus, exuberat, ſic animus incul-

tus uitijs ſua ſponte inualeſcentibus, uelut ſpinis obducatur. Sed cum uerus cultor acceſſerit, ſtatim cedentibus uitijs fruges uirtutis oriuntur. Deus itaq;, cum hominem primum fingeret, mirabili prouidentia ingenerauit ei prius iſtas animi commotiones, ut poſſet capere uirtutem, ſicut terra culturam, Poſuitq́; materiam uitiorum in affectibus, uirtutis in uitijs. Quæ profecto aut nulla erit, aut in uſu eſſe non poterit, ſi deſint ea, per quæ uis eius aut appareat, aut conſtet. Videamus nunc, ijdem illi, qui uitia penitus excidunt, quid effecerint. Quatuor illos affectus, quos ex opinione bonorum, malorumq́; naſci putant, quibus euulſis ſanandum eſſe animum ſapientis exiſtimant, quoniam intelligunt & natura inſitos eſſe, & ſine his nihil moueri, nihil agi poſſe, alia quædam in eorum locum, uicemq; ſupponunt. Pro cupiditate ſubſtituunt uoluntatem, quaſi uero non multo ſit præſtabilius bonum cupere, quàm malum uelle. Item pro lætitia gaudium, pro metu cautionem. At in illo quarto immutandi nominis eius ratio deficit. Itaq; ægritudinem penitus .i. mœſtitiam, doloremq́; animi ſuſtulerunt, quod fieri nequaquá poteſt. Quis enim poteſt non dolere, ſi patriam aut peſtilentia exhauſerit, aut hoſtis inuaſerit, aut tyrannus oppreſſerit? Poteſt aliquis non dolere, ſi ſublatam uiderit libertatem, ſi proximos, ſi amicos, ſi bonos uiros aut exterminatos, aut crudeliſſime trucidatos, niſi cuius mēs ita obſtupuerit, ut ſit ei ſenſus omnis ereptus? Quare aut omnia tollere debuerunt, aut implenda fuerat curta hæc, & debilis diſputatio, ideſt etiam pro ægritudine aliquid reponendum, quoniam ſuperioribus, ita or-

dinatis, hoc conſequens erat. Vt enim præſentibus læ-tamur bonis, ſic malis angimur, ac dolemus. Si ergo lætitiæ, quam uitioſam putabant, nomen aliud indiderunt, ſic ægritudini, quoniam & ipſam uitioſam putabant, aliud uocabulum tribui congruebat. Vnde apparet, non illis rem defuiſſe, ſed uerbum, cuius indigentia eum totum affectum, qui eſt uel maximus, contra quã natura pateretur, auferre uoluerunt. Nã illas nominum commutationes poterã coarguere pluribus, & oſtendere aut ſermonis ornandi, augendæq; copiæ gratia, multa nomina iiſdẽ rebus impoſita, aut nihil, aut certe non multum inter ſe illa diſtare, nam & cupiditas à uoluntate incipit, & cautio à metu oritur, et lætitia nihil aliud eſt, quàm profuſum gaudium. Sed putemus, ut ipſi uolunt, eſſe diuerſa. Nempe igitur cupiditatem eſſe dicent perſeuerantem, ac perpetuam uoluntatem, lætitiam uero, inſolenter ſe efferens gaudiũ, metum autem nimiam, & excedentem modum cautionem. Ita fit, ut ea, quæ tollenda eſſe cenſent, non tollãt, ſed temperent, ſiquidem nomina ipſa tantummodo immutant, res ipſæ manent, Eò igitur imprudentes reuoluuntur, quò peripatetici ratione perueniunt, ut uitia, quoniam tolli non poſſunt, medio temperanda ſint. Errant ergo, quoniam non efficiunt, quod uolunt, & longo, aſperoq; circuitu in eandem uiam redeunt.

Quomodo peripatetici errauerunt, & quod bonus uſus affectuum uirtus eſt, malus uitium. Et quod uſus ipſe ex cauſa penſandus eſt.

Caput XVI.

T ego ne peripateticos quidem acceſſiſſe ad ueritatem puto, quia uitia eſſe concedunt, ſed ea mediocriter temperant. Carendū eſt enim uitiis etiam mediocribus, quin potius efficiendum fuit primum, ne uitia eſſent, nec enim quicquam uitioſum naſci poteſt, ſed uitia fieri, ſi male utimur affectibus, uirtutes, ſi bene. Deinde monſtrandum eſt, nō ipſos affectus, ſed eorum cauſas eſſe moderandas. Nō eſt, inquiunt, nimia lætitia geſtiendum, ſed medice, ac temperate. Hoc uero tale eſt, quale, ſi dicerent, non eſſe currendum concitate, ſed gradiendum moderate. At poteſt & qui graditur errare, & qui currit rectam uiam tenere. Quid ſi oſtendero eſſe aliquid, ubi non tantum modicum, ſed uel punctum gaudere uitioſum ſit, & aliud cōtra, in quo uel exultare lætitia minime criminoſum? Quid tandem nobis iſta mediocritas proderit? Quæro utrum'ne ſapienti lætandum putent, ſi q̄d inimico ſuo mali uident accidere, aut utrum'ne lætitiā refrenare debeant, ſi uictis hoſtibus, aut oppreſſo tyranno libertas, & ſalus ciuibus parta ſit? Nemo dubitat, quin & in illo exiguum lætari, & in hoc parum lætari ſit maximum crimen. Eadem de cæteris affectibus licet dicere. Sed (ut dixi) non in his moderandis ſapientiæ ratio uerſatur, ſed in cauſis eorum, quoniam extrinſecus commouentur, nec his potiſſimum frena imponi oportuit, quoniam & exigui poſſunt eſſe in maximo crimine, & maximi poſſunt eſſe ſine crimine. Sed aſſignandi fuerunt certis temporibus, & rebus, & locis, ne uitia ſint, quibus uti recte licet. Sicut enim recte ambulare bonum eſt, errare

autem malum, ſic moueri affectibus in rectum, bonum eſt, in prauum malum. Nam libido ſi extra legitimum torum non euagetur, licet ſit uehemens, tamen culpa caret. Sin uero appetit alienum, licet ſit mediocris, uitium tamen maximum eſt. Non eſt itaq; morbus iraſci, nec cupere, nec libidine commoueri, ſed iracundum eſſe morbus eſt, cupidum, libidinoſum. Qui enim iracundus eſt, etiã cui nõ debet, aut cui non oportet iraſcitur. Qui cupidus, etiam quod non opus eſt, cõcupiſcit. Qui libidinoſus, etiam quod legibus uetatur, affectat. Omnis ergo ratio in eo uerſari debuit, ut quoniam earum rerum impetus inhiberi non poteſt, nec debet, quia neceſſario eſt inſitus ad tuenda officia uitæ, dirigeretur potius in uiam rectam, ubi etiam curſus offenſione, ac periculo caret.

Quod ea, quæ philoſophi uitia putãt, uirtutes ſunt, ſi tamen referantur ad finem debitum, ideſt ad Deum. Et quod inſani ſunt, qui humanam naturam ingenitis affectibus ſpoliare nituntur. Cap. XVII.

Sed euectus ſum coarguendi ſtudio longius, cum ſit mihi propoſitum ea, quæ uitia philoſophi putauerunt, oſtendere, non tantum uitia non eſſe, uerum etiam magnas eſſe uirtutes. Ex alijs docendi gratia ſummã, quæ ptinere ad rem maxime puto. Metum, ſeu timorem in maximo uitio ponunt, ſummamq; imbecillitatem eſſe animi putant, cui ſit contraria fortitudo, quæ ſi ſit in homine, locum timori eſſe nullum. Credit ergo ne aliquis fieri poſſe,

ut idem metus ſumma ſit fortitudo? Minime. Neque enim uidetur capere natura, ut aliquid in contrarium recidat. Atqui ego non arguta aliqua concluſione, ut apud Platonem Socrates facit, qui eos, quos contra diſputat, cogit ea, quæ negauerant, confiteri, ſed ſimpliciter oſtendam, ſummum metum ſummã eſſe uirtutem. Nemo dubitat, qn timidi, & imbecilli ſit animi aut dolorem metuere, aut egeſtatem, aut exilium, aut carcerẽ, aut mortem, quæ omnia quiſquis non exhorruerit, fortiſſimus iudicatur. Qui autem Deum metuit, illa uniuerſa non metuit. Ad quod probandum argumentis opus non eſt, ſpectatæ ſunt enim ſemper, ſpectanturq; adhuc per orbem pœnæ cultorum Dei, in quibus excruciandis noua, et inuſitata tormenta excogitata ſunt. Nam de mortis generibus horret animus recordari, cum immanium beſtiarum ultra ipſam mortem carnificina ſæuierit. Has tamen execrabiles corporum lacerationes felix, atq; inuicta patientia ſine ullo gemitu pertulit. Hæc uirtus omnibus populis, atq; prouincijs, & ipſis tortoribus miraculum maximum præbuit, cum patientia crudelitas uinceretur. Atq hanc uirtutem nihil aliud, q̃ metus Dei fecit. Itaq; (ut dicebã) nõ euellendus, ut ſtoici, neq; temperãdus timor, ut peripatetici uolunt, ſed in ueram uiam dirigendus eſt, auferẽdiq; ſunt metus, ſed ita, ut is ſolus relinquatur, q quoniam legitimus, ac uerus eſt, ſolus efficit, ut poſſint cætera non timeri. Cupiditas quoq; inter uitia numeratur. Sed ſi hæc, quæ terrena ſunt, concupiſcit, uitiũ eſt, uirtus autem, ſi cœleſtia. Qui enim iuſtitiam, qui Deũ, qui uitam perpetuam, qui lucem ſempiternã, eaq; oĩa

quæ Deus homini pollicetur, conſequi cupit, opes iſtas, & honores, & potentatus, et regna ipſa contemnet. Dicet fortaſſe ſtoicus. Voluntate opus eſt ad hæc cõſequẽda non cupiditate, immo uero parum eſt uelle. Multi enim uolunt, ſed cum dolor uiſceribus acceſſerit, uolũtas cedit, cupiditas perſeuerat, quæ ſi efficit, ut contemptui ſint omnia, quæ à cæteris appetuntur, ſumma uirtus eſt, ſiquidem continentiæ mater eſt. Ideoq; potius illud efficere debemus, ut affectus, quibus praue uti uitium eſt, dirigamus in rectum. Nam iſtæ concitationes animorum iuncto currui ſimiles ſunt, in quo recte moderando ſummum rectoris officium eſt, ut uiam nouerit, quam ſi tenebit, licet quàm concitate ierit, non offendet. Si autem errauerit, licet placide, ac leniter eat, aut per confragoſa uexabitur, aut per præcipitia labetur, aut certe, quò non opus eſt, deferetur. Sic curſus ille uiæ, qui affectibus uelut equis pernicibus ducitur, ſi rectam uiam teneat, fungetur officio. Metus igitur, & cupiditas, ſi proijciantur in terram, uitia fient, Virtutes autem, ſi ad diuina referantur, parſimoniam contra uirtutis loco habent, quæ ſi ſtudium eſt habendi, non poteſt eſſe uirtus, quia in augendis, uel tuendis terreſtribus bonis tota uerſatur. Nos autem ſummum bonum non referimus ad corpus, ſed omne officium ſolius animæ conſeruatione metimur. Quod ſi (ut ſupra docui) patrimonio minime parcendum eſt, ut humanitatem, iuſtitiamq; teneamus, non eſt uirtus frugi eſſe, quod nomen uirtutis ſpecie fefellit, ac decepit. Eſt enim frugalitas abſtinentia quidem uoluptatum, ſed eo uitium, quia ex habendi amore deſcendit, cum ſit

& uoluptatibus abſtinendum, et pecuniæ minime temperandum. Nam parce, ideſt mediocriter uti pecunia, quaſi quædam puſillitas eſt animi aut pertimentis, ne ſibi deſit, aut deſperantis, poſſe ſe illam reparare, aut contemptum terreſtrium non capientis. Sed illi rurſus eum, qui rei familiari ſuæ non parcit, prodigum uocant. Nam ita liberalem diſtingunt à prodigo, ꝙ is liberalis ſit, q ı́bũ et benemeritis et cum oportet, et q̃tũ ſatis eſt, largiatur, Prodigus uero, qui et non meritis, & cum opus non eſt, et ſine reſpectu rei familiaris effundat. Quid ergo? Prodigum'ne dicemus eum, qui miſericordiæ cauſa tribuit egentibus uictum? Atqui multum refert, utrum'ne ſcortis propter libidinem largiare, an miſeris propter humanitatem. Vtrũ pecuniá tuá ꝑductores, aleatores, lenones'q; diripiant, an illá pietati, ac Deo præſtes. Vtrum'ne illá uentri, ac gulæ ingeras, an theſauro iuſtitiæ reponas. Vt ergo uitium eſt effundere in malam partem, ſic in bonam uirtus. Si uirtus eſt non parcere opibus, quæ poſſunt reparari, ut hoı̃s uitam ſuſtentes, quæ reparari non pót, uitium igitur parſimonia eſt. Quare nihil aliud dixerim, q̃ inſanos, q hominem mite, ac ſociale animal orbant ſuo nomine, qui euulſis affectibus, quibus omnis conſtat humanitas, ad immobilem ſtuporem mentis perducere uolunt, dum ſtudent animum à ꝑturbationibus liberare, & (ut ipſi dicunt) q̃etum, tranquillum'q; reddere. Quod fieri nó tantum non poteſt, q̃a uis, & ratio eius in motu eſt, ſed ne oportet q̃dem, quia ſicut aqua q̃dem ſemper iacens, et quieta inſalubris, et magis turbida eſt, ſic aı̃us immotus, ac torpẽs inutilis eſt ẽt ſibi, nec uitam ipſam

tueri poterit, quia nec faciet quicquam, nec cogitabit, cum cogitatio ipſa nihil aliud ſit, quàm mentis agitatio. Deniq; *qui hanc immutabilitatem animi aſſerunt, pri uare animum uita uolunt, quia uita actuoſa eſt, mors quieta.* Quædam *etiam recte pro uirtutibus habent, ſed earum modum non tenent.* Virtus *eſt conſtantia, non, ut inferentibus iniuriam reſiſtamus, his enim cedendum eſt, quod cur fieri debeat, mox docebo, ſed ut iubentibus facere nos contra dei legem, contráq; iuſtitiam, nullis minis, aut ſupplicijs terreamur, quo minus* Dei *iuſſionem hominis iuſſioni præferamus.* Item *uirtus eſt mortem contemnere, non ut appetamus, eamq; ultro nobis inferamus, ſicut philoſophorum plurimi, & maximi ſæpe fecerunt, quod eſt ſceleratum, ac nefa rium, ſed ut coacti* Deum *relinquere, ac fidem prode re, mortem ſuſcipere malimus, libertatémq; defendamus aduerſus impotentiam ſtultam, uecordémq; uiolentiam, ut omnes ſeculi minas, atq; terrores fortitudi ne animi prouocemus.* Sic *ea, quæ alij timent, excelſa & inſuperabili mente dolorem, mortémq; calcamus.* Hæc *eſt uirtus, hæc uera eſt conſtantia, in hoc tuenda & conſeruanda ſolo, ut nullus nos terror, nulla uis à* Deo *poſſit auertere.* Vera *igitur* Ciceronis *illa ſententia eſt.* Nemo, *inquit, iuſtus pôt eſſe, qui mortem, qui dolorem, qui exiliũ, qui egeſtatem timet.* Item Senecæ *in libris moralis philoſophiæ dicentis,* Hic *eſt ille homo honeſtus, non apice, purpura'ue, non lictorum in ſignis miniſterio, ſed nulla re minor, qui cum mortem in uicinia uidet, nô ſic perturbatur, tanquam rẽ nouá uiderit, qui ſiue toto corpore tormenta patienda ſunt,*

ſiue flamma

ſiue flamma ore recipienda eſt, ſiue extendēdæ per patibulum manus non quærit, quid patiatur, ſed quàm bene. Qui autem Deum colit, nec patitur, nec timet. Ergo iuſtus. His rebus efficitur, ut neq; uirtutes, neq; uirtutum exactiſſimos limites noſſe, aut tenere poſſit omnino quiſquis eſt à religione Dei ſingularis alienus.

Quomodo præcepta Dei, quibus inſiſtendum eſt, à philoſophicis diſſideant inſtitutis, & quis ſit pacentiæ titulus. Caput XVIII

S Ed omittamus philoſophos, qui aut omnino nihil ſciunt, idq; ipſum pro ſumma ſcientia præ ſe ferunt, aut qui nō percipiunt ēt quæ ſciunt, aut qui, quoniam ſe putant ſcire, quæ neſciunt, inepte, arroganterq; deſipiunt. Nos ergo (ut ad propoſitum reuertamur) quibus ſolis à Deo ueritas reuelata, & cœlitus miſſa ſapientia eſt, faciamus, quæ iubet illuminator noſter Deus, ſuſtineamus inuicem, & labores huius uitæ mutuis adiumentis perferamus. Nec tamen, ſiquid boni operis fecerimus, gloriam captemus ex eo, monet enim Deus, operatorem iuſtitiæ non oportere eſſe iactantem, ne non tam mandatis cœleſtibus obſequendi, quàm ſtudio placendi, humanitatis officio functus eſſe uideatur, habeatq; iam pretium gloriæ, quod captauit, nec præmium cœleſtis illius, ac diuinæ mercedis accipiat. Cætera, quæ obſeruare cultor Dei debet, facilia ſunt, illis uirtutibus comprehenſis, ut non mentiatur unquam decipiendi, aut nocendi cauſa. Eſt enim nefas eum, qui ueritati ſtudeat, in ali-

qua re eſſe fallacem, atq; ab ipſa, quam ſequitur, uerĩtate diſcedere. In hac iuſtitiæ, uirtutumq; omniũ uia, nullus mendacio locus eſt. Itaq; uiator ille uerus, ac iuſtus non dicet illud Lucilianum.
Homini amico, ac familiari non eſt mentiri meum,
Sed etiam inimico, atq; ignoto exiſtimabit non eſſe mẽtiri ſuum. Nec aliquando cõmittet, ut lingua interpres animi à ſenſu, & cogitatione diſcordet. Pecuniã ſiquam crediderit, non accipiat uſuram, ut & beneficium incolume ſit, quod ſuccurrit neceſſitati, & abſtineat ſe prorſus alieno. In hoc enim genere officij debet ſuo eſſe contentus, quem oporteat aliâs ne proprio quidem parcere, ut bonum faciat, plus autem accipere, quã dederit, iniuſtum eſt. Quod qui facit, inſidiatur quodãmodo, ut ex alterius neceſſitate prædetur. At iuſtus nunquam prætermittet quo minus aliqd miſericorditer faciat, nec inquinabit ſe huiuſmodi quæſtu, ſed efficiet, ut ſine ullo ſuo damno ipſum, quod cõmodat, inter bona opera numeretur. Munus non accipiet à paupere, ut ſiquid ipſe præſtiterit, eo bonum ſit, quo fuerit gratuitum. Male dicenti bene dicto reſpondeat, nunquam ipſe male dicat, nec uerbum malum procedat ex ore hominis, qui colit uerbum bonum.
Quin etiam caueat diligenter, nequando inimicum ſua culpa faciat, & ſiquis extiterit tam proteruus, qui bono, & iuſto faciat iniuriam, clementer, ac moderate ferat, & ultionem ſuam ſibi nõ aſſumat, ſed Dei iudicio reſeruet, innocentiam ſemper, & ubiq; cuſtodiat. Quod præceptum non ad hoc tantum ualet, ut ipſe iniuriam non inferat, ſed ut illatam ſibi non uin

dicet. Sedet enim maximus, & æquiſſimus iudex ſpeculator, ac teſtis omnium. Hunc homini præferat, hũc malit de ſua cauſa pronuntiare, cuius ſententiam nemo effugere poteſt, nec defenſione cuiuſquam, nec gratia. Ita fit, ut homo iuſtus contemptui ſit omnibus, & quia putabitur ſemetipſum defendere non poſſe, habebitur pro ſegni, & inerti. Qui autem fuerit ultus inimicum, hic fortis, hic ſtrenuus iudicatur, hunc colunt, hunc omnes uerentur. Bonus uero ille tametſi prodeſſe omnibus, uel pluribus poſſit, illum tamen ſuſpiciunt, qui nocere, quàm qui prodeſſe poſſit, ſed iuſtũ prauitas hominum deprauare non poterit, quo minus Deo ſtudeat obtemperare, malitq; contemni, dũmodo ſemper boni fungatur officio, mali nunquam. Cicero in iiſdem illis officialibus libris. At uero ſiqs uoluerit, inquit, ſui animi complicatam notionem euoluere, iam ſe ipſe doceat, eum uirum bonum eſſe, qui proſit quibus poſſit, noceat nemini, niſi laceſſitus iniuria. O quàm ſimplicem, ueramq; ſententiam duorum uerborum adiectione corrupit. Quid enim opus fuerat adiungere, niſi laceſſitus iniuria? ut uitium bono uiro quaſi cauſam turpiſſimam apponeret, patientiæq;, quæ omnium uirtutum maxima eſt, facere expertem? Nociturum eſſe dixit bonum uirum, ſi fuerit laceſſitus, iam ex hoc ipſo boni uiri nomen amittat neceſſe eſt, ſi nocebit. Non minus enim mali eſt referre iniuriam, quàm inferre. Nam unde certamina inter homines, unde pugnæ, contentionesq; naſcuntur, niſi quod improbitati appoſita impatientia, magnas ſæpe concitat tempeſtates? Quod

ſi patientiam, qua uirtute nihil eſt uerius, nihil homine dignius inueniri poteſt, improbitati oppoſueris, extinguetur protinus, tanquam ſi igni aquam ſuperfuderis. Sin autem prouocatrix illa improbitas impatientiam ſibi comparem nacta eſt, tanquam perfuſa oleo tantum excitabit incendium, ut id nō flumen aliquod, ſed effuſio cruoris extinguat. Magna itaq; patientiæ ratio eſt, quam ſapiens homo ademit bono uiro, ut. n. nihil malorum fiat, hæc ſola efficiet, quæ ſi detur omnibus, nullum ſcelus, nulla fraus in rebus humanis erit. Quid ergo bono uiro poteſt eſſe tam calamitoſum, tamq; contrarium, quàm iræ frena permittere, quæ illum non modo boni, ſed etiam hominis appellatione diſpoliet? Siquidem nocere alteri, ut ipſe ait ueriſſime, non eſt ſecundum hominis naturam. Nam & pecudes, ſi laceſſas, aut calce, aut cornu repugnant. Et ſerpentes, ac feræ niſi perſequaris, ut occidas, negotiū non exhibent. Et (ut ad hominum exēpla redeamus) imperiti quoq;, & inſipientes, ſiquando accipiunt iniurias, cæco, & irrationabili furore ducuntur, & iis, qui ſibi nocent, uicem tribuere conantur. In quo igitur ſapiens, ac bonus uir à malis, et inſipientibus differt, niſi quod habet inuictam patientiā, qua ſtulti carent, niſi quod regere ſe, ac mitigare iram ſuam nouit, quā illi, quia uirtute indigent, frenare non poſſunt. Sed uidelicet hæc illum res fefellit, quia cum de uirtute quæritur, in quacunq; contentione uincere, putauit eſſe uirtutis. Nec uidere ullo modo potuit, hominem dolori, & iræ ſuccumbentem, & iis affectibus indulgentem, quibus debet potius reluctari, & ruentem quacunq; in

partem prouocauerit improbitas, uirtutis officium non tenere. Qui enim referre iniuriá nititur, eum ipſum, á quo læſus eſt, geſtit imitari. Ita qui malum imitatur, bonus eſſe nullo pacto poteſt. Duobus igitur uerbis duas uirtutes maximas bono, & ſapienti uiro, innocentiam, patientiamq́; detraxit. Sed quia ipſe caninam illam facundiam (ſicut Salluſtius ab Appio dictum refert) exercuit, uoluit quoq; hominem canino modo uiuere, ut remordeat laceſſitus. Quæ retributio cõtumeliæ quàm pernicioſa ſit, & quas edere ſoleat ſtrages, unde opportunius peteretur exemplũ, quàm ex ipſius doctoris triſtiſſimo caſu, qui dum his philoſophorum præceptis obtemperare geſtit, ipſe ſe perdidit. Qui ſi laceſſitus iniuria patientiam tenuiſſet, ſi diſſimulare, ſi ferre contumeliá boni uiri eſſe didiciſſet, nec illas nobiles orationes alieno titulo inſcriptas, impàtientia, & leuitate, & inſania profudiſſet, nunquam capite ſuo roſtra, in qbus ante floruerat, cruentaſſet, nec rempublicam funditus proſcriptio illa deleſſet. Sapientis ergo, ac boni uiri non eſt uelle certare, ac ſe periculo committere, quoniá et uincere non eſt in noſtra poteſtate, & eſt anceps omne certamen, ſed eſt ſapiẽtis, & optimi uiri, non aduerſarium uelle tollere, quod fieri ſine ſcelere, ac periculo non poteſt, ſed certamen ipſum, quod fieri & utiliter, et iuſte poteſt. Sũma igitur uirtus habenda patiẽtia eſt, quam ut caperet homo iuſtus, uoluit illum Deus (ut ſupra dictum eſt) pro inerte contemni. Niſi enim contumelijs fuerit affectus, quantum habeat fortitudinis in ſeipſo cohibendo ignorabitur. Si autem laceſſitus iniuria lædentem perſequi cœperit, uictus eſt. Si uero

motum illum ratione compreſſerit, hic plane imperat ſibi, & hic regere ſe poteſt. Quæ ſuſtentatio ſui recte patientia nominatur, quæ una uirtus omnibus eſt op poſita uitijs, et affectibus. Hæc perturbatum animum, ac fluctuantem ad tranquillitatem ſuam reuocat, hæc mitigat, hæc hominem ſibi reddit. Ergo quoniam naturæ repugnare impoſſibile eſt, & inutile, ut nō commoueamur omnino, prius tamen quàm commotio illa pro ſiliat ad nocendum, quoad fieri poteſt maturius ſopiatur. Præcepit Deus non occidere ſolem ſuper iram noſtram, ne furoris noſtri teſtis abſcedat. Deniq; M. Tullius contra ſuum præceptum, de quo paulo ante dixi, obliuionem iniuriarum in magnis laudibus poſuit. Spero inquit Cæſar, qui obliuiſci nihil ſoles, niſi iniurias. Quod ſi hoc ille faciebat homo, non à cæleſti tantum, ſed à publica quoque, ciuiliq; iuſtitia remotiſſimus, quanto magis id nos facere debemus, qui immortalitatis uelamine candidati ſumus?

Quod peripatetici ſtoicis obuiant in defenſione affectionum. Et quæ ſint tres furiæ, quas poetæ finxerunt, & quis earum uſus ſit, uel abuſus.

Caput XIX.

STOicis, cum affectus ex homine, tanquam morbos conantur euellere, peripatetici ſe opponunt, eosq; non modo retinent, ſed etiam defendunt, nihilq; in homine eſſe dicunt, quod non magna ratione, ac prouidentia ſit innatum. Recte id quidem, ſi ſingularum rerum ueros terminos ſcirent.

Itaque hanc ipſam iram fomitem dicunt eſſe uirtutis, tanquam nemo poſſit aduerſus hoſtes fortiter dimicare, niſi fuerit ira concitatus. Quo planè oſtendunt, nec quid ſit uirtus ſcire ſe, nec cur homini attribuerit iram Deus. Quæ ſi nobis ideo data eſt, ut ea utamur ad occidendos homines, quid immanius homine, quid ſimilius feris belluis exiſtimandum eſt, quàm id animal, quod ad communionem, & innocentiam Deus fecit? Tres ſunt igitur affectus, qui homines in omnia facinora præcipites agāt, ira, cupiditas, libido. Propterea poetæ tres furias eſſe dixerunt, quæ mentes hominum exagitent, ira ultionem deſyderat, cupiditas opes, libido uoluptates. Sed his omnibus Deus certos limites ſtatuit, quos ſi tranſcenderint, maioreſq; eſſe cœperint, neceſſe eſt naturam ſuam deprauent, & in morbos, ac uitia uertantur. Qui autem ſint iſti limites, non eſt magni laboris oſtendere. Cupiditas ad ea comparanda nobis data eſt, quæ ſunt ad uitam neceſſaria, libido ad ſobolem propagandam, iræ affectus ad coercenda peccata eorum, quæ ſunt in noſtra poteſtate, ideſt ut arctiore diſciplina minor ætas ad probitatem, iuſtitiamq; formetur, quæ niſi in metu cohibeatur licentia pariet audaciam, quæ ad omne flagitium, & facinus euadet. Itaq; ut ira uti aduerſum minores & iuſtum eſt, & neceſſarium, ſic & aduerſum pares et pernicioſum eſt, & impium. Impium, ꝙ uiolatur humanitas, pernicioſum, ꝙ illis repugnantibus aut perdere neceſſe eſt, aut perire. Hanc autem, quam dixi eſſe rationē, cur homini ſit iræ affectus datus, ex ipſius Dei præceptis intelligi poteſt, q iubet uti male dictis, & læden-

tibus non iraſcimur. Manus autem noſtras ſupra minores ſemper habeamus, hoc eſt ut peccantes eos aſſiduis uerberibus corrigamus, ne amore inutili, & indulgentia nimia educentur ad malum, et ad uitia nutriantur. Sed rerum imperiti, & rationis ignari, eos affectus, qui ſunt homini ad uſus bonos dati, exterminauerunt, & latius quã ratio poſtulat, euagantur. Inde iniuſte, atq; impie uiuitur. Vtuntur ira contra pares. Hinc diſſidia, hinc expulſiones, hinc bella contra iuſtitiam nata ſunt. Vtuntur cupiditate ad congregandas opes. Hinc fraudes, hinc latrocinia, hinc omnia ſcelerũ genera orta ſunt. Vtuntur libidine ad capiendas tantum uoluptates. Hinc ſtupra, hinc adulteria, hinc corruptelæ omnes extiterunt. Quicunq; igitur illos affectus intra fines ſuos redegerit, quod ignorantes Deum facere non poſſunt, hic patiens, hic fortis, hic iuſtus eſt.

De quinq; ſenſuum uoluptatibus, & quare plus uoluptatis datum ſit homini à natura, quã cæteris animantibus. Et primum de uoluptate uiſus, & de ſpectaculis euitandis, & de ludorum, & ſpectaculorum authoribus. Caput XX.

Reſtat ut contra quinq; ſenſuum uoluptates dicam breuiter. Nam & ipſius libri menſura iam modũ flagitat, quæ omnes, quoniam uitioſæ, ac mortiferæ ſunt, uirtute ſuperari, atq; opprimi debent, uel (quod paulo ante dicebã) de affectibus ad rationem ſuam reuocari, Cæteræ animan

tes præter unam uoluptatem, quæ ad generãdum pertinet, nullam ſentiunt, Vtuntur ergo ſenſibus ad naturæ ſuæ neceſſitatem. Vident ut appetant ea, quibus opus eſt ad uitam tuendam, audiunt inuicem, ſeq; dignoſcunt, ut poſſint congregari. Quæ utilia ſunt ad uictum, aut ex odore inueniunt, aut ex ſapore percipiunt, inutilia reſpuunt, aut recuſant. Edendi, aut bibendi officium uentris plenitudine metiuntur. Homini uero ſolertiſſimi artificis prouidentia dedit uoluptatem infinitam, & in uitium cadentem, quia propoſuit ei uirtutem, quæ cum uoluptate ſemper, tanquã cum domeſtico hoſte pugnaret. Cicero in Catone maiore. Stupra uero, inqt, & adulteria, & omne flagitiũ nullis excitari aliis illecebris, niſi uoluptatis. Cũq; homini ſiue natura, ſiue quis Deus nihil mente præſtabilius dediſſet, huic diuino muneri, ac dono nihil tam inimicum quã uoluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum eſſe, neque in uoluptatis regno uirtutẽ poſſe conſiſtere, ſed è contrario Deus icirco uirtutem dedit, ut expugnaret, & uinceret uoluptatem, eámq; egrediẽtem fines ſibi datos, infra præſcriptum coerceret, ne hominẽ ſuauitatibus delinitũ, atq; captum, ditioni ſuæ ſubiiceret, ac ſempiterna morte multaret. Voluptas oculorum uaria, & multiplex eſt, quæ capitur ex aſpectu rerum, quæ ſunt in uſu hominum uel natura, uel opere delectabiles. Hanc philoſophi rectiſſime ſuſtulerunt. Aiunt enim multo eſſe præclarius, et homine dignius, cœlum potius quã cælata intueri, Et hoc pulcherrimum opus intermicantibus aſtrorum luminibus, tanquã floribus adornatum,

quàm picta, & ficta, & gemmis diſtincta mirari. Sed cum diſerte ad contemptum terreſtrium nos exhortati ſunt, & ad cœli ſpectaculum excitauerunt, tamen ſpectacula hæc publica non contemnunt. Itaque his & delectantur, & libenter interſunt, quæ, quoniam maxima ſunt irritamenta uitiorum, & ad corrumpẽdos animos potiſſime ualent, tollenda ſunt nobis, quia non modo ad beatam uitam nihil conferunt, ſed etiã nocent plurimum. Nam qui hominem, quamuis ob merita damnatum, in conſpectu ſuo iugulari pro uoluptate computat, conſcientiam ſuam polluit, tam ſcilicet quàm ſi homicidij, quod fit occulte, ſpectator, & particeps fiat. Hos tamen ludos uocant, in quibus humanus ſanguis effunditur. Adeo longe ab hominibus ſeceſſit humanitas, ut cum animas hominum interficiant, ludere ſe opinentur nocentiores iis omnibus, quorum ſanguinem uoluptati habent. Quæro nunc an poſſint pij, et iuſti homines eſſe, qui conſtitutos ſub ictu mortis, ac miſericordiam deprecantes, non tantum patiuntur occidi, ſed efflagitant, feruntq; ad mortem crudelia, & inhumana ſuffragia, nec uulneribus ſatiati, nec cruore contenti. quinetiam percuſſos, iacentesq́; repeti iubent, & cadauera ictibus diſſipari, nequis illos ſimulata morte deludat. Iraſcuntur etiam pugnantibus, niſi celeriter alter è duobus occiſus eſt, & tanquam humanum ſanguinem ſitiant, oderunt moras, alios illis compares dari poſcunt recentiores, ut quam primum oculos ſuos ſatient. Hac conſuetudine imbuti humanitatem perdiderunt. Itaq; non parcunt innocentibus, ſed exercent in omnes, quod in malorum

trucidatione didicerunt. Huius igitur publici homicidij ſocios, & participes eſſe non conuenit eos, qui iuſtitiæ uiam tenere nituntur. Non enim cum occidere Deus uetat, latrocinari nos tantum prohibet, quod ne per leges quidem publicas licet, ſed ea quoq; ne fiant, monet, quæ apud homines pro licitis habentur. Ita neq; militare iuſto licebit, cuius militia eſt in ipſa iuſtitia, neq; uero accuſare quenquam crimine capitali, q̃a nihil diſtat, utrum'ne ferro an uerbo potius occidas, quoniam occiſio ipſa prohibetur. Ita quod in hoc Dei præcepto nullam prorſus exceptionem fieri oportet, quin occidere hominem ſit ſemper nefas, quem Deus ſanctum animal eſſe uoluit. Ergo ne illud quidem concedi aliquis exiſtimet, ut recentes natos liceat oblidere, quæ uel maxima eſt impietas. Ad uitam enim Deus inſpirat animas non ad mortem. Verum homines, ne qđ ſit facinus, quo manus ſuas non polluant, rudibus adhuc, & ſimplicibus animis abnegant lucem non à ſe datam. Expectet uero aliquis, ut alieno ſanguini parcant, qui non parcunt ſuo. ſed hi ſine ulla controuerſia ſcelerati, & iniuſti. Quid illi, quos falſa pietas cogit exponere? Non poſſunt innocentes exiſtimari, qui uiſcera ſua in prædam canibus obijciunt, et quantum in ipſis eſt, crudelius necant, quàm ſi ſtrangulaſſent. Quis dubitet, quin impius ſit, q̃ alienæ miſericordiæ locum non tribuit? quinetiam ſi contingat ei, qđ uoluit, ut alatur, addixit certe ſanguinem ſuum uel ad ſeruitutem, uel ad lupanar. Quæ autem poſſunt, uel ſoleant accidere in utroq; ſexu, uel per errorem, quis

non intelligit? quis ignorat? Quod uel unius Oedipodis declarat exemplum, duplici ſcelere confuſum. Tam igitur nefarium eſt exponere, quã necare. At enim parricidæ facultatum anguſtias conqueruntur, nec ſe pluribus liberis educandis ſufficere poſſe prætẽdũt, quaſi uero aut facultates in poteſtate ſint poſſidentium, aut non quotidie Deus ex diuitibus pauperes, & ex pauperibus diuites faciat. Quare ſiquis liberos ob paupertatem nõ poterit educare, ſatius eſt ut ſe ab uxoris congreſſione contineat, quàm ſceleratis manibus Dei opera corrumpat. Ergo ſi homicidium facere nullo modo licet, nec intereſſe omnino conceditur, ne conſcientiam perfundat ullus cruor. Siquidem populo ſanguis ille præſtatur. In ſcenis quoq; neſcio an ſit corruptela uitioſior. Nam et comicæ fabulæ de ſtupris uirginum loquuntur, aut amoribus meretricum, & quo magis ſunt eloquentes qui flagitia illa finxerũt, eo magis ſententiarum elegantia perſuadent, & facilius inhærent audientium memoriæ uerſus numeroſi, & ornati. Item tragicæ hiſtoriæ ſubijciunt oculis parricidia, & inceſta regum malorum, & cothurnata ſcelera demonſtrant. Hiſtrionum quoq; impudiciſſimi motus, quid aliud niſi libidines docent, et inſtigant? quorum eneruata corpora, et in muliebrem inceſſum, habitumq́; mollita, impudicas fœminas inhoneſtis geſtibus mentiuntur. Quid de mimis loquar corruptelarum præferentibus diſciplinam? qui docent adulteria, dũ fingunt, & ſimulatis erudiunt ad uera? Quid iuuenes, aut uirgines faciant, cum & fieri ſine pudore, & ſpectari libenter ab omnibus cernunt? Admo-

nentur utiq; quid facere poſſint, & inflammantur libidine, quæ aſpectu maxime concitatur, ac ſe quiſq; pro ſexu in illis imaginibus præfigurat, probātq; illa, dū rident, & adhærentibus uitijs corruptiores ad cubicula reuertuntur, nec pueri modo, quos præmaturis uitijs imbui non oportet, ſed etiam ſenes, quos peccare iam non decet, in talē uitiorū ſemitā dilabuntur. Circenſium quoq; ludorum ratio quid aliud habet, niſi leuitatem, uanitatem, inſaniam? Tanto nanq; impetu cōcitantur animi in furorem, quanto illic impetu curritur, ut iam plus ſpectaculi exhibeant, qui ſpectandi gratia ueniunt, cum exclamare, & efferri, & exilire cœperint. Vitanda ergo ſpectacula omnia, non ſolum nequid uitiorum pectoribus inſideat, quæ ſedata, & pacifica eſſe debent, ſed ne cuius nos uoluptatis conſuetudo deliniat, & à Deo, atq; à bonis operibus auertat. Nā ludorum celebrationes Deorū feſta ſunt, ſiquidem ob natales eorum, uel templorum nouorum dedicationes ſunt conſtituti. Et primitus quidem uenationes, quæ uocātur munera, Saturno attributæ ſunt. Ludi autem ſcenici Libero, arcenſes Neptuno. Paulatim uero & cæteris Dijs idem honos tribui cœpit, ſinguliq; ludi numinibus eorum conſecrati ſunt, ſicut Siſinnius Capito in libris ſpectaculorum docet. Siquis igitur ſpectaculis intereſt, ad quæ religionis gratia cōueniunt, diſceſſit à Dei cultu, & ad Deos ſe contulit, quorum natales, & feſta celebrauit.

De uoluptate aurium. Et quid ſibi uelit diuinorū eloquiorum ſimplicitas, quæ omnibus carminibus, &

floribus, pompisq; uerborum præferenda eſt.

Caput XXI.

a Vrium uoluptas ex uocum, & cantuũ ſua uitate percipitur, quæ ſcilicet tam uitioſa eſt, q̃ oblectatio illa, de qua diximus, oculorum. Quis enim non luxurioſum, ac nequã putet eum, qui ſcenicas artes domi habeat? Atqui nihil refert utrum'ne luxuriam ſolus domi, an cum populo exerceas in theatro. Sed iã de ſpectaculis dictum eſt, reſtat unum, quod eſt nobis expugnandum, ne capiamur iis, quæ ad ſenſum intimum penetrant. Nam illa omnia, quæ uerbis carent, ideſt aeris, & neruorum ſuaues ſoni, poſſunt facile contemni, quia non adhærent, nec ſcribi poſſunt. Carmen autem compoſitũ, et oratio cum ſuauitate decipiens capit mentes, & quò uoluerit ĩpellit. Inde homines literati cum ad Dei religionem acceſſerint, ab aliquo imperito doctore fundati minus credunt. Aſſueti enim dulcibus, et politis ſiue orationibus, ſiue carminibus, diuinarum literarũ ſimplicem, cõmunem'q; ſermonem pro ſordido aſpernantur. Id enim quærunt, quod ſenſum demulceat. Perſuadet autẽ quicqd eſt ſuaue, et animo penitus, dũ delectat, inſidet. Num igitur Deus et mentis, et uocis, et linguæ artifex diſerte loqui nõ poteſt? Immo uero ſumma prouidẽtia carere fuco uoluit ea, quæ diuina ſunt, ut omnes ĩtelligerent, quæ ipſe omnibus loquebatur. Ergo qui ueritati ſtudet, qui non uult ipſe ſe decipere, abijciat inimicas, & noxias uoluptates, quæ animam ſibi uinciant, ut corpus cibi dulces. præferãtur uera falſis, æterna breuibus, utilia iucũdis. Nihil aſpe

ctu gratum ſit, niſi quod pie, quod iuſte fieri uideas, nihil auditu ſuaue, niſi quod alit animam, melioremq; te reddit. Maximeq; hic ſenſus non eſt ad uitiũ detorquendus, qui nobis ideo datus eſt, ut doctrinam Dei percipere poſſemus. Itaq; ſi uoluptas eſt, audire cantus, et carmina, Dei laudes canere, & audire iucundum ſit. Hæc eſt uoluptas uera, quæ comes, et ſocia uirtutis eſt. Hæc eſt non caduca, & breuis, ut illæ, quas appetũt, qui corpori, ut pecudes, ſeruiunt, ſed perpetua, et ſine ulla itermiſſione delectans. Cuius terminos ſiquis exceſſerit, nihilq; aliud ex uoluptate petierit, niſi ipſam uoluptatem, hic mortem meditatur, quia ſicut uita perpetua in uirtute eſt, ita mors in uoluptate. Qui enim temporalia maluerit, carebit æternis, qui terrena prætulerit, cœleſtia non habebit.

De uoluptate olfactus, & guſtus, quam uir prudẽs euitare debet, ut laqueos, & tendiculas mortis. Caput XXII.

a D uoluptates autem ſaporis, & odoris, qui duo ſenſus ad ſolum corpus pertinent, nihil eſt aliud, q̃d à nobis diſputetur, niſi forte quis exigit, ut dicamus, turpe eſt ſapienti, ac bono ſi uentri, & gulæ ſeruiat, ſi unguẽtis oblitus, ac floribus coronatus incedat, q̃d qui facit, utiq; inſipiẽs, ineptus, & nihili eſt, et quem ne odor quidem uirtutis attigerit. Fortaſſe quiſpiam dixerit. Cur ergo illa facta ſunt, niſi ut illis fruamur? At enim iam ſæpe dictum eſt, uirtutẽ fuiſſe futurã nullam, niſi haberet quæ op-

primeret. Itaq; fecit omnia Deus ad inſtruendum certamen rerum duarum. Ergo illecebræ iſtæ uoluptatum arma ſunt illius, cuius opus unum eſt expugnare uirtutem, iuſtitiáq; ab omnibus excludere. His blãdimentis, & ſuauitatibus titillat animas. Scit enim quia mortis eſt fabricatrix uoluptas. Nam ſicut Deus hominem ad uitam non niſi per uirtutem, ac laborem uocat, ita ille ad mortem per delitias, ac uoluptates, ſicut ad uerum bonum per fallaciam mala, ſic ad uerũ malum per bona fallacia peruenitur. Cauẽda ſunt igitur oblectamenta iſta tanquã laquei, et plagæ, ne ſuauitudinum molliciæ capti ſub ditionem mortis cũ ipſo corpore redigamur, cui nos mancipauimus.

De uoluptate tactus, & quare ſit in homine uehementior, quã in cæteris animalibus, & quãtas per eũ diabolus turpitudines ingerat, & pericula gehennæ. Et de licito coitu, et illicito. Et quare inter omnia animãtia ſola mulier poſt conceptum ſit patiens uiri. Et quis ſit cõtinentiæ uel icontinẽtiæ fructus. Cap. XXIII

V *Enio nunc ad eam, quæ percipitur ex tactu, uoluptatem, qui ſenſus eſt quidem totius corporis. Sed ego non de ornamentis, aut ueſtibus, ſed de ſola libidine dicendum mihi puto, quæ maxime coercenda eſt, quia maxime nocet. Cum excogitaſſet Deus duorum ſexuum rationem, attribuit ipſis, ut ſe inuicem appeterent, et coniunctione gauderent. Itaq; ardentiſſimam cupiditatem cunctorum animantium admiſcuit corporibus, ut in hos*

affectus

affectus auidiſſime ruerent,eaq; ratione propagari, & multiplicari genera poſſent. Quæ cupiditas,et appetentia in homine uehementior, & acrior inuenitur, uel quia hominum multitudinem uoluit eſſe maiorem, uel quoniam uirtutem ſoli homini dedit, ut eſſet laus, & gloria in coercendis uoluptatibus, & ſui abſtinentia. Scit ergo aduerſarius ille noſter, quāta ſit uis huius cupiditatis, quā quidam neceſſitatem dicere maluerunt, eamq; à recto, & bono ad malum, & prauum trāsfert. Illicita enim deſyderia immittit, ut aliena contaminent, quibus habere propria ſine delicto licet. Obijcit quippe oculis irritabiles formas, ſuggeritq́; fomenta, & uitijs pabulum ſubminiſtrat, tum intimis uiſceribus ſtimulos omnes conturbat, & cōmouet, & naturalem illum incitat, atq; inflāmat ardorē, donec irretitum hominem, implicatumq́; decipiat. At ne quis eſſet, qui pœnarum metu abſtineret alieno, lupanaria quoq; conſtituit, & pudorem infelicium mulierū publicauit, ut ludibrio haberet tam eos, qui faciunt, quā quas pati neceſſe eſt. His obſcœnitatibus animas ad ſanctitatem genitas, uelut in cœni gurgite demerſit, pudorem extinxit, pudicitiam flagitauit. Idem etiam mares admiſcuit maribus, & nefandos coitus contra naturam, contráq; inſtitutum Dei machinatus eſt, ſic imbuit homines, & armauit ad nefas omne. Quid enim poteſt eſſe ſanctum iis, qui ætatē imbecillam, & præſidio indigentem, libidini ſuæ depopulandam, fœdandamq́; ſubſtrauerint? Non poteſt hæc res pro magnitudine ſceleris enarrari. Nihil amplius iſtos appellare poſſum, quā impios, & paria-

das, quibus non ſufficiat ſexus à Deo datus, niſi & ſuum ſexum profane, ac petulanter illudant. Hæc tamen apud illos leuia, & quaſi honeſta ſunt. Quid dicam de iis, qui abominandam non libidinem, ſed inſaniam potius exercent? Piget dicere. Sed quid his fore credamus, quos non piget facere, & tamen dicendum eſt, quia fit. De iſtis loquor, quorum teterrima libido, & execrabilis furor, nec capiti quidem parcit. Quibus hoc uerbis, aut qua indignatione tantum nefas proſequar? uicit officium linguæ, ſceleris magnitudo. Cum igitur libido hæc edat opera, & hæc facinora deſignet, armandi aduerſus eam uirtute maxima ſumus. Quiſquis affectus illos frenare nō poteſt, cohibeat eos intra præſcriptum legitimi tori, ut & illud, quod auide expetit, aſſequatur, & tamen in peccatum non incidat. Nam quid ſibi homines perditi uolunt? Nempe honeſta opera uoluptas ſequitur, ſi ipſam per ſe appetunt, iuſta, & legitima frui licet. Quod ſi aliqua neceſſitas prohibet, tum uero maxima adhibenda uirtus erit, ut cupiditati continentia reluctetur. Nec tantum alienis toris, quæ attingere non licet, uerum etiam publicis, uulgatisq; corporibus abſtinendum, Deus præcepit, docetq; nos, cum duo inter ſe corpora fuerint copulata, unum corpus efficere. Itaq; qui ſe cœno immerſerit, cœno ſit oblitus neceſſe eſt, & corpus quidem cito ablui poteſt, mens autem contagione impudici corporis inquinata non poteſt, niſi ex longo tempore, & multis bonis operibus ab ea, quæ inhæſerit, colluuione purgari. Oportet ergo ſibi quenq; præponere, duorum ſexuum coniunctionem generandi

cauſa datam eſſe uiuentibus. Eamq; legem his affecti-
bus poſitam, ut ſucceſſionem parent. Sicut autem dedit
nobis oculos Deus, non ut ſpectemus, uoluptatemq́; ca-
piamus, ſed ut uideamus propter eos actus, qui perti-
nent ad uitæ neceſſitatem, ita genitalem corporis par-
tem, quod nomen ipſum docet, nulla alia cauſa, niſi effi-
ciendæ ſobolis accepimus. Huic diuinæ legi ſumma de
uotione parendum eſt, ſint omnes, qui Dei diſcipulos ſe
profitebuntur, ita morati, & inſtituti, ut imperare ſibi
poſſint. Nam qui uoluptatibus indulgent, qui libidini
obſequuntur, ij animam ſuam corpori mancipant, ad
mortemq́; condemnant, quia ſe corpori addixerunt, in
quo habet mors poteſtatem. Vnuſquiſq; igitur, quan-
tum poteſt, formet ſe ad uerecundiam, pudoremq́; co-
lat, caſtitatem mente, & conſcientia tueatur. Nec tan-
tum legibus publicis pareat, ſed ſit ſupra omnes leges,
qui legem Dei ſequitur. Quibus bonis ſi aſſueuerit, iā
pudebit eum in deteriora deſcendere. Modo placeant
recta, & honeſta, quæ melioribus iucundiora ſunt, q̃
praua, & inhoneſta peioribus. Nondum omnia caſti
tatis officia executus ſum, quam non modo Deus in-
tra priuatos parietes, ſed etiam præſcriptio lectuli
terminat, ut cum quis habeat uxorē, neq; ſeruam, neq;
liberam habere inſuper uelit, ſed matrimonio fidem
ſeruet. Non enim ſicut iuris publici ratio eſt, ſola mu
lier adultera eſt, quæ habet alium, maritus autem etiā
ſi plures habeat, à crimine adulterij ſolutus eſt. Sed
diuina lex ita duos in matrimonium, qđ eſt in corpus
unum pari iure coniungit, ut adulter habeatur q̃ſquis
compagem corporis in diuerſa diſtraxerit. Nec ob aliā

cauſam Deus, cum cæteras animantes ſuſcepto fœtũ maribus repugnare uoluiſſet, ſolam omnium mulierem patientem uiri fecit, ſcilicet ne fœminis repugnãtibus libido cogeret uiros aliud appetere, eoq; facto, caſtitatis gloriam non tenerent. Sed neq; mulier uirtutẽ pudicitiæ caperet, ſi peccare non poſſet. Nam quis mutum animal pudicum eſſe dixerit, quod ſuſcepto fœtu mari repugnat? Quod ideo facit, quia neceſſe eſt in dolorem, atq; in periculum ueniat, ſi admiſerit. Nulla igitur laus eſt non facere, quod non poſſis facere. Ideo autem pudicitia in homine laudatur, quia non naturalis eſt, ſed uolũtaria. Seruanda igitur fides ab utroq; alteri eſt, immo exemplo continentiæ docenda uxor, ut ſe caſte gerat. Iniquum eſt enim, ut id exigas, q̃d ipſe præſtare non poſſis. Quæ iniquitas id efficit profecto, ut eſſent adulteria, fœminis ægre ferẽtibus præſtare ſe fidem nõ exhibentibus mutuam charitatem. Deniq; nulla eſt tam perditi pudoris adultera, quæ nõ hanc cauſam uitijs ſuis prætendat, iniuriam ſe peccando non facere, ſed referre. Quod optime Quintil. expreſſit. Homo, inquit, neq; alieni matrimonij abſtinens, neq; ſui cuſtos, quæ inter ſe natura cõnexa ſunt. Nam neq; maritus circa corrumpendas aliorum coniuges occupatus poteſt uacare domeſticæ ſanctitati, et uxor, cum in tale incidit matrimonium, exemplo incitata, aut imitari ſe putat, aut uindicare. Cauendum igitur ne occaſionem uitijs noſtra intemperantia demus, ſed aſſueſcant inuicem mores duorum, & iugum paribus animis ferant. Nos ipſos in altero cogitemus. Nã ferè in hoc iuſtitiæ ſumma conſiſtit, ut non facias al-

teri, quicqd ipſe ab altero pati nolis. Hæc ſunt, quæ ad continentiam præcipiuntur à Deo. Sed tamen ne quis diuina præcepta circunſcribere ſe putet poſſe, adduntur illa, ut omnis calumnia, & occaſio fraudis remoueatur, adulterum eſſe qui à marito dimiſſam duxerit, & eum, qui præter crimen adulterij uxorē dimiſerit, ut alteram ducat. Diſſociari enim corpus, & diſtrahi Deus noluit. Præterea non tantum adulteriū eſſe uitandum, ſed etiam cogitationem, ne quis aſpiciat alienam, & animo concupiſcat. Adulteram enim fieri mentem, ſi uel imaginem uoluptatis ipſa ſibi depinxerit. Mens eſt enim profecto quæ peccat, quæ imoderatæ libidinis fructum cogitatione complectitur, in hac crimen eſt, in hac omne delictum. Nam & ſi corpus nulla ſit labe maculatum, nō conſtat tamen pudicitiæ ratio, ſi animus inceſtus eſt, nec illibata caſtitas uideri poteſt, ubi conſciētiam cupiditas inquinauit. Nec uero aliquis exiſtimet difficile eſſe imponere frenos uoluptati, eamq; uagam, & errantem caſtitatis, pudicitiæq́; limitibus includere, cum propoſitum ſit hominibus omnibus etiam uincere, ac plurimi beatam, atq; incorruptam corporis integritatem retinuerunt, multiq; ſint, qui hoc cæleſti genere uitæ feliciſſime perfruūtur. Quod quidem non ita Deus fieri præcepit tanq̄ aſtringat, quia generari homines oportet, ſed tanquā ſinat. Scit enim quantum his affectibus impoſuerit neceſſitatem. Siquis hoc, inqt. Facere potuerit, habebit eximiam, incomparabilemq́; mercedē. Quod continentiæ genus quaſi faſtigium eſt, omniumq́; conſumatio uirtutum. Ad quam ſiquis eniti, atq; eluctari potue

rit, hunc ſeruum dominus, hunc diſcipulum magiſter agnoſcet. Hic terram triumphabit, hic erit conſimilis Deo, qui uirtutem Dei ceperit. Hæc quidem difficilia uidentur, ſed de eo loquimur, cui calcatis omnibus terrenis iter in cœlum paratur. Nam quia uirtus in Dei agnitione conſiſtit, omnia grauia ſunt, dum ignores: ubi cognoueris facilia. per ipſas difficultates nobis exeundum eſt, qui ad ſummum bonum tendimus.

De pœnitentia, & fructu eius, & conſcientiæ ſtimulis, & diſtricto Dei iudicio, & quibus ſacrificijs, & in qua ara poſſit placari. Cap. XXIIII.

Nec tamen deficiat aliquis, aut de ſe deſperet, ſi aut cupiditate uictus, aut libidine impulſus, aut errore deceptus, aut ui coactus, ad iniuſtitiæ uiam lapſus eſt. Poteſt enim reduci, ac liberari, ſi eum pœniteat actorum, & ad meliora conuerſus ſatis Deo faciat, quod fieri poſſe Cicero non putauit, cuius hæc in Academico tertio uerba ſunt. Quod ſi liceret iis, qui in itinere deerraſſent, ſic uitam deuiam ſecutos corrigere errorem pœnitendo, facilior eſſet emendatio temeritatis. Licet plane. Nam ſi liberos noſtros cum delictorum ſuorum cernimus pœnitere, correptos eſſe arbitramur, & abdicatos, abiectosq; rurſus tamen ſuſcipimus, fouemus, amplectimur, cur deſperemus, clementiam Dei patris pœnitendo poſſe placari? Ergo idem dominus, ac parens indulgentiſſimus remiſſurum ſe pœnitentibus peccata promittit, & obliteraturum omnes iniquitates noſtras, ſi

iuſtitiam denuo cœperimus operari. Sicut enim nihil prodeſt male uiuenti ante actæ uitæ probitas, quia ſuperueniens nequitia iuſtitiæ opera deleuit, ita nihil officiunt peccata uetera correcto, quia ſuperueniens iuſtitia labem uitæ prioris aboleuit. Quem enim facti ſui pœnitet, errorem ſuum priſtinum intelligit. Ideóq; græci melius, & ſignificantius μετάνοιαν dicunt, quam nos latine poſſumus dicere reſipiſcentiam. Reſipiſcit enim quaſi ſuam mentem ab inſania receperit, quem errati piget, caſtigatq; ſeipſum dementiæ, et confirmat animum ſuum ad rectius uiuendum, cum idipſum maxime cauet, ne rurſus in eoſdem laqueos inducatur. Denique muta quoque animalia cum fraude decipiuntur, ſi aliquo ſe modo in fugam extricauerint, fiunt poſtmodum cautiora, uitantq; ſemper ea omnia, in quibus dolos, inſidiaſq; ſenſerunt. Sic hominem pœnitentia cautum, ac diligentem facit ad euitanda peccata, in quæ ſemel fraude deciderit. Nemo enim poteſt eſſe tam prudens, tam circunſpectus, ut ut non aliquando labatur. Et idcirco Deus imbecillitatem noſtram ſciens pro ſua pietate aperuit homini portum ſalutis, ut huic neceſſitati, cui fragilitas noſtra ſubiecta eſt, medicina pœnitentiæ ſubueniret. Ergo quicunque aberrauerit, referat pedem, ſeq; quamprimum recipiat, ac reformet.

Sed reuocare gradum, ſuperaſq; euadere ad auras,
Hoc opus, hic labor eſt.

Deguſtatis enim male iucũdis uoluptatibus, uix diuelli ab his poſſunt. facilius recta ſequerentur, ſi earum ſuauitates non attigiſſent. Sic ſi eripiant ſe malæ ſer-

ualetudo. Haere hic, quo carere nunquã potes. Quid locum abditum legis, & arbitros remoues? Putas tibi contigiſſe, ut oculos omnium effugias demens? Quid tibi prodeſt non habere conſcium, habenti conſcientiã?

Non minus mirabiliter de conſcientia, & Deo Tullius. Meminerit, ĩquit, Deũ ſe habere teſtem. Ideſt (ut ego arbitror) mentem ſuam, qua nihil homini dedit ipſe diuinius. Item cum de bono, & iuſto uiro loqueretur. Itaq; talis uir, inqt, non modo facere, ſed ne cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Purgemus igitur conſcientiã, quæ oculis Dei eſt peruia, & (ut idem ait) ſemper ita uiuamus, ut rationem nobis reddendam arbitremur, putemusq; nos momentis omnibus non in aliquo (ut ille dixit) orbis terræ theatro ab hominibus, ſed deſuper ſpectari ab eo, qui & iudex, & teſtis ipſe futurus eſt, cui rationem uitæ repoſcenti actus ſuos infiaari non licebit. Ergo ſatius eſt aut effugere conſcientiam, aut nos ipſos ultro aperire animum, & perniciem reſciſſis uulneribus effundere, quibus nemo alius mederi poteſt, niſi ſolus ille, qui greſſum claudis, uiſum cæcis reddidit, maculata purgauit membra, mortuos excitauit. Ille ardorem cupiditatis extinguet, extirpabit libidines, inuidiam diſtrahet, iram mitigabit. Ille reddet ueram, et perpetuam ſanitatem. Appetenda eſt hæc omnibus medicina, quoniã maiori periculo uexatur anima quã corpus, & quamprimum latentibus morbis adhibenda eſt curatio. Neq; enim ſi utatur aliquis oculorum acie clara, membris omnibus integris, corporis totius fortiſſima ualetudine, tamen eum non dixe-

rim ſanum ſi efferatur ira, ſuperbia tumidus infletur, libidini ſeruiat, cupiditatibus inardeſcat, ſed eum potius, qui ad alienam felicitatem non attollat oculos, opes non admiretur, alienam mulierem ſancte uideat, nihil omnino appetat, non concupiſcat alienum, non inuideat ulli, non faſtidiat quenquam, ſit humilis, miſericors, beneficus, mitis, humanus, pax in animo eius perpetua uerſetur. Ille homo ſanus, ille iuſtus, ille perfectus eſt. Quiſquis igitur his omnibus præceptis cœleſtibus obtemperauit, hic eſt ueri Dei cultor, cuius ſacriſicia ſunt manſuetudo animi, & uita innocens, & actus boni. Quæ omnia qui exhibet, toties ſacrificat, quoties bonum aliqd, ac pium fecerit. Deus enim non deſyderat uictimam, neq; muti animalis, neq; mortis, ac ſanguinis, ſed hominis uitam. Ad quod ſacrificium neq; uerbenis opus eſt, neq; fibris, neq; cæſpitibus, quæ ſunt utiq; uaniſſima, ſed iis, quæ de intimo corde proferuntur. Itaq; in aram dei, quæ uere maxima eſt, & quæ in corde hominis collocata, coinquinari nō poteſt ſanguine, iuſtitia imponitur, patientia, fides, innocentia, caſtitas, abſtinentia. Hic eſt ueriſſimus ritus, hæc illa lex Dei (ut à Cicerone eſt dictum) præclara, & diuina, ſemperq; recta, et honeſta iubet, uetatq; praua, & turpia, cui parentem ſanctiſſimæ, ac certiſſimæ legi iuſte, ac legitime neceſſe eſt uiuere. Cuius legis pauca equidem capita poſui, quod ſum pollicitus, ea me tantummodo eſſe dicturum, quæ ſummum faſtigiū uirtuti, & iuſtitiæ imponerent. Siquis uolet cætera oīa comprehendere, ex fonte ipſo petat, unde ad nos riuus iſte manauit.

De differentia doni, & ſacrificij diuini, & forma laudandi Deum, & orationis forma, & fructu.
Caput XXV

[n]Vnc de ſacrificio ipſo dicamus pauca. Ebur, inquit Plato, non caſtum donum Deo. Quid ergo? Picta, ſcilicet & textu pretioſa? immo uero non caſtum donum Deo quicquid ſurripi, quicq̃d corrumpi poteſt. Sed ſicut hoc uidit, non oportere uiuenti offerre aliq̃d, quod ſit ex mortuo corpore, cur illud non uidit, non debere incorporali corporale munus offerri? Quāto melius, et uerius Seneca? Vultis'ne uos, inquit, Deum cogitare magnum, & placidum, & maieſtate leni uerendum amicum, & ſemper in proximo, non immolationibus, et ſanguine multo colendum. Quæ enim ex trucidatione immerētium uoluptas eſt? Sed mente pura, bono, honeſto'q; propoſito, non templa illi congeſtis in altitudinem ſaxis ſtruenda ſunt, in ſuo cuiq; conſecrandus eſt pectore. Veſtes igitur, gemmas, & cætera, quæ habentur in pretio, ſiqs putet Deo chara, is plane quid ſit Deus neſcit, cui putat uoluptati eſſe eas res, quas etiam homo ſiquis contempſerit, iure laudabitur. Quid ergo caſtum, q̃d Deo dignum, niſi q̃d ipſe in illa diuina lege ſua popoſcit? Duo ſunt, quæ offerri debeant, donum, & ſacrificium, donum in perpetuum, ſacrificium ad tempus. Verum apud iſtos, qui nullo modo rationem diuinitatis intelligunt, donū eſt quicquid auro, argento'q; fabricatur. Item quicq̃d ſerico, & purpura texitur, ſacrificium eſt & uictima, & quæcunq; in ara cremantur. Sed utroq; non utitur

Deus, quia & ipſe incorruptus eſt, & illud totum cor ruptibile. Itaq; Deo utrunq; incorporale offerendum eſt, quo utitur. Donum eſt integritas animi, ſacrificiũ, laus, & hymnus. Si enim Deus nõ uidetur, ergo his re bus coli debet, quæ non uidentur. Nulla igitur alia re ligio eſt uera, niſi quæ uirtute, ac iuſtitia conſtat. Quo modo autem Deus iuſtitia hominis utatur, intellectu facile eſt. Si enim iuſtus fuerit homo, accepta immor talitate in æternum Deo ſeruiet. Homines autem non niſi ad iuſtitiam naſci, cum philoſophi ueteres, tum e tiam Cic. ſuſpicatur. differens enim de legibus, Sed omnium, inquit, quæ in hominum doctorum diſputa tione uerſantur, nihil eſt profecto præſtabilius, quàm planè intelligi nos ad iuſtitiam eſſe natos. Id ergo ſo lum Deo exhibere, atq; offerre debemus, ad quod ca piendum nos ipſe generauit. Hoc autem duplex ſacri ficij genus quã ſit uerißimũ Triſmegiſtus Hermes ido neus teſtis eſt. Qui nobiſcum id eſt cũ prophetis, quos ſequimur, tam uerbis quã re congruit, ſicq; de iuſti tia locutus eſt. Hoc uerbũ ò fili adora, & cole. Cul tus autem Dei unus eſt, malũ non eſſe. Item in alio ſermone profecto, cum exaudiſſet Aſclepium quæren tem à ſuo filio, utrum placeret patri eius offerri thus, & alios odores ad ſacrificium Dei, exclamauit. Be ne bene ò mi nate, ò Aſclepi. Eſt enim maxima im pietas tale quid de illo uno, ac ſingulari bono in ani mum inducere. Hæc & his ſimilia huic non conueni unt. Omnium enim quæcunq; ſunt, plenus eſt, & o mnium minime indigens. Nos uero gratias agentes, ado remus. Huius enim ſacrificium ſola benedictio. Et re-

cte. Verbo enim ſacrificari oportet Deo, ſiquidem Deus uerbum eſt, ut ipſe confeſſus eſt. Summus igitur colendi ritus eſt, ex ore iuſti hominis ad Deum directa laudatio, quæ tamen ipſa, ut Deo ſit accepta, et humilitate, & timore, & deuotione maxima opus eſt, ne quis forte integritatis, & innocentiæ fiduciam gerẽs, tumoris, & arrogantiæ crimen icurrat, eoq; facto gratiã uirtutis amittat. Sed ut ſit Deo charus, omniq; macula careat, miſericordiam Dei ſemper imploret, nihilq; aliud precetur, niſi peccatis ſuis ueniam, licet nulla ſint. Siquid aliud deſyderauit, non eſt opus dicto ſcienti, quid uelimus, ſiquid ei boni euenerit, gratias agat, ſiquid mali, ſatisfaciat, et illud ſibi ob peccata ſua fateatur eueniſſe, nihilo minus in malis gratias agat, et in bonis ſatisfaciat, ut idem ſit ſemper & ſtabilis, & immutabilis, & inconcuſſus. Nec tantum hoc in templo putet ſibi eſſe faciendum, ſed & domi, & in ipſo etiam cubili ſuo. Secum deniq; habeat Deum ſemper in corde ſuo conſecratum, quoniam ipſe eſt Dei templum. Quod ſi Deo patri, ac domino hac aſſiduitate, hoc obſequio, hac deuotione ſeruierit, conſumata, et perfecta iuſtitia eſt, quam qui tenuerit, hic (ut ante teſtati ſumus) Deo paruit, hic religioni, atque ſuo officio ſatisfecit.

L·COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER·VII·ET VLTIMVS, DE DIVINO PRAEMIO, ET VLTIMO FVTVRO IVDICIO·

Quid ſit dictum in præcedentibus libris, quid reſtat dicendum in ultimo, qui ſint credituri ueritati, et qui non, & quare. Caput I.

b

Ene habet, iacta ſunt fundamenta, ut ait eximius orator. Verum nos non tantum fundamenta iecimus, quæ firma, et idonea eſſent operi perferendo, ſed magnis, robuſtisq; molibus ædificium totū penè uſq; ad ſummam perduximus. Reſtat, id quod eſt multo facilius, uel tegere, uel ornare, ſine quo tamē priora opera inutilia ſunt, et ingrata. Nam quid prodeſt, aut falſis religionibus liberari, aut ītelligere ueram? Quid aut uanitatē falſæ ſapiētiæ peruidere, aut quæ ſit uera cognoſcere? quid inquā prodeſt cœleſtem illā iuſtitiā defendere? qd cum magnis difficultatibus cultum dei tenere, quæ eſt ſumma uirtus, niſi eū diuinum præmiū beatitudinis perpetuæ ſubſequatur? de qua no

bis eſt in hoc libro diſſerendũ, ne priora omnia irrita, et infructuoſa uideantur. ſi hoc, cuius cauſa illa ſuſce pta ſunt, in icertũ relinquamus, neqꝫ forte arbitretur tantos labores incaſſum ſuſcipi, dum eorũ cœleſti mer cede diffidit, quã deus ſtatuit ei, qui hæc ſuauia terræ bona pro ſola, nudaq; uirtute cõtẽpſerit. Satis et huic parti faciamus, tum teſtimonijs diuinarũ literarũ, tum etiam probabilibus argumentis, ut æque clarũ ſit, & futura præſentibus, et diuina terrenis, et perpetua bre uibus eſſe anteponenda, quoniã temporalia ſunt præ mia uitiorũ, ſempiterna uirtutum. Exponam igitur ra tionẽ mundi, ut facile poſſit intelligi, quando, et quare ſit effectus à deo. qđ Plato, qui de mundi fabricatione diſſeruit, nec ſcire potuit, nec explicare, quippe qui cœ leſte myſterium, qđ non niſi prophetis, ac deo docente diſcitur, ignorabat. Ideoq; in ꝑpetuũ dixit eſſe fabri catum, qđ longe ſecus eſt, quoniam quicqd eſt ſolido, ac graui corpore, ut initium cœpit aliquando, ita finẽ ca piat neceſſe eſt. Nã Ariſtot. cũ non uideret, quẽadmo dum poſſet tanta rerũ magnitudo iterire, et hanc præ ſcriptionẽ uellet effugere, ſemper ait fuiſſe mundũ, ac ſemper futurũ. Prorſus nihil uidit, qꝛ quicquid eſt, ali quando habuerit principiũ neceſſe eſt, nec omnino, qꝫ quã poteſt eſſe niſi cœperit. Nã cũ terram, et aquã, et ignem diſperire, cõſumi, extinguiq; uideamus, quæ ſunt utiq; mundi partes, intelligitur totum eſſe morta le, cuius mẽbra ſunt mortalia. Ita fit, ut natum ſit, qꝫ quid põt interire, ſed et omne, quod ſub uiſum oculorũ uenit, et corporale (ut ait Plato) & ſolubile ſit neceſſe

eſt. Vnus igitur Epicurus authore Democrito, ueridicus in hac re fuit, qui ait, & ortum aliquando, & aliquando eſſe periturum. Nec tamen rationem ullam reddere potuit, ſcilicet aut quibus de cauſis hoc tantum opus, aut quo tempore reſoluatur. Quod quoniã nobis Deus reuelauit, nec coniecturis id aſſequimur, ſed traditione cœleſti, docebimus ſedulo, ut tandem ſtudioſis ueritas appareat, nec uidiſſe, nec comprehendiſſe philoſophos ueritatem. ſed ita leuiter odoratos, ut tamen unde eos ille odor ſapientiæ tam ſuauis, tam iucundus afflarit, nullo modo ſenſerint. Interim neceſſarium puto admonere lecturos, ꝙ hæc noſtra, quæ tradimus, prauæ, uitioſæq; mentes aut omnino non intelligent, (hebetatur enim acies eorum terrenis cupiditatibus, quæ ſenſus omnes grauant, imbecillesq; reddunt) aut ẽt ſi intelligent, diſſimulabunt tamen, & eſſe hæc uera nolent, quia trahuntur à uitijs, & ſciẽtes malis ſuis fauent, quorum ſuauitate capiuntur, & uirtutis uiam deſerunt, cuius acerbitate offenduntur. nam qui auaritia, & opum inexplebili quadam ſiti flagrant, quia nõ poſſunt uenditis, aut elargitis, quæ amant, tenui cultu uitam degere, ſine dubio malunt id eſſe fictum, quo deſyderijs ſuis renũtiare coguntur. Item qui libidinum ſtimulis incitati (ut ait poeta) in furias, ignemq; ruunt, utiq; ĩcredibilia nos afferre dicunt, quia uulnerant aures eorum præcepta continentiæ, quæ illos uoluptatibus ſuis prohibent, quibus animam ſuam cum corpore adiudicauerunt. Qui uero ambitione inflati, aut amore potentiæ inflãmati, omne ſtudium ſuum ad honores, acquirendos contulerunt, ne ſi

ne ſi ſolem quidem ipſum geſtemus in manibus, fidẽ cõmodabunt ei doctrinæ, quæ illos iubet, omni potentia, & honore contempto, humiles uiuere, atq; ita humiles, ut & accipere iniuriam poſſint, & referre nolint, ſi acceperint. Ii ſunt homines, qui contra ueritatem clauſis oculis quoquomodo latrant. Qui autem ſani erunt, id eſt non ita uitijs immerſi, ut inſanabiles non ſint, & credent his, & libenter accedent, & quæcunq; dicimus, aperta, & plana, & ſimplicia, et quod maxime opus eſt, uera, & inexpugnabilia illis uidebuntur. Nemo uirtuti fauet, niſi qui ſequi poteſt, ſequi autem nõ facile eſt omnibus. Ii poſſunt, quos paupertas, & rerum indigentia exercuit, & capaces uirtutis efficit. Nam ſi uirtus eſt tolerantia malorum, non capiunt ergo uirtutem qui ſemper in bonis fuerunt, quia mala neq; experti ſunt, neq; ferre poſſunt aſſuetudine, ac deſyderio bonorũ, quæ ſola nouerunt. Eo fit ut pauperes, & humiles Deo credant facilius, qui ſunt expediti quã diuites, qui ſunt impedimentis plurimis implicati, immo cathenati, & compediti ſeruiunt ad nutum dominæ cupiditati, quæ illos inextricabilibus uinculis irretiuit, nec poſſunt in cœlum aſpicere, quoniam mens eorum in terram prona, humiq; defixa eſt. Virtutis autem uia non capit magna onera portantes, anguſtus admodũ trames eſt, per quẽ iuſtitia hominem deducit in cœlum, hunc tenere non poteſt, niſi qui fuerit expeditus, & nudus. Nam iſti locupletes multis, & ingentibus ſarcinis onerati, per uiã mortis incedunt, quæ latiſſima eſt, quoniam late perditio dominatur. His acerba ſunt, his uenena, quæ deus

ad iuſtitiam præcepit, quæq; nos Dei magiſterio de uirtute, ac ueritate diſſerimus. Quibus ſi repugnare audebunt, neceſſe eſt, hoſtes ſe eſſe uirtutis, iuſtitiæq; fa teantur, aggrediar nunc quod ſupereſt, ut finis operi poſſit imponi. Id autem ſupereſt, ut de iudicio dei diſ ſeramus, quod tunc conſtituetur, cum dominus noſter redierit in terram, ut unicuiq; pro merito aut præmium perſoluat, aut pœnam. Itaq; ut in quarto libro de primo aduentu eius diximus, ſic in hoc ſecundum referamus aduentum, quem iudæi quoq; confitentur, et ſperant, ſed fruſtra, quoniam neceſſe eſt ad eos conſolādos reuertatur, ad quos conuocandos prius uenerat; nam qui uiolauerunt impie humilem, ſentient in poteſtate uictorem. Eaq; omnia, quæ legunt, & non intel ligunt, deo repenſante patientur, quippe qui peccatis omnibus inquinati, et inſuper ſancto cruore perfuſi, ab illo ipſo, cui nefandas manus intulerunt, ſint ad æterna ſupplicia deſtinati. ſed erit nobis contra iudæos ſeparata materia, in qua illos erroris, & ſcele ris conuincemus.

Quod aureum ſeculum, ideſt feliciſſimus ſtatus futurus eſt poſt iudicium. Et quare ratio mundi non poteſt ab homine comprehendi, & quod ueram ſapientiam non aſſequitur quis beneficio naturæ, ſed gratiæ.

Caput II.

Nunc ignaros ueritatis inſtruamus. Diſpoſitione ſummi Dei ſic ordinatum, ut iniuſtum hoc ſeculum decurſo temporum ſpatio terminum ſumat, extinctaq; protinus omni malitia, & piorum animis ad beatam uitam reuocatis, quietum,

tranquillum, pacificum, aureum deniq; (ut poetæ uocant) ſeculum, Deo ipſo regnante floreſcat. In primis cauſa errorum omnium philoſophis hæc fuit, quod rationem mundi, quæ totam ſapiētiam continet, non comprehenderunt. Ea uero ſenſu proprio, & interna intelligentia non poteſt comprehendi, quod illi ſine doctore per ſeipſos facere uoluerunt. Itaq; in uarias ſibi ſæpe contrarias ſententias inciderunt, ex quibus exitum nō haberent, & in eodem luto (ſicut Comicus ait) hæſitauerunt, ſcilicet aſſumptionibus eorum, non reſpondēte ratione, cum aſſumpſiſſent quidem uera, ſed quæ affirmari, probariq; non poſſent ſine ſcientia ueritatis, rerumq; cœleſtium, quæ (ut ſæpe iam dixi) non poteſt eſſe in homine, niſi Deo docente percepta. Nam ſi poteſt homo intelligere diuina, poteſt & facere. Nam intelligere eſt quaſi ueſtigio ſubſequi. Non poteſt autem facere, quæ Deus, q̄a mortali corpore indutus eſt. Ergo nec intelligere quidem poteſt, quæ fecit Deus. Quod autem fieri non poſſit, ex immenſitate rerum, atq; operum diuinorum facile eſt unicuiq; metiri. Nam ſi mundū cum omnibus, quæ ſunt in eo, contemplari uelis, intelliges profecto, quantum Dei opus humanis operibus anteſtet. Ita quantum inter opera diuina, et humana intereſt, tantum diſtare inter Dei, hominiſq; ſapientiam neceſſe eſt. Nam quia Deus incorruptus, atq; immortalis, et ideo pfectus, q̄a ſempiternus eſt, ſapientia quoq; eius perinde, ut ipſa perfecta eſt. Nec obſtare illi quicq̄ poteſt, quia nulli rei Deus ipſe ſubiectus eſt. Homo autem quia ſubiectus eſt paſſioni, ſubiecta eſt & ſapientia eius errori, et ſicut hominis uitam multæ res im-

pediunt, quo minus poſſit eſſe perpetua, ita ſapientiā quoq; eius multis rebus īpediri neceſſe eſt, quo minus in perſpicienda penitus ueritate perfecta ſit. Ergo *nulla eſt humana ſapiētia, ſi per ſe ad notionem ueri, ſciētiamq; nitatur, quoniā mens hominis cum fragili corpore illigata, & in tenebroſo domicilio incluſa neq; liberius euagari, neq; clarius perſpicere ueritatem poteſt, cuius notio diuinæ conditionis eſt.* Deo *enim ſoli opera ſua nota ſunt, homo autem non cogitando, aut diſputando aſſequi eam poteſt, ſed diſcendo, & audiēdo ab eo, qui ſcire ſolus poteſt, et docere.* Ideo M. Tul*lius ſententiam* Socratis *de* Platone *transferens dicentis, ueniſſe tempus, ut ipſe migraret è uita.* Illos *autē, apud quos cauſam ſuā perorabat, agere uitā.* Vtrū *melius ſit, inquit,* Dij *imortales ſciunt, hominem autem arbitror ſcire neminē.* Quare *neceſſe eſt, omnes philoſophiæ ſectas alienas eſſe à ueritate, quia homines erant, qui eas conſtituerunt, nec ullum fundamentum, aut firmitatem poſſunt habere, quæ nullis diuinarum uocum fulciuntur oraculis.*

Quantum errauerint ſtoici de ratione mundi, & authore omnium Deo, *& homine, per quem factus eſt mundus, & quàm manifeſte contra* Epicurum *rationibus doceatur, mundum, et omnia, quæ in eo ſunt, dei prouidentia gubernari.* Cap. III.

ET *quoniam de philoſophorū erroribus loquimur,* Stoici *naturam in duas diuidunt partes, unam, quæ efficiat, alteram, quæ ſe*

ad faciendum tractabilẽ præbeat. In illa prima eſſe uim ſentiendi, in hac materiam, nec alterum ſine altero eſſe poſſe. Quomodo idẽ eſſe poteſt, quod tractat, & quod tractatur? Siquis dicat idem eſſe figulum, quod lutum, aut lutum idem eſſe, quod figulum, nonne aperte inſanire uideatur? At iſti uno naturæ nomine duas res diuerſiſſimas comprehenderunt, Deum, & mundum, artificem, & opus, dicuntq; alterum ſine altero nihil poſſe, tanquam natura ſit Deus mundo permiſtus, nam interdũ ſic confundunt, ut ſit deus ipſe mens mundi, et mundus ſit corpus Dei. Quaſi uero ſimul eſſe cœperint mundus, & Deus, ac non ipſe mundum fecerit, quod & ipſi fatentur aliâs, cum hominum cauſa prædicant eſſe fabricatum, & eſſe ſine mundo, ſi uelit, poſſit. Siquidẽ Deus eſt diuina mens, & æterna, à corpore ſoluta, et libera, cuius uim, maieſtatemq; quoniam intelligere non poterant, miſcuerunt eum mundo, ideſt operi ſuo.

Vnde eſt illud Virgilianum.

Totamq; infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.

Vbi eſt ergo illud, quod ijdem ipſi aiunt, & factum eſſe diuina prouidentia, & regi? Si enim fecit mundum, fuit ergo ſine mundo. Si regit, non utiq; ſicut mens corpus regit, ſed tanquã dominus domum, nauimq; gubernator, auriga currum, nec tamen miſti ſunt iis rebus, quas regunt. Nam ſi hæc omnia, quæ uidemus, dei membra ſunt, iam inſenſibilis ab his cõſtituitur Deus, quoniam membra ſenſu carent, et mortalis eſt, quoniam uidemus membra eſſe mortalia.

Poſſum enumerare, quoties repẽtinis quaſſatæ motibus uel hiauerint terræ, uel deſcenderint in abruptum, quo ties demerſæ fluctibus & urbes, & inſulæ abierint in profundum, frugiferos campos, paludes inũdauerint, flumina, & ſtagna ſiccauerint, montes etiã uel decide rint abrupti, uel planis fuerint adæquati, plurimas regiones, & multorum fundamenta montium latens, & internus ignis abſumit. Et hoc parum eſt, ſi mẽbris ſuis non parcat Deus, niſi etiã homini liceat aliquid in Dei corpus, Maria extruuntur, montes exciduntur, & ad eruendas opes interiora terræ uiſcera effodiuntur. Quid, quod ne arari quidem ſine laceratiõe diuini cor poris poteſt, ut iã ſcelerati, & impijſsimus, qui Dei mẽ bra uiolemus. Patitur'ne ergo uexari corpus ſuum De us, & debilem ſe uel ipſe facere, uel ab homine fieri ſi nit? niſi forte diuinus ille ſenſus, qui mundo, et omnibus mundi partibus permiſtus eſt, primam terræ faciem re liquit, ac ſe in ima demerſit, ne quid doloris de aſſidua laceratione ſentiret. Quod ſi hoc uanum, & abſurdũ eſt, tam igitur ipſi eguerunt, quàm hæc indigent ſenſu; qui nõ perſpexerũt, diuinum qdem ſpiritum eſſe ubiq; diffuſum, eoq; omnia contineri. Nec tamen ita, ut Deus ipſe, qui eſt incorruptus, grauibus, & corruptibilibus elementis miſceatur. Illud ergo rectius, quod à Platone ſumpſerunt, à Deo factum eſſe mundum, & eius pro uidentia gubernari. Oportebat igitur & Platonem, & eos, qui idem ſenſerũt, docere, atq; explicare, quæ cauſa quæ ratio fuerit tanti operis fabricandi, quare hoc, aut cuius gratia fecerit. At idem ſtoici hominum inquiunt cauſa mũdus effectus eſt, audio. Sed epicurus ignorat,

ipſos homines quare, aut quis effecerit. Nã Lucretius; cum diceret mundum nõ eſſe à dijs conſtitutum, ſic ait.

Dicere porro hominum cauſa uoluiſſe parare
Præclaram mundi naturam- Deinde intulit,
Deſipere eſt. quid enim immortalibus, atq; beatis
Gratia noſtra queat largirier emolumenti,
Vt noſtra quicquam cauſa gerere aggrediantur?

Et merito. Illi enim nullam rationem afferebant, cur humanũ genus uel creatum, uel inſtitutum eſſet à Deo. Noſtrum hoc officium eſt, ſacramentum mundi, & hominis exponere, cuius illi expertes ſacrarium ueritatis nec attingere, nec uidere potuerunt. Ergo (ut paulo ante dicebam) cum aſſumpſiſſent id, quod erat uerum, ideſt mundum à Deo, & hominum cauſa eſſe factum, tamẽ, quoniam eos in conſequentibus ratio defecit, non potuerunt defendere id, quod aſſumpſerãt. Deniq; Plato, ne Dei opus imbecillum, & ruinoſum faceret, in æternũ dixit eſſe manſurum. Si hominum cauſa factus eſt, & ita factus eſt, ut eſſet æternus, cur ergo ipſi, quorum cauſa factus eſt, non ſunt ſempiterni? Si mortales, propter quos factus eſt, ergo & ipſe mortalis, atq; ſolubilis. Neque enim pluris eſt ipſe quàm ij, quorum gratia factus eſt, quod ſi ei ratio quadraret, intelligeret periturum eſſe, quia factus eſt, nec poſſe in æternum manere, niſi qđ tangi nõ poteſt. Qui autem negat hominũ cauſa factũ, hic nullam rationem tenet. Si. n. dicit ipſum fabricatorẽ ſua cauſa tantũ hæc opera eſſe molitũ, cur ergo nos nati ſumus? Cur mundo ipſo fruimur? Quid ſibi uult humani generis, cæterorumq; animantiũ fictio? Cur aliena commoda intercipimus? Cur deniq; auge-

leſtium, temporum conſtans, ac mira deſcriptio, terrarum uaria fœcunditas, plana camporum, munimenta, & aggeres montium, uiriditas, ubertasq; ſyluarum, fontium ſaluberrima eruptio, fluminũ opportuna inundatio, maris opulenta, & copioſa interfuſio, uentorum diuerſa, et utilis aſpiratio, cæteráq; omnia ratione ſumma conſtent, quis tam cæcus eſt, ut exiſtimet ſine cauſa eſſe facta, in quibus mira diſpoſitio prouidẽtiſſimæ rationis elucet? Si ergo ſine cauſa nec eſt, nec fit quicquam omnino, ſi & prouidentia ſummi Dei *ex diſpoſitione rerum, & uirtus ex magnitudine, & poteſtas ex gubernatione manifeſta eſt, hebetes ergo, & inſani, qui prouidentiam non eſſe dixerunt. Non improbarem, ſi* Deos *idcirco non eſſe dicerent, ut unum dicerent. Cum autem ideo, ut nullum, qui eos deliraſſe non putat, ipſe delirat.*

Quod omnis res ad aliquem uſum facta eſt, etiã illa, quæ oĩno uidentur eſſe mala, & quare homo creatus ſit corpore fragili, et capax rationis. Cap. IIII

Sed de prouidentia ſatis in primo libro diximus, quia ſi eſt, ut apparet, ex mirabilitate operum ſuorum, neceſſe eſt etiam hominem, cæteraſq; animantes eadem prouidentia creauerit. Videamus ergo, quæ ratio fuerit fingendi generis humani, quoniam conſtat, id quod ſtoici dicunt, hominum cauſa mundũ eſſe fabricatum, quãquam in hoc ipſo non mediocriter peccent, ꝙ non hominis cauſa dicunt, ſed hominum. Vnius enim ſingularis appellatio

totum comprehendit humanum genus. Sed hoc ideo, quoniam ignorant unum hominem à Deo eſſe formatum, putantq; homines in omnibus terris, & agris, tanquam fungos eſſe generatos. At Hermes non ignorauit hominem & à Deo, & ad Dei ſimilitudinem factum, ſed redeo ad propoſitum. Nihil eſt (ut opinor) quod ſit propter ſeipſum factum, ſed quicquid omnino fit, ad uſum aliquem fieri neceſſe eſt. Quis eſt enim uel tam ineptus, uel tam otioſus, ut aggrediatur facere aliquid fruſtra, ex quo nullam utilitatem, nullum commodum ſperet? Qui domum ædificat, non iccirco ædificat, ut tantummodo domus ſit, ſed ut in ea poſſit habitari. Qui nauem fabricat, non ideo aſſumit operam, ut tantum nauis appareat, ſed ut in ea nauigetur. Item qui uas aliquod inſtruit, aut format, non propter ea id facit, ut tantum feciſſe uideatur, ſed ut uas illud effectum, capiat aliquid neceſſarium. Similiter cætera, quæcunq; fiunt, non utiq; in ſupernacuum, ſed ad uſus aliquos laborantur. Mundus igitur à Deo factus eſt, non utiq; propter ipſum mundum. Neq; enim aut calore ſolis, aut lumine, aut aſpiratione uentorum, aut humore imbrium, aut alimonia frugum, cum ſenſu careat, indiget. Sed ne illud quidem dici poteſt, quod Deus propter ſeipſum fecerit mundum, quoniam poteſt eſſe ſine mundo, ſicut fuit antea, et iis omnibus, quæ in eo ſunt, quæq; generantur, Deus ipſe non utitur. Apparet ergo animantium cauſa mundum eſſe conſtructum, quoniam iis rebus, quibus conſtat, animantes fruuntur, quæ ut uiuere, ut conſtare poſſint, omnia his neceſſaria temporibus certis ſubminiſtrantur. Rurſus cæ

teras animantes hominis cauſa eſſe factas ex eo clarũ eſt, quod homini ſeruiunt, & tutelæ eius, atque uſibus data ſunt, quoniam ſiue terrenæ ſunt, ſiue aquatiles, non ſentiunt mundi rationem ſicut homo. Reſpondendum eſt hoc loco philoſophis, maximeq; Ciceroni, qui ait. Cur omnia noſtri cauſa cum faceret, tantá uim natricum, uiperarumq́; fecerit? cur tam multa peſtifera terra, mariq; diſperſerit? Ingens ad diſputandum locus eſt, ſed ut in tranſcurſu breuiter ſtringendus eſt. Quoniam homo ex rebus diuerſis, ac repugnantibus configuratus eſt animo, & corpore, ideſt cœlo, atq; terra, tenui, & comprehenſibili, æterno, ac temporali ſenſibili, atque bruto, luce prædito, atq; tenebroſo, ipſa ratio, ac neceſſitas exigebat, & bona homini proponi, & mala, bona, quibus utatur, mala, quæ uitet, & caueat. Idcirco enim data eſt illi ſapientia, ut cognita bonorum, malorumq́; natura, in appetendis bonis, & malis declinandis uim ſuæ rationis exerceat. Nam cæteris animantibus, quibus ſapientia data non eſt, munita indumentis naturalibus, & armata ſunt. Homini autem pro his omnibus, quod erat præcipuum, rationem dedit ſolam. Itaq; nudum formauit, et inermem, ut eum ſapientia & muniret, & regeret. Munimenta, & ornamenta eius non foris, ſed intus, non in corpore, ſed in corde conſtituit. Niſi ergo eſſent mala, quæ caueret, quæ à bonis, utilibusq; diſtingueret, nõ eſſet ei ſapientia neceſſaria. Sciat ergo M. Tullius, aut ideo homini datam eſſe rationẽ, ut et piſces caperet uſus ſui gratia, & natrices, uiperasq́; uitaret ſalutis ſuæ cauſa, Aut idcirco bona ei, malaq; propoſita, quia ſapientiá accepe-

rat, cuius uis om̃nis in diſcernẽdis bonis, malisq; uerſatur. Magna igitur, & recta, & admirabilis eſt uis, & ratio, & poteſtas hominis, propter quem mundũ ipſum, & uniuerſa, quæcunq; ſunt, Deus fecit, tantumq; illi honoris habuit, ut eũ præficeret uniuerſis, quoniam ſolus poterat Dei opera mirari. Optime igitur Aſclepiades noſter de prouidentia ſummi Dei diſſerens, in eo libro, quem ſcripſit ad me. Atq; ideo, inquit, merito quis arbitretur, proximum ſibi locum diuinam prouidentiã dediſſe ei, qui potuit intelligere ordinationem ſuam. Nam ſol iſte eſt, quis eum uidet ita, ut intelligat, quia ſol eſt, & quantum gratiæ afferat cæteris inſtitutis? Hoc cœlum eſt, quis id ſuſpicit? terra hæc, quis eã colit? hoc pelagus, quis in eo nauigat? hic eſt ignis, qs eo utitur? Inſtituit ergo ſummus deus non propter ſe, quia nihilo indiget, ſed propter hominem, qui his congruenter uteretur.

Quare homo creatus ſit, & quare ex contrarijs conſtet, & ꝙ ei domicilium conſtitutum ſit in medio, et uia duplex proponitur, quarum alteram miniſtrat natura, alteram largitur gratia. Et quid ſignificet, ꝙ homo primum quadrupedibus conformatur, & poſtea erigitur, & tandem utitur exercitio rationis.

Caput V.

Reddamus nunc rationem, quare hominem ipſum fecerit. Quod ſi philoſophi feciſſent, aut defendiſſent illa, quæ uera inuenerant, aut in maximos errores non incidiſſent. Hæc

eſt ſumma, hic ordo rerum eſt, quem qui non tenuerit, ueritas illi omnis elabitur. Hoc eſt deniq;, quod efficit illis non quadrare rationem, quæ illis ſi effulſiſſet, ſi ſacramentum hominis omne cognouiſſent, nunquam diſputationes eorum, & oēm philoſophiam de transuerſo academia iugulaſſet. Sicut ergo mundū non propter ſe Deus fecit, quia commodis eius non indiget, ſed propter hominem, qui eo utitur, ita ipſum hominē propter ſe. Quæ utilitas Deo in homine, iquit Epicurus, ut eum propter ſe faceret? Scilicet ut eſſet qui opa eius intelligeret, qui prouidentiam diſponendi, rationem faciendi, uirtutem conſumandi, & ſenſu admirari, et uoce proloqui poſſet. Quorum omnium ſumma hæc eſt, ut Deum colat. Is enim colit, qui hæc intelligit, is artificem rerum omnium, is uerum patrem ſuum debita ueneratione proſequitur, qui uirtutē maieſtatis eius de ſuorum operum inuentione, inceptione, perfectione metitur. Quod planius argumentum proferri pōt, & mundum hominis, & hominem ſua cauſa Deum feciſſe, q̄ qđ ex omnibus animantibus ſolus ita formatus eſt, ut oculi eius ad cœlum erecti, facies ad Deum ſpectans, uultus cum ſuo parente communis ſit, ut uideatur hominem deus, quaſi porrecta manu alleuatum ex humo, ad contemplationē ſui excitaſſe. Quid ergo, inquit, deo cultus hominis confert beato, & nulla re indigenti? uel ſi tantum honoris homini habuit, ut ipſius cauſa mundum fabricaret, et inſtrueret eum ſapientia, ut dominum uiuentium faceret, eumq; diligeret tanquam filium, cur mortalem, fragilemq; conſtituit? cur omnibus malis, quem diligebat, obiecit? cū

oporteret & beatum eſſe hominem, tanquã coniun-ctum, & proximum Deo, & perpetuũ, ſicut ipſe eſt, ad quem colendum, & contemplandũ figuratus eſt? Quãquam hæc ferè in prioribus libris ſparſim docuimus, tamen quoniam propriè id materia nunc exigit, quia de uita beata diſſerere propoſitum eſt, explicanda ſunt iſta diligentius, et plenius, ut diſpoſitio dei, & opus, uolũtasq́; noſcatur. Cum poſſet ſemper ſpiritibus ſuis immortalibus innumerabiles animas procreare, ſicut angelos genuit, quibus immortalitas ſine ullo malorum periculo, et metu conſtat, excogitauit tamen inenarrabile opus, quemadmodũ infinitam multitudinem crearet animarum, quas primo imbecillibus, fragilibusq́; corporibus illigatas, conſtitueret inter bonum, malumq; medias, ut conſtantibus ex utriſq; naturis uirtutem proponeret, ne immortalitatem delicate aſſequerentur, ac molliter, ſed ad illud æternæ uitæ ineloquibile præmium ſumma cum difficultate, ac magnis laboribus peruenirent. Ergo ut eos grauibus, & nexibilibus membris indueret, quoniam conſiſtere in medio inani non poterant, ponderibus, & grauitate corporis deorſum premente, ſedem illis, ac domicilium primo condendum eſſe decreuit. Itaq; ineffabili uirtute, ac potentia præclara mundi opera molitus eſt, ſuſpenſis in altitudinẽ leuibus elementis, & grauibus in imis depreſſis, & cœleſtia firmauit, & terrena conſtituit. Nõ eſt neceſſe nunc exequi ſingula, quoniam in ſecundo libro uniuerſa executi ſumus. Lumina igitur poſuit in cœlo, quorum moderatione & claritas, & motus aptiſſimus ad utilitates uiuentim tem-

peratus eſt. Terræ autem, quam ſedem uoluit eſſe, fœcunditatem uariam gignendi, ac proferendi dedit, ut ubertas frugum, & herbarum, & uirentium pro natura, & uſu cuiuſq; generis alimoniam miniſtraret. Tum perfectis omnibus, quæ ad conditionem mundi pertinebant, hominem finxit ex ipſa terra, quam illi à principio in habitaculum præparauit. ideſt ſpiritum ſuum terreno corpore induit, & inuoluit, ut compactus ex rebus diuerſis, ac repugnantibus, bonum, ac malum caperet. & ſicut terra ipſa fœcunda eſt ad fruges pariendas, ita corpus hominis, quod aſſumptũ eſt è terra, generandi copiam, facultatemq; procreandæ ſobolis accepit. ut quoniam fragili materia formatus in æternum manere non poterat, peracto temporalis uitæ ſpatio cederet, & illud, quod fragile, atq; imbecillum gerebat, perpetua ſucceſſione renouaret. Cur igitur eum mortalem finxit, atq; fragilem, cum illius cauſa mundũ ædificaſſet? Primum ut infinita uis animarum gigneretur, omnemq; terram multitudine oppleret. Deinde ut proponeret homini uirtutem, ideſt tolerantiam malorum, ac bonorum, per quam poſſet præmium immortalitatis adipiſci. Nam quia homo ex duabus rebus conſtat, corpore, atq; anima, quorum alterum terrenum eſt, alterum cœleſte, duæ uiæ homini attributæ ſunt, una tẽporalis, quæ corpori aſſignatur, altera ſempiterna, quæ animæ ſubiacet. Illam naſcendo accepimus, hanc aßequimur laborando, ne immortalitas homini (ut ante diximus) ſine ulla difficultate cõſtaret. Illa terrena eſt, ſicut corpus, et ideo finitur. Hæc uero cœleſtis, ſicut aĩa, et ideo terminũ nõ habet.

Illam primam neſcientes accepimus, hanc ſecundam ſcientes. Virtuti enim non naturæ datur, quia uoluit nos Deus uitam nobis in uita comparare. Idcirco hãc præſentem dedit, ut illam ueram, & perpetuam, aut uitijs amittamus, aut uirtute mereamur. In hac corporali non eſt ſummum bonum, quoniam ſicut neceſſitate diuina nobis data eſt, ita rurſus diuina neceſſitate ſoluetur. Ita quod finem habet, ſummum bonum non habet. In illa uero ſpiritali, quam per nos ipſi acquirimus, ſummum bonum continetur, quia nec malum poteſt habere, nec finem. cuius rei argumentum natura, & ratio corporis præbet. Cætera namq; animalia in humum uergunt, quia terrena ſunt, nec capiũt immortalitatem, quæ de cœlo eſt. Homo autem rectus in cœlum ſpectat, quia propoſita eſt illi ĩmortalitas, nec tamen uenit, niſi tribuatur homini à Deo. Nam nihil intereſſet inter iuſtum, et iniuſtum, ſiquidem omnis homo natus, immortalis fieret, ergo immortalitas non ſequela naturæ, ſed merces, præmiumq; uirtutis eſt. Denuq; homo nõ ſtatim, quando natus eſt, rectus ingreditur, ſed quadrupes primo, quia ratio corporis, & huius præſentis uitæ communis eſt nobis cum mutis animalibus. Poſt deinde confirmatis uiribus erigitur, & lingua eius in eloquium ſoluitur, et mutum animal eſſe deſinit. Quæ ratio docet mortalem naſci hominẽ. Poſtea uero immortalem fieri, cum cœperit ex Deo uiuere, ideſt iuſtitiam ſequi, quæ continetur in Dei cultu, cum excitauerit hominem deus ad aſpectum cœli, ac ſui. Quod tunc fit, cum homo cœleſti lauacro purificatus, exponit infantiam cum omni labe uitæ prioris, &

ris, & incremento diuini uigoris accepto, ſit homo perfectus, & plenus. Ergo quia uirtutem propoſuit homini Deus, licet anima, & corpus conſociata ſint, tamen contraria ſunt, & impugnant inuicem. Animi bona mala ſunt corporis. ideſt opum fuga, uoluptatum interdictio, doloris, mortisq; contemptus. Itē corporis bona, mala ſunt animi, hoc eſt cupiditas, & libido, quibus & opes appetuntur, & ſuauitas uariarum uoluptatum, quibus eneruatus animus extinguitur. Ideo neceſſe eſt iuſtum, et ſapientem in omnibus malis eſſe, quoniam malorum uictrix eſt fortitudo. Iniuſtos autem in diuitijs, in honore, in poteſtate. Haec enim bona corporalia, & terrena ſunt. Illi autem, qui terrenam uitam agunt, nec aſſequi immortalitatem queunt, quia ſe uoluptatibus dediderūt, quæ ſunt uirtutis inimicæ. Itaq; uita hæc temporalis illi æternæ debet eſſe ſubiecta, ſicut corpus animæ. Quiſquis ergo animæ uitā maluerit, uitam corporis contemnat neceſſe eſt, nec aliter eniti ad ſummum poterit, niſi quæ ſunt ima, deſpexerit. Qui autem corporis uitam fuerit amplexus, et cupiditates ſuas in terram deiecerit, illam ſuperiorem uitam conſequi non poteſt. Sed qui mauult bene uiuere in æternum, male uiuet ad tempus, & afficietur omnibus moleſtijs, & laboribus, quādiu fuerit in terra, ut habeat diuinum, ac cœleſte ſolatiū. Et qui maluerit bene uiuere ad tempus, male uiuet in æternū, quia damnabitur Dei ſententia ad pœnam, qui cœleſtibus bonis terrena præpoſuit. Propterea igitur coli ſe Deus expetit, & honorari ab homine tanquā pater, ut uirtutem, & ſapientiam teneat, quæ ſola immor-

talitatem parit. Nam quia nullus alius præter ipſum donare eam poteſt, quia ſolus poſſidet pietatem hominis, qui Deum honorauerit, hoc afficietur præmio, ut ſit in æternum beatus, ſitq; apud Deũ, et cũ deo ſemp.

Item quare mundus creatus ſit, quare homo, quã inanis ſit cultus deorum. Cap. VI.

Nunc totam rationem breui circunſcriptione ſignemus. idcirco mundus factus eſt, ut naſcamur. Ideo naſcimur, ut agnoſcamus factorẽ mundi, ac noſtri Deũ. Ideo agnoſcimus, ut colamus. Ideo colimus, ut imortalitatem pro mercede laborũ capiamus, quoniã maximis laboribus cultus dei conſtat. Ideo præmio imortalitatis afficimur, ut ſimiles angelis effecti, ſummo patri, ac Deo in perpetuũ ſeruiamus, et ſimus æternum deo regnum. Hæc ſumma rerum eſt, hoc arcanum Dei, hoc myſterium dei, hoc myſterium mundi. à quo ſunt alieni, qui ſequentes præſentem uoluptatem terreſtribus, ac fragilibus bonis ſe addixerunt, & animas ad cœleſtia genitas, ſuauitatibus mortiferis, tanq̃ luto, cœnóue demerſerunt. Quæramus nunc uiciſſim, an in cultu Deorum ratio ulla ſubſiſtat, qui ſi multi ſunt, ſi ideo tantum ab hominibus coluntur, ut præſtent illis opes, honores, uictorias, & quæq; alia, quæ non niſi ad præſens ualent, ſi ſine cauſa gignimur, ſi in hominibus procreandis prouidentia nulla uerſatur, ſi caſu nobiſmetipſis, ac uoluptatis noſtræ gratia naſcimur, ſi nihil poſt mortem ſumus, q̃d poteſt eſſe tam ſuperuacuũ, tam inane, tam uanum, quàm

humana res, & quàm mundus iſte, qui, cum ſit incredibili magnitudine, tam mirabili ratione conſtitutus, tamen rebus ineptis uacet. Cur .n. uentorũ ſpiritus citent nubes? Cur emicent fulgura? tonitrua mugiant? imbres cadant? ut fruges terra producat? ut uarios fœtus alat? Cur deniq; omnis natura rerum laboret, nequid deſit earum rerum, quibus uita hominum ſuſtinetur, ſi eſt inanis, ſi ad nihilũ interimus, ſi nihil eſt in nobis maioris emolumenti Deo? Quod ſi eſt dictu nefas, nec putandũ eſt fieri poſſe, ut non ob aliquam maximã rationem fuerit conſtitutum, quod uideamus maxima rõne conſtare. Quæ poteſt eſſe ratio in his erroribus prauarũ religionum, & in hac perſuaſione philoſophorũ, qua putant animas interire? Profecto nulla. Quid enim habent dicere, cur dij hominibus tã diligenter ſuis quæq; temporibus exhibeant? An ut illis far, et merũ demus, & odorem thuris, & ſanguinem pecudum? quæ neq; immortalibus grata eſſe poſſunt, quia ſunt fragilia, neq; uſui eſſe ex partibus corporũ, quia hæc ad uſum corporalium data ſunt. Et tamen ſi ea deſyderarent, ſibiipſi poſſent exhibere, cum uellent. Siue igitur intereunt animæ, ſiue in æternum manent, quã rõnem cõtinet cultus Deorũ, aut à quo mundus factus ẽ? Cur, aut qñ, aut quouſq;, quatenus hoĩes, aut q̃obrẽ procreati? Cur naſcuntur, intereũt, ſuccedũt, renouãtur? Quid ue ex cultibus Deorũ aſſequuntur, q poſt mortem nihil futuri ſũt? Quid præſtant? Quid pollicẽtur? Quid minãtur aut hoĩbus, aut dijs dignũ? uel ſi manẽt aĩæ poſt obitũ, qd de his faciũt, facturi ue ſunt? Quid illis opus eſt theſauro aĩarum? Ipſi illi ex quo fonte oriuntur?

Quomodo, aut quare, aut unde multi ſunt? ita fit, ut ſi ab illa rerum ſumma, quam ſuperius comprehendimus, aberraueris, omnis ratio intereat, & ad nihilum omnia reuoluantur.

Quare philoſophi nequiuerint comprehẽdere ueritatem integre, quam tamen, ſicut exempla declarãt, particulatim comprehenderunt totam, ſed defendere nequiuerunt. Caput VII

Quam ſummam quia philoſophi non comprehenderunt, nec ueritatem comprehendere potuerunt, quãuis ea fere, quibus ſumma ipſa conſtat, & uiderint, & explicauerint, ſed diuerſi, ac diuerſe omnia illa protulerunt, nõ annectentes nec cauſas rerum, nec conſequentiãs, nec rationes, ut ſummam illam, quæ continet uniuerſa, & compingerent, et implerent. Facile eſt autem docere, penè uniuerſam ueritatem per philoſophos, & ſectas eſſe diuiſam. Non enim ſic philoſophiã nos euertimus, ut academici ſolent, quibus ad omnia reſpondere propoſitum eſt, quod eſt potius calũniari, et illudere. ſed docemus, nullam ſectam fuiſſe tam deuiam, nec philoſophorum quẽquam tam inanem, qui non uiderit aliquid ex uero. Sed dum contradicendi ſtudio inſaniũt, dum ſua etiam falſa defendunt, aliorum etiam uera ſubuertunt, non tantum illis ueritas elapſa eſt, quam ſe quærere ſimulabant, ſed ipſi etiam potiſſimum ſuo uitio perdiderunt. Quod ſi extitiſſet aliquis, qui ueritatem ſparſam per ſingulos, per ſectasq́; diffuſam colli

geret in unum, ac redigeret in corpus, is profecto non diſſentiret à nobis. Sed hoc nemo facere, niſi ueri peritus, ac ſciens poteſt. Verum autem ſcire non niſi eius eſt, qui ſit doctus à deo. Nemo enim poteſt aliter repudiare quæ falſa ſunt, eligere, ac probare quæ uera. ſed ſi uel caſu id efficeret, certiſſime philoſopharetur. Et quãuis non poſſet diuinis teſtimonijs illa defendere, tamen ſeipſam ueritas illuſtraret ſuo lumine. Quare incredibilis eſt error illorum, qui, cum aliquam ſectam probauerint, eiq; ſe addixerint, cæteras dãnant tanquam falſas, & inanes. Armant'q; ſe ad prælian dum, nec quid defendere debeant ſcientes, nec quid refutare. incurſant'q; paſſim ſine delectu omnia, quæ afferunt quicunq; diſſentiunt. Ob has eorum pertinaciſſimas contentiones nulla extitit philoſophia, quæ ad uerum propius accederet. Nam particulatim ueritas ab his tota comprehenſa eſt. Factum eſſe mundũ à Deo dixit Plato. Idẽ prophetæ loquuntur. Idem'q; ex Sibyllæ carminibus apparet. Errant ergo qui omnia uel ſua ſponte nata eſſe dixerunt, uel minutis ſeminibus conglobatis, quoniam tanta res, tam ornata, tam magna, neq; fieri, neq; diſponi, & ordinari ſine aliquo prudentiſſimo authore potuit, & ea ipſa ratio, qua conſtare, ac regi omnia ſentiuntur, ſolertiſſimæ mentis artificem confitetur. Hominum cauſa mũdum, & omnia, quæ in eo ſunt, eſſe facta ſtoici loquuntur, idem nos diuinæ literæ docent. Errauit ergo Democritus, qui uermiculorũ modo putauit effuſos eſſe de terra nullo authore, nulla'q; ratione. Cur enim formatus ſit homo, diuini ſacramenti eſt, quod quia ille ſci-

re non poterat, humanam uitam deduxit ad nihilum. Ad uirtutem capeſſendam naſci homines Ariſton diſſeruit. Idem nos monemur, ac diſcimus à prophetis. Igitur falſus Ariſtippus, qui hominem uoluptati .i. malo, tanꝙ pecudem ſubiugauit. Immortales eſſe animas Pherecydes, & Plato diſputauerunt. Hæc uero propria eſt in noſtra religione doctrina. Ergo Dicæarchus cum Democrito errauit, qui perire cum corpore, ac diſſolui argumentatus eſt. Eſſe inferos Zenon ſtoicus docuit, & ſedes piorum ab impijs eſſe diſcretas, & illos quidem quietas, ac delectabiles incolere regiones, hos uero luere pœnas in tenebroſis locis, atq; in cœni uoraginibus horrendis. Idem nobis prophetæ palàm faciunt. Ergo Epicurus errauit, qui poetarum id eſſe figmentum putauit, & illas inferorum pœnas, quæ feruntur, in hac eſſe uita interpretatus eſt. Totum igitur ueritatem, et omne diuinæ religionis arcanum philoſophi attigerũt. Sed alijs refellentibus defendere id, quod inuenerant, nequiuerunt, quia ſingulis ratio nõ quadrauit, nec ea, quæ uera ſenſerant, in ſummam redigere potuerunt, ſicut ſuperius nos fecimus.

De immortalitate animæ, & quibus eam argumentis Plato ſit conatus aſtruere. Cap. VIII.

u Num eſt igitur ſummum bonum immortalitas, ad quam capiẽdam & formati à principio, & nati ſumus. Ad hanc tendimus, hanc ſpectat humana natura, ad hãc nos prouehit uirtus. Quod bonum qa comprehendimus, ſupereſt etiã,

ut de ipſa immortalitate dicimus. Platonis argumenta, q̃uis ad rem conferant multum, tamen parum habent firmitatis ad probandam, & implendam ueritatem, quoniã nec rationẽ myſterij totius magni conſumauerat, in unumq; collegerat, nec ſummũ bonũ comprehẽderat. Nã licet uerũ de immortalitate animæ ſentiret, tamen non ita de illa tanq̃ de ſummo bono diſſerebat. Nos igitur certioribus ſignis eligere poſſumus ueritatẽ, q eam nõ ancipiti ſuſpicione collegimus, ſed diuina traditione cognouimus. Plato autem ſic argumentatus eſt, immortale eſſe qcqd per ſeipſum & ſentit, & ſemper mouetur. Quod .n. principiũ motus non habet, nec finẽ habiturum, q a deſeri à ſemetipſo nõ poteſt. quod argumentum etiã mutis animalibus æternitatem daret, niſi adiectione ſapiẽtiæ diſcreuiſſet. Addidit igitur, ut effugeret hanc cõmunitatem fieri nõ poſſe, q n ſit immortalis animus humanus, cuius miranda ſolertia inuenien di, & celeritas cogitandi, & facilitas percipiendi, atque diſcendi, & memoria præteritorum, et prouidentia futurorum, & artium plerunq; innumerabilium ſcientia, qua cæteræ careant animantes, diuina, & cœleſtis appareat, q a origo animi, q tanta capiat, et tanta cõtineat, nulla reperiatur in terra. Siquidem ex concretione terrena nihil habeat admiſtum, ſed neceſſe eſt in terrã reſolui, quod eſt in hoīe ponderoſum, et diſſolubile. Quod autẽ tenue, ac ſubtile, id uero eſſe indiuiduũ, ac domicilio corporis uelut carcere liberatum, ad cœlũ, & naturã ſuã peruolare. Hæc ferè Platonis collecta breuiter, quæ apud ipſum late, copioſéq; explicãtur. In eadẽ ſnia fuit ẽt Pythagoras antea, eiuſdemq; præceptor

Pherecydes, quem Cicero tradit primum de æternitate animarum diſputaſſe. Qui omnes, licet eloquentia excellerent, tamen in hac duntaxat contentione nõ minus authoritatis habuerunt, qui contra hanc ſententiam diſſerebant. Dicæarchus primo, deinde Democritus, poſtremo Epicurus, adeo ut res ipſa, de qua inter ſe pugnabant, in dubium uocaretur, deniq; et Tullius expoſitis horum omnium de imortalitate, ac morte ſententijs, neſcire ſe quid ſit uerum pronuntiauit. Harum inquit ſententiarum quæ uera ſit, deus aliquis uiderit. Et rurſus alibi. Quoniã utraq;, iqt, earum ſententiarum doctiſſimos habuit authores, nec quid certi ſit diuinari poteſt. Verũ opus nobis diuinatione non eſt, quibus ueritatem diuinitas ipſa patefecit.

Quæ ſit de imortalitate animæ fidelis aſſertio. Et φ laborum, uirtutumq; finis beata æternitas eſt. Caput IX.

His itaq; argumentis, quæ nec Plato, nec ullus alius inuenit, animarum æternitas probari, ac perſpici poteſt, quæ nos breuiter colleginus, quoniam properat oratio ad narrandum iudicium Dei maximum, quod in terra propinquãte ſeculorum fine celebrabitur. Ante omnia, quoniã deus ab homine uideri non poteſt, nequis tamen ex eoipſo putaret Deum non eſſe, quia mortalibus oculis nõ uideretur, inter cætera inſtitutorum ſuorum miracula, fecit etiam multa, quorum uis quidem apparet, ſubſtantia tamen non uideretur, ſicut eſt Vox, Odor, Ventus, ut harum rerum argumento, & exemplo, etiam

Deum, licet ſub oculos non ueniat, de ſua tamen ui, & effectu, & operibus cerneremus. Quid uoce clarius? aut uento fortius? aut odore uiolentius? Hæc tamen, cum per aerem feruntur, ad ſenſusq; noſtros ueniūt, et eos potentia ſua impellunt, non cernuntur acie luminum, ſed alijs corporis partibus ſentiuntur. Similiter Deus non aſpectu nobis, alioue fragili ſenſu comprehendendus eſt, ſed mentis oculis intuendus, cum opera eius præclara, & miranda uideamus. Nam illos, qui nullum omnino deum eſſe dixerunt, non modo philoſophos, ſed ne homines quidem eſſe dixerim, qui mutis ſimillimi ex ſolo corpore conſtiterunt, nihil omnino cernentes animo, & ad ſenſum corporis cuncta referentes, qui nihil putabant eſſe, niſi quod oculis contuebantur. Et quia uidebant aut bonis accidere aduerſa, aut malis proſpera, fortuitu geri omnia crediderunt, & natura mundum, non prouidentia conſtitutum. Hinc iam prolapſi ſunt ad deliramenta, quæ talem ſententiam neceſſario ſequebantur. Quod ſi eſt deus & incorporalis, & inuiſibilis, & æternus, ergo non icirco interire animam credibile eſt, quia non uidetur, poſtquā receſſit à corpore, quoniam conſtat eſſe aliquid ſentiens, ac uigens, quod non ueniat ſub aſpectum. At enim difficile eſt animo cōprehendere, quēadmodum poſſit anima retinere ſenſum ſine ijs partibus corporis, in quibus ineſt officiū ſentiendi. Quid de Deo? Num facile eſt comprehendere quemadmodū uigeat ſine corpore? Quod ſi Deos eſſe credunt, qui ſi ſunt, utiq; ſunt expertes corporum, neceſſe eſt humanas animas eadem ratione ſubſiſtere, quoniam ex ipſa

ratione, ac prouidentia intelligitur, eſſe quædam in ho mine, ac Deo *ſimilitudo.* Deniq; *illud argumentum, qđ* & M. Tul. *uidit, ſatis firmum eſt. ex eo æternitatem animæ poſſe dignoſci, quia nullum ſit aliud animal, quod habeat notitiam* Dei *aliquam, religióq; ſit penè ſola, quæ hominem diſcernat à mutis. quæ cum in ho minem ſolum cadat, profecto teſtatur id affectare nos, id deſyderare, id colere, quod nobis familiare, qđ pro ximum ſit futurum.* An *aliquis, cum cæterarum ani mantium naturam conſyderauerit, quas pronis corpo ribus abiectas, in terrámq; proſtratas, ſummi* Dei *pro uidentia effecit, ut ex hoc intelligi poſſit, nihil eas ratio nis habere cum cœlo, poteſt non intelligere ſolum ex o mnibus cœleſte, ac diuinum animal eſſe hominem, cu ius corpus ab humo excitatum, uultus ſublimis, ſtatus erectus, originem ſuam quærit, et quaſi contempta hu militate terræ ad altum nititur, quia ſentit ſummum bo num in ſummo ſibi eſſe quærendum, memorq; condi tionis ſuæ, qua* Deus *illum fecit eximium, ad artificē ſuū ſpectat.* Quā *ſpectationem* Triſmegiſtus θεωρίαν *rectiſſime nominauit, quæ in mutis animalibus nulla eſt.* Cum *autem ſapientia, quæ ſoli homini data eſt, ni hil aliud ſit, q̄* Dei *notitia, apparet animam non interi re, neq; diſſolui, ſed manere in ſempiternum, quia* De*um, qui ſempiternus eſt, & quærit, & diligit, ipſa co gente natura, ſentiens uel unde orta ſit, uel quò redi tura.* Præterea *non exiguum immortalitatis argu mentum eſt, quod homo ſolus cœleſti elemento utatur.* Nam *cum rerum natura his duobus elementis, quæ re pugnantia ſibi, & inimica ſunt, conſtet igne, et aqua,*

quorum alterũ cœlo, alterum terræ aſcribitur. Cæte ræ animantes, quia terrenæ, mortaleſq; ſunt, terreno, grauiq; utuntur elemento, hõ ſolus ignẽ in uſu habet, q̃ eſt elementum leue, ſublime, cœleſte. Ea uero, quæ põderoſa ſunt, ad mortẽ deprimũt, et quæ leuia ſunt, ad uitam ſubleuant, q̃a uita in ſummo ẽ, mors in imo. Et ut lux eſſe ſine igne nõ põt, ſic uita ſine luce. Igitur ignis elementũ eſt lucis, ac uitæ, unde apparet hoĩem, qui eo utitur, immortalem ſortitũ eſſe conditionẽ, q̃a id illi familiare eſt, q̃ facit uitam. Virtus quoq; homini ſoli data magno argumento eſt, immortales eſſe aĩas, q̃ nec erit ſecundum naturã, ſi aĩa extinguitur. Huic enim præſenti uitæ nocet. Nam uita iſta terrena, quã cõem cum mutis aĩalibus ducimus, & uoluptatem ex petit, cuius uarijs fructibus, ac ſuauitatibus delectatur, & dolorẽ fugit, cuius aſperitas naturã uiuentium acer bis ſenſibus lædit, et ad mortem perducere nititur, quæ diſſoluit aĩantes. Si ergo uirtus & prohibet ijs bonis hominem, quæ naturaliter appetuntur, & ad ſuſti-nenda mala impellit, quæ naturaliter fugiuntur, ergo malum eſt Virtus, & inimica naturæ, ſtultumq; iudi cari neceſſe eſt, qui eã ſequitur, quoniam ſe ipſe lædit et fugiendo bona præſentia, et appetendo æque mala ſine ſpe fructus amplioris. Nã cũ liceat nobis iucũdiſſi mis frui uoluptatibus, non'ne ſenſu carere uideamur, ſi malimus in humilitate, in egeſtate, in cõtẽptu, in igno minia uiuere, aut ne uiuere q̃dẽ, ſed dolere, cruciari, et mori? Ex q̃bus malis nihil amplius aſſequamur, quo poſſit uoluptas omiſſa penſari. Si aũt uirtus malũ nõ ẽ, facitq; honeſte, ꝗ uoluptates uitioſas, turpeſq; contẽnit,

& fortiter, ꝙ nec dolorem, nec mortem timet, ut officiũ ſeruet. Ergo maius aliquod bonum aſſequatur neceſſe eſt, quã ſunt illa, quæ ſpernit. At uero morte ſuſcepta, quod ulterius bonum ſperari poteſt, niſi æternitas?

Item de immortalitate animæ, & ꝙ uirtus ſemel habita perpetuatur, & amitti non poteſt. Et ꝙ uitæ duplex eſt, & item mortes duæ homini præponuntur.
Caput X.

Tranſeamus nunc uiciſſim ad ea, quæ uirtuti repugnant, ut etiam ex his immortalitas animæ colligatur. Vitia omnia temporalia ſunt. cum ad præſens enim mouetur iræ impetus, recepta ultione ſedatur, libidinis uoluptas, corporis finis eſt. Cupiditatem autem ſatietas earum rerũ, quas expetit, aut aliorum affectuũ commotiones intermunt. Ambitio, poſtquam honores, quos uoluit, adepta eſt, conſeneſcit. Item cætera uitia conſiſtere, ac permanere non poſſunt, ſed ipſo fructu, quem expetũt, finiuntur. Recedunt ergo, & redeunt. Virtus autem ſine ulla intermiſſione perpetua eſt, nec diſcedere ab eo poteſt, qui eam ſemel cepit. Nam ſi habeat interuallũ, ſi aliquando ea carere poſſumus, redibunt protinus uitia, quæ uirtutem ſemper impugnant. Non eſt igitur comprehenſa, ſi deſerit, ſi aliquando ſecedit. Cum uero ſibi domiciliũ ſtabile collocauit, in omni actu uerſari eam neceſſe eſt. Nec poteſt fideliter depellere uitia, & fugare, niſi pectus, quod inſedit, perpetua ſtatione munierit. Ipſa ergo uirtutis perpetuitas indicat,

humanum animum, ſi uirtutem ceperit, permanere, quia & uirtus perpetua eſt, & ſolus animus humanus uirtutem capit. Quoniam igitur contraria ſunt uitia uirtuti, omnis ratio diuerſa, & contraria ſit neceſſe eſt, quia uitia commotiones, et perturbationes animi ſunt. Virtus è contrario lenitudo, & tranquillitas animi eſt. Quia uitia temporalia, & breuia ſunt, uirtus perpetua, & conſtans, & par ſibi ſemper. Quia uitiorum fructus, id eſt uoluptates, æque, ut ipſa, breues, temporalesq; ſunt. Virtutis ergo fructus, ac præmiũ ſimpiternum eſt, quia uitiorum commodum in præſenti eſt, uirtutis igitur in futuro. Ita fit, ut in hac uita uirtutis præmium nullum ſit, quia uirtus adhuc ipſa eſt. Nam ſicut uitia, cum in actu ſuo finiuntur, uoluptas, & præmia eorum ſequuntur, ita uirtus, cum finita eſt, merces eius inſequitur. Virtus autem nunquã niſi morte finitur, quoniam & in morte ſuſcipienda ſummum eius officium eſt. Ergo præmium uirtutis eſt poſt mortem. Deniq; Cicero in Tuſculanis, quãuis dubitanter, tamen ſenſit, ſummum homini bonum non niſi poſt mortẽ contingere. Fidenti animo, inquit, ſi ita res feret, gradietur ad mortem, in qua aut ſummum bonum, aut nullũ malum eſſe cognouimus. Mors igitur non extinguit hominem, ſed ad præmium uirtutis admittit. Qui autem ſe (ut ait idẽ) uitijs, ac ſceleribus cõtaminauerit, uoluptatiq; ſeruierit, is uero damnatus æternam luet pœnam, quam diuinæ literæ ſecundam mortem nominant, quæ eſt perpetua, & grauiſſimis cruciatibus plena. Nam ſicut duæ uitæ propoſitæ ſunt homini, quarum altera eſt animæ, altera corporis, ita

& mortes duæ propoſitæ ſunt, una pertinens ad corpus, qua cunctos ſecundum naturam fungi neceſſe eſt. altera pertinens ad animam, quæ ſcelere acquiritur, uirtute uitatur. & ut hæc uita temporalis eſt, certoſq; terminos habet, quia corporis eſt, ſic et mors æque temporalis eſt, certumq; habet finem, quia corpus attingit.

De reſurrectione corporum mortuorum, & morte, & animarum perpetuitate. Cap. XI.

IMpletis ergo temporibus, quæ Deus morti ſtatuit, terminabitur ipſa mors. Et quia temporalem uitam temporalis mors ſequitur, conſequens eſt, ut reſurgant animæ ad uitam perennem, quia finem mors temporalis accipit. Rurſus, ſicut uita animi ſempiterna eſt, in qua diuinos, & ineloquibiles imortalitatis ſuæ fructus capit, ita & mors eius perpetua ſit neceſſe eſt, in qua perennes pœnas, & infinita tormenta pro peccatis ſuis pendet. Ergo in ea cōditione res poſita eſt, ut qui beati ſunt in hac uita corporali, atq; terrena, ſemper miſeri ſint futuri, quia iā bonis, quæ maluerunt, potiti ſunt, quod iis euenit, qui deos adorant, Deum negligunt. Deinde qui iuſtitiam ſequentes in hac uita miſeri fuerint, & contempti, & inopes, & ob ipſam iuſtitiam contumeliјs, & iniurijs ſæpe uexati, quia nec aliter uirtus teneri poteſt, ſemper beati ſunt futuri, ut quia mala iam pertulerunt, etiam bonis fruantur. Quod his utiq; contingit, qui contemptis terreſtribus Dijs, & fragilibus bonis, cæleſtem religionem Dei ſequuntur, cuius bona, ſi

cut ipſe, qui tribuit, ſempiterna ſunt. Quid opera cor poris, atq; animi? Non'ne indicant eſſe animam mortis expertem? Nam corpus, quia ipſum fragile eſt, atq; mortale, quæcunq; opera molitur, æque caduca ſunt. Nihil enim Tullius ait eſſe, quod ſit manibus humanis laboratum, quod non aliquando ad interitum redigatur, uel iniuria hominum, uel ipſa confectrice rerum omnium uetuſtate. At uero animi opera uidemus æterna. Nam quicunq; contemptui præſentium ſtudentes, in memoriam monimenta ingeniorum, factorumq; magnorum reliquerunt, ij planè mentis ſuæ, ac uirtutis nomen indelebile quæſierunt. Ergo ſi opera corporis ideo mortalia ſunt, quia ipſum mortale eſt, ſequitur ex eo, ut anima immortalis appareat, quia uidemus opera eius non eſſe mortalia. Eodem modo deſyderia quoq; corporis, animiq; declarant, alterum eſſe mortale, alterũ ſempiternum. Corpus enim nihil niſi temporale deſyderat, ideſt cibum potum, idumentum, quietem, uoluptatem. Et tamen hæc ipſa ſine ui, & adminiculo animi nec cupere, nec aſſequi poteſt. Animus autem per ſe multa deſyderat, quæ ad officium, fructum'ue corporis non redũdent, eaq; non fragilia, ſed æterna ſunt, ut fama uirtutis, ut memoria nominis. Nam cultum Dei, qui conſtat abſtinentia cupiditatum, ac libidinum, patientia doloris, ac contemptu mortis, etiam contra corpus anima cõcupiſcit. Vnde credibile eſt non interire animam, ſed diſſociari à corpore, q̃a corpus ſine anima nihil põt, animus aũt poteſt multa, et magna ſine corpe. Quid, ꝙ ea, quæ uiſibilia ſunt oculis, et tangibilia manu, q̃a

æternam uim pati poſſunt, æterna eſſe non poſſunt? Ea uero, quæ neq; ſub tactum, neq; ſub uiſum ueniũt, ſed tantummodo uis eorum, & ratio, & effectus apparet, æterna ſunt, quia nullam uim patiuntur extrinſecus. Corpus autem ſi ideo mortale eſt, quia uiſui pariter, ac tactui ſubiacet, ergo & anima idcirco immortalis eſt, quia nec tangi poteſt, nec uideri.

Item imortalitate animæ contra Lucretium, et Epicurum. Et de differentia mentis, & animæ, & corporum reſurrectione. Caput XII.

NVnc argumenta eorũ, qui contra dixerũt, refellamus, quæ Lucretius tertio libro executus eſt, quoniam cum corpore, inquit, anima naſcitur, cum corpore intereat neceſſe eſt. At nõ eſt par utriuſq; ratio. Solidum enim, & comprehenſibile corpus eſt, & oculis, & manu. Anima uero tenuis, & tactum, uiſumq́; fugiẽs. Corpus ex terra fictum, atq; ſolidatum eſt, anima in ſe nihil concreti, nihil terreni ponderis habet, ut Plato diſſerebat. Nec enim tantam poſſet habere ſolertiam, tantam uim, tantam celeritatem, niſi originem traheret è cœlo. Corpus igitur quoniam fictum ex ponderoſo, & corruptibili elemento, & tangibile eſt, & uiſibile, corrumpitur, atq; occidit, nec uim repellere poteſt, quia ſub aſpectum, & ſub tactum uenit. Anima autem, quia tenuitate ſua omnẽ tactum fugit, nullo ictu diſſolui poteſt. Ergo quamuis inter ſe coniuncta, & ſociata naſcantur, & alterum, quod eſt de terrena concretione formatum, quaſi uaſculum ſit

lum ſit alterius, quod eſt à cœleſti ſubtilitate deductum, cum uis aliqua utrunq; diſcreuerit, quæ diſcretio mors uocatur, tum utrunq; in naturam ſuam recedit, quod ex terra fuit, id in terram reſoluitur, quod ex cœleſti ſpiritu, id conſtat, ac uiget ſemper, quoniam diuinus ſpiritus ſempiternus eſt. Deinde idem Lucretius oblitus quid aſſereret, & quod dogma defenderet, hos uerſus poſuit.

Cedit item retro, de terra quod fuit ante,
In terras, & quod miſſum eſt ex ætheris oris,
Id rurſum cœli rellatum templa receptant.

Quod eius non erat dicere, qui perire animas cum corporibus diſſerebat. ſed uictus eſt ueritate, & imprudenti ratio uera ſurrepſit. Præterea idipſum, quod colligit, diſſolui animam, hoc eſt ſimul cum corpore interire, quoniam ſimul naſcantur, & falſum eſt, & in contrarium conuerti poteſt. Non enim ſimul iterit, ſed anima diſcedente integrum per multos dies manet, et plerunq; medicatum diutiſſime durat. Nam ſi ut ſimul naſcuntur, ſimul interirent, non diſcederet repente anima, corpuſq; deſereret, ſed uno temporis pũcto utrunq; pariter diſſiparetur, & tam celeriter etiam corpus, adhuc ſpiritu in eo manente, deliqueſceret, ac periret, quã celeriter anima diſcedit. Immo uero diſſoluto corpore anima uaneſceret, uelut humor fracto uaſe diffuſus. Nam ſi terrenum, et fragile corpus poſt ſeceſſum animæ non ſtatim defluit, in terramq; tabeſcit, ex qua illi origo eſt, ergo anima, quæ fragilis non eſt, in æternum manet, quoniam origo eius æterna eſt. Quoniam creſcit, inquit, ſenſus in pueris, et in iuue-

nibus uiget, et in ſenibus diminuitur, apparet eſſe mortalem. Primum non eſt idem mens, et anima. Aliud eſt enim, quo uiuimus, aliud, quo cogitamus. Nam dormientium mens, non anima ſopitur, et in furioſis mens extinguitur, anima manet, et ideo nó exanimes, ſed dementes uocantur. Mens ergo, ideſt intelligentia, uel augetur, uel minuitur pro ætate. Anima in ſtatu ſuo ſemper eſt, ex quo tempore ſpirandi accepit facultatem, eadé uſq; ad ultimum durat, donec emiſſa corporis clauſtro, ad ſedem ſuam reuolet. Deinde ꝙ anima quãuis à Deo ſit inſpirata, tamen quia tenebroſo domicilio terrenæ carnis incluſa eſt, ſcientiam non habet, quæ eſt diuinitatis. Audit ergo, ac diſcit omnia, & ſapientiam diſcendo, & audiendo capit, & ſenectus non minuit ſapientiam, ſed auget, ſi tamen iuuenilis ætas uirtute decurſa eſt. Sed ſi nimia ſenectus fregerit membra, non eſt animæ uitium, ſi uiſus euanuit, ſi lingua torpuit, ſi auditus obſurduit, ſed corporis. At enim memoria defecit. quid mirum ſi labentis domicilij ruina premitur mens, & præterita obliuiſcitur, non aliter futura diuina, quàm ſi carcerem, quo cohibetur, effugerit. Verum eadem, inquit, dolori, ac luctui obnoxia eſt. & ebrietate dementiæ, unde fragilis, & mortalis apparet. Icirco igitur uirtus, & ſapientia neceſſaria ẽ, ut & mœror, qui contrahitur indigna patiendo, ac uidendo, fortitudine repellatur, & uoluptas non modo potandi, ſed etiam cæterarum rerum abſtinentia ſuperetur. Nam ſi careat uirtute, ſi uoluptatibus dedita molliatur, morti fiet obnoxia, quoniam & uirtus (ut docuimus) immortalitatis eſt fabricatrix, &

uoluptas mortis. Mors autem (ſicut oſtendi) non funditus perimit, ac delet, ſed æternis afficit cruciatibus. Nam interire prorſus anima non poteſt, quoniam ex Dei ſpiritu, qui æternus eſt, originem cepit. Anima etiam, inquit, morbum corporis ſentit, & obliuionem ſui patitur. Et ſicut ægreſcit, ſic etiam ſæpe ſanatur. Hoc eſt ergo, cur maxime uirtus adhibenda ſit, ne ullo corporis dolore frangatur, et obliuionē ſui non Anima, ſed Mens patiatur. Quæ quoniā certa corporis regione conſiſtit, cum eam partem uis aliqua morbi uitiauerit, mouetur loco, et quaſi conquaſſata de ſede ſua migrat, reditura. ſ. cum medela, & cum ſanitas domicilium ſuum reformauerit. Nā qa anima eſt iuncta cū corpore, ſi uirtute careat, contagio eius ægreſcit, et imbeallitas de ſocietate fragilitatis redundat ad mentem. cum autem diſſociata fuerit à corpore, uigebit ipſa per ſe, nec ulla iam fragilitatis conditione tentabitur, quia indumentum fragile proiecit. Sicut oculus, inquit, euulſus à corpore, ac ſeparatus nihil poteſt uidere, ita & anima ſeparata nihil ſentire, quia & ipſa pars eſt corporis. Falſum hoc, & diſſimile eſt. Anima enim non pars corporis, ſed in corpore eſt. Sicut id, quod uaſe continetur, uaſis pars nō eſt, nec ea, quæ in domo ſunt, partes domus eſſe dicuntur, ita nec aīa pars eſt corporis, qa corpus uel uas animæ eſt, uel receptaculum. Iam illud argumentum multo magis inane eſt, quo ait animam, quia non citius emittatur è corpore, mortalem uideri, ſed paulatim ſe ex omnibus membris explicet à ſummis pedibus incipiens, quæ ſi eſſet æterna, uno temporis momento erumperet, quod fit in iis, qui ferro intereunt. Quos autem morbus interimit, ſpi-

ritum diutius exhalant, ut paulatim frigeſcentibus membris anima effletur, quæ cum materia ſanguinis contineatur, ſicut lumen oleo, ea materia febrium calore conſumpta, neceſſe eſt membrorum ſumma quæq; frigeſcere. quoniam uenæ exiliores in extrema corporis porriguntur, & extremi, ac tenuiores riui deficiente uena fontis areſcunt. Nec tamen, quia ſenſus corporis deficiat, animæ ſenſum extingui, & occidere putandum eſt. Non enim anima corpore deficiente, ſed corpus anima decedente putreſcit, quia ſenſum omnem trahit ſecum. Cum autem præſens anima ſenſum tribuat corpori, & uiuere id efficiat, fieri non poteſt, ut non ipſa per ſe uiuat, & ſentiat, quoniam ipſa eſt & ſenſus, & uita. Nam ꝙ ait,

Quod ſi immortalis noſtra foret mens,
Non tam ſe moriens diſſolui conquereretur,
Sed magis ire foras, ueſtemq; relinquere, ut anguis,
Gauderet. Equidem nunquam uidi qui quereretur, ſe morte diſſolui, ſed ille fortaſſe Epicureum aliquem uiderat, etiam, dum moritur, philoſophantem, ac de ſua diſſolutione in extremo ſpiritu diſſerentem. Quomodo ſciri poteſt, utrum diſſolui ſe ſentiat, an corpore liberari, cum in exitu lingua muteſcat? Nam dum ſentit, & loqui poteſt, non dum diſſolutus eſt, ubi diſſolutus eſt, nec ſentire iam, nec loqui poteſt. Ita queri de diſſolutione aut non dum poteſt, aut iam non poteſt. At enim prius quàm diſſoluatur, intelligit ſe diſſolutum iri. Quid, ꝙ uidemus pleroſq; morientium nec diſſolui conquerentes (ut ait) ſed exire ſe, & proficiſci, & ambulare teſtantes,

ferro intereunt. Quos autem morbus interimit, ſpi-
idq; aut geſtu ſignificant, aut, ſi adhuc poſſunt, & uo
ce pronuntiant? Vnde apparet non diſſolutionem fie
ri, ſed ſeparationem, quæ declarat animam perma-
nere. Cætera Epicurei dogmatis argumenta Pythago
ræ repugnant diſſerenti, migrare animas de corpori-
bus uetuſtate, ac morte confectis, & inſinuare ſe no-
uis, & recens natis. Et eaſdem ſemper renaſci, modo
in homine, modo in pecude, modo in beſtia, modo in
uolucre, & hac ratione immortales eſſe, q ſæpe ua-
riorum, ac diſſimilium corporum domicilia commu-
tent. Quæ ſententia deliri hominis quoniam ridicu
la, & mimo dignior, quàm ſchola fuit, ne refel-
li quidem ſerio debuit. Quod qui facit, uidetur uererĩ
nequis id credat. Prætereunda ſunt igitur nobis ea,
quæ pro falſo contra falſum diſſerebantur, ſatis eſt ea
refutaſſe, quæ contra uerum diſputata ſunt.

Quibus teſtimonijs immortalitas animæ approba tur, & futurum iudicium Dei. Et quantum Ariſtoxe- nus alios uicerit in errore. Cap. XIII.

D Eclaraui (ut opinor) animam non eſſe ſolubilem, ſupereſt citare teſtes, quorum au thoritate argumenta firmentur. Neq; nunc prophetas in teſtimonium uocabo, quorum ratio, & diuinatio in hoc ſolo poſita eſt, ut ad cultum dei, et ad immortalitatem ab eo accipiendam creari hominem doceant, ſed eos potius, quibus iſtos, qui reſpuunt ue ritatem, credere ſit neceſſe. Hermes naturam hominis deſcribens, ut doceret quemadmodum eſſet à Deo fa-

ctus, hæc intulit καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων φύσεων τῆς τε ἀθανάτου καὶ τῆς θνητῆς μίαν ἐποίει φύσιν ἀνθρώπου, τὸν αὐτὸν πῆ μὲν ἀθάνατον, πῆ δὲ θνητὸν ποιήσας, καὶ τοῦτον φέρων ἐν μέσῳ θείας καὶ ἀθανάτου φύσεως, καὶ τῆς θνητῆς, καὶ μεταβλητοῦ κατεστήσατο, ἵνα ὁρῶν ἅπαντα, ἅπαντα καὶ θαυμάσῃ. *Sed hunc fortaſſe aliquis in numero philoſophorum computet, quamuis in deos relatus Mercurij nomine ab Aegyptijs honoretur, nec plus ei authoritatis tribuat, quàm Platoni, aut Pythagoræ. Maius igitur teſtimonium requiramus. Polytes quidam conſuluit Apollinem Mileſium, utrum'ne manet anima poſt mortem, an reſoluatur, & reſpondit his uerſibus.*

ψυχὴ μὲν μέχρι οὗ δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται
φθαρτὰ νοοῦσα πάθη θνηταῖς ἀλγηδόσιν εἴκει
ἡνίκα, ἀνάλυσιν βροτέην μετὰ σῶμα μαρανθὲν
ὠκίστην εὕρηται ἐς αἰθέρα πᾶσα φορεῖται
αἰὲν ἀγήραος οὖσα μένει δ' εἰς πάμπαν ἀτειρής.
πρωτόγονος γὰρ τοῦτο θεοῦ διέταξε πρόνοια

Quid carmina Sibyllina? Non'ne ita eſſe declarant, cũ fore aliquando denuntiant, ut à Deo de uiuis, ac mortuis iudicetur, quorum exẽpla paulo poſt inferemus. Falſa eſt igitur Democriti, et Epicuri, & Dicæarchi de animæ diſſolutione ſententia, q profecto non auderent de interitu animarum mago aliquo præſente diſſerere, qui ſciret certis carminibus ciere ab inferis animas, & adeſſe, & præbere ſe humanis oculis uidendas, et loq, & futura prædicere. Et ſi auderent, re ipſa, & documentis præſentibus uincerentur. Sed quia non peruidebãt animæ rationem, quæ tam ſubtilis eſt, ut oculos hu

manæ mentis effugiat, interire dixerunt. Quid Ariſtoxenus, qui negauit omnino ullam eſſe animam, etiam cum uiuit in corpore? Sed ſicut in fidibus ex intentione neruorum effici concordem ſonum, atq; cantum, quem muſici harmoniam uocant, ita in corporibus ex compage uiſcerum, ac uigore membrorum uim ſentiendi exiſtere. quo nihil dici delirius poteſt. Verũ ille oculos q-dem habuit incolumes, cor tamen cæcum, qa uiuere ſe, & habere mentem, qua id ipſum cogitauerat, nõ uidebat. Sed pleriſq; hoc philoſophis accidit, ut putarent omnino nõ eſſe, qcqd oculis nõ apparet, cum mẽtis acies multo clarior eſſe debeat, q̃ corporis, ad ea perſpiciẽda, quorum uis, ac ratio ſentitur potius, quàm uidetur.

De fine mundi & errore Chaldæorum. De ætate mundi, & quod poſt ſex ætates, ideſt ſex mille annorũ ſtatus mundi mutabitur & renouabitur, & quod mille anni ſunt unus dies Dei, & quod mille annos regnabunt electi Dei in terra poſt iudicium Cap. XIIII

Q Voniã de immortalitate diximus animæ, ſeqtur, ut doceamus quatenus homini, & quãdo tribuatur, ut ĩ hoc quoq; prauitatis, et ſtultitiæ ſuæ perſpiciant errores, q mortales quoſdã decretis, placitiſq; mortaliũ Deos eſſe factos opinãtur, uel ꝙ artes inuenerãt, uel ꝙ uſum quarũdã frugũ docuerant, uel ꝙ utilia uitæ hominũ prodiderãt, uel qđ immanes beſtias interemerant. Quæ merita q̃ lõge ab immortalitate ſemota ſint, & docuimus in priorıbus libris, et nũc docebimus. ut appareat ſolã eẽ iuſtitiã, quæ uitã homini pariat æternam, et ſolum Deum, qui

tem dies ſabbati, qui in lingua Hebræorum à numero nomen accepit, unde ſeptenarius numerus legitimus,& plenus eſt. Nam et dies ſeptem ſunt, quibus per uicem reuolutis, orbes conficiuntur annorum, & ſeptem ſtellæ, quæ non occidunt, & ſeptem ſydera, quæ uocantur errantia, quorum diſpares curſus, & inæquales motus rerum, ac temporum uarietates efficere creduntur. Ergo quoniam ſex diebus cuncta Dei opera perfecta ſunt, per ſecula, ideſt ſex millia manere in hoc ſtatu mundū neceſſe eſt. Dies enim magnus Dei mille annorum circulo terminatur, ſicut indicat propheta dicens. Ante oculos tuos domine mille annorū tanquam Dies unus. Et ſicut Deus ſex illos dies in tantis rebus faciendis laborauit, ita & religio eius,& ueritas in his ſex millibus annorum laborare neceſſe eſt, malitia præualēte, ac dominante. Et rurſus quoniam perfectis operibus requieuit die ſeptimo, eumq; benedixit, neceſſe eſt, ut in fine ſexti milleſimi anni malitia omnis aboleatur è terra, et regnet per annos mille iuſtitia, ſitq; tranquillitas,& requies à laboribus, quos mundus iandiu perfert. Verum quatenus id eueniat, explicabo ſuo ordine. Sæpe diximus minora, & exigua magnorum figuras,& præmonſtrationes eſſe,& hunc diem noſtrum, qui ortu ſolis, & occaſu finitur, diei magni ſpeciem gerere, quē circuitus annorum mille determinat. Eodem modo etiā figuratio terreni hominis cœleſtis populi præferebat in poſterum fictionem. Nam ſicut perfectis omnibus, quæ in uſum hominis molitus eſt Deus, ipſum hominem ſexto die ultimum facit, eumq; induxit in hunc

mundum, tanq̃ in domum iam diligenter inſtructam, Ita nunc ſexto die magno uerus homo uerbo Dei fingitur, id eſt ſanctus populus doctrina, & præceptis Dei ad iuſtitiam figuratur. Et ſicut tunc mortalis, atq; imperfectus è terra fictus eſt, ut mille annis in hoc mundo uiueret, ita nunc ex hoc terreſtri ſeculo fingitur homo perfectus, ut uiuificatus à Deo, in hoc eodẽ mundo per annos mille dominetur. Quomodo autem conſumatio futura ſit, & qualis exitus humanis rebus impendeat, ſiquis diuinas literas fuerit ſcrutatus, inueniet. Sed & ſecularium prophetarum congruentes cum cœleſtibus uoces, finem rerum, & occaſum poſt breue tempus annuntiant, deſcribentes quaſi fatigati, & delabẽtis mundi ultimam ſenectutem. Quæ uero à prophetis, & uatibus futura eſſe dicantur, prius q̃ ſuperueniat extrema illa concluſio, collecta ex omnibus, & coacernata ſubnectam.

Quod ſubmerſio Pharaonis, & Aegyptiorum, & liberatio Hæbreorum de ſeruitute Aegypti præfigurauit liberationẽ electorũ, & reprobationẽ damnatorũ, quæ futura eſt in fine mundi. Et ꝙ ſigna multa ſicut illam, ita & hanc præcedent liberationem, et ꝙ Romanum imperium ante delebitur. Et ꝙ in Aſiam ſumma poteſtas omnium reuertetur. Et quibus ætatum gradibus Roma creuerit, & deficiet. Cap. XV.

e St in arcanis ſanctarum literarum, tranſcendiſſe in Aegyptum cogente inopia rei frumentariæ principem Hebræorũ cum omni domo, & cognatione. Cuius & poſteri, cum diutius in Aegy

pto commorantes, in magnam gentem creuiſſent, et graui, atq; intolerabili ſeruitutis iugo premerentur, percuſſit Aegyptum Deus inſanabili plaga, & populum ſuum liberauit traductum medio mari diſciſſis fluctibus, & in utranq; partem dimotis, ut per ſiccum populus graderetur. Conatusq; Rex Aegyptiorum profugos inſequi, coeunte in ſtatum ſuum pelago, cum omnibus copijs interceptus eſt. Quod facinus tam clarũ, tamq; mirabile, q̃uis ad præſens uirtutem Dei hominibus oſtenderet, tamen præſignificatio, & figura maioris rei fuit, quam Deus idem in extrema temporis conſumatione facturus eſt. Liberabit enim plebem ſuam de graui ſeruitute mundi. Sed quoniam tunc una plebs Dei, & apud unã gentem fuit, Aegyptus tunc ſola percuſſa eſt. Nũc autem, quia Dei populus ex omnibus linguis congregatus, apud oẽs gentes commoratur, et ab his dominantibus premitur, neceſſe eſt uniuerſas nationes, ideſt orbẽ totum cœleſtibus plagis uerberari, ut iuſtus, & cultor Dei populus liberetur. Et ſicut tunc ſigna facta ſunt, quibus futura clades Aegypti oſtenderetur; ita in ultimo fient prodigia miranda per omnia elemẽta mundi, quibus imminens exitus uniuerſis gentibus intelligatur. Propinquante igitur huius ſeculi termino, humanarum rerũ ſtatum commutari neceſſe eſt, & in deterius nequitia inualeſcente prolabi. ut iam noſtra hæc tempora, quibus iniquitas, et malitia uſq; ad ſummum gradum creuit, in illius tamen inſanabilis mali cõparatione felicia, et propè aurea poſſint iudicari. Ita etenim iuſtitia rareſcet, ita impietas, et auaritia, & cupiditas, & libido crebreſcet, ut ſiqui tum forte fuerint

boni,prædæ ſint ſceleratis,ac diuexentur undiq; ab in iuſtis,ſoli autem mali opulenti ſint.Boni uero in omni bus contumelijs,atq; in egeſtate iactentur.Confundetur omne ius,& leges peribunt.Nihil tunc quiſpiam habebit,niſi aut quæſitum,aut defenſum male,audacia,& uis omnia poſſidebunt.Non fides in hominibus,non pax,non humanitas,non pudor,non ueritas erit.Atq; ita neq; ſecuritas,neq; regimen,neq; requies à malis ulla.Omnis enim terra tumultuabitur,frement undiq; bella,omnes gentes in armis erunt,et ſe inuicem oppugnabũt.Ciuitates finitimæ inter ſe præliabuntur.Et prima omnium Aegyptus ſtultarum ſuperſtitionum luet pœnas,& ſanguine uelut flumine operietur.Tunc peragrabit gladius orbem metens omnia,& tanquam meſſem cuncta proſternens.Cuius uaſtitatis,& confuſionis hæc erit cauſa,quod Romanũ nomen,quo nunc regitur orbis(horret animus dicere,ſed dicam,quia futurum eſt)tolletur de terra,& imperium in Aſiam reuertetur,ac rurſus oriens dominabitur,atq; occidens ſeruiet.Nec mirum cuiquam debet uideri,ſi regnum tanta mole fundatum,ac tandiu per tot,& tales uiros auctum,tantis deniq; opibus confirmatum,aliquando tamen corruet.Nihil eſt humanis uiribus laboratum,quod non ab humanis æque uiribus deſtrui poſſit.Quoniã mortalia ſunt opera mortalium,ſic & alia prius regna,cum diutius floruiſſent,nihilo minus tamen occiderũt.Nam Aegyptios,et Perſas,& Græcos,& Aſſyrios,proditum eſt regimen habuiſſe terrarum,quibus omnibus deſtructis,ad Romanos quoq; rerum ſumma peruenit.Qui quãto cæ-

teris omnibus regnis anteſtant, tanto maiore decidēt lapſu. quia plus habent pōderis ad ruinā, quæ ſunt cæteris altiora. Non inſcite Seneca Romanæ urbis tēpora diſtribuit per ætates. Primam enim dixit infantiam ſub rege Romulo fuiſſe, à quo & genita, et quaſi educata ſit Roma. Deinde pueritiam ſub cæteris regibus, à quibus & aucta ſit, & diſciplinis pluribus, inſtitutiſq; formata. At uero, Tarquinio regnante, cum iam quaſi adulta eſſe cœpiſſet, ſeruitium non tuliſſe, et reiecto ſuperbæ dominationis iugo maluiſſe ſe legibus obtemperare, quàm regibus. Cūq; eſſet adoleſcētia eius fine punici belli terminata, tum deniq; confirmatis uiribus cœpiſſe iuueneſcere. Sublata igitur Carthagine, quæ diu æmula imperij Romani fuit, manus ſuas in totum orbem terra, mariq; porrexit, donec regibus cunctis, & nationibus ſubiugatis, cum iam bellorum materia deficeret, uiribus ſuis male uteretur, quibus ſe ipſa confecit. Hæc fuit prima eius ſenectus, cum bellis lacerata ciuilibus, atq; inteſtino malo preſſa, rurſus ad regimen ſingularis imperij recidit, quaſi ad alteram infantiam reuoluta. Amiſſa enim libertate, quam Bruto duce, & authore defenderat, ita conſenuit, tanquam ſuſtentare ſe ipſa non ualeret, niſi amminiculo regentium niteretur. Quod ſi hæc uita ſunt, quid reſtat, niſi ut ſequatur interitus ſenectutem? Et id futurum breui conciones prophetarum denuntiant ſub ambage aliorum nominum, ne facile quis intelligat. Sibyllæ tamen aperte interituram eſſe Romam loquuntur, & quidem iudicio Dei, ꝙ nomen eius habuerit inuiſum, & inimica iuſtitiæ alumnum ueritatis po

pulum trucidarit. Hydaſpes quoq;, qui fuit Medorũ Rex antiquiſſimus, à quo amnis quoq; nomen accepit, qui nunc Hydaſpes dicitur, admirabilis omniũ, ſub interpretatione uaticinantis pueri ad memoriam poſteris tradidit, ſublatũ iri ex orbe ĩperiũ, nomenq; Romanum multo ante præfatus, quàm illa Troiana gens conderetur.

Quomodo imperij uentura ſit deſtructio, et quæ illam ſigna præceſſura ſint ſecundũ uaticinia prophetarum, & Sibyllæ Caput XVI.

Quomodo autem id futurum ſit, ne quis incredibile arbitretur, oſtendam. In primis multiplicabitur regnum, et ſumma rerum poteſtas per plurimos diſſipata, et conciſa minuetur. Tunc diſcordiæ ciuiles in perpetuum ſerentur, nec ulla requies bellis exitialibus erit, donec & reges decem pariter exiſtant, qui orbem terræ, non ad regendum, ſed & conſumandum partiantur. Hi exercitibus in ĩmenſum auctis, et agrorum cultibus deſtitutis, quod eſt principium euerſionis, et cladis, diſperdent omnia, & cõminuent, et uorabunt. Tunc repente aduerſus eos hoſtis potentiſſimus ab extremis finibus plagæ ſeptentrionalis orietur, qui tribus ex eo numero deletis, qui tunc Aſiam obtinebunt, aſſumetur in ſocietatẽ à cæteris, ac princeps omniũ conſtituetur. Hic inſuſtentabili dominatione uexabit orbem, diuina, et humana miſcebit, infanda dictu, et execrabilia molietur, noua conſilia in pectore ſuo uolutabit, ut proprium ſibi conſtituat imperium, & leges commutabit, & ſuas ſan-

ciet, contaminabit, diripiet, ſpoliabit, occidet. Deniq; immutato nomine, atq; imperij ſede translata, confuſio, ac perturbatio humani generis conſequetur. Tam uero deteſtabile, atq; abominandum tempus exiſtet, quo nulli hominum ſit uita iucunda. Eruentur funditus ciuitates, atq; interibunt non modo ferro, atq; igni, uerum etiam terræmotibus aſſiduis, & eluuie aquarum, & morbis frequentibus, & fame crebra. Aer enim uitiabitur, & corruptus, ac peſtilens fiet, et modo importunis imbribus, modo inutili ſiccitate, nunc frigoribus, nunc æſtibus nimijs, nec terra homini dabit fructum, nec ſeges quicquam, non arbor, non uitis feret. Sed cum in flore ſpem maximam dederint, in fruge decipient. Fontes quoq; cum fluminibus areſcent, ut ne potus quidem ſuppetat, & aquæ in ſanguinem, aut amaritudinem mutabũtur. Propter hæc deficient & in terra quadrupedes, & in aere uolucres, & in mari piſces. Prodigia quoq; in cœlo mirabilia mentes hominum maximo terrore confundent. Et crines cometarum, & ſolis tenebræ, & color lunæ, & cadentium ſyderum lapſus. Nec tamen hæc uſitato modo fient, ſed exiſtent ſubito & ignota, & inuiſa oculis aſtra, ſol in perpetuum fuſcabitur, ut uix inter noctem, diemq; diſcernatur. Luna iam non tribus deficiet horis, ſed perpetuo ſanguine obfuſa meatus extraordinarios peraget, ut non ſit homini promptum, aut ſyderum curſus, aut rationem tẽporum agnoſcere. Fiet enim uel æſtas in hyeme, uel hyems in æſtate. Tũc annus breuiabitur, et menſis minuetur, et dies in anguſtũ coartabitur. Stellæ uero cre-

berrimæ cadent, ut cœlum omne cæcum ſine ullis luminibus appareat Montes quoq; altiſſimi decident, et planis æquabuntur, mare innauigabile conſtituetur. Ac nequid malis hominum, terræq; deſit, audietur de cœlo tuba, quod hoc modo Sibylla denuntiat dicens,

σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει.

Itaq; trepidabunt omnes, & ad luctuoſum illum ſonitum contremiſcent. Tunc uero per iram Dei aduerſus homines, qui iuſtitiam Dei non agnouerunt, ſæuiet ferrum, ignis, fames, morbus. Et ſuper omnia metus ſemper impendent. tunc orabunt Deum, & non exaudiet, optabitur mors, & non ueniet, nec nox quidem requiem timori dabit, nec ad oculos ſomnus accedet. Sed animas hominum ſolicitudo, ac uigilia macerabit, plorabunt, & gement, & dentibus ſtridebunt, gratulabuntur mortuis, & uiuos plangent. His et aliis pluribus malis ſolitudo fiet in terra, & erit deformatus orbis, atq; deſertus, quod in carminibus Sibyllinis ita dicitur.

ἔσται κόσμος ἄκοσμος ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.

Ita enim conficietur humanum genus, ut uix decima pars hominum relinquatur, & unde mille proceſſerant, uix prodient centũ. De cultoribus etiam dei duæ partes interibũt, et tertia, quæ fuerit probata, remanebit.

De aduentu magni prophetæ, qui Helias dicitur, & quomodo interficietur ab Antichriſto, & reſurget die tertia, & aſcendet in cœlum. Et de perſecutione eccleſiæ, quam inferet Antichriſtus, & de miraculis eius. Caput XVII.

ſed

*S*Ed planius quomodo id eueniat, exponã. Imminente iam temporum concluſione, propheta magnus mittetur à Deo, qui conuertat homines ad Dei agnitionem, & accipiat poteſtatem mirabilia faciendi. Vbicunq; non audierint eũ homines, claudet cœlum, & abſtinebit imbres, & aquam conuertet in ſanguinem, & cruciabit illos ſiti, ac fame. Et quicunq; conabitur eum lædere, procedet ignis de ore eius, atq; comburet illum. His prodigijs, atq; uirtutibus conuertet multos ad Dei cultum, peractisq; opibus eius, alter Rex orietur ex Syria malo ſpiritu genitus, euerſor, ac proditor generis humani, qui reliquias illius prioris mali cũ ipſo ſimul deleat. Hic pugnabit aduerſus prophetam Dei, & uincet, & interficiet eum, & inſepultum iacere patietur. Sed poſt diem tertium reuiuiſcet, atq; inſpectantibus, & mirãtibus cunctis rapietur in cœlum. Rex uero ille teterrimus erit quidem & ipſe, ſed mendaciorum prophetæ, & ſeipſum conſtituet, ac uocabit Deum, & ſe coli iubebit ut Dei filium. Et dabitur ei poteſtas, ut faciat ſigna, et prodigia, quibus uiſis, irretiat homines, ut adorent eum. Iubebit ignem deſcendere de cœlo, & ſolem à ſuis curſibus ſtare, et imaginem loqui, et fient hæc ſub uerbo eius. quibus miraculis etiam ſapientiũ plurimi allicientur ab eo. Tunc eruere Dei templum conabitur, & iuſtum populum perſequetur, & erit preſſura, & contritio, qualis nunquam fuit à principio mundi. Quicunq; crediderint, atq; acceſſerint ei, ſignabuntur ab eo tanquam pecudes. Qui autem recuſauerint notam eius, aut in montes fugient, aut com

prehenſi exquiſitis cruciatibus necabuntur. Idem iuſtos homines obuoluet librus prophetarum, atq; ita cremabit, & dabitur ei deſolare orbem terræ menſibus quadragintaduobus. Id erit tempus, quo iuſtitia proijcietur, & innocentia odio erit, quo mali bonos hoſtiliter prædabuntur, non lex, aut ordo, aut militiæ diſciplina ſeruabitur, non canos quiſquã reuerebitur, non officium pietatis agnoſcet, non ſexus, aut infantiæ miſerebitur. Confundentur omnia, & miſcebuntur cõtra fas, contra iura naturæ. Ita quaſi uno communi, grauiq; latrocinio, terra uniuerſa uaſtabitur. Cũ hæc ita erunt, tunc iuſti, & ſectatores ueritatis ſegregabunt ſe à malis, & fugient in ſolitudines. Quo audito, impius rex inflãmatus ira, ueniet cũ exercitu magno, & admotis omnibus copijs circundabit montem, in quo iuſti morabuntur, ut eos comprehendat. Illi uero ubi ſe clauſos undiq;, atq; obſeſſos uiderint, exclamabunt ad Deum uoce magna, & auxilium cœleſte implorabunt. & exaudiet eos Deus, & emittet regẽ magnum de cœlo, qui eos eripiat, & liberet, omneſq; impios ferro, igniq; diſperdat.

Quomodo hæc pronuntiata ſint & uaticinijs prophetarum, & oraculis gentilium, & uerſibus Sibyllinis. Caput. XVIII.

b Aec ita futura eſſe, cum prophetæ omnes ex dei ſpiritu, tum etiã uates ex inſtinctu Dæmonum cecinerunt. Hydaſpes enim, quem ſuperius nominaui, deſcripta iniquitate ſeculi huius extremi, pios, ac fideles à nocentibus ſegregatos ait,

cum fletu, et gemitu extenſuros eſſe ad cœlum manus, & imploraturos fidem Iouis. Iouem reſpecturum ad terrã, & auditurum uoces hominum, atq; impios extincturum. Quæ omnia uera ſunt, præter unũ, quod Iouem dixit illa facturum, quæ Deus faciet. Sed & illud non ſine dæmonum fraude ſubtractum eſt, Miſſum iri tunc à patre filium Dei, qui deletis omnibus malis pios liberet, quod Hermes tamen non diſſimulauit. In eo enim libro qui, λόγος τέλειος *inſcribitur, poſt enumerationem malorum, de quibus diximus, ſubiecit hæc* ἐπ᾽ ἂν δὴ ταῦτα ὧδε γένηται ὦ ἀσκληπιὲ τότε ὁ κύριος καὶ πατὴρ καὶ θεὸς καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸς θεοῦ δημιουργὸς ἐπιβλέψας τοῖς γενομένοις καὶ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει τοῖς τοιούτοις, τὸ ἀγαθὸν ἀντερείσας τῇ ἀταξίᾳ, καὶ ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάνην καὶ τὴν κακίαν ἐκκαθήρας τῇ μὲν ὕδατι πολλῷ κατακλύσας, τῇ δὲ πυρὶ ὀξυτάτῳ διακαύσας. ἐνίοτε δὲ πολέμοις, καὶ λοιμοῖς ἐκπιέσας ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀπεκατέστησε τὸν ἑαυτοῦ κόσμον. *Sibyllæ quoq; non aliter fore oſtendunt, quàm ut Dei filius à ſummo patre mittatur, qui & iuſtos liberet de manibus impiorum, & iniuſtos cum tyrannis ſæuientibus deleat, è quibus una ſic tradidit,*

ἥξει καὶ μακάρων ἐθέλων πόλιν ἐξαλαπάξαι
καὶ κέν τις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπ᾽ ἰδίων
πάντας ὀλεῖ βασιλεῖς μεγάλους καὶ φῶτας ἀρίστους
εἶθ᾽ οὕτως κρινεῖται ὑπ᾽ ἀρθί τοις ἀνθρώποισι.

Item alia Sibylla,

καὶ τότ᾽ ἀπ᾽ ἠελίου πέμψει θεὸς βασιλῆα
ὃς πᾶσαν γαῖαν παύσει πολέμοιο κακοῖο.

Et rurſus alia.

–ἡμετέρας δουλείας
ζυγὸν δυσβάστακτον ἐπ᾽αὐχένι κείμενον ἀρεῖ
καὶ θεσμοὺς ἀθέους λύσει δεσμούς τε βιαίους,

Quomodo Chriſtus, & quibus ſignis præcedentibus deſcendet de cœlo, ut interficiat Antichriſtum, & tyrannos, & impios deleat de terra, & ꝙ uigiliæ nocturnæ Chriſtianorum ideo inſtitutæ ſunt, ꝙ Chriſtus de nocte uenturus eſt, & ꝙ Dij, & cultores eorũ dabuntur incendio, ut Sibylla prædixit. Cap. XIX

Ppreſſo igitur orbe terræ, cum ad deſtruẽdam immenſarum uirium tyrãnidem humanæ opes defecerint, ſiquidẽ capto mũdo cum magnis latronum exercitibus incubabit, diuino auxilio tantæ illa calamitas indigebit. Commotus igitur Deus, & ancipiti periculo, & miſeranda comploratione iuſtorum, mittet protinus liberatorem. Tunc aperietur cœlum medium intempeſta nocte, et tenebroſa, ut in orbe toto lumen deſcendentis dei tanquam fulgur appeat, qđ Sibylla his uerſibus locuta eſt.

–ὁππότ᾽ἂν ἔλθῃ
πῦρ ἔσται σκότος ἐν τῇ μέσῃ νυκτὶ μελαίνῃ.

Hæc eſt nox, quæ à nobis propter aduẽtum regis, ac Dei noſtri peruigilio celebratur, cuius noctis duplex eſt ratio, quod in ea & uitam tum recepit, cum paſſus eſt, & poſtea orbis terræ regnum recepturus eſt. Hic eſt enim liberator, & Iudex, & ultor, & Rex, & Deus, quem nos Chriſtum uocamus, qui prius quã deſcendat, hoc ſignũ dabit. Cadet repente gladius è

cœlo, ut ſciant iuſti ducem ſanctæ militiæ deſcenſurum, & deſcendet comitantibus angelis in medium terræ, & præcedet eum flamma inextinguibilis, & uirtus angelorum tradet in manus iuſtorum multitudinem illam, quæ montem circunſederit, & concidetur ab hora tertia uſq; ad ueſperum, & fluet ſanguis more torrentis, deletisq; omnibus copijs, impius ſolus effugiet, & peribit ab eo uirtus ſua. Hic eſt autem, qui appellatur antichriſtus, ſed ſe ipſe Chriſtum mentietur, & contra uerum dimicabit, & uictus effugiet, & bellum ſæpe renouabit, & ſæpe uincetur, donec quarto prælio confectis omnibus impijs debellatus, et captus tandem ſcelerum ſuorum luet pœnas. Sed & cæteri principes, & tyranni, qui contriuerunt orbem, ſimul cum eo uincti adducentur ad regem, & increpabit eos, et coarguet. Et exprobrabit his facinora ipſorum, & damnabit eos, ac meritis cruciatibus tradet. Sic extincta malitia, & impietate compreſſa, requieſcet orbis, qui per tot ſecula ſubiectus errori, ac ſceleri, nefandam pertulit ſeruitutem. Non colentur ulterius dij manu facti, ſed à templis, & puluinaribus ſuis deturbata ſimulachra igni dabuntur. Et cum donis ſuis mirabilibus ardebunt, quod etiam Sibylla cũ prophetis congruens futurum eſſe prædixit.

τρίψουσι δ' εἴδωλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα.

Erythræa quoq; idem ſpopondit.

ἔργα δὲ χειροποίητα θεῶν συγκαύσοντα.

Quomodo aperientur inferi, & reſurgent mortui, & qui iudicandi ſunt, & qui non. Et quomodo

hæc Sibylla prædixerit. Et qua ratiõe anima, cum immortalis ſit, patibilis eſſe poſſit ſecundum ſtoicos.

Caput XX.

POſt hæc aperiẽtur inferi, et reſurgent mortui, de quibus iudicium magnum ipſe idem rex, ac Deus faciet, cui ſummus pater iudicandi, & regnandi dabit maximã poteſtatem, de quo iudicio, ac regno apud erythæã Sibyllã ſic inuenitur,

ὁππότε καὶ τὸ λάβῃ τέλος αἴσιμον ἠδὲ βροτοῖσι
καὶ δὴ ἀφίξηται κρίσις ἀθανάτοιο θεοῖο
ἥξει ἐπ᾽ ἀνθρώπους μεγάλη κρίσις ἠδὲ καὶ ἀρχή.

Deinde apud aliam,

ταρτάρεον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανοῦσα
ἥξουσιν δ᾽ ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆος ἅπαντες.

Et alio loco penes eandem.

οὐρανὸν εἱλίξων γαίης κευθμῶνας ἀνοίξω
καὶ τότ᾽ ἀναστήσω νεκροὺς μοῖραν ἀναλύσας
καὶ θανάτου κέντρον καὶ ὕστερον εἰς κρίσιν ἄξω
κρίνων εὐσεβίων καὶ δυσσεβέων βίον ἀνδρῶν.

Nec tamen uniuerſi tunc à Deo iudicabuntur, ſed i tantum, qui ſunt in Dei religione uerſati. Nam qui Deum non agnouerunt, quoniam ſententia de his in abſolutionem ferri non poteſt, iam iudicati, damnatiq; ſunt, ſanctis literis conteſtantibus, non reſurrecturos eſſe impios ad iudicium. Iudicabuntur ergo qui Deum ſcierunt, & facinora eorum in mala opera cum bonis collata ponderabuntur, ut ſi plura, & grauia fuerint bona, iuſtaq;, dentur ad uitam beatam. Si autem mala ſuperauerint, condemnentur ad pœnam. Hic fortaſſe dixerit quiſpiam. Si eſt immortalis anima quomodo paſ-

ſibilis inducitur, ac pœnam ſentiens. Si enim ob merita punietur, ſentiet utiq; dolorem, atq; ita etiã mortem. Si morti non eſt obnoxia, nec dolori qdem. Patibilis ergo non eſt. Huic quæſtioni, ſiue argumento, ita à ſtoicis occurritur. Animas quidem hominum permanere, nec interuentu mortis in nihilum reſolui, ſed eorum, qui iuſti fuerunt, puras & impatibiles, & beatas ad ſedem cœleſtem, unde illis origo eſt, remeare, uel in campos quoſdam fortunatos rapi, ubi fruantur miris uoluptatibus. Impios uero, quoniam ſe malis cupiditatibus inquinauerunt, mediam quandã gerere inter immortalem, mortalemq; naturam, & habere aliquid imbecillitatis ex contagione carnis. cuius deſyderijs, ac libidinibus addictæ, ineluibilem quendam, fucum trahant, labemq; terrenam, quæ cum temporis diuturnitate penitus inhæſerit, eius naturæ reddi animas, ut ſi nõ extinguibiles in totum, quoniam ex Deo ſunt, tamen cruciabiles fiant per corporis maculam, quæ peccatis inuſta ſenſum doloris attribuit. Quam ſententiam poeta ſic explicauit,

Quin, & ſupremo cum lumine uita reliquit,
Non tamen omne malum miſeris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt peſtes, penitusq; neceſſe eſt
Multa diu concreta modis inoleſcere miris.
Ergo exercentur pœnis, ueterumq; malorum
Supplicia expendunt.

Hæc propemodum uera ſunt. Anima enim cum diuortium fecit à corpore, eſt (ut idem ait poeta)

Par leuibus uentis, uolucriq; ſimillima ſomno.

Quia ſpiritus eſt, et ipſa tenuitate incomprehenſibilis,

uiuit,ac uiget ſine ullis alimentis, nec admiſtum ha-
bet fumum,ſed eſt purus,ac liquidus,& in aquæ mo
dum fluidus. Non enim ui aliqua ſurſum uerſus ur-
getur, ſicut noſter, quem labes terreni corporis,quo te
netur,& fumus intermiſtus exilire cogit,& ad cœle-
ſtem naturã cum trepidatione mobili ſubuolare. Idẽ
igitur diuinus ignis una,eademq́; ui,atq; potentia,et
cremabit impios,& recreabit,& quantum è corpo-
ribus abſumet, tantum reponet, ac ſibi ipſe æternũ pa
bulum ſubminiſtrabit, quod poetæ in uulturem, &
Tityum tranſtulerunt,ita ſine ullo reuiuiſcentiũ cor-
porum detrimento aduret tantum, ac ſenſum doloris
efficiet. Sed & iuſtos cum iudicauerit Deus, etiam i-
gni eos examinabit. Tum quorum peccata uel ponde
re,uel numero præualuerint,perſtringentur igni,atq;
amburentur. Quos autem plena iuſtitia, & maturi-
tas uirtutis incoxerit,ignem illum non ſentient. Ha
bent enim aliquid in ſe Dei,quod uim flammæ repel
lat,ac reijciat. Tanta uis eſt innocentiæ,ut ab ea ignis
ille refugiat innoxius,qui accipit à Deo hanc poteſta
tem,ut impios urat,iuſtis obtemperet. Nec tamen quiſ
quam putet,animas poſt mortem protinus iudicari.
Nam omnes in una,communiq; cuſtodia detinentur,do
nec tempus adueniat,quo maximus iudex meritorũ
faciat examen. Tum quorum fuerit probata iuſtitia,
ij præmium immortalitatis accipient. Quorum au-
tem peccata,et ſcelera detecta fuerint,non reſurgent,
ſed cum impijs in eaſdẽ tenebras recondentur ad cer-
ta ſupplicia deſtinati.

Quod hæc à quibuſdam dicuntur eſſe poetica, & unde ad notitiam uenerint poetarum, & quibus de cauſis corruperint ueritatem, et lethæum amnem, & alia phantaſtica induxerint. Cap. XXII

f Igmenta hæc poetarum quidam putant,
ignorantes, unde illa poetæ acceperint, ac
negant hæc fieri poſſe, nec mirum ita illis
uideri. Aliter enim q̃ res habet, traditur à poetis. qui
licet ſint multo antiquiores q̃ hiſtorici, & oratores, &
cætera genera ſcriptorum, tamen quia myſterium
diuini ſacramenti neſciebant, & ad eos mentio re-
ſurrectionis futuræ obſcurior peruenerat, eam uero te
mere, ac leuiter auditam in modum commentitiæ fa-
bulæ prodiderunt. Et tamen ijdem teſtati ſunt, non au
thorem ſe certum, ſed opinionem ſequi, ut Maro, q̧ ait,
Sit mihi fas audita loqui. Quamuis igitur ueritatis ar
cana in parte corruperint, tamen ipſa res eo uerior in
uenitur, ꝙ cum prophetis in parte conſentiunt, quod no
bis ad probationem rei ſatis eſt. Errori tamen eorum
ſubeſt ratio nonnulla. Nam cum prophetæ aſſiduis con
cionibus prædicarent, iudicaturum eſſe de mortuis filiũ
Dei, & hæc annuntiatio non lateret, quoniam rectorẽ
cœli non alium putabant q̃ Iouem, iudicare apud in
feros Iouis filium tradiderunt. Sed tamen non Apolli-
nem, aut liberũ, aut Mercuriũ, qui cœleſtes putantur,
ſed Deum, qui & mortalis fuerit, & iuſtus, uel Mino-
em, uel Aeacũ, uel Rhadamanthum. Corruperunt ig
tur poetica licentia, quod acceperant, uel opinio uerita
tem per diuerſa ora, ſermonesq; uarios diſſipata muta-

uit. Nam ꝙ peractis apud inferos mille annis, rurſus ad uitam reſtitui cecinerunt, Marone ita dicente,

H as omnes, ubi mille rotam uoluere per annos,
Lethæum ad fluuium Deus euocat agmine magno,
Scilicet immemores ſupera ut conuexa reuiſant,
Rurſus, & incipiant in corpora uelle reuerti.

H æc eos ratio fefellit, ꝙ reſurgent defuncti non poſt mille annos mortis ſuæ, ſed ut reſtituti rurſus in uitam mille annis cum Deo regnent. Deus. n. ueniet, ut orbe hoc ab oĩ labe purgato, rediuiuas iuſtorum aĩas corpo ribus innouatis ad ſempiternam beatitudinem ſuſcitet. I taq; præter aquam obliuionis uera ſunt cætera, quá idcirco finxerunt, nequis illis opponeret. Cur ergo non meminerunt ſe aliquando uixiſſe, aut qui fuerint, aut quæ geſſerint? Sed nihilo minus tamen ueriſimile non putatur, ut res tota uelut licenter, & fabuloſe ficta re ſpuatur. Nobis autem de reſurrectione affirmantibus, atq; docentibus, animas ad alteram uitam non oblitas ſui, ſed in eodẽ ſenſu, ac figura eſſe redituras, illud opponitur. Tot iam ſecula tranſierunt, quis unq̃ unus ab inferis reſurrexit, ut exẽplo eius fieri poſſe credamus? At. n. reſurrectio fieri non poteſt, dominante adhuc in iuſtitia. H oc. n. in ſeculo necantur homines ui, ferro, in ſidijs, uenenis, afficiuntur iniurijs, egeſtate, carceribus, tormentis, proſcriptionibus. Eo accidit ꝙ iuſtitia inuiſa eſt, ꝙ oẽs, qui Deum ſeq uolunt, non tantum odio habentur, ſed uexantur oĩbus contumelijs, & excruciantur multiplici genere pœnarũ, & ad impios cultus manufactorũ Deorum non rõne, aut ueritate, ſed nefanda corporum laceratione coguntur. Num igitur oportet ad

hæc eadem reſurgere, ac reuerti homines ad uitam, in qua tuti eſſe non poſſint? Cum ergo iuſti tam uiles habeantur, tam facile tollantur, quid putemus futurum fuiſſe, ſiquis ab inferis rediens uitam poſtliminio recepiſſet? Auferretur profecto ab oculis hominum, ne uiſo eo, uel audito Deos uniuerſi relinquerent, et ad unius ſe Dei cultum, religionemq́; conuerterent. Ergo ſemel fieri reſurrectionem neceſſe eſt, cum malum fuerit ablatum, quoniam eos, qui reſurrexerint, nec mori iam ulterius, nec uiolari ullo modo fas eſt, ut beatam poſſint agere uitam, quorum mors reſignata eſt. Poetæ uero, cum ſcirent, hoc ſeculum malis omnibus redundare, obliuionis amnem induxerunt, ne laborũ, ac malorum memores animæ reuerti ad ſuperos recuſarent. Vnde Virgilius.

O' pater, an'ne aliquas ad cœlum hinc ire putãdũ eſt
Sublimes animas, iterumq́; ad tarda reuerti
Corpora, quæ lucis miſeris tam dira cupido?

Ignorabat enim quomodo, aut quando id fieri oporteret. Itaq; renaſci eas putauerunt, & denuo ad uterum reuolui, atq; ad infantiam regredi. Vnde & Plato de anima diſſerens, ex hoc ait poſſe cognoſci animas eſſe immortales, atq; diuinas, ꝙ in pueris mobilia ſunt ingenia, & ad percipiendũ facilia, ꝙ ea, quæ diſcant, ita celeriter capiant, uti non tunc primum diſcere illa uideantur, ſed recognoſcere, atq; reminiſci, in quo uir ſapiens poetis ineptiſſime credidit.

De reſurrectione. Et ꝙ Pythagoras, & alii philoſophi inepte locuti ſunt, & de Anaſtaſi mentientes ani-

imas in uaria tranſire corpora. Cap. XXIII.

NOn igitur renaſcentur, quod fieri non poteſt, ſed reſurgent, & à Deo corporibus induentur, & prioris uitæ, factorumq́; omnium memores erunt, & in bonis cœleſtibus collocatæ, ac fruẽtes iucunditatẽ innumerabilium copiarum præſenti Deo *gratias agent, ꝙ malum omne deleuerit, ꝙ eos ad regnum, uitamq́; perpetuam ſuſcitarit.* Q*ua de* Anaſtaſi *philoſophi quoq; dicere aliquid conati ſunt tam corrupte, quã poetæ.* Nam Pythagoras *tranſire animas in noua corpora diſputauit, ſed inepte, ꝙ ex hominibus in pecudes, & ex pecudibus in homines, & ſeipſum ex* Euphorbo *eſſe reparatum.* Me*lius* Chryſippus, *quẽ* Cicero *ait, fulcire porticum ſtoicorum, qui in libris, quos de prouidentia ſcripſit, cũ de innouatione mundi loqueretur, hæc intulit.* τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι πάλιν περιόδων τινῶν εἰλημμένων χρόνου εἰς ὃ νῦν ἐσμὲν καταστήσεσθαι σχῆμα. Sed nos ab *humanis ad diuina redeamus.* Sibylla *iterum dicit.*

δυσσεβὲς γὰρ ἅπαν μερόπων γένος. ἀλλ᾽ ὅταν ἤδη
κόσμου καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις, ἣν θεὸς αὐτὸς
ποιήσει κρίνων ἀσεβεῖς θ᾽ ἅμα εὐσεβέας τε
καὶ τότε δυσσεβέας μὲν ἐπὶ ζόφον ἐν πυρὶ πέμψει.
ὅσσοι δ᾽ εὐσεβέουσι πάλιν ζήσουσ᾽ ἐπὶ γαίης
πνεῦμα θεοῦ δόντος, τιμὴν ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς.

Q*uod ſi non modo prophetæ, ſed etiam uates, et poetæ, & philoſophi* Anaſtaſim *mortuorum futuram eſſe conſentiunt, nemo quærat à nobis quemadmodum*

fieri poſſit. Nec enim diuinorum operum poteſt reddi ratio. Sed ſi à principio deus hominem, neſcio quo inenarrabili modo inſtituit, credamus ab eodem reſtitui ueterem poſſe, qui nouum fecit.

Quomodo ſecundum uaticinia Sibyllæ poſt iudicium per mille annos regnabit in terra filius dei cum electis ſuis in ſancta ciuitate, quá conſtituet. Et q Diabolus uincetur mille annis, & omnis creatura manſueſcet, & ad iucunditatem ſeruiet homini. Et q Chriſtus ab omnibus coletur, ut Deus, & dominus.

Caput XXIIII.

n Vnc reliqua ſubnectam. Veniet igitur ſummi, & maximi Dei filius, ut uiuos, ac mortuos iudicet, dicente Sibylla,

πάσης γὰρ γαίης τό τε θνητῶν σύγχυσις ἔσται
αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ὅτ' ἂν ἔλθῃ βήματι κρῖναι
ζώντων καὶ νεκύων ψυχὰς καὶ κόσμον ἅπαντα.

Verum ille, cum deleuerit iniuſtitiam, iudiciumq́; maximum fecerit, ac iuſtos, qui à principio fuerunt, ad uitam reſtaurauerit, mille annis inter homines uerſabitur, eosq; iuſtiſſimo imperio reget. Quod alibi Sibylla uaticinans, furensq́; proclamat,

κλῦτε δέ μου μέροπες βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχει.

Tunc qui erunt in corporibus uiui non morientur, ſed per eoſdem mille annos infinitam multitudinem generabunt, & erit ſoboles eorum ſancta, & Deo chara. Qui autem ab inferis ſuſcitabuntur, ij præerunt uiuentibus uelut iudices. Gentes uero non extinguentur

omnino, ſed quædam relinquentur in uictoriam Dei, ut triumphētur à iuſtis, ac ſubiugentur perpetuæ ſeruituti. Sub id tempus etiam princeps Dæmonum, qui eſt machinator omnium malorū, uincietur cathenis, et erit in cuſtodia mille annis cœleſtis imperij, quo iuſtitia in orbe regnabit, nequid malum aduerſus populum Dei moliatur. Poſt cuius aduentum congregabuntur iuſti ex omni terra, peractoq; iudicio ciuitas ſancta conſtituetur in medio terræ, in qua ipſe conditor Deus cum iuſtis dominantibus commoretur. quā ciuitatem Sibylla deſignat, cum dicit.

καὶ πόλιν, ἣν ἐποίησε θεὸς, αὐτὴν ἐποίησε
λαμπροτέραν ἄστρων, καὶ ἡλίου, ἠδὲ σελήνης,

Tunc auferentur à mundo tenebræ illæ, quibus offenditur, atq; obcæcatur cœlum, & luna claritudinē ſolis accipiet, nec minuetur ulterius. Sol autem ſepties tanto quā nunc eſt, clarior fiet. Terra uero aperiet fœcunditatem ſuā, & uberrimas fruges ſua ſponte generabit, rupes montium melle ſudabunt, per riuos uina decurrent, & flumina lacte inundabunt. Mundus deniq; ipſe gaudebit, & omnis rerum natura lætabitur, erepta et liberata dominio mali, et impietatis, et ſceleris, et erroris. Non beſtiæ per hoc tēpus ſanguine alētur, nō aues præda, ſed qeta et placida erūt omnia, Leones et uituli ad præſepe ſimul ſtabūt, lupus ouem non rapiet. Canis non uenabitur, accipitres et aqlæ nō nocebunt, infans cū ſerpentibus ludet. Deniq; tūc fient illa, quæ poetæ aureis tēporibus facta eſſe iā Saturno regnāte dixerūt. Quorū error hinc exortus eſt, ꝙ prophetæ futurorum pleraq; ſic proferunt, et enuntiant,

quaſi iam peracta. Viſiones enim diuino ſpiritu offe-rebantur oculis eorum, & uidebantur illa in conſpe-ctu ſuo quaſi fieri, ac terminari. Quæ uaticinia eo-rum cum paulatim fama uulgaſſet, quoniam profa-ni à ſacramento ignorabant quatenus dicerentur, cō-pleta iam eſſe ueteribus ſeculis illa omnia putauerūt, quæ utiq; fieri, compleriq; nō poterant homine regnā-te. Cum uero deletis religionibus impiis, et ſcelere cō-preſſo, ſubiecta erit Deo terra,

Cedet & ipſe mari uector, nec nautica pinus
Mutabit merces, omnis feret omnia tellus.
Non raſtros patietur humus, non uinea falcem.
Robuſtus quoq; iam tauris iuga ſoluet arator.
Tunc etiam molli flaueſcet campus ariſta,
Incultisq; rubens pendebit ſentibus uua,
Et duræ quercus ſudabunt roſcida mella,
Nec uarios diſcet mentiri lana colores,
Ipſe ſed in pratis aries iam ſuaue rubenti
Murice, iam croceo mutabit uellera luto.
Sponte ſua ſandyx paſcentes ueſtiet agnos.
Ipſæ lacte domum referent diſtenta capellæ
Vbera, nec magnos metuent armenta Leones.

Quæ poeta ſecundum Cumeæ Sibyllæ carmina præ-locutus eſt. Erythræa uero ſic ait,

οὐδὲ λύκοι σὺν ἄρνεσ' ἐν οὔρεσιν ἀμιλλοῦνται.
χόρτον γὰρ λίγκες τ' ἐρίφοισιν ἅμα βόσκονται.
ἄρκτοι σὺν μόσχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βροτοῖσι.
σαρκοβόρος τελέων φάγετ' ἄχυρον παρὰ φάτναις.
σὺν βρέφεσίν τε δράκοντες ἀμάτορσι κοιμήσονται,

Et alio loco deubertate rerum.

καὶ

καὶ τό τε δὴ χαρὰν μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δώσει
καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρα καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης
δώσουσιν καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισι
οἴνου καὶ μέλιτος γλυκέως, λευκοῦ τε γάλακτος
καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶν βροτοῖς κάλλιστον ἁπάντων,

Et alia eodem modo.

εὐσεβέων δὲ μόνων ἁγία χθὼν πάντα τάδ' οἴσει
νᾶμα μέλιτος ἀπὸ πέτρης ἠδ' ἀπὸ πηγῆς
καὶ γάλακτ' ἀμβροσίης ῥεύσει πάντεσσι δικαίοις,

Viuent itaq; homines tranquilliſſimam uitam, & copioſiſſimam, & regnabunt cum Deo pariter, & reges gentium uenient à finibus terræ cum donis, ac muneribus ut adorent, & honorificent regem magnum, cuius nomen erit præclarum, ac uenerabile uniuerſis nationibus, quæ ſub cœlo erunt, & regibus qui dominabuntur in terra.

Quod non reſtant ex quarundam ſcripturarum aſſertione niſi ducenti anni uſq; ad rerum innouationem, & ꝙ finis non aderit, niſi Roma deſtructa.

Caput XXV.

Hæc ſunt, quæ à prophetis futura dicuntur, quorum teſtimonia, & uerba ponere opus non eſſe duxi, quoniam eſſet infinitum, nec tantam rerum multitudinem menſura libri caperet, tam multis uno ſpiritu ſimilia dicentibus, ſimulq; ne faſtidium legentibus fieret, ſi ex omnibus collecta, et translata congererē. Præterea ut ea ipſa, quæ dicerem, non noſtris, ſed alienis literis potiſſimum cōfirmarem, docerem'q; non modo apud nos, uerum e-

Quod elapſis mille annis aurei ſeculi poſt iudicium ſoluetur, item diabolus et concitabit gentes, ut ſanctam expugnent ciuitatem, & obſidebunt eam, & quomodo eam omnino Deus deſtruet, & pœnis æternis tradet, electis hominibus translatis ad gloriam angelorum poſt reſurrectionem ſecundam. Cap. XXVI.

D*iximus paulo ante in principio regni ſancti fore, ut à Deo princeps dæmoniorũ uinciatur. Sed idem, cum mille anni regni, hoc eſt ſeptem millia cœperint terminari, ſoluetur denuo, & cuſtodia miſſus exibit. Atq; omnes gentes, quæ tunc erunt ſub ditione iuſtorum, concitabit, ut inferant bellum ſanctæ ciuitati. Et colligetur ex omni orbe terræ innumerabilis populus nationum, & obſidebit, & circundabit ciuitatem, tunc ueniet nouiſſima ira Dei ſuper gentes, & debellabit eas uſq; ad unum. Ac primum concutiet terram quamualidiſſime, & à motu eius ſcindentur montes Syriæ, & ſubſident colles in abruptum, & muri omnium ciuitatum concident, et ſtatuet Deus ſolem triduo ne occidat, & inflãmabit eum, & deſcendet æſtus nimius, & aduſtio magna ſupra perduelles, & impios populos, & imbres ſulfuris, et grandines lapidum, & guttæ ignis, & liqueſcent ſpĩritus eorum in calore, et corpora conterentur in grandine, & ipſi ſe inuicem gladio ferient, replebũtur montes cadaueribus, & campi operientur oſſibus. Populus autem Dei tribus illis diebus ſub concauis terræ occultatus erit, donec ira Dei aduerſus gentes, et extremũ iudicium terminetur. Tunc exibunt iuſti de latebris ſuis,*

& inuenient omnia cadaueribus, atq; oſſibus tecta. Sed & genus omne impiorum radicitus interibit, nec erit in hoc mundo ulla natio amplius, præter ſolam gentem Dei, tum per annos ſeptem perpetes intactæ erunt ſyluæ, nec excidetur de montibus lignum. Sed arma gentium comburentur, & iam non erit bellũ, ſed pax, & requies ſempiterna. Cum uero completi fuerint mille anni, renouabitur mundus à Deo, et cœlum complicabitur, & terra mutabitur, & transformabit Deus homines in ſimilitudinem angelorum, et erunt candidi ſicut nix, et uerſabuntur ſemper in cõſpectu omnipotentis, & domino ſuo ſacrificabunt, & ſeruient in æternum. Eodem tempore fiet ſecunda illa, & publica omnium reſurrectio, etiam in qua excitabũtur impij ad cruciatus ſempiternos. Ii ſunt, qui manufacta coluerunt, qui dominum mundi, ac parentem uel neſcierunt, uel abnegauerunt. Sed & dominus illorum cum miniſtris ſuis comprehẽdetur, ad pœnamq; damnabitur, cum quo pariter omnis turba impiorum pro ſuis facinoribus in conſpectu angelorũ, atq; iuſtorum perpetuo igni cremabitur in æternum. Hæc eſt doctrina ſanctorum prophetarum, quã chriſtiani ſequimur. Hæc ſapientia noſtra, quã iſti, qui fragilia colunt, uel inanem philoſophiam tuentur, tã quam ſtultitiam, uanitatemq; derident, quia nos defendere hanc publice, atq; aſſerere non ſolemus, Deo iubente, ut quieti, ac ſilentes arcanum eius in abſcondito, atq; intra noſtram conſcientiam teneamus, nec aduerſus iſtos uere profanos, qui non diſcendi ſed arguendi, atq; illudendi gratia inclementer Deum, ac re

ligionem eius impugnant, pertinaci contentione certe mus. Abſcondi enim, tegiq; myſterium quam fideliſſi me oportet, maxime à nobis, qui nomen fidei gerimus. Verum illi hanc taciturnitatem noſtrã ueluti conſciẽ tiam malam criminantur. Vnde etiam quaſdam exe crabiles opiniones de pudicis, et innocentibus fingũt, & libenter his quæ finxerunt credunt.

Exhortatio, ut omnes properent ad ſuſcipiendam cum religione ſapientiam, per quas ad beatiſſimam peruenitur æternæ uitæ beatitudinẽ. Cap. XXVII

Quoniam decurſis propoſiti operis ſeptem ſpatiis ad metam prouecti ſumus, ſupereſt ut exhortemur omnes ad ſuſcipiẽdam cũ uera religione ſapientiam, cuius uis, & officium in eo uertitur, ut contemptis terreſtribus, & abiectis errori bus, quibus antea tenebamur, fragilibus ſeruientes, et fragilia cõcupiſcentes, ad æterna cœleſtis theſauri præ mia dirigamur, quæ ut capere poſſimus, quãprimum omittendæ ſunt huius præſentis uitæ illicibiles uolu ptates, quæ animas hominum pernicioſiſſima ſuaui tate deliniunt. Quanta felicitas exiſtimanda eſt ſub tractis his labibus terræ, proficiſci ad illum æquiſſi mum iudicem, parentemq; indulgentiſſimum, qui pro laboribus, requiẽ, pro morte, uitam, pro tenebris, cla ritatem, pro terrenis, ac breuibus bonis, æterna, & cœ leſtia largiatur. cum qua mercede acerbitates, ac mi ſeriæ, quas perpetimur in hoc mundo facientes opera iuſtitiæ, conferri, et coæquari nullo modo poſſunt. Pro

lum diem, quo ſit ei ex hac uita migrandum, cogitet quàm purus abſcedat, quàm innocens ad iudicium ueniat, non ut faciunt quidam cæcis mentibus nixi, q iam deficientibus corporis uiribus in hoc admonentur inſtantis ultimæ neceſſitatis, ut cupidius, et ardētius hauriendis libidinibus intendant. Qua ex uoragine liberet ſe quiſq;, dum licet, dum facultas adeſt, ſe'q; ad Deum tota mente conuertat, ut illum diem ſecurus expectet, quo præſes, dominus'q; mundi Deus de ſingulorū factis, cogitationibus'q; iudicabit. Quæcunque hic expetuntur non tantum negligat, ſed effugiat. potiorem'q; animam ſuam iudicet, quàm bona iſta fallacia, quorum incerta, & caduca poſſeſſio eſt. Migrant enim quotidie, & multo uelocius exeunt, quàm intrauerant. Et tamen ſi nobis uſque ad ultimum liceat iſtis frui, alijs certe relinquenda ſunt. Nihil nobiſcum ferre poſſumus, niſi uitam bene, atque innocenter actam. Ille ad Deum copioſus, ille opulentus adueniet, cui aſtabunt continentia, miſericordia, patientia, charitas, fides. Hæc eſt hæreditas noſtra, quæ nec eripi cuiquam poteſt, nec transferri ad alium. Et quis eſt, qui hæc bona parare, ac adquirere ſibi uelit? Veniant qui eſuriunt, ut cœleſti cibo ſaturati ſempiternam famem ponant. Veniant qui ſitiunt, ut aquam ſalutarem de perenni, cœleſti'q; fonte pleniſſimis faucibus trahant. Hoc cibatu, atque potu Dei & cæci uidebunt, & ſurdi audient, & muti loquentur, & claudi ambulabunt, & mortui reuiuiſcent, & ſtulti ſapient, & ægroti ualebunt. Quiſquis enim corruptelas terræ uirtute calcauerit, hunc arbiter ille ſummus, & uerax ad lucem, ui

tamq; perpetuam ſuſcitabit, nemo diuitiis, nemo faſci bus, nemo etiam regia poteſtate confiſus ſit, immortalem iſta non faciunt. Nam quicunq; rationem hominis abiecerit, ac præſentia ſecutus in humum ſe ipſe proſtrauerit, tanquam deſertor domini, & imperatoris, et patris ſui punietur. Intendamus igitur iuſtitiæ, quæ nos inſeparabilis comes ad Deum ſola perducet, & dum ſpiritus hos regit artus, infatigabili militia Deo militemus, ſtationes, uigiliaſq; celebremus. Congrediamur cum hoſte, quem nouimus, fortiter, ut uictores, ac deuicto aduerſario triumphantes præmium uirtutis, quod ipſe promiſit, à Deo conſequamur.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DE IRA DEI AD DONATUM, LIBER VNVS.

Quæ cauſa ſuſcepti operis, & de ordine dicendorum. Caput I.

a Nimaduerti ſæpe, Donate, plurimos exiſtimare (quod etiam nonnulli philoſophorũ putauerunt) non iraſci Deum, quoniam uel benefica ſit tantummodo natura diuina, nec cuiquam nocere præſtantiſſimæ, atq; optimæ congruat poteſtati. uel certe nil curet omnino, ut neq; ex beneficentia eius quicquam boni perueniat ad nos, neq; ex maleficentia quicquam

mali. Quorum error, quia maximus eſt, & ad euertendum uitæ humanæ ſtatum ſpectat, coarguẽdus eſt à nobis, ne ipſe fallaris, impulſus authoritate hominum, qui ſe putant eſſe ſapiẽtes. Nec tamen nos tã arrogantes ſumus, ut comprehenſam noſtro ingenio ueritatem gloriemur. Sed doctrinã Dei ſequimur, qui ſcire ſolus poteſt, & reuelare ſecreta. Cuius doctrinæ philoſophi expertes exiſtimauerunt naturam rerum omnium coniectura poſſe deprehendi. Quod nequaquam fieri poteſt, quia mens hominis, tenebroſo corporis domicilio circunſepta, longe à Dei perſpectione ſummota eſt. Et hoc differt ab Humanitate diuinitas, ꝙ humanitatis eſt ignoratio, diuinitatis ſcientia. Vnde nobis aliquo lumine opus eſt ad depellẽdas tenebras, quibus offuſa eſt hominis cogitatio, quoniam in carne mortali agentes noſtris ſenſibus diuinare non poſſumus. Lumen autem mentis humanæ deus eſt, quẽ qui cognouerit, & in pectus admiſerit, illuminato corde myſterium ueritatis agnoſcet. Remoto autem Deo, cœleſtiq; doctrina, omnia erroribus plena ſunt. Rectèq; Socrates, cum eſſet omnium philoſophorum doctiſſimus, tamen ut cæterorum argueret inſcitiam, qui ſe aliquid tenere arbitrabantur, ait, ſe nihil ſcire niſi unum, ꝙ nihil ſciret. Intellexit enim doctrinam illam nihil habere in ſe certi, nihil ueri, nec, ut putabant quidam, diſſimulauit ipſam doctrinam, ut alios refelleret. Sed uidit ex parte aliqua ueritatem, teſtatus eſt etiam in iudicio (ſicut traditur à Platone) ꝙ nulla eſſet humana ſapientia, adeo doctrinam, qua tum philoſophi gloriabantur, contempſit, deriſit, abiecit, ut id

*intelligant, tamen uerum nõ inueniunt, cõtẽptisq́; ter-
renis, fragilibusq́; ſimulachris, non ad colendum ſe
Deum conferunt, quem ignorant, ſed mundi elementa
mirantes, cœlũ, terram, mare, ſolem, lunam, cæteraq́;
aſtra uenerantur. Sed imperitiã horum iam coargui-
mus in ſecundo diuinarum inſtitutionum libro. De ſe-
cũdo uero gradu eos dicimus cadere, q̃ conſentiunt, unũ
eſſe ſummum Deũ, iidem tamen à philoſophis irretiti,
et falſis argumentationibus capti, aliter de unica illa ma
ieſtate ſentiunt, q̃ ueritas habet, qui aut figurã negant
habere ullam Deum, aut ullo affectu commoueri pu-
tant, quia ſit omnis affectus imbecillitatis, quæ in Deo
nulla eſt. De tertio uero ij præcipitantur, qui, cum ſci
ant legatum Dei, eundemq́; diuini, & immortalis tẽ
pli conditorem, tamen aut nõ accipiunt eum, aut aliter
accipiunt, q̃ fides poſcit, quos ex parte iã refutauimus
in quarto ſupradicti operis libro, et refutabimus po-
ſtea diligentius, cum reſpondere, ad oẽs ſectas cœperi
mus, quæ ueritatem, dum diſputant, ꝑdiderunt. Nunc
uero contra eos diſſeremus, q̃ de ſecundo gradu lapſi
praua de ſummo Deo ſentiunt. Aiũt.n.q̃dam, nec gra
tificari eum cuiquã, nec iraſci, ſed ſecurum, et quietum
immortalitatis ſuæ bonis perfrui. Illi uero iram tollũt,
gratiã relinquunt Deo. Naturã.n.ſumma uirtute præ
ſtantem, ut nõ maleficiat, ſic bñficiat eẽ debere, ita oẽs
philoſophi de ira conſentiũt, de gratia diſcrepãt. Sed
ut ad propoſitam materiã per ordinem deſcendat ora
tio, huiuſmodi facienda nobis, et exequẽda partitio eſt,
cum diuerſa, et repugnãtia ſint, ira, et gratia. Aut ira
tribuẽda eſt Deo, et gratia detrahẽda, aut utrunq́; pa*

riter detrahendum. Aut ira demenda eſt, & gratia tribuenda, aut neutrum tribuendum. Aliud amplius præter hæc nihil poteſt capere natura, ut neceſſe ſit, in uno iſtorum aliquo, uerum, quod quæritur, inueniri. Conſyderemus ſingula, ut nos ad latebras ueritatis & ratio, & ordo deducat.

Quod nullus aſſeruit Deum iraſci, & gratia non moueri. Caput III.

PRimum illud nemo de Deo dixit unquã iraſci eum tantummodo, & gratia non moueri. Eſt enim diſconueniens Deo, ut eiuſmodi poteſtate ſit prædıtus, qua noceat, & obſit, prodeſſe uero, ac benefacere nequeat. Quæ igitur ratio, quæ ſpes ſalutis hominibus propoſita eſt, ſi malorum tantummodo author eſt Deus? Quod ſi ſit, iam maieſtas illa uenerabilis, non ad iudicis poteſtatem, cui licet ſeruare, ac liberare, ſed ad tortoris, & carnificis officium deducetur. Cum autem uideamus, non modo mala eſſe in rebus humanis, ſed etiam bona, utiq; ſi deus nõ eſt, authorem eſſe alterũ neceſſe eſt, qui contraria Deo faciat, et det nobis bona. Si eſt, quo nomine appellandus eſt? Aut cur nobis qui male faciat notior eſt, quã ille, qui bene? Si autem nihil poteſt eſſe præter deum, abſurdũ eſt, et uanum diuinã putare poteſtatẽ, qua nihil eſt maius, nihil melius, nocere poſſe, prodeſſe non poſſe, et ideo nemo extitit, qui auderet id dicere, quia nec rationem habet, nec ullo modo poteſt credi. Quod quia conuenit, tranſeamus, et ueritatem alibi requiramus.

Contra Epicurum diſputat, qui negabat deum iraſci, gratificari, & omnia prouidere. Cap. IIII.

Q Vod ſequitur de ſchola Epicuri eſt, ſicut iram in deo non eſſe, ita nec gratiam quidem. Nam cum putaret Epicurus, alienũ eſſe à deo malum facere, atq; nocere, quod ex affectu iracundiæ plerumq; naſcitur, ademit ei etiam beneficentiam, quoniam uidebat conſequẽs eſſe, ut ſi habeat iram Deus, habeat & gratiam. Itaq; ne illi uitium concederet, etiam uirtutis fecit expertem. Ex hoc, inquit, beatus, & incorruptus eſt, quia nihil curat, neq; habet ipſe negotium, neq; alteri exhibet. deus igitur non eſt, ſi nec mouetur, quod eſt proprium uiuentis, nec facit aliquid impoſſibile homini, quod eſt propriũ dei, ſi omnino nullam habet uoluntatem, nullum actum, nullam deniq; adminiſtrationem, quæ deo digna ſit. Et quæ maior, & quæ dignior adminiſtratio deo aſſignari poteſt, quã mundi gubernatio, quã cura uiuentium, maximeq; generis humani, cui omnia terrena ſubiecta ſunt? Quæ igitur in deo poteſt eſſe beatitudo, ſi ſemper quietus, & immobilis torpet? ſi precantibus ſurdus, ſi colentibus cæcus? Quid tam dignum, tam proprium deo, quam prouidentia? Sed ſi nihil curat, nihil prouidet, amiſit oẽm diuinitatem. Qui ergo totum uim, totam deo ſubſtantiam tollit, qd aliud dicit niſi deum omnino non eſſe? Deniq; M. T. à Poſſidonio dictum refert, id Epicurum ſenſiſſe, nullos deos eſſe, ſed ea, quæ de dijs locutus ſit, depellendæ inuidiæ cauſa dixiſſe. Itaq; uerbis illum deos relinque

uit, ut ad illud, quod euitabat, neceſſario deueniret. Vides igitur quo perueniatur ira ſublata, & deo adẽpta. Deniq; aut nullus id credit, aut admodum pauci, & quidem ſcelerati, ac mali, qui ſperant peccatis ſuis impunitatem. Quod ſi & hoc falſum inuenitur, nec iram in deo eſſe, nec gratiam. Veniamus ad illud quod tertio loco poſitum eſt.

Contra Stoicos dicentes in Deo eſſe gratiam, ſed non iram. Caput V.

Exiſtimantur Stoici, & alij nonnulli, aliquanto melius de diuinitate ſenſiſſe, qui aiunt, gratiam in Deo eſſe, iram non eſſe. Fauorabilis, ac popularis oratio, non cadere in deum hanc animi puſillitatem, ut ab ullo ſe læſum putet, qui lædi non poteſt, ut quieta illa, & ſancta maieſtas concitetur, perturbetur, inſaniat, quod eſt terrenæ fragilitatis. Iram enim cõmotionem mentis eſſe, ac perturbationem, quæ ſit à deo aliena. Quod ſi hominem quoq;, qui modo ſit ſapiens, et grauis, ira nõ deceat (ſi quidẽ, cum in animum cuiuſquã incidit, uelut ſæua tẽpeſtas, tantos excitet fluctus, ut ſtatum mentis immutet, ardeſcant oculi, os tremat, lingua titubet, dentes concrepent, alternis uultum maculet, nunc ſuffuſus rubor, nunc pallor albeſcens) quãto magis deum non deceat tam fœda mutatio? Et ſi homo, qui habet imperiũ, ac poteſtatẽ, late noceat per irã, ſanguinẽ fundat, urbes ſubuertat, populos deleat, prouincias ad ſolitudinem redigat, quãto magis Deum, qui habeat totius generis hu-

mani, & ipſius mundi poteſtatem, perditurum fuiſſe uniuerſa credibile ſit, ſi iraſceretur? Abeſſe igitur ab eo tam magnum, tam pernitioſum malum oportere. & ſi abſit ab eo ira, & concitatio, quia & deformis, & noxia eſt, nec cuiquam male fiat, nihil aliud ſupereſt, niſi ut ſit lenis, tranquillus, propitius, beneficus, conſeruator. Ita enim demum, & communis omnium pater, & optimus, & uere maximus dici poterit, quod expetit diuina, cœleſtiſq; natura. Nã ſi inter homines laudabile uidetur prodeſſe potius, quã nocere, uiuificare, quã occidere, ſaluare, quã perdere (nec immerito innocentia inter uirtutes numeratur) et qui hæc fecerit, diligitur, præfertur, honoratur, bene dictis omnibus, uotiſq; celebratur, deniq; ob merita, & beneficia deo ſimillimus iudicatur, quanto magis ipſum deũ par eſt diuinis, perfectiſq; uirtutibus præcellẽtem, atq; ab omni terrena labe ſummotum, diuinis, & cœleſtibus beneficiis omne genus hominum promereri? Specioſe iſta, populariterq; dicuntur, et multos illiciunt ad credendum. Sed qui hæc ſentiunt, ad ueritatem quidẽ propius accedunt, ſed in parte labuntur, naturam rei parum conſyderantes. Nam ſi deus non iraſcitur impijs, & iniuſtis, nec pios utiq;, iuſtoſq; diligit. Ergo cõſtantior eſt error illorum, qui & iram ſimul, & gratiã tollunt. In rebus enim diuerſis, aut in utranq; partem moueri neceſſe eſt, aut in neutrã. Itaq; qui bonos diligit, & malos odit, & qui malos non odit, nec bonos diligit, quia & diligere bonos ex odio malorum uenit, & malos odiſſe ex bonorum charitate deſcendit. Nemo eſt, qui amet uitam ſine odio mortis, nec ap

petat

petat lucem, niſi qui tenebras fugit. Adeo natura iſta connexa ſunt, ut alterum ſine altero fieri nequeat. Siquis dominus habens in familia ſeruos bonum, ac malum, non utiq; aut ambos odit, aut ambos beneficiis, & honore proſequitur, quod ſi faciet, et iniquus, & ſtultus eſt. Sed bonum & alloquitur amice, & ornat, et domui, ac familiæ, ſuisq; omnibus rebus præficit. Malum uero male dictis, uerberibus, nuditate, fame, ſiti, compedibus punit, ut & hic exemplo cæteris ſit ad non peccandum, et ille ad promerendum, ut alios metus coerceat, alios honor prouocet. Qui ergo diligit, & odit, & qui odit, et diligit, ſunt enim qui diligi debeant, ſunt qui odio haberi. Et ſicut is, qui diligit, confert bona in eos, quos diligit, ita qui odit, irrogat mala iis, quos odio habet. Quod argumentū, quia uerum eſt, diſſolui nullo pacto poteſt. Vana ergo, & falſa eſt ſententia eorum, qui alterum Deo tribuunt, alterum detrahunt, non minus quàm illorum qui utrunq;. Sed illi (ut oſtendimus) ex parte non errant, ſed id, quod melius eſt ex duobus, retinēt. Ii uero, quos ratio, & ueritas argumenti huius inducit, falſa omnino ſententia ſuſcepta in maximum errorem cadunt. Non enim ſic oportebat eos argumentari, quia deus nō iraſcitur, ergo nec gratia commouetur. Sed ita, quia Deus gratia mouetur, ergo & iraſcitur. Si enim certum, & indubitatum fuiſſet non iraſci Deum, tunc et ad illud alterum ueniri eſſet neceſſe. Cum autem magis ſit ambiguum de ira, penè manifeſtum de gratia, abſurdum eſt, ex incerto certum uelle ſubuertere, cum ſit promptius de certis incerta firmare.

Quod Deus iraſcitur. Caput VI.

Ae ſunt de Deo philoſophorum ſententiæ.
b Aliud præterea nihil quiſquam dixit.

Quod ſi hæc, quæ dicta ſunt, falſa eſſe deprehendimus, unum illud extremũ ſupereſt, in quo ſolo poſſit ueritas inueniri, quod à philoſophis, nec ſuſceptum eſt unquam, nec aliquando defenſum, conſequens eſſe, ut iraſcatur deus, quoniam gratia cõmouetur. Hæc tuenda nobis, & aſſerenda ſententia eſt. In eo. n. ſumma omnis ratio, et cardo religionis, pietatisq; uerſatur. Nã neq; honos ullus deberi poteſt deo, ſi nihil præſtat colenti, nec ullus metus, ſi non iraſcitur non colenti.

Quare philoſophi errant, et quod homines ab alijs animantibus maxime differũt religione, quæ hominis eſt propria. Caput VII.

Vm ſæpe philoſophi per ignorantiam ue
c ritatis à ratione deſciuerint, atq; in erro
res inciderint inextricabiles. Id enim ſolet his euenire, quod uiatori uiam neſcienti, & non fatenti ſe ignorare, ut uagatur, dum percontari obuios erubeſcit. Illud tamen nullus philoſophus aſſeruit unquam non nihil inter hominem, & pecudem intereſſe, nec omnino quiſquã, modo qui ſapiẽs uideri uellet, rationale animal cũ mutis, et irrationabilibus coæquauerit, quod faciunt quidam imperiti, atq; ipſis pecudibus ſimiles, qui cum uentri, ac uoluptati ſe uelint tradere, aiunt eadem ratiõe ſe natos, qua uniuerſa, quæ ſpirãt,

quod dici ab homine nefas ē. Quis enim tam indoctus ut neſciat? quis tam imprudens, ut non ſentiat aliquid ineſſe in homine diuini? Non dum uenio ad uirtutes animi, et ingenij, quibus homini cum Deo manifeſta cognatio eſt. Non'ne ipſius corporis ſtatus, et oris figura declarat nō eſſe nos cum mutis pecudibus æquales? Illarum natura in humum, pabulumq; proſtrata eſt, nec habet quicquā commune cum cœlo, quod non intuetur. Homo autem recto ſtatu, ore ſublimi, ad contemplationem mundi excitatus cōfert cum Deo uultum, & rationem ratio cognoſcit. Propterea nullū eſt animal (ut ait Cicero) præter hominem, quod habeat aliquam notitiam Dei. Solus enim ſapientia inſtructus eſt, ut religionem ſolus intelligat, & hæc eſt hominis, atque mutotorum uel præcipua, uel ſola diſtantia. Nam cætera, quæ uidentur hominis eſſe propria, & ſi non ſint talia in mutis, tamen ſimilia uideri poſſunt. Proprius homini ſermo eſt, tamen & in illis quædam ſimilitudo ſermonis. Nam & dignoſcunt inuicem ſe uocibus, & cum iraſcuntur, edunt ſonum iurgio ſimilem, & cum ſe ex interuallo uident, gratulandi officium uoce declarant. Nobis quidem uoces eorum uidentur inconditæ, ſicut illis fortaſſe noſtræ, ſed ipſis, qui ſe intelligunt, uerba ſunt, denique in omni affectu certas uocis notas exprimunt, quibus habitum mentis oſtendant. Riſus quoque eſt homini proprius, & tamen uidemus in alijs animalibus quædam ſigna lætitiæ, cum ad luſum geſtiunt, aures demulcent, rictum contrahunt, frontem ſerenant, oculos in laſciuiam reſoluunt. Quid tam proprium homini,

quã ratio, & prouidentia futuri? Atqui ſunt animalia, quæ latibulis ſuis diuerſos, & plures exitus pandant, ut ſiquod periculum inciderit, fuga pateat obſeſſis, quod non facerent, niſi ineſſet illis intelligentia, & cogitatio. Alia prouident in futurum,

Vt ingentem formicæ farris aceruum
Cõportant, hyemis memores, tectoq; reponũt, ut apes
Quæ patrium ſolæ, & certos nouere penates.
Venturæq; hyemis memores, æſtate laborem
Experiuntur, & in medium quæſita reponunt,

Longum eſt, ſi exequi uelim, quæ à ſingulis generibus animalium fieri ſoleant humanæ ſolertiæ ſimillima. Quod ſi horum omnium, quæ aſcribi homini ſolent, in multis quoq; deprehenditur ſimilitudo, apparet ſolam eſſe religionem, cuius in mutis nec ueſtigiũ aliquod, nec ulla ſuſpicio inueniri poteſt. Religionis enim eſt propria iuſtitia, quã nullum aliud animal attingit. Homo enim ſolus imperat, cætera ſibi conciliata ſunt. Iuſtitiæ autem Dei cultus aſcribitur, quẽ qui non ſuſcipit, hic à natura hominis alienus uitam pecudũ ſub humana ſpecie uiuet, cum uero à cæteris animalibus hoc pene' ſolo differamus, ꝙ ſoli omnium diuinam uim, poteſtatemq; ſentimus, in illis autem nullus ſit intellectus dei, certe illud fieri non poteſt, ut in hoc uel muta plus ſapiant, uel humana natura deſipiat, cum homini ob ſapientiam & cuncta, quæ ſpirant, & omnis rerum natura ſubiecta ſit. Quare ſi ratio, ſi ius hominis hoc præcellit, et ſuperat cæteras animantes, ꝙ ſolus notitiam dei capit, apparet religionem nullo modo poſſe diſſolui.

Contra Epicurum religionem ſubuertentem, & ꝙ religio ſit habenda. Caput VIII.

Iſſoluitur autem religio, ſi credamus Epicu-
d ro illa dicenti,

Omnis enim ꝑ ſe diuûm natura neceſſe eſt
Immortali æuo ſumma cum pace fruatur,
Semota à noſtris rebus, ſeiunctaq; longe.
Iam priuata dolore omni, priuata periclis,
Ipſa ſuis pollens opibus, nil indiga noſtri,
Nec bene pro meritis capitur: nec tangitur ira.

Quæ, cum dicat utrum aliquem cultum Deo putat eſſe tribuendum, an euertit omnem religionem? Si enim deus nihil unquam boni tribuit, ſi colentis obſequio nullam gratiã refert, quid tam uanum, tam ſtultum, quàm templa ædificare, ſacrificia facere, dona cõferre, rem familiarem minuere, ut nihil aſſequamur? At enim naturã excellentem honorari oportet. Quis honos deberi poteſt nihil curanti, & ingrato? An aliqua ratione obſtricti eſſe poſſumus ei, qui nihil habeat commune nobiſcum? Deus (inquit Cicero) ſi talis eſt, ut nulla gratia, nulla hominum charitate teneatur, ualeat. Quid enim dicam propitius ſit? eſſe enim propitius poteſt nemini. Quid contemptius dici potuit in Deum? Valeat inquit, id eſt abeat, & recedat, quando prodeſſe nulli poteſt. Quod ſi negotium deus nec habet, nec exhibet, cur non ergo delinquamus, quoties hominum conſcientiã fallere licebit, ac leges publicas circunſcribere? Vbicunq; nobis latendi occaſio arriſerit, conſulamus rei, auferamus aliena, uel ſine

cruore, uel etiam cum ſanguine, ſi præter leges nihil eſt amplius, quod uerēdum ſit. Hæc dum ſentit Epicurus, religionem funditus delet, qua ſublata, confuſio, ac perturbatio uitæ ſequitur. Quod ſi religio tolli non poteſt, ut & ſapientiam, qua diſtamus à belluis, & iuſtitiam retineamus, qua communis uita ſit tutior, quomodo religio ipſa ſine metu teneri, aut cuſtodiri poteſt? Quod .n. non metuitur, contemnitur, quod contemnitur utiq; non colitur. Ita fit ut religio, & maieſtas, & honor, metu conſtet. Metus autem non eſt, ubi nullus iraſcitur, ſiue igitur gratiam Deo, ſiue iram, ſiue utrunque detraxeris religionem tolli neceſſe eſt, ſine qua uita hominum ſtultitia, ſcelere, immanitate completur. Multum enim refrenat homines conſcientia, ſi credamus nos in conſpectu Dei uiuere, ſi non tantum quæ gerimus uideri deſuper, ſed etiam quæ cogitamus, aut loquimur audiri à Deo putemus. At enim prodeſt id credere (ut quidam putant) non ueritatis gratia, ſed utilitatis. quoniam leges conſcientiam punire non poſſunt, niſi aliquis deſuper terror impendat ad cohibēda peccata. Falſa eſt igitur omnis religio, et diuinitas nulla ē. Sed à uiris prudentibus uniuerſa confecta ſunt, quo rectius, inocentiuſq; uiuatur. Magna hæc et à materia, quam propoſuimus, aliena quæſtio eſt. Sed quia neceſſario incidit, debet quambreuiter attingi.

Varias opiniones de mundi opificio, & gubernatione enumerat. Cap. IX.

CVm ſententiæ philoſophorū prioris temporis de prouidentia conſenſiſſent, nec ulla eſ-

ſet dubitatio, quin mundus à Deo, & ratione eſſet inſtructus, & ratione regeretur, primus omnium Protagoras extitit temporibus Socratis, qui ſibi diceret non liquere, utrum eſſet aliqua diuinitas, nec'ne. Quæ diſputatio eius adeo impia, & contra ueritatem, & religionem iudicata eſt, ut & ipſum Athenienſes expulerint ſuis finibus, & libros eius in concione, quibus hæc continebantur, exuſſerint. De cuius ſententia non eſt opus diſputare, quia nihil certi pronũtiauit. Poſt hæc Socrates, & auditor eius Plato, & qui de ſchola Platonis, tanquã riuuli diuerſas in partes profluxerunt, ſtoici, et pipatetici in eadem fuere ſententia, qua priores. Poſtea uero Epicurus Deum quidem eſſe dixit, quia neceſſe ſit eſſe aliquid in mundum præſtans, & eximium, & beatum, prouidentiam tamen nullã. Itaq; mundum ipſum nec ratiõe ulla, nec arte, nec fabrica inſtructum, ſed naturam rerum quibuſdam minutis ſeminibus, & inſecabilibus conglobatum. Quo quid repugnantius dici poſſit non uideo. Etenim ſi eſt Deus, utiq; prouidens eſt, ut Deus, nec aliter ei poteſt diuinitas attribui, niſi & præterita teneat, & præſentia ſciat, & futura proſpiciat. Cum igitur prouidentiam ſuſtulit, etiam Deum negauit eſſe. Cum autem Deum eſſe profeſſus eſt, & prouidentiam ſimul eſſe conceſſit. Alterum enim ſine altero nec eſſe prorſus, nec intelligi poteſt. Verum iis poſtea temporibus, quibus iam philoſophia defloruerat, extitit Athenis quidam Diagoras, qui nullum eſſe omnino Deum diceret, ob eãq; ſententiam nominatus eſt ἄθεος. Item Cyrenæus Theodorus ambo, quia nihil noui poterant

reperire, omnibus iam dictis, & inuentis maluerunt contra ueritatem id negare, in quo priores uniuerſi ſine ambiguitate conſenſerant. Ii ſunt, qui tot ſeculis, & ingenijs aſſertam, atq; defenſam prouidentiam calumniati ſunt. Quid ergo? utrumne iſtos minutos, et inertes philoſophos ratiõe, an uero authoritate praeſtantium uirorũ refellemus, an potius utroq;? Sed properandum eſt, ne lõgius à materia deuagetur oratio.

Quod mundus Dei prouidentia factus ſit, & gubernetur. *Caput* X.

Qui nolunt diuina prouidentia factum eſſe mundum, aut principijs inter ſe temere coeuntibus dicunt eſſe concretum, aut repente natura extitiſſe. Naturam uero (ut ait Straton) habere in ſe uim gignendi, & minuendi, ſed eã nec ſenſum habere ullum, nec figurã, ut intelligamus, omnia quaſi ſua ſponte eſſe generata, nullo artifice, nec authore. Vtrũq; uanum, et impoſſibile. Sed hoc euenit ignorantibus ueritatem, ut quiduis potius excogitent, quã id ſentiant, quod ratio depoſcit. Primum minuta illa ſemina, quorum concurſu fortuito totum coiſſe mundum loquuntur, ubi, aut unde ſint quaero. quis illa uidit unquam? quis ſenſit? quis audiuit? An ſolus Leucippus oculos habuit? ſolus mentem? qui profecto ſolus omnium caecus, & excors, fuit, qui ea loqueretur, quae nec aeger quiſquam delirare, nec dormiens poſſet ſomniare? Quatuor elementis cõſtare omnia philoſophi ueteres diſſerebant. Ille noluit, ne alienis ueſtigijs ui

deretur inſiſtere. Sed ipſorum elementorum alia uoluit eſſe primordia, quæ nec uideri poſſint, nec tangi, nec ulla corporis parte ſentiri. Tam minuta ſunt, inquit, ut nulla ſit acies ferri tam ſubtilis, qua ſecari, ac diuidi poſſint. Vnde illis nomen impoſuit atomorū. Sed occurrebat ei, ꝙ ſi una eſſet omnibus, eademq; natura, non poſſent res efficere diuerſas, tanta uarietate, quantam uidemus ineſſe mundo. Dixit ergo leuia eſſe, & aſpera, & rotunda, & angulata, & hamata. Quanto melius fuerat tacere, quàm in uſus tam miſerabiles, tam inanes, habere linguam, & quidem uereor, ne non minus delirare uideatur, qui hæc putet refellenda. Reſpondeamus tamen uelut aliquid dicenti. Si leuia ſunt, & rotunda, utiq; non poſſunt inuicē ſe apprehendere, ut aliquod corpus efficiant, ut ſiquis milium uelit in unam coagmentationem conſtringere, leuitudo ipſa granorum in maſſam coire non ſinat. Aſpera inquit, & angulata ſunt, et hamata, ut poſſint cohærere. Diuidua ergo, & ſecabilia ſunt. Hamis enim neceſſe eſt, & angulis eminere, ut poſſint amputari. itaq; quod amputari, ac diuelli poteſt, & uideri poterit, & teneri. Hæc inquit, per inane irrequietis motibus uolitant, & huc, atq; illuc feruntur, ſicut pulueris minutias uidemus in ſole, cum per feneſtrā radios, ac lumen immiſerit. Ex his arbores, et herbæ, et fruges omnes oriuntur, ex his animalia, et aqua, et ignis, & uniuerſa gignuntur, & rurſus in eadem reſoluuntur. Ferri hoc poteſt quādiu de rebus paruis agitur, ex his etiam mundus ipſe concretus eſt. Impleuit numerum perfectæ inſaniæ, ut nihil ulterius adijci

poſſet, ſed inuenit tamen ille quid adderet. Quoniam eſt omne, inquit, infinitum, nec poteſt quicquam uacare, neceſſe eſt ergo innumerabiles eſſe mundos. Quæ tanta uis fuerat atomorum, ut moles tam inæſtimabiles ex tam minutis conglobarentur? Ac primum requiro, quæ ſit iſtorum ſeminum uel ratio, uel origo. ſi enī ex illis ſunt omnia, ipſa igitur unde eſſe dicemus, quæ natura tantam copiā ad efficiēdos innumerabiles mundos ſubminiſtrauit. Sed concedamus, ut impune de mundis delirauerit, de hoc loquamur, in quo ſumus, et quē uidemus. Ait, oīa ex indiuiduis corpuſculis fieri, ſi hoc ita eſſet, nulla res unq̃ ſui generis ſemine indigeret, ſine ouis alites naſcerentur, ac oua ſine partu. Item cætera uiuentia ſine coitu. Arbores, et quæ gignuntur è terra propria ſemina non haberent, quæ nos quotidie tractamus, & ſerimus. Cur ex frumento ſeges naſcitur, et rurſus ex ſegete frumentum? Deniq; ſi atomorum coitio, & conglobatio efficeret oīa, & in aere uniuerſa concreſcerent, ſiqdē per inane atomi uolitant, cur ſine terra, ſine radicibus, ſine humore, ſine ſemine, non herbæ, nō arbor, non fruges oriri, aut generari poſſunt? Vnde apparet, nihil ex atomis fieri, quandoquidem unaquæq; res habet propriam, certamq; naturam, ſuum ſemen, ſuam legem ab exordio datam. Deniq; Lucretius quaſi oblitus atomorum, quos aſſerebat, ut redargueret eos, qui dicunt ex nihilo fieri omnia, his argumentis uſus eſt, quæ contra ipſum ualerent, ſic enim dixit,

Nam ſi de nihilo fierent, ex omnibus rebus
Omne genus naſci poſſet: nil ſemine egeret.

Item poſtea

Nil igitur fieri de nilo poſſe fatendum eſt:
Semine quando opus eſt rebus: quo quæq; creatæ
Aeris in teneras poſſint proferrier auras.

Quis hunc putat habuiſſe cerebrum, cum hæc diceret, nec uideret ſibi eſſe contraria? Nihil enim per atomos fieri exinde apparet, quod ſemen cuiuſque rei certum eſt, niſi forte, & ignis, & aquæ naturam ex atomis eẽ credemus. Quid, q̃d duriſſimi rigoris materiæ, ſi ictu uehementiore colliduntur, ignis excutitur? Num in ferro, aut ſilice atomi latent? Quis incluſit? Aut cur ſua ſponte non emicant? aut quomodo ſemina ignis in materia frigidiſſima permanere potuerunt? Omitto ſilicem, ac ferrum. Orbem uitreum plenum aquæ ſi tenueris in ſole, de lumine, quod ab aqua refulget, ignis accenditur, etiam in duriſſimo frigore. Num etiam in aqua ignem eſſe credendum eſt? at qui de ſole ignis, ne æſtate quidem accendi poteſt. Si ceræ inhanelaueris, uel ſi uapor leuis aliquid attigerit, aut cruſtam marmoris, aut laminam, paulatim per minutiſſimos rores aqua concreſcit. Item de halitu terræ, ex maris nebula exiſtit, quæ aut diſperſa humefacit quicquid texerit, aut collecta in arduos montes in ſublime uento rapta, ſtipatur in nubem, atq; imbres maximos deiecit. Vbi ergo dicimus liquores natos eſſe? Nũ in uapore? nũ in halitu? num in uento? Atqui nihil poteſt conſiſtere in eo, quod nec tangitur, nec uidetur. Quid ergo de animalibus loquar, in quorũ corporibus nihil ſine rõne, ſine ordine, ſine utilitate, ſine ſpecie figuratum uidemus? adeo ut ſolertiſſima, & diligentia omnium partium

membrorumq́; deſcriptio caſum, ac fortunam repellat. Sed putemus, artus, & oſſa, & neruos, & ſanguinem, de atomis poſſe concreſcere. Quid ſenſus, cogitatio, memoria, mens, ingenium, q̃bus ſeminibus coagmẽtari poſſunt? minutiſſimis inquit. Sunt ergo alia maiora. Quomodo igitur inſecabilia? Deniq; ſi ex inuiſibilibus ſunt, quæ uidentur, cur igitur nemo uidet? Sed ſiue inuiſibilia quæ ſunt in homine conſyderet, ſiue tractabilia, quæ ueniunt ſub aſpectum, rationeu utraq; conſtare quis non uidet? Quomodo ergo ſine ratione coeuntia poſſunt aliquid efficere rationale? Videmus enim nihil eſſe in omni mundo, quod non habeat in ſe maximam, mirabilemq́; rationem. Quæ quia ſupra hominis ſenſum, & ingenium eſt, cui rectius, quã diuinæ prouidentiæ tribuenda eſt? an ſimulachrum hominis, & ſtatuam ratio, et ars fingit, ipſum hominem de fruſtis temere concurrentibus fieri putabimus? Et q̃d ſimile ueritatis in ficto, cum ſummum, et excellens artificiũ nihil aliud, niſi umbram, & extrema corporis lineamenta poſſit imitari, non potuit humana ſolertia dare operi ſuo aut motum aliquem, aut ſenſum? Omitto uſum uidendi, audiendi, odorandi, cæterorumq́; membrorum uel apparentium, uel latentium mirabiles utilitates. Quis artifex potuit, aut cor hominis, aut uocem, aut ipſam fabricare ſapientiam. Quiſquam'ne igitur ſanus exiſtimat, q̃d homo ratione, & conſilio facere non poſſit, id concurſu atomorum paſſim cohærentium perfici potuiſſe? Vides, in quæ deliramenta inciderint, dum nolunt effectionem, curamq́; rerum Deo dare. Concedamus ta-

men his, ut ex atomis fiant quæ terrena ſunt, num etiam cœleſtia? Deos aiunt incorruptos, æternos, beatos eſſe, ſoliſq; dant immunitatem, ne concurſu atomorum concreti eſſe uideantur. Si enim Deos quoq; ex illis cōſtituiſſent, diſſipabiles fierent, ſeminibus aliquādo reſolutis, atq; in naturam ſuam reuertentibus. Ergo ſi eſt aliquid, quod atomi non effecerint, cur non cætera eodem modo intelligamus? Sed quæro ante quàm mundum primordia iſta generarent, cur ſibi Dij habitaculum nō ædificauerint? Videlicet niſi atomi coiſſent, cœlumq; feciſſent, adhuc Dij per medium inane penderent. Quo igitur conſilio, qua ratione de confuſo aceruo ſe atomi congregauerunt, ut ex alijs inferius terræ conglobarētur, cœlum deſuper tenderetur, tanta ſyderum uarietate diſtinctum, ut nihil unquā excogitari poſſit ornatius? Tanta ergo qui uideat, & talia, poteſt exiſtimare, nullo effecta eſſe conſilio, nulla prouidētia, nulla ratione diuina, ſed ex atomis ſubtilibus, exiguis, concreta eſſe tanta miracula? Non ne prodigio ſimile eſt, aut natum eſſe hominem, qui hæc diceret, aut extitiſſe, qui crederet? ut Democritum, qui auditor eius fuit, uel Epicurum, in quē uanitas omnis de Leucippi fonte profluxit? At enim (ſicut alij dicunt) natura mundus effectus eſt, quæ ſenſu, & figura caret. Hoc uero multo eſt abſurdius. Si natura mundum fecit, conſilio, & ratione fecerit neceſſe eſt. Is enim facit aliquid, qui aut uoluntatem faciendi habet, ut ſcientiam. Si caret ſenſu, ac figura, quomodo poteſt ab ea fieri, quod & ſenſum habeat, & figuram? Niſi forte quis arbitretur, animalium fabricam, tam

ſubtiliter à non ſentiente natura formari, animarìq́ꝫ potuiſſe, aut iſtam cœli ſpeciem tam prouidẽter ad utilitates uiuentium temperatam, neſcio quo caſu ſine cõditore, ſine artifice, ſubito extitiſſe. Siquid eſt, inqt Chryſippus, quod efficiat ea, quæ homo licet ratione ſit prædirus, facere non poſſit, id profectò eſt maius, et fortius, & ſapientius homine. Homo autem non poteſt facere cœleſtia, ergo illud, quod hæc efficiet, uel efficerit, ſuperat hominem, arte, conſilio, prudentia, poteſtate. Quis igitur poteſt eſſe niſi Deus? Natura uero, quã ueluti matrem eſſe rerũ putant, ſi mentem nõ habet, nihil efficiet unquam, nihil molietur. Vbi enim nõ eſt cogitatio, nec motus eſt ullus, nec efficacia. Si autem conſilio utitur ad incipiẽdum aliquid, ratione ad diſponendum, arte ad efficiendum, uirtute ad conſumãdum, poteſtate ad regendum, et continendum, cur natura potius, quã Deus nominetur? Aut ſi concurſus atomorum, uel carens mente Natura ea, quæ uidemus, efficit, quæro cur facere cœlum potuerit, & urbem, aut domum non potuerit? cur montes marmoris fecerit, columnas, & ſimulachra non fecerit? Atqui poterant atomi etiam ad hæc efficienda concurrere, ſiquidem nullam poſitionem relinquunt, quã non experiantur. Nam de natura, quæ mentem non habeat, non eſt mirandum, ꝙ hæc facere oblita ſit. Quid ergo eſt? Vtiq; Deus, cum inchoaret hoc opus mundi, quo nihil poteſt eſſe nec diſpoſitius ad ordinem, nec aptius ad utilitatem, nec ornatius ad pulchritudinem, nec maius ad molem, quæ fieri ab homine non poterant, fecit ipſe, in quibus etiam hominem ipſum, cui particu

tam de ſua ſapientia dedit, & inſtruxit eum ratione, quãtum fragilitas terrena capiebat, ut ipſe ſibi efficeret, quæ in uſus ſuos eſſent neceſſaria. Si uero in huius mundi (ut ita dixerim) republica nulla prouidentia eſt, quæ regat, nullus Deus, qui adminiſtret, nec omnino ſenſus ullus in hac rerum natura pollet, unde igitur mens humana tam ſolers, tam itelligens orta eſſe credetur? Si enim corpus hominis ex humo factum eſt, unde nomen accepit? Animus ergo, qui ſapit, rector eſt corporis, cui membra obſequuntur tanquã regi, et imperatori, qui nec aſpici, nec comprehendi poteſt, nõ potuit ad hominem niſi à ſapiente natura peruenire. Sed ſicut omne corpus mens, & animus gubernat, ita & mundum deus. Nec enim ueriſimile eſt, ut minora, & humilia regimen habeant, maiora, & ſumma nõ habeant. Deniq; M. Cic. i Thuſculanis. Et in conſolatione, animorũ, inquit, nulla in terris origo inueniri poteſt. Nihil eſt, iquit, in animis miſtum, atq; cõcretum, aut quod ex terra natum, atq; factum eſſe uideatur, nihilq; humidũ, aut flabile, aut igneũ. His.n. inatum nihil ineſt, quod uim memoriæ mentis cogitationis habeat, quo & præterita teneat, et futura prouideat, et complecti poſſit præſentia, quæ ſola diuina ſunt. Nec enim inueniuntur unquã, unde ad hominẽ uenire poſſint, niſi à Deo. Exceptis igitur duobus, tribus'ue calumniatoribus uanis, cum conſtet diuina prouidentia mundum regi, ſicut & factus eſt, nec ſit quiſquã, qui Diagoræ, Theodoriq; ſentẽtiã, uel Leucippi iane cõmentum, uel Democriti, Epicuriq; leuitatẽ præferre audeat authoritati uel illorũ ſeptem priorum,

qui ſunt appellati ſapientes, uel Pythagoræ, uel Socratis, uel Platonis, cæterorumq́; ſummorum philoſophorum, qui eſſe prouidentiam iudicauerunt. falſa igitur eſt & illa ſententia, qua putant terroris, ac metus gratia religionem à ſapientibus inſtitutam, quo ſe homines imperiti à peccatis abſtinerent. Quod ſi uerum ſit, ergo deriſi ab antiquis ſapientibus ſumus. Quod ſi fallendi noſtri, atq; adeo totius generis humani cauſa commenti ſunt religionem, ſapientes igitur non fuerunt, quia in ſapiente non cadit mendaciū. Sed ut fuerint ſapientes, quæ tanta felicitas mentiendi, ut non tantummodo indoctos, ſed Platonem quoq; ac Socratem fallerent, & Pythagoram, Zenonem, Ariſtotelem maximarum ſectarum principes tam facile deluderent? Eſt igitur diuina prouidentia, ut ſenſerunt ij homines, quos nominaui, cuius ui, ac poteſtate omnia, quæ uidemus, & facta ſunt, & reguntur. Nec enim tanta rerum magnitudo, tanta diſpoſitio, tanta in ſeruandis ordinibus, temporibusq́; conſtantia, aut olim potuit ſine prouido artifice oriri, aut conſtare tot ſeculis ſine incola potenti, aut in perpetuum gubernari ſine perito rectore, quod ratio ipſa declarat. Quicquid eſt enim, quod habet rationem, ratione ſit ortum neceſſe eſt. Ratio autem ſentientis, ſapientisq́; naturæ eſt, ſapiens uero, ſentiēsq́; natura, nihil aliud poteſt eſſe, q̄ Deus. Mūdus aūt, quoniam rationem habet, qua et regitur, & conſtat, ergo à Deo factus eſt. Quod ſi eſt conditor, rectorq́; mundi deus, recte igitur, ac uere religio cōſtituta eſt. Authori enim rerum parentiq́; communi honos, ueneratioq́; debetur.

Vtrum

Vtrum unius Dei, an plurium Deorum prouidentia mundus regatur, & conſtet. Caput XI.

q Voniam conſtitit de prouidentia, ſequitur ut doceamus, utrum'ne multorum eſſe credenda ſit, an potius unius. Satis (ut opinor) oſtendimus in noſtris inſtitutionibus, Deos multos eſſe non poſſe. quia diuina uis, ac poteſtas ſi diſtribuatur in plures, diminuitur utiq;, & mortalis eſt. Si uero mortalis non eſt, nec minui, nec diuidi poteſt. Deus igitur unus eſt, in quo uis, & poteſtas conſumata eſt, nec minui poteſt, nec augeri. Si autem ſunt multi, dum habent ſinguli poteſtatis aliquid, ac numinis, ſumma ipſa decreſcit, nec poterunt ſinguli habere totum, quod eſt cõmune cum pluribus, unicuiq; tantum deerit, quantum cæteri poſſidebunt. Non poſſunt igitur in hoc mũdo multi eſſe rectores, nec in una domo multi domini, nec in naui una multi gubernatores, nec in armento, aut grege duces multi, nec in uno regimine multi reges. Sed nec in cœlo quidem multi ſoles eſſe poterunt, ſicut nec animæ plures in uno corpore, adeo in unitate natura uniuerſa conſentit. Quod ſi mundum

Spiritus intus alit, totam'q; infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet,

Apparet teſtimonio Poetæ, unum eſſe mundi habitatorem Deum. Siquidem corpus omne niſi ab una mente incoli, regiq; non poteſt. Omnem igitur diuinam poteſtatem neceſſe eſt in uno eſſe, cuius nutu, & imperio regantur omnia, & ideo tantus eſt, ut ab homine non poſſit, aut uerbis enarrari, aut ſenſibus æſtimari. Vn

O

de igitur ad homines opinio multorum Deorum perſuaſione peruenit? Nimirum ij omnes, qui coluntur ut Dij, homines fuerunt, & ijdem primi, ac maximi reges, ſed eos aut ob uirtutem, quia profuerant hominum generi, diuinis honoribus affectos eſſe poſt mortem, aut ob beneficia, et inuenta, quibus humanam uitam excoluerant, immortalem memoriam conſecutos quis ignorat? Nec tantum mares, ſed & fœminas. Quod cũ uetuſtiſſimi Græciæ ſcriptores, quos illi θεολόγους nuncupant, tum etiam Romani græcos ſecuti, et imitati docent, quorum præcipue Euhemerus, ac noſter Ennius, qui eorum omnium natales, coniugia, progenies, imperia, res geſtas, obitus, ſimulachra demonſtrant. Et ſecutus eos Tullius tertio de natura deorum libro diſſoluit publicas religiones, ſed tamen ueram, quã ignorabat, nec ipſe, nec alius quiſquam potuit inducere. Adeo & ipſe teſtatus eſt falſum quidem apparere, ueritatem tamen latere. Vtinam, inquit, tã facile uera inuenire poſſem, quã falſa conuincere. Quod quidẽ non diſſimulanter, ut Academicus, ſed uere, atq; ex animi ſententia proclamauit, quia ueritas humanis ſenſibus erui non poteſt. quod aſſequi ualuit humana prouidentia, id aſſecutus eſt, ut falſa detegeret. Quicquid enim fictum, & commentitiũ, quia nulla ratione ſubnixum eſt, facile diſſoluitur. Vnus eſt igitur princeps, & origo rerum Deus, ſicut Plato in Timæo et ſenſit, & docuit, cuius maieſtatem tantam eſſe declarat, ut nec mente comprehendi, nec lingua exprimi poſſit. Idem teſtatur Hermes, quem Cic. ait in numero Deorũ apud Aegyptios haberi, eum ſcilicet, qui ob uirtutem,

multarumq; artium ſcientiã Triſmegiſtus nominatus, & erat nõ modo Platone, uerum Pythagora, ſeptemq; illis ſapientibus longe antiquior. Apud Xenophontem Socrates diſputans ait, formam Dei non oportere conquiri. Et Plat. in legum libris. Quid omnino ſit Deus non eſſe quærendum, quia nec inueniri poſſit, nec enarrari. Pythagoras quoque unum Deum confitetur, dicens incorporalem eſſe mentem, quæ per omnem rerum naturam diffuſa & intenta, uitalem ſenſum cunctis animantibus tribuat. Antiſthenes autem in phyſico unum eſſe naturalem Deum dixit, q̃uis gentes, & urbes ſuos habeant populares. Eadem ferè & Ariſtoteles cum ſuis peripateticis, & Zenon cum ſuis ſtoicis. Longum eſt enim ſingulorum ſententias exequi, q licet diuerſis nominibus ſint abuſi, ad unam tamen poteſtatem, quæ mundum regeret, concurrerunt. Sed tamen ſummum Deum cum & philoſophi, & poetæ, et ipſi deniq;, qui Deos colunt, ſæpe fateantur, de cultu tamen, et honoribus eius nemo unquam requiſiuit, nemo diſſeruit, ea ſcilicet pſuaſione, qua ſemper beneficum, incorruptumq; credentes, nec iraſci eum cuiquã, nec ullo cultu indigere arbitrantur. adeo religio eſſe non poteſt, ubi metus nullus eſt.

Quod religio ſit, & hominis ſit. Caput XII

Nunc quoniam reſpondimus impiæ quorundam, deteſtabiliq; imprudẽtiæ, uel potius amentiæ, redeamus ad propoſitum. Diximus religione ſublata, nec ſapientiã teneri poſſe, nec

iuſtitiam, cum diuinitatis intellectus, quo differimus à belluis, in homine ſolo reperiatur, qua niſi cupiditates noſtras Deus, qui falli non poteſt, coercuerit, ſcelerate, impieq́; uiueremus. Spectari ergo actus noſtros à deo, non modo quo ad utilitatem communis uitæ attinet, ſed etiam ad ueritatem, quia religione, iuſtitiaq́; detracta, uel ad ſtultitiam pecudum amiſſa ratione deuoluimur, uel ad beſtiarū īmanitatem, immo uero amplius, ſiquidem beſtiæ ſui generis animalibus parcunt. Quid erit homine truculentius, quid immitius, ſi dempto metu ſuperiore, uim legum aut fallere potuerit, aut contemnere? Timor igitur Dei ſolus eſt, qui cuſtodit hominum inter ſe ſocietatem, per quem uita ipſa ſuſtinetur, munitur, gubernatur. Is autem timor auferretur, ſi fuerit homini perſuaſum, ꝙ iræ ſit expers Deus, quem moueri, & indignari non modo cū iniuſta fuerit communis utilitas, ſed etiam ratio ipſa, & ueritas perſuadet. Rurſus nobis ad ſuperiora redeundum eſt. ut quia docuimus à deo factum eſſe mūdum, doceamus quare ſit effectus.

Quod omnia tam bona, quā mala hominis gratia facta ſunt. Caput XIII.

SI conſyderet aliquis uniuerſam mūdi administrationem, intelliget profecto, quā uera ſit ſententia ſtoicorum, qui aiunt, noſtra cauſa mundum eſſe conſtructum. Omnia enim, quibus conſtat, quæq; generat ex ſe mundus, ad utilitatem hominis accommodata ſunt. Homo utitur igni ad uſum calefaciendi, & luminis, & coquendorum

arborum, ferriq; fabricandi. Vtitur fontibus ad potū, & ad lauacra, fluminibus ad agros irrigandos termi nandasq; regiones. Vtitur terra ad percipiendam fru gum uarietatem, collibus ad conſerenda uineta, monti bus ad uſum arborum, atq; lignorum planis ad ſe- getem. Vtitur mari non ſolum ad cõmertia, et copias ex longinquis regionibus ferendas, uerū etiam ad u- bertatem omnis generis piſcium. Quod ſi his elemen- tis utitur, quibus eſt proximus, non eſt dubium, quin & cœlo. quoniam et cœleſtium rerum officia ad fer tilitatem terræ, ex qua uiuimus, temperata ſunt. Sol irrequietis curſibus, & ſpatiis inæqualibus orbes an- nuos conficit, & aut oriens diem promit ad laborem, aut occidens noctem ſuperducit ad requiem, & tum abſceſſu longius ad meridiem, tum acceſſu propius ad ſeptentrionem. hyemis, & æſtatis uiciſſitudines facit, ut et hybernis humoribus, ac pruinis in ubertatem ter ra pingueſcat, & æſtiuis caloribus, uel herbidæ fru- ges maturitate durentur, uel quæ ſunt in humidis, in- cocta, & feruefacta miteſcant. Luna quoq; noctur ni temporis gubernatrix, & amiſſi, ac recepti lumi- nis uicibus menſtrua ſpatia moderatur, & cæcas tene bris horrētibus noctes fulgore ſuæ claritatis illuſtrat, ut æſtiua itinera, & expeditiones, & opera ſine labo re, ac moleſtia confici poſſint. Siquidem

Nocte leues melius ſtipulæ, nocte arida prata
Tondentur, noctis lentus non deficit humor,
Et quidam ſeros hyberni ad luminis ignes
Peruigilat, ferroq; faces inſpicat acuto.

Aſtra etiam cætera uel ortu, uel occaſu ſuo certis ſtatio

nibus opportunitates temporum plane ſubminiſtrant. Sed & nauigiis, quo minus errabundo curſu per immenſum uagentur, regimen præbent, cum ea rite gubernator obſeruans, ad portum, deſtinati litoris prouehat. Ventorum ſpiritu attrahuntur nubes, ut ſata imbribus irrigentur, ut uites fœtibus, arbuſta pomis exuberent. Et hæc per orbem uicibus exhibentur, ne deſit aliquando, quo uita hominum ſuſtineatur. At enim cæteras animantes eadem terra nutrit, & eiuſdem fœtu etiam mutæ paſcuntur. Num etiam mutorum cauſa Deus laborauit? Minime, quia ſunt rationis expertia. Sed intelligimus & ipſa eodem modo ad uſum hominis à Deo facta, partim ad cibos, partim ad ueſtium, partim ad operis auxilia, ut clarum ſit, diuinam prouidentiā rerum, & copiarum abundātia hominum uitam inſtruere, atq; ornare uoluiſſe, ob eamq; cauſam et aerem uolucribus, & mare piſcibus, & terram quadrupedibus impleuit. Sed academici contra ſtoicos differentes ſolent quærere, cur ſi Deus omnia hominum cauſa fecerit, etiam multa contraria et inimica, & peſtifera nobis reperiantur tam in mari, quàm in terra. Quod ſtoici ueritatem non reſpicientes ineptiſſime repulerunt. Aiunt enim multa eſſe in gignentibus, & in numero animalium, quorum lateat utilitas, ſed eam proceſſu temporum inueniri, ſicut iam plura prioribus ſeculis incognita neceſſitas, & uſus inuenerit. Quæ tandem utilitas poteſt in muribus, in blattis, in ſerpentibus reperiri, quæ homini moleſta & pernitioſa ſunt? An medicina in his aliqua latet? Quæ ſi eſt, inuenietur aliquādo nempe aduerſus mala, cum id illi querantur eſſe omni

no malum. Viperam ferunt exuſtam, in cineremq́; dilapſam, mederi eiuſdem beſtiæ morſui. Quanto melius fuerat eam prorſus non eſſe, quàm remedium contra ſe ab ipſa deſyderari? Breuius igitur, ac uerius reſpõdere potuerunt in hunc modum. Deus cum formaſſet hominem ueluti ſimulachrum ſuum, quod erat diuini opificij ſummum, inſpirauit ei ſapientiam ſoli, ut omnia imperio, ac ditioni ſuæ ſubiugaret, omnibusq́; mundi commodis uteretur. Propoſuit tamen ei & bona, & mala, quia ſapiẽtiam dedit, cuius omnis ratio in diſcernendis malis, ac bonis poſita eſt. Non poteſt enim quiſquam eligere meliora, & ſcire, quid bonum ſit, niſi ſciat, ſimul reijcere, ac uitare, quæ mala ſunt. Inuicẽ enim ſibi alterutrũ connexa ſunt, ut ſublato alterutro, utrũq; tolli ſit neceſſe. Propoſitis igitur bõis, malisq́;, tum demum opus ſuum peragit ſapientia, & quidem bonũ appetit ad utilitatem, malũ reijcit ad ſalutem. Ergo ſicut bona innumerabilia data ſunt homini, qbus frui poſſet, ſic ẽt mala, quæ caueret. Nã ſi malũ nullũ ſit, periculumq́;, nihil deniq;, qđ lædere hoĩem poſſit, tollitur omnis materia ſapiẽtiæ, nec erit homini neceſſaria. Poſitis.n. tantummodo in conſpectu bonis, qd opus eſt cogitatione, intellectu, ſcientia, ratione? Quocunq; porrexerit manum, id naturæ aptum, & cõmodum ſit, ut ſiqs uelit apparatiſſimam cœnam infantibus, qui nõ dum ſapiant, apponere, utiq; id appetent ſinguli, quò unumquẽq; aut impetus, aut fames, aut etiam caſus attraxerit, & quicqd ſumpſerint, id illis erit utile, ac ſalubre. Quid igitur nocebit eos ſicuti ſunt pmanere, et ſemper infantes, ac neſcios eſſe rerum? Si autem admiſceas uel

amara, uel inutilia, uel etiam uenenata; decipiuntur utiq; per ignorantiam boni, ac mali, niſi accedat his ſapientia, per quã habeant malorum reiectionem, bonorumq; delectum. Vides ergo magis propter mala opus bonis eſſe ſapientia, quæ niſi fuiſſet propoſita, rationale animal non eſſemus. Quod ſi hæc ratio uera eſt, quã ſtoici nullo modo uidere potuerunt. diſſoluitur etiam argumentum illud Epicuri, Deus, inquit, aut uult tollere mala, & non poteſt, aut poteſt, et nõ uult, aut neq; uult, neq; poteſt, aut et uult, & poteſt. Si uult & non poteſt, imbecillis eſt, quod in Deum non cadit. Si poteſt, & non uult, inuidus, quod æque alienum à Deo. Si neq; uult, neq; poteſt, & inuidus, & imbecillis eſt, ideoq; neq; Deus. Si uult, & poteſt, quod ſolum Deo conuenit, unde ergo ſunt mala? Aut cur illa non tollit? Scio pleroſq; philoſophorum, qui prouidentiã defendunt, hoc argumento perturbari ſolere, & inuitos penè adigi, ut deum nihil curare fateãtur, quod maxime quærit Epicurus. Sed nos ratione perſpecta, formidoloſum hoc argumentum facile diſſoluimus. Deus enim poteſt quicquid uelit, et imbecillitas, uel inuidia in deo nulla eſt, poteſt igitur mala tollere, ſed nõ uult, nec ideo tamen inuidus. Idcirco enim non tollit, quia & ſapientiam (ſicut docui) ſimul tribuit, & plus boni, ac iucunditatis in ſapientia, quã in malis moleſtiæ. ſapientia etiam facit, ut etiam Deum cognoſcamus, & per eam cognitionem immortalitatem aſſequamur, quod eſt ſummum bonum. Itaq; niſi prius malum agnouerimus, nec bonum poterimus agnoſcere. Sed hoc non uidit Epicurus, nec alius quiſquam, ſi tollan

tur mala, tolli pariter ſapientiam, nec ulla in homine uirtutis remanere ueſtigia, cuius ratio ſuſtinenda, et ſuperanda malorum acerbitate conſiſtit. Itaq; propter exiguum compendium ſublatorum malorum maximo, & uero, & proprio nobis bono careamus. Cōſtat igitur omnia propter hominem propoſita, tam mala, quàm etiam bona.

Cur Deus fecerit hominem. Caput XIIII.

SEquitur, ut oſtendam, cur fecerit hominem ipſum deus, ſicut mundum propter hominem machinatus eſt, ita ipſum propter ſe, tanquam diuini templi Antiſtitem, ſpectatorem operum, rerumq; cœleſtium. Solus eſt enim, qui ſentiens, capaxq; rationis intelligere poſſit deum, qui opera eius admirari, uirtutem, poteſtatemq; perſpicere. Idcirco enim conſilio, mente, prudentia, inſtructus eſt. Ideo ſolus præter cæteras animantes rectus corpore, ac ſtatu factus eſt, ut ad contemplationem parentis ſui excitatus eſſe uideatur. Ideo ſermonē ſolus accepit, ac linguá cogitationis interpretem, ut enarrare maieſtatē domini ſui poſſit. Poſtremo idcirco ei cuncta ſubiecta ſunt, ut factori, atq; artifici Deo eſſet ipſe ſubiectus. Si ergo deus hominem ſuum uoluit eſſe cultorē, ideoq; illi tantum honoris attribuit, ut rerum omnium dominaretur, utiq; iuſtiſſimum eſt Deum colere, uidelicet eum, qui tanta præſtiterit, amaret hominem, qui ſit nobiſcum diuini iuris ſocietate coniunctus. Nec enim fas eſt, cultorem Dei à dei cultore uiolari. Vnde intellige-

tur, religionis, ac iuſtitiæ cauſa eſſe hominem figuratum, cuius rei teſtis eſt M. Tullius in libris de legibus ita dicens, Sed omnium, quæ in doctorum hoīum diſputatione uerſantur, nihil eſt profecto præſtabilius, q̃ plane intelligi, nos ad iuſtitiá eſſe natos. Quod ſi eſt ueriſſimum, Deus ergo uult omnes homines eſſe iuſtos, ideſt Deum, & hominem charos habere, Deum ſcilicet honorare tanquam patrē, hominem diligere uelut fratrem. In his enim duobus tota iuſtitia conſiſtit. Qui ergo aut Deum non agnoſcit, aut homini nocet, iniuſte, & contra naturam ſuam uiuit, & hoc modo rumpit inſtitutum, legemq; diuinam.

Vnde ad hominem peccata perueniant. Cap. XV

hIc fortaſſe quærat aliquis, unde ad hominem peccata peruenerunt, aut quæ prauitas diuini inſtituti regulam ad peiora detorſerit, ut cum ſit ad iuſtitiam genitus, opera tamen efficiat iniuſta. Iam ſuperius explanaui, ſimul Deum propoſuiſſe bonum, ac malum, & bonum quidem diligere, ac malum, quod huic repugnat, odiſſe. Sed ideo malum permiſiſſe, ut & bonum emicaret, quod alterum ſine altero (ſicut ſæpe docui) intelligimus conſtare non poſſe. Deniq; ipſum mundum ex duobus elementis repugnantibus, & inuicem copulatis eſſe concretum, igneo & humido, nec potuiſſe lucem fieri, niſi et tenebræ fuiſſent, quia nec ſuperum poteſt eſſe ſine infero, nec oriens ſine occidente, nec calidum ſine frigido, nec molle ſine duro. Sic & nos ex duobus æque re

pugnantibus compacti ſumus, anima, & corpore, quorum alterum cœlo aſcribitur, quia tenue eſt, & intractabile, alterum terræ, quia comprehenſibile eſt. Alterum ſolidum, & æternum eſt, alterum fragile, atq; mortale. Ergo alteri bonum adhæret, alteri malum. Alteri lux, uita, iuſtitia, Alteri tenebræ, mors, iniuſtitia. Hinc extitit in hominibus naturæ ſuæ deprauatio, ut eſſet neceſſe conſtitui legem, qua poſſent & uitia prohiberi, & uirtutis officia imperari. Cum igitur ſint in rebus humanis bona, et mala, quorum rationem declaraui, neceſſe eſt ad utranq; partem moueri Deum, et ad gratiam, cum iuſta fieri uidet, & ad iram, cum cernit iniuſta. Sed occurrit nobis Epicurus, ac dicit. Si eſt in Deo lætitiæ affectus ad gratiam, & odij ad iram neceſſe eſt habeat & timorem, & libidinem, & cupiditatem, cæteroſq; affectus, qui ſunt imbecillitatis humanæ. Non eſt neceſſe ut timeat, qui iraſcitur, aut mœreat, qui gaudet, deniq; iracundi minus timidi ſunt, & natura læti minus mœrent. Quid opus eſt de humanis affectibus dicere? quibus fragilitas noſtra ſuccumbit, conſyderemus diuinam neceſſitatem. Nolo enĩ naturam dicere, quia Deus noſter nunq̃ creditur natus. Timoris effectus habet in homine materiã, in Deo non habet. Homo q̃a multis caſibus, periculiſq; ſubiectus eſt, metuit, ne qua uis maior exiſtat, quæ illũ uerberet, ſpoliet, laceret, affligat, interimat. Deus aũt, in quẽ nec egeſtas, nec iniuria, nec dolor, nec mors cadit, timere nullo pacto põt, quia nihil eſt, quod ei uim poſſit inferre, item libidinis ratio in homine manifeſta eſt. Nam q̃ fragilis, et mortalis eſt effectus, neceſſe fuit alterum ſe

xum diuerſumq́; conſtitui, cuius permiſſione ſoboles effici poſſet, ad continendam generis perpetuitatem. Hæc autem libido in Deo locum non habet, quia et fragilitas, & interitus ab eo alienus eſt, nec ulla eſt apud eum fœmina, cuius poſſit copulatione gaudere, nec ſucceſſione indiget, qui ſemper futurus eſt. Eadē de inuidia, & cupiditate dici poſſunt, quæ certis, manifeſtisq́; de cauſis in hominem cadunt, in Deum nullo modo. At uero & gratia, & ira, & miſeratio habent in Deo materiam, rectéq́; illis utitur ſumma illa, & ſingularis poteſtas ad rerum conſeruationem.

Quæ materia ſit in Deo miſerationis gratiæ, uel iræ. Caput XVI.

q Værit quiſpiam, quæ ſit iſta materia. primum accidētibus malis afflicti homines ad deum plerunq́; confugiunt, mitigant, obſecrant. credentes eum poſſe ab his iniurijs propulſare. Habet igitur cauſam miſerandi. Nec enim tam immitis eſt hominum contemptor, ut auxilium laborantibus deneget. Itē plurimi, quibus perſuaſum eſt deo placere iuſtitiam, eumq́;, qui ſit dominus, ac parens omnium, uenerantur cum precibus aſſiduis, ac frequentibus uotis, dona & ſacrificia offerunt, nomen eius laudibus proſequuntur, iuſtis, ac bonis operibus demereri eum laborantes. Ergo eſt, propter quod Deus & poſſit, & debeat gratificari. Nam ſi nihil eſt tam conueniens deo, quā beneficentia, nihil autem tam alienum, quā ut ſit ingratus, neceſſe eſt, ut officiis optimorum, ſanctéq́; uiuentium præſtet aliqd, ac uicem red-

dat, ne ſubeat ingrati culpam, quæ eſt etiam homini criminoſa. Contra autem ſunt alij facinoroſi, & nefa rij, qui libidinibus omnia polluant, cædibus uexent, fraudent, rapiant, peierent, nec cõſanguineis, nec pa rentibus parcant, leges, et ipſum etiam deum negligant. Habet igitur ira in deo materiam. non eſt enim fas eum, cum talia fieri uideat, non moueri, & inſur gere ad ultionem ſceleratorum, & peſtiferos, nocentesq; delere, ut bonis omnibus cõſulat. Adeo et in ipſo ira eſt, & gratificatio. Inania ergo, et falſa reperiun tur argumenta uel eorum, qui, cum iraſci deum nolũt, gratificari uolunt, quia ne hoc quidem fieri ſine ira poteſt, uel eorum, qui nullum animi motum eſſe in Deo putant. Et quia ſunt aliqui affectus, qui non cadunt in Deum, ut libido, timor, auaritia, mœror, inui dia, omni prorſus affectu eum uacare dixerunt. His enim uacat, quia uitiorũ affectus ſunt. eos autem, qui ſunt uirtutis, ideſt ira in malos, charitas in bonos, mi ſeratio in afflictos, quoniam diuina poteſtate ſunt digna, proprios, & iuſtos, et ueros habet. Quæ profecto niſi habeat, humana uita turbabitur, atq; ad tantam confuſionem deueniet ſtatus rerũ, ut contemptis, ſuperatisq; legibus, ſola regnet audacia, ut nemo de niq; tutus eſſe poſſit, niſi qui uiribus præualeat. ita qua ſi communi latrocinio terra omnis depopulabitur. Nũc uero, quoniam & mali pœnam, & boni gratiam, & afflicti opem ſperant, eſt uirtutibus locus, et ſcelera ra riora ſunt. At enim plerũq; et ſcelerati feliciores ſunt, & boni miſeriores, & iuſti ab iniuſtis impune uexã tur. Conſyderabimus poſtea, cur iſta fiant. Interim de

ira explicemus, an ſit aliqua in deo, utrum nihil curet omnino, nec moueatur ad ea, quæ ípie geruntur.

Quod Deus adminiſtrat mundum, & regit hominum actus. Et per conſequens iraſcitur.
Caput XVII.

Deus inquit Epicurus, nihil curat, nullā igitur habet poteſtatem. Curare enim neceſſe eſt eum, qui habet poteſtatē, uel ſi habet, et non utitur, quæ tanta eſt negligendi cauſa, ut ei nō dicam noſtrū genus, ſed etiā mundus ipſe ſit uilis? Ideo inquit, incorruptus eſt, ac beatus, quia ſemper quietus. Cui ergo miniſtratio tantarū rerum ceſſit, ſi hæc à deo negligantur, quæ uidemus ratione ſumma gubernari? Aut quietus eſſe quomodo poteſt qui uiuit, et ſentit? Nā quies, aut ſomni res eſt, aut mortis, ſed nec ſomnus habet quietem. Nam cum ſoporati ſumus, corpus quidem quieſcit, animus autem irrequietus agitatur. imagines ſibi, quas cernat, effingit, ut naturalem ſuum motū exerceat uarietate uiſorum, auocatq; ſe à falſis, dum membra ſaturentur, ac uigorem capiant de quiete. Quies igitur ſempiterna ſolius mortis eſt. Si autem mors deum non attingit, deus igitur nunquam quietus eſt. Dei uero actio quæ poteſt eſſe, niſi mundi adminiſtratio? Si uero mundi curam gerit, curat igitur hominum uitam deus, ac ſingulorum actus animaduertit, eosq; ſapientes, ac bonos eſſe deſyderat. Hæc eſt uoluntas Dei, hæc diuina lex, quā qui ſequitur, qui obſeruat, Deo charus eſt. Neceſſe eſt igitur, ut ira mo-

neatur aduerſus eum, qui hanc æternam, diuinamq́; legem aut uiolauerit, aut ſpreuerit. Si nocet alicui deus, iam bonus non eſt. Non exiguo falluntur errore, qui cenſuram ſiue humanam, ſiue diuinam acerbitatis nomine infamant, putantes nocentem dici oportere, qui nocentes afficit pœna. Quod ſi eſt, nocentes igitur leges habemus, quæ peccantibus ſupplicia ſanxerunt. nocentes iudices, qui ſcelere conuictos pœna capitis afficiunt. Quod ſi & lex iuſta eſt, quæ & nocenti tribuit quod meretur, & iudex integer, ac bonus dicitur, cum male facta uindicat. (Bonorum enim ſalutem cuſtodit, qui malos punit) ergo & Deus cum malis obeſt, nocens non eſt. ipſe autem eſt nocens, qui aut innocenti nocet, aut nocenti parcit, ut pluribus noceat. Licet quærere ab iis, qui Deum faciunt immobilem. Si quis habeat rem, domum, familiam, ſeruiq́; eius contemnentes patientiam domini omnia inuaſerint, ipſi bonis eius fruantur, ipſos familia eius honoret, dominus autem contemnatur ab omnibus, rideatur, relinquatur, utrum'ne ſapiens eſſe poſſit, qui contumelias non uindicet, ſuisq; rebus eos perfrui patiatur, in quos habeat poteſtatem? Quæ tanta in quoquam poteſt patientia reperiri, ſi tamen patientia nominanda eſt, & non ſtupor quidem inſenſibilis? Sed facile eſt ferre contemptum. Quid ſi fiant illa, quæ à Cic. dicuntur? Etenim quæro, ſiquis paterfamilias liberis ſuis à ſeruo iterfectis, uxore occiſa, incenſa domo, ſuppliciū de ſeruo nūquā acerrimū ſumpſerit, utrū is clemens, ac miſericors, an ĩhumanus, et crudeliſſimus eſſe uideatur? Quod ſi eiuſmodi facinoribus ignoſcere

crudelitatis eſt potius quā pietatis, non eſt ergo uirtutis in Deo, ad ea, quæ iniuſte fiunt, non cōmoueri. Nā mundus tanquam Dei domus eſt, et homines tanquā ſerui. qbus ſi ludibrio ſit nomen eius, qualis, aut quanta patientia eſt, ut honoribus ſuis cedat, praua, & iniqua fieri uideat, & non indignetur, quod proprium, & naturale eſt ei, cui peccata non placeant. Iraſci ergo rationis eſt. auferuntur enim delicta, et refrenatur licentia, quod utiq; iuſte, ſapienterq; fit. Sed ſtoici non uiderunt eſſe diſcrimen recti & praui, eſſe iram iuſtam, & iniuſtam, et quia medelā rei non inueniebāt, uoluerunt eā penitus excidere. Peripatetici uero, non excidendam ſed temperandam eſſe dixerunt, quibus in ſexto libro inſtitutionum ſatis reſpondimus. Neſciſſe autem philoſophos, quæ ratio eſſet iræ, apparet ex definitionibus eorum, quas Seneca enumerauit in libris, quos de ira cōpoſuit. Ira eſt, īqt, cupiditas ulciſcēdæ iniuriæ. Alij (ut ait Poſſidonius) cupiditas puniendi eius, à quo te inique putes læſum. Quidam ita definierunt. Ira eſt incitatio animi ad nocendum ei, qui aut nocuit, aut nocere uoluit. Ariſtotelis definitio non multum à noſtra abeſt. Ait enim iram eſſe cupiditatem doloris repēdendi. Hæc eſt ira, de qua ſuperius diximus, quæ etiam mutis ineſt. In homine uero cohibenda eſt, ne ad aliquod maximum proſiliat per furorem. Hæc in Deo eſſe non poteſt, quia illæſibilis eſt, in homine autem, quia fragilis eſt, iuenitur. Irritat enim læſio dolorem, & dolor facit ultionis cupiditatē. Vbi eſt ergo illa ira iuſta, qua mouetur aduerſus delinquentes, quæ utiq; non eſt cupiditas ultionis, quia

non

non præcedit iniuria, non dico de iis, qui aduerſus leges peccant, quibus et iudex ſine crimine iraſci poteſt. Fingamus tamen, eum ſedato animo eſſe debere. cum ſubijcit pœnæ nocentem, quia legum ſit miniſter, non animi, aut poteſtatis ſuæ, ſic enim uolunt, qui iram conantur euellere, ſed de iis potiſſimum dico, qui ſunt noſtræ poteſtatis, ut ſerui, liberi, coniuges, & diſcipuli, quos cum delinquere uidemus, incitamur ad coercendum. Neceſſe eſt enim bono, ac iuſto diſplicere, quæ praua ſunt, & cui malum diſplicet, moueri, cum id fieri uideat. Ergo ſurgimus ad uindictam, nõ quia læſi ſumus, ſed ut diſciplina ſeruetur, mores corrigantur, licẽtia comprimatur. Hæc eſt ira iuſta, quæ ſicut in homine neceſſaria eſt ad prauitatis correctionem, ſic utiq; in Deo, à quo ad hominem peruenit exẽplum. Nam ſicuti nos poteſtati noſtræ ſubiectos coercere debemus, ita etiã peccata uniuerſorum deus coercere debet, quod ut faciat, iraſcatur neceſſe eſt. quia naturale eſt bono, ad alterius peccatum moueri, & incitari, ergo definire debuerunt. Ira eſt motus animi ad coercenda peccata inſurgentis, nam definitio Cic. Ira eſt libido ulciſcendi, non multum à ſuperioribus diſtat. Iram autem, quã poſſumus uel furorem, uel iracundiam nominare, hæc ne in homine quidem debet eſſe, quæ tota uitioſa eſt. Ira uero, quæ ad correctionẽ uitiorum pertinet, nec homini adimi debet, nec Deo poteſt, quia et utilis eſt rebus humanis, et neceſſaria.

Quod ſine ira peccata non corriguntur. Caput XVIII.

QVid opus eſt, inquiunt ira, cum ſine hoc affectu peccata corrigi poſſint? Atqui nullus eſt, qui peccatorem poſſit uidere tranquille. Poſſit fortaſſe, qui legibus præſidet, quia facinus nõ ſub oculis eius admittitur, ſed defertur aliunde tãquã dubium, nec unquam poteſt eſſe ſcelus tam clarum, ut defenſioni locus non ſit, & ideo poteſt iudex non moueri aduerſus eum, qui poteſt innocens inueniri. Cũq; detectum facinus in lucem uenerit, iam non ſua, ſed legum ſententia utitur, ſed poteſt cõcedi, ut ſine ira faciat quod facit. habet enim quod ſequatur. Nos certe, cum domi peccatur à noſtris, ſiue id cernimus, ſiue ſentimus, ĩdignari neceſſe eſt. Ipſe enim peccati aſpectus indignus eſt. Nam qui non mouetur omnino, aut probat delicta, quod eſt turpius, et iniuſtius, aut moleſtiã caſtigãdi fugit, quã ſedatus animus, et quieta mens aſpernatur, ac renuit, niſi ira ſtimulauerit. Qui autem cõmouetur, tamen ĩtempeſtiua leuitate uel ſæpius quã neceſſe eſt, uel etiam ſemꝑ ignoſcit, is planè, & illorum uitam perdit, quorum audaciam nutrit ad facinora maiora, & ſibi ipſi æternam moleſtiarum materiam ſubminiſtrat. Vitioſa eſt ergo in peccatis iræ ſuæ cohibitio: Laudatur Archyta Tarentinus, q cũ in agro corrupta eſſe omnia comperiſſet, uillici ſui culpam redarguens, Miſerum te, inquit, quem iam uerberibus necaſſem, niſi iratus eſſem. Vnicum hoc exemplum temperantiæ putant, ſed authoritate ducti non uident, quàm inepta & locutus fuerit, & fecerit. Nam (ſicut ait Plato) nemo prudens punit, quia peccatum eſt, ſed ne peccetur apparet. quàm malum uir ſapiens propo-

fuerit exemplum. Si enim ſenſerint ſerui, dominum ſæuire cum non iraſcitur, tum parcere, cum iraſcitur, non peccabunt utiq; leuiter, ne uerberentur, ſed quantum poterunt grauiſſime, ut ſtomachum eius incitent, atque impune diſcedant. Ego uero laudarem, ſi cum fuiſſet iratus, dediſſet iræ ſuæ ſpatium, ut reſidente per interuallum temporis animi tumore, haberet modum caſtigatio. Non ergo propter iræ magnitudinem donanda erat pœna, ſed differenda, ne aut peccanti maiorem iuſto dolorem inureret, aut caſtiganti furorem. nunc uero quæ tandem æquitas, aut ſapientia eſt, ut aliqs ob exiguum delictum puniatur? aut ob maximum nō puniatur? Quod ſi naturam rerum, cauſasq; didiciſſet, nũquam tam importunam continentiam profiteretur, ut nequam ſeruus iratum ſibi fuiſſe dominum gratularetur. Nam ſicut corpus humanum Deus multis, & uarijs ſenſibus ad uſum uitæ neceſſarijs inſtruxit, ſic & animo uarios attribuit affectus, quibus uitæ ratio conſtaret. ut libidinem producendæ gratia ſobolis dedit, ſic iram cohibendorum cauſa delictorum. Verum ij, qui neſciunt fines bonorum, ac malorum, ſicut libidine utuntur ad corruptelas, & ad uoluptates, ſic iram et affectum ad nocendum, dum ijs, quos odio habẽt, iraſcuntur, aut paribus, aut etiam ſuperioribus. Hinc quotidie ad maxima facinora proſilitur, hinc tragœdiæ ſæpe naſcuntur. Eſſet igitur laudandus Archytas, ſi cum alicui ciui, & pari facienti ſibi iniuriam fuiſſet iratus, repreſſiſſet ſe tamen, & patientia furoris impetum mitigaſſet. Hæc ſui cohibitio glorioſa eſt, quâ compeſcitur aliquod imminẽs magnum malum.

Seruorum autem, filiorumq; peccata non coercere peccatum eſt. Euadent enim ad maius malum per impunitatem, hic non cohibenda ira, ſed etiam, ſi iacet, excitanda eſt. Quod autem de homine dicimus, id etiam de Deo, qui hominem ſimilem ſui fecit. Omitto de figura Dei dicere, quia ſtoici negant habere ullam formam Deum, & ingens alia materia naſcitur, ſi eos coarguere uelimus. de animo tantum loquor. Si Deo ſubiacet cogitare, ſapere, intelligere, prouidere, præſtare, ex omnibus autem animalibus homo ſolus hoc habet. Ergo ad Dei ſimilitudinẽ factus eſt. Sed ideo procedit in uitium, quia de terrena fragilitate permiſtus, non poteſt id, qđ à deo ſumpſit, īcorruptum, purumq; ſeruare, niſi ab eodẽ deo iuſtitiæ præceptis imbuatur.

Quod homo ex corpore uitia, et ex anima uirtutes habeat. Et ꝙ cum uelit deus homines bonos eſſe, eorũ uitiis iraſcitur. Caput XIX.

Sed quoniã compactus eſt (ut diximus) è duobus homo, animo, & corpore, in altero uirtutes, in altero uitia cõtinentur, et impugnant ſe inuicem. Animi enim bona, quæ ſunt in continendis libidinibus, contraria ſunt corpori, & corporis bona, quæ ſunt in omni genere uoluptatũ, inimica ſunt animo. Sed ſi uirtus animi repugnauerit cupiditatibus, easq; compreſſerit, erit uere Deo ſimilis. Vnde apparet, animam hominis, quæ uirtutem diuinam capit, non eſſe mortalẽ. Sed diſcrimen illud eſt, quod cum uirtus habeat amaritudinẽ, et ſit dulcis illecebra uoluptatis, uincũtur plurimi, et abſtrahũtur ad ſua-

uitatem. Ii uero,qui ſe corpori,rebuſq; terrenis addixerunt, premuntur in terram,nec aſſequi poſſunt diuini numinis gratiam,quia ſe uitiorum labibus īquīnarunt. Qui autem deum ſecuti, eiq; parentes corporis deſyderia contempſerint, & uirtutem præferentes uoluptatibus ínocentiam,iuſtitiamq; ſeruauerint,hos deus ut ſui ſimiles recognoſcit. Cū igitur ſanctiſſimam legem poſuerit,uelitq; uniuerſos ínocentes, ac beneficos eſſe, poteſt'ne non iraſci, cū uidet contemni legem ſuā,abijci uirtutē,appeti uoluptatē? Quod ſi eſt mundi adminiſtrator,ſicut eſſe debet,non utiq; cōtemnit id, quod eſt in omni mundo uel maximū. Si eſt prouidēs(ut oportet Deum) cōſulit utiq; generi humano, quo ſit uita noſtra et copioſior, et melior, et tutior. Si eſt pater,ac deus uniuerſorū,certe,et uirtutibus hominum delectatur,et uitiis cōmouetur,ergo et iuſtos dīligit,et impios odit. Odio inqt,opus non eſt. ſemel.n. ſtatuit bonis præmium,et malis pœnam. Quod ſi alīquis iuſte,ínocenterq; uiuat,et deū nec colat, nec curet omnino, ut Ariſtoteles,et Timon, cæteriq; philoſōphorū,cedet'ne huic impune? qđ cum legi Dei obtēperarit,ipſum tamen ſpreuerit. Eſt igitur aliqd, propter quod Deus poſſit iraſci,tanquā fiducia integritatis aduerſus eum rebellādi. Si huic poteſt iraſci propter ſuperbiam,cur non magis peccatori,qui legem cum ipſo pariter latore contempſerit? Iudex peccatis ueniā dare non poteſt, quia uoluntati ſeruit alienæ, Deus autem poteſt, quia eſt legis ſuæ ipſe diſceptator, & iudex, quam cum poneret,non ademit ſibi omnem poteſtatem, ſed habet ignoſcendi licentiam.

Quod malorum felicitas iræ Dei non contradicat. Et quod ſit Deus patientiſſimus. Cap. XX.

I poteſt ignoſcere, poteſt igitur iraſci, cur ergo inquiet aliquis, & qui peccant ſæpe felices ſunt, & qui pie uiuunt ſæpe miſeri? Quia fugitiui, & abdicati libere uiuunt, et qui ſub diſciplina patris, aut domini ſunt, ſtrictius, et frugalius. Virtus enim per mala & probatur, & conſtat, uitia per uoluptatem. nec tamen ille, qui peccat, ſperare debet propter ſuam impunitatem, quia nulla eſt perpetua felicitas.

Sed ſcilicet ultima ſemper
Expectanda dies homini eſt, diciq; beatus
Ante obitum nemo, ſupremaq; funera debet,

Vt ait poeta non inſuauis. exitus eſt, qui arguit felicitatem, & nemo iudicium Dei poteſt nec uiuus effugere, nec mortuus. Habet enim poteſtatem & uiuos præcipitare de ſummo, & mortuos æternis afficere cruciatibus. Immo, inquit, ſi iraſcitur Deus, ſtatim debuit uindicare, & pro merito quemq; punire. At enim ſi id faceret, nemo supereſſet. Nullus eſt enim qui nihil peccet, & multa ſunt, quæ ad peccandum irritent, ætas, uiolentia, egeſtas, occaſio, præmium. Adeo ſubiecta eſt peccato fragilitas carnis, qua induti ſumus, ut niſi huic neceſſitati Deus parceret, nimium fortaſſe pauci uiuerent, propter hanc cauſam patientiſſimus eſt, & iram ſuam continet. Nam quia perfecta eſt in eo uirtus, neceſſe eſt patientiam quoq; eius eſſe perfectam, quæ et ipſa uirtus eſt. Quàm multi ex peccatoribus iuſti poſterius effecti ſunt, ex malis boni, & ex improbis continentes. Quàm multi in

prima ætate turpes, & omniũ iudicio damnati, poſtmodum tamen laudabiles extiterunt, quod utiq; nõ fieret, ſi omne peccatum pœna ſequeretur. Leges publicæ manifeſtos reos damnant, ſed plurimi ſunt, quorum peccata occultantur, plurimi, qui delatorem comprimunt, aut precibus, aut præmio, plurimi, qui iudicia eludunt per gratiam, uel potentiam. Quod ſi eos omnes, q humanam pœnam effugiunt, cenſura diuina damnaret, eẽt homo aut rarus, aut nullus in terra. Deniq; uel una illa cauſa delendi generis humani iuſta eſſe potuiſſet; quod homines cõtempto Deo uiuo, terrenis, fragilibusq; figmentis honorem diuinum tanquam cœleſtibus deferunt, adorantes opera humanis digitis laborata. Cũq; illos Deus artifex, ore ſublimi, ſtatu recto figuratos, ad contemplationem cœli, & notitiam dei excitauerit, curuare ſe ad terram maluerunt pecudum more. Humilis enim, & curuus, & pronus eſt, qui ab aſpectu cœli deiq; patris auerſus terrena, quæ calcare debuerat. i. de terra ficta, & formata ueneratur. In tanta igitur impietate hominum, tantiſq; peccatis id aſſequitur patientia Dei, ut ſe ipſi homines damnatis uitæ prioris erroribus corrigant. Deniq; & boni ſunt, iuſtiq; multi, & abiectis terrenis cultibus, maieſtatem Dei ſingularis agnoſcunt. Sed cum maxima & utiliſſima ſit Dei patientia, tamen quamuis ſerò noxios punit, nec patitur longius procedere, cum eos inemendabiles eſſe peruiderit.

Si Deus iraſcitur, cur hominem iraſci prohibuit. *Caput* XXI.

Vpereſt una maxima, & extrema quæſtio. Nam dixerit fortaſſe quiſpiam, adeo non iraſci Deum, ut & in præceptis hominem iraſci uetet. Poſſem dicere, ꝙ ira hominis refrenanda fuerit, quia iniuſte ſæpe iraſcitur, & præſentem habet motum, quia temporalis eſt. Itaq; ne fierēt ea, quæ faciunt per iram & humiles, & mediocres, & magni reges, temperari debuerit furor eius, et cōprimi, ne mentis impos aliquod inexpiabile facinus admitteret. Deus autem et non ad præſens iraſcitur, & quia æternus eſt, perfectæq; uirtutis, nunquam niſi merito iraſcitur. Sed tamen non ita res ſe habet. Nam ſi omnino prohiberet iraſci, ipſe quodammodo reprehenſor opificij ſui fuiſſet, quia in principio iram iecori hominis indidiſſet. ſiquidē creditur, cauſam huius cōmotionis in humore fellis cōtineri. Non igitur in totum prohibet iraſci, quia is affectus neceſſario datus eſt. Sed prohibet in ira permanere. Ira enim mortalium debet eſſe mortalis, nam ſi maneat, confirmantur inimicitiæ ad perniciem ſempiternam. Deniq; rurſus eum iraſci quidem, ſed tamen non peccare præcepit, non utiq; euellit irā radicitus, ſed temperauit, ut in omni caſtigatione modum, ac iuſtitiam teneremus. Qui ergo iraſci nos iubet, ipſe utiq; iraſcitur. qui placari celerius præcepit, eſt utiq; ipſe placabilis. Siquidē præcepit, quæ ſunt iuſta, & rebus utilia cōmunibus, ſed quia dixeram non eſſe iram dei temporalem, ſicut hominis, qui præſentanea cōmotione ferueſcit, nec facile regere ſe poteſt propter fragilitatem, non ideo intelligere debemus, quia ſit æternus deus, iram quoq; eius in

æternum manere. ſed rurſum quia uirtute ſit maxima præditus, in poteſtate habere iram ſuam, nec ab ea regi, ſed ipſum illam, quemadmodum uelit, moderari, quod utiq; non repugnat ſuperiori. Nam ſi prorſus imortalis fuiſſet ira eius, nõ eſſet ſatisfactioni, aut gratiæ poſt delictum locus, cum ipſe homines ante ſolis occaſum reconciliari iubeat. Sed ira diuina in æternum manet aduerſus eos, qui peccant in æternũ. Itaq; Deus non thure, non hoſtia, non pretioſis muneribus, quæ omnia ſunt corruptibilia, ſed morum emendatione placatur, & qui peccare deſinit, iram Dei mortalẽ facit. Irroo enim non ad præſens noxium quẽq; punit, ut habeat homo reſipiſcendi ſui facultatem.

Epilogus, et inductio authoritatũ Sibyllæ Erythrææ ad iram Dei probandam. Cap. XXII.

HAec habui, quæ de ira Dei dicerẽ Donate chariſſime, ut ſcires quẽadmodũ refelleres eos, qui deum faciunt imobilem. Reſtat ut more Cic. utamur epilogo ad perorandũ, ſicut ille in Thuſculanis de morte diſſerens fecit. Ita nos in hoc opere teſtimonia diuina, qbus credi poſſit, adhibere debemus, ut illorũ perſuaſionẽ uincamus, qui ſine ira deũ eſſe credẽtes, diſſoluunt omnẽ religionem, ſine qua (ut oſtendimus) aut imanitate belluis, aut ſtultitia pecudibus adæquamur. In ſola enim religione, ideſt in Dei ſummi notione ſapiẽtia eſt. Prophetæ uniuerſi diuino ſpiritu repleti, nihil aliud, quã de gratia dei erga iuſtos, et de ira eius aduerſus ipios loquuntur, quorũ teſtimonia nobis qdem ſatis ſunt. Verũ iis quoniã non

credunt iſti, qui ſapientiam capillis, et habitu iactant, ratione quoq;, & argumentis fuerant à nobis refellendi. Sic enim præpoſtere agitur, ut humanam diuinis tribuant authoritatem, cum potius humanis diuinam debuerint. Quæ nunc ſanè omittamus, ne nihil apud iſtos agamus, & in infinitum materia procedat. Ea igitur quæramus teſtimonia, quibus illi poſſint aut credere, aut certe non repugnare. Sibyllas multas fuiſſe plurimi, & maximi authores tradiderunt græcorum, Ariſto Chius, & Apollodorus Erythræus, noſtrorum Varro, & Feneſtella. Hi omnes præcipuam, & nobilem præter cæteras Erythræam fuiſſe commemorant. Apollodorus quidem, ut de ciui, ac populari ſua gloriatur. Feneſtella uero etiam legatos Erythras à Senatu eſſe miſſos refert, ut huius Sibyllæ carmina Romam deportarentur, & ea Conſules Curio, & Octauius in capitolio, quod tunc erat curante Quin. Catullo reſtitutum, ponenda curarent. Apud hanc de ſummo & cõditore rerum Deo huiuſmodi uerſus reperiuntur.

ἄφθαρτος κτίστης αἰώνιος αἰθέρα ναίων
τοῖς τ' ἀγαθοῖς ἀγαθὸν προφέρων πολὺ μείζονα μισθὸν,
τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκοις τε χόλον καὶ θυμὸν ἐγείρων.

Rurſus alio loco enumerans, quibus maxime facinoribus incitetur Deus, hæc rettulit.

φεῦγε δὲ λατρείας ἀνόμους, θεῷ ζῶντι λάτρευε.
μοιχείας τε φύλασσε, καὶ ἄρσενος ἄκριτον εὐνὴν
ἰδίαν γενεὰν παίδων τρέφε, μηδὲ φόνευε.
καὶ γὰρ ὁ ἀθάνατος κεχολώσεται, ὅς κεν ἁμάρτῃ.

Authoritatibus aliarum Sibyllarum iram Dei probat. Caput XXIII

V Erum quia plures (ut oſtendi) ſibyllæ à doctiſſimis authoribus fuiſſe traduntur, unius teſtimonium ſatis non ſit ad confirmandam, ſicut intendimus, ueritatem. Cumeæ quidem uolumina, quibus Romanorum fata conſcripta ſunt, in arcanis habentur. Cæterarum tamen ferè omnium libelli, quo minus in uſu ſint omnibus non uetantur. Ex quibus alia denuntians uniuerſis gentibus irã Dei ob impietatem hominum, hoc modo exorſa eſt.

ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμον ἀπειθῆ
ἔσχατον εἰς αἰῶνα θεοῦ μηνύματα φαίνω,
πᾶσι προφητεύσασα κατὰ πόλιν ἀνθρώποισι.

Alia quoq; per indignationem Dei aduerſus iniuſtos cataclyſmum priore ſeculo factum eſſe dixit, ut malitia generis humani extingueretur.

ἐξ οὗ μηνίσαντος ἐπουρανίοιο θεοῖο.
αὐταῖσι πολίεσσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν.
γῆν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσμοῖο ῥαγέντος.

Simili modo deflagrationem poſtea futuram uaticinata eſt, qua rurſus impietas hominum deleatur.

καί ποτε τὴν ὀργὴν θεὸν οὐκέτι πραΰνοντα,
ἀλλ' ἐξεμβρίθοντα, καὶ ἐξολύοντά τε γένναν
ἀνθρώπων ἅπασαν ὑπ' ἐμπρησμοῦ πέρθοντα.

Vnde apud Naſonem de Ioue ita dicitur.

Eſſe quoq; in fatis reminiſcitur, affore tempus
Quo mare, quo tellus, correptaq; regia cœli
Ardeat, & mundi moles operoſa laboret.

Quod tunc fiat neceſſe eſt, cũ honor, et cultus Dei ſummi apud hoĩes interierit. Eadẽ tñ placari eum pœnitẽtia factorũ, et ſui emendatione conteſtans hæc addidit.

ἀλλ᾽ ἐλέγ μετάθεσθε βροτοὶ δὴ μὴ δὲ πρὸς ὀργὴν
παντοίην ἀγάγητε θεὸν μέγαν. —

Item paulopoſt.

ἣν ὀλέσει, παύσει δὲ πάλιν χόλον ἤν τ' ἂν ἅπαντες
εὐσέβειαν περὶ θυμῷ ἐνὶ φρεσὶν ἀσκήσητε,

Deinde alia Sibylla cœleſtium, terrenorumq; genitorem diligi oportere denuntiat, ne ad perdendos homines indignatio eius inſurgat.

μήποτε θυμωθεὶς θεὸς ἄφθιτος ἐξ ἀπολέσῃ
πᾶν γένος ἀνθρώπων βίοτον καὶ φῦλον ἀναιδὲς
δεῖ στέργειν γενετῆρα θεὸν σοφὸν αἰὲν ἐόντα.

Ex his apparet uanas eſſe rationes philoſophorum, qui Deum putant ſine ira, & inter cæteras laudes eius id ponunt, quod eſt contra ipſam maieſtatem. Regnum hoc, imperiumq; terrenũ niſi metus cuſtodiat, ſoluitur. Aufer iram regi, non modo nemo parebit, ſed etiam de faſtigio præcipitabitur. imo uero cuilibet humili eripe hunc affectum, quis eum non ſpoliabit? quis non deridebit? quis non afficiet iniuria? Ita nec indumenta, nec ſedem, nec uictum poterit habere, alis quicquid habuerit diripientibus, nedum putemus cœleſtis imperij maieſtatem ſine ira, & metu poſſe cõſiſtere. Apollo Mileſius de iudæorum religione conſultus, reſponſo hoc indidit,

ἡ δὲ θεὸν βασιλῆα καὶ γεννητῆρα πρὸ πάντων
ὃν τρέμεται καὶ γαῖα, καὶ οὐρανὸς, ἠδὲ θάλασσα,
ταρτάρεοί τε μυχοὶ, καὶ δαίμονες ἐν φρίττουσιν.

Si tam lenis eſt, quã philoſophi uolũt, quomodo ad nutum eius non modo dæmones, & miniſtri tandem poteſtatis, ſed etiam cœlum, & terra, & rerum natura

omnis contremiſcit? Si enim nullus alteri ſeruit, niſi coactus, omne igitur imperium metu conſtat. Metus autem per iram. Nam ſi non moueatur quis aduerſus parêre nolentem, nec cogi poterit ad obſequium. Conſulat unuſquiſq; affectus ſuos, iam intelliget, neminem poſſe ſine ira, & caſtigatione imperio ſubiugari. Vbi ergo ira non fuerit, imperiũ quoq; non erit. Deus autem habet imperium, ergo & iram, qua conſtat imperium, habeat neceſſe eſt. Quapropter nemo uaniloquentia philoſophorum inductus, ad contemptũ ſe Dei erudiat, quod eſt maximum nefas. Debemus hũc omnes & amare, ꝙ pater eſt, & uereri, qđ dominus, & honorificare, ꝙ beneficus, & metuere, ꝙ ſeuerus. utraq; perſona in eo uenerabilis. Quis ſalua pietate non diligat animæ ſuæ parentem? Aut quis impune contemnat eum, qui rerũ dominator habeat in omnes ueram, & æternam poteſtatem? Si patrem conſyderes, ortum nobis ad lucem, qua fruimur, ſubminiſtrat. per illum uiuimus, per illum in hoſpitium huius mũdi intrauimus. Si Deum cogites, ille nos innumerabilibus copijs alit, ille ſuſtentat, in huius domo habitamus, huius familia ſumus, & ſi minus obſequens, quã decebat, minusq; officioſa, quàm domini, & parẽtis ĩmortalia merita poſcebant, tamen plurimum proficit ad ueniam conſequendá, ſi cultum eius, notionéq; teneamus, ſi abiectis humilibus, terrenisq; tam rebus quã bonis, cœleſtia, et diuina ſempiterna meditemur. Quod ut facere poſſimus, Deus nobis ſequendus eſt, deus adorandus, quoniam in eo eſt materia rerum, et ratio uirtutum, & fons bonorum. Quid enim Deo

aut potentia maius eſt, aut ratione perfectius, aut claritate luculentius? Qui quoniam nos ad ſapientiā genuit, ad iuſtitiam procreauit, non eſt fas hominem relicto Deo ſenſus, ac uitæ datore, terrenis, fragilibusq; famulari, aut quærendis temporalibus bonis inhærentem, ab innocentia, & pietate diſcedere. Non faciunt beatum uitioſæ, ac mortiferæ uoluptates, non opulentia libidinum incitatrix, non inanis ambitio, non caduci honores, qbus illaqueatus animus humanus, et corpori mancipatus, æterna morte dānatur. ſed innocentia ſola, ſola iuſtitia. cuius legitima, et digna merces eſt īmortalitas, quā ſtatuit a principio deus ſanctis, & incorruptis mentibus, quæ ſe a uitijs, et ab omni labe terrena integras, inuiolatasq; conſeruant. Huius præmij cœleſtis, ac ſempiterni participes eſſe non poſſunt, qui fraudibus, rapinis, circūſcriptionibus, conſcientiam ſuā polluerunt, quiq; iniurijs hominū, nefarijs cōmiſſis, ineluibiles ſibi maculas inuſſerūt. Proinde uniuerſos oportet, qui ſapientes, qui homines merito dici uolunt, fragilia contemnere, terrena calcare, humilia deſpicere, ut poſſint cum deo beatiſſima neceſſitudine copulari. Auferatur impietas, diſcordiæ, diſſenſionesq; turbulentæ, ac peſtiferæ ſopiantur, quibus humanæ ſocietates, et publici fœderis diuina coniūctio rumpitur, dirimitur, diſſipatur. Quantum poſſumus boni, ac benefici eſſe meditemur. Siquid nobis opum, ſiquid ſuppetit copiarum, non uoluptati unius, ſed multorum ſaluti impartiatur. Voluptas enim tā mortalis eſt quā corpus, cui exhibet miniſterium. Iuſtitia uero, & beneficentia tam īmortales, quā mens, & anima, quæ bo

nis operibus ſimilitudinem Dei aſſequitur. Sit nobis deus non in templis, ſed in corde noſtro conſecratus. Deſtructibilia ſunt omnia, quæ manu fiunt, mundemus hoc templum, quod non fumo, non puluere, ſed malis cogitationibus ſordidatur, quod non cereis ardentibus ſed claritate, ac luce ſapientiæ illuminatur. In quo ſi Deum ſemper crediderimus eſſe præſentem, cuius diuinitati ſecreta mentis patent, ita uiuemus, ut & propitium ſemper habeamus, et nunquam uereamur iratum.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DE OPIFICIO DEI LIBER VNVS, AD DEMETRIANVM AVDITOREM SVVM.

Quæ inſtituti operis cauſa fuerit. Caput Primum.

Vã minime ſim qetus, etiã in ſummis neceſſitatibus, ex hoc libello poteris exiſtimare, quem ad te rudibus pene uerbis, prout ingenij mediocritas tulit, Demetriane, perſcripſi, ut & quotidianum ſtudium meum noſſes, & non deeſſem tibi præceptor etiam nunc, ſed honeſtioris rei, meliorisq; doctrinæ. Nam ſi te in literis nihil aliud quã linguam inſtruẽ-

tibus auditorem ſatis ſtrenuum præbuiſti, quanto magis in his ueris, et ad uitam pertinentibus docilior eſſe debebis? apud quem nunc profiteor nulla me neceſſitate uel rei, uel temporis impediri, quo minus aliquid excudam, quo philoſophi noſtræ ſectæ, quã tuemur, inſtructiores, doctioresq́; in poſterum fiant, quamuis nunc male audiant, caſtigenturq́; uulgo, ꝙ aliter quã ſapientibus conuenit, uiuant, & uitia ſub obtentu nominis cælent, quibus aut mederi oportuit, aut ea prorſus effugere, ut beatum, atq; incorruptum ſapiẽtiæ nomen uita ipſa cum præceptis congruente, præſtarent. Ego tamen, ut nos ipſos ſimul, et cæteros inſtruam, nullũ laborem recuſo. Neq; .n. ut nõ poſſum obliuiſci mei, tum præſertim, cum maxime opus ſit meminiſſe, ſic ne tu quidem tui, ut ſpero, et opto. Nam licet te publicæ rei neceſſitas à ueris, & iuſtis operibus auertat, tamẽ fieri non poteſt, quin ſubinde in cœlum aſpiciat mẽs ſibi conſcia recti. Ego quidem lætor omnia tibi, quæ pro bonis habentur, proſpere fluere, ſed ita, ſi nihil de ſtatu mentis immutent. Vereor enim ne paulatim conſuetudo, uel iucunditas earum rerũ (ſicut fieri ſolet) in animum tuum ſenſim repat. Ideoq́; te moneo, repetens iterumq́; monebo, ne oblectamenta iſta terræ pro magnis, aut ueris bonis habere te credas, quæ ſunt non tantum fallacia, quia dubia, uerum etiam inſidioſa, quia dulcia. Nam & ille colluctator, & aduerſarius noſter ſcis quã ſit aſtutus, & idem ipſe uiolentus, ſicuti nũc uidemus. Is hæc omnia, quæ illicere poſſunt, pro laqueis habet, & quidem tam ſubtilibus, ut oculos mentis effugiant, ne poſſint hominis proui-

ſione

ſione nituri. Summa ergo prudentia eſt pedetentim in cedere, quoniam utrobiq; ſaluti inſidet, & offenſacu la pedibus latenter opponit. Itaq; res tuas proprias, in quibus nunc agis, ſuadeo, ut pro tua uirtute aut cō temnas, ſi potes, aut non magnopere mireris. Memen to & ueri parentis tui, & in qua ciuitate nomen de deris, & cuius ordinis fueris, intelligis profecto quid loquar. Nec enim te ſuperbiæ arguo. cuius in te ne ſu ſpicio quidem ulla eſt, ſed ea, quæ dico, ad mentem refe renda ſunt, non ad corpus, cuius omnis ratio ideo cō parata eſt, ut animo tanquam domino ſeruiat, & re gatur nutu eius. Vas eſt enim quodámodo fictile, quo animus, ideſt homo ipſe uerus continetur, & quidem non à Prometheo fictum (ut poetæ loquuntur) ſed à ſummo illo rerum conditore, ac artifice Deo, cuius diuinam prouidentiam, perfectiſſimamq; uirtutem nec ſenſu comprehendere, nec uerbo enarrare poſſibi le eſt. Tentabo tamen, quoniam corporis, & animi fa cta mentio eſt, utriuſq; rationem, quantum puſillitas intelligentiæ meæ peruidet, explicare. Quod officiū hac de cauſa maxime ſuſcipiendum puto, ꝙ M. Tul. uir ingenij ſingularis in quarto de republica libro, cū id facere tentaſſet, nihil prorſus effecit, & materiam la te patentem anguſtis finibus terminauit, leuiter ſum ma quæq; decerpens. Ac ne ulla eſſet excuſatio, cur eū locum non fuerit executus, ipſe teſtatus eſt, nec uolun tatem ſibi defuiſſe, nec curam. In libro enim de legi bus primo, cum hoc idē ſummatim ſtringeret, ſic ait.

Hūc locum ſatis (ut mihi uidetur) in iis libris, quos legiſtis, expreſſit Scipio. Poſtea tamē in libro de na-

Q

tura Deorum ſecundo, hoc idem latius exequi conatus. Sed quoniam nec ibi quidem ſatis expreſſit, aggrediar hoc munus, & ſumam mihi audacter explicádum, quod homo diſertiſſimus penè omiſit intactū. Forſitan reprehendas, qđ in rebus obſcuris coner aliquid diſputare, cum uideas tanta temeritate homines extitiſſe, qui uulgo philoſophi nominantur, ut ea, quæ abſtruſa prorſus, atq; abdita Deus eſſe uoluit, ſcrutarētur, ac naturam rerum cœleſtium, terrenarúmq; conquirerent, quæ à nobis longe remotæ, neq; oculis contrectari, neq; tangi manu, neq; percipi ſenſibus poſſunt. Et tamen de illarum omnium ratione ſic diſputant, ut ea, quæ aſſerunt, probata, & cognita uideri uelint. Quid eſt tandem, cur nobis inuidioſum quiſquá putet, ſi rationem corporis noſtri inſpicere, & cótemplari uelimus? Quæ planè obſcura non eſt, qa ex ipſis membrorum officijs, & uſibus partium ſingularum quanta ui prouidentiæ quiſq; factus ſit, intelligere nobis licet.

Quæ Deus homini, & quæ cæteris animantibus dedit. Cap. II.

Dedit .n. homini artifex ille noſter, ac parēs Deus ſenſum, atq; rationem, ut ex eo appareret nos ab eo eē generatos, quia ipſe intelligentia, ipſe ſenſus, ac ratio eſt. Cæteris animantibus, quoniam rationalem iſtam uitam non attribuit, quemadmodum tamen uita eorū tutior eſſet, ante prouidit. Omnes enim ſuis ex ſe pellibus texit, quo facilius poſ

ſint uim pruinarum, ac frigora ſuſtinere. Singulis autem generibus ad propulſandos impetus externos ſua propria munimenta conſtituit, ut aut naturalibus telis repugnent fortioribus, aut quæ ſunt imbeallio-ra ſubtrahant ſe periculis pernicitate fugiendi, aut quæ ſimul & uiribus, & celeritate indigent, aſtu ſe prote-gant, aut latibulis ſepiant. Itaq; alia eorum uel plu-mis leuibus in ſublime ſuſpenſa ſunt, uel ſuffulta un-gulis, uel inſtructa cornibus. quibuſdam in ore arma ſunt dentes, aut in pedibus adunca ungues, nulliq; mu nimentum ad tutelam ſui deeſt. Siqua uero in prædã maioribus cedunt, ne tamen ſtirps eorum funditus in-teriret, aut in ea ſunt relegata regione, ubi maiora eſſe non poſſunt, aut acceperunt uberem generandi fœcun ditatem, ut & beſtijs, quæ ſanguine alũtur, uictus ſup peteret ex illis, & illatam tamen cladem ad conſer-uationem generis multitudo ipſa ſuperaret. Hominem aũt, ratione conceſſa, & uirtute ſentiendi, atque eloquẽ di data, eorũ, quæ cæteris animantibus attributa ſunt, fecit expertem, quia ſapientia reddere poterat, quæ illi naturæ conditio denegaſſet, ſtatuit nudum, & in ermem, quia & ingenio poterat armari, & ratione ueſtiri. Ea uero ipſa, quæ mutis data, & homini de-negata ſunt, quàm mirabiliter homini ad pulchri-tudinem faciant, exprimi non poteſt. Nam ſi homi-ni ferinos dentes, aut cornua, aut ungues, aut ungu las, aut caudam, aut uarij coloris pilos addidiſſet, quis non ſentit, quàm turpe animal eſſet futurum, ſicut muta, ſi nuda, & inermia fingerentur? Qui-bus ſi detrahas uel naturalem ſui corporis ueſtem, uel

ea; quibus ex ſe armantur, nec ſpecioſa poterunt eſſe, nec tuta, ut mirabiliter, ſi utilitatem cogites, inſtructa, ſi ſpeciem, ornata uideantur. Adeo miro modo conſentit utilitas cum decore. Hominem uero, quem æternũ animal, atq; ĩmortale fingebat, non forinſecus, ut cætera, ſed interius armauit, nec munimẽtum eius in corpore, ſed in animo poſuit, quoniam ſuperuacuũ fuit, cum illi, quod erat maximum, tribuiſſet, corporalibus eum tegere munimentis, cum præſertim pulchritudinẽ humani corporis impedirent. Vnde ego philoſophorum, qui Epicurum ſequuntur, amentiam ſoleo mirari, qui naturæ opera reprehendunt, ut oſtendant, nulla prouidentia inſtructum eſſe, ac regi mundum, ſed originem rerũ inſecabilibus, ac ſolidis corporibus aſſignant, quorum fortuitis concurſionibus uniuerſa naſcuntur, & nata ſunt. Præterea, quæ ad ipſum mundum uitio dant, in quo ridicule inſaniunt, id ſumo, quod ad rem, de qua nunc agimus, pertinet.

Quàm ingrate de natura ſua queratur humanum genus, cum illi uni ratio tributa ſit, qua cæteris animãtibus præſit. Caput III.

Queruntur, hominem nimis imbecillum, & fragilem naſci, quã cætera animalia naſcuntur, quæ ut ſunt edita ex utero, protinus in pedes ſuos erigi, et geſtire diſcurſibus, ſtatimq; aeri tolerando idonea eſſe, qđ in lucem naturalibus indumentis munita proceſſerint. hominẽ contra, nudũ, et inermem, tanquam ex naufragio in huius uitæ mi

ſerias proiici, & expelli, qui neq; mouere ſe loco, ubi effuſus eſt, poſſit, nec alimentum lactis appetere, nec iniuriam temporis ferre. Itaq; naturam nō matrem eſſe humani generis, ſed nouercam, quæ cum mutis tam liberaliter ſe geſſerit, hominem uero ſic effuderit, ut inops, & infirmus, & omni auxilio indigens, nihil aliud poſſit, quā fragilitatis ſuæ conditionem ploratu, ac fletibus ominari, ſcilicet,

Cui tantum in uita reſtet tranſire malorum.

Quæ cum dicunt, uehementer ſapere creduntur, propterea quod unuſquiſq; incōſyderatæ ſuæ cōditioni ingratus eſt. Ego uero illos nunquā magis deſipere contendo, quā cum hoc loquuntur. Cōſyderans enim conditionem rerū intelligo nihil fieri aliter debuiſſe, quā factum eſt, ut non dicam potuiſſe, quia Deus poteſt omnia, ſed neceſſe eſt, quod illa prouidentiſſima maieſtas id effecerit, quod erat melius, et rectius. Libet igitur interrogare iſtos diuinorum operum reprehenſores, quid in homine deeſſe, qa imbecillior naſcitur, credant. Num idcirco minus educentur homines? num minus ad ſummum robur ætatis prouehantur? num imbecillitas aut incrementum impediat, aut ſalutem? quoniam quæ deſunt, ratio deprehendit. At hominis, inquiunt, educatio maximis laboribus conſtat, pecudum ſcilicet conditio melior, quod hæ omnes, cum fœtum ediderint, non niſi paſtus ſui curā gerunt, ex quo efficitur, ut uberibus ſua ſponte diſtentis, alimentum lactis fœtibus miniſtretur, et id cogente natura ſine matrum ſolicitudine appetant. Quid aues? quarum ratio diuerſa eſt. Non'ne maximos ſuſcipiunt in educan-

do labores, ut interdum aliquid humanæ intelligentiæ habere uideantur? Nidos .n. aut luto ædificant, aut uirgultis, & frondibus conſtruunt, & ciborum expertes incubant ouis, & quoniã fœtus de ſuis corporibus ale re datum non eſt, cibos conuehunt, & totos dies in huiuſmodi diſcurſione conſumunt. noctibus uero defendunt, fouent, protegunt. Quid amplius facere homines poſſunt, niſi hoc ſolũ fortaſſe, quod non expellunt adultos, ſed perpetua neceſſitudine, ac uinculo charitatis adiunctos habent. Quid, quod auium fœtus multo fragilior quàm hominis? Quia non materno corpore ipſum animal edunt, ſed quod materni corporis fœtu, & calore tepefactum animal efficiat, quod tamen cum ſpiritu fuerit animatum. Id uero implume, ac tenerum nõ modo uolandi, ſed ambulandi quoq; uſu caret. Num ergo ineptiſſimus ſit, ſiquis putet male cum uolucribus egiſſe naturam? primum quod bis naſcuntur, deinde, qđ tam infirmæ, ut ſint quæſitis per laborem cibis à parentibus nutriendæ. Sed illi fortiora eligunt, imbecilliora prætereunt. Quæro igitur ab ijs, qui conditionem pecudum ſuæ præferũt, quid eligant, ſi Deus his deferat optionem, utrum malint humanam ſapiẽtiam cum imbecillitate, an pecudum firmitatem cum illarum natura? Scilicet non tam pecudes ſunt, ut non malint uel fragiliorem multo, quàm nunc eſt, dummodo humanam, quàm illam irrationabilem firmitatem. Sed uide licet prudentes uiri neq; hominis rationem uolunt cum fragilitate, neq; mutorũ firmitatem ſine ratione. Quare nihil ẽ tam repugnans, tam'q; contrariũ, quod unũquodq; animal aut ratio inſtruat neceſſe eſt, aut condi-

tio naturæ. Si naturalibus monimentis inſtruatur, ſuper uacua ratio eſt. Quid .n. excogitabit? quid faciet? aut quid molietur? aut in quo lumen illud ingenij oſtendet, cum ea, quæ poſſunt eſſe ratiõis, ultro natura concedat? Si autem ratione ſit præditum, quid opus erit ſepimentis corporis? cum ſemel conceſſa ratio naturæ munus poſſit implere? Quæ quidem tantum ualet ad ornã dum, tuendumq; hominem, ut nihil potuerit maius, ac melius à Deo dari. Deniq; cum & corporis non magni homo, & exiguarum uirium, & ualetudinis ſit infirmæ, tamen quoniam id, quod eſt maius, accepit, & inſtructior eſt cæteris animalibus, & ornatior. Nam cum fragilis, imbecillis'q; naſcatur, tamen & à mutis omnibus tutus eſt, & ea omnia, quæ firmiora naſcuntur, etiã ſi uim cœli fortiter patiuntur, ab homine tamen tuta eſſe non poſſunt. Ita fit, ut plus homini conferat ratio, quàm natura mutis, quoniam in illis nec magnitudo uirium, neq; firmitas corporis efficere poteſt, quo minus aut opprimantur à nobis, aut noſtræ ſubiecta ſint poteſtati. Poteſt'ne igitur aliquis, cum uideat etiam boues, et uaccas, aut equos cum immaniſſimis corporibus ſeruire homini, queri de opifice rerum deo, quod modicas uires, quod paruum corpus accepit, nec beneficia in ſe diuina pro merito æſtimat, quod eſt ingrati, aut (ut uerius loquamur) inſani. Melius igitur Plato, ut hos (credo) ingratos refelleret, naturæ gratias egit, quod homo natus eſſet, quod & ipſum, quale ſit, non eſt huius materiæ ponderare. Quanto melius, & ſanius, qui ſentit conditionem hominis eſſe meliorem, quam iſti, qui ſe pecudes natos eſſe maluerint? Quos ſi Deus in

ea forte conuerterit animalia, quorum ſortem præferunt ſuæ. iam profecto cupiant remigrare, magnisq́; clamoribus conditionem priſtinam flagitent. quia nó eſt tanti robur, ac firmitas corporis, ut officio linguæ careas, aut auium per aerem libera diſcurſatio, ut manibus indigeas. Plus enim manus præſtant, quã lenitas, uſusq́; pennarum, plus lingua, quã totius corporis fortitudo. Quæ igitur amentia eſt ea præferre, quæ ſi data ſint, accipere detrectes?

Contra Epicureos conquerentes homines morbis, *& immaturæ morti ſubiectos.* Caput IIII

I*dem queruntur, hominem morbis, & immaturæ morti eſſe ſubiectum.* Indignantur *uidelicet, non* Deos *ſe eſſe natos.* Minime, *inquiunt, ſed ex hoc oſtendimus, hominem nulla prouidentia eſſe factum, quod aliter fieri debuit.* Quid *ſi oſtendero, idipſum magna ratione prouiſum eſſe, ut morbis uexari poſſet, & uita ſæpe in medio curſus ſui ſpatio rumperetur?* Cum *enim* Deus *animal, quod fecerat, ſua ſponte ad mortem tranſire cognouiſſet, ut mortẽ ipſam, quæ eſt diſſolutio naturæ capere poſſit, dedit ei fragilitatem, quæ morti aditũ ad diſſoluendum animal inueniret.* Nam *ſi eius roboris fieret, ut ad eum morbus, et ægritudo adire non poſſet, ne mors quidem poſſet, quoniã mors ſequela morborum eſt.* Immatura *uero mors quomodo abeſſet ab eo, cui eſſet conſtituta natura?* Nempe *nullum hominẽ mori uolunt, niſi cum centeſimum ætatis compleuerit*

annum. Quomodo illis in tanta repugnantia rerum ratio poterit conſtare? Vt enim ante annos centum mori quiſq; non poſſit, aliquid illi roboris, quod ſit imortale tribuendum eſt. Quo conceſſo, neceſſe eſt conditionem mortis excludi. Id autem ipſum cuiuſmodi poteſt eſſe, quod hominem contra morbos, et ictus extraneos, ſolidum, atq; expugnabilem faciat? Cum enim conſtet ex oſſibus, & neruis, & uiſceribus, & ſanguine, quid horum poteſt eſſe tam firmum, ut fragilitatem repellat, ac mortem? Vt igitur homo idiſſolubilis ſit ante illud tempus, quod illi putant oportuiſſe conſtitui, ex qua ei materia corpus attribuent? Fragilia ſunt omnia, quæ uideri, ac tangi poſſunt. Supereſt, ut aliquid ex cœlo petant, quoniam in terra nihil eſt, quod non ſit infirmum. Cum ergo homo ſic formandus eſſet à Deo, ut mortalis eſſet aliquando, res ipſa exigebat, ut terreno, & fragili corpore fingeretur. Neceſſe eſt igitur, ut mortem recipiat quando libet, quoniam corporalis eſt. Corpus enim quodlibet ſolubile, atq; mortale eſt. Stultiſſimi ergo ſunt, qui de morte immatura queruntur, quoniam naturæ conditio locum illi facit. Ita conſequẽs erit, ut morbis quoq; ſubiectus ſit. Neq; enim patitur natura, ut abeſſe poſſit infirmitas ab eo corpore, quod idcirco non ſolidum, firmum'q; natũ eſt, ut aliquando ſoluendum ſit. Sed putemus fieri poſſe quemadmodũ uolunt, ut homo non ea conditione naſcatur, qua morbo, morti'ue ſubiectus ſit, niſi peracto ætatis ſuæ ſpatio, ad ultimam proceſſerit ſenectutem. Nõ igitur uident, ſi ita ſit conſtitutum, quid ſequatur. Hominem utiq; niſi certo tempore mori nullo mo

do poſſe, ſed ſi prohiberi ab altero uictu poteſt, mori po terit. Res igitur exigit, ut homini, q ante certum diẽ mo ri non poteſt, ciborum alimentis, quia ſubtrahi poſ ſunt, opus non ſit. Si opus cibo non erit, iam non ho mo ille, ſed Deus fiet. Ergo (ut ſuperius dixi) qui de fragilitate hominis queruntur, id potiſſimum querun tur, quod non immortales, & ſempiterni ſint nati. Nemo enim niſi ſenex mori debet. Nempe ideo mori debet, quia Deus non eſt. Atqui mortalitas non poteſt cum immortalitate coniungi, ſi enim mortalis eſt in ſenectute, immortalis eſſe in adoleſcentia non poteſt. Nec eſt ab eo conditio mortis aliena, qui quandoque moriturus eſt, nec ulla immortalitas eſt, cui ſit termi nus conſtitutus. Ita fit, ut & immortalitas excluſa in perpetuum, & ad tempus recepta mortalitas, homi nem conſtituat in ea conditione, ut ſit in qualibet æta te mortalis. Quadrat igitur neceſſitas undiq; nec de buiſſe aliter fieri, nec fas fuiſſe. Sed iſti rationem ſequẽ tium non uident, quia ſemel errauerunt in ipſa ſum ma. Excluſa enim de rebus humanis diuina proui dentia, neceſſario ſequebatur, ut omnia ſua ſponte ſint nata. Hinc inuenerunt illas minutorum ſeminum pla gas, & concurſiones fortuitas, quia rerum originem nõ uidebant. In quas ſe anguſtias cum conieciſſent, iam co gebat eos neceſſitas exiſtimare, animas cum corpori bus naſci, & item cum corporibus extingui. Aſſum pſerant enim nihil fieri mente diuina, quod ipſum non aliter probare poterant, quàm ſi oſtenderent eſſe aliqua, in quibus uideretur prouidentiæ ratio claudica re. Reprehenderunt igitur ea, in quibus uel maxime

diuinitatem ſuam prouidentia mirabiliter expreſſit, ut illa, quæ retuli, de morbis, & immatura morte, cum debuerint cogitare his aſſumptis, quæ neceſſario ſequentur. Sequentur autem illa, quæ dixi, ſi morbum non reciperent, neq; tectis, neq; ueſtibus indigerent. Quid enim uentos, aut imbres, aut frigora metuerẽt, quorum uis in eo eſt, ut morbos afferant? Idcirco enim accepit ſapientiam, ut aduerſus nocentia fragilitatem ſuam muniat, ſequitur neceſſario, ut quoniam retinendæ rationis cauſa morbos capit, etiam mortem ſemper accipiat, quia is, ad quem morbus non uenit, firmus ſit neceſſe eſt. Infirmitas autem habet in ſe mortis conditionem. Firmitas uero ubi fuerit, nec ſenectus locum poteſt habere, nec mors, quæ ſequitur ſenectutem. Præterea, ſi mors certæ conſtituta eſſet ætati, fieret homo inſolentiſſimus, & humanitate omni careret. Nam ferè iura omnia humanitatis, quibus inter nos cohæremus, ex metu, & conſcientia fragilitatis oriuntur. Denique imbecilliora, & timidiora quæq; animalia congregantur, ut quoniam uiribus tueri ſe nequeunt, multitudine tueantur. Fortiora uero ſolitudines appetunt, quoniam robore, uiribusq; confidunt. Homo quoque, ſi eodem modo haberet, ad propulſanda pericula ſuppetens robur, nec ullius alterius auxilio indigeret, quæ ſocietas eſſet? quæ reuerentia inter ſe? quis ordo? quæ ratio? quæ humanitas? aut qd eſſet deterius homine? quid efferacius? quid immanius? Sed quoniã imbecillis eſt, nec per ſe poteſt ſine homine uiuere, ſocietatem appetit, ut uita communis & ornatior fiat, et tutior. Vides igitur omnem hominis rationem in eo maxime ſtare, ꝙ

nudus, fragilisq; naſcitur, q̃d morbis afficitur, q̃d im matura morte multatur? Quæ ſi homini detrahantur, rationem quoq;, ac ſapientiam detrahi neceſſe eſt. Sed nimis diu de rebus apertis diſputo, cum ſit liquidum, nihil ſine prouidentia nec factum eſſe unquam, nec fieri potuiſſe. De cuius operibus uniuerſis (ſi nunc libeat) diſputare per ordinẽ infinita materia eſt. Sed ego de uno corpore hominis tantum inſtitui dicere, ut in eo diuinæ prouidentiæ poteſtatem, quanta fuerit, oſtendam, his duntaxat in rebus, quæ ſunt comprehẽſibiles, & apertæ. Nam illa, quæ ſunt animæ, nec ſubijci oculis, nec comprehendi queunt. Nunc de ipſo uaſe hominis loquimur, quod uidemus.

De differentia creationis animalium brutorum, et hominis ſecundum corpus. Caput V.

In principio, cum Deus fingeret animalia, noluit ea in rotundam formæ ſpeciem conglobare, atq; colligere, ut et moueri ad ambulandum, et flectere ſe in quālibet partem facile poſſent, ſed ex ipſa corporis ſumma produxit caput. Itẽ produxit membra quædam longius, quæ uocantur pedes, ut alternis motibus ſolo fixa perducerẽt animal, quò mens tuliſſet, aut quò petendi cibi neceſſitas prouocaſſet. Ex ipſo autem uaſculo corporis quatuor fecit extantia, bina poſterius, quæ ſunt in omnibus pedes. Itẽ bina capiti, & collo proxima, quæ uarios animantibus uſus præbent. In pecudibus enim, ac feris ſunt pedes poſterioribus ſimiles. In homine autem manus,

quæ non ad ambulandum, ſed ad faciendum, operandumq; ſunt natæ. Eſt & tertium genus, in quo priora illa neq; pedes, neq; manus ſunt, ſed alæ, in quibus pennæ per ordinem fixæ uolãdi exhibent uſum. Ita una fictio diuerſas ſpecies, et uſus habet. Atq; ut ipſam corporis craſſitudinem firmiter comprehenderent, maioribus, & breuibus oſſibus inuicem colligatis, quaſi carinam compegit, quam nos dicimus ſpinam. Eamq; noluit ex uno, perpetuóq; oſſe formare, ne gradiendi, flectendíq; ſe facultatem animal non haberet. Ex eius parte quaſi media coſtas, ideſt tranſuerſa, & plana oſſa porrexit in diuerſum, quibus clementer curuatis, & in ſe uelut in circulum penè conductis, interna uiſcera contegantur, ut ea, quæ mollia, & minus ualida fieri opus erat, illius ſolidæ cratis amplexu poſſent eſſe munita. In ſumma uero conſtructionis eius, quam ſimilem nauis carinæ diximus, caput collocauit, in quo eſſet regimen totius animantis. Datumq; illi hoc nomẽ eſt, ut quidem Varro ad Ciceronem ſcribit, q͛d hinc capiant initium ſenſus, ac nerui. Ea uero, quæ diximus de corpore uel ambulandi, uel faciendi, uel uolandi cauſa eſſe producta, neq; nimium longis, propter celerem mobilitatem, neq; nimium breuibus, propter firmitatem, ſed & paucis, & magnis oſſibus conſtare uoluit. Aut enim bina ſunt, ut in homine, aut quaterna, ut in quadrupede, quæ tamen non fecit ſolida, ne in gradiendo pigritia, & grauitas retardaret, ſed caua, & ad uigorem corporis conſeruandum medullis intrinſecus plena, eaq; rurſus non æqualiter porrecta finiuit, ſed ſummas eorum partes craſſioribus nodis

conglobauit,ut & ſubſtringi neruis facilius, & uerti tutius poſſent. Vnde ſunt uertibula nominata. Eos nodos firmiter ſolidatos leni quodam operculo texit, q̃d dicatur chartilago, ſcilicet ut ſine attritu, & ſine ſenſu doloris aliquo flecterentur, eoſdem tamen non in unum modum formauit. Alios enim fecit ſimplices, et in orbem rotundos, in iis duntaxat articulis, in quibus moueri membra in omnes partes oportebat, ut in ſcapulis, quoniam manus utrolibet agitari, & contorqueri neceſſarium eſt. Alios autem latos, & æquales, & in unam partem rotundos, & in his utiq; locis, ubi tantummodo curuari mēbra oportebat, ut in genibus, & in cubitis, & in manibus ipſis. Nam ſicut manus ex loco, unde oriuntur à corpore, ubiq; uerſus moueri ſpecioſum ſimul, & utile fuit, ſic profecto, ſi hoc idem etiam cubitis accederet, & ſuperuacuus eſſet huiuſmodi motus, et turpis. Iam enim manus amiſſa dignitate, quā nunc habet, mobilitate nimia proboſcidi ſimilis uideretur, eſſetq; homo planè anguimanus. Quod genus in illa īmaniſſima bellua mirabiliter effectum eſt. Deus enim, qui prouidentiam, & poteſtatem ſuā multarum rerum mirabili uarietate uoluit oſtendere, quoniam caput eius animalis non tam longe porrexerat, ut terram poſſet ore contingere, quod erat futurum horribile, atq; tetrum. Et quia os ipſum profuſis dentibus ſic armauerat, ut etiam ſi contingeret, paſcendi tamen facultatem dētes adimerent, produxit inter eos à ſumma fronte molle, ac flexibile membrū, quo prendere, quo tenere quodlibet poſſet, ut rationē uictus capiendi uel dentium prominens magnitudo,

uel ceruicis breuitas non impediret.

Contra Epicurum, qui ex atomis fortuito concurrẽtibus compactum, fabricatumq́; hominem diſputauit. Caput VI.

On poſſum hoc loco teneri, quo minus Epicuri ſtultitiam rurſum coarguam. Illius enim ſunt omnia, quæ delirat Lucretius. Qui, ut oſtenderet animalia non artificio aliquo diuinæ mentis, ſed, ut ſolet, fortuito eſſe nata, dixit in principio mundi alias quaſdam innumerabiles animantes miranda ſpecie, et magnitudine fuiſſe natas, ſed eas permanere non potuiſſe, quod illas aut ſumendi cibi facultas, aut coeundi, generandiq́; ratio defeciſſet. Videlicet ut & atomis ſuis locum faceret per infinitum, & inane uolitantibus diuinam prouidentiam uoluit excludere. Sed cum uideret in omnibus, quæ ſpirant, mirabilem prouidentiæ ineſſe rationem, quod malũ uanitatis erat dicere fuiſſe animalia prodigioſa, in quibus ratio ceſſaſſet? Quoniam igitur omnia, quæ uidemus, cum ratione nata ſunt. id enim ipſum naſci efficere, niſi ratio nõ poteſt, manifeſtũ eſt, nihil omnino rationis expers potuiſſe generari. At enim prouiſum eſt in ſingulis quibusq; fingendis, quatenus, et miniſterio mẽbrorũ ad neceſſaria uitæ uteretur, et quatenus adiugatis corporibus elata ſoboles, uniuerſas generatim cõſeruaret animantes. Nam ſi peritus architectus, cum magnum aliquod ædificiũ facere conſtituit, primo omniũ cogitat, quæ ſumma perfecti ædificij futura ſit,

& ante emetitur, quem locum leue pondus expectet, ubi magni operis ſtatura ſit moles, quae columnarum interualla, qui aut ubi aquarum cadētium decurſus, & exitus, & receptacula, haec inquam prius praeuidet, ut quaecunq; ſunt perfecto operi iam neceſſaria, cum ipſis fundamentis pariter ordiatur, cur Deum quiſquā putet machinandis animalibus non ante prouidiſſe, quae ad uiuendum neceſſaria eſſent, quam ipſam uitam daret? Quae utiq; conſtare non poſſet, niſi prius effecta eſſent quibus conſtat. Videbat igitur Epicurus in corporibus animalium diuinae rationis ſolertiam, ſed ut efficeret, quod ante imprudenter aſſumpſerat, adiecit aliud deliramentum ſuperiori congruens. Dixit enim neq; oculos ad uidendum eſſe natos, neq; aures ad audiendum, neq; pedes ad ambulandū, quoniam membra haec prius nata ſunt, quàm eſſet uſus uidendi, & audiendi, & ambulandi, ſed horum omnia officia ex natis extitiſſe. Vereor, ne huiuſmodi portenta, & ridicula refutare, non minus ineptum eſſe uideatur. Sed libet ineptire, quoniā cum inepto agimus, ne ſe ille nimis argutum putet. Quid ais Epicure? Nō ſunt ad uidendum oculi nati. Cur igitur uident? Poſtea inquit, uſus eorum apparuit. Videndi ergo cauſa nati ſunt. ſiquidem nihil poſſunt aliud quàm uidere. Item membra caetera cuius rei cauſa nata ſunt, ipſe uſus oſtendit. Qui utiq; nullo modo poſſet exiſtere, niſi eſſent membra omnia tam ordinate, tam prouidenter effecta, ut uſum poſſent habere. Quid enim ſi dicas aues non ad uolandum eſſe natas, neq; feras ad ſaeuiendum, neq; piſces ad natandum, neq; homines ad ſapiendum

piendum, cum appareat ei naturæ, officioq; ſeruire animátes, ad qđ ſunt quæq; generata? Sed uidelicet q̃ ſummam ueritatis amiſit, ſemper erret neceſſe eſt. Si enim non prouidentia, ſed fortuitis atomorum concurſionibus naſcuntur omnia, cur nunquam fortuito accidit ſic coire illa principia, ut efficerent animal eiuſmodi, quod naribus potius audiret, odoraret oculis, auribus cerneret? Si enim primordia nullum genus poſitionis inexpertum relinquunt, oportuit eiuſmodi quotidie monſtra generari, in quibus membrorum ordo præpoſterus, & uſus longe diuerſus exiſteret. Cũ uero uniuerſa genera, & uniuerſa quoq; membra leges ſuas, & ordines, & uſus ſibi attributos tueantur, manifeſtum eſt, nihil fortuito eſſe factum, quoniam diuinæ rationis diſpoſitio perpetua ſeruatur. Verum aliâs refellemus Epicurum, nunc de prouidentia (ut cœpimus) diſſeramus.

De Dei prouidentia circa uniuerſalem hominis fabricam. Caput VII.

DEus igitur ſolidamenta corporis, quæ oſſa dicuntur, nodata, et adiuncta inuicem neruis alligauit, atq; conſtrinxit, quibus mens ſi excurrere, aut reſiſtere uelit, tanquam retinaculis uteretur. & quidem nullo labore, nulloq; conatu, ſed minimo nutu totius corporis molem temperaret, ac flecteret. Hæc autem uiſceribus operuit, ut quemcunq; locum decebat, utq; ſolida oſſa concluſa tegerent. Item uiſceribus ipſis uenas admiſcuit quaſi ri-

nos per corpus omne diuiſos, per quos diſcurrens humor, & ſanguis uniuerſa membra ſuccis uitalibus irrigaret, & ea uiſcera formata in eum modū, qui unicuiq; generi, ac loco aptus fuit, ſuperiecta pelle contexit. Quam uel ſola pulchritudine decorauit, uel ſetis adoperuit, uel ſquamis muniuit, uel plumis inſignibus adornauit. Illud uero commentum Dei mirabile, qđ una diſpoſitio, et unus habitus innumerabiles animantium perferat uarietates. Nam in omnibus ferè, quæ ſpirant, eadem ſeries, & ordo membrorum eſt. Primum enim caput, et huic annexa ceruix. Item collo pectus adiunctum, & ex eo prominentes armi, adhærens pectori uenter. Item uentri ſubnexa genitalia. Vltimo loco femora, pedesq;. Nec ſolum membra ſuū tenorem, ac ſitum in omnibus ſeruant, ſed etiam partes membrorum. Nam in uno capite ipſo certam ſedē poſſident aures, certam oculi, nares item, os quoq;, & in ore dentes, & lingua. Quæ omnia, cum ſint eadem in omnibus animantibus, tamen infinita, et multiplex diuerſitas figurarū eſt, quod ea, quæ dixi, aut productiora, aut contractiora lineamentis uarie differētibus comprehenſa ſunt. Quid illud? Non'ne diuinum, quod in tanta uiuentium multitudine unumquodq; animal in ſuo genere, & ſpecie pulcherrimum eſt? Vt ſiquid uiciſſim de altero in alterum transferatur, nihil impeditius ad utilitatem, nihil deformius ad aſpectum uideri neceſſe ſit. Vt ſi elephanto ceruicem prolixam tribuas, aut camelo breuem, uel ſi ſerpentibus pedes, aut pilos addas, in quibus porrecti æqualiter corporis longitudo nihil aliud exhibeat, niſi ut maculis terga diſtin-

cti, et ſquamarum leuitate ſuffulti, in lubricos tractus ſinuoſis flexibus laberentur. In quadrupedibus autem idem opifex contextum ſpinæ à ſummo capite deductum, longius extra corpus eduxit, & acuminauit in caudam, ut obſcœnæ corporis partes uel propter fœditatem tegerentur, uel propter teneritudinem munirentur, ut animalia quædam minuta, & nocentia motu eius arcerentur à corpore. Quod membrum ſi detrahes, imperfectum fit animal, ac debile. Vbi autem ratio, & manus eſt, non eſt id tam neceſſarium, quàm indumentum pilorum. Adeo in ſuo quoq; genere aptiſſime congruunt, ut neq; nudo quadrupede, neq; homine tecto excogitari quicquam turpius poſſit. Cum tamen ipſa nuditas hominum mire ad pulchritudinem ualeat, non tamen etiam capiti congruebat, quãta enim in eo futura deformitas eſſet, ex caluitio apparet. Texit ergo illud pilo. Et quia in ſummo futurum erat, quaſi ſummum ædificij culmen ornauit, qui ornatus non eſt in orbem coactus, aut in figuram pilei teres factus, ne quibuſdam partibus nudis eſſet informis, ſed alibi inſuſus, alibi retractus pro cuiuslibet loci decẽtia. Frons ergo uallata per circuitum, & temporibus effuſi ante aures capilli, & earum ſummæ partes in coronæ modum cinctæ, & occipitium omne contectum ſpeciem miri decoris oſtentant. Iam barbæ ratio incredibile eſt quantum conferat ad dignoſcendam corporum maturitatem, uel ad differentiam ſexus, uel ad decorem uirilitatis, ac roboris, ut uideatur omnino non conſtatura fuiſſe totius corporis ratio, ſi quicquam aliter eſſet effectum.

De forma hominis, & omnium membrorum habitudine, ſed ſpecialiter de auribus, & oculis.

Caput VIII.

n Vnc rationem totius hominis oſtendam, ſingulorumq́; membrorum, quæ in corpore aperta, aut operta ſunt, utilitates, et habitus explicabo. Cum igitur ſtatuiſſet Deus ex omnibus animalibus ſolum hominem facere cœleſtem, cætera uniuerſa terrena, hunc ad cœli contemplationem rigidum erexit, bipedemq́; conſtituit, ſcilicet, ut eadē ſpectaret, unde illi origo eſt. Illa uero depreſſit ad terram, ut quia nulla his immortalitatis expectatio eſt, toto corpore in humum proiecta, uentri, pabuloq́; ſeruirent. Hominis itaq; ſolius recta ratio, & ſublimis ſtatus, & uultus Deo patri cōmunis, ac proximus, originem ſuam, fictoremq́; teſtatur. Eius propè diuina mens, quia non tantum animantum, quæ ſunt in terra, ſed etiam ſui corporis eſt ſortita dominatum, in ſummo capite collocata, tanquam in arce ſublimis ſpeculatur omnia, & contuetur. Hanc eius aulam Deus non obductam, porrectamq́; formauit, ut in mutis animalibus, ſed orbi, & globo ſimilem, q̃d orbis rotunditas perfectæ rationis eſt, ac figuræ. Eo igitur mens, et ignis ille diuinus tāquā cœlo tegitur. Cuius cum ſummum faſtigium naturali ueſte texiſſet, priorem partē, quæ dicitur facies, neceſſarijs membrorum miniſterijs & inſtruxit pariter, & ornauit. Ac primum oculorum orbes concauis foraminibus concluſit, à quo foratu frontem nominatam Varro exiſtimauit, & eos neq; minus, neq; amplius, quā duos eſſe uoluit, q̃d ad ſpe-

ciem nullus eſt perfectior numerus quã duorum, ſicut & aures duas, quarum duplicitas incredibile eſt, quantum pulchritudinem præ ſe ferat, qđ tum pars utraq; ſimilitudine ornata eſt, tum ut uenientes altrinſecus uoces facilius colligantur. Nam & forma ipſa mirandum in modum ficta, quod earum foramina uoluit eſſe nuda, & inobſepta, quod & minus decorũ, & minus utile fuiſſet, quoniam ſimplicium cauernarum anguſtias præteruolare uox poſſet, & ſpargi, niſi perceptam per cauos ſinus, & repercuſſu retenta foramina ipſa conueherent, illis ſimilia uaſculis, quibus impoſitis ſolent anguſtiora uaſa compleri. Eas igitur aures, quibus eſt inditum nomen a' uocibus hauriẽdis (unde Virgilius,

Vocemq; his auribus hauſi,

Quia uocem ipſam græci αὐδὴν uocant ab auditu per immutationem literæ, aures uelut audes ſunt nominatæ) noluit deus artifex mollibus pelliculis informare, ne pulchritudinem demerent pendulæ, atq; flaccentes. neq; duris, ac ſolidis oſſibus, ne ad uſum inhabiles eſſent immobiles, ac rigentes, ſed quod eſſet, horum medium excogitauit, ut eas chartilago mollior alligaret, & haberent aptam ſimul, & flexibilem firmitatem. In his audiendi tantum officium conſtitutum eſt, ſicut in oculis uidendi. Quorum præcipue inexplicabilis eſt, ac mira ſubtilitas, quia eorum orbes gemmarum ſimilitudinem præferentes, ab ea parte, qua uidendum fuit, membranis perlucentibus texit, ut imagines rerum contra poſitarum, tanquam in ſpeculo refulgentes ad ſenſum intimum penetrarent. Per

cas igitur membranas, ſenſus ille, qui dicitur mens, ea, quæ ſunt foris, tranſpiciat, ne forte exiſtimes aut imaginum incurſione nos cernere (ut philoſophi dixerunt) quoniam uidendi officium in eo debet eſſe, quod uidet; non in eo, quod uidetur, aut intentione aeris, cum acie, aut effuſione radiorum, quoniam, ſi ita eſſet, tardius quàm oculis aduertimus, uideremus, donec intẽtus aer cum acie aut effuſi radij ad id, quod uidendum eſſet, peruenirent. Cum autem uideamus eodem momento temporis, plerunq; uero aliud agentes, nihilo minus tamen uniuerſa, quæ contra ſunt poſita, intueamur, uerius, & manifeſtius eſt mentem eſſe, quæ per oculos ea, quæ ſunt oppoſita, tranſpiciat quaſi per feneſtras lucente uitro, aut ſpeculari lapide obductas. Et idcirco mens, & uoluntas ex oculis ſæpe dignoſcitur. Quod quidem ut refelleret Lucretius, ineptiſſimo uſus eſt argumento. Si enim mens, inquit, per oculos uidet, erutis, et effoſſis oculis magis uideret, quoniam euulſæ cum poſtibus fores, plus inferunt luminis, quàm ſi fuerint obductæ. Nimirum ipſi, uel potius Epicuro, qui eum docuit, effoſſi oculi erant, ne uiderent effoſſos orbes, & ruptas oculorum fibras, & fluentem per uenas ſanguinem, & creſcentes ex uulneribus carnes, & obductas ad ultimum cicatrices, nihil poſſe lucis admittere, niſi forte auribus oculos ſimiles naſci uolebant, ut non tam oculis, quàm foraminibus cerneremus, quo nihil ad ſpeciem fœdius, ad uiſum inutilius fieri poteſt. Quantulum enim uidere poſſemus, ſi mens ab intimis penetralibus capitis per exiguas cauernarum rimulas attenderet, ut ſiquis uellet tranſpicere per acutam, non plus

profecto cernat, quàm ciutæ ipſius capacitas comprehendat. Itaq; ad uidendum membris potius in orbem conglobatis opus fuit, ut uiſus in latum ſpargeretur, & quæ in primori facie adhærerent, ut libere poſſint omnia contueri. Ergo ineffabilis diuinæ prouidentiæ uirtus fecit duos ſimillimos orbes, eosq; ita deuinxit, ut non in totum conuerti, ſed moueri tamen, ac flecti cũ modo poſſent. Orbes autem ipſos humoris puri, ac liqdi plenos eſſe uòluit, in quorum media parte ſcintillæ luminum concluſæ tenerentur, quas pupillas nuncupamus, in quibus puris, ac ſubtilibus cernendi ſenſus, ac ratio continetur. Per eos igitur orbes ſeipſam mens intendit, ut uideat, miráq; ratione in unum miſcetur, & cõiungitur amborum luminum uiſus.

Contra eos, qui ſenſus falſos eſſe contendunt. Caput IX.

Libet hoc loco illorum reprehendere uanitatem, qui dum uolunt oſtendere ſenſus falſos eſſe, multa colligunt, in quibus oculi fallantur, inter quæ illud etiam, quod furioſis, & ebriis omnia duplicia uideantur, quaſi uero eius erroris obſcura ſit cauſa. Ideo enim fit, quia duo ſunt oculi. Sed quomodo id fiat, accipe. Viſus oculorum intẽtione animi conſtat. Itaq; quoniam mens (ut ſupra dictum eſt) oculis tanquam feneſtris utitur, nõ tantum hoc ebriis, aut inſanis accidit, ſed etiam ſanis, ac ſobriis. Nam ſi aliquid nimis propius admoueas, duplex uidebitur. Certum eſt enim interuallum, ac ſpatium quo

acies oculorum coit. Item ſi retrorſum auoces animum, quaſi ad cogitandum, & intentionem mentis relaxes, cum acies oculi utriuſque diducitur, tunc ſinguli uidere incipiunt ſeparatim. Si animum rurſus intendens, aciemq; direxeris, coit in unũ quicquid duplex uidebatur. Quid ergo mirum, ſi mens ueneno, ac potentia uini diſſoluta dirigere ſe non poteſt ad uidendum, ſicut ne pedes quidem ad ambulandum, neruis ſtupeſcentibus debiles? aut ſi uis furoris in cerebrum ſæuiens, concordiam diſiungit oculorũ? Quod adeo uerum eſt, ut luſcis hominibus ſi aut inſani, aut ebrij fiant, nullo pacto poſſit accidere, ut aliquid duplex uideant. Quare ſi ratio apparet, cur illi falluntur, manifeſtum eſt, non eſſe falſos ſenſus, qui aut non falluntur, ſi ſint puri, & integri, aut ſi fallũtur, mens tamen non fallitur, quæ illorum nouit errorem.

Ad oculorum fabricam redit, & omnium membrorum habitudinem, ſed ſpecialiter eorum, quæ uſq; ad uentrem per cutem apparent. Caput X.

SEd nos ad Dei opera reuertamur. Vt igitur oculi munitiores eſſent ab iniuria aliorum tegminibus occuluit, unde oculos dictos eſſe Varroni placet. Nam & ipſæ palpebræ, quibus mobilitas ineſt, palpitatio uocabulum tribuit, & pilis in ordine ſtantibus uallatæ, ſeptum oculis decẽtiſſimum præbent. Quarum motus aſſiduus incomprehenſibili celeritate concurrens, & uidendi tenorẽ non impedit, et reficit obtutum. Acies enim ideſt mem

brana illa perlucens, quã ſiccari, & obareſcere non oportet, niſi humore aſſiduo terſa pure niteat, obſoleſcit. Quid ipſa ſuperciliorum faſtigia pilis breuibus adornata? Non'ne quaſi aggeribus, & munimentum oculis, nequid ſuperne incidat, & ſpeciem ſimul præſtant? Ex quorum confinio naſus exoriens, & ueluti æquali porrectus iugo, utranq; aciem ſimul & diſcernit, et munit. Inferius quoq; genarum non indecens tumor, in ſimilitudinem collium leniter exurgens, ab omni parte oculos efficit tutiores, prouiſum'q; eſt ab artifice ſummo, ut ſiquis forte uehementior ictus extiterit, eminentibus repellatur. Naſi uero pars ſuperior uſq; ad mediũ ſolida formata eſt. Inferior autem chartilagine adhæret molli, ita ut ad uſum digitorum poſſit eſſe tractabilis. In hoc autem, quãuis ſimplici, mẽbro, tria ſunt officia conſtituta. Vnum ducendi ſpiritus. Alterum capiendi odoris. Tertium ut per eius cauernas purgamenta cerebri defluant. Quas ipſe deus tam mirabili, quã diuina ratione molitus eſt, ut tamẽ hiatus ipſe naſi, oris ſpeciem non deformaret. Quod erat plane futurum, ſi ſimplex foramen pateret. At id uelut pariete per medium ducto interſepſit, atq; diuiſit, fecit'q; ipſa duplicatate pulcherrimum. Ex quo intelligitur quãtum dualis numerus una, & ſimplici compage ſolidatus, ad rerum ualeat perfectionem. Nam cum ſit corpus unum, tamen totum ex ſimplicibus membris conſtare non poterat, niſi ut eſſent partes uel dextræ, uel ſiniſtræ. Itaq; ut pedes duo, & item manus, non tantum ad utilitatem aliquã, uſum'q; uel gradiendi, uel faciendi ualent, ſed & habitum deco-

remq́; admirabilem conferunt. Sic & in capite, quod totius diuini operis quaſi culmen eſt, & auditus in duas aures, & uiſus in duas acies, & odoratio in duas nares à ſummo artifice diuiſa eſt, quia cerebrum, in quo ſentiendi ratio eſt, q̃uis ſit unum, tamen in duas partes membrana interueniẽte diſcretum eſt, ſed et cor, quod ſapiẽtiæ domicilium uidetur, licet ſit unum duos tamen intrinſecus ſinus habet, qbus fontes uiui ſanguinis continentur, ſepto intercedente diuiſi, ut ſicut in ipſo mundo ſumma rerũ, uel de ſimplici duplex, uel de duplici ſimplex & gubernat, & continet totum, ita in corpore de duobus uniuerſa compacta indiſſociabilem prætenderent unitatem. Oris quoq; ſpecies, & rictus ex trãſuerſo patefactus, quàm utilis, q̃ decens ſit, enarrari non poteſt, cuius uſus in duobus conſtat officijs, ſumendi uictus, et eloquendi. Lingua intus incluſa, quæ uocem motibus ſuis in uerba diſcernit, & eſt interpres animi. Nec tamen ſola poteſt per ſe eloquendi munus implere, niſi acumen ſuum palato illiſerit, niſi adiuta uel offenſione dentium, uel compreſſione labiorũ. dentes tamen plus conferunt ad loquendum. Nam et infantes non ante incipiunt fari, q̃ dentes habuerint, & ſenes amiſſis dentibus ita balbutiunt, ut ad infantiã reuoluti denuo eſſe uideantur. Sed hæc ad hominem ſolum pertinent, aut ad aues, in quibus acuminata, & uibrata certis motibus lingua, innumerabiles cantuum flexiones, & ſonorum uarios modos exprimit. Habet præterea & aliud officium, quo in omnibus, ſed tamen ſolo in mutis utitur, quod contritos, & commolitos dentibus cibos colligit, & conglobatos ui ſua de-

primit, & tranſmittit ad uentrem. Itaque Varro à ligando cibo putat linguæ nomen impoſitum. Beſtias etiam potu adiuuat. Protenta enim, cauataq́; hauriunt aquam, eamq; comprehenſam linguæ ſinu, ne tarditate, ac mora defluat, ad palatum celeri mobilitate complodunt. Hæc itaq; palati concauo tanquam teſtudine tegitur, eamq; dentium ordine ſapiens Deus quaſi muro circumuallauit. Dentes autem ipſos ne nudi, ac reſtricti magis horrori, quàm ornamento eſſent, gingiuis mollibus, quæ à gignendis dentibus nominantur, ac deinde labiorum tegminibus honeſtauit. Quorum durities ſicut in molari lapide maior eſt, & aſperior, quàm in cæteris oſſibus, aut ad conterendos cibos, pabulumq́; ſufficerent. Labra ipſa, quæ quaſi antea cohærebant, quàm decenter intercidit, quorũ ſuperius ſub ipſa medietate narium, lacuna quadam leui, quaſi ualle ſignauit, inferius honeſtatis gratia foras molliter explicauit. Nam quod attinet ad ſaporem capiendũ, fallitur quiſquis hunc ſenſum palato ineſſe arbitratur. Lingua eſt enim, qua ſapores ſentiuntur, nec tamen tota. Nam partes eius, quæ ſunt ab utroque latere teneriores, ſaporem ſubtiliſſimis ſenſibus trahunt. Et cum neq; ex cibo quicquam, neque ex potione minuatur, tamen inenarrabili modo penetrat ad ſenſum ſapor eadem ratione, qua nihil de quacunque materia odoris decerpit. Cætera quàm decora ſint, uix exprimi poteſt. Deductum clementer à genis mentum, & ita inferius concluſum, ut acumen eius extremum ſignare uideatur leuiter impreſſa diuiſio. Rigidum, ac teres collum, quo ſca-

pulæ uelut mollibus iugis à ceruice demiſſæ, ualida, et ſubſtricta neruis ad fortitudinem brachia, toris inſignibus extentum lacertorũ ingens robur, utilis, ac decens flexura cubitorum. Quid dicam de manibus rationis, ac ſapientiæ miniſtris? Quas ſolertiſſimus artifex plano, ac modice concauo ſinu fictas, ut ſiquid tenendum ſit, apte poſſit inſidere. in digitos terminauit, in qbus difficile eſt expedire, utrum'ne ſpecies an utilitas maior ſit. Nam & numerus perfectus, ac plenus, & ordo, ac gradus decentiſſimus, & articulorũ parium curuatura flexibilis, & forma unguium rotunda concauis tegminibus digitorum, faſtigia comprehendens, atq; firmans, ne mollitudo carnis in tenẽdo cederet, magnum præbet ornatum. Illud uero ad uſum miris modis habile, qđ unus à cæteris ſeparatus, cum ipſa manu oritur, & in diuerſum maturius finditur. Qui ſe obuium cæteris præbens omnem tenendi, faciendiq; rationem uel ſolus, uel præcipue poſſidet, tanquam rector omnium, atq; moderator. Vnde etiam pollicis nomen accepit, quod ui, & poteſtate inter cæteros polleat. Duos quidẽ articulos extantes habet, non, ut alij, trinos, ſed unus ad manus carnem nectitur pulchritudinis gratia. Si enim fuiſſet tribus articulis & ipſe diſcretus, fœda, et indecora ſpecies ademiſſet manibus honeſtatem. Nam pectoris latitudo ſublimis, et expoſita oculis, mirabilem præ ſe fert habitus ſui dignitatem. Cuius hæc cauſa eſt, qđ uidetur hominem ſolum Deus ueluti ſupinum formaſſe. Nã ferè nullum animal iacere in tergum poteſt, mutas autem animantes quaſi alterno latere iacentes finxiſſe,

atq; ad terram compreſſiſſe. Circo illis anguſtum pectus, & ab aſpectu remotum, et ad terrã uerſus ſubiectum. Hominis autem patens, & rectum, quia plenum rationis à cœlo datum humile, aut indecens eſſe non debuit. Papillæ quoq; leuiter eminentes, & fuſcioribus, ac paruis orbibus coronatæ, non nihil addunt uenuſtatis, fœminis ad alendos fœtus datæ, maribus ad ſolum decus, ne informe pectus, et quaſi mutilum uideretur. Huic ſubdita eſt planicies uentris, quã mediam ferè umbilicus non indecenti nota ſignat, ad hoc factus, ut per eum fœtus, dum eſt in utero, nutriatur.

De uiſceribus, & inteſtinis uſq; ad membra genitalia. Caput XI.

Sequitur neceſſario, ut de internis quoq; uiſceribus dicere incipiam, quibus non pulchritudo, quia ſunt abdita, ſed utilitas incredibilis attributa eſt, quoniam opus fuerat, ut terrenum hoc corpus ſucco aliquo, de cibis, ac potibus aleretur, ſicut terra ipſa imbribus, ac pruinis. Prouidẽtiſſimus artifex in medio eius receptaculum cibis fecit, quibus concoctis, & liquefactis, uitales ſuccos membris omnibus diſpertiret. Sed cum homo conſtet ex corpore, atq; anima, illud, quod ſupra dixi, receptaculũ ſoli corpori præſtat alimentum, animæ uero aliam ſedem dedit. Fecit enim genus quoddam uiſcerum molle, atq; rarum, quod pulmonem uocamus, in quod ſpiritus reciproca uiciſſitudine cõmearet, eumq; non in ute-

ri modum finxit, ne effunderetur ſimul ſpiritus, aut inſlaret inſimul. Ideóq; ne plenum quidē uiſcus effecit, ſed inefflabile, atq; aeris capax, ut paulatim ſpiritum reciperet, dum uitalis uentus per illam ſpargitur raritatem, & eundem rurſus paulatim redderet, dum ſe ex illo explicat. Ipſa enim uiciſſitudo flandi, & ſpirandi, reſpirandiq́; tractus uitam ſuſtentat in corpore. Quoniam ergo duo ſunt in homine receptacula, unum aeris, qđ alit animam, alterum ciborū, quod alit corpus, ut flecti ceruix, ac moueri facile poſſit, duas eſſe per collum fiſtulas neceſſe eſt, cibalem, ac ſpiritalem, quarum ſuperior ab ore ad uentrem ferat, inferior à naribus ad pulmonem. Quarum ratio, & natura diuerſa eſt. Ille enim, qui eſt ab ore tranſitus, mollis effectus eſt, & qui ſemper clauſus cohæreat ſibi, ſicut os ipſum, quoniam potus, & cibus dimota, & patefacta gula, quia corporales ſunt, ſpatium ſibi trāſmeandi faciunt. Spiritus contra, qui eſt incorporalis, ac tenuis, quia ſpatium ſibi facere non poterat, accepit uiam patentem, quæ uocatur gurgulio. Is conſtat ex oſſibus flexuoſis, ac mollibus, quaſi ex annulis in cicutæ modum inuicem compactis, et cohærentibus, patetq; ſemper hinc tranſitus. Nullam enim requiem meandi habere ſpiritus poteſt, quia is, qui ſemper commeat, demiſſa utiliter de cerebro membri portione, cui uua nomen eſt, uelut occurſu quodam refrenatur, ne aut teneritudinē domicilij cū impetu ueniens attracta peſtilenti aura corrumpat, aut totam nocendi uiolentiam, internis receptaculis perferat. Ideóq; etiam nares breuiter ſunt apertæ, quæ idcirco ſic nominantur,

quia per eas uel odor, uel ſpiritus nare non deſinit. Tamen hæc fiſtula ſpiritalis non tantum ad nares, uerũ quoq; ad os iter patet in extremis palati regionibus, ubi ſe colles faucium ſpectantes unam tollere incipiũt in tumorem. Cuius rei cauſa, & ratio non obſcura eſt. Loquendi enim facultatem non haberemus, ſi ſicut gulæ iter ad os tantum, ita gurgulio ad nares tantum pateret. Aperuit igitur uiam uoci diuina ſolertia ex illa fiſtula ſpiritali, ut poſſet lingua miniſterio ſuo fungi, & uocis ipſius inoffenſum tenorem, pulſibus ſuis in uerba concidere. Qui meatus, ſi aliquo modo interceptus ſit, mutum faciat neceſſe eſt. Errat enim profecto quiſquis aliam cauſam putat, cur homines muti ſint. Nõ enim (ut uulgo creditur) uinctam gerunt linguã, ſed ij uocalem illum ſpiritum per nares, quaſi mugientes profundunt, qđ uoci trãſitus ad os aut nullus omnino eſt, aut non ſic patens, ut plenam uocem poſſit emittere. Quod plerunq; natura fit, aliquando etiã caſu accidit, ut morbo aliquo hic aditus obſeptus uocem non tranſmittat ad linguam, faciatq; de loquentibus mutos. Quod cum acciderit, auditum quoq; obſtrui neceſſe eſt, ut quia uocem emittere non poteſt, ne admittere quidem poſſit. Loquẽdi ergo cauſa patefactus eſt hic meatus. Illud quoq; præſtat, ut in lauacris celebrãdis, quia nares calorem ferre non poſſunt, aer feruens ore ducatur. Item ſi forte ſpiramenta narium frigoris pituita præcluſerit, per os auram trahere poſſumus, ne obſtructa meandi facultate, ſpiritus ſtranguletur. Cibi uero in aluum recepti, et cum potus humore permiſti, cum iam calore percocti fuerint, eorum

ſuccus inenarrabili modo per membra diffuſus, irri gat uniuerſum corpus, & uegetat. Inteſtinorũ quoq; multiplices ſpiræ, ac longitudo in ſe conuoluta, et uno tamen ſubſtricta uinculo quã mirificũ Dei opus eſt? Nam ubi maceratos ex ſe cibos aluus emiſerit, paulatim per illos in ternorum anfractus extruduntur, ut quicquid ipſis ineſt ſucci, quo corpus alitur, membris omnibus diuidatur. Et tamen ne qui forte obhæreant, ac reſiſtant, quod fieri poterat propter ipſorum uolu minum flexiones in ſe ſæpe redeuntes, et fieri ſine pernicie non poterat, oppleuit ea intrinſecus craſſiore ſucco, ut purgamenta illa uentris ad exitus ſuos facilius per lubricum niterentur. Illa quoq; ratio ſubtiliſſima eſt, qđ ueſica, cuius uſum uolucres non habent, cum ſit ab inteſtinis ſeparata, nec ullam habeat fiſtulam, qua ex illis urinam trahat, completur tamen, & humore diſtenditur. Id quomodo fiat non eſt difficile peruidere. Inteſtinorum enim partes, quæ ab aluo cibum, potum'q; ſuſcipiunt, patentiores ſunt quã cæteræ ſpiræ, et multo tenuiores. Hæ ueſicam circumplectun tur, & continent, ad quas partes cum potus, & cibus miſta peruenerint, fimum quidem craſſius fit et trãſmeat. Humor autem omnis per illam teneritudinem percolatur, eumq; ueſica, cuius æque tenuis, ſubtilis'q; membrana eſt, abſorbet, & colligit, ut foras, qua natu ra exitum patefecit, emittat.

De *membris conceptionis, & ipſius conceptus phyſica ratione.* Caput XII.

d E utero quoq;, & conceptione, quoniam de internis loquimur, dici neceſſe eſt, nequid præteriſſe uideamur. Quæ quāquam in operto latent, ſenſus tamen, atq; intelligentiam latere nō poſſunt. Vena in maribus, quæ ſemen continet, duplex eſt, paulo interior, quā illud humoris obſcœni receptaculum. ſicut enim renes duo ſunt, itemq; teſtes, ita & uenæ ſeminales duæ, in una tantum compage cohærentes, quod uidemus in corporibus animalium, cum interfecta pateſiunt. Sed ille dexterior maſculinum continet ſemen, ſiniſterior fœmininum, et ideo in toto corpore pars dextra maſculina eſt, ſiniſtra uero fœminina. Ipſum ſemen quidam putant ex medullis tantum, quidam ex omni corpore ad uenam genitalē confluere, ibiq; cōcreſcere. Sed hoc humana mens quo modo fiat, non poteſt comprehendere. Item in fœminis uterus in duas ſe diuidit partes, quæ in diuerſum diffuſæ, ac reflexæ circumplicantur, ſicut arietis cornua. Quæ pars in dextram retorquetur, maſculina eſt, quæ in ſiniſtram, fœminina. Cōceptum igitur Varro, & Ariſt. ſic fieri arbitrantur. Aiunt enim non tātum maribus ineſſe ſemen, uerum etiam fœminis, et inde plerūq; matribus ſimiles procreari, ſed earum ſemen ſanguinem eſſe purgatum. Qui ſi recte cum uirili miſtum ſit, utraq; concreta, & ſimul coagulata informari. Et primum quidem cor hominis confingi, q̄d in eo ſit & uita hominis, & ſapientia. Deniq; totum opus quadrageſimo die cōſumari. Ex abortionibus hæc fortaſſe collecta ſunt. In auium tamen fœtibus primum oculos fingi dubium non eſt, quod in ouis ſæpe

deprehendimus. Vnde fieri non poſſe arbitror, quin fictio à capite ſumat exordium. Similitudines autem in corporibus filiorum ſic fieri putant. Cum ſemina inter ſe permiſta coaleſcant, ſi uirile ſuperauerit, patri ſimilem prouenire ſiue marē, ſeu fœminam. Si muliebre præualuerit, progeniem cuiuſq; ſexus ad imaginem reſpondere maternā. Id autem præualet è duobus, quod fuerit uberius. Alterum enim quodāmodo amplectitur, ac includit. Hinc plerūq; fieri ſolet, ut unius tantū lineamenta prætendant. Si uero æqua fuerit ex pari ſemine permiſtio, figuras quoq; miſceri, ut ſoboles illa cōmunis aut neutrum referre uideatur, quia totum ex altero non habet, aut utrunq;, quia partem de ſingulis mutuata eſt. Nam in corporibus animalium uidemus, aut confundi parentum colores, ac fieri tertium neutri generantiū ſimile, aut utriuſq; ſic exprimi, ut diſcoloribus membris per omne corpus concors miſtura varietur. Diſpares quoq; naturæ hoc modo fieri putantur, cum forte in læuam uteri partem maſculinæ ſtirpis ſemen inciderit, marem quidem gigni opinatio eſt. Sed quia ſit in fœminina parte conceptus, aliquid in ſe habere fœmineum, ſupra quàm decus uirile patiatur, uel formam inſignem, uel nimium candorem, uel corporis leuitatem, uel artus delicatos, uel ſtaturam breuem, uel uocem gracilem, uel animum imbecillum, uel ex his plura. Item ſi partem in dextram ſemen fœminini ſexus influxerit, fœminam quidem procreari, ſed quoniā in maſculina parte concepta ſit, habere in ſe aliquid uirilitatis, ultra quàm ſexus ratio permittat, aut ualida membra, aut

immoderatam longitudinem, aut fuſcum colorem, aut hiſpidam faciem, aut uultum indecorum, aut uocem robuſtam, aut animum audacem, aut ex his plura. Si uero maſculinum in dexteram, fœmininum in ſiniſtram peruenerit, utroſque fœtus recte peruenire, ut & fœminis per omnia naturæ ſuæ decus conſtet, & maribus tam mente, quàm corpore robur uirile ſeruetur. Illud uero ipſum quàm mirabile inſtitutum Dei eſt, quod ad conſeruationem generum ſingulorum, duos ſexus maris, ac fœminæ machinatus eſt, quibus inter ſe per uoluptatis illecebras copulatis, ſucceſſiua ſoboles pareretur, ne omne genus uiuentium conditio mortalitatis extingueret. Sed plus roboris maribus attributum eſt, quo facilius ad patientiam iugi maritalis fœminæ cogerentur. Vir itaq; nominatus eſt, quod maior in eo uis eſt, quàm in fœmina, & hinc uirtus nomen accepit. Item mulier (ut Varro interpretatur) à mollicie eſt dicta, immutata, & detracta litera, uelut mollier. Cui ſuſcepto fœtu, cum partus appropinquare iam cœpit, turgeſcẽtes iam mammæ dulcibus ſuccis diſtenduntur, & ad nutrimenta naſcentis fontibus lactis fœcundum pectus exuberat. Nec enim decebat aliud, quàm ut ſapiens animal à corde alimoniam duceret. Idq; ipſum ſolertiſſime comparatum eſt, ut candens, ac pinguis humor teneritudinem noui corporis irrigaret, donec ad capiendos fortiores cibos, et dentibus inſtruatur, & uiribus roboretur. Sed redeamus ad propoſitum, ut cætera, quæ ſuperſunt, breuiter explicemus.

Contra illos, qui per uoluptatem membris genitali bus abutuntur, & ſubditorum membrorum forma. Caput XIII.

P Oteram nunc ego ipſorum quoq; genitali um membrorum mirificam rationem tibi exponere, niſi me pudor ab huiuſmodi ſer mone reuocaret. Itaq; à nobis indumento uerecũdiæ, quæ ſunt pudenda, uelentur. Quod ad hanc rem atti net, queri ſatis eſt, homines impios, ac profanos ſu mum nefas admittere, qui diuinum, & admirabile Dei opus ad propagandam ſucceſſionem inexcogitabi li ratione prouiſum, & effectum, uel ad turpiſſimos quæſtus, uel ad obſcœnæ libidinis pudenda opera cõ uertunt, ut iã nihil aliud ex re ſanctiſſima petant, quã inanem, & ſterilem uoluptatem. Quid reliqui corpo ris partes, nũm carent ratione, ac pulchritudine? Con globata in nates caro, quã ſedendi officio apta, et ea- dem firmior, quã in cæteris membris, ne premente cor poris mole oſſibus cederet. Item feminum deducta, et latioribus toris ualida longitudo, quo facilius onus cor poris ſuſtineret, quã paulatim deficientem in anguſtũ genua determinant, quorum decentes nodi flexuram pedibus ad gradiendum, ſedendumq; aptiſſimã præ bent. Item crura non æquali modo ducta, ne inde- cẽs habitudo deformaret pedes, ſed teretibus ſuris cle menter extantibus, ſenſimq; tenuatis, & firma ſunt, & ornata. In plantis uero eadem quidem, ſed tamen longe diſpar, quã in manibus ratio eſt. Quæ quoniã totius operis quaſi fundamenta ſunt, mirificus eas arti

fex non rotunda ſpecie, ne homo ſtare non poſſet, aut aliis ad ſtandum pedibus indigeret, ſicut quadrupedes, ſed porrectiores, longiores'q; formauit, ut ſtabile corpus efficerent planitie ſua. Vnde illis inditum nomen eſt, digiti æque totidem, quot in manibus ſpeciem magis quá uſum præferentes. Ideo'q; & iuncti, & breues, & gradatim compoſiti. quorum qui eſt maximus, quoniam illum ſicut in manu diſcerni à cæteris opus non erat, ita in ordinem redactus eſt, ut tamen ab alijs magnitudine, ac modico interuallo diſtare uideatur. Hæc eorum ſpecioſa germanitas, non leui adiumento niſum pedum firmat. Conatari enim ad curſum non poſſumus, niſi digitis in humum preſſis, ſoloq; nitentibus, impetum, ſaltum'q; capiamus. Explicaſſe uideor omnia, quorum ratio intelligi poteſt. Nũc ad ea uenio, quæ uel dubia, uel obſcura ſunt.

Quod de multis, quæ ſunt in corpore, ratio ſciri nequit. Caput XIIII.

Vlta eſſe conſtat in corpore, quorum uim, rationem'q; perſpicere nemo, niſi qui fecit, poteſt. An aliquis enarrare ſe putat poſſe, quid utilitatis, quid effectus habeat tenuis membrana illa perlucens, qua circunnectitur aluus, ac tegitur? Quid renum gemina ſimilitudo? Quos ait Varro ita dictos, quaſi riui ab his obſcœni humoris oriantur, quod eſt longe ſecus, quia ſpinæ altrinſecus ſupini cohærent, & ſunt ab inteſtinis ſeparati. Quid ſplen? quid iecur? quæ uiſcera

quaſi ex conturbato ſanguine uidentur eſſe concreta? quid fellis amariſſimus liquor? quid globus cordis, qui unus ſanguinis fons eſt? Niſi forte illis credendum putabimus, qui affectum iracundiæ in felle conſtitutum putant, pauoris in corde, letitiæ in ſplene. Ipſius autẽ iecoris officium uolunt eſſe, ut cibos in aluo concoquat amplexu, & calefactu ſuo, quidam libidines rerum ueneréarum in iecore contineri arbitrantur. Primum iſta perſpicere acumen humani ſenſus non poteſt, quia horum officia in operto latent, nec uſus ſuos patefacta demonſtrant. Nam ſi ita eſſet, fortaſſe placidiora quæq; animalia uel nihil fellis omnino, uel minus haberent, quàm feræ, timidiora plus cordis, ſalaciora plus iecoris, laſciuiora plus ſplenis habuiſſent. Sicuti igitur nos ſentimus audire auribus, oculis cernere, naribus odorare, ita profecto ſentiremus; nos felle iraſci, iecore cupere, ſplene gaudere. Cum autem unde affectus iſti ueniant, minime ſentiamus, fieri poteſt, ut aliunde ueniant, & aliud uiſcera illa, quàm ſuſpicamur, efficiant. Nec tamen conuincere poſſumus, falſa illos, qui hæc diſputant, dicere. Sed omnia, quæ ad motus animi, animæq; pertineant, tam obſcuræ, altæq; rationis eſſe arbitror, ut ſupra hominem ſit ea liquido peruidere. Id tamen certum, & indubitatum eſſe debet, res tot, tanta uiſcerum genera, unum, & idem habere officium, ut animam contineant in corpore. Sed quid proprie muneris ſingulis ſit iniunctum, quis ſcire niſi artifex poteſt, cui ſoli opus ſuum notum eſt?

De uoce autem quam rationem reddere poſſumus? Grammatici quidem, ac philoſophi uocem eſſe definiunt, aerem ſpiritu uerberatum. Vnde uerba ſunt nuncupata, quod perſpicue falſum eſt. Non enim uox extra os gignitur, ſed intra. Et ideo ueriſimilior eſt illa ſententia, ſtipatum ſpiritum cum obſtantia faucium fuerit illiſus, ſonum uocis exprimere, ueluti cum in patentem cicutam, labroq; ſubiectam dimittimus ſpiritum, & is cicutæ concauo repercuſſus, ac reuolutus à fundo, dũ deſcendentem occurſu ſuo reddit, ad exitum nitens ſonum gignit, & in uocalem ſpiritum reſiliens per ſe uentus animatur. Quod quidem an uerum ſit, Deus artifex uiderit. Videtur enim non ab ore, ſed ab intimo pectore oriri. Denique & ore clauſo, & naribus emittitur ſonus qualis poteſt. Præterea ex maximo ſpiritu, quo anhelamus, uox non efficitur, & leui, et non coarctato ſpiritu, quoties uolumus, efficitur. Non eſt igitur comprehenſum quomodo fiat, aut quid ſit omnino. Nec me nunc in Academiæ ſententiam delabi putes, quia non omnia ſunt incomprehenſibilia. Vt enim fatendum eſt multa neſciri, quæ uoluit Deus intelligentiam hominis excedere, ſic tamen multa eſſe quæ poſſint & ſenſibus percipi, & ratione comprehendi. Sed erit nobis contra philoſophos integra diſputatio. Conficiamus igitur ſpatium, quò nunc decurrimus.

Vbi ſit mentis ſedes, & qua ratione corpori coniungatur. Caput XVI.

m Entis quoq; rationem incomprehēſibilem eſſe quis neſciat, niſi qui omnino illam nō habet, cum ipſa mens, quo loco ſit, aut cuiuſmodi neſciatur? Varia ergo à philoſophis de natura eius, ac loco diſputata ſunt. Ac ego non diſſimulabo, quid ipſe ſentiam, non quia ſic eſſe affirmem (quod eſt inſipientis in re dubia facere) ſed ut expoſita rei difficultate, intelligas, quanta ſit diuinorum operum magnitudo. Quidam ſedem mentis in pectore eſſe uoluerunt, quod ſi ita eſt, quanto tandem miraculo dignum eſt, rem in obſcuro, ac tenebroſo habitaculo ſitam, in tanta rationis, atq; intelligentiæ luce uerſari, tum qđ ad eam ſenſus ex omni corporis parte conueniunt, ut in qualibet regione membrorū præſens eſſe uideatur. Alij ſedem eius in cerebro eſſe dixerunt. Et ſane argumentis probabilibus uſi ſunt, oportuiſſe ſcilicet, quod totius corporis regimē haberet, potius in ſummo, tanquam in arce habitare, nec quicquam eſſe ſublimius, quã id, quod uniuerſum ratione moderetur, ſicut ipſe mundi dominus, & rector in ſummo eſt. Deinde qđ ſenſus omnis, ideſt audiendi, & uidendi, & odorandi miniſtra membra in capite ſunt locata, quorum omnium uiæ non ad pectus, ſed ad cerebrum ferant. Alioq neceſſe nos eſſe tardius ſentire, donec ſentiendi facultas lōgo itinere per collum ad pectus uſq; deſcenderet. Ii uero aut non multum, aut fortaſſe non errant. Videtur enim mens, quæ dominatum corporis

tenet, in ſummo capite cõſtituta, tanquã in cœlo Deus. Sed *quando in aliqua ſit cogitatione, cõmeare ad pectus, & quaſi ad ſecretum aliquod penetrale ſecedere, ut conſiliũ, tanquam ex theſauro recondito, eliciat, ac proferat.* Ideóq; *cum intenti ad cogitandũ ſumus, & cum mens occupata in altum ſe abdiderit, neq; audire quæ circunſonant, neq; uidere, quæ obſtent ſolemus.* Id *uero ſiue ita eſt, admirandũ profectò eſt quomodo id fiat, cum ad pectus ex cerebro nullum iter pateat, ſin autem non, tamen nihilo minus admirandum eſt, q̃d diuina neſcio qua ratione fiat, ut ita eſſe uideatur.* An *poteſt aliquis non admirari, q̃d ſenſus ille uiuus, atq; cœleſtis, qui mens, uel animus nuncupatur, tantæ mobilitatis eſt, ut ne tum quidem, cum ſopitus eſt, conqeſcat, tantæ celeritatis, ut uno temporis puncto cœlum omne colluſtret, et ſi uelit, maria peruolet, terras, ac urbes pagret.* Omnia *deniq;, quæ libuerit, quamuis longe, latéq; ſummota ſint, in conſpectu ſibi ipſe cõſtituat.* Et *miratur aliquis, ſi diuina mens* Dei *per uniuerſas mundi partes intenta diſcurrit, & omnia regit, omnia moderatur, ubiq; præſens, ubiq; diffuſa? cum tanta ſit uis, ac poteſtas mentis humanæ intra mortale corpus incluſæ, ut ne ſeptis quidem grauis huius, ac pigri corporis, cui illigata eſt, coerceri ullo pacto poſſit, quo minus ſibi liberam uagandi facultatem quietis impatiens largiatur?* Siue *igitur in capite mens habitat, ſiue in pectore, poteſt'ne aliquis comprehendere, quæ uis rationis efficiat, ut ſenſus ille incomprehẽſibilis aut in medulla cerebri hæreat, aut in illo ſanguine bipartito, qui eſt incluſus in corde, ac nõ*

ex eo ipſo colligat, quãta ſit Dei poteſtas, quod animus ſeipſum non uidet, aut qualis, aut ubi ſit, nec ſi uideat, tamen perſpicere poſſit, quo pacto rei corporali res incorporalis adiuncta ſit, ſiue etiam mentis locus nullus eſt, ſed per totum corpus ſparſa diſcurrit, & quod etiã fieri poteſt, & à Xenocrate Platonis diſcipulo diſputatum eſt. ſiquidẽ ſenſus in qualibet parte corporis praeſto eſt, nec quid ſit mens, nec qualis intelligi poteſt, cũ ſit natura tam ſubtilis, ac tenuis, ut ſolidis uiſceribus infuſa uiuo, & quaſi ardenti ſenſu membris omnibus miſceatur. Illud autem caue, ne unquam ſimile ueri putaueris, quod Ariſtoxenus dixit, mentem omnino nullam eſſe, ſed quaſi harmoniam in fidibus ex conſtructione corporis, & compagibus uiſcerum uim ſentiendi exiſtere. Muſici enim intentionem, concentumq; neruorum in integros modos ſine ulla offenſione conſonantium harmoniam uocant. Volunt igitur animum ſimili ratione conſtare in homine, qua & concors modulatio conſtat in fidibus, ideſt ut ſingularum corporis partium firma coniunctio, membrorumq; omnium conſentiens in unum uigor motum illum ſenſibilem faciat, animumq; concinnet, ſicut ſunt nerui bene intenti ad conſpirantem ſonum. Et ſicuti in fidibus, cum aliquid aut interceptum, aut relaxatum eſt, omnis canendi ratio turbatur, & ſoluitur, ita in corpore cum pars aliqua membrorum duxerit uitium, deſtrui uniuerſa, corruptisq; omnibus, atq; turbatis, occidere ſenſum, eamq; mortem uocari. Verum ille, ſi quicquam mentis habuiſſet, non harmoniam de fidibus ad hominem tranſtuliſſet. Nõ enim canere ſua ſponte fides poſſunt,

ut ſit ulla in his comparatio, ac ſimilitudo uiuentis. Animus autem ſua ſponte et cogitat, et mouetur. Quod ſiquid in nobis harmoniæ ſimile eſſet, ictu moueretur externo, ſicut nerui manibus, qui ſine tactu artificis, pulſúq; digitorum muti, atq; inertes iacent. Sed nimirum pulſandus ille manu fuit, ut aliquando ſentiret, quia mens eius ex membris male compacta torpebat.

Quod anima ſit æterna, et quid ſit ſecundum philoſophorum uarias opiniones. Cap. XVII.

Vpereſt de anima dicere, q̃q̃ percipi ratio eius, & natura non poſſit. Nec ideo tamen immortalē eſſe animam non intelligimus, quoniam quicquid uiget, mouetur'q; per ſe ſemper, nec uideri, aut tangi poteſt, æternum ſit neceſſe eſt. Quid autem ſit anima non dum inter philoſophos conuenit, nec unquam fortaſſe conueniet. Etenim alij ſanguinem eſſe dixerunt, alij ignem, alij uentum, unde anima, uel animus nomen accepit, quod græce uentus ἄνεμος *dicitur, nec illorum tamen quiſquam dixiſſe aliquid uidetur. Non enim, ſi anima ſanguine aut per uulnus effuſo, aut febrium calore conſumpto, uidetur extingui, continuo in materia ſanguinis animæ ratio ponenda eſt; ueluti ſi ueniat in quæſtionem, lumen, quo utimur, quid ſit, & reſpondeatur oleum eſſe, quoniam conſumpto illo lumen extinguitur, cum ſint utique diuerſa. ſed alterum ſit alterius alimentum. Videtur ergo anima ſimilis eſſe lumini, quæ non ipſa ſit ſanguis, ſed humore ſanguinis alitur, ut lumen oleo.*

Qui autem ignem putauerunt, hoc uſi ſunt argumento, quod præſente anima corpus caleat, recedente frigeſcat. Sed ignis & ſenſu indiget, & uidetur, & tactu comburit. Anima uero & ſenſu aucta eſt, & uideri non poteſt, & non adurit. Vnde apparet animã neſcio quid eſſe Deo ſimilem. At illi, qui uentum putant, hoc falluntur, q̃d ex aere ſpiritum ducentes, ui uere uideamur. Varro itaq; definit. Anima eſt aer cõceptus ore, deferuefactus ĩ pulmone, tepefactus in corde, diffuſus in corpus. Hæc apertiſſime falſa ſunt. Neq; enim tam obſcuram nobis huiuſmodi dico eſſe rationem, ut ne hoc quidem intelligamus, quid uerum eſſe non poſſit. An ſi mihi quis dixerit æneum eſſe cœlum, aut uitreum (ut Empedocles ait) aerem glaciatum, ſtatim ne aſſentiar, quia cœlum ex qua materia ſit, ignorem? Sicut enim hoc neſcio, ita illud ſcio. Anima ergo non eſt aer ore conceptus, quia multo prius gignitur anima, quã concipi aer ore poſſit. Non enim poſt partum, inſinuatur in corpus, ut quibuſdã philoſophis uidetur, ſed poſt conceptum protinus, cũ fœtum in utero neceſſitas diuina formauit, quia adeo uiuit intra uiſcera genitricis, ut et incremento augeatur, & crebris pulſibus geſtiat emicare. Deniq; abortum fieri neceſſe eſt, ſi fuerit animal intus extinctum. Cæteræ definitionis partes eo ſpectant, ut illis nouem menſibus, quibus in utero fuimus, mortui fuiſſe uideamur. Nulla ergo ex his tribus uera ſententia eſt. Nec tamen in tantum falſos eſſe dicendum eſt, qui hæc ſentiunt, ut omnino nihil dixerint. Nam & ſanguine ſimul, & calore, & ſpiritu uiuimus. Sed cum conſtet a-

nima in corpore omnibus adunatis, nõ expreſſerunt proprie quid eſſet, qa tam non poteſt exprimi, quã uideri.

Vtrũ animus, et anima ſint idẽ. Cap. XVIII

Sequitur alia, & ipſa inextricabilis quæſtio. Idem'ne ſit anima, & animus, an uero aliud ſit illud, quo uiuimus, aliud autẽ, quo ſentimus, & ſapimus. Nõ deſunt argumenta in utrãq; partem. Qui enim unum eſſe dicunt, hanc rationem ſequũtur, qđ neq; uiui ſine ſenſu poſſit, nec ſentiri ſine uita, ideoq; eſſe non poſſe diuerſum id, quod non poteſt ſeparari, ſed quicquid eſt illud, & uiuendi officium, & ſentiendi habere rationem. Idcirco animum, & animam indifferenter appellant duo epicurei poetæ. Qui autem dicunt eſſe diuerſa, ſic argumentantur. ex eo poſſe intelligi aliud eſſe mentem, aliud eſſe animam, quia incolumi anima mens poſſit extingui, quod accidere ſoleat inſanis. Item qđ anima morte ſopiatur, animus ſomno. Et quidem ſic, ut non tantum quid fiat, aut ubi ſit, ignoret, ſed etiam rerum falſarum contemplatione fallatur. Quod quomodo ipſum fiat, non poteſt præuideri. cur fiat, poteſt. Nam requieſcere nullo pacto poſſumus, niſi mens uiſionum imaginibus occupata teneatur. Latet autem mens oppreſſa ſomno, tanquam ignis obducto cinere ſopitus, quem ſi paululum commoueris, rurſus ardeſcit, & quaſi euigilat. Auocatur ergo ſimulachris, donec membra ſopore irrigata uegetentur. corpus enim uigilante ſenſu, licet iaceat ĩmobile, tamen non eſt quietum, quia flagrat in

eo ſenſus, & uibrat, ut flamma, & artus omnes ad ſe aſtrictos tenet. Sed poſtquam mens ad contemplandas imagines ab intentione traducta eſt, tunc demum corpus omne reſoluitur in quietem. Traducitur autem mens cogitatione cæca, cum cogentibus tenebris ſecum tantummodo eſſe cœperit, dum intenta eſt in ea, de quibus cogitat, repente ſomnus obrepit, & in ſpecies proximas ſenſim ipſa cogitatio declinat. Sic ea, quæ ſibi ante oculos poſuerat, uidere quoq; incipit. Deinde procedit ulterius, & ſibi auocamenta inuenit, ne ſaluberrimam quietem corporis interrumpat. Nam ut mens per diem ueris uiſionibus auocatur, ne obdormiat, ita falſis nocte, ne excitetur. Nam ſi nullas imagines cernat, aut uigilare illam neceſſe eſt, aut perpetua morte ſopiri. Dormiendi ergo cauſa tributa eſt à Deo ratio ſomniandi, & quidem in commune uniuerſis animantibus. Sed illud homini præcipue, qđ cum eam rationem Deus quietis cauſa daret, facultatem ſibi reliquit docendi hominem futura per ſomnium. Nam & hiſtoriæ ſæpe teſtantur, extitiſſe ſomnia, quorum præſens, & admirabilis fuerit euentus, & reſponſa uatum noſtrorũ ex parte ſomnijs conſtiterunt. Quare neq; ſemper uera ſunt, neq; ſemper falſa Virgilio teſte, qui duas portas uoluit eſſe ſomniorum. Sed quæ falſa ſunt, dormiendi cauſa uidentur, quæ uera, immittuntur à Deo, ut imminens bonum, aut malum hac reuelatione diſcamus.

De origine animæ an ſit. Caput XIX.

Illud quoq; in quæſtionem uenire poteſt. Vtrũ ne anima ex patre, an potius ex matre, an uero ex utroq; generetur. Sed ego id meo iure ab incipiti uẽdico. Nihil enim ex his tribus uerũ eſt, quia neq; ex utroq;, neq; ex alterutro ſerũtur animæ. Corpus enim ex corporibus naſci poteſt, quoniam confertur aliquid ex utroq;. De animis anima non poteſt, quia ex re tenui, & incomprehenſibili nihil poteſt decidere. Itaq; ſerendarum animarum ratio uni, ac ſoli Deo ſubiacet.

Deniq; cœleſti ſumus omnes ſemine oriundi:

Omnibus ille idem pater eſt,

Vt ait Lucretius. Nam de mortalibus non poteſt quicquam niſi mortale generari. Nec putari pater debet, qui transfudiſſe, aut inſpiraſſe animam de ſua nullo modo ſentit, nec ſi ſentiat, quando tamen, aut quomodo id fiat, habeat animo comprehenſum. Ex quo apparet non à parentibus dari animas, ſed ab uno, eodemq; omnium Deo patre, qui legem, rationemq; naſcendi tenet ſolus, ſiquidem ſolus efficit. nam terreni parentis nihil eſt, niſi ut humorem corporis, in quo eſt materia naſcendi, cum ſenſu uoluptatis emittat, uel recipiat, & circa hoc etiam opus humoris iſtius homo reſiſtit, nec amplius quicquam poteſt, ideo naſci ſibi filios optant, quia non ipſi faciunt. Cætera iam Dei ſunt opera, ſcilicet conceptus ipſe, & corporis informatio, & inſpiratio animæ, & partus incolumis, & quæcunq; deinceps ad hominem conſeruandum ualent, illius munus eſt, q̃d ſpiramus, q̃d uiuimus, q̃d uigemus. Nam præter quã q̃d ipſius beneficio incolumi

ſumus corpore, & qđ uictum nobis ex uarijs rebus ſubminiſtrat, ſapientiam quoq; homini tribuit, quã terrenus pater nullo modo dare poteſt. Ideoq; & de ſapientibus ſtulti, & de ſtultis ſapientes ſæpe naſcũtur, quod quidam fato, ac ſyderibus aſſignant. Sed nõ eſt nunc locus de fato diſſerendi. Hoc dicere ſatis eſt, qđ etiam ſi aſtra efficientiam rerum continent, nihilo minus omnia à Deo fieri certum eſt, qui aſtra ipſa & fecit, & ordinauit. Inepti ergo, qui hanc poteſtatem deo detrahunt, & operi eius attribuunt. Hoc igitur Dei munere cœleſti, atq; præclaro an utamur, in noſtra uoluit eſſe poteſtate. Hoc enim conceſſo, ipſum hominem uirtutis ſacramentis religauit, quo uitam poſſet adipiſci. Dedit ei, & conſtituit aduerſarium nequiſſimum, & fallaciſſimum ſpiritum, quo cum in hac terreſtri uita ſine ulla ſecuritatis requie dimicaret. Cur autem Deus hunc uexatorem generi hominum conſtituit, breuiter exponam.

Cur Deus dedit ſpiritum tentatorem. Cap. XX.

Nte omnia diuerſitatem uoluit eſſe, ideoq; uulgo non aperuit ueritatem, ſed eam pauciſſimis reuelauit, quæ diuerſitas omne arcanum mundi continet. Hæc eſt enim, quæ faciat uirtutem, quæ ſcilicet ſine ipſa non modo non eſſe, ſed ne apparere quidem poſſet, quia uirtus eſſe non poterit, niſi fuerit compar aliquis, in quo ſuperãdo uim ſuã uel exerceat, uel oſtendat. Nam ut uictoria conſtare ſine certamine non poteſt, ſic nec uirtus quidem ipſa

ſine

ſine hoſte. Ita quoniam uirtutem dedit homini, ſtatuit ei è contrario inimicum, ne uirtus otio torpēs naturam ſuam perderet. Cuius omnis ratio in eo eſt, ut concuſſa, & labefactata firmetur, nec aliter ad ſummū faſtigum poſſit uenire, niſi trudenti manu ſemper agitata, ſe ad ſalutem ſuam dimicandi tenore fundauerit. Noluit enim Deus hominem ad immortalem illam beatitudinem delicato itinere peruenire. Daturus ergo uirtutem, dedit hoſtem prius, qui animis hominū cupiditates, & uitia immitteret, qui eſſet author errorum, malorumq; omnium machinator, ut quoniam Deus hominem ad uitam uocat, ille contra, ut rapiat, & traducat ad mortem. Hic eſt, qui aut inducat, aut decipit eos, qui ueritati ſtudent, aut ſi dolo, & ſtudijs non quiuerit, uirilem gerit animum, quo ſublimium uigorem labefactare conetur, infanda dictu, & execrabilia moliens, uexat, interficit, & tamen, ut proſternit multos, ſic à multis uictus, proſtratuſq; diſcedit. Magna eſt enim uis hominis, magna ratio, magnum ſacramentum. A quo ſiquis non defecerit, nec fidem ſuam, deuotionemq; prodiderit, hic beatus, hic deniq; (ut breuiter finiam) ſimilis Deo ſit neceſſe eſt. Errat enim quiſquis hominem carne metitur. Nam corpuſculum, quo induti ſumus, hominis receptaculū eſt. Nam ipſe homo neq; tangi, neq; aſpici, neq; comprehendi poteſt, quia latet intra hoc, quod uidetur. Qui ſi delicatus magis, ac tener in hac uita fuerit, quā ratio eius expoſcit, ſi uirtute contenta deſyderijs ſe carnis addixerit, cadet, & premetur in terram. Sin autem (ut debet) ſtatum ſuū, quem rectum rectè ſor

titus eſt, & prompte, conſtanterq; defenderit, ſi terræ, quã calcare, ac uincere debet, non ſeruierit, uitam merebitur ſempiternam.

Operis concluſio, & ueritatem ſuperari non poſſe. Caput XXI.

Hæc ad te Demetriane interim paucis, & obſcurius fortaſſe, quã decuit, pro rerum, ac tẽporis neceſſitate perorauí, quibus cõtentus eſſe debeas. plura, & meliora laturus, ſi nobis indulgentia cœlitus uenerit, tunc et ego te ad ueræ philoſophiæ doctrinam et planius, et uerius cohortabor. Statui enim quã multa potero, literis tradere, quæ ad uitæ beatæ ſtatum ſpectent. Et quidem contra philoſophos, quoniam ſunt ad perturbandam ueritatem pernitioſi, & graues. Incredibilis eſt enim uis eloquẽtiæ, & argumentandi, diſſerendiq; ſubtilitas quemuis facile deceperit. quos partim noſtris armis, partim uero ex ipſorũ inter ſe concertatione ſumptis reuincemus, ut appareat eos induxiſſe potius errorem, quàm ſuſtuliſſe. Fortaſſe mireris, quod tantum facinus audeam. Patiemur' ne igitur extingui, aut opprimi ueritatem? Ego uero libentius, uel ſub hoc onere defecerim. Nam ſi M. Tullius eloquentiæ ipſius unicum exemplar ab indoctis, & ineloquentibus, quia tamen pro uero nitebantur, ſæpe ſuperatus eſt, cur deſperemus ueritatem ipſam contra fallacem, captioſamq; facundiam, ſua propria ui, & claritate ualituram? Illi quidem ſeſe patronos ueritatis profiteri ſolent. Sed quis poteſt eam rem

defendere, quam non didicit? aut illuſtrare apud alios, quam ipſe non nouit? Magnum uideor polliceri, ſed cœleſti opus eſt munere, ut nobis facultas, ac tempus ad propoſita perſequenda tribuatur. Quod ſi uita eſt optanda ſapienti, profecto nullam aliam ob cauſam uiuere optauerim, quàm ut aliquid efficiam, quod uitæ dignum ſit, & quod utilitatem legentibus, & ſi non ad eloquentiam, quia tenuis in nobis facundiæ riuus eſt, ad uiuendum tamen afferat, quod eſt maxime neceſſarium. Quo perfecto, ſatis me uixiſſe arbitrabor, & officium hominis impleſſe, ſi labor meus aliquos homines ab erroribus liberatos, ad iter cœleſte direxerit.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI LIBRI ACEPHALI EPITOME.

n Am ſi iuſtitia eſt ueri Dei cultus, quid enim tam iuſtum ad æquitatem, tam pium ad honorem, tam neceſſarium ad ſalutem, quã Deum cognoſcere ut parentem, uenerari ut dominum eiusq; legi, aut præceptis obtemperare? Neſcierunt ergo iuſtitiam philoſophi, quia nec ipſum Deum agnouerunt, & ideo refelli potuerunt à Carneade, cuius hæc fuit diſputatio, nullum eſſe ius naturale. Itaque omnes animantes ipſa ducente natura commoda ſua defendere, & ideo iuſtitiam, ſi alienis utilitatibus conſulet, ſuas negliget,

ſtultitiã eſſe dicendam. Quod ſi omnes populi, penes quos ſit imperium, ipſiq; Romani, qui orbem totum poſſedere, iuſtitiam ſequi uelint, ac ſuum cuiq; reſtituere, quod ui, & armis occupauerunt, ad caſas, et egeſtatem reuertentur. Quod ſi fecerint, iuſtos dicemus quidẽ, ſed tamen ſtultos iudicare neceſſe eſt, qui ut alijs proſint, ſibi nocere contendant. Deinde ſi reperiat aliquis hominem, qui aut aurum pro aurichalco, aut argentum pro plumbo uendat per errorem, atq; id emere neceſſitas cogat, utrum diſſimulabit, et emet paruo, an potius indicabit? iuſtus utiq; dicetur, quia non fefellit, ſed idem ſtultus, qui alteri fecerit lucrum, ſibi damnum, ſed facile de damno eſt. Quid ſi uita eius in periculum ueniet, ut eum aliquando neceſſe ſit aut occidere, aut mori, quid faciet? Poteſt hoc euenire, ut naufragio facto, inueniat aliquem imbecillem tabulæ inhærentem, aut uicto exercitu fugiens, reperiat aliquem uulneratum equo inſidentem, utrum'ne aut illum tabula, aut hunc equo deturbabit, ut ipſe poſſit euadere? Si uolet iuſtus eſſe, non faciet, ſed idem ſtultus iudicabitur, qui dum alterius uitæ parcit, ſuã perdet. Si faciet quidem ſapiens uidebitur, quia ſibi conſulet, ſed & idẽ malus, quia nocebit. Acuta iſta ſanè, ſed reſpondere ad ea facile poſſumus. Imitatio enim nominum facit, ut ſic eſſe uideatur. Nam & iuſtitia imaginem habet ſtultitiæ, non tamen eſt ſtultitia. Et malitia imaginem ſapientiæ, non tamen ſapientia eſt. Sed ſicut malitia iſta in cõſeruandis utilitatibus ſuis intelligens redargui uidetur, quia non ſapientia, ſed callliditas, & aſtutia eſt, ita et iuſtitia non debet ſtul-

titia, ſed innocentia nominari, quia neceſſe eſt, iuſtum eſſe ſapientem, & eum, qui ſit ſtultus, iniuſtum. Nam *neq; ratio, neq; natura ipſa permittit, ut is, qui iuſtus eſt, ſapiens non ſit, quoniam iuſtus nihil utiq; facit, niſi quod rectum, & bonum eſt, prauum, & malum ſemper fugit.* Quis *autem diſcernere bonum, & malum, prauum, & rectum poterit, niſi qui ſapiens fuerit?* Stultus *autem male facit, quia bonum, & malum quid ſit, ignorat, ideo peccat, quia non poteſt praua, et recta diſcernere.* Igitur *neq; ſtulto iuſtitiã, neq; iniuſto ſapientiam conuenire.* Ergo *ſtultus non eſt, qui nec tabula naufragum, nec equo ſauciũ deiecerit, quia ſe abſtinuit à nocendo, quod eſt peccatum, peccatum autem uitare ſapientis eſt.* Sed *ut ſtultus prima facie uideatur, illa res efficit, q̃d extingui animam cum corpore exiſtimant. iccirco omne cõmodum ad hãc uitam referũt.* Si *enim poſt mortem nihil eſt, utiq; ſtulte facit, qui alterius animæ parcit cum diſpendio ſuæ, aut qui alterius lucro magis, quã ſuo conſulet, ſi mors animam delet, danda eſt opera, quo iuſtius, cõmodiusq; uiuamus.* Si *autem uita poſt mortem ſupereſt æterna, et beata, hanc utiq; corporalem cum omnibus terræ bonis iuſtus, ac ſapiens contemnet, quia ſciet, quale à* Deo *ſit præmium recepturus.* Teneamus *igitur innocentiam, teneamus iuſtitiam, ſubeamus imaginem ſtultitiæ, ut ueram ſapientiam tenere poſſimus.* Et *ſi hominibus uidetur ineptum, ac ſtultum torqueri, et mori uelle, cum libere liceat abire ſine noxa, nos tamen omni uirtute, omniq; patientia fidem* Deo *exhibere nitamur.* Non *mors terreat, nec dolor frangat, quo minus uigor ani*

mi & conſtantia inconcuſſa ſeruetur. Stultos notent, dummodo ipſi ſtultiſſimi ſint, & cæci, & hebetes, & pecudibus æquales, qui nō intelligunt eſſe mortiferum relicto Deo uiuo proſternere ſe, atq; adorare terrena, qui neſciunt ex illis æternam pœnam manere, qui figmenta inſenſibilia fuerint uenerati, & eos, qui nec tormenta, nec mortem pro cultu, & honore ueri Dei recuſauerint, uitam perpetuam conſecuturos. Hæc eſt fideliſſima, hæc eſt uera ſapientia, hæc perfecta iuſtitia. Nihil ad nos attinet, quid iudicent ſtulti, quid homunculi ſentiant. Nos iudicium Dei expectare debemus, ut eos poſtmodum, qui de nobis iudicauerint, iudicemus. Dixi de iuſtitia quid eſſet, ſeqtur, ut oſtendam quid ſit uerum ſacrificium Dei, quis iuſtiſſimus ritus colendi, nequis arbitretur aut uictimas, aut odores, aut dona præſentia deſyderari à Deo, à quo ſi fames, ſi ſitis, ſi algor, ſi omnium rerum terrenarum cupiditas abeſt, non ergo utitur iis omnibus, quæ templis, alijsq; fictilibus inferuntur, ſed ſicut corporalibus corporale, ſic utique incorporalibus incorporale ſacrificium neceſſarium eſt. Illis, quæ in uſum tribuit homini Deus, ipſe non indiget. Eſt omnis terra ſub poteſtate ipſius, non indiget templo, cuius domicilium mundus eſt, non indiget ſimulachro, qui eſt & oculis, & mente incomprehēſibilis, non indiget terrenis luminibus, qui ſolem cum cæteris aſtris in uſum hominibus potuit accendere. Quid igitur ab homine deſyderat Deus, niſi cultum mentis, qui eſt purus, & ſanctus? Nā illa, quæ aut digitis fiunt, aut extra hominem ſunt, hoc ſacrificium

uerum non eſt, nec quod ex arca, ſed quod ex corde profertur, non quod manu, ſed quod mente libatur. Hæc acceptabilis uictima eſt, quam de ſeipſo animus immolat. Nam quid hoſtiæ? quid thura? quid ueſtes? quid aurum? quid argentum? quid pretioſi lapides conferunt, ſi colentis pura mens non eſt? Sola ergo iuſtitia eſt, quam Deus expetit. In hac ſacrificium, in hac Dei cultus eſt, de quo nunc mihi diſſerēdum eſt, docendū'q;, in quibus operibus iuſtitiam neceſſe ſit contineri.

DVas eſſe humanæ uitæ uias, nec philoſophis ignotum fuit, nec poetis, ſed eas utiq; diuerſo modo induxerunt philoſophi. Alteram induſtriæ, alteram inertiæ eſſe uoluere, ſed hoc minus recte, cum eas ad ſolius uitæ commoda retulerunt, melius poetæ, qui alteram iuſtorum, alteram impiorum eſſe dixerunt. Sed in eo peccant, quod eas non in hac uita, ſed apud inferos eſſe aiunt. Nos utiq; rectius, qui alteram uitæ, alterā mortis, & hic tamen has uias eſſe dicimus. Sed illa dexterior, qua iuſti ſunt gradientes, non in elyſium ferre, ſed in cœlum. Immortales enim fiunt. Siniſterior ad tartarum. Aeternis enim cruciatibus abdicuntur iniuſti. Veneranda eſt à nobis iuſtitiæ uia, quæ ducit ad uitam. Primum autem iuſtitiæ officium eſt Deum cognoſcere, ut parentem, eumq; metuere, ut dominum, diligere ut patrem. Is eſt enim, qui nos genuit, qui uitali ſpiritu animauit, qui alit, qui ſaluos facit. Habet in nos non modo ut pater, uerum etiam ut dominus licentiam uerberandi, & uitæ, ac necis poteſtatem, unde illi ab homine duplex ho-

nos, ideſt amor cum timore debetur. Secundum iuſtitiæ officium eſt, hominem agnoſcere uelut fratrem. Si enim idem Deus fecit, & uniuerſos ad iuſtitiam, & ad uitam æternam pari conditione generauit, fraterna utiq; neceſſitudine cohæremus, quã qui non agnoſcit, iniuſtus eſt. Sed origo huius mali, quo ſocietas inter ſe hominum, quo neceſſitudinis uinculum diſſoluitur, eſt, quod ab ignorantia ueri Dei naſcitur. Qui enim fontem illũ benignitatis ignorat, bonus eſſe nullo modo poteſt. Inde eſt, quod ex eo tempore, quo multi Dij conſecrari ab hominibus, col

cœperunt, fugata eſt (ſicut poetæ aiunt) iuſtitia, ſic direptum eſt omne fœdus, direpta ſocietas iuris humani, cum ſibi quiſq; conſulere, ius in uiribus computare, nocere inuicem, fraudibus aggredi, dolis circunſcribere, commoda aliorũ incommodis adaugere, non cognatis, non liberis, nec parentibus parcere, ad necem hominum pocula temperare, obſidere cum ferro uias, mari infeſtare, libidini autem, quò furor duxerit, frena laxare, nihil deniq; ſancti habere, quod cupiditas infanda non uiolaret. Cum hæc fierent, tum leges ſibi homines condiderunt pro utilitate cõmuni, ut ſe interim tutos ab iniurijs facerent. Sed metus legum non ſcelera comprimebat, ſed licentiam ſubmouebat. Poterant enim leges delicta punire, conſcientiam munire non poterant.

Itaq; quæ ante palã fiebant, clàm fieri cœperũt. Circunſcribi etiam iura, ſiquidem ipſi præſides legum præmijs, muneribusq; corrupti, uel in remunerationem malorum, uel perniciem iuſtorum ſententias uenditabant. His accedebant diſſenſiones, & bella, et mu

tuæ deprædationes, & oppreſſis legibus ſæuiendi po teſtas licenter aſſumpta. In hoc ſtatu cum eſſent humanæ res, miſertus eſt noſtri Deus. Reuelauit ſe nobis, et oſtendit, ut in ipſo religionem, fidem, caſtitatem, miſericordiam diſceremus, legem'q; diuinam, quæ humana cum cœleſtibus copulat, tradente ipſo domino ſumeremus, qua lege uniuerſi, quibus irretiti ſumus, errores cum uanis, & impijs ſuperſtitionibus tollerētur. Quid enim homini debeamus, eadem illa lex præſcribit, quæ docet, quicqd homini præſtiteris, Deo præſtare. Sed radix iuſtitiæ, & omne fundamentum æquitatis eſt illud. Vide ut ne facias ulli, quod pati nolis, ſed alterius animum de tuo metieris, ſi acerbum eſt iniuriam ferre, & qui eam fecerit, uidetur iniuſtus, trāſfer in alterius perſonam quod in te ſentis, & in tuā quod de altero iudicas, & intelliges tam te iniuſte facere, ſi alteri noceas, quā alterum, ſi tibi. Hæc ſi mente uoluemus, innocentiam tenebimus, in qua iuſtitia uelut in primo gradu conſiſtit. Primus eſt enim non nocere proximo, ſed officioſe prodeſſe. Et ſicut in rudibus agris prius quā ſerere incipias, euulſis ſentibus, & omnium ſtirpium radicibus amputatis, arua purganda, ſic de noſtris animis prius uitia detrahenda, & tunc demum uirtutes inſerendæ, de quibus ſeminatæ per uerbum Dei fruges immortalitatis oriantur. Tres affectus uel (ut ita dicam) tres furiæ ſunt, quæ in animis hominum tantas perturbationes ciunt, & interdum cogunt ita delinquere, ut nec famæ, nec periculi ſui reſpectū, aut curam habere permittant, Ira, quæ uindictam cupit, Auaritia, quæ deſyderat opes,

Libido, quæ appetit uoluptates. His uitijs reſiſtendum eſt, hæ ſtirpes eruendæ, ut uirtutes ſeri poſſint. Hos affectus ſtoici amputandos, Peripatetici temperandos putant. Neutri eorum recte, quia neq; detrahi poſſunt, ſiquidem natura inſiti habent certam, magnamq́; rationem, neq; minui, quoniam ſi mala ſunt, carendum eſt etiã temperatis, et mediocribus, ſi bona, integris ad utendum eſt. Nos uero neq; detrahendos, neq; minuendos eſſe dicimus. Non enim per ſe mala ſunt, quæ Deus homini rationabiliter inſeruit, ſed cum ſint utiq; natura bona, quoniam ad tuendam uitam ſunt attributa, male utendo fiant mala, ſicut ſi fortiſſime pro patria dimices, bonum eſt, ſi contra patriam, malum. Sic & affectus ſi ad uſus bonos habeas, uirtutes erunt, ſi ad malos uitia dicentur. Ira igitur ad coertionem peccatorum, id eſt ad regendam ſubiectorum diſciplinam data eſt à Deo, ut metus licentiam comprimat, & compeſcat audaciam. Et qui terminos eius ignorat, iraſcitur paribus, aut fortioribus. Inde ad immania facinora proſilitur, inde ad cædes, inde ad bella conſurgitur. Cupiditas ad deſyderanda, & conquirenda uitæ neceſſaria tributa eſt. Sed qui neſciunt fines eius, inſatiabiliter opes congerere nituntur. Hinc uenena, hinc circunſcriptiones, hinc falſa teſtimonia, hinc omnium fraudum genera erupere. Libidinis autem affectus ad procreandos filios inſitus, & innatus eſt, ſed qui limites eius animo non tenent, utuntur eo ad ſolam uoluptatem. Inde illicitæ nuptiæ, inde adulteria, et ſtupra, inde omnes corruptelæ oriuntur. Redigendi ergo ſunt iſti affectus intra fines ſuos, & in uiam rectam redi-

gendi, in qua & ſi ſunt uehementes, culpam tamen habere non poſſunt.

Cohibenda eſt ira, cum patimur iniuriam, & ut malum comprimatur, quod ex certamine impendet, & duas maximas uirtutes innocentiam, & patientiam teneamus. Auaritia frangitur, cum habemus, quod ſatis eſt. Quis enim furor eſt, in his congerendis laborare, quæ aut latrocinio, aut furore, aut proſcriptione, aut morte ad alios facile ſit peruenire? Libido extra legitimum torum nõ euagetur, ſed creandis liberis ſeruiat. Appetentia.n. nimia uoluptatis, & periculum parit, & inſaniam generat. Et (quod eſt maxime cauendum) mortem incurrit æternam. Nihil eſt enim tam inuiſum Deo, q̃ mens inceſta, et animus impurus. Nec hac ſola uoluptate abſtinendum ſibi putet, quæ capitur ex fœminei corporis copulatione, ſed & cæteris uoluptatibus ſenſuũ reliquorum, quia & ipſæ ſunt uitioſæ, & eiuſdẽ uirtutis eſt, eas contemnere. Oculorũ uoluptas percipitur ex rerum pulchritudine. Auriũ de uocibus canoris, et ſuaſionibus. Narium de odore iucundo, ſaporis de cibis dulcioribus, quibus omnibus uirtus repugnare fortiter debet, ne his illecebris irretitus animus, à cœleſtibus ad terrena, ab æternis ad temporalia, a uita immortali ad ꝑpetuã pœnam deprimatur. In ſaporis, & odoris uoluptate hoc periculum eſt, ꝙ trahere ad luxuriam poterit. Qui.n. fuerit his deditus, aut nõ habebit ullã rem familiarem, aut ſi habuerit, aſſumet, & aget poſtmodũ uitam deteſtabilẽ. Qui aũt rapitur auditu

(ut taceam de cantibus, qui ſenſus ita ſæpe deliniũt, ut etiã ſtatus mentis furore perturbetur compoſitis certis orationibus, numeroſisq; carminibus, aut argutis diſputationibus) ad impios cultus facile traducitur. Inde eſt, q̃d ſcriptis cœleſtibus, quia uidentur incompta, non facile creditur, quia aut ipſi ſunt diſerti, aut diſerta legere uolunt, non quærunt uera, ſed dubia, immo illis hæc uidentur uerißima eſſe, quæ auribus blandiuntur, ita reſpuunt ueritatem, dum ſermonis uarietate capiuntur. Voluptas uero, quæ ſpectat ad uiſum, multiformis eſt. Nam quæ percipitur ex rerum pretioſarum pulchritudine, auaritiam concitat, quæ aliena eſſe debet à ſapiente, atq; iuſto. Quæ autem capitur de ſpecie mulierũ, in alteram rapit uoluptatem, de qua iam ſuperius locuti ſumus,

ſVpereſt de ſpectaculis dicere, quæ quoniã potentia ſunt ad corrumpendos animos, uitanda ſapientibus, & cauenda ſunt totaliter, q̃d ad celebrandos Deorum honores inuenta memorantur. Nã munerũ editiones Saturno factæ ſunt. Scæna liberi patris eſt. Ludi uero circenſes Neptuno dicati putantur, ut iam qui ſpectat, uel intereſt, relicto Dei cultu, ad profanos ritus trãſiſſe uideatur. Sed ego de re malo dicere, quã de origine. Quid tam horribile, tam tetrum quã hominis trucidatio? Ideo ſeuerißimis legibus uita noſtra multatur. Ideo bella execrabilia ſunt, inuenta tamen conſuetudo quatenus homicidium ſine bello, ac ſine legibus faciant, & hoc ut ſcelus uindicent. Quod ſi intereſſe homicidio, ſceleris cõ

ſcientia eſt, et eodem facinore ſpectator obſtrictus eſt, quo & admiſſor, ergo & his gladiatorum ſceleribus non minus cruore perfunditur qui ſpectat, quã ille, qui facit, nec poteſt eſſe immunis à ſanguine, qui uoluit effundi, aut uideri non interfeciſſe, qui interfectori & fauet, et præmium poſtulauit. Quid ſcena? Num ſanctior? in qua comœdia de ſtupris, & amoribus. Tragœdia de inceſtis, & paricidijs fabulatur. Iſtrionici etiam impudici geſtus, quibus infames fœminas imitantur, libidines, quas ſaltando exprimunt, docent, an non minus corruptela diſciplinarum eſt? in quo fiunt per imaginem, quæ non ſunt, ut fiant ſine pudore quæ uera ſunt. Spectant hæc adoleſcẽtes, quorum lubrica ætas, quæ frenari, ac regi debet, ad uitia, & peccata his imaginibus eruditur. Circus non innocentior æſtimatur, ſed maior hic furor eſt, ſiquidem mentes ſpectantium tanta feruntur inſania, ut non modo in conuicia, ſed etiam in rixas, nec non & in prælia, & contentiones ſæpe conſurgant. Fugienda igitur omnia ſpectacula, ut tranquillum mentis ſtatũ tenere poſſimus. Renuntiandum noxijs uoluptatibus, ne deliniti ſuauitate peſtifera, in mortis laqueos incidamus. Placet ſola uirtus, cuius merces immortalis eſt, cum uicerit uoluptatem. Suppoſitis autẽ affectibus, et perdomitis uoluptatibus, facilis in comprimẽdis cæteris labor eſt ei, qui ſit Dei, ueritatisq; ſectator, nõ male dicet unquam, qui expectabit à Deo benedictionẽ. Hic uitabit, ne Deum ludibrio habeat, ſed ne iurabit quidem, nequando uel neceſſitate, uel conſuetudine in periurium cadat. Nihil ſubdole, nihil diſſimulanter

loquetur, neq; abnegabit quod ſpoponderit, neq; promittet quod facere non poſſit, non inuidebit cuiquam, qui de ſuo contentus, nec detrahet, aut male alteri uolet, in quem forſitan beneficia Dei *proniora ſunt.* Non *furabitur, nec omnino quicquam concupiſcet alienũ, non dabit in uſura pecuniam.* Hoc *eſt enim de alienis malis lucra captare, nec tamen negabit, ſiquidẽ neceſſitas cogit mutuari.* Non *erit aſper in filium, nec in ſeruum, meminerit, q̃d ipſe patrem habeat, ac dominum.* Ita *cum his aget, quemadmodum ſe cum agi uellet.* Munera *ſuperabundantia non recipiet à tenuioribus, nec enim iuſtum eſt augeri patrimonia locupletum per damna miſerorum.* Vetus *præceptum eſt non occidere, quod ſic accipi debet, non tanquam iubeamur ab homicidio tantum, quod etiã legibus publicis iubetur, manus abſtinere, nec iuſſione interpoſita, nec uerbo licebit periculum inferre, nec infantem necare, aut exponere, nec ſeipſum uoluntaria morte damnare.* Item *non adulterare, ſed hoc præcepto nõ ſolum corrumpere alienum matrimonium prohibetur, quod etiam communi gentium iure damnatur, uerum etiam proſtitutis corporibus abſtinere.* Supra *leges lex enim* Dei *eſt, ea quoq;, quæ pro licitis habẽtur, uetat, ut iuſtitiam conſumet.* Eiuſdem *legis eſt falſum teſtimonium non dicere, quod et ipſum latius patet, ſi mendacium nocet ei, contra quem dicitur, & fallit eum, apud quem dicitur.* Nunquam *igitur mentiendum eſt, quia mendacium ſemper aut fallit, aut nocet.* Non *eſt uir iuſtus, qui non ſine noxa uitioſo ſermone mentitur.* Hinc *uero nec adulari licet, pernitioſa eſt*

enim, ac deceptrix adulatio, ſed ubiq; cuſtodiat ueritatem, quæ licet ad præſens ſit inſuauis, tamẽ cum fructus eius, atq; utilitas apparuerit, non odium pariet (ut ait poeta) ſed gratiam.

d *Ixi de iis, quæ uetantur, dicam nunc breuiter quæ iubentur. Innocentiæ proxima eſt miſericordia. Illa enim malum non facit, & hæc bonum operatur. Illa inchoat iuſtitiam, hæc complet. Nã cum imbecillior ſit hominum natura, quã cæterarum animantium, quas Deus et inſtructas ad inferendam, et munitas ad uim repellendam figurauit, affectum nobis miſericordiæ dedit, ut omne præſidiũ uitæ noſtræ in mutuis auxilijs poneremus. Si enim facti ab uno Deo, et orti ab uno homine conſanguinitatis iure ſociamur, omnem igitur hominem diligere debemus. Itaq; non tantum inferre iniuriam non oportet, ſed ne illatam quidẽ uindicare, ut ſit in nobis perfecta innocentia. Ideo iubet nos Deus etiam pro inimicis precem facere ſemper. Ergo animal commune, atq; conſors eſſe debemus, ut nos inuicẽ præſtãdis, recipiendis'q; auxilijs muniamus. In multis enim caſibus, et incõmodis fragilitas noſtra ſubiecta eſt. Spera tibi accidere, qđ alteri accidit. Ita demum excitaberis ad opem ferendam, ſi ſumpſeris eius animum, qui opem tunc in malis conſtitutus implorat. Siquis uictu indiget, impertiamur. Siquis á potentiori iniuriã ſuſtinet, eruamus. Pateat domicilium noſtrum uel peregrinis, uel indigentibus tecto. Pupillis defenſio, uiduis tutela noſtra non deſit. Redimere ab hoſte ca-*

ptiuos magnanimi opus eſt. Aegros pauperes uiſitare, atq; fouere inopes, aut pauperes (ſi obierint) non patiamur inſepultos iacere. Hæc ſunt opera, hæc officia miſericordiæ, quæ ſiquis perfecerit, uerũ, & acceptum ſacrificium Deo immolabit. Hæc litabilior uictima eſt apud Deum, qui non pecudum ſanguine, ſed hominis pietate placatur, quem Deus (quia iuſtus eſt) ſua & ipſum lege, ſua & conditione perſequitur, miſeretur ei, quem uiderit miſericordem, iexorabilis eſt ei, quem precantibus cernit immitem. Ergo ut hæc omnia, quæ Deo placent, facere poſſimus, contemnenda eſt pecunia, & ad cœleſtes transferenda theſauros, ubi fur non effodiet, nec rubigo conſumet, nec tyrannus eripiet. Sed nobis ad æternam opulentiam Deo cuſtode ſeruetur.

Fides quoq; magna iuſtitiæ pars eſt, quæ maxime à nobis, qui nomẽ fidei gerimus, conſeruanda eſt, præcipue in religionem, quia Deus prior eſt, & potentior quã homo. Et ſi eſt glorioſum pro amicis, pro parẽtibus, pro liberis, ideſt pro homine ſuſcipere mortem, & qui hoc fecerit, diuturnam memoriam, laudemq; conſequitur, quanto magis pro Deo, qui poteſt æternam uitam pro temporali morte præſtare? Itaq; cum inciderit huiuſmodi neceſſitas, ut diſcedere à Deo, atq; ad ritus gentium tranſire cogamur, nullus nos metus, nullus terror inflectat, quo minus traditam nobis fidem cuſtodiamus. Deus ſit ante oculos, ſit in corde, cuius interno auxilio dolor uiſcerum, & adhibita corpori tormenta ſuperentur.

Nihil

Nihil tunc aliquid quã uitæ ímortalis præmia cogitemus. Ita facile, & ſi diſſipandi, aut urendi artus fuerint, tolerabimus, quæ in nos tyrannicæ dominationis amentia molietur. Poſtremo ipſam mortem non inuiti, aut timidi, ſed libenter, & interriti ſubire nitamur, ut qui ſcimus, quali apud Deum gloria ſumus functuri triumphato ſeculo ad promiſſa uenientes. Quibus bonis quanta beatitudine breuia hæc pœnarum mala, & huius uitæ damna penſemus. Quod ſi facultas huius gloriæ deerit, habebit fides etiam in pace mercedem. Teneatur ergo in omnibus uitæ officijs, teneatur in matrimonio. Non enim ſatis eſt, ſi alieno toro, aut lupanari abſtineas. Qui habet coniugem, nihil quærat extrinſecus, ſed contentus ea ſola carnem, caſtiget. Inuiolati cubilis ſacramenta cuſtodiat. Adulter enim Deo eſt proinde atq; inceſtu, qui abiecto iugo, uel in liberam, uel in ſeruam peregrina uoluptate luxuriat. Sed ſicut fœmina caſtitatis uinculis obligata eſt, & ne aliud concupiſcat, ita uir eadem lege teneatur, quo Deus & uiro uxorem unius corporis compage ſolidauit. Ideo præcepit nõ dimitti uxorem, niſi crimine adulterij deuictam, & nũquam coniugalis fœderis uinculum, niſi ruperit, reſoluatur. Illud quoq; ad conſumandam pudicitiam iũgitur, ut non modo peccatum abſit, uerum etiam cogitatio. Pollui enim mentem quãuis inani cupiditate, manifeſtum eſt. Itaq; iuſtum hominem qui ſcit ſe, nec facere oportere, nec uelle. Purganda eſt igitur conſcientia, quã Deus peruidet, qui falli non poteſt. Euacuetur omni labe pectus, ut templum Dei eſſe poſſit, q̃d

non auri, nec eboris nitor, ſed fidei, & caſtitatis fulgor illuſtrat. Sed enim hæc omnia difficilia ſunt homini, nec patitur conditio fragilitatis naturæ eſſe quenquam ſine macula. Vltimum ergo remedium illud eſt, ut confugiamus ad pœnitentiam, quæ non minimum locum inter uirtutes habet, quia ſui correctio eſt, ut cum forte aut re, aut uerbo lapſi fuerimus, ſtatim reſipiſcamus, aut nos deliquiſſe fateamur, oremusq; à Deo ueniam, quã pro ſua miſericordia non negabit, niſi perſeuerabimus in errore. Magnum eſt pœnitentiæ auxilium, magnum ſolatium. Illa eſt uulnerum peccatorumq; ſanatio, illa ſpes, illa portus ſalutis, quã qui tollit, uiam uitæ ſibi amputat, quia nemo eſſe tam iuſtus poteſt, ut nunquam ſit ei pœnitentia neceſſaria. Nos uero, & ſi nullum ſit peccatum, confiteri tamen debemus, et pro debitis noſtris idẽtidem deprecari, gratias agere etiam in malis. Hoc enim ſemper obſequium domino deferamus.

h *Vmilitas enim tã chara, et amabilis Deo eſt, ut cum angelis ſuſcipiat peccatorem confitẽtem, quẽ in regnis cœleſtibus faciat pro humilitate ſublimari. Hæc ſunt, quæ debet cultor Dei exhibere. Hæ ſunt uictimæ, hoc ſacrificium placabile. Hic uerus eſt cultus, cum homo mentis ſuæ pignora in aram Dei confert, ſumma illa maieſtas hoc cultore lætatur. Hunc ut filium ſuſcipit ſibi, quia donum immortalitatis impartitur, de qua nunc mihi differendum eſt, & arguenda eſt perſuaſio eorum, qui extingui animas cum corporibus putauerunt, qui, quia nec Deum ſcie-*

bant, nec arcanum mundi perſpicere poterant, ne hominis quidem, animæq; rationem comprehenderunt. Quomodo .n. poſſent ſapientia prouidere, qui ſcientiã nullo modo habebant? Negantes ergo prouidentiã, utiq; Deum, qui fons, & caput eius eſt, negauerunt, ſequebatur, ut ea, quæ ſunt, aut ſemp fuiſſe dicerent, aut ſua ſponte eſſe nata, aut minutorum ſeminum conglobatione concreta. ſemper fuiſſe dici non poteſt, quia quicquid eſt, eſſe ſine aliquo initio non poteſt, ſua ſponte autem nihil naſci poteſt, quia nulla eſt ſine ratione natura. Semina enim principalia quomodo eſſe potuerunt, cum & ſemina exordijs oriantur, & uiciſſim res ex ſeminibus? Nullum igitur ſemen eſt, quod orignem nõ habeat. Sic factum eſt, ut cum putarent, mundum nulla prouidentia factum, ne hominem quidem putarunt aliqua ratione generari. Quod ſi nulla eſſet in fingendo homine ratio uerſata, mortalem igitur animam eſſe poſſe. Alij uero ex aduerſo, & Deum eſſe unum, & ab eo mundum, & hominem eſſe factum, & animas immortales exiſtimauere. Sed cum ea ſenſerunt, ij tamen diuini operis, atque conſilij nec cauſas, nec rationes, nec exitus perſpexerunt, ut omne ueritatis arcanum conſumarent, atque ueluti fine concluderent. Sed quod illi facere non potuerunt, quia ueritatem perpetuo non tenebant, nobis faciendum eſt, qui eam cognouimus, Deo annuntiante. Conſyderemus igitur, quæ ratio fuerit huius tanti, tamq; immenſi operis fabricandi. Fecit Deus mundum, ſicut Plato exiſtimauit, ſed cur fecit, non oſtendit, quia bonus inquit, & inuidens nulli fecit, quæ bona ſunt.

*Atqui uidemus in rerum natura et bona eſſe, & ma
la. Poteſt ergo exiſtere peruerſus aliquis, qualis fue-
rit ἄθεος ille Theodorus, & Platoni reſpondere, im-
mo quia malus eſt, fecit, quæ mala ſunt. Quomodo il
lum redarguet? ſi quæ bona ſunt, Deus fecit, unde igi
tur tanta mala eruperunt? quæ plerunq; etiam bonis
præualent, in materia, inquit, continebantur. Bona igi
tur, & mala, aut nihil fecit Deus, ſi bona tantum fecit,
æterniora ſunt mala, quæ facta non ſunt, quã bona,
quæ habuerunt exordium. Finem igitur habebunt,
quæ aliquando cœperunt, & permanebunt, quæ ſem
per fuerunt. Mala igitur potiora ſunt. Si autem potio
ra eſſe non poſſunt, ne æterniora quidem poſſunt. Er
go aut utraq; ſemper fuerunt, & Deus otioſus, aut, u-
traq; ex uno fonte fluxerunt. Eſt enim conueniẽs ut
Deus omnia fecerit potius, quã nihil. ergo ſecundum
ſententiam Platonis. Ideo Deus, & bonus eſt, quia bo
na facit, & malus, quia mala. Quod ſi fieri non po-
teſt, apparet non ideo factum eſſe mundum, qa mun
dus bonus eſt, quoniam enim complexus & bona, et
mala, nec fecit propter ſe quicquã, ſed propter aliud.
Domus enim ædificatur non ad hoc ſolum, ut ſit do-
mus, ſed ut ſuſcipiat, & tueatur habitantem. Item na-
uis fabricatur non ad hoc, ut nauis uideatur, ſed ut in
ea poſſint homines nauigare. Vaſa autem fiunt non
ut uaſa ſint ſolum, ſed ut capiant quæ ſunt uſui ne-
ceſſaria. Sic & mundum Deus ad uſum aliquem fe
cerit neceſſe eſt. Stoici aiunt cauſa hominum factum eſ
ſe, & recte. Homines enim fruuntur his omnibus bo-
nis, quæ mundus in ſe continet. Sed ipſi homines cur*

facti ſint, aut quid in illis habeat illa fabricatrix prouidentia non explicant. Immortales eſſe animas idem Plato affirmat, ſed cur, aut quando, aut quomodo, aut per quē imortalitatem aſſequantur, aut quid nam tantum illud myſterium, cur ij, qui ſunt imortales futuri, prius mortales naſcantur, deinde decurſo temporis uitæ ſpatio, atq; abiectis fragilium corporum exuuijs, ad æternam illam beatitudinem transferantur, non comprehendit. deniq; nec iudiciũ Dei, nec diſcrimen iuſti, & iniuſti explicauit, ſed animas, quæ ſe ſceleribus imiſerint, hactenus condemnari putauit, ut in pecudibus renaſcantur, & ita peccatorum ſuorum luere pœnas, donec rurſus ad figuras hominum reuertantur. Et hoc fieri ſemper, nec citra finem, tranſmeãdi ludum mihi neſcio quem inducit ſomnio ſimilem, cui nec ratio ulla, nec Dei gubernatio, nec conſilium aliquod ineſſe uideatur.

d *Iam nunc quæ ſit illa ſententia, quã nec ij quidem, qui uera dixerunt, collatis in unum cauſis, atq; fictionibus connectere potuerunt. Factus à Deo mundus, ut homines naſcerentur. Naſcuntur autem homines, ut Deum patrẽ agnoſcant, ut colant, in quo iuſtitia eſt. Colunt, ut mercedẽ imortalitatis accipiant. Accipiunt immortalitatem, ut in æternum Deo ſeruiant. Vides'ne quemadmodum ſibi connexa ſint, & prima cum medijs, & media cũ extremis? Inſpiciantur ſingula, & uideamus, utrum' ne illis ratio quoq; ſubſiſtat. Fecit ergo Deus mundum propter hominem. Hoc qui non uidet, non multũ di-*

ſtat à pecude? Quis cœlum ſuſpicit niſi homo? Quis ſolem? Quis aſtra? Quis opera Dei miratur, niſi homo? Quis colit terram? Quis ex ea fructum capit? Quis nauigat mare? Quis piſces? Quis uolatilia? Quis quadrupedes habet in poteſtate, niſi homo? Cuncta igitur propter hominem Deus fecit, quia uſui hominum cuncta ceſſere. Recte ergo uiderunt philoſophi, ſed illud, quod ſequitur, non uiderunt, quod ipſum hominem propter ſe fecerit. Erat enim conſequens, & neceſſarium, & pium, ut cum hominis cauſa tantam operam molitus ſit, cum tantum illi honoris, tantum illi poteſtatis tribuerit, ut dominetur mundo, homo agnoſceret, dominum tantorum beneficiorum, authorem, qui fecit mundum propter ipſum, & ei cultum, & honorem debitum redderet. Hic Plato aberrauit, hic perdidit, quam primum arripuerat, ueritatem, cum de cultu eius Dei, quem cōditorem rerum, ac parentem fatebatur, obticuit, nec intellexit hominem Deo poteſtatis uinculis eſſe religatum, unde ipſa religio nominatur. Et hoc eſt ſolum, propter quod immortales animæ fiant. Senſit tamen æternas eſſe, ſed non per gradus ad eam ſententiam deſcendit. Amputatis enim medijs, incidit totius rei ueritatem, quaſi per abruptum aliquod præcipitium, nec ulterius progreſſus ē, quoniam caſu ad eam, non ratione peruenerat. Colendus eſt igitur Deus, ut per religionem, quæ eadem iuſtitia eſt, accipiat homo à deo immortalitatem, nec eſt ullum aliud præmium piæ mentis, quæ ſi eſt inuiſibilis, non poteſt ab inuiſibili Deo niſi inuiſibili mercede donari. Plurimis uero argumentis colligi poteſt, æternas eſſe animas.

Plato ait. Quod per ſeipſum mouetur, neque principium motus, neque finem poſſe habere. Animum autem hominis per ſe ſemper moueri, quia ſit ad cogitandum mobilis, ad inueniendum ſolers, ad percipiendum facilis, ad diſcendum capax, ut qui præterita teneat, præſentia comprehendat, futura proſpiciat, multarumq; rerum, & artium ſcientiam complectatur, immortalem eſſe; ſiquidem nihil habeat in ſe terreni ponderis labe concretum. Præterea ex uirtute, an uoluptate intelligitur æternitas animæ? uoluptas omnis communis animalibus, uirtus ſolius eſt hominis. Illa uitioſa eſt, hæc honeſta. Illa ſecundum naturam, hæc aduerſa naturæ, niſi anima immortalis eſt, uirtus enim pro fide, pro iuſtitia, nec egeſtatē timet, nec exilium metuit, nec carcerem perhorreſcit, nec dolorem reformidat, nec mortem recuſat, quæ quia natura contraria ſunt, aut ſtultitia eſt uirtus, ſi & commoda impedit, & uitæ nocet. Aut ſi ſtultitia non eſt, ergo anima immortalis eſt, & ideo præſentia bona contemnit, quia ſunt alia potiora, quæ poſt diſſolutionem ſui corporis aſſequatur. Illud autem maximum argumentum immortalitatis, quo Deum ſolus homo agnoſcit. In mutis nulla ſuſpicio religionis, q͂a terrena proſpiciunt. Homo ideo rectus cœlum aſpicit, ut Deum quærat. An poteſt ergo eē mortalis, qui immortalem deſyderat? Non poteſt eſſe ſolubilis, qui cum Deo & uultu, & mente communis eſt. Deniq; cœleſti elemento, quod eſt ignis homo ſolus utitur. Si. n. lux per ignem, uita per lucem, apparet eum, qui uſum ignis habet, non eſſe mortalem, quoniam id illi proximum, id familiare ē, ſine quo non pōt nec lux

nec uitæ conſtare. Sed quid argumentis colligimus æter nas eſſe animas, cum habeamus teſtimonia diuina? Id enim ſacræ literæ, ac uoces prophetarum docent. Quod ſicui parum uideatur, legat carmina Sibylla rum. Apollinis quoq; Mileſii reſponſa conſyderet, ut intelligat deliraſſe Democritum, et Epicurum, & Dicæarchum, qui ſoli omnium mortalium, quod eſt eui dens negauerunt. Confirmata imortalitate, ſupereſt dicere à quo ei tribuatur, cum certa, & conſtituta diuinitus tempora compleri cœperint, & interitum, et conſumationem rerum fieri neceſſe eſt, ut innouetur à Deo mundus. Id uero tempore in proximo eſt, quã tum de numero annorum, deq; ſignis, quæ prædicta ſunt à philoſophis, colligi poteſt. Sed cum ſint innumerabilia, quæ de fine ſeculi, & conſumatione temporum dicta ſunt, ea ipſa, quæ dicuntur, nuda ponenda ſunt, quoniam (ut teſtimonijs utamur) immenſum eſt. ſiquis illa deſyderat, aut nobis minus credit, adeat ad ſacrarium cœleſtium literarum, quarum fide inſtructior erraſſe philoſophos ſentiat, qui aut æternum eſſe hunc mundum, aut infinita eſſe annorũ millia putauerunt, ex quo fuerit inſtructus. Non dum enim ſex millia completa ſunt, quo numero conſumato, tum demum malum omne tolletur, ut regnet ſola iuſtitia, quod quatenus euenturum ſit, paucis explicabo.

H *Aec à prophetis, & à uatibus futura dicuntur, cum cœperit mundo finis ultimus propinquare, malitia inualeſcet, omnia ui*

tiorum, & fraudum genera crebreſcent. Iuſtitia in teribit, fides, pax, miſericordia, pudor, ueritas nõ erit. Vis, & audacia præualebit. Nemo quicquã habebit, niſi male partum, manúq; defenſum. Siqui erunt boni, prædæ, ac ludibrio habebuntur. Nemo pietatem parentibus exhibebit. Nemo infantis, aut ſenis miſerebitur. Auaritia, libido uniuerſa corrumpet. Erunt cædes, & ſanguinis effuſiones. Erunt bella non modo externa, & finitima, uerum etiam inteſtina. Ciuitates inter ſe belligerabunt. Omnis ſexus, & omnis ætas arma tractabunt. Non imperij dignitas conſeruabitur. Non militiæ diſciplina, ſed more latrocinij deprædatio, & uaſtatio fiet. Regnum multiplicabitur, & decẽ uiri occupabunt orbem, & partientur, & uorabunt, & exiſtet longe potentior, ac nequior, qui tribus deletis Aſiam poſſidebit, cæteris in poteſtate ſua redactis, & abſciſſis, uorabit omnem terram, leges nouas ſtatuet, ueteres abrogabit. Remp. ſuam faciet, nomen imperij, ſedémq; mutabit. Tunc erit tempus infandũ, & execrabile, quo nemini libeat uiuere. Deniq; in eũ ſtatum res cadet, ut omnes uiuos lamentatio, mortuos gratulatio ſequatur. Ciuitates, & oppida interibunt, modo ferro, & igni, modo terræmotibus crebris, modo aquarum inundatione, modo peſtilentia, & fame. Terra nihil feret, aut rigoribus nimijs, aut caloribus ſterilis. Aqua omnis partim mutabitur in cruorem, partim in amaritudine uitiabitur, ut nihil ſit nec ad cibos utile, nec ad potum ſalubre. His malis accident prodigia hominibus ad timorem. Cometæ crebro ap-

parebunt. Sol perpetuo ſqualore fuſcabitur. Lunam color ſanguinis obumbrabit, nec amiſſæ lucis damna reparabit. Stellæ omnes decident, nec temporibus ſua ratio conſtabit, hyeme, ac æſtate confuſis. Tunc & annus, & menſis, & dies breuiabitur, & hanc eſſe mundi ſenectutem, & defectionem Triſmegiſtus elocutus eſt, quæ cum uenerit, adeſſe tempus ſciendum eſt, quo Deus ad commutandum ſeculum reuertatur. Inter autem hæc mala ſurget rex impius non modo generi hominum, ſed etiam Deo inimicus. Hic reliquias illius prioris tyranni conteret, cruciabit, uexabit, interimet. Tunc etiam lachrymæ, luctus, & gemitus perpetes, & ad eum caſſæ preces, nulla requies ad formidinem, aut ſomnus ad quietem. Dies cladem, nox metus augebit ſemper. Sic orbis terrarum penè ad ſolitudinem hominum redigetur. Tunc impius iuſtos homines, ac deditos Deo duobus & quadraginta menſibus perſequetur, & ſe coli iubebit, ut Deum. Se enim dicet eſſe Deum, cum ſit antichriſtus, qui ut aduerſari ei poſſit, accipiet poteſtatem mirabilia faciendi, ut ignis deſcendat de cœlo, ut ſol deſiſtat à curſu, ut imago, quã poſuerit, loquatur. Quibus prodigijs aliciet multos, ut adorent eum, ſignumq; eius in manu, aut fronte ſuſcipiant. Et qui non adorauerit, ſignumq; ſuſceperit, exquiſitis cruciatibus morietur. Ita ferè duas partes exterminabit, tertia in deſertas ſolitudines fugiet. Sed ille proteruia implacabili furens adducet exercitum, & obſidebit montem, quò iuſti confugerint. Qui cum ſe uiderint circunſeſſos, implorabũt auxilium Dei uoce magna, & audiet eos Deus, & immittet eis libe-

ratorem. Tunc cœlum intempeſta nocte patefiet, & deſcendet Chriſtus in uirtute magna, et antecedet eũ claritas ignea, & uirtus inæſtimabilis angelorum, & extinguetur omnis illa multitudo impiorum, & torrẽtes ſanguinis current, et ipſe ductor effugiet, atq; exercitu ſæpe reparato, quartum prælium faciet, quo captus cum cæteris tyrannis tradetur exuſtioni. Sed & ipſe dæmonum princeps author, & machinator malorum, cathenis igneis alligatus cuſtodiæ dabitur, ut pacem mundus accipiat, ut uexata ſeculis terra requieſcat. Pace igitur parta, compreſſóq; omni malo, rex ille iuſtus, & uictor, iudicium magnum de uiuis, et mortuis faciet ſuper terram, & uiuentibus quidem iuſtis tradet in ſeruitutem gentes uniuerſas. Mortuos autem ad æternam uitam ſuſcitabit, & in terra cum his ipſe regnabit, & condet ſanctam ciuitatem. Et erit regnũ iuſtorum mille annis. Per idem tempus ſtellæ candidiores erunt, & claritas ſolis augebitur, & Luna non patietur diminutionem. Tunc deſcendet à Deo pluuia benedictionis matutina, & ueſpertina, & omnem frugem terra ſine labore hominum procreabit. Stillabunt mella de rupibus, lactis, & uini fontes exuberabunt. Beſtiæ depoſita feritate manſueſcent. Lupus inter pecudes errabit innoxius. Vitulus cum Leone paſcetur. Columba cum accipitre congregabitur. Serpens uirus non habebit. Nullum animal uiuet ex ſanguine. Omnibus enim Deus copioſum, atque innocentem uictum dabit. Peractis uero mille annis, ac reſoluto dæmonum principe, rebellabunt gentes aduerſus iuſtos, & ueniet innumerabilis multitudo

ad expugnandam, delendamq́; ſanctorum gentem. Concutiet enim à fundamentis ſuis terram, & corruent ciuitates, & pluet ſuper impios ignem cum ſulfure, & grandine, & ardebunt, & ſe inuicem trucidabunt. Iuſti uero pauliſper ſub terra latebunt, donec perditio fiat gentium, & exibunt poſt diem tertium, & uidebunt campos cadaueribus opertos. Tunc fient terræmotus, & ſcindent ſe montes, et ſubſident in latitudine uallis profundæ, & congerentur in ea corpora mortuorum, & uocabitur nomen eius πολυάνδριον. Poſt hæc renouabit mundum, & transformabit iuſtos in figuram angelorum, ut immortalitatis ueſte donati, ſeruiant Deo in ſempiternum. Tunc enim impij reſurgent non ad uitam, ſed ad pœnam, eosq; ſecunda reſurrectio facta Deum excitabit, ut ad perpetua tormenta damnet, æternis ignibus traditi merita pro ſceleribus ſuis ſoluant. Hæc omnia uera, omnium conſona adminiſtratione prædicta, cum eadem Triſmegiſtus, eadem Hydaſpes, eadem Sibyllæ concinerint, dubitari non poteſt. Curæ, ſpes omnes uitæ, ac ſalutis in ſola religione Dei ſint poſitæ. Itaq; niſi homo ſuſceperit, quem Deus ad liberationem miſit, qui miſſus eſt, niſi ſummum Deum per eum cognouerit, mandata eius, legesq́; ſeruauerit, in eas incidet pœnas, de quibus locuti ſumus. Proinde fragilia contemnenda ſunt, ut ſolida conſequamur. Spernenda terrena, ut cœleſtibus oneremur. Temporalia fugienda, ut ad æterna ueniamus. Erudiat ſe quiſq; ad iuſtitiam, firmet ad continen-

tiam, præparet ad agonem, inſtruat ad uirtutem, ut ſi forte aduerſarius indixerit bellum, nulla ui, nullo terrore, nullis cruciatibus à recto, & bono diuellatur. Non ſe ſubſternat inſenſibilibus figmentis, ſed uerum, & ſolum Deum rectus cognoſcat. Abijciat uoluptates, quarum illecebris anima ſublimis deprimitur ad terram. Teneat innocentiam, proſit quā plurimis. Incorruptibiles ſibi theſauros bonis operibus acquirat, ut poſſit Deo iudice pro uirtutis ſuæ meritis, uel coronam fidei, uel præmium immortalitatis adipiſci.

FINIS

St locus in primo felix oriente remotus,
Qua patet æterni ianua cælſa poli,
Nec tamen æſtiuos hyemiſq; propiquus ad (ortus,
Sed qua ſol uerno fundit ab axe diem.
Illic planicies tractus diffundit apertos,
Nec tumulus creſcit, nec caua uallis hiat.
Sed noſtros montes, quorum iuga cælſa putantur,
Per bis ſex ulnas eminet ille locus.
Hic ſolis nemus eſt, & conſitus arbore multa
Lucus, perpetuæ frondis honore uiret.
Cum phaëthontæis flagraſſet ab ignibus axis,
Ille locus flammis inuiolatus erat.
Et cum diluuium merſiſſet fluctibus orbem,
Deucalioneas exuperauit aquas,
Non huc exangues morbi, non ægra ſenectus,
Nec mors crudelis, nec metus aſper adit.
Nec ſcelus infandum, nec opum ueſana cupido,
Aut mars, aut ardens cædis amore furor,
Luctus acerbus abeſt, & egeſtas obſita pannis,
Et curæ inſomnes, & uiolenta fames.
Non ibi tempeſtas, nec uis furit horrida uenti,
Nec gelido terram rore pruina tegit.
Nulla ſuper campos tendit ſua uellera nubes,
Nec cadit ex alto turbidus humor aquæ.
Sed fons in medio eſt, quem uiuum nomine dicunt,
Perſpicuus, lenis dulcibus uber aquis.
Qui ſemel erumpens per ſingula tempora menſum,
Duodecies undis irrigat omne nemus.

Hic genus arboreum procero ſtipite ſurgens
Non lapſura ſolo mitia poma gerit.
Hoc nemus, hos lucos auis incolit unica Phœnix,
Vnica, ſed uiuit morte refecta ſua.
Paret, & obſequitur Phœbo memoranda ſatelles,
Hoc natura parens munus habere dedit.
Lutea cum primum ſurgens aurora rubeſcit,
Cum primum roſea ſydera luce fugat.
Ter quater illa pias immergit corpus in undas,
Ter quater è uiuo gurgite libat aquam.
Tollitur, ac ſummo conſedit in arboris altæ
Vertice, quæ totum deſpicit una nemus.
Et conuerſa nouos Phœbi naſcentis ad ortus
Exſpectat radios, & iubar exoriens.
Atq; ubi ſol pepulit fulgentis limina portæ,
Et primi emicuit luminis aura leuis,
Incipit illa ſacri modulamina fundere cantus,
Et mira lucem uoce ciere nouam.
Quam nec iulææ uoces, nec tibia poſſit
Muſica cyrrhæis aſſimilare modis.
Sed neq; olor moriens imitari poſſe putatur,
Nec cyllenææ fila canora lyræ.
Poſtquã Phœbus equos in aperta refudit olympi,
Atq; orbem totum protulit uſq; means,
Illa ter alarum repetito uerbere plaudit,
Non errabilibus nocte dieq; ſonis.
Atq; eadem celeres etiam deſcriminat horas,
Igniferumq; caput ter uenerata, ſilet.
Antiſtes nemorum, & luci ueneranda ſacerdos
Et ſola arcanis conſcia Phœbe tuis,

Quæ poſtquam uitæ iam mille peregerit annos,
Ac ſe reddiderint tempora longa grauem,
Vt reparet laſſum ſpatiis urgentibus æuum,
Aſſueti nemoris dulce cubile fugit.
Cumq; renaſcendi ſtudio loca ſancta reliquit,
Tunc petit hunc orbem, mors ubi regna tenet.
Dirigit in Syriam celeres longæua uolatus,
Phœnicis nomen cui dedit ipſa uetus.
Secretosq; petit deſerta per auia lucos.
Hic ubi per ſaltus ſylua remota latet.
Tum legit aërio ſublimem uertice palmam,
Quæ gratum Phœnix ex aue nomen habet,
Quam nec dente nocens animal perrumpere poſſit,
Lubricus aut ſerpens, aut auis ulla rapax.
Tum uentos claudit pendentibus Aeolus antris,
Ne uiolent flabris aëra purpureum.
Neu concreta Noto nubes per inania cœli
Summoueat radios ſolis, & obſit aui.
Conſtruit inde ſibi ſeu nidum, ſiue ſepulchrum,
Nam perit, ut uiuat, ſe tamen ipſa creat.
Colligit hinc ſuccos, & odores diuite ſylua,
Quos legit aſſyrius, quos opulentus arabs.
Quos aut Pygmææ gentes, aut India carpit,
Aut molli generat terra Sabæa ſinu.
Cinamma dehinc, auramq; procul ſpirantis amomi
Congerit, & miſto balſama cum folio.
Non caſiæ mitis, nec olentis uimen acanthi,
Nec thuris lachrymæ guttaq; pinguis abeſt.
His addit teneras nardi pubentis ariſtas,
Et ſociat myrrhæ paſcua grata nimis.

Protinus

Protinus in ſtrato corpus mutabile nido,
Vitaliq; toro membra quieta locat.
Ore debinc ſuccos membris circumq; ſupraq;
Inijcit, exequijs immoritura ſuis.
Tunc inter uarios animam commendat odores,
Depoſiti tanti nec timet illa fidem.
Interea corpus genitali morte peremptum
Aeſtuat, & flammas parturit ipſe calor.
Aerioq; procul de lumine concipit ignem,
Flagrat, & ambuſtum ſoluitur in cinerem.
Hos uelut in maſſam cineres in morte coactos
Conflat, & effectum ſeminis inſtar habet.
Hinc animal primum ſine membris fertur oriri,
Sed fertur uermis lacteus eſſe color.
Creuit in imenſum ſubito cum tempore certo,
Seq; oui teretis colligit in ſpeciem.
Inde reformatur, qualis fuit ante figura,
Et Phœnix ruptis pullulat exuuijs.
Ac uelut agreſtes, cum filo ad ſaxa tenentur,
Mutari pennæ papilione ſolent.
Non illi cibus eſt noſtro conceſſus in orbe,
Nec cuiquã implumẽ paſcere cura ſubeſt.
Ambroſios libat cœleſti nectare rores,
Stellifero teneri qui cecidere polo.
Hos legit, his medijs alitur in odoribus ales,
Donec maturam proferat effigiem.
Aſt ubi primæua cœpit florere iuuenta,
Euolat ad primas iam reditura domos.
Ante tamen, proprio quicquid de corpore reſtat.

Oſſáq́;,uel cineres,exuuiasq́; ſuas,
Vnguine balſameo,myrrháq́;,& thure ſoluto
Condit,& in formam conglobat ore pio.
Quam pedibus geſtans contendit ſolis ad ortus,
Inq́; ara reſidens ponit in æde ſacra.
Mirandam ſeſe præſtat,præbetq́; uidenti,
Tantus ibi decor eſt,tantus abundat honor.
Principio color eſt, qualis ſub ſydere cœli,
Mitia quem croceo punica grana legunt.
Qualis ineſt folijs,quæ fert agreſte papauer,
Cum pendens ueſtit ſole rubente polus.
Hoc humeri,pectusq́; decens uelamine fulgent,
Hoc caput,hoc ceruix,ſummáq; terga nitent.
Caudáq́; porrigitur fuluo diſtincta metallo,
In cuius maculis purpura miſta rubet.
Clarum inter pennas inſigne eſt deſuper,iris
Pingere ceu nubem deſuper alta ſolet.
Albicat inſignis miſto uiridante ſmaragdo,
Et puro cornu gemmea cuſpis hiat.
Ingentes oculos credas,geminosq́; hyacinthos,
Quorum de medio lucida flamma micat.
Aequatur toto capiti radiata corona,
Phœbei referens uerticis alta decus.
Crura tegunt ſquamæ flauo diſtincta metallo,
Aſt ungues roſeus pingit honore color.
Effigies inter Pauonis miſta figuram
Cernitur,& miſtam Phaſidis inter auem.
Magniciem, terris Arabum quæ gignitur ales,
Vix æquare poteſt, ſeu fera, ſeu ſit auis.
Non tamen eſt tarda,ut uolucres,quæ corpore magno

Inceſſus pigros per graue pondus habent.
S ed leuis & uelox regali plena decore,
Talis in aſpectu ſe exhibet uſque hominum.
C onuenit Aegyptus tanti ad miracula uiſus,
Et raram uolucrem turba ſalutat ouans.
P rotinus inſcalpunt ſacrato in marmore formam,
Et ſignant titulo remq́;,diemq; nouo.
C ontrahit in cœtum ſeſe genus omne uolantum.
Nec prædæ memor eſt ulla, nec ulla metus.
A lituum ſtipata choro uolat illa per altum,
Turbáq; proſequitur munere læta pio.
S ed poſtq̃ puri peruenit ad ætheris auras,
Mox redit iſta,ſuis conditur ille locis.
H æc fortunatæ ſortis fatiq; uolucris,
Cui de ſe naſci præſtitit ipſe Deus.
F œmina,uel mas hæc,uel neutrum ſit mage,felix,
Felix,quæ Veneris fœdera nulla colit.
M ors illi Venus eſt,ſola eſt in morte uoluptas,
Vt poſſit naſci,hæc appetit ante mori.
I pſa ſibi proles,ſuus eſt pater, & ſuus hæres,
Nutrix ipſa ſui,ſemper alumna ſibi.
I pſa quidem ſed non eadem,qa et ipſa,nec ipſa eſt,
Aeternam uitam mortis adepta bono.

L.COELII LACTANTII FIRMIANI DE RESVRRECTIONIS DOMINICAE DIE.

Alue feſta dies toto uenerabilis æuo,
ſ *Qua deus infernum uicit, & aſtra tenet.*
Tempora florigero rutilãt diſtincta ſereno,
Et maiore poli lumine porta patet.
Altius igniuomum ſolem cœli orbita ducit,
Qui uagus oceanas exit, & intrat aquas.
Armatus radijs elementa liquentia luſtrans
Hac in nocte breui tendit in orbe diem.
Splendida ſyncero producunt æthéra uultu,
Lætitiamq́; ſuam ſydera clara probant.
Terra ferax uario fundit munuſcula cultu,
Cum bene uernarit, reddit & annus opes.
Moll:a purpureum pingunt uiolaria campum,
Prata uirent herbis, & micat herba comis.
Paulatim ſubeunt ſtellantia lumina florum,
Floribus arrident gramina cuncta ſuis.
Semine depoſito late ſeges exilit aruis
Spondens agricolæ uincere poſſe famem.
Caudice deſerto lachrymat ſua gaudia palmes,
Vnde merum tribuat, dat modo uitis aquam,
Cortice de matris tenera lanugine ſurgens
Præparat ad partum turgida gemma ſinum.
Subq́; hyemis tempus foliorum crine refuſo,
Iam reparat uiridans frondea tecta nemus.
Miſta ſalix, abies, corylus, ſiler, ulmus, acer, nux,

Plaudit quæq; ſuis arbor amœna comis.
Conſtructura fauos apis hinc aluearia linquens,
Floribus inſtrepitans poplite mella rapit.
Ad cantus reuocatur auis, quæ carmine clauſo
Pigrior hyberno frigore muta fuit.
Hinc Philomela ſuis attemperat organa cannis,
Fitq; repercuſſo dulcior aura melo.
Ecce renaſcentis teſtatur gratia mundi,
Omnia cum domino dona rediſſe ſuo.
Nāq; triumphanti poſt triſtia tartara Chriſto
Vndiq; fronde nemus, gramina flore fauent.
Legibus inferni oppreſſis, ſuper aſtra meantem
Laudant rite Deum lux, polus, arua, fretum,
Qui crucifixus erat Deus ecce per omnia regnat,
Dantq; creatori cuncta creata precem.
Mobilitas anni, menſum, lux alma dierum
Horarum ſplendor ſtridula, cuncta fauent.
Hinc tibi ſylua comis, plaudit quoq; campus ariſtis,
Hinc grates tacito palmite uitis agit.
Hinc tibi nunc auium reſonant uirgulta ſuſurro,
Has inter nimio paſſer amore canit.
Chriſte ſalus rerum, bone conditor, atq; redemptor,
Vnica progenies ex deitate patris.
Irrecitabiliter manans de corde parentis,
Verbum ſubſiſtens, & patris ore potens.
Aequalis concors, ſocius, cum patre coæuus,
Quo ſumpſit mundus principe principium.
Aethera ſuſpendis, ſola congeris æquora fundis,
Quæq; locis habitant, quæ moderata uigent.

Qui genus humanum cernens merſum eſſe profundo;
Vt hominem eriperes, es quoq; factus homo.
N ec noſtro tantum uoluiſti corpore naſci,
Sed carò, quæ naſci pertulit, atq; mori.
F uneris exequias patris nouus author, & orbis,
Intra mortis iter dando ſalutis opem.
T riſti a ceſſarunt infernæ uincula legis,
Expauitq; chaos luminis ore premi.
D epereunt tenebræ Chriſti fulgore fugatæ,
Aeternæ noctis pallia craſſa cadunt.
S ollicitam ſed redde fidem precor, alma poteſtas,
Tertia lux rediit, ſurge ſepulte meus.
N on decet ut uili tumulo tua membra tegantur,
Non pretium mundi uilia ſaxa premant.
I ndignum eſt, cuius clauduntur cuncta pugillo,
Vt tegat incluſum rupe uetante lapis.
L intea tolle precor, ſudaria linque ſepulchro,
Tu ſatis es nobis, & ſine te nihil eſt.
S olue cathenatas inferni carceris umbras,
Et reuoca ſurſum quicquid ad ima ruit.
R edde tuam faciem, uideant ut ſæcula lumen;
Redde diem, qui nos, te moriente, fugit.
S ed planè impleſti remeans pie uictor olympum.
Tartara preſſa iacent, nec ſua iura tenent.
I nferus inſaturabiliter caua guttura pandens.
Qui raperet ſemper fit tua præda deus.
E ripis innumerum populum de carcere mortis,
Et ſequitur liber, quò ſuus author abis.
E uomit abſortam pauide fera bellua plebem,
Et dè fauce lupi ſubtrahit agnus oues.

H *inc tumulũ repetens poſt tartara carne reſumpta*
Belliger ad cœlos ampla trophæa refers.
Q*uos habuit pœnale chaos, iam reddidit iſte,*
Et quos, mors peteret, hos noua uita tenet.
R *ex ſacer ecce tui radiat pars magna trophæi,*
Cum puras animas ſacra lauacra beant.
C *andidus egreditur nitidis exercitus undis,*
Atq; uetus uitium purgat in amne nouo.
F *ulgentes animas ueſtis quoq; candida ſignat,*
Et grege de niueo gaudia paſtor habet.
A *dditur hac felix concors mercede ſacerdos,*
Qui dare uult domino dupla talenta ſuo.
A *d meliora trahens gentili errore uagantes,*
Beſtia ne raperet munit ouile dei.
Q*uos prius Eua nocens infecerat, hos modo reddit*
Eccleſiæ paſtor ubere lacte ſinu.

FINIS.

INTERPRETATIO DICTIONVM GRAECARVM, QVAE IN LACTANTIO REPERIVNTVR, DE VERBO AD VERBVM FACTA, IDQVE VT RVDIVM TIROCINIO CONSVLATVR, RECENSENTE, EMENDANTEQVE MARCO MVSVRO.

Quæ in quaternione **a**

πρωτόγονος φαέθων περιμήκεος ἠέρος υἱός.
Principio genitus phaeton longo aëre natus.
ἔκτισεν ἀθανάτοις δόμον ἄφθιτον.
Condidit immortalibus domum incorruptibilem.

Quæ in quaternione **b**

ὁ δὲ θεὸς, εἷς, ὁ δὲ εἷς ὀνόματος οὐ προσδέεται, ἔστι γὰρ ὁ ὢν ἀνώνυμος
Deus autem unus, unus autem nomine non eget, eſt enim qui eſt ſine nomine.
εἷς θεὸς ὃς μόνος ἐστὶν ὑπερμεγέθης ἀγένητος
Vnus Deus, qui ſolus eſt excedens omnem magnitudinem increatus.
ἀλλὰ θεὸς μόνος εἷς πανυπέρτατος. ὃς πεποίηκεν
οὐρανὸν ἠέλιόν τε καὶ ἀστέρας, ἠδὲ σελήνην,
καρποφόρον γαῖάν τε, καὶ ὕδατος οἴδματα πόντου.
Sed Deus ſolus unus eminentiſſimus, qui fecit cælũ; ſolemq́;, & ſtellas, & lunam, fructiferamq́; terram, & aquæ maris fluctus
αὐτὸν τὸν μόνον ὄντα σέβεσθ' ἡγήτορα κόσμον,

ὃς μόνος ἐς αἰῶνα καὶ ἐξ αἰῶνος ἔτυχεν.
Ipſum, qui ſolus eſt, colite principem mundi, qui ſolus eſt in ſeculum, atq; à ſeculo fuit.
εἷς μόνος εἰμὶ θεός. καὶ οὐκ ἔστι θεὸς ἄλλος.
Solus enim Deus ſum, & non alius.
αὐτοφυὴς ἀδίδακτος ἀμήτωρ ἀστυφέλικτος
οὔνομα μηδὲ λόγῳ χωρούμενον ἐν πυρὶ ναίων.
τουτὶ θεὸς μικρὰ δὲ θεοῦ μερὶς ἄγγελοι ἡμεῖς.
Ex ſe ortus non edoctus ſine matre concuſſus nomen ne uerbo quidem capiendum, in igne habitans. hoc Deus eſt. modica autem dei portio angeli nos.
πάνσοφε παντοδίδακτ' ἑνολόιστροφε μέκλυθι δαῖμον
Omnia ſapiens omnia docte, qui per cuncta uerſaris exaudi dæmon.
ἁρμονίη κόσμοιο φαεσφόρε καὶ σοφὲ δαῖμον
Concentus mundi lucifer & ſapiens dæmon.
δαίμονες οἳ φοιτῶσι περὶ χθόνα καὶ περὶ πόντον
ἀκάματοι δάμνανται ὑπαὶ μάστιγι θεοῖο
Dæmones qui uentitant circa terram & circa pontum indefeſſi, domantur ſub flagello Dei.

αὐτοφυὴς,	Ex ſe ortus, uel ex ſe ingenioſus.
αὐτογενὴς,	Ex ſe genitus.
ἀγέννητος,	Ingenitus.
ἀποίητος	non factus.

οὐ δύνατ' ἀνδρὸς
ἐκ μηρῶν μήτρας τε θεὸς τετυπωμένος εἶναι.
Non poteſt ex uiri ſemine & matrice Deus formatus eſſe.

Quæ in quaternione c

δαίμονας ἀψύχους νεκύων εἴδωλα καμόντων

ὧν κρήτη καύχημα τάφους ἡ δύσμορος ἴσχει.
Dæmones inanimes cadauerum ſimulachra mortuorum, quorum creta in iactantiam ſepulchra miſera habet.
πρώτιστος μὲν, ἄνασσεν ἐπιχθονίων κρόνος ἀνδρῶν.
ἐκ δὲ κρόνου γένετ᾽ αὐτὸς ἄναξ μέγας εὐρύοπα ζεύς.
Primus quidem regnator erat terreſtrium Saturnus uirorum, ex Saturno autem genitus eſt ipſe rex magnus, & late cuncta intuens Iupiter.

Quæ in quaternione d

Ἑλλὰς δὴ τί πέποιθας ἐπ᾽ ἀνδράσιν ἡγεμόνεσσι.
Πρὸς τί δὲ δῶρα μάταια καταφθιμένοις, ἀνατίθης.
θύεις ἐιδώλοις τίς τοι πλάνην βάλεν ἐν νῷ
ὥς τέσε τάδε ποιεῖν μεγάλοιο θεοῖο προσώπου
λειπομένου
Græcia quid confidis in uiros principes? ad quid dona inania mortuis dedicas? immolas idolis, quis tibi in mentem errorem impoſuit, ut hæc perficias magni Dei ore relicto?

Quæ in quaternione e

καὶ κεφαλὰς κρονίδῃ καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.
Et capita Saturno, et patri mittite lumina, ſeu hoiem.
ἐξηγήσεως πινδαρικῆς.
Expoſitionis pindaricæ.

Quæ in quaternione h

διάβολον Diabolum.
εἰκὼν ἔστ᾽ ἄνθρωπος ἐμὴ, λόγον ὀρθὸν ἔχουσα,

Imago eſt homo mea rationem rectam habens.

Quæ in quaternione i

ὃς μόνος ἐςὶ θεὸς κτίςης ἀκράτητος ὑπάρχων
αὐτὸς δ᾽ ἐςήριξε τύπον μορφῆς μερόπωντε
αὐτὸς ἔμιξε φύσιν πάντων γενέης βιότοιο.

Qui ſolus eſt Deus creator inuictus exiſtens. Ipſe autem firmauit figuram formæ, hominumq́;. Ipſe miſcuit naturam omnium generationis uitæ.

οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες ἀληθινὸν, ἀέναόν γε
ζωὴν κληρονομοῦσι τὸν αἰῶνος χρόνον αὐτοὶ
οἰκοῦντες παράδεισον ὁμῶς ἐριθηλέα κῆπον

Qui autem Deum honorant uerum, ſempiternam utiq; uitam hæreditario iure poſſident, per ſeculi tempus ipſi habitantes paradiſum æque per amœnum hortum.

ἄνθρωπον πεπλᾶσθαι θεοῦ παλάμαις ἐνὶ αὐταῖς
ὅν τε πλάνησεν ὄφις δολίως ἐπὶ μοῖραν ἀνελθεῖν
τοῦ θανάτου γνῶσίν τε λαβεῖν ἀγαθοῦ τε κακοῦ τε.

Hominem formatum eſſe Dei manibus, quem etiam ſeduxit ſerpens doloſe, ut ad fatum accederet mortis, notionemq́; acciperet boni, & mali.

τοὶ μὲν δαίμονες εἰσὶ διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς
ἐσθλοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.

Ii quidem dæmones ſunt Iouis magni propter uoluntatem boni terreſtres cuſtodes mortalium hominum.

μία *inquit,* φυλακὴ εὐσέβεια. εὐσεβοῦς γὰρ ἀνθρώπου οὔτε δαίμων κακὸς, οὔτε εἱμαρμένη κρατεῖ. θεὸς γὰρ ῥύεται τὸν εὐσεβῆ ἐκ παντὸς κακοῦ. τὸ γὰρ ἓν καὶ μόνον ἐν ἀν-

θρώποις ἐστὶν ἀγαθὸν εὐσέβεια.

Vna inquit, cuſtodia pietas. pium enim hominem nec dæmon malus, nec fatum tenet. nam Deus liberat piũ ab omni malo. quod enim unum, & ſolum in hominibus bonum eſt pietas.

ἡ γὰρ εὐσέβεια γνῶσις ἐστὶ θεοῦ.

Pietas enim notitia eſt dei.

Quæ in quaternione k

ἀγγέλους πονηροὺς Angelos malignos.

—ἐπεὶ πλάνη πάντα τάδ᾽ ἐστίν,

ἅπερ ἄφρονες ἄνδρες ἐρανῶσι κατ᾽ ἦμαρ.

Quia error hæc omnia ſunt, quæ ſtulti homines ſeruantur quotidie.

Quæ in quaternione q

ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητὴς, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν καὶ αἰσθητόν. αἰσθητὸν δέ φημι οὐ διὰ τὸ αἰσθέσθαι αὐτόν (περὶ γὰρ τούτου οὐκ ἔστι πότερον αὐτὸς αἴσθοιτο) ἀλλ᾽ ὅτι εἰς αἴσθησιν ὑποπέμπει καὶ ἐς νοῦν. ὅτι οὖν τοῦτον ἐποίησε πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἕνα. καλὸς δὲ αὐτῷ ἐφάνη καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν. ἡγίασέ τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν ὡς ἴδιον τόκον.

Dominus, atq; omnium creator, quem Deum uocare cenſemus, quia ſecundum Deum fecit uiſibilem, et ſenſibilem. Senſibilem autem aſſero nõ ideo quia ipſe ſentit (hoc enim non eſt utrum ipſe ſentiat) ſed quia ipſe in ſenſum mittit & mentem. Quoniam ergo hũc fe-

cit primum & ſolum & unum. pulcher autem ei uiſus eſt, & pleniſſimus omnium bonorum ſanctificauit'q;, & amauit quaſi proprium filium.

παντατρόφον κτίστην ὅσις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι
κάτθετο χ' ἡγητῆρα θεῶν πάντων ἐποίησε

Omnium nutritorē, creatorem'q;, qui dulcem ſpiritū omnibus appoſuit, ac principem omnium deorū fecit.

αὐτὸν ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδράσι γεραίρειν.

Eum dedit Deus fidelibus uiris honorare.

αὐτὸν σὸν γίνωσκε θεὸν θεοῦ υἱὸν ἐόντα

Ipſum tuum cognoſce Deum, qui dei filius eſt.

δημιουργόν τοῦ θεοῦ Opificem Dei.

σύμβουλον Conſiliarium,

αἰτία δὲ τούτου τοῦ αἰτίου ἡ τοῦ θείου ἀγαθοῦ βούλησις ἣ θεὸν προήνεγκεν, οὗ τὸ ὄνομα οὐ δύναται ἀνθρωπίνῳ στόματι λαληθῆναι.

Cauſa autem huius cauſæ eſt diuini boni uoluntas, cuius nomen non poteſt humano ore dici.

ἔστι γάρ τις ὦ τέκνον ἀπόρρητος λόγος σοφίας ὅσιος περὶ τοῦ μόνου κυρίου, ὃν εἰπεῖν ὑπὲρ ἄνθρωπόν ἐστι.

Eſt enim fili ſecretus quidam ſermo ſapientiæ ſanctus de ſolo domino, quem dicere ſupra hominem eſt.

αὐτοὺς δὲ δμωαὶ λοῦσαν καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ.

Eos autem famulæ lauerunt, & unxerunt oleo.

ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι Ab ungendo.

αὐτοπάτορα, καὶ αὐτομήτορα.

Ipſum ſui patrem, & ipſum matrem ſui.

θνητὸς ἦν κατὰ σάρκα, σοφὸς τερατώδεσιν ἔργοις,
ἀλλ' ὑπὸ χαλδαίων κριτῶν ὅπλοις συλληφθεὶς,
γόμφοις καὶ σκολόπεσσι πικρὴν ἀνέτλησε τελευτήν.

Mortalis erat ſecundum carnem ſapiens portentificis operibus, ſed ſub iudicibus Chaldæis armis comprehenſus clauis, & cruce amarum tolerauit finem.

ἀνθήσει δ' ἄνθος καθαρόν. *Floreſcet autem flos purus.*

Quæ in quaternione 8

πάντα λόγῳ πράττων πᾶσάν τε νόσον θεραπεύων.

Omnia uerbo agens, omnem infirmitatem curans.

νεκρῶν δὲ ἀνάστασις ἔσαι
καὶ χωλῶν δρόμος ἔσ' ὠκύς, καὶ κωφὸς ἀκούσει
καὶ τυφλοὶ βλέψουσι λαλοῦσιν οὐ λαλέοντες.

Mortuorum autem ſurrectio erit, & claudorum curſus erit uelox, & ſurdus audiet, Cæci uidebunt, et mortui loquentur.

ἐν ἄρτοις ἅμα πέντε, καὶ ἰχθύεσι δοιοῖσιν
ἀνδρῶν χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πέντε κορέσει,
καὶ τὰ περισσεύοντα λαβὼν μετὰ κλάσματα πάντα
δώδεκα πληρώσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα πολλῶν.

In panibus ſimul quinq;, & piſcibus duobus hominum millia in deſerto quinq; ſatiabit, & reliquias tollens poſt fragmenta omnia duodecim cophinos implebit in ſpem multorum.

τοὺς ἀνέμους παύσει τε λόγῳ στρώσει δὲ θάλασσαν
μαινομένην ποσὶν εἰρήνης πίστει τε πατήσας,

Ventos compeſcet, ſternet autem inſanum mare pedibus pacis, fideq; calcatum.

κύματα πεζεύσει, νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει,
ζήσει τεθνήσκοντας, ἀπώσεται ἄλγεα πολλοῖς,
ἐκ δὲ μιᾶς πήρης ἄρτου κόρος ἔσσεται ἀνδρῶν.

Fluctus perambulabit, morbos hominum reſoluet, viuificabit mortuos, arcebit dolores multis ex uino autem fonte panis, ſatietas erit uiris.

–φήσουσι σιβύλλην

μαινομένην ψεύστριαν. ἐπὰν δὲ γένηται ἅπαντα
τηνίκα μου μνήμην ποιήσετε. οὐκέτι μ᾽ οὐδεὶς
μαινομένην φήσει με θεοῦ μεγάλοιο προφῆτιν.

Dicent inſanam uatem, & mendacem. Cum autem facta fuerint uniuerſa, tum mei memineritis, neq; me iam quiſquam mendacem dicet Dei magni prophetam.

οἰκτρὸς, ἄτιμος, ἄμορφος ἐν οἰκτροῖς ἐλπίδα δώσει.

Miſerabilis, ignominioſus, informis, ut miſerabilibus ſpem præbeat.

ἀλλ᾽ ὅτε ταῦτ᾽ ἂν ἅπαντα τελειωθῇ ἅπερ εἶπον
εἰς αὐτὸν πᾶς λύσεται νόμος.–

Sed quando hæc omnia perfecta erunt, quæ dixi, in ipſum omnis lex ſoluetur.

εἰς ἀνόμων χεῖρας καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει
δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις
καὶ στόμασιν μιαροῖσι τὰ πτύσματα φαρμακόεντα
δώσει δ᾽ εἰς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον

In manus iniquorum, & infidelium poſtea ueniet. dabunt ei alapas manibus inceſtis, & faucibus imundis expuent ſalinas uirulentas. dabit autem in uerbera ſimpliciter innocens tunc dorſum.

καὶ κολαφιζόμενος σιγήσει, μήτις ἐπιγνῷ
τίς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν, ἵνα φθιμένοισι λαλήσῃ,
καὶ στέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον.–

Et colaphos accipiens tacebit, nequis agnoſcat

quod

quod uerbum, & unde uenit, ut mortuis loquatur, & coronam portabit ſpineam.

εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολὴν, κ᾽εἰς δίψαν ὄξος ἔδωκαν
τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν

In cibum autem fel, in ſitim acetum dabunt, in hoſpitalitatis hanc monſtrabunt menſam.

Quæ in quaternione t

αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας
παίζοντ᾽ ἐν θνητοῖσι νοήμασιν, ἀλλά γ᾽ ἀκάνθαις
ἔστεψας στεφάνῳ, φοβερήν τε χολὴν ἐκέρασας,

Ipſa enim ſtulta Deum tuum non cognouiſti ludẽtem inter mortales cogitationes. ſed & ſpinis coronaſti corona, horridumq; fel miſcuiſti.

ναοῦ δὲ σχισθῇ τε πέτασμα, καὶ ἤματι μέσῳ
νὺξ ἔσαι σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις.

Templi uero ſcindetur uelum, & medio die
Nox erit tenebroſa ingens tribus horis.

καὶ θανάτου μοῖραν τελέσει τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας
καὶ τότ᾽ ἀπὸ φθιμένων ἀνακύψας εἰς φάος ἥξει
πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας

Mortis fatum finiet triduum ſopitus; & tunc à mortuis egreſſus in lucem ueniet.
Primus reſurrectionis uocatis initium oſtendens, uitam enim nobis acquiſiuit morte ſuperata.

ἰουδαίων μακάρων θεῖον γένος οὐρανιώνων.

Iudæorum beatum diuinum genus cœleſtium.

καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων φύσεων τῆς τε ἀθανάτου καὶ
τῆς θνητῆς μίαν ἐποίει φύσιν ἀνθρώπου, τὸν αὐτὸν πῆ
μὲν ἀθάνατον, πῆ δὲ θνητὸν ποιήσας, καὶ τοῦτον φέρων
ἐν μέσῳ θείας καὶ ἀθανάτου φύσεως, καὶ τῆς θνητῆς, καὶ
μεταβλητοῦ κατεστήσατο, ἵνα ὁρῶν ἅπαντα, ἅπαντα καὶ
θαυμάσῃ.

Et idem ex utraq; natura ĩmortali, atq; mortali unã faciebat naturam hominis, eundem partim immortalem, partim mortalem faciens, & hunc ferens in medio diuinæ, & immortalis naturæ, & mortalis, mutabilisq; collocauit ut omnia uidens, omnia miraretur.

ψυχὴ μὲν μέχρι οὗ δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται
φθαρτὰ νοοῦσα πάθη θνηταῖς ἀλγηδόσιν εἴκει
ἡνίκα, δ' ἀνάλυσιν βροτέην μετὰ σῶμα μαρανθὲν
ὠκίστην εὕρηται ἐς αἰθέρα πᾶσα φορεῖται
αἰὲν ἀγήραος οὖσα μένει δ' εἰς πάμπαν ἀτειρής.
πρωτόγονος γὰρ τοῦτο θεοῦ διέταξε πρόνοια

Anima quidem quoad uinculis corporeis tenetur, corruptibiles paſſiones ſentiens mortalibus cedit doloribus. Cum uero humanam ſolutionem uelociſſimam, poſt corruptum corpus inuenerit, omnis in æthera fertur, nunquam ſeneſcens, & manet in totum, indomita. Primogenita enim hoc diuina diſpoſuit prouidentia.

σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει.

Tuba de cœlo uocem luctuoſam emittet.

ἔσται κόσμος ἄκοσμος ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.

Erit mundus immundus pereuntibus hominibus.

ἐπ᾽ ἂν δὴ ταῦτα ὧδε γένηται ὦ Ἀσκληπιὲ, τότε ὁ κύριος καὶ πατὴρ καὶ θεὸς καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸς θεοῦ δημιουργὸς ἐπιβλέψας τοῖς γινομένοις καὶ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει τοῖς τοιούτοις, τὸ ἀγαθὸν ἀντερείσας τῇ ἀταξίᾳ, καὶ ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάνην καὶ τὴν κακίαν ἐκκαθήρας πῆ μὲν ὕδατι πολλῷ κατακλύσας, πῆ δὲ πυρὶ ὀξυτάτῳ διακαύσας. ἐνίοτε δὲ πολέμοις, καὶ λοιμοῖς ἐκπιέσας ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀποκατέστησε τὸν ἑαυτοῦ κόσμον.

Cum hæc ita facta fuerint ò Aſclepi, tunc dominus, & pater, & Deus, & primi, & unus dei creator, reſpiciens quæ facta ſunt, & ſua uoluntate cum bonum obieciſſet temeritati, & errore reuocato, malitiaq; purgata. Partim aqua nimia diluens, partim igne rapido cremans, interdum bellis, et peſtilentijs extergens ad ſtatum priſtinum perduxit, & reſtituit ſuum mundum.

ἥξει καὶ μακάρων ἐθέλων πόλιν ἐξαλαπάξαι
καί κέν τις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπ᾽ ἰδίων
πάντας ὀλεῖ βασιλεῖς μεγάλους καὶ φῶτας ἀρίστους
εἶθ᾽ οὕτως κρινεῖται ὑπ᾽ ἀρθίτου ἀνθρώποισι.

Veniet & beatorum uolens urbem expugnare, & quidam à Deo miſſus rex ad ſuos, omnes perdet reges magnos & uiros optimos, & ſic iudicabitur ab immortali hominibus.

καὶ τότ᾽ ἀπ᾽ ἠελίου πέμψει θεὸς βασιλῆα
ὃς πᾶσαν γαῖαν παύσει πολέμοιο κακοῖο.

Tunc ex ſole Deus mittet regem
Qui omnem terram placabit à bello malo.

-ἡμετέρας δουλείας
ζυγὸν δυσβάστακτον ἐπ᾽ αὐχένι κείμενον ἄρῃ
καὶ θεσμοὺς ἀθέους λύσῃ δεσμούς τε βιαίους,
Noſtræ ſeruitutis iugum intolerabile in collo poſitum tollet, & leges impias ſoluet, uinculáq; uiolenta.
-ὁππότ᾽ ἂν ἔλθῃ
πῦρ ἔσται σκότος ἐν τῇ μέσῃ νυκτὶ μελαίνῃ.
Cum ueniet, ignis erit, tenebræq; in media nocte obſcura.
τρίψουσι δ᾽ εἴδωλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα.
Conterent autem ſimulachra hoīes, & diuitias oēs.
ἔργα δὲ χειροποίητα θεῶν συνεκκαύσονται.
Opera autem Deorum humanis manibus facta exurentur.
ὁππότε καὶ τὸ λάβῃ τέλος αἴσιμον ἠδὲ βροτοῖσι
ἤδη ἀφίξηται κρίσις ἀθανάτοιο θεοῖο
ἥξει ἐπ᾽ ἀνθρώπους μεγάλη κρίσις ἠδὲ καὶ ἀρχή.
Cum autem dies iſte finem fatalem acceperit & ad mortales iudicium immortalis Dei uenerit, ueniet ſuper homines magnum iudicium, & initium.
ταρτάρεον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανοῦσα
ἥξουσιν δ᾽ ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆες ἅπαντες.
Tartareum autem chaos oſtendet terra dehiſcens.
Venient autem ad tribunal Dei reges omnes.
οὐρανὸν εἱλίξας γαίης κευθμῶνας ἀνοίξω
καὶ τότ᾽ ἀναστήσω νεκροὺς μοῖραν ἀναλύσας
καὶ θανάτου κέντρον καὶ ὕστερον εἰς κρίσιν ἄξω
κρίνων εὐσεβέων καὶ δυσσεβέων βίον ἀνδρῶν.
Cœlum uoluens terræ latebras aperiam, & tūc exuſcitabo mortuos fatum ſoluens, & ſtimulum mortis, po

ſteáq; in iudicium ducam iudicans piorum, atq; impiorum uitam uirorum.

τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι πάλιν περιόδων τινῶν εἰλυμένων χρόνου εἰς ὃ νῦν ἐσμὲν ἀπὸ καταστήσεσθαι σχῆμα.

Quod cum ita ſit, apparet non eſſe impoſſibile, & nos cum uitam finierimus rurſus uertiginibus certis temporis reuolutis, in hunc ſtatum, in quo nunc ſumus, reſtitutum iri.

δύσπιστον γὰρ ἅπαν μερόπων γένος. ἀλλ᾽ ὅταν ἤδη
κόσμου καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις, ἣν θεὸς αὐτὸς
ποιήσει κρίνων ἀσεβῆς θ᾽ ἅμα εὐσεβίας τε,
καὶ τό τε δυσσεβίας μὲν ὑπὸ ζόφον ἐν πυρὶ πέμψει.
ὅσσοι δ᾽ εὐσεβέουσι πάλιν ζήσουσ᾽ ἐπὶ γαίης
πνεῦμα θεοῦ δόντος, τιμὴν ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς.

Etenim durum ad credendum omne hominum genus, ſed cum iam mundi, & mortalium uenerit iudicium, quod Deus *ipſe faciet iudicans impios ſimul et pios, tūc demum impios quidem in tenebras in igne mittet, qui autem pietatem colunt, iterum uiuent in terra ſpiritum* Deo *dante honorem ſimul, & uitam ipſis.*

πάσης γὰρ γαίης τό τε θνητῶν σύγχυσις ἔσται
αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ὅτ᾽ ἂν ἔλθῃ βήματι κρῖναι
ζώντων καὶ νεκύων ψυχὰς καὶ κόσμον ἅπαντα.

Totius *enim terræ mortalium confuſio tunc erit, & ipſe omnipotens cum uenerit tribunali iudicare uiuorum, mortuorumq; animas, et mundum uniuerſum.*

κλῦτε δέ μου μέροπες βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχει.

A*udite me homines rex ſempiternus dominatur.*

καὶ πόλιν, ἣν ἐποίησε θεὸς, αὐτὴν ἐποίησε
λαμπροτέραν ἄστρων, καὶ ἡλίου, ἠδὲ σελήνης,
Vrbem, quam fecit Deus, eam fecit
Clariorem aſtris, atq; ſole, lunáq;
οἱ δὲ λύκοι σὺν ἄρνεσ' ἐν οὔρεσιν ἅμ' ἰλλοῦνται.
χόρτον γὰρ λύγκες τ' ἐρίφοις ἅμα βοσκήσονται.
ἄρκτοι σὺν μόσχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βοτοῖσι.
σαρκοβόρος τελέων φάγετ' ἄχυρον παρὰ φάτναις.
σὺν βρέφεσί ν τε δράκοντες ἀμάτροσι κοιμήσονται,
Et tunc lupi cum agnis in montibus uerſabuntur.
Herbamq; linces pariter cum hœdis paſcentur.
Vrſi cum uitulis ſimul omnibusq; pecoribus
Carniuorans leo comedet paleas ad præſepia
Cum infantibus dracones matrũ orbis dormient.

Quæ in quaternione M

καὶ τότε δὴ χαρὰν μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δώσει
καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρα καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης
δώσουσιν καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισι
οἴνου καὶ μέλιτος γλυκέως, λευκοῦ τε γάλακτος
καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶν βροτοῖς κάλλιστον ἁπάντων,
Tũc gaudium magnum Deus dabit hominibus. nam
& terra, & arbores, & innumerabilia terræ pecora dabunt fructum uerum hominibus, uini, & mellis dulciſſimi, & candidi lactis, atque tritici quod eſt hominibus optimum omnium.
εὐσεβέων δὲ μόνων ἁγία χθὼν πάντα τάδ' οἴσει
νᾶμα μέλιτος ἀπὸ πέτρης ἠδ' ἀπὸ πηγῆς
καὶ γάλακτ' ἀμβροσίης ῥεύσει πάντεσσι δικαίοις,
Piorum autem ſolum ſancta terra omnia hæc feret

Fluente mellis de petra, atq; de fonte,
Et lac immortalitatis manabit omnibus iuſtis

Quæ in quaternione P

ἄφθαρτος κτίστης αἰώνιος αἰθέρα ναίων
τοῖς τ᾽ ἀγαθοῖς ἄγαθον προφέρων πολὺ μείζονα μισθὸν,
τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκοις τε χόλον καὶ θυμὸν ἀγείρων.
Incorruptibilis, et conditor æternus in æthere habitās, bonis bonum præferens multo maiorem mercedem, malis autem, & iniuſtis iram, & furorem colligens.
φεῦγε δὲ λατρείας ἀνόμους, θεῷ ζῶντι λάτρευε.
μοιχείας τε φύλαξαι, καὶ ἄρσενος ἄκριτον εὐνὴν
ἰδίαν γενεὰν παίδων τρέφε, μηδὲ φόνευε.
Fuge ſceleratas religiones, & uiuo deo famulare, adulteria caue, et maſculi inſanum cubile, propriam generationem filiorum nutrias, & ne occidas.
ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμον ἀπειθῆ
ἔσχατον εἰς αἰῶνα θεοῦ μηνύματα φαίνω,
αὐταῖσι πολίεσσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν.
γῆν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσμοῖο ῥαγέντος.
Veniente ira magna ad mundum pertinacem poſtremum ad ſeculum dei edicta pando ipſis urbibus, & hominibus cunctis terram cooperuit mare diluuio rupto.
καί ποτε τὴν ὀργὴν θεὸν οὐκέτι πραΰνοντα,
ἀλλ᾽ ἐξεμβρίθοντα, καὶ ἐξολύοντά τε γένναν
ἀνθρώπων καὶ ἅπασαν ὑπ᾽ ἐμπρησμοῦ πέρθοντα.
Et tunc Deum iram non amplius placantem, ſed aggrauantem, & perdentem genus hominum, at totum id incendio depopulantem.

ἀλλ' ἐλέει μετάθεσθε βροτοὶ νῦν μηδὲ πρὸς ὀργὴν
παντοίην ἀγάγητε θεὸν μέγαν.
Sed miſericordia conuertimini homines nunc, neq; ad iram uariam ducite Deum magnum.
οὐκ ὀλέσει, παύσει δὲ πάλιν χόλον εὖτ' ἂν ἅπαντες
εὐσεβέειν περὶ θυμῷ ἐνὶ φρεσὶν ἀσκήσητε.
Neq; perdet, ſedabit autem iterum iram, cum omnes pietatem ex animo in præcordijs exercueritis.
μήποτε θυμωθεὶς θεὸς ἄφθιτος ἐξαπολέσῃ.
πᾶν γένος ἀνθρώπων βιότον καὶ φῦλον ἀναιδές.
δεῖ στέργειν γενετῆρα θεὸν σοφὸν αἰὲν ἐόντα.
Ne forte iratus incorruptibilis Deus omne genus hominum perdat uitam & gentem improbam. oportet genitorem Deum amare, qui ſapiens ſemper eſt.
ἠδὲ θεὸν βασιλῆα καὶ γεννητῆρα προπάντων.
ὃν τρέμεται καὶ γαῖα καὶ οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα.
ταρτάρεοί τε μυχοὶ καὶ δαίμονες ἐκφρίσσουσιν.
Et regem autem & genitorem omnium, quem terra contremiſcit cœlumq;, & mare, & latebræ tartareæ, & dæmones abhorreſcunt.

LACTANTII FIRMIANI CARMEN

De paſſione Domini, quod in uetuſtis exemplaribus inuenimus, hic addendum curauimus.

q Viſquis ades, medijq́; ſubis in limina templi,
Siſte parum, inſontemq́; tuo pro crimine paſſum,
R eſpice me, me corde animo, me in pectore ſerua.
I lle ego, qui caſus hominum miſeratus acerbos,
H uc ueni, pacis promiſſæ interpres, & ampla
C ommunis culpæ uenia, hic clariſſima ab alto
R eddita lux terris, hic alma ſalutis imago,
H ic tibi ſum requies, uia recta, redemptio uera,
V exillumq́; dei, ſignum & memorabile fari.
T e propter, uitamq́; tuam ſum Virginis aluum
I ngreſſus, ſum factus homo, atq; horrentia paſſus
F unera, nec requiem terrarum in finibus uſquā
I nueni, ſed ubiq; minas, ſed ubiq; labores.
H orrida prima mihi in terris magalia Iudæ
H oſpitia in partu, ſociæq́; fuere parenti.
H ic mihi fuſa dedit bruta inter inertia primum
A rida in anguſtis præſepibus herba cubile.
I n pharijs primos uixi regionibus annos
H erodis regno profugus, reliquosq́; reuerſus
I udæam, ſemper ieiunia, ſemper & ipſam
P auperiem extremā, et rerum inferiora ſecutus,
S emper egens monitis humana ſalubribus almæ
I ngenia ad ſtudium probitatis aperta ſalubri

P lurima doctrinæ iniungens miracula, quare
I mpia Hieruſalem rabidis exercita curis
I nuidiæ, ſæuisq́; odiis, & cæca furore,
I nſonti eſt pœnis letalibus auſa cruentam
I n cruce terribili mortem mihi quærere. quæ ſi
L atius ipſe uelim diſtinguere, ſiq; per omnes
I re iuuet gemitus, mecum & ſentire dolores,
C ollige conſilia, inſidiaſ'ue, meiq; nefandum
S anguinis innocui pretium, & ſimulata clientis
O ſcula, & inſultus, & ſæuæ iurgia turbæ.
V erbera præterea, et promptas ad crimina linguas.
Fige animo & teſtes, & cæci inſanda Pilati
I udicia, ingentemq́; humeros, & feſſa prementem
T erga crucem, atq; graues horrēda ad funera greſſus.
N unc me nunc uero deſertum extrema ſecutum
S upplicia, & dulci procul á genitrice leuatum
V ertice adusq; pedes me luſtra, en aſpice crines
S anguine concretos, & ſanguinolenta ſub ipſis
C olla comis, ſpinisq́; caput crudelibus hauſtum
V ndiq; diua pluens uiuum ſuper ora cruorem,
C ompreſſos ſpeculare oculos, & luce carentes,
A fflictasq́; genas, arentem ſuſpice linguam
F elle uenenatam, & pallentes funere uultus,
C erne manus clauis fixas, tractosq́; lacertos,
A tq; ingens lateri uulnus, cerne inde fluorem
S anguineum, foſſosq́; pedes, artusq́; cruentos.
F lecte genu, lignumq́; crucis uenerabile adora
F lebilis, innocuo terramq́; cruore madentem
O re petens humili, lachrymis ſuffunde ſubortis,
E t me nonnunquam deuoto in corde, meosq;

F er monitus. ſectare meæ ueſtigia uitæ,
I pſáq; ſupplicia inſpiciens, mortem'q; ſeueram
C orporis innumeros memorans, animi'q; dolores
D iſce aduerſa pati, & propriæ inuigilare ſaluti.
H æc monumenta tibi, ſiquando in mente iuuabit
V oluere, ſiqua fides animo tibi ferre meorum
D ebita ſi pietas, & gratia digna laborum
S urget, erunt ueræ ſtimuli uirtutis, eruntq;
H oſtis in inſidias clypei, quibus acer in omni
T utus eris, uictor'q; feres certamine palmam.
H æc monimenta tuos ſi labilis orbis amicos
A uertent ſenſus, fugiente decoris ab umbra
M undani efficient, ne ſpe captatus inani
M obilis occiduis fortunæ fidere rebus
A uſeris, aut uitæ ſperare fugacibus annis,
S ed te nimirum, ſic iſta caduca uidentem,
S æcula, & exutum patriæ melioris amore
O rbis opes, rerum'q; uſus, & uota priorum,
M oribus extollens ſacris, uitæ'q; beatæ
S pe, duras inter pœnas, te rore fouebunt
C œleſti, pacti'q; boni dulcedine paſcent.
P urpuream donec poſt ultima fata relicto
C orpore, ſublimes animam reuocabit ad auras.
G ratia magna tibi tunc omnem exuta laborem,
A ngelicos tunc læta choros, acies'q; beatas
S anctorum inſpiciens, æternæ pacis amœna
P erpetuo felix mecum regnabit in aula.

Poſt impreſſos Lactantij libros, quædam ſic correximus. in quibus & diuerſa lectio addita eſt, neq; non quædam diſtinctius annotata. Videlicet.

Aliter, aſſertoribus 1. 47. *aut de* 2. 31. *maieſtatem* 2. 36. *aliter, cui aſſerendæ* 3. 9. *ornauerint* 7. 11. *uerum et magnum πρωτόγονον, ideſt* 7. 17. *quod alijs* 9. 12. *aliter, maieſtate ſæpius* 12. 52. *dele uerſum, Hæc ait, & ſubſtitue ὡς φάτο τοὺς δ' ἤδη κατέχεν φυσίζοος αἶα* 15. 12. *quidem à* 16. 5. *potuit eo* 16. 25. *aliter, eo prouidentia* 16. 31. *inuari tantummodo* 19. 20. *ueſtam* 19. 35. *aliter, theologis enumerari* 19. 46. *miremur aut eos, qui repente* 20. 15. *aliter, ſotu* 21. 35. *aliter, qui facie* 23. 21. *quod alios honores, quos* 24. 50. *conſcientiá* 26. 3. *aliter, hunc è rogo cum* 29. 42. *aliter, expreſſa, et* 29. 45. *capti flagitijs, ſceleribuſq;* 29. 58. *delcant quàm* 30. 31. *differt re congruit* 32. 17. *fore ut* 32. 38. *quos qui* 33. 37. *earum* 33. 51. *ipſo uides* 34. 17. *immolarentur* 34. 37. *peracta deo* 35. 5. *dele bello* 35. 44. *cum filium* 35. 43. *perdunt ſemper, & inueniunt* 35. 47. *uere* 35. 48. *aliter, litabilis uictima* 36. 17. *poteſt* 36. 56. *hos* 37. 50. *rex fuit* 38. 18. *credant* 39. 17. *Viuere &* 39. 18. *itaq;* 40. 39. *enim conuictis manibus* 41. 24. *ſuſpicans utilius* 41. 26. *aliter, nomen* 42. 16. *aliter, metus deſiuerit* 42. 18. *eum uero* 42. 37. *ut id* 42. 57. *auocari* 46. 1. *his ſpare* 47. 32. *aliter, maiora nos*

48. 5. ultorem abſtulit 49. 47. ideſt cœlũ 50. 19. etiam ipſi 50. 31. aliter, fortuiti 51. 8. quia homo 52. 43. dele non 52. 51. dele & 52. 60. nunc ut 54. 10. tibi non 54. 19. nauis, qua 54. 46. deficit. 56. 58. dele & prudentia 57. 22. dele eſt 58. 55. externam uim 59. 26. ad uitam 61. 55. diem 62. 59. corporari 63. 44. animari 63. 44. præferunt 63. 9. θεωειδῶν 64. 31. conſtitui 65. 16. dele uult 66. 12. quia quod 66. 13. non poterit 66. 15. inter ſe 68. 1. gereret 68. 8. perfecto 72. 37. cultu 73. 34. ſtatutum 74. 5. cau ſam ſe 74. 14. eſt deorũ 74. 43. aliter, in illa 75. 8. uaniſſim 75. 21. an imobile 79. 45. ſi ſcire 79. 55. ſuis confecta eſt armis 80. 40. perceptum 83. 9. litigatoribus 84. 33. definitionis eſt 86. 24. eẽ ſe 88. 45. eſt, ut 91. 45. hoc, qđ 92. 54. potius faueát, et 94. 17. cœleſtia ſua 95. 55. ars; rectæ uitæ 96. 56. ſuum illi nomen 96. 59. licet 97. 41. aut ſi fa ciunt 98. 36. cauſa, uel 99. 1. quicq̃ 99. 18. di- uerſis'q; moribus colligit 100. 41. animæ. itereũt ue ro iqt 102. 43. tãgi 103. 15. ueriſimile 104. 15. eũdem curſum 105. 30. ſententiarũ 105. 41. Pro ximum autem 106. 5. Plato eſſet 106. 25. ſtulti in 107. 23. ergo matrimonij 108. 59. tam uana 109. 59. quatenus in uitæ 110. 1. qui credat 111. 14. illos ad 111. 32. remanent 111. 37. formam 112. 36. ſcias 112. 52. eſt deus 115. 55. uériſi mile 114. 17. eſſe ita 115. 24. quo more 116. 58. ſe, ſuaſq; 117. 59. concilio 122. 30. ſub uelamen to 124. 37. circunfuditq; 127. 18. aliter, perfe-

rendi 127. 52. *dicitur, quia dominus* 127. 55. *quá*
de 128. 6. *ſpiritu.* 128. 16. *regi. conteſtans* 128.
19. *& quod* 128. 59. *mittam ſuper* 131. 18. *ſed*
daret 131. 46. *ſi cum* 131. 48. *tūc uero* 133. 41.
natiuitate ſpiritali 134. 6. *Deus in* 134. 31. *cum*
ſatis 134. 52. *aliter, ueritate preſſus* 134. 53. *ac*
ſui 135. 4. *eius in* 135. 21. *ali. regnum eius* 135.
36. *uitæ, qui* 136. 33. *& fluctus* 139. 18. *Syon*
proficiſceretur 142. 8. *dominus ad* 142. 43. *de ſe*
142. 44. *ambages* 143. 32. *in ligno* 145. 10. *pro*
fectus in 147. 4. *dominus poſt* 147. 4. *ſpiritalem*
152. 29. *Fuit igitur* 152. 31. *poterat* 152. 44. *ali*
ter, dominatio 152. 49. *omnibus numeris* 152. 58.
preſſuræ 154. 20. *dele dicimus* 154. 33. *fit uir-*
tus 154. 48. *terroribus* 154. 55. *elegerit* 154. 57.
eſt me. 155. 58. *potentiá* 155. 58. *puerſa religio*
ne 157. 11. *cultum ueræ* 157. 36. *ac monuiſſe*
160. 4. *ímemores* 160. 9. *ſecedere* 160. 18. *eos*
fines 160. 19. *intercidunt* 161. 38. *ſacramentū*
ignorantibus 163. 7. *aliter, Coprianum* 163. 12.
retardaret 163. 48. *Alexiaci* 166. 1. *magum*
166. 20. *ut uiam* 167. 41. *totis* 167. 51. *ali. nec*
ſoli 168. 34. *domos* 169. 23. *dele ſola* 170. 34.
cur adeo 170. 38. *dele non* 170. 38. *potentiores*
170. 51. *quæ í propatulo* 171. 11. *ut nullæ* 171.
52. *præſidum* 172. 13. *nec eos* 173. 6. *erubeſcet*
173. 11. *quá ſi* 173. 15. *faciant?* 173. 20. *uſita*
ta 174. 2. *dementius* 175. 2. *ueræ* 175. 39. *dele*
in 175. 52. *numinis,* 176. 15. *peruiderent* 179.
11. *reponit pœnitentia* 179. 36. *præſidum* 180.

32·terra.183·20·habuit·185·12·accipiet.186·21·ut naſcatur 188·53·& uiuat 188·54·dãnauit·189·11·ſuos·192·13·ruperunt·195·29·φῶς nuncupatur 198·27·deſidiæ 200·12·conſyderare unumquemq; 202·10·penſare, 202·12·magnifacere 203·33·quid minus 203·42·ſcierïs, recte 204·6·utrũq; 204·19·dele quod 206·8·arripiunt 207·28·publicæ 209·38·næ 214·55·qui id 205·59·accedit 218·52·ita & 219·46·ſuſcepta, ſit 219·47·referantur·223·50·itaq; hoc 230·10·& ſicut 232·38·in illo ſermone perfecto 238·51·honores acqrendos 240·60·cupiditatis 241·21·conſtare, quæ 250·12·expertibus 250·19·item de 256·38·muteſcat 258·54·hæc ita 263·24·ij 267·50·offundebatur, atq; obcæcabatur 271·15·

Quæ in Turtulliano.

Moribus 7·8·tralatæ 19·17·

aa bb a b c d e f g h i k l m n o p q r ſ t u x y z A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y

Omnes ſunt quaterniones.

VENETIIS IN AEDIBVS ALDI, ET ANDREAE SOCERI· MENSE APRILI·M·D·XV·

TERTVLLIANVS.

AL DVS

Ioannes Baptiſta Egnatius Venetus Gaſpari Contareno Patricio Veneto et Philoſopho præcipuo. S. P. D.

Pologeticos, ideſt defenſorios libellos & ante Tertullianum quidam, et poſt illũ cum græce, tum latine ſcripſere non pauci. in his duo præcipuum nomen aſſecuti Iuſtinus, & Ariſtides. ille martyrio, hic philoſophiæ ſtudio celebris. Iuſtinus uero, cum etiam Græciæ ipſi ignotus ad hãc diem latuiſſet, Ioannis Franciſci Mirandulani Principis non minus docti, quàm eloquentis induſtria latinus factus, ubiq; non ſine admiratione legitur. Tanta in illo uis eſt, tantaq; theologiæ Chriſtianæ cognitio deprehenditur, ut Nazianzenos, & Auguſtinos noſtros haudquaq̃, cum illum legis, deſyderes. Vtrũq; tamen Septimius et acumine, & eruditione facile uincit. Vt nõ imerito magiſtrũ illum Cyprianus appellaret. cuius quotidiana lectiõe adeo oblectatus ẽ, ut nullã diem ſine eius lectione labi ſibi ſineret. Vtinã uero quam Florens ipſe operam pro orthodoxa pietate ad mediam ætatem impenderat, eandem ad extremum præſtitiſſet. Dignus enim uir ille fuit pro ingenij ſublimitate, & multiplici eruditione, qui in Montani dogma iã ſenex nunquã laberetur, inſaniq; hoĩs ſectã nunq̃ adamaſſet. Cæterũ ut alia eius opuſcula reprehenſione fortaſſe nõ careant, hic certe unus liber & Chriſtianum probare, & omnem hominis uitam ab hæreſeos labe uindicare poteſt. Quãtus enim contra gentes inſurgit? Quàm conſtans puritatem

noſtram tuetur? Quos ille authores non legit? Quas eorum diſciplinas non attigit? ut uel hic unus liber ad conuincendam ueterum pertinaciã ſatis eſſe potuerit. Erat uero hic, præter illam ab Afris omnibus uſurpatam in ſcribendo affectationem, lacer totus, & mutilus, ut nulla in eo pars non fœda cicatricibus eſſet. Quas ita pertinaci ſtudio pro uirili ſanauimus, ut citra aliam dotem forma ipſa cõmendari prodiens iã poſſit. Nam, ſiquis adhuc ſupererat næuus, illum aut ueteri reſtituto colore obduximus, aut in ea corporis parte relictus eſt, ut ipſos Pronubos fallere in perpetuũ, maritis uero etiã diu placere poſſit. Hoc tibi ſtudium, & induſtriam noſtram nuncupaui Gaſpar doctiſſime. tum ut perpetuũ poſteritas monimentum meæ erga te pietatis habeat. tum quod pro ingenij tui ſublimitate, & philoſophiæ, cæterarumq; artium multiplici cognitione optime omnia dijudicabis. ut poſt calculum abs te latum, nulla ſit amplius timenda mihi prouocatio. Quis enim uel Sacramẽto, uel Spõſione, uel ſaltem iuſtis Vindicijs contẽdere nobiſcum auſit, ubi tu de tabella pro Tertulliano iam noſtro ſententiam tuleris? Bene Vale, ac feliciter, & qui uir Tertullianus fuerit, ex Diui Hieronymi de uiris illuſtribus accipe. Poſt quem, quos ipſe Tertulliani libros legerim, qui nunc extant, addendũ quoq; curaui.

EX HIERONYMO DE VIRIS ILLVSTRIBVS.

Ertullianus præſbyter nunc demum primus poſt Victcrem, & Apollonium latinorũ po nitur Prouinciæ Africæ ciuitatis Carthaginienſis, Patre Centurione proconſulari. Hic acris, et uehementis ingenij, ſub Seuero principe, & Antonio Caracalla maxime floruit. Multa'q; ſcripſit uolumina, quæ, quia nota ſunt pluribus, prætermittimus. Vidi ego quendam Paulum Concordiæ, quod oppidum Italiæ eſt, ſenem, qui ſe beati Cypriani iam grandis ætatis notarium, cum ipſe admodum eſſet adoleſcens, Romæ uidiſſe diceret, referre'q; ſibi ſolitum, nunquã Cyprianum abſq; Tertulliani lectione unam diẽ præteriſſe. ac ſic crebro dicere. Da magiſtrum. uidelicet Tertullianum ſignificans. Hic, cum uſq; ad mediam ætatem præſbyter eccleſiæ permãſiſſet, inuidia poſtea, & contumelijs clericorum Romanæ eccleſiæ ad Montani dogmata delapſus, in multis libris nouæ prophetiæ meminit. Specialiter autem aduerſus eccleſiam texuit uolumina. De pudicitia de perſecutione, de ieiunijs, de monogamia, de extaſi libros ſex, & ſeptimũ, quem aduerſum Apolloniũ compoſuit. fertur'q; uixiſſe uſq; ad decrepitam ætatem, & multa, quæ non extant, opuſcula condidiſſe.

Scripſit autem et hos, qui ſequuntur, libros, qui adhuc extant, & quos legi. De carne Chriſti. De carnis reſurrectione. De corona militis ad martyres. De pæ-

nitentia. De uirginibus uelandis. De habitu muliebri. De cultu fœminarum ad uxorem. ad Scapulā de pallio. De patientia Dei aduerſus Praxeam. aduerſus Valētinianos. aduerſus Martionē. aduerſus Iudæos. aduerſus hæreſes omnes. De perſecutionibus hæreticorum. aduerſus Hermogenem. De ignorātia in Chriſto. De phantaſmate magicæ, & Dæmonijs.

TABVLA.

De ignorantia. Caput I

Quod nomen in Chriſtianis damnetur, non crimen. Caput II

Odioſiſſimum ſine cauſa Chriſtianum eſſe nomen. Caput III

De legibus Romanorum, quod quotidie ueteres abrogantur, & nouæ feruntur. Cap. IIII

Quod Romani principes Chriſtianum nomen probarint, & qui oderint, et Tiberij decretum de Chriſto adorando. Cap. V

Quantum à pietate, & maiorum ſuorum moribus Romani deſciuerint. Cap. VI

Quod grauiſſimis accuſati ſceleribus Chriſtiani nūquā tamen conuicti ſint. Cap. VII

Non eſſe credendum famæ. Cap. VIII

Quod quæ de infanticidijs obijciuntur nobis, falſa omnino ſint, & quod ſacra humano ſanguine ipſi potius polluant. Cap. IX

Deos, quos colunt, non eſſe Deos Cap. X
Quomodo ueterum dij planè mortales fuere, et quare, cum homines eſſent, facti ſint ab hominibus dii. Caput XI
Quàm uana Deorum ſimulachra. Cap. XII
De laribus. Cap. XIII
De ſacrificandi ritu, & quid poetæ de diis fabulati ſint. Cap. XIIII
Quã ſint fœda quæ in theatris, ac ſcena de diis repræſentantur. Cap. XV
De capite aſinino, & cæteris inſignibus, quorum cultura Chriſtianus obiiciebatur. Cap. XVI
Quod unus ſit Deus, & uerus multis argumentis probari poſſe. Cap. XVII
Quod Ptolemæi Philadelphi opera ſacræ literæ in græcam linguam ſint tralatæ. Cap. XVIII
Quanta ſit ſacræ ſcripturæ antiquitas, & de Moſis, cæterorumq; prophetarum ætate. Cap. XIX
Quod & uetuſtiſſimis ſcriptoribus, & rerum prædictarum euentu ueritas probetur. Cap. XX
Quid Chriſtiani differant ab Hebræis, & quiſnã Chriſtus, quomodo'ue paſſus. Cap. XXI
De Chriſto, & dæmonibus, eorumq; uiribus, et actionibus. Cap. XXII
De phãtaſmatibus magicæ, et dæmonis. Ca. XXIII
De religione Romanorum. Cap. XXIIII
De regno Deorum. Cap. XXV
De regno Dei. Cap. XXVI
De ſpiritu dæmoniaco. Cap. XXVII

Quod plus honoris Imperatoribus ſuis exhibeant quã deis. Cap. XXVIII
An poſſint prodeſſe idola. Cap. XXIX
Imperatores à Deo eſſe, quorum ſalutem Chriſtiani à Deo uero ſupplices petant, qui eam dare ſolus poteſt. Cap. XXX
De oratione pro inimicis. Cap. XXXI
Quare etiam pro Imperii Ro. ſalute Chriſtiani orent. Cap. XXXII
Imperatorẽ hominem eſſe, nõ deum. Ca. XXXIII
Nec Dominum niſi more communi Imperatorem eſſe appellandum. Cap. XXXIIII
De ſolennibus Cæſarum. Cap. XXXV
Quod Chriſtiani æque omnes amãt. Ca. XXXVI
Ne malum contra malum. Cap. XXXVII
De cœtu. Cap. XXXVIII
De diſciplina Chriſtianorum. Cap. XXXIX
De aduerſis urbium. Cap. XL.
Quod Deus ſpernitur, et ſtatuæ adorãtur. Ca. XLI
Contra eos, qui infructuoſos dicebant Chriſtianos. Caput XLII
Qui de Chriſtianis conquerantur. Ca. XLIII
Quantum incommodi Reſp. patiatur ex morte innocentium Chriſtianorum. Cap. XLIIII
De Innocentia Chriſtianorum. Cap. XLV.

FINIS

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI APOLOGETICVS ADVERSVS GENTES.

De Ignorantia Caput Primum.

ſI non licet uobis Romani Imperij Antiſtites in aperto, & ipſo ferè uertice ciuitatis præſidentibus, ad iudicandum palàm diſpicere, & coràm examinare, quid ſit liquido in cauſa Chriſtianorum, ſed ad hanc ſolam ſpeciem authoritas ueſtra de iuſtitiæ diligentia in publico aut timet, aut erubeſcit inquirere, ſi deniq;, quod proxime accidit, domeſticas indicijs nimis onerata ſectæ huius infeſtatio obſtruit uiã defenſioni, liceat ueritati uel occulta uia tacitarum literarum ad aures ueſtras peruenire, nihil illa de cauſa ſua deprecatur, quia nec de conditione miratur. ſcit ſe peregrinam in terris agere, inter extraneos, facile inimicos inuenire. Cæterum genus, ſedem, ſpem, gratiã, dignitatem in cœlis habere. unum geſtit interdum ne ignorata damnetur. quid hinc deperit legibus in ſuo regno dominantibus, ſi audiatur? An hoc magis gloriabitur poteſtas earum, quod etiam inauditam damnabunt ueritatem? Cæterum inauditam ſi damnẽt,

præter inuidiam iniquitatis, etiam ſuſpicionem merebuntur alicuius conſcientiæ, nolentes audire, quod auditum dãnare non poſſint. hanc itaq; primã cauſam apud uos collocamus iniquitatis odium erga nomen chriſtianum. Quam iniquitatem idem titulus et onerat, & reuincit, qui uidetur excuſare, ignorantia ſcilicet. Quid enim iniquius, quàm ut oderint homines quod ignorant, etiam ſi res meretur odium? Tunc etenim meretur, cum cognoſcitur an mereatur. uacante autem meriti notitia, unde odii iuſtitia defenditur? quæ non de euentu, ſed de conſcientia probanda eſt. cum ergo propterea oderint homines, quia ignorant quale ſit, quod oderunt, cur non liceat eiuſmodi illud eſſe, quod non debeant odiſſe? Ita utrũq; ex alterutro redarguimus, & ignorare illos, dum oderũt, & iniuſte odiſſe, dum ignorant. Teſtimonium ignorantiæ eſt, quæ, iniquitatem dum excuſat, condemnat, cum omnes, qui retro oderant, quia ignorabant quale eſſet, quod oderant, ſimul ut deſinant ignorare, ceſſant & odiſſe. Ex his fiunt Chriſtiani utiq; de comperto, & incipiunt odiſſe, quod fuerant, & profiteri quod oderant, & ſunt tanti, quanti & denotantur. ciuitatem obſeſſam uociferantur. in agris, in caſtellis, in inſulis ob chriſtianos omnem ſexum, ætatem, conditionem, & dignitatem trãſgredi ad hoc nomen quaſi detrimento merent, nec tamen hoc ipſo modo ad æſtimationem alicuius latentis boni promouent animos. Non licet rectius ſuſpicari, non libet propius experiri. hic tantum urbana curioſitas torpeſcit. amant ignorare, cum alij gaudeant cognouiſſe. Quanto magis hos Ana

charſis denotaſſet imprudentes, de prudẽtibus iudicantes, quàm non muſicos de muſicis. malunt neſcire, quia iam oderunt. adeo quod neſciunt, præiudicant id eſſe. quod ſi ſciant, odiſſe non poterant, quando ſi nullũ odij debitum deprehẽdatur, optimum utiq; ſit deſinere iniuſte odiſſe. Si uero de merito conſtet, non modo nihil odij detrahatur, ſed amplius acquiratur. Ad perſeuerantiam, etiam iuſtitiæ ipſius authoritate abutuntur. Sed nõ ideo inquiunt, bonum, quia multos conuertit, quanti. n. ad malum performantur? quanti transfugæ in peruerſum? quis negat? tamen quod uere malum eſt, ne ipſi quidem, quos rapit, defendere pro bono audent. omne malum aut timore, aut pudore natura perfudit. Deniq; maleficia geſtiunt latere, deuitant apparere, trepidant deprehenſi, negant accuſati, ne torti quidem, facile, aut ſemper confitentur. certe condemnati mœrent. dinumerant in ſemet ipſos mentis malæ impetus. uel fato, uel aſtris imputant, nolunt enim ſuum eſſe, quia malum agnoſcunt. Chriſtianus uero quid ſimile? neminem pudet, neminem pœnitet, niſi planè retro non fuiſſe. Si denotatur, gloriatur, ſi accuſatur, non defendit. Interrogatus, uel ultro confitetur, damnatus, gratias agit. Quid hoc mali eſt, quod naturã mali nõ habet? Timorẽ, pudorẽ, terguerſationẽ, pœnitentiã, deplorationẽ. Quid hoc mali eſt? cuius reus gaudet? cuius accuſatio uotum eſt, et pœna felicitas. non potes dementiam dicere, q̃ reuinceris, ignorare. Si certum eſt, deniq; nos nocentiſſimos eſſe, cur à uobis ipſis aliter tractamur, quàm pares noſtri, ideſt cæteri nocentes cum eiuſdem noxæ eadem tractatio deberet prouenire?

Quodcunq; dicimur, cum alij dicuntur, & proprio ore, & mercenaria aduocatione utuntur ad innocentiæ ſuæ commendationem. reſpondendi, altercandi facultas patet. quando nec liceat indefenſos, & inauditos omnino damnari. ſed chriſtianis ſolis nihil permittitur loqui, quod cauſam purget, quod ueritatẽ defendat, quod iudicem non faciat iniuſtum. Sed illud ſolum expectatur, quod odio publico neceſſarium eſt, cõfeſſio nominis, non examinatio criminis. quando ſi de aliquo nocente cognoſcitis, non ſtatim confeſſio eo nomine homicidæ, uel ſacrilegi, uel inceſti, uel publici hoſtis, (ut de noſtris eulogijs loquar) contenti ſitis ad pronuntiandum, niſi & conſequentia exigatis qualitatem facti, locum, modum, tempus, conſcios ſocios.

Quod nomen in Chriſtianis damnetur, non crimen. Cap. II

d*E nobis nihil tale cum æque exterquere oporteret, cum falſò iactatur, quod quiſq; iam infanticidia deguſtaſſet, quod inceſta concelebraſſet, qui coci, qui canes affuiſſent? O quanta illius præſidis gloria, ſi eruiſſet aliquem, qui centum iam infantes comediſſet. Atqui inuenimus inquiſitionem quoq; in nos prohibitam. Plynius enim Secundus, cum prouinciam regeret, damnatis quibuſdam chriſtianis, quibuſdam gradu pulſis, ipſa tamen multitudine perturbatus, quid de cætero ageret, conſuluit tunc Traianum imperatorem, allegans præter ob*

ſtinationem non ſacrificandi, nihil aliud ſe de ſacris eorum comperiſſe, quã cœtus antelucanos ad canendum Chriſto & deo, & ad confœderandam diſciplinam, homicidium, adulterium, fraudem, perfidiam, & cætera ſcelera prohibentes. tunc Traianus reſcripſit, hoc genus inquirendos quidem non eſſe, oblatos uero puniri oportere. O ſententiam neceſſitate confuſam, negat inquirendos, ut innocentes, & mandat puniri, ut nocentes. Parcit, & ſæuit, diſſimulat, & animaduertit. Quid temetipſum cenſura circũuenis? Si damnas, cur non & inquiris? Si non inquiris, cur nõ et abſoluis? Latronibus ueſtigandis per uniuerſas prouincias militaris ſtatio ſortitur. in reos maieſtatis, & publicos hoſtes omnis homo miles eſt. ad ſocios, ad conſcios inquiſitio uſq; extenditur. ſolũ chriſtianum inquiri nõ licet. offerri licet. quaſi aliud eſſet actura inquiſitio, quã oblatio. Damnatis ergo oblatum, quem nemo uoluit requiſitum, qui puto iam nõ meruit ideo pœnam, quia nocens eſt, ſed quia non requirendus, inuentus. Itaq; nec in illo ex forma malorum iudicãdorum agitis erga nos, quod cæteris negantibus adhibetis tormenta ad confitendũ, ſolis Chriſtianis ad negandum. cum ſi malum eſſet, nos quidẽ negaremus, non uero confiteri tormentis compelleretis. neq; enim ideo non putaretis requirenda quæſtionibus ſcelera, quia certi eſſetis admitti ea ex nominis confeſſione, qui hodie de confeſſo homicida, ſcientes homicidium quid ſit, nihilo minus ordinem extorquetis admiſſi, quo peruerſius, cum præſumatis de ſceleribus noſtris ex nominis confeſſione, cogitis tormentis de confeſſione

deœdere,ut negantes nomen pariter utiq; negemus & ſcelera,de quibus ex confeſſione nominis præſumpſeratis. Sed opinor non uultis nos perire,quos peſſimos creditis. Sic enim ſoletis dicere homicidæ nega. laniari iubere ſacrilegum,ſi confiteri perſeuerauerit. Si non ita agitis circa nos nocentes,ergo nos innocentiſſimos iudicatis,cum quaſi innocentiſſimos non uultis in ea confeſſione perſeuerare,quam neceſſitate,nõ iuſtitia damnãdã à uobis ſciatis. Vociferatur homo,chriſtianus ſum, quod eſt,dicit,tu uis audire quod non eſt. ueritatis extorquendæ præſides de nobis ſolis mendacium elaboratis audire. Hoc ſum inqt,quod queris,an ſim? quid me torques in peruerſum? confiteor,et torques,quid faceres,ſi negarem? plane alijs negantibus non facile fidem accõmodatis. nobis,ſi negauerimus,ſtatim creditis. ſuſpecta ſit nobis iſta peruerſitas,nequa uis lateat in occulto,quæ nos aduerſus formam,aduerſus naturam iudicandi,contra ipſas quoq; leges miniſtret. niſi enim fallor,leges malos erui iubent,non abſcondi,confeſſos damnari perſcribunt,nõ abſolui. Hoc ſenatuſconſultum, hoc principum mandata definiunt,hoc imperium,cuius miniſtri eſtis. ciuilis,non tyrãnica dominatio ueſtra eſt. Apud tyrannos enim tormenta etiã pro pœna adhibentur,apud uos ſolos quæſtioni temperatur. ueſtram illis ſeruire legem uſq; ad confeſſionem neceſſarium. et ſi confeſſione præueniantur,uacabunt. ſententia opus eſt,debito pœnæ nocens expungendus eſt,non eximendus. deniq; illum nemo geſtit abſoluere. nobis non licet hoc uelle. Ideo nec cogitur quiſquam negare. Chriſtianum hominem omniũ ſcelerum reum,deorum,impe-

ratorum, legum, morum, naturæ totius inimicum exiſtimas. et cogis negare, ut abſoluas, quem non poteris abſoluere, niſi negauerit. Præuaricaris in leges, uis ergo neget ſe nocentem, ut eum facias innocentem. eqdem inuitum non de præterito reum? unde iſta peruerſitas? ut etiam illud non recogitetis, ſponte confeſſo magis credendum eſſe, quàm per uim neganti. uel ne compulſus negare, non ex fide negarit, & abſolutus, ibidem poſt tribunal de ueſtra rideat æmulatiōe iterum chriſtianus. Cum igitur in omnibus in nos aliter diſquiratis, quàm in cæteros nocentes, id unum contendendo, ut de eo nomine excludamur. (Excludimur enim, ſi facimus, quæ faciunt non chriſtiani) intelligere poteſtis, nō ſcelus aliquod in cauſa eſſe, ſed nomen, quod quadā ratio æmulæ operationis inſequitur. Hoc primum agentes homines, ut nolint ſcire pro certo, qđ ſe neſcire pro certo ſciunt. Ideo & credunt de nobis quæ non probantur, & nolunt inquiri, ne probentur non eſſe, quæ malunt credidiſſe, ut nomen illius æmulæ rationis inimicum, præſumptis non probatis criminibus de ſua ſola confeſſione damnetur. Ideo torquemur confitentes, & punimur perſeuerantes, & abſoluimur negantes, quia nominis prælium eſt. Denique quid de tabella recitatis illum chriſtianum, cur non & homicidam? Sed homicida chriſtianus, cur non & inceſtus? uel quodcunque aliud non eſſe creditis? In nobis ſolis pudet, aut piget ipſis nominibus ſcelerum pronuntiare? Chriſtianus, ſi nullius criminis reus eſt, nomen ualde infeſtum, ſi ſolius nominis crimen eſt.

Odioſiſſimum ſine cauſa Chriſtianum eſſe nomen. Caput III.

Quid, quod ita pleriq; clauſis oculis in odiũ eius impingunt, ut bonum alicui teſtimonium ferentes, admiſceant nominis exprobrationem. Bonus uir Caius Seius, ſed malus tantum quod chriſtianus. Item alius. ego Lucium ſapientem uirum repente factum chriſtianum deſero. nemo retractat, non ideo bonus Caius, & prudens Lucius, quia chriſtianus? aut ideo chriſtianus, quia prudens, et bonus? Laudant, quæ ſciunt. uituperant, quæ ignorãt. & id, quod ſciunt, eo quod ignorant, corrumpunt, cũ ſit iuſtius occulta de manifeſtis præiudicare, quã manifeſta de occultis prædamnare. alijs, quos retro ante hoc nomen uagos, uiles, improbos nouerant, ex ipſo denotant, quod collaudant. cæcitate odij in ſuffragiũ impingunt, quod mulier, quod laſciua, quod feſtiua, quod iuuenis, q̃d Lucius, quã Amaſius facti ſunt chriſtiani. Ita nomen emendationi imputatur. nonnulli etiam de utilitatibus ſuis cum odio iſto paciſcuntur, contenti iniuria, dum ne domi habeant, quod oderũt. Vxorem iam pudicam maritus, iam non zelotypus, filium ſubiectum pater retro patiens abdicauit. ſeruũ iam fidelem dominus olim mitis ab oculis relegauit. ut quiſq; hoc nomine emendatur, offendit. tanti non eſt bonum eſſe, quanti odium chriſtianorum. nunc igitur ſi nominis odium eſt, quis nominis reatus, quæ accuſatio uocabulorum? niſi aut barbarum ſonat aliqua uox nominis, aut infauſtum, aut maledicum, aut

impudicum. Chriſtianus uero quantum interpretatio eſt, de unctione deducitur. Sed & cum perperá chriſtianus pronuntiatur à uobis, nam nec nominis eſt notitia penes uos, de ſuauitate, uel benignitate compoſitum eſt. oditur ergo in hominibus innocuis, etiam nomen innocuum. At enim ſecta oditur in nomine utiq; ſui authoris. Quid noui, ſi aliqua diſciplina de magiſtro cognomentum ſectatoribus ſuis inducit? nóne philoſophi de authoribus ſuis nuncupantur Platonici, Epicurei, Pythagorici? etiam à locis conuenticulorum, & ſtationum ſuarũ Stoici, Academici, atq; Medici ab Eraſiſtrato, & Grãmatici ab Ariſtarcho, Coci etiá ab Apicio? nec tamen quẽquam offendit profeſſio nominis cum inſtitutione tranſmiſſa ab inſtitutore. planè ſi qui probant malam ſectam, & ita malum, & authorem is probabit, & nomen malum dignum odio de reatu ſectæ, & authoris. Ideoq; ante odium nominis competebat prius de authore ſectam recognoſcere, uel authorem de ſecta. At nunc utriuſq; inquiſitione, & agnitione neglecta, nomen detinetur, nomen expugnatur. & ignotam ſectam, ignotum & authorẽ uox ſola prædamnat, quia nominantur, non quia reuincuntur. Atq; ideo quaſi præfatus hæc ad ſugillandam odij erga nos publici iniquitatem, iam de cauſa innocentiæ conſiſtam, nec tantum refutabo, quæ nobis obijciuntur, ſed etiam in ipſos retorquebo, qui obijciunt. ut ex hoc quoq; ſciant omnes in chriſtianis nõ eſſe, quæ in ſe neſciunt eſſe. ſimul uti erubeſcant accuſantes non dico peſſimi optimos, ſed iam, ut uolunt, cõpares ſuos. Reſpondebimus ad ſingula, quæ in occul-

to admittere dicimur, quæ illos palàm admittentes inuenimus, in quibus ſceleſti, in quibus uani, in quibus dánandi, in quibus irridendi deputamur. Sed quoniam, cum ad omnia occurrit ueritas noſtra, poſtremo legum adſtruitur authoritas aduerſus eam, ut aut nihil dicatur retractandum eſſe poſt leges, aut ingratis neceſſitas obſequij præferatur ueritati, de legibus prius concurram uobiſcum, ut cum tutoribus legum.

De *legibus* Romanorum, *quod quotidie ueteres abrogantur, & nouæ feruntur.* Caput IIII

IAm *primum, q̃ dure definitis dicendo.* Nõ *licet eſſe uos. hoc ſi ſine ullo retractatu humaniore præſcribitis, uim profitemini. & iniquam ex arce dominationem, ſi ideo negatis licere, quia uultis, non quia debuit non licere. quod, ſi quia non debet, ideo non uultis licere, ſine dubio id non debet licere, quod male fit, & utiq; hoc ipſo præiudicatur licere, quod bene fit. si bonum inuenero eſſe, quod lex tua prohibuit, minime ex illo præiudicio prohibere me poteſt, quod ſi malum eſſet iure prohiberet? ſi lex tua errauit, puto ab homine concepta eſt? neq; enim de cœlo ruit.* Miramini *hominem aut errare potuiſſe in lege condenda, aut reſipuiſſe in reprobanda. non enim & ipſius* Lycurgi *leges à* Lacedæmoniis *emendatæ, tantum authori ſuo doloris incuſſerunt, ut in ſeceſſu inedia de ſemetipſo iudicarit?* Non'ne *& uos quotidie experimentis illuminantibus tenebras antiquitatis totam illam ueterem, et ſqualentem ſyluam legum no*

nis principalium reſcriptorum, & edictorum ſecuribus truncatis, & cæditis? Non'ne uaniſſimas papias leges, quæ ante liberos ſuſcipi cogunt, quàm Iuliæ matrimonium contrahi, poſt tantæ authoritatis ſenectutem, heri Seuerus conſtantiſſimus principum excluſit? Sed & iudicatos in partes ſecari à creditoribus leges erant. conſenſu tamen publico crudelitas poſtea eraſa eſt. & in pudoris notam, capitis pœna conuerſa eſt bonorum adhibita proſcriptione. ſuffundere maluit hominis ſanguinem, quàm effundere. Quot adhuc uos repurgandæ leges latent, quas neq; annorum numerus, neque conditorum dignitas commendat, ſed æquitas ſola? & ideo, cum iniquæ recognoſcuntur, merito damnantur, licet damnent cum iniquas dicamus, immo ſi non puniunt, etiam ſtultas. ſi uero facta, cur de ſolo nomine puniunt facta, quæ in alijs de admiſſo, non de nomine probata defendunt? inceſtuoſus ſum, cur non requirunt infanticidia? cur non extorquent? in Deos, in Cæſares aliquid committo. cur non audior? quid habeo, quo purger? nulla lex uetat diſcuti, quod prohibet admitti. quia neq; iudex iuſte ulciſcitur, niſi cognoſcat admiſſum eſſe, quod non licet, neq; quis fideliter legi obſequitur, ignorans quale ſit, quod ulciſcitur lex. Nulla lex ſibi ſoli conſcientiam iuſtitiæ ſuæ debet, ſed eis, à quibus obſequium expectat. Cæterum ſuſpecta lex eſt, quæ probari ſe non uult. Improba autem, ſi non probata dominetur.

lex

Quod Romani principes chriſtianum nomen probarint, & qui oderint. et Tiberij decretum de Chriſto adorando. Caput V.

Ut de origine aliquid retractemus eiuſmodi, legum uetus erat decretũ, ne qui Deus ab imperatore conſecraretur, niſi à ſenatu probaretur. ut M. Aemilius de deo ſuo Alburno. facit & hoc ad cauſam noſtram, quod apud uos de humano arbitratu diuinitas penſitatur. niſi homini Deus placuerit, deus nõ erit, homo iam deo propitius eſſe debebit. Tiberius ergo, cuius tempore nomen chriſtianũ in ſeculũ introiuit, annuntiatã ſibi ex Syria, Paleſtinaq; ueritatem illius diuinitatis reuelarat, detulit ad ſenatum cum prærogatiua ſuffragij ſui. Senatus, quia non ipſe probauerat, reſpuit. Cæſar in ſententia manſit, comminatus periculum accuſatoribus chriſtianorum. conſulite cõmentarios ueſtros. illic reperietis primum Neronem in hanc ſectam tum maxime Romæ orientem cæſariano gladio ferociſſe. ſed tali dedicatore damnationis noſtræ etiã gloriemur. qui enim ſcit, illum, intelligere poteſt non niſi aliquid bonum grande à Nerone damnatum. tentauerat & Domitianus prænomine Neronis de crudelitate, ſed quia et homo, facile cœptum repreſſit, reſtitutis etiam quos relegauerat. tales ſemper nobis inſecutores iniuſti, impii, turpes, quos & ipſi damnare conſueſtis, à quibus damnatos reſtituere ſoliti eſtis. Cæterum de tot exinde principibus ad hodiernum diuinum, humanumq; ſapientibus edite aliquem debellatorem chriſtianorũ. at nos

contrario edimus protectorem, ſi literæ Marci Aurelii grauiſſimi imperatoris requirantur, quibus illā germanicam ſitim chriſtianorum forte militum precatio nibus impetrato imbri diſcuſſam cōteſtatur. qui ſicut palā ab eiuſmodi hominibus pœnam dimouit, ita alio modo palàm diſperſit, adiecta etiam accuſatoribus damnatione, & quidem tetriore.

Quantum à pietate, & maiorum ſuorum motibus Romani deſciuerint. Caput VI.

Quales ergo leges iſtæ, quas aduerſus nos ſoli exercent impii, iniuſti, turpes dementes, uani? quas Traianus ex parte fruſtratus eſt, uetando inquiri chriſtianos, quas nullus Hadrianus, quāquam curioſitatum omnium explorator, nullus Veſpaſianus, quāquam iudæorum debellator, nullus Pius, nullus Verus impreſſit. facilius utiq; peſſimi ab optimis quibuſq;, ut ab æmulis, quā à ſuis ſociis eradicandi iudicarentur. Nunc religioſiſſimi legum, et paternorum inſtitutorum protectores, & cultores reſpondeant uelim de ſua fide, & honore, et obſequio erga maiorum conſulta, ſi à nullo deſciuerunt? ſi in nullo exorbitauerunt? ſi non neceſſaria, & aptiſſima quæq; diſciplinæ obliterauerunt? quo'nam illæ leges abierunt ſumptum, et ambitionem comprimētes? quæ centum æra non amplius in cœnam ſubſcribi iubebant, nec amplius quā unam inferri gallinam, et eam non ſaginatam? quæ patricium, quod decem pōdo argenti habuiſſet, pro magno titulo ambitionis ſenatu

ſummouebant, quæ theatra ſtuprandis moribus o-rientia ſtatim deſtruebant? quæ dignitatem, & honeſtorum natalium inſignia non temere, nec impune uſurpari ſinebant? Video enim & centenarias cœnas à centenis iam ſeſtertijs dicendas. et in lances parum eſt, ſi ſenatorum, & non libertinorum uel adhuc flagra rumpentium argentaria metalla producta uideo. & theatra, nec ſingula ſatis eſſe, nec nuda. Namne uel hyeme uoluptas impudica frigeret, primi Lacedæmonij penulam ludis excogitarunt. uideo & inter matronas, atq; proſtibulas nullum de habitu diſcrimen relictum. circa fœminas quidem etiam illa maiorum inſtituta ceciderunt, quæ modeſtiæ, quæ ſobrietati patrocinabantur, cum aurum nulla norat præter unico digito, quem ſponſus oppigneraſſet pronubo annulo. cum mulieres uſq; adeo uino abſtinerent, ut matronã ob reſignatos cællæ uinariæ loculos ſui inedia necarint. ſub Romulo uero quæ uinum attigerat, impune à Mecænio marito trucidata eſt. Idcirco & oſcula propinquis offerre neceſſitas erat, ut ſpiritu indicarentur. ubi eſt illa felicitas matrimoniorum de moribus utiq; proſperata, qua per annos ferme ſexcẽtos ab Vrbe condita nulla repudium domus ſcripſit? nunc in fœminis præ auro nullum leue eſt membrũ. præ uino nullum liberum eſt oſculum. repudium uero iam & uotum eſt, quaſi matrimonii fructus. etiam circa ipſos Deos ueſtros quæ perſpecte decreuerãt patres ueſtri, ijdem uos obſequentiſſimi reſcidiſtis. Liberum patrem cum myſterijs conſules ſenatus authoritate non modo urbe, ſed uniuerſa Italia eliminauerũt.

Serapidem,& Iſidem,& Harpocratem cum ſuo Cynocæphalo, Capitolio prohibitos inferri, ideſt curia deorum pulſos, Piſo, & Gabinius Coſſ. non utiq; chriſtiani, euerſis etiam aris eorum abdicauerunt, turpiũ & otioſarum ſuperſtitionum uitia cohibentes. his uos reſtitutis ſummam maieſtatem contuliſtis. Vbi religio? ubi ueneratio maioribus debita à uobis? habitu, uictu, & inſtructu, ſenſu, ipſo deniq; ſermone proauis renuntiaſtis. Laudatis ſemper antiquitatem & noue de die uiuitis. per quod oſtenditur, dum à bonis maiorũ inſtitutis deceditis, ea uos retinere, et cuſtodire, quæ nõ debuiſtis, cum quæ debuiſtis, non cuſtoditis. Adhuc quod uidemini fideliſſime tueri à patribus traditũ, in quo principaliter reos tranſgreſſionis chriſtianos deſtinaſtis, ſtudium dico deorum colendorum, de quo maxime errauit antiquitas, licet Serapidiam iam Romano aras reſtruxeritis, licet Baccho iam Italico furias ueſtras immolaritis, ſuo loco oſtendã, proinde deſpici, & negligi, & deſtrui à uobis aduerſus maiorum authoritatem. nunc enim ad illã occultorum facinorum infamiam reſpondebo, ut iam inde ad manifeſtiora pergam.

Quod grauiſſimis accuſati ſceleribus chriſtiani, nunquã tamen conuicti ſunt. Cap. VII.

Dicimur ſceleratiſſimi de ſacramẽto infanticidij, et pabulo Iudæ, et poſt cõuiuiũ iceſto, q̃d euerſores luminũ canes, lenones, ſcilicet tenebrarũ, et libidinũ impiarũ inuerecundiã procurent.

Dicimur tamen ſemper, nec uos quod tandiu dicimur, eruere curatis. Ergo aut eruite, ſi creditis, aut nolite credere, qui non eruiſtis, de ueſtra nobis diſſimulatione præſcribitur non eſſe, quod nec ipſi audetis eruere, lõge aliud munus carnificii in chriſtianos imperatis, nõ ut dicant quæ faciunt, ſed ut negent, quod ſunt. cenſus iſtius diſciplinæ, ut iam edidimus, à Tiberio eſt, cũ odio ſui cœpit ueritas, ſimul atq; apparuit inimica eſſe, tot hoſtes eius quot extranei, & quidem proprii, ex æmulatione iudæi, ex concuſſione milites, ex natura. ipſi etiam domeſticis noſtris quotidie obſidemur, quotidie prodimur. in ipſis plurimum cœtibus, et cõgregationibus noſtris opprimimur. Quis unquã taliter uagienti infanti ſuperuenit? quis cruenta, ut inuenerat Cyclopum, & Sirenarum ora iudicii reſerauit? quis uel in uxoribus aliqua immũda ueſtigia deprehendit? quis talia facinora, cum inueniſſet, cælauit, aut uendidit ipſos trahens homines? Si ſemper latemus, quando proditum eſt, quod admittimus? Immo à quibus prodi potuit, ab ipſis enim reis non utiq;, cũ uel ex forma omnibus myſteriis ſilẽtii fides adhibeatur. Samothracia, & Eleuſinia reticentur. quanto magis talia, quæ prodita magis humanam animaduerſionem prouocabunt, quã diuina ſeruantur. Si ergo nõ ipſi proditores ſui, ſequitur, ut extranei, & unde extraneis notitia, cum ſemper etiam impiæ initiationes arceant profanos, & arbitris caueatur, niſi ſi impii nimis metuunt.

Non eſſe credendum famæ. Cap. VII.

Natura

Atura famæ omnibus nota eſt. utrum eſt
n *Fama malum, quo non uelocius ullum? cur*
malum fama? quia uelox? an quia pluri
mum mendax? quæ ne tunc quidem, cum aliquid ue-
ri affert, ſine mendacij uitio eſt, detrahens, adijciens,
demutans de ueritate. Quid, quod ea illi conditio eſt,
ut non, niſi cum mentitur, perſeueret. et tandiu uiuit,
quã diu non probat. Siquidem ubi probauit, ceſſat eſ-
ſe, & quaſi officio nuntiandi functa, rem tradit, et ex
inde res tenetur, res nominatur, nec quiſquã dicit uer
bi gratia, fama eſt hoc Romæ factum, aut fama eſt il-
lum prouinciam ſortitum. Sed ſortitus eſt ille prouin
ciam, & hoc factum Romæ. fama incerti eſt. locum
non habet, ubi certum eſt, an uero famæ credat, niſi
ĩconſyderatus? quia ſapiens non credit incerto. omniũ
eſt exiſtimare quantacunq; illa ambitione diffuſa ſit,
quãtacunq; aſſeueratione conſtructa. quod ab uno ali
quando principe exorta ſit, neceſſe eſt exinde in tradu
ces linguarum, & aurium ſerpat. & ita modici ſemi
nis uitium cætera rumoris obſcurat, ut nemo recogi-
tet ne primum mendaciũ ſeminauerit. quod ſæpe fit
aut ingenio æmulationis, aut arbitrio ſuſpicionis, aut
non noua, ſed ingenita quibuſdam mentiendi uolupta
te. Bene autem, quod omnia tempus reuelat teſtibus e-
tiam ueſtris prouerbiis, atq; ſententiis ex diſpoſitione
naturæ. quæ ita ordinauit, ut nihil diu lateat, etiam
quod fama non diſtulit. merito igitur fama tandiu cõ-
ſcia ſola eſt ſcelerum chriſtianorum. hanc indicem
aduerſus nos profertis. quæ, quod aliquando iactauit,
tantoq; ſpatio in opinionem corroborauit, uſq; adhuc

probare non ualuit.

Quod quæ de infanticidiis obiiciũtur nobis, falſa omnino ſint, & q̃d ſacra humano ſanguine ipſi potius polluant. Caput IX.

u T *fidem naturæ ipſius appellem aduerſus eos, qui talia credenda eſſe præſumunt, ecce proponimus horum facinorum mercedẽ uitam æternam. rẽpromittunt. credite iterim. de hoc enim quæro an & qui credideris, tanti habeas ad eã tali conſcientia peruenire.? ueni, demerge ferrum in infantem nullius inimicum, nullius reum, omnium filiũ, uel ſi alterius officium eſt, tu modo aſſiſte morienti homini ante quàm uixit. fugientem animam nouam excepta. excipe rudem ſanguinem. eo panem tuum ſatia. ueſcere libenter. Interea diſcumbens dinumera loca, ubi mater, ubi ſoror, nota diligenter. ut cum tenebræ ceciderint caninæ, non erres. piaculum enim admiſeris, niſi inceſtum feceris. talia initiatus, & conſignatus uiuis in æuum. cupio reſpondeas, ſi tanti æternitas, aut ſi non ideo nec credẽda etiam ſi credideris, nego te uelle. etiã ſi uolueris, nego te poſſe. cur ergo alij poſſunt, ſi uos non poteſtis? cur non poſſitis, ſi alij poſſunt? alia nõ opinor natura Cyno*penæ, aut S*ciapodes, alij ordines dentium, alij ad inceſtam libidinem nerui. qui iſta credis de homine, potes & facere. tu homo es & ipſe, quod et chriſtianus. qui non potes facere, non debes credere. homo eſt. n. & chriſtianus, quod & tu. Sed ignorantibus ſubijcitur, & imponitur. nihil. n. tale de chri*

ſtianis aſſeuerari ſciebant.obſeruádũ utiq; ſibi,et omnĩ uigilantia inueſtigandum. Atq uolentibus initiari moris eſt(opinor)prius patrẽ illum ſacrorum adire,quæ præparáda ſint deſcribere.tum ille infans neceſſarius adhuc tener,q neſciat mortem,q ſub cultro tuo rideat. Item panis,quo ſanguinis uirulentiã colligas, præterea candelabra,& lucernæ,& canes aliq,& offulæ,quæ illos ad euerſionem luminũ extendant,ante omnia cũ matre,et ſorore tua uenire debebis.qd ſi noluerint,uel nullæ fuerint?quid deniq; ſingulares chriſtiani?non erit(opinor)legitimus chriſtianus niſi frater,aut filius. quid tum & ſi iſta oĩa ignaris præparantur,certe poſtea cognoſcunt,& ſuſtinent,& ignoſcunt. Timent plecti,ſi proclament,qui defendi merebuntur,qui etiam ultro perire malint,q̃ ſub tali conſcientia uiuere. Age nunc timeant,cur etiã perſeuerent? Seqtur.n. ne ultra uelis id te eſſe,quod ſi prius ſciſſes,nõ fuiſſes. Hæc quo magis refutauerim,à uobis fieri oſtendam partim in aperto,et partim in occulto,per qđ forſitan & de nobis credidiſtis. Infantes penes Africam Saturno ímolabantur,palàm uſq; ad proconſulatum Tiberij,qui eoſdem ſacerdotes in eiſdẽ arboribus templi ſui obumbratricibus ſcelerum,uotiuis crucibus expoſuit, teſte militia patriæ noſtræ,quæ idipſum munus illi proconſuli functa eſt.Sed & nunc in occulto pſeuerat hoc ſacrũ facinus.nõ ſoli uos contemnunt chriſtiani.nec ullum ſcelus in perpetuum eradicatur.aut mores ſuos aliqs deus cum proprijs filijs mutat.Saturnus non pepercit extraneis. utiq; non parcendo pſeuerabat,quos quidem ipſi parentes ſui offerebant,& li-

bentes exponebant, & infantibus blandiebantur, ne lachrymantes immolarentur, & tamen multum homicidio parricidium differt. Maior ætas apud gallos Mercurio proſecatur. remitto Tauricas fabulas theatris ſuis. Ecce in illa religioſiſſima urbe Aeneadarum piorum eſt Iupiter quidam, quem ludis ſuis humano proluunt ſanguine. ſed beſtiarum inquitis. opinor hoc minus quã hominis, an hoc turpius, quod mali hominis? certe tamen de homicidio funditur, O' Iouem chriſtianum, & ſolum patris filium de crudelitate. ſed quoniam de infanticidio nihil intereſt, ſacro an arbitrio perpetretur, licet parricidium homicidio inter ſit, conuertar ad populum quod uultis ex his circunſtantibus & in chriſtianorum ſanguinem hiantibus ex ipſis etiam uobis iuſtiſſimis, & ſeueriſſimis in nos præſidibus apud conſcientias pulſem, qui natos ſibi liberos enecent. Siquidem & de genere necis differt. utiq; crudelius in aqua ſpiritum extorquetis, aut frigori, & fami, & canibus exponitis? ferro enim mori ætas quoq; maior optauit. nobis uero homicidio ſemper interdicto, etiam conceptum utero, dum adhuc ſanguis in hominem delibatur, diſſoluere non licet. homicidii feſtinatio eſt prohibere naſci. nec refert natã quis eripiat animam, an naſcentium diſturbet. homo eſt & qui eſt futurus. etiam fructus omnis iam in ſemine eſt. de ſanguinis pabulo, et eiuſmodi tragicis ferculis legite. nec ubi relatum ſit, eſt apud Herodotum (opinor) diffuſum brachijs ſanguinẽ ex alterutro deguſtatum nationes quaſdam fœderi comparaſſe. Neſcio quid et ſub Catilina deguſtatum eſt. Aiunt apud

quoſdá gentiles Scytharum defunctum queq; á ſuis comedi. lõge excurro. hodie iſtic Bellonæ ſacratus ſanguis de femore proſciſſo in palmulam exceptus, et ſuis datus ſignatis. Item illi, qui munere in arena noxiorum iugulatorum ſanguinẽ recentem de iugulo decurrentem exceptum auida ſiti comitiali morbo medentes auferunt. ubi ſunt item illi, qui de arena ferinis obſonijs cœnant? qui de Apro, qui de Ceruo petunt? Aper ille, quem cruentauit, luctando deterſit, Ceruus ille, in gladiatoris ſanguine iactauit. urſorum aluei appetuntur trucidantibus adhuc ſe uiſceribus humanis. Ructatur proinde ab homine caro paſta de homine. Hæc qui editis, quãtum abeſtis á conuiuijs chriſtianorum? Minus autem & illi faciunt, qui libidine fera humanis membris inhiant, quia uiuos uorant. minus humano ſanguine ad ſpurcitiam conſecrantur, quia futurum ſanguinem lambunt, non edunt infantes planè, ſed magis puberes. Erubeſcat error ueſter chriſtianos, qui ne animalium quidem ſanguinem in epulis eſculentis habemus. qui propterea quoq; ſuffocatis, & morticinijs abſtinemus, ne quo ſanguine contaminemur uel intra uiſcera ſepulto. deniq; inter tẽtamenta chriſtianorum, botulos etiam cruore diſtentos admouetis, certiſſimi ſcilicet illicitum eſſe penes illos, per qđ exorbitare eos uultis. Porrò quale eſt, ut quos ſanguinem pecoris horrere confiditis, humano inhiare credatis? niſi forte ſuauiorem eum experti. quem quidem ipſum proinde examinatorem chriſtianorum adhiberi ut foculum, ut acerram oportebat. proinde enim probarentur ſanguinem humanum appetendo,

quemadmodum ſacrificium reſpuendo. alioquin necandi ſi non guſtaſſent, quẽadmodum ſi immolaſſent, & utiq; non deeſſet uobis in auditione cuſtodiarum, & damnatione ſanguis humanus. proinde inceſti, quĩ magis, quàm quos ipſe Iupiter docuit, Perſas cum ſuis matribus miſceri Cteſias refert. Sed & Macedones ſuſpecti, quia cum primum Oedipum tragœdiá audiſſent, ridentes inceſti dolorem emẽne dicebant. Iá nũc recogitate quantum liceat erroribus ad inceſtas miſcere materias peſſumitate luxuriæ. In primis filios exponitis ſuſcipiendos ab aliqua prætereunte matre extranea, uel adoptandos melioribus parentibus emancipatis alienati generis neceſſe eſt quandoq; memoriá diſſipari. & ſimul error impegerit, exinde iam tradux proficiet inceſti ſerpente genere cum ſcelere. Tunc dein de quocunq; in loco domi, peregre, transfreta comes eſt libido. cuius ubiq; ſaltus facile poſſunt alicubi ignaris filios pangere, uel ax aliqua ſeminis portione uti aſperſum genus per commertia humana concurrat in memorias ſuas. neque eas cœtus inceſti ſanguinis agnoſcat. nos ab iſto euentu diligentiſſima & fideliſſima caſtitas ſepſit. quantumq; ab ſtupris, & ab omni poſt matrimonium exceſſu, tantum & ab inceſti caſu tuti ſumus. Quidam multo ſecuriores totam uim huius erroris uirginea continentia depellunt. ſenes, pueri, ſi hæc in uobis eſſe conſyderaretis, proinde in chriſtianis non eſſe perſpiceretis, ijdem oculi renuntiaſſent utrunque. ſed cæcitati duæ ſpecies concurrunt, ut qui non uident quæ runt, et uidere uideantur, quæ non ſunt, ſic per omnia nunc de manifeſtioribus dicam.

Deos, quos colunt, non eſſe deos. Cap. X.

d *Eos, inquitis, non colitis, & pro imperatoribus ſacrificia non impenditis, ſequitur, ut eadem ratione pro alijs non ſacrificemus, qa nec pro uobis ipſis, ſcimus deos non colendos. Itaq; ſacrilegij, & maieſtatis rei conuenimur. Summa hæc cauſa immota eſt, & utiq; digna cognoſci. Si non præſumptio, aut iniquitas iudicet, altera, quæ deſperet, altera, quæ recuſat ueritatem. deos ueſtros colere deſinimus, ex quo illos non eſſe cognoſcimus. Hoc igitur exigere debetis, uti probemus non eſſe illos deos, & idcirco non colendos, quia tunc demum coli debuiſſent, ſi dij fuiſſent. Tunc & chriſtiani puniendi, ſiquos non colerent, quia putarent non eſſe, conſtaret illos deos eſſe, ſed nobis, inquitis, dij ſunt. Appellamus, & prouocamus à uobis ad conſcientiã ueſtram. illa nos iudicet, illa nos damnet, ſi poterit negare omnes iſtos deos ueſtros homines fuiſſe. ſed & ipſa inficias ſi ierit, de ſuis antiquitatum inſtrumẽtis reuincetur. de quibus dĩcit teſtimonium perhibentibus ad hodiernum. & ciuitatibus, in quibus nati ſunt, & regionibus, in quibus aliquid operati, ueſtigia reliquerunt, in quibus etiam ſepulti demonſtrantur. Nunc ergo per ſingulos decurram, tot ac tantos, nouos, ueteres, ſeruos, barbaros, græcos, romanos, peregrinos, captiuos, adoptiuos, proprios, communes, maſculinos, fœminas, ruſticos, urbanos, nauticos, militares, otioſum eſt etiam titulos perſequi, ut colligam in compendium, & hoc non quo cognoſcatis, ſed recognoſcatis. certe enim oblitos agitis.*

Quomodo ueterum Dij planè mortales fuere, & quare, cum homines eſſent, facti ſint ab hominibus Dij. Caput XI.

Nte Saturnum Deus penes uos nemo eſt. ab illo cenſus totius uel potioris, uel notioris diuinitatis. Itaq; quod de origine conſtiterit, id & de poſteritate conueniet. Saturnum itaq;, quātum literæ docent, neq; Diodorus græcus, aut Tallus, neq; Caſſius Seuerus, aut Cornelius Nepos, neq; ullus cōmentator eiuſmodi antiquitatum aliud, quàm hominem promulgauerunt. Si quæras rerum argumenta, nuſquā inuenio fideliora, quā apud ipſam Italiam, in qua Saturnus poſt multas expeditiones, poſtquā attica hoſpitia conſedit, exceptus ab Iano, uel Iane, ut Salii uolunt, Mons quem coluerat, Saturnius dictus. ciuitas, quā debellauerat, Saturnia uſq; nunc eſt. Tota deniq; Italia poſt Oenotriam, Saturnia cognominabatur, ab ipſo primum tabula, et imagine ſignatus numus, & inde ærario præſidet. Tamen ſi homo Saturnus, utiq; ex homine, et quia ab homine, non utiq; de Cœlo, et terra, ſed cuius parentes ignoti erāt, facile fuit eorum filium dici, quorum & omnes poſſumus uideri. Quis enim non cœlum, & terram matrem, ac patrem uenerationis, & honoris gratia appellet, uel ex conſuetudine humana, qua ignoti, uel ex inopinato apparentes de cœlo ſuperueniſſe dicuntur? Proinde Saturno repentino aduentu ubiq; cœlitem contigit dici. Nam & terræ filios uulgus uocat, quorum genus incertum eſt. Taceo quod ita rudes adhuc homi-

*nes agebant, ut cuiuslibet noui uiri aſpectu, quaſi di-
uino commouerentur. Cum hodie iam politi, quos an-
te paucos dies luctu publico mortuos ſint cõfeſſi, in deos
conſecrent. Satis iam de Saturno, licet paucis etiã Io-
uem oſtendemus tam hominem quã ex homine, et dein
ceps totum generis examen tam mortale, quã ſeminis
ſui par eſt, quoniam ſicut homines fuiſſe non audetis
negare, ita poſt mortem Deos factos inſtituiſtis aſſeue
rare. cauſas, quæ hoc exegerint, retractemus. In pri-
mis quidem neceſſe eſt, concedatis eſſe aliquem ſubli-
miorem Deum, & mancipem quendam diuinitatis,
qui ex hominibus deos fecerit. nam neq; ſibi illi potuiſ
ſent ſumere diuinitatem, quã non habebant, nec aliis
præſtare eam non habentibus. niſi qui proprie poſſi-
debant. Cæterum ſi nemo eſſet, qui deos faceret, fruſtra
præſumitis deos factos auferendo factorem. certe qui-
dem ſi ipſi ſe facere potuiſſent, nunquam homines fuiſ
ſent, poſſidentes ſcilicet melioris conditionis poteſtatẽ.
Igitur ſi eſt, qui faciat deos, reuertor ad cauſas exami
nandas faciendorum ex hominibus deorum. nec ullas
inuenio, niſi ſi miniſteria, & auxilia officiis diuinis
deſyderauit ille magnus Deus. Primo ĩdignum eſt, ut
alicuius opera indigeret, & quidem mortui, cum di-
gnius ab initio Deus aliquem feciſſet, qui mortui erat
operam deſyderaturus, ſed nec operi locum uideo. To
tum enim hoc mundi corpus ſiue innatum, & infectũ
ſecundum Pythagoram, ſiue natum, & factum ſecun
dum Platonem, ſemel utiq; in hac conſtructione diſpo-
ſitum, & inſtructum, & ordinatum cum omni ratio
nis gubernaculo inuentum eſt, imperfectum non po-*

tuit eſſe, quod perficit omnia. Nihil Saturnum, *&* Saturniam gentem *expectabat.* Vani *erunt homines, niſi certi ſint à primordio, & pluuias de cœlo ruiſſe, & ſydera radiaſſe, & lumina floruiſſe, & tonitrua mugiſſe, & ipſum* Iouem, *quæ in manu eius ponitis fulmina, timuiſſe.* Item *omnem frugem ante* Liberum, et Cererem, *&* Mineruam. *immo ante illum aliquem principem hominem de terra exuberaſſe, quia nihil continendo, & ſuſtinendo homini proſpectum poſt hominem potuit inferri. denique inueniſſe dicuntur neceſſaria iſta uitæ, non inſtituiſſe, quod autem inuenitur, fuit, & quod fuit, non eius deputabitur, qui inuenit, ſed eius, qui inſtituit, erat enim ante, quàm inueniretur.* Cæterum *ſi propterea liber* Deus, *quod uitem demonſtrauit, male cum* Lucullo *actum eſt, qui primus ceraſa ex ponto* I*taliæ promulgauit, quod non eſt propterea conſecratus, ut nouæ frugis author, quia inuẽtor, & oſtenſor.* Quam *ob rem ſi ab initio & inſtructa, & certis exercendorum officiorum ſuorum rationibus diſpenſata uniuerſitas conſtitit, uacat ex hac parte cauſa allegandæ humanitatis in diuinitatem. quasque illis ſtationes, & poteſtates diſtribuiſtis, tam fuerunt ab initio, quàm & fuiſſent etiam, ſi deos iſtos non creaſſetis.* Sed *conuertimini ad cauſam aliam, reſpondentes collationem diuinitatis meritorum remunerandorum fuiſſe rationem. & huic concedetis opinor illum deum deificum iuſtitia præcellere, qui nec temere, nec indigne, nec prodige tantum præmium diſpenſarit.* Volo *igitur merita recenſere, an eiuſmodi ſint, ut illos in cœlum extulerint, & non potius in*

imum Tartarum merſerint, quem carcerem pœnarum infernarum cum multis affirmatis. Illuc enim abſtrudi ſolent impij, quiq; in parentes, & in ſorores inceſti, & maritarum adulteri, & uirginum raptores, & puerorum contaminatores, & qui ſæuiunt, & qui occidunt, & qui furantur, & qui decipiunt, et quicunq; ſimiles ſunt alicuius dei ueſtri, quem hominem integrum à crimine, aut uitio probare poteritis niſi hominem negaueritis? Atqui ut illos homines fuiſſe non poſſitis negare, etiam iſtæ notæ accedunt, quæ nec deos poſtea factos credi permittunt. Si enim talibus uos puniendis præſidetis, ſi commertium, colloquium, conuictum malorum, & turpium probi quiq; reſpuitis, horum autem pares Deus ille maieſtatis ſuæ cõſortio abſtruit, quid ergo dãnatis quorum collegas adoratis? Sugillatio eſt in cœlo ueſtra iuſtitia. Deos facitis criminoſiſſimos quoſq;, ut placeatis dijs ueſtris. illorum eſt honor conſecratio coæqualiũ. Sed, ut omittam huius indignitatis retractatum, probi, & integri, & boni fuerunt, quod tamen potiores uiros apud inferos reliquiſtis, aliquem de ſapientia Socratem, de iuſtitia Ariſtidem, de militia Themiſtoclem, de ſublimitate Alexandrum, de felicitate Polycratẽ, de copia Craſſum, de eloquẽtia Demoſthenem. Quis ex illis dijs ueſtris grauior, & ſapientior Catone? Iuſtior, & militarior Scipione? Quis ſublimior Pompeio? Felicior Sylla, copioſior Craſſo, Eloquentior Tullio? Quanto dignius iſtos deos ille aſſumendos expectaſſet, præſcius utiq; potiorũ properauit, opinor. et cœlũ ſemel cluſit, & nũc utiq; melioribus apud inferos muſitantibus erubeſcit.

Quã uana Deorum ſimulachra. Cap. XII

Eſſo iam de iſtis, ut qui ſciam me ex ipſa ue ritate demonſtraturum quid non ſint, cũ oſtendero quid ſint. Quantum igitur de Diis ueſtris, nomina ſolummodo uideo, quorum ueterum mortuorum & fabulas audio, & ſacra de fabulis recognoſco. Quãtum autem de ſimulachris ipſis, nihil aliud reprehendo, quã matres, ſorores eſſe uaſculorum, inſtrumentorumq; communium, uel ex iiſdẽ uaſculis, et inſtrumentis quaſi fatum conſecratione mutantes licentia artis transfigurante, & quidem contumelioſiſſime, & in ipſo opere ſacrilege, ut re uera nobis, maxime qui propter deos ipſos plectimur, ſolatiũ pœnarum eſſe poſſit, quod eadem & ipſi patiuntur, ut fiant, crucibus, et ſtipitibus imponitis chriſtianos, quod ſimulachrum non prius argilla deformat cruci, & ſtipiti ſuperſtructa. In patibulo primum corpus Dei noſtri dedicatur, ungulis deraditis latera chriſtianorum. At in deos ueſtros per omnia membra ualidius incumbunt aſciæ, & runcinæ, et ſcobinæ. ceruices ponimus ante plumbum, & glutinum, & gomphos, ſine capite ſunt dii ueſtri. Ad beſtias impellimur certe, quas Libero, & Cybelle, & Cereri applicatis, ignibus utimur. hoc & illi. à prima quidem maſſa in metalla damnamur, inde cenſentur dii ueſtri. in inſulis relegamur, ſolet et in inſula aliquis Deus ueſter aut naſci, aut mori. ſi per hæc conſtat diuinitas aliqua, ergo cum, qui puniuntur, conſecrantur, & numina erunt dicenda ſupplicia. ſed planè non ſentiũt has

iniurias,& contumelias ſuæ fabricationis dii ueſtri, ſicut nec obſequia. O' impiæ uoces, O' ſacrilega con uitia, infrēdite, inſpumate, iidem eſtis, qui Senecam ali quem pluribus, & a' maioribus de ueſtra ſuperſtitio ne perorantem reprehendiſtis. Igitur ſi ſtatuas, et imagines frigidas mortuorum ſuorum ſimillimas non adoramus, quas Milui, & Mures, & Araneæ intelligunt, non'ne laudem magis, quā pœnam merebātur re pudium agniti erroris? Poſſumus enim uideri lædere eos, quos certi ſumus omnino non eſſe? Quod nō eſt, nihil ab ullo patitur, quia non eſt. Sed nobis dii ſunt inquis, & quomodo uos e' contrario impii, & ſacrile gi, & irreligioſi erga Deos noſtros deprehendimini? qui quos præſumitis eſſe, negligitis, quos timetis, deſtruitis, quos etiam iudicatis, illuditis. Recognoſcite, ſi mentiar, primo, quia cum alii alios colitis, utiq; quos non colitis, offenditis. prælatio alterius ſine alterius cō tumelia non poteſt procedere, quia nec electio ſine reprobatione. iā ergo contemnitis, quos reprobatis, quos reprobādo, offendere non timetis. Nā ut ſupra ꝑſtrin ximus, ſtatus Dei cuiuſq; in ſenatus æſtimatione pende bat. Deus non erat, quem homo conſultus noluiſſet, & nolendo damnaſſet.

De laribus. Caput XIII.

O meſticos Deos, quos lares dicitis, domeſtica poteſtate tractatis, pignerando, uenditādo, demutādo, aliquando in caccabulum de Saturno, aliquando in trullam de Minerua, ut quiſq;

contritus, atq; concuſſus eſt. dum diu colitur, & quiſq; dominum ſanctiorem experτus eſt, domeſticam neceſſitatem, publicos æque publico iure fœdatis, quos in haſtario uectigales habetis. Sic Capitolium, ſic Olitoriũ forum petitur, ſub eadem uoce præconis, ſub eadẽ haſta, ſub eadem annotatione quæſtoris diuinitas addicta conducatur. ſed enim agri tributo onuſti uiliores. hominum capita ſtipendio cenſa ignobiliora. Nã hæc ſunt notæ captiuitatis. Dij uero, qui magis tributarij, magis ſancti. Immo qui magis ſancti, magis tributarij. maieſtas quæſtuaria efficitur. circuit cauponas religio mendicans. exigitis mercedem pro ſolo templi, pro aditu ſacri. non licet Deos noſſe gratis. uenales ſunt, quid omnino ad honorandos eos facitis, quod nõ etiam mortuis ueſtris conferatis? ædes proinde, aras proinde. idem habitus, et inſignia in ſtatuis. ut ætas, ut ars, ut negotiũ mortui fuit, ita Deus eſt. quo differt ab Epulo Iouis Silicerniũ? à Simpulo Obba? ab aruſpice Pollinctor? Nam & aruſpex mortuis apparet. Sed digne imperatoribus defunctis honorem diuinitatis dicatis. quibus & uiuentibus eum addictis, accepto ferrent dij ueſtri, immo gratulabuntur, quod pares ei fiant domini ſui. Sed cum Larentiam publicum ſcortum, uelim ſaltem Laidem, aut Phrynen inter Iunones, & Cereres, ac Dianas adoretis, cum Simonem magum ſtatua, & inſcriptione ſancti dei inaugurατis, cum de pædagogis, aut aulicis neſcio quem Cinædum deum facitis, licet non nobiliores dij ueteres, tamen contumeliam à uobis deputabunt hoc &

alijs licuiſſe, quod ſolis antiquitas contulit.

De ſacrificandi ritu, & quid poetæ de Dijs fabulati ſint. Caput XIIII.

Volo & ritus ueſtros recenſere, non dico quales ſitis in ſacrificando, cum enecta, & tabidoſa, & ſanioſa quæq; mactatis. cum de opimis, & integris ſuperuacua quæq; truncatis capitula, & ungulas, quæ domi quoq; pueris, uel canibus deſtinaſſetis. cum de decima Herculis, nec tertiam partem in aram eius imponitis. laudo magis ſapientiam. quod de perdito aliquid eripitis. Sed conuerſus ad literas ueſtras, quibus informamini ad prudentiam, & ad liberalia officia, quanta inuenio ludibria. Deos inter ſe propter Troianos, & Achiuos, ut gladiatorum paria congreſſos depugnaſſe. Venerem humana ſagitta ſauciatam, quod filium ſuum Aeneam penè interfectum ab eodem Diomede rapere uellet. Martem tredecim menſibus in uinculis penè conſumptum. Iouem ne eandem uim à cæteris cœlitibus experiretur, opera cuiuſdam monſtri liberatum, & nunc flentem Sarpedonis caſum, nunc fœde ſubantem in ſororem ſub commemoratione non ita dilectarum iam pridem amicarum. exinde quis non Poeta ex authoritate principis ſui dedecorator inuenitur Deorum? Hic Apollinem Admeto Regi paſcendis pecoribus addicit. Ille Neptuni ſtructorias operas Laomedonti locat. Eſt & ille de Lyricis (Pindarum dico) qui

Aeſculapium cœnit auaritiæ merito, qua medicinam nocenter exercebat, fulmine uindicatū. malus Iupiter, ſi fulmen illius eſt, impius in Nepotem, inuidus in artificem, hæc neq; uera prodi, neq; falſa confingi apud religioſiſſimos oportebat. Nec tragici quidem, aut comici parcunt, ut nō erumnas, uel errores domus alicuius Dei præferant. taceo de philoſophis Socrate contētus, qui in contumeliam Deorum Quercum, & Hircum, & Canem deierabat. ſed propterea damnatus eſt Socrates, quia Deos deſtruebat. Plane olim ideſt ſemp, ueritas odio eſt, tamen cum pœnitentia ſententiæ Athenienſes, & criminatores Socratis poſtea afflixerint, & imaginem eius auream in templo collocarint, reſciſſa damnatio teſtimonium Socrati reddidit. Sed & Diogenes neſcio quid in Herculem ludit, & Romanus Cynicus Varro trecentos Ioues, ſiue Iupiteres dicendum, ſine capidibus introduxit.

Quā ſint fœda quæ in theatris, ac ſcena de Diis repræſentantur. Caput XV.

Aetera laſciuiæ ingenia etiam uoluptatibus ueſtris per Deorum dedecus operātur. deſpicite Lentulorum, et Hoſtiliorum uetuſtates, utrum mimos an Deos ueſtros in iocis, & ſtrophis rideatis. Mœchum Anubim, & maſculum Lunam, & Dianam flagellatam, & Iouis mortui teſtamentum recitatum, & tres Hercules famelicos irriſos. Sed & hiſtrionum literæ omnem fœditatem eorū deſignant. Luget Sol filium iactatum de cœlo lætantibus uobis.

uobis. & Cybele paſtorem ſuſpirat faſtidioſum non erubeſcentibus uobis. & ſuſtinetis Iouis eulogia cantari, & Iunonem, Venerem, Mineruam, à paſtore iudicari. Quid, quod imago dei ueſtri ignominioſiſſimum caput, & famoſum ueſtit, quod corpus impurũ, & ad iſtam artem effœminatione productum Mineruam aliquam, uel Herculem repræſentat? nõne uiolatur maieſtas, & diuinitas conſtupratur laudantibus uobis? planè religioſiores eſtis in cauea, ubi ſuper ſanguinem humanum, ſuper inquinamenta pœnarum proinde ſaltant dij ueſtri, argumenta, & hiſtorias noxijs miniſtrantes, niſi quod & ipſos Deos ueſtros ſæpe noxij induunt. uidimus aliquando caſtratum Atyn illum deum ex Peſſinunte. & qui uiuus ardebat, Herculem induerat. Riſimus et inter ludicras meridianorum crudelitates Mercurium mortuos cantherio examinantem. Vidimus & Iouis fratrem gladiatorum cadauera cum malleo deducentem. ſingula iſta quæq; adhuc quis poſſet inueſtigare? ſi honorem iquietant diuinitatis, ſi maieſtatis ueſtigia obſoletãt, de contemptu utiq; cenſentur, tam eorum, qui eiuſmodi factitant, quã eorum, quibus factitant. ſed ludicra iſta ſint. cæterum ſi adijciam, quæ non minus conſcientiæ omnium recognoſcent, in templis adulteria componi, inter aras lenocinia tractari, in ipſis plerũq; æditu orum, & ſacerdotum tabernaculis, ſub iiſdem uittis, & apicibus, & purpuris thure flagrante libidinẽ expungi, neſcio ne plus de uobis dii ueſtri, quã de chriſtianis querantur. certe ſacrilegi de ueſtris ſemper apprehenduntur. chriſtiani templa nec interdiu norũt,

ſpoliarent forſitan ea & ipſi, ſi & ipſi ea adorarēt. Quid ergo colunt, qui talia non colunt? Iam quidē intelligi ſubiacet ueritatis eſſe cultores, qui mendacij nō ſint. Nec errare amplius in eo, in quo erraſſe ſe recognoſcendo ceſſauerint. hoc prius capite, & omnem hinc ſacramenti noſtri ordinē haurite, repercuſſis tamen opinionibus falſis.

De capite aſinino, & cæteris inſignibus, quorum cultura christianis obijciebatur. Cap. XVI.

Am quidā ſomniaſtis caput aſininum eſſe Deum noſtrum. hāc Cornelius Tacitus ſuſpicionem eiuſmodi iſeruit. Is enim in quinto hiſtoriarum ſuarum bellum iudaicum exorſus ab origine gentis etiam de ipſa tam origine quā de nomine, et religiōe gentis, quæ uoluit, argumētatus, Iudæos refert Aegypto expeditos, ſiue, ut putauit, extorres uaſtis Arabiæ in locis aquarū egentiſſimos, cum ſiti macerarentur, Onagris, qui forte de paſtu potum petituri æſtimabantur, indicibus, fontibus uſos, ob eam gratiam conſimilis beſtiæ effigiem conſecraſſe. Atq; ita inde (opinor) præſumptum nos quoq;, ut iudaicæ religionis propinquos, eidem ſimulachro initiari. At enim idem Cornelius Tacitus, ſanè ille mendaciorum loquaciſſimus in eadem hiſtoria refert Cn. Pompeium, cum Hieruſalem cepiſſet, propterea quod templum adiſſet ſpeculandis iudaicæ religionis arcanis, nullum illic reperiſſe ſimulachrum, & utiq; ſi id colebatur, quod aliqua effigie repræſentabatur, nuſquā magis quàm

in ſacrario ſuo exhiberetur, eo magis, quia nec uerebā tur extraneos arbitros, quanquam uana cultura. Solis enim ſacerdotibus adire licitum, & conſpectus cæterorum uelo oppanſo interdicebatur. Vos tamen non negabitis & iumenta omnia, et totos cantherios cum ſua Hippona coli à uobis. Hoc forſitan improbandum, quod inter cultores omnium pecudum, beſtiarumq; aſinarij tantum ſumus. Sed & qui crucis nos religioſos putat, conſecraneus noſter erit, cum lignum aliquod propitiatur. uiderit habitus. cum materiæ qualitas eadem ſit, uiderit forma, dum id ipſum dei corpus ſit. & tamen quanto diſtinguitur à crucis ſtipite Pallas attica? & Ceres farrea, quæ ſine effigie rudi palo, & informi ligno proſtat? Pars crucis eſt omne robur, quod erecta ſtatione defigitur, nos ſic forte integrum, et totum deo colimus. Diximus originem deorum ueſtrorum à plauſtris de cruce indua. Sed & uictorias adoratis, cum in trophæis cruces inteſtina ſint trophæorum. religio Romanorum tota caſtrenſis, ſigna ueneratur, ſigna iurat. omnibus dijs præponit. omnes illi imaginum ſuggeſtus in ſignes, monilia, crucium ſunt. Sypara illa uexillorum, & Labarorum ſtolæ crucium ſunt. laudo diligentiam, noluiſtis nudas, & incultas cruces conſecrare. Alij planè humanius, & ueriſimilius Solem credunt deum noſtrū. Ad Perſas ſi forte deputabimur, licet ſolem non in linteo depictum adoremus, habentes ipſum ubiq; in ſuo clypeo. deniq; inde ſuſpicio, ꝙ innotuerit nos ad orientis regionem precari. Sed & pleriq; ueſtrum affectatione aliquando, &

cœleſtia adorandi ad ſolis ortum labia uibratis, æque ſi diē Solis lætitiæ indulgemus, alia longe ratione quā religione Solis, ſecundo loco ab eis ſumus, qui diē Saturni otio, & uictui decernunt, exorbitantes & ipſi à iudaico more, quem ignorant. Sed noua iam Dei noſtri in iſta ciuitate proxime editio publicata eſt. Ex quo quidā in fruſtrandis beſtiis mercenarius noxius picturam propoſuit cum eiuſmodi inſcriptione, Deus Chriſtianorum Ononychitis. erat auribus aſininis, altero pede ungulatus, librum geſtans, et togatus. Riſimus & nomen, & formam. ſed illi debebant adorare ſtatim biforme numem, quia & canino, & leonino capite commiſtos, & de capro, & de Ariete cornutos, & à lumbis hircos, & à cruribus ſerpentes, & planta, uel tergo alites Deos receperunt. Hæc ex abūdanti, nequid rumoris inrepercuſſum quaſi de conſciētia, prætериſſemus. quæ omnia conuerſi iam ad demonſtrationem religionis noſtræ repurgabimus.

Quod unus ſit Deus, & uerus multis argumentis probari poſſe. Caput XVII.

q Vod colimus & nos, Deus unus eſt, qui totum molem iſtam cum omni inſtrumento elementorum, corporum, ſpirituum, uerbo, quo iuſſit, ratione, qua diſpoſuit, uirtute, qua potuit, de nihilo expreſſit in ornamentum maieſtatis ſuæ, unde & græci nomen mundo κόσμον accomodauerunt. inuiſibilis eſt, & ſi uideatur. incomprehenſibilis, &

ſi per gratiam repræſentetur inæſtimabilis,& ſi humanis ſenſibus æſtimetur. Ideo uerus,et tantus eſt. Cæterum quod uideri communiter, quod comprehendi, quod æſtimari poteſt,minus eſt & oculis,quibus occupatur,& manibus,quibus contaminatur,et ſenſibus, quibus inuenitur. quod uero imẽſum eſt,ſoli ſibi notum eſt. hoc quod eſt Deum æſtimari facit, dum æſtimari non capit,ita enim uis magnitudinis & notum hominibus obiecit,& ignotum. & hæc eſt ſumma delicti nolentium recognoſcere,quem ignorare nõ poſſunt. Vultis ex operibus ipſius tot,ac talibus, quibus continemur,quibus ſuſtinemur,quibus oblectamur,etiam quibus exterremur? uultis ex animæ ipſius teſtimonio comprobemus? quæ licet carcere corporis preſſa,licet inſtitutionibus prauis circunſcripta, licet libidinibus & concupiſcentiis euigorata, licet falſis diis exancillata,cum tamen reſipiſcit,ut ex crapula,ut ex ſomno,ut ex aliqua ualetudine, & ſanitatem ſuam patitur,& deum nominat ſolum, quia proprie uerus hic unus Deus,bonus,& magnus,& quod deus dederit omnium uox eſt. Iudicem quoq; cum teſtatur,illum deus uidet,& deo commendo, & deus mihi reddet. O teſtimonium animæ naturaliter chriſtianæ, deniq; pronuntians hæc non ad Capitolium,ſed ad cœlum reſpicit. Nouit enim ſedem Dei uiui ab illo,& inde deſcendit. ſed quo plenius,et ĩpreſſius tam ipſum, quã diſpoſitiones eius,& uoluntates adiremus,inſtrumentum adiecit literaturæ, ſiquid uelit de Deo inquirere,& inquiſito inuenire,& inuento credere,et credito deſeruire. & uiros enim iuſtitia, innocentia di-

gnos deum noſſe, et oſtendere à primordio in ſeculum emiſit ſpiritu diuino mundatos, quo prædicarent deum unicum eſſe, qui uniuerſa condiderit, qui hominem de humo inſtruxerit. Hic enim eſt uerus Prometheus, qui ſeculum certis temporum diſpoſitionibus, & exitibus ordinauit. exinde quæ ſigna maieſtatis ſuæ indicantis ediderit per imbres, per ignes. quas demerendo ſibi diſciplinas determinauerit. quæ ignoratis, & deſeritis, ſed obſeruantibus his præmia deſtinarit, & qui producto æuo iſto iudicaturus ſit ſuos cultores in uitæ æternæ retributionem, profanos in ignem æque perpetem, ſuſcitatis omnibus ab initio defunctis, & reformatis, & recenſitis ad utriuſq; meriti diſpunctionem, hæc et nos riſimus aliquando. de ueſtris fuimus. fiunt, non naſcuntur christiani.

Quod Ptolemæi Philadelphi opa ſacræ literæ in græcam linguam ſunt tralatæ. Cap. XVIII

Quos diximus prædicatores, Prophetæ de officio prophetandi uocantur. uoces eorũ, itemq; uirtutes, quas ad fidem diuinitatis edebant, in theſauris literarum manent, nec iſtæ latent. Ptolemæorum eruditiſſimus, quem Philadelphum ſupernominant, & omnis literaturæ ſagaciſſimus, cum ſtudio bibliothecarum Piſiſtratum (ut opinor) æmularetur, inter cætera memoriarum, quibus aut uetuſtas, aut curioſitas aliqua ad famam patrocinabatur, ex ſuggeſtu Demetrij Phalerei grammaticorum tunc probatiſſimi, cui præfecturam mandauerat, li-

bros à iudæis quoque poſtulauit. proprias ſcilicet atq; uernaculas literas, quas ſoli habebant, ex ipſis enim et ad ipſos ſemper prophetæ perorauerant, ſcilicet ad domeſticam dei gentem ex patrum gratia hebræi retro, qui nunc iudæi.

Quanta ſit ſacræ ſcripturæ antiquitas, & de Moſis, cæterorumq; prophetarum ætate. Cap. XIX.

Igitur & literæ hebrææ, & eloquium. Sed ne notitia uacaret, hoc quoque Ptolemæo à iudæis ſubſcriptum eſt ſeptuaginta & duobus interpretibus indultis. quos Menedemus quoque philoſophus prouinciæ iudææ de ſententiæ communione ſuſpexit, affirmauit hæc uobis etiam Ariſtæas ita in græcum ſtylum ex aperto monimento reliquit. hodie apud Serapæum Ptolemæi bibliothecæ cum ipſis hebraicis literis exhibentur. Sed & iudæi palàm lectitant. uectigalis libertas uulgo aditur Sabbatis omnibus, qui audierit, inueniet deum: qui etiam ſtuduerit intelligere, cogetur & credere. primam inſtrumentis iſtis authoritatem ſumma antiquitas uendicat. apud uos quoque religionis eſt inſtar, fidem de temporibus aſſerere. omnes itaq; ſubſtantias, omneſq; materias, origines, ordines, uenas ueterani cuiuſque ſtyli noſtri gentes etiam pleraſq;, & urbes inſignes, hiſtoriarum, & cauſas memoriarum, ipſas deniq; effigies literarum indices, cuſtodeſq; rerũ & (puto adhuc minus dicimus) ipſos inquam Deos ueſtros, ipſa tem

pla, & oracula & ſacra, unius interim prophetæ ſcrinium ſeculis uincit. in quo uidetur theſaurus collocatus totius iudaici ſacramenti, & inde etiam noſtri. Siquidem audiſtis interim Moyſem arguo Inacho parem ætate octingentis pene annis ante Vrbē Con. Centum ſeptuaginta Danaum ipſum apud uos uetuſtiſſimum præuenit. trecentos circiter cladem Priami antecedit, poſſem etiam dicere quingentis, & Homerū habens, quos ſequar. cæteri quoq; prophetæ, et ſi Moyſi poſthumant, extremiſſimi tamen eorum nō retroſiores deprehenduntur primoribus ueſtris ſapientibus legiferis, & hiſtoricis.

Quod & uetuſtiſſimis ſcriptoribus, & rerum prædictarum euentu ueritas probetur. Cap. XX.

Haec quibus ordinibus probari poſſint, non tam difficile eſt nobis exponere, quā enorme, & arduum. Sed interim longum multis inſtrumentis, cum digitorum ſupputariis geſticulis aſſidendum eſt. Reſeranda antiquiſſimarum etiā gentium archiua Aegyptiorum, Chaldæorum, Phœnicū, aduocandi eorum municipes, per quos notitia ſubminiſtrata eſt, aliqui, Manethon Aegyptius, & Beroſus Chaldæus, ſed & Hieronymus Phœnix Tyri rex, Sectatores quoq; eorum Mendeſius Ptolemæus, et Menander Epheſius, et Demetrius Phalereus, & rex Iuba, & Appion, et Tallus, & qui iſtos aut probat, aut reuincit, Iudæus Ioſephus antiquitatum iudaicarū

*uernaculus uindex, græcorum etiam cenſuales conſe
rendi, et quæ quando ſint geſta, ut concathenationes tē
porum aperiantur, per quæ luceant annalium nume
ri. peregrinandum eſt in hiſtorias, & literas orbis. et
tamen quaſi partem iam probationis intulimus, cum
per quæ probari poſſint, aſperſimus. uerum differre
præſtat, ne uel minus pſequamur feſtinando, uel diu
tius euagemur perſequendo, plus iam offerimus pro
iſta dilatione maieſtatem ſcripturarum, ſi non uetu-
ſtate diuinas probamus. ſi dubitatur antiquitas, ne hoc
tardius, aut aliunde diſcendum, coram ſunt quæ doce
bunt, Mundus, & Seculum, & Exitus, quicquid agi-
tur, prænuntiabatur. quicquid uidetur, audiebatur.
quod terræ uorant urbes, quod inſulas maria frau-
dant, quod externa, atq; interna bella dilaniant, quod
regnis regna compulſant, quod fames, & lues, & loca
les quæq; clades, & frequentium plerunq; montium
uaſtant, quod humiles ſublimitate, ſublimes humilita
te mutantur, quod iuſtitia rareſcit, & iniquitas incre
breſcit, bonarum omnium diſciplinarum cura torpe
ſcit, quod etiam officia temporum, & elementorū mu
nia exorbitantur, quod & monſtris, & portentis natu
ralium forma turbatur, prouidēter ſcripta ſunt. dum
patimur, leguntur, dum recognoſcimus, probantur, ido
neum (opinor) teſtimonium diuinitatis ueritatem di-
uinationis. Hinc igitur apud nos futurorum quoq; fi
des tuta eſt iā ſcilicet probatorum, quia cum illis, quæ
quotidie probantur, prædicebantur, eædem uoces ſo-
nant, eædem literæ notant, idem ſpiritus pulſat, unū
tempus eſt diuinationi futura præfari apud homines,*

ſi forte diſtinguitur, dum ex pungitur, dum ex futuro præſens, dehinc ex præſenti præteritum deputatur, quid delinquimus (oro uos) futura quoq; credentes, qui iam dicimus illis per duos gradus credere?

Quid chriſtiani differant ab hebræis, et quis nã Chriſtus, quomodó ue paſſus. Cap. XXI

Sed quoniam edidimus antiquiſſimis iudæorum inſtrumentis ſectam iſtam eſſe ſuffultam, quam aliquando nouellam, ut Tiberij temporibus pleriq; ſciunt profitentibus nobis quoq; fortaſſe, an hoc nomine de ſtatu eius retractetur, quaſi ſub umbraculo inſigniſſimæ religionis, certæ licentiæ aliquid, et propriæ præſumptionis abſcondat, uel quia præter ætatem neq; de uictus exceptionibus, neq; de ſolennitatibus dierum, neq; de ipſo ſignaculo corporis, neq; de conſortio nominis cum iudæis agimus, quod utiq; oporteret ſi eidem deo manciparemur. Sed et uulgus iam ſcit Chriſtum, ut aliquem hominum, qualẽ iudæi iudicauerunt. quo facilius, qui nos hominis cultores exiſtimauerint, uerum neq; de Chriſto erubeſcimus, cum ſub nomine eius deputari, & damnari iuuat, neq; de deo aliquid præſumimus aliter. Neceſſe eſt igitur pauca de Chriſto, ut de deo totum. Iudæis erat apud deum gratia, ubi & inſignis iuſtitia, & fides originalium authorum, unde illis & generis magnitudo, & regni ſublimitas floruit, & tanta felicitas, ut de dei uocibus, quibus edocebantur de promerendo deo, & non offendendo, præmonerentur. Sed

quanta deliquerint fiducia patrum inſlati ad decli-nandum deriuantes à diſciplina in profanum mo-dum, & ſi ipſi non confiterentur, probaret exitus ho-diernus ipſorum diſperſi, palabundi, & cœli & ſo-li ſui extorres uagantur per orbem ſine homine, ſine deo rege, quibus nec aduenarum iure terram patri-am ſaltem ueſtigio ſalutare conceditur. cum hæc illis ſanctæ uoces præminarentur, eadem ſemper omnes in gerebant fore, uti ſub extimis curriculis ſeculi, ex o-mni iam gente, & populo, & loco cultores ſibi allege ret deus multo fideliores, in quos gratiam transfer-ret pleniorem quidem ob diſciplinæ, & authoris capa citatem. uenit igitur, qui ad reformandam, et illuminan dam eam uenturus à deo prænuntiabatur Chriſtus ille filius Dei. Huius igitur gratiæ, diſciplinæq; ar-biter, & magiſter illuminator, atq; deductor generis humani filius dei annuntiabatur, non quidem ita geni tus, ut erubeſcat in filij nomine, aut de patris ſemine. non de ſororis inceſto, nec de ſtupro filiæ, aut coniu-gis alienæ Deum patrem paſſus eſt, ſquamatum, aut cornuum, aut plumatum amatorem in auro conuer-ſum Danaës Iouis. & iſta ſunt numina ueſtra. Cæte rum dei filius nullã de impudicitia habet matrem. etiam quã uidetur habere, nupſerat. ſed prius ſubſtan tiã ediſſerã, et iam natiuitatis qualitas intelligitur. iam ediximus Deum uniuerſitatem hanc mundi Verbo, & Rõne, & Virtute molitum. Apud ueſtros quoq; ſapiẽtes λόγον, ideſt ſermonem, atq; rõnem conſtat artificẽ uide ri uniuerſitatis. Hũc.n. Zenõ determinat factitatorẽ, q̃ cuncta i diſpoſitiõe formauerit. eũdẽ et fatum uocari, et

Deum & animum Iouis, & neceſſitatem omnium rerum. Hæc Cleanthes in Spiritu congerit, quem permeatorem uniuerſitatis affirmat. Et nos etiam Sermoni, atq; rationi, itemq; Virtuti, per quæ omnia molitum Deum ediximus, propriam ſubſtantiam ſpiritus inſcribimus, cui & ſermo inſit prænuntianti, & ratio adſit diſponenti, & uirtus præſit perficienti. Hunc ex Deo prolatum didicimus, & prolatione generatũ, & iccirco filium, & Deum dictum ex unitate ſubſtãtiæ. Nam & deus ſpiritus, etiam cum radius ex ſole porrigitur, portio ex ſumma. Sed Sol erit in radio, quia Solis eſt radius, nec ſeparatur ſubſtantia, ſed extenditur. Ita de ſpiritu ſpiritus, & de Deo Deus. Vt lumen de lumine accenſum manet integra, & indefecta materiæ matrix. & ſi plures inde traduces qualitatũ me tueris, ita & quod de Deo perfectum eſt, Deus eſt, & Dei filius, & unus ambo. Ita de ſpiritu ſpiritus, et de Deo deus modulo alternum numerum gradu non ſtatu fecit, & a matrice non receſſit, ſed exceſſit. Iſte igitur dei radius, ut retro ſemper prædicabatur, delapſus in Virginem quandam, & in utero eius caro figuratus naſcitur homo Deo miſtus. caro ſpiritu inſtructa nutritur, adoleſcit, affatur, docet, operatur, & Chriſtus eſt. Recipite interim hanc fabulam, ſimilis eſt ueſtris, dum oſtendimus quomodo Chriſtus probetur, & qui penes nos eiuſmodi fabulas æmulas ad deſtructionem ueritatis iſtiuſmodi perminiſtrauerint. Sciebant et iudæi uenturum eſſe Chriſtum, ſcilicet quibus prophetæ loquebantur. nam et nunc aduentum eius expectant, nec alia magis inter nos, & illos compulſatio eſt, quã

quod iam ueniſſe non credunt. Duobus *enim aduentibus eius ſignificatis, primo, qui iam expunctus eſt in humilitate conditionis humanæ.* Secundo, *qui concludendo ſeculo imminet in ſublimitate diuinitatis exertæ.* Primum *non intelligendo.* Secundum, *quem manifeſtius prædicatum ſperant, unum exiſtimauerunt, nec enim itelligerent priſtinum credituri, ſi intellexiſſent, & conſecuturi ſalutem, ſi credidiſſent. meritum fuit delictum eorum.* Ipſi *legunt ita ſcriptum. multatos ſe ſapientia, & intelligentia, & oculorum, & aurium fruge.* Quem *igitur ſolum hominem modo præſumpſerant de humilitate, ſequebatur uti magnum æſtimarent de poteſtate, cum illo uerbo dæmonia de hominibus excuteret, cæcos illuminaret, leproſos purgaret, paralyticos reſtrigeret, mortuos deniq; uerbo redderet uitæ, elementa ipſa famularent, compeſcens procellas, & freta ingrediens, oſtendens ſeſe uerbum* Dei, *ideſt* λόγον, *illud primordiale primogenitum uirtute, & ratione comitatum, & ſpiritu inſtructum eundē, qui uerbo omnia & faceret, & feciſſet.* Ad *doctrinam uero eius quia reuincebantur magiſtri, primoreſq; iudæorum, ita exaſperabantur, maxime quod ad eum ingens multitudo deflecteret, ut poſtremo oblatum* Pontio Pilato Syriam *tunc ex parte* Romana *procuranti uiolentia ſuffragiorum in crucem* Ieſum *dedi ſibi extorſerint. prædixerat & ipſe ita facturos. parū hoc, ſi non & prophetæ retro etiam tamen ſuffixus multa mortis illius propria oſtendit inſignia.* Nam *ſpiritum cum uerbo ſponte demiſit præuento carnificis officio.* Eodem *momento dies medium orbem ſignante So-*

le ſubducta eſt. Deliquium utiq; putauerunt, qui id quoq; ſuper Chriſto prædicatum non ſcierunt, & tamen eum mundi caſum relatum in archiuis ueſtris habetis. tunc iudæi detractum, & ſepulchro conditum magna etiam militari manu cuſtodiæ diligentia circunſederunt, ne quia prædixerat tertia die reſurrecturū ſe à morte, diſcipuli furto amoliti cadauer fallerent ſuſpectos. Sed ecce die tertia concuſſa repente terra, & mole reuoluta, quæ obſtruxerat ſepulchrum, & cuſtodia pauore diſiecta, nullis apparentibus diſcipulis, nihil in ſepulchro repertum eſt, præterquā exuuiæ ſepulti. nihilo minus tamen primores, quorum intererat & ſcelus diuulgare, & populum uectigalem, & famularem ſibi à fide reuocare, ſurreptum à diſcipulis iactitauerunt. nam nec ille ſe in uulgus eduxit, ne impij errore liberarentur, ut & fides non mediocri præmio deſtinata difficultate conſtaret. Cum diſcipulis autem quibuſdā apud Galileam iudææ regionem ad .XL. dies egit, docens eos quæ docerent. dehinc ordinatis eis ad officium prædicandi per orbē circunfuſa nube in cœlum eſt receptus, multo melius quā apud uos aſſeuerare de Romulo Proculi ſolēt. ea omnia ſuper Chriſto Pilatus, & ipſe iam pro ſua conſcientia Chriſtianus Cæſari tunc Tiberio nuntiauit, Sed & Cæſares crediddiſſent ſuper Chriſto, ſi aut Cæſares non eſſent ſeculo neceſſarij, aut ſi & chriſtiani potuiſſent eſſe Cæſares. Diſcipuli quoq; diffuſi per orbem ex præcepto magiſtri Dei paruerunt, qui & ipſi à Iudæis inſequentibus multa perpeſſi, utiq; pro fiducia ueritatis libenter, Romæ poſtremo per Neronis ſæ-

uitiam ſanguinē chriſtianum ſeminauerunt. Sed mō ſtrauimus uobis idoneos teſtes Chriſti ipſos illos, quos narratis, multum eſt, ſi eos adhibeam, ut credatis chriſtianis, propter quos non creditis chriſtianis.

De Chriſto, & dæmonibus, eorumq́; uiribus, & actionibus. Cap. XXII

INterim hic eſt ordo noſtræ inſtitutionis. hunc edidimus & ſectæ, & nominis cenſum cum ſuo authore. nemo iam infamiā incutiat, nemo aliud exiſtimet, quia nec fas eſt ulli de ſua religione mentiri. ex eo enim, quod aliud à ſe coli dicat, quā colit, negat quod colit, & culturam, et honorem in alterum transfert, & transferendo iam nō colit, quod negauit. dicimus & palàm, dicimus et uobis torquentibus. lacerati, & cruenti uociferamur. Deum colimus. per Chriſtum, illum hominem putate. per eum, & in eo ſe cognoſci uult Deus, & coli. ut Iudæis reſpondeamus, & ipſi Deum per hominem Moyſem colere didicerunt. ut græcis occurram, Orpheus Pieriæ, Muſæus Athenis, Melampus Argis, Trophonius Bœotiæ initiationibus homines obligauerunt. ut ad uos quoq; dominatores gentium aſpiciam, homo fuit Pompilius Numa, qui Romanos operoſiſſimis ſuperſtitionibus onerauit. liceuerit & Chriſto cōmentari diuinitatem rem propriam. non quia rupices, et adhuc feros homines multitudinem tot numinū demendo rum, attonitos efficiendo ad humanitatē temparet, qđ Numa. Sed qui iā expolitos, et ipſa urbanitate deceptos

in agnitionem ueritatis ocularet. Quærite ergo, ſi uera eſt iſta diuinitas Chriſti. Si ea eſt, qua cognita, quis reformetur ad bonum, ſequitur, ut falſe renuntietur, comperta in primis illa omni ratione, quæ deliteſcẽs ſub nominibus, & imaginibus mortuorum quibuſdam ſignis, & miraculis & oraculis fidem diuinitatis operatur, atq; adeo dicimus eſſe ſubſtantias quaſdam ſpiritales. nec nouum eſt nomen. Sciunt dæmones philoſophi Socrate ipſo ad dæmonij arbitriũ expectante. Quidni? cum & ipſi dæmonium adhæſiſſe à pueritia dicatur, dehortando plane à bono. omnes ſciunt poetæ. etiam uulgus indoctum in uſum male dictis frequentant Sathanam principẽ huius mali generis, proinde de propria conſcientia animæ, eadem ex ſacramenti uoce pronuntiat. Angelos quoq; etiam Plato non negauit, utriuſq; nominis teſtes eſſe, uel magos aſſerunt. Sed quomodo de angelis quibuſdam ſua ſponte corruptis corruptior gens dæmonum euaſerit damnata à Deo cum generis authoribus, & cum eo, quem diximus, principe apud literas ſanctas ordine cognoſcitur. Nunc de operatione eorum ſatis erit exponere. operatio eorum eſt hominis euerſio, ſic malitia ſpiritalis à primordio auſpicata eſt in hominis exitium. Itaq; corporibus quidem & ualetudines infligunt, & aliquos caſus acerbos. animæ uero repentinos, & extraordinarios per uim exceſſus. ſuppetit illis ad utrãq; ſubſtantiam hominis alendã ſubtilitas, & tenuitas ſua multum ſpiritalibus uiribus. licet & inuiſibiles, & inſenſibiles in affectu potius quã in actu ſuo appareant. ſi poma, ſi fruges neſcio quod auræ

latens

Latens uitium in flore præcipitat, in germine exanimat, in pubertate conuulnerat, ac ſi cæca ratione tentatus aër peſtilentes hauſtus ſuos effundit, eadem igitur obſcuritate contagionis aſpiratio dæmonum, & angelorum mentis quoq; corruptelas agit furoribus, & amentiis fœdis, ac ſæuis libidinibus cum erroribus uarÿs, quorum iſte potiſſimus, quod eos ipſos captis, & circunſcriptis hominum mentibus comedat, ut & ſibi pabula propria nidoris, & ſanguinis procuret ſimulachris, imaginibus oblata, & quæ illi accuratior paſcua eſt, qua hominem è cogitatu ueræ diuinitatis auertat præſtigiis falſis. quas & ipſas quomodo operetur, expediam. Omnis ſpiritus ales eſt. Hoc angeli, & dæmones. Igitur momento ubiq; ſunt. Totus Orbis illis locus unus eſt, quid ubiq; geratur, tam facile ſciũt quã enuntiant. uelocitas diuinitas creditur, quia ſubſtantia ignoratur. ſic & authores interdum uideri uolunt eorum, quæ annuntiant. & ſunt planè malorũ nonnunquam, bonorum tamen nunquam. diſpoſitiones etiam Dei, & nunc prophetis contionantibus excerpunt, & nunc lectionibus reſonantibus carpunt. Ita & hinc ſumentes quaſdam temporũ ſortes æmulantur diuinitatem, dum furantur diuinationem. In oraculis autem quo ingenio ambiguitates temperent in euentus, ſciunt Crœſi, ſciunt Pyrrhi. cæterum teſtudinem decoqui cum carnibus pecudis Pythius eo modo renuntiauit, quo ſupra diximus, momento apud Lydiam fuerat habens de incolatu aëris, & de uicinia ſyderum, et de commertio nubium cœleſtes ſapere paraturas, ut & pluuias, quas iam ſentiunt, repromit

tant, beneficii plane', & circa curas ualetudinum. lædunt enim primo, dehinc remedia præcipiunt ad miraculum noua, ſiue contraria. poſtquam deſinunt lædere, & curaſſe creduntur. Quid ergo de cæteris ingeniis, uel etiam uiribus fallaciæ ſpiritalis ediſſeram? Phantaſmata Caſtorum, & aquam cribro geſtatam, & nauem cingulo promotam, & barbam tactu irrufatam, & ut numina lapides crederentur, & Deus uerus non quæreretur.

De phantaſmatibus magicæ, & Dæmoniis.
Caput XXIII.

Porrò ſi & magi phantaſmata edunt, & iam defunctorũ inclamant animas, ſi pueros in eloquium oraculi eliciunt, ſi multa miracula circulatoriis præſtigiis ludunt, ſi & ſomnia immittunt, habentes ſemel inuitatorum angelorum, & dæmonum aſſiſtentem ſibi poteſtatem, per quos, & capræ, & menſæ diuinare conſueuerunt, quanto magis ea poteſtas de ſuo arbitrio, & pro ſuo negotio ſtudeat totis uiribus operari, quod alienæ præſtant negotiationi? aut ſi eadem & Angeli, & Dæmones operantur, quæ & dij ueſtri, ubi eſt ergo præcellentia diuinitatis, quam utiq; ſuperiorem omni poteſtate credendũ eſt? non ergo dignius præſumetur ipſos eſſe, qui ſe deos faciant, cum eadẽ edant, quæ faciant deos credi, quàm pares angelis, & dæmonibus, deos eſſe? locorum differentia diſtinguitur (opinor) ut à templis deos exiſtimetis, quos alibi deos nõ dicitis. ut aliter dementare uideatur, qui ſacras turres peruolat, aliter qui tecta uiciniæ

tranſilit, & alia uis pronūtietur in eo, q genitalia, uel lacertos, alia, qui ſibi gulá proſecat, cum par exitus furoris, & una ratio eſt inueſtigationis. Sed hactenus uerba, iam hinc demonſtratio rei ipſius. qua oſtendemus unam eſſe utriuſq; nominis qualitatem. edatur hic aliquis ſub tribunalibus ueſtris, quem dæmone agi conſtet, iuſſus à quolibet chriſtiano loqui ſpiritus ille tam ſe dæmonem confitebitur de uero, quàm alibi deum de falſo. Aeque producatur aliquis ex iis, qui de deo pati exiſtimantur, qui aeris maleficum numen de nidore cõcipiunt, qui ructando curantur, qui anhelando profantur. Iſta ipſa uox cœleſtis pluuiarum pollicitatrix, iſte ipſe Aeſculapius medicinarum demonſtrator alia demorituris Socordio & Denatio, & Aſclepiodoto ſumminiſtratur, niſi ſe dæmones confeſſi fuerint, chriſtiano mentiri non audentes ibidem illius chriſtiani procacíſſimi ſanguinem fundite. quid iſto opere manifeſtius? quid hac probatione fidelius? ſimplicitas ueritatis in medio eſt. uirtus illi ſua aſſiſtit. nihil ſuſpicari licebit magia, aut aliqua eiuſmodi fallacia fieri. dictis non ſtetis, ſi oculi ueſtri, & aures præmiſerint uobis. qd autem inniti poteſt aduerſus id, quod oſtenditur nuda ſyncæritate? ſi altera parte uere dei ſunt, cur ſeſe dæmonia mentiuntur? an ut uobis obſequantur? Iam ergo ſubiecta chriſtianis diuinitas ueſtra. nec diuinitas deputanda eſt, quæ ſubdita eſt homini, & ſiquid ad decus facit æmulis ſuis, ſi altera parte dæmones ſunt, uel angeli, cur ſe alibi pro dijs agere reſpondēt? Nam ſicut illi, qui Dij habentur, dæmones ſe dicere noluiſſent, ſi uere Dij eſſent, ſcilicet ne de maieſtate ſe de-

ponerent. Ita & iſti, quos directo dæmones noſtis, non auderent alibi pro Dijs agere, ſi aliqui omnino dij eſſent, quorum nominibus utuntur. uererētur enim abuti maieſtate ſuperiore ſine dubio, & timendorum. ideo nulla eſt diuinitas iſta, quā tenetis, quia ſi eſſet, neq; à dæmonijs affectaretur in cōfeſſione, neq; à dijs negaretur. cum ergo utraq; pars concurrit in confeſſionem Deos eſſe negans, agnoſcite unum genus eſſe, ideſt dæmonas. uerum utrobiq; iam Deos quærite. quos cum præſumpſeratis, dæmonas eſſe cognoſcitis. eadem uero opera noſtra ab eiſdem dijs ueſtris non tantum hoc detegentibus, quod neq; ipſi dij ſint, neq; ulli alij, etiam illud in continenti agnoſcitis, qui ſit uere deus, & an ille, & an unicus, quem chriſtiani profitemur. & an ita credendus, colēdusq;, ut fides, ut diſciplina diſpoſita eſt chriſtianorum. Dicent ibidem, ec quis ille Chriſtus cum ſua fabula? ſi homo communis conditionis, ſi magus, ſi poſt mortem de ſepulchro à diſcipulis ſurreptus, ſi nunc deniq; penes inferos, ſi non in cœlis potius, & inde uenturus cum totius mūdi motu, cum horrore orbis, cum planctu omnium, nō chriſtianorum, ut dei uirtus, & dei ſpiritus, et ſermo, & ſapientia, & ratio, & Dei filius, quod cum ridetis, rideant & illi uobiſcum, negent Chriſtum omnē ab æuo animam reſtituto corpore iudicaturum. Dicāt hoc pro tribunali, ſi forte Minoën, & Radamanthū ſecundum conſenſum Platonis, & poetarum hoc eſſe ſortitos, ſuæ ſaltem ignominiæ, & damnationis notam refutent. Renuntiant ſe immundos ſpiritus eſſe, quod uel ex pabulis eorum ſanguine, & fumo, & pu

tidis rogis pecorum, & impuratiſſimis linguis ipſorũ uatum intelligi debuit. Renuant ob malitiam prædamnatos ſe in eundẽ iudicii diem cum omnibus cultoribus, & operationibus ſuis. Atqui omnis hæc noſtra in illos dominatio, & poteſtas dominatione Chriſti ualet, & de comminatione eorum, quæ ſibi à Deo per arbitrum Chriſtum imminentia expectant, Chriſtum timentes in Deo, & deum in Chriſto, ſubiiciuntur ſeruis Dei, & Chriſti. ita de contactu, deq; afflatu noſtro contemplatione, & repræſentatione ignis illius correpti etiam de corporibus noſtro imperio excedunt inuĩti, & dolentes, & uobis præſentibus erubeſcentes. credite illis, cum de ſe loquuntur, qui mentientibus creditis, nemo ad ſuum dedecus mentitur, quin potius ad honorẽ. magis fides prona eſt aduerſus ſemetipſos cõfitentes, quã pro ſemetipſis negantes. Hæc deniq; teſtimonia Deorum ueſtrorum Chriſtianos facere conſueuerunt. quia plurimum illis credendo, in Chriſto domino credimus. Ipſi literarum noſtrarum fidem accendunt. Ipſi ſpei noſtræ fiduciam ædificant. colitis illos, quos ſcitis eſſe de ſanguine Chriſtianorum, nollẽt itaq; uos, tam fructuoſos, tam officioſos ſibi admittere, uel ne à uobis quandoq; chriſtianis fugentur, ſi illis ſub chriſtiano uolẽte uobis ueritatem probare, mentiri liceret. omnis iſta confeſſio illorum, qua ſe deos negant eſſe, quaq; non alium deum reſpõdent præter unum, cui nos mancipamur, ſatis idonea eſt ad depellẽdum crimen læſæ maxime romanæ religionis. Si enim non ſunt Dei pro certo, nec religio pro certo eſt, ſi religio non eſt, nec pro certo rei ſumus læſæ reli-

gionis. At e contrario in uos exprobratio reſultauit, qui mendacium colentes ueram religionem ueri dei non modo negligendo, quin inſuper expugnando deum uerũ, committitis crimen ueræ irreligioſitatis Nam ut conſtaret illos deos eſſe, non'ne conceditis de æſtimatione communi aliquem eſſe ſublimiorem, & potentiorem, uelut principem mundi perfectæ peritiæ, et maieſtatis? nam & ſic pleriq; diſponunt diuinitatem, ut imperiũ ſummæ dominationis eſſe penes unum, officia eius penes multos uelint. ut Plato Iouem magnum in cœlo comitatum exercitu deſcribit deorum pariter, & dæmonum. Itaq; oportere & procurantes, & præfectos, & præſides pariter ſuſcipi, & tamen quod facinus admittit, qui magis ad Cæſarem promerendum & operam, & ſpem ſuã transfert, nec appellationẽ Dei, ita ut imperatoris in aliquem principem confitetur, cum capitale eſſe iudicetur alium præter Cæſarem & dicere, & audire? colat alius deum, alius Iouem, alius ad cœlum ſupplices manus tendat, alius ad aram Fidei manus, alius, ſi hoc putatis, nubes numeret orans, alius lacunaria, alius ſuam animam deo ſuo uoueat, alius hirci. Videte enim, ne & hoc ad irreligioſitatis eulogium cõcurrat, adimere libertatem religionis, & interdicere optionem diuinitatis, ut non liceat mihi colere quem uelim, ſed cogar colere, quem nolim. Nemo ſe ab inuito coli uellet, ne homo quidem, atque ideo & Aegyptijs permiſſa eſt tam uanæ ſuperſtitionis poteſtas auibus, et beſtijs conſecrandis, & capite damnandi, qui aliquem huiuſmodi deum occiderit. Vnicuiq; etiam prouinciæ, & ciuitati ſuus deus eſt, ut Syriæ Aſtartis, ut Arabiæ Diaſa

res, ut Norico Tibilenus, ut Africæ Cœleſtus, ut Mauritaniæ Reguli ſui. romanas (ut opinor) prouincias edidi, nec tamen Romanos dominos earum, qa Romæ nõ magis coluntur, quàm qui per ipſam quoque Italiam municipali conſecratione cenſentur, Cruſtuminienſium Deluentinus, Narnieſium Viridianus, Aeſculanorum Anatria, Volſinienſium Nurſia, Otriculanorum Valẽtia, Sutrinorum Nortia, Faliſcorum in honore eſt pater Curis, unde accepit cognomen Iuno. Sed nos ſoli arcemur à religionis proprietate. Lædimus Romanos, nec romani habemur, quia non romanorum deũ colimus, bene quod omniũ deus eſt, cuius uelimus, aut nolimus omnes ſumus. Sed apud uos quod uis colere ius eſt, præter deum uerum. quaſi non hic magnus omniũ ſit deus, cuius omnes ſumus.

De religione Romanorum. Cap. XXIIII.

Satis mihi quidem uideor probaſſe de falſa, & uera diuinitate, cum demonſtraui, quemadmodũ probatio conſiſtat non modo diſputatiõibus, nec argumentatiõibus, ſed ipſorum etiam teſtimonijs, quos deos creditis, ut nihil iam ad hãc cauſam ſit retractandum. Quoniã tamen romani nominis proprie mentio occurrit, nõ omittam congreſſionẽ, quam prouocat illa præſumptio dicẽtiũ, Romanos pro merito religioſitatis diligentiſſime in tantum ſublimitatis elatos, ut orbẽ occuparint, et à deo deos eſſe, ut præter cæteros floreant, qui illis officium præter cæteros faciant. S. iſta merces Romanis à dijs

pro gratia expenſa eſt. Sterculius, & Mutinus, & Larentia prouexit imperium. peregrinos enim deos nõ putem extraneæ gẽti magis fautum uoluiſſe quã ſuæ. & patrium ſolum, in quo nati, adulti, nobilitati, ſepultiq; ſunt, trãsfretanis dediſſe. unde Cybele, ſi urbẽ Romam, ut memoriam Troiani generis adamauit, uernaculi ſui ſcilicet aduerſus Achiuorum arma protecti, ſi adulteros tranſire proſpexit, quos ſciebat Græciam Phrygiæ debellatricem ſubacturos? Itaq; maieſtatis ſuæ in urbem collatæ grande documentum noſtræ etiam ætati propoſuit, cum M. Aurelio apud Syrmiũ reip. exempto die XVI. Calen. Aprilis. Archigallus ille ſanctiſſimus die IX. Calen. earundem, quo ſanguinem impurum lacertos quoq; caſtrãdo libabat, pro ſalute imperatoris Marci, iam interpreti ſolita æque imperia mandauit. O nuntios tardos, o ſomniculoſa diplomata, quorũ uitio exceſſum imperatoris non ante Cybele cognouit, ne deam talem riderent chriſtiani. ſed non ſtatim, & Iupiter Cretam ſuam Romanis faſcibus concuti ſineret, oblitus antrum illud idæum, & æra Corybantia, et iucundiſſimum illic nutricis ſuæ odorẽ. non ne omni Capitolio tumulum ſuũ præpoſuiſſet, ut ea potius orbi terræ præcelleret, quæ cineres Iouis texit? uellet Iuno punicam urbem poſt habita Samo dilectam ab Aeneadarum utiq; genere deleri? quod ſi

— Hic illius arma,
Hic currus fuit, hoc regnum dea gentibus eſſe,
Siqua fata ſinant, iam tum tenditq;, fouetq;,

Miſera illa coniux Iouis, & ſoror aduerſus fata non

ualuit, planè

Fato ſtat Iuppiter ipſe.

Nec tantum tamen honoris Romani dicauerunt fatis dedentibus ſibi Carthaginem aduerſus deſtinatum, uotumq́; Iunonis, quãtum proſtitutiſſimæ lupæ Larentiæ.

De regno Deorum. Cap. XXV.

*P*lures Deos ueſtros regnaſſe certũ eſt. Igitur ſi conferendi Imperii tenent poteſtatẽ, cum ipſi regnarent, à quibus acceperant eam gratiam, quã coluerat Saturnus, & Iupiter aliquem opinor Sterculium, ſed Romani poſtea cum indigenis cultoribus ſuis. etiam ſiqui non regnarunt, tamen regnabatur ab aliis non dum cultoribus ſuis, ut qui non dum dii habebantur. Ergo aliorum eſt regnũ dare, quia regnabatur multo ante, quã iſti dii inciderentur. ſed quã uanum eſt faſtigium Romani nominis religioſitatis meritis deputare, cum poſt imperium, ſiue adhuc regnum religio profecerit. Age iam rebus religio profecerit. nam & ſi à Numa concepta eſt curioſitas ſuperſtitioſa, non dum tamen aut ſimulachris, aut templis res diuina apud Romanos conſtabat, frugi religio, & pauperes ritus, & nulla capitolia certantia cœlo, ſed temeraria de ceſpite altaria, & uaſa adhuc ſamia, & nidor ex illis, & Deus ipſe nuſquam. Non dum enim tunc ingenia græcorum, atq; thuſcorũ fingendis ſimulachris urbem inundauerant. Ergo nõ ante religioſi Romani quã magni. Ideoq́; non ob hoc magni, quia religioſi. Atqui quomodo ob religionem

magni,quibus magnitudo de irreligioſitate prouenit: ni fallor enim omne regnũ,uel imperium bellis quæritur, & uictorijs propagatur. porrò bella, & uictoriæ captis, & euerſis plurimum urbibus conſtant. Id negotium ſine deorum iniuria non eſt. cædem, ſtrages mœnium, & templorum, pares cædes ciuium, & ſacerdotum, Nec diſſimiles rapinæ ſacrarum diuitiarum, & profanarum. tot igitur ſacrilegia Romanorum, quot trophæa. tot de Dijs, quot de gentibus triumphi. tot manubiæ, quot manent adhuc ſimulachra captiuorum deorum, & ab hoſtibus ergo ſuis ſuſtinent adorari, & illis imperium ſine fine decernunt, quorum magis iniurias, quàm adulationes remuneraſſe debuerant. Sed qui nihil ſentiunt, tam impune læduntur, quàm fruſtra coluntur. certe non poteſt fidei conuenire, ut religionis meritis excreuiſſe uideantur, q. ut ſugeſſimus religionem, aut lædendo creuerunt, aut creſcendo læſerunt etiam illi, quorum regna conflata ſunt in imperij Romani ſummam. cum ea amitterent, ſine religionibus non fuerunt.

De *regno* Dei. Cap. XXVI

u *Idete igitur ne ille regna diſpenſet, cuius eſt & orbis, qui regnatur, & homo ipſe, q. regnat. ne ille uices dominationum ipſis tẽporibus in ſeculo ordinauerit, q. ante omne tempus fuit, & ſeculum corpus temporũ fecit. ne ille ciuitates extollat, aut deprimat, ſub quo fuit aliquando ſine ciuitatibus genus hominum. Quid erratis? prior eſt qbuſ-*

dam dijs ſuis ſylueſtris Roma? ante regnauit, q̃ tantum ambitum capitolij extrueretur. Regnauerunt et Babylonij ante pontifices, et Medi ante XV uiros, et Aegyptij ante Salios, & Aſſyrij ante Lupercos, & Amazones ante Virgines Veſtales. Poſtremo ſi Romanæ religiones regna præſtant, nunq̃ retro iudæa regnaſſet deſpectrix communium iſtarum diuinitatum, cuius & Deum uictimis, & templum donis, & gentem fœderibus aliquandiu Romani honoraſtis. nunq̃ dominaturi eius, ſi Deo nõ deliquiſſet, ultimo in Chriſtum. Satis hæc aduerſus intentionem læſæ diuinitatis, ꝙ non uideamur lædere eam, quam oſtendimus non eſſe.

De ſpiritu Dæmoniaco. Cap. XXVII

IGitur prouocati ad ſacrificandũ obſtruimus gradum pro fide conſcientiæ noſtræ, qua certi ſumus, ad quos iſta perueniant officia. ſub imaginum proſtitutione, & humanorum nominum conſecratione. Sed quidã dementiam exiſtimant, quod cum poſſimus & ſacrificare in præſenti, & illæſi abire manente apud animum propoſito, obſtinationem ſaluti præferamus. Datis ſcilicet cõſiliũ, quo uobis abutamur. ſed agnoſcimus unde talia ſuggerantur. qui totum hoc agitent, & quomodo nunc aſtutia ſuadendi, nunc duritia ſæuiendi ad conſtantiam noſtram deijciendam operetur. Ille ſcilicet ſpiritus dæmoniacæ, et angelicæ paraturæ, q noſter ob diuortiũ æmulus, & ob dei gratiam inuidus, de mentibus ueſtris aduerſus nos præliatur, occulta inſpiratione modulatis, & ſubornatis ad omnem, quam in primordio exorſi ſumus, & iudicandi peruerſitatem, & ſæuiendi iniq̃tatem.

Nam licet ſubiecta ſit nobis tota uis dæmonum, & eiuſmodi ſpiritus, ut nequã, tamen ſerui metui nonnũquam contumaciam miſcent, & lædere geſtiunt, quos aliâs uerentur. odium enim etiam timor ſpirat. præterquam & deſperata conditio eorum ex prædamnatione, ſolatium reputat fruendæ interim malignitatis de pœnæ mora. & tamen apprehenſi ſubiguntur, & conditioni ſuæ ſuccidunt, & quos de longinquo oppugnant, de proximo obſecrant. Itaq; cum uice rebellãtium ergaſtulorum, ſiue carcerum, uel metallorum, uel hoc genus pœnalis ſeruitutis erumpũt aduerſum nos, in quorum poteſtate ſunt, certi impares ſe eſſe, & hoc magis perditos, ingratis reſiſtimus, & æquales repugnamus, perſeuerantes in eo, quod oppugnant. & illos nunquam magis detriumphamus, quã cum pro fidei obſtinatione damnamur.

Quod plus honoris imperatoribus ſuis exhibeant quã deis. Cap. XXVIII.

Quoniam autem facile iniquum uideretur liberos homines inuitus urgeri ad ſacrificandum. (Nam & aliâs diuinæ rei faciẽdæ libens animus inducitur,) certe ineptum exiſtimaretur, ſiquis ab alio cogeretur ad honorem deorum, quos ultro ſui cauſa placare deberet, ne præ manu eſſet iure libertatis dicere nolo mihi Iouem propitium. Tu qui es? me conueniat Ianus iratus ex qua uelit frõte. Quid tibi mecum eſt? formati eſtis ab iiſdem utiq; ſpiritibus, ut nos pro ſalute imperatoris ſacrificare co

gatis. & impoſita eſt tam uobis neceſſitas cogendi, quã nobis obligatio periclitandi. Ventum eſt igitur ad ſecundum titulum læſæ auguſtioris maieſtatis. Siquidem maiore formidine, & callidiore timiditate Cæſarem obſeruatis, quã ipſum de Olympo Iouem etiam merito ſi ſciatis. Quis enim ex uiuentibus non cuilibet mortuo potior? Sed nec hoc uos ratione facitis, potius quã reſpectu præſentaneæ poteſtatis. Adeo & in iſto irreligioſi Deos ueſtros erga deprehendimini, cum plus timoris humano dominio dicatis. in ciuitatibus deniq; apud uos per omnes deos, quã per unum genium Cæſaris peieratur.

An poſſint prodeſſe Idola. Cap. XXIX.

Conſtet igitur prius, ſi iſti, quibus ſacrificatur, ſalutem imperatoribus, uel cuilibet homini impertiri poſſunt, & ita nos crimini addicite. Si Angeli, aut Dæmones ſubſtantia peſſimi ſpiritus, beneficium aliquod operantur, ſi perditi conſeruant, ſi damnati liberant, ſi deniq;, quod conſcientia noſtra eſt, mortui uiuos tuentur, iam utiq; ſuas primo ſtatuas, & imagines, & ædes tuerentur, quæ (ut opinor) Cæſarum milites excubijs ſalua præſtãt. puto autem hæ ipſæ materiæ de metallis Cæſarum ueniunt, & tota templa de nutu Cæſaris conſtant. multi deniq; dij habuerunt Cæſarem iratum. Facit ad cauſam, ſi & propitius illis aliquid liberalitatis, aut priuilegij confert. Itaq; ſunt in Cæſaris poteſtate, cuius & toti ſunt. quomodo habebunt ſalutem Cæſaris in

poteſtate, ut eam præſtare poſſe uideantur, quã facilius ipſi à Cæſare conſequuntur?

Imperatores à Deo eſſe, quorum ſalutem Chriſtiani à Deo uero ſupplices petant, qui eam dare ſolus poteſt. Caput XXX.

Deo ergo committimus in maieſtatem Imperatorum, quia illos nos ſubucimus rebus ſuis? quia non ludimus de officio ſalutis ipſorum? qui eam non putamus in manibus eſſe plumbatis? Sed uos religioſi, qui eam quæritis ubi non eſt, petitis, à quibus dari non poteſt, præterito eo, in cuius eſt poteſtate. Inſuper eos debellatis, qui eam ſciunt petere, qui etiam poſſint impetrare, dum ſciunt petere. Nos enim pro ſalute Imperatorum Deum uocamus æternum, Deum uerum, & Deum uiuum, quem et ipſi Imperatores propitiũ ſibi præter cæteros malũt. Sciunt quis illis dederit imperium. ſciunt qui homines, qui & animas ſentiunt, eum deum eſſe ſolum, in cuius ſolius poteſtate ſunt, à quo ſunt ſecundi, poſt quẽ primi ante omnes, & ſuper omnes deos. qui diu cum ſuper omnes homines, qui utiq; uiuunt, & mortuis antiſtant, recogitant quouſq; uires imperii ualeant, et ita deum intelligunt, aduerſus quem ualere non poſſunt, per eum ualere ſe cognoſcunt. cœlum deniq; debellet Imperator, cœlum captiuum triumpho ſuo inuehat, cœlo mittat excubias, cœlo uectigalia imponat. Non poteſt, ideo magnus eſt, quia cœlo minor eſt. illius enim eſt ipſe, cuius & cœlum eſt, & omnis creatu-

ra. inde eſt imperator, unde & homo ante quã imperator, inde poteſtas illi, unde & ſpiritus. illuc ſuſpicientes Chriſtiani manibus expanſis quia innocuis, capite nudo, quia non erubeſcimus, deniq; ſine monitore, quia de pectore oramus, precantes ſumus omnes ſemper pro omnibus, imperatoribus uitam illis prolixam, imperium ſecurum, domum tutam, exercitus fortes, ſenatum fidelem, populum probum, orbem quietum, & quæcunq; hominis, & Cæſaris uota ſunt. Hæc ab alio orare non poſſum, quàm à quo ſcio me conſecuturum, quoniam & ipſe eſt, qui ſolus præſtat, & ego ſum, cui impetrare debetur, famulus eius. qui eum ſolum obſeruo, qui ei offero opimam, & maiorem hoſtiam, quam ipſe mandauit, orationem de carne pudica, de anima innocenti, de ſpiritu ſancto profectam. Non grana thuris unius aſſis, non à radice arboris lachrymas, nec duas meri guttas, nec ſanguinem reprobi hominis mori optantis, & poſt omnia inquinamenta, etiam conſcientiam ſpurcam ut mirer, cum hoſtiæ probentur penes uos, à uitioſiſſimis ſacerdotibus cur præcordia potius uictimarum, quã ipſorum ſacrificantium examinantur? Sic itaq; nos ad Deum expanſos ungulæ fodiant, cruces ſuſpẽdant, ignes lambant, gladii guttura detruncent, beſtiæ inſiliant, paratus eſt ad omne ſupplicium ipſe habitus orantis Chriſtiani. Hoc agite boni præſides. extorquete animam Deo ſupplicantem pro imperatore, hic erit crimen, ubi ueritas, & Dei deuotio eſt.

De oratione pro inimicis. Cap. XXXI.

Dulati nunc ſumus Imperatori, & menti ti uota, quæ diximus ad euadendam ſali cet uim. planè proficit iſta fallacia. Admittitis enim nos probare quodcunq; defendimus. Qui ergo putas nihil nos de ſalute Cæſarum curare, inſpice Dei uoces, literas noſtras, quas neq; ipſi ſupprimimus, & pleriq; caſus ad extraneos transferũt. Scitote ex illis præceptum eſſe nobis ad redundantiam benignitatis, etiam pro inimicis Deum orare, & perſecutoribus noſtris bona precari, qui magis inimici, & perſecutores chriſtianorum, quã de quorum maieſtate conuenimur in crimen? ſed etiam nominatim, atq; manifeſte, orate inquit, pro regibus, & pro principibus, & poteſtatibus, ut omnia tranquilla ſint uobiſcum enim concutitur Imperium concuſſis etiã cæteris membris eius, utiq; & nos licet extranei à turbis æſtimemur, in aliquo loco caſus inuenimur.

Quare etiam pro Imperii Ro. ſalute Chriſtiani orent. Caput XXXII.

St & alia maior neceſſitas nobis orandi pro imperatoribus, etiam pro omni ſtatu imperii, rebusq; Romanis, quod uim maximam uniuerſo orbi iminentem, ipſamq; clauſulam ſeculi acerbitates horrẽdas comminantem, Romani imperii commeatu ſcimus retardari. Itaq; nolumus experiri, & dum precamur differri, Romanæ diuturnitati fauemus. Sed & iuramus ſicut non per Genios Cæſarum, ita per ſalutem eorum, quæ eſt auguſtior omnibus

omnibus genijs. Neſcitis genios dæmonas dici, & inde diminutiua uoce dæmonia. Nos iudicium Dei ſuſpicimus in Imperatoribus, qui gentibus illos præfecit. id in eis ſcimus eſſe, quod Deus uoluit, et pro magno adiumento habemus. Cæterum dæmonas, id eſt genios adiurare conſueuimus, ut illos de hominibus exigamus, non deierare, ut illis honorē diuinitatis conferamus.

Imperatorem hominem eſſe, non deum.
Caput XXXII.

SEd quid ego amplius de religione, atq; pietate chriſtiana in Imperatorem quā neceſſe eſt? Suſpiciamus ut eum, quem Dominus noſter elegerit, ut merito dixerim noſter eſt magis Cæſar, ut à noſtro Deo conſtitutus. Itaq; ut in eo, plus ego illi operor in ſalutem. Siquidem non ſolum ab eo poſtulo eam, qui poteſt præſtare, aut quod talis poſtulo, qui merear impetrare, ſed etiam, quod temperans maieſtatem Cæſaris infra Deum, magis illum cō mendo Deo, cui ſoli ſubijcio. Subijcio autem cui non adæquo. Non enim Deum imperatorem dicam, uel q̄a mentiri neſcio, uel quia illum deridere non audeo, uel quia nec ipſe ſe Deum uolet dici. ſi homo ſit, interest homini Deo cedere. Satis habeat appellari Imperator. Grande & hoc nomen eſt, quod à Deo traditur. negat illum imperatorem, qui Deum dicat. niſi homo ſit, non eſt Imperator. Hominem ſe eſſe etiam triumphans in illo ſublimiſſimo curru admonetur. Suggeritur enim ei à tergo. Reſpice poſt te. Hominem memento te. etiā utiq; hoc magis gaudet, tanta ſe glo-

ria coruſcare, ut illi admonitio conditionis ſuæ ſit neceſſaria. Minor erat, ſi tūc Deus diceretur. Maior eſt, qui reuocatur, ne ſe Deum exiſtimet.

Nec Dominum niſi more communi, Imperatorem eſſe appellandum. Caput XXXIIII.

Auguſtus Imperij formator ne dominū quidem dici ſe uolebat, & hoc enim Dei eſt cognomen. Dicam planè imperatorem dominum, ſed more communi. Sed quando non cogor, ut dominum Dei uice dicam. Cæterum liber ſum illi. Dominus enim meus unus eſt Deus omnipotens, æternus, idem qui & ipſius qui pater patriæ eſt, quomodo Dominus eſt. Sed et gratius nomen eſt pietatis quā poteſtatis, etiam familiæ magis patres, quā Domini uocantur. tāto abeſt, ut Imperator Deus debeat dici, quod non poteſt credi non modo turpiſſima, ſed & perniciosa adulatione. tanquam ſi habens Imperatorē, alterum appelles, non'ne maximam, & inexorabilem offenſam contrahes eius, quem habuiſti, etiam ipſi timendam, quem appellaſti? eſto religioſus in Deum, qui uis illum propitium imperatori. deſine alium Deum credere, atque ita & hunc Deum dicere, cui deo opus eſt, ſi non de mendacio erubeſcit adulatio, eiuſmodi hominem deum appellans, timeat ſaltem de infauſto. Male dictum eſt ante ἀποθέωσιν deum Cæſarem nuncupare.

De ſolennibus Cæſarum. Cap. XXXV.

Propterea igitur publici hoſtes chriſtiani, quia imperatoribus neque uanos, neque mentientes, neq; temerarios honores dicãt, quia ueræ religionis homines etiam ſolennia eorum, conſcientia potius quàm laſciuia celebrant. grande uidelicet officium focos, & choros in publicum educere, uicatim epulari, ciuitatem tabernæ habitu abolefacere, uino lutum cogere, cateruatim curſitare ad iniurias, ad impudentias, ad libidinis illecebras. ſicine exprimitur publicum gaudium p publicum dedecus? Hæcine ſolennes dies principum decent, quæ alios dies non decent? qui obſeruant diſciplinam de Cæſaris reſpectu, ij eam propter Cæſarem deſerunt? & malorum morum licentia pietas erit, occaſio luxuriæ religio deputabitur? O nos merito dãnandos, cur enim uota, & gaudia Cæſarum caſti, & ſobrij, & probi expungimus? cur die læto non laureis poſtes obumbramus? nec lucernis diem infringimus? honeſta res, & ſolennitate publica exigente inducere domui tuæ habitum alicuius noui lupanaris. uelim tamen in hac quoque religione ſecundæ maieſtatis, de qua in ſecundum ſacrilegium conuenimur chriſtiani non celebrãdo nobiſcum ſolennia Cæſarum, quo more celebrari, nec modeſtia, nec uerecundia, nec pudicitia permittunt, Sed occaſio uoluptatis magis, quàm digna ratio perſuaſit fidem, & ueritatem noſtram demonſtrare, ne forte & iſtic, deteriores chriſtiani deprehendãtur, qui nos nolunt Romanos haberi, ſed hoſtes principum Romanorum. ipſos quirites, ipſam uerna-

culam ſeptem collium plebem conuenio an alicui Cæſari ſuo parcat illa lingua Romana? Teſtis & Tyberis, & ſcholæ beſtiarum. Iam ſi pectoribus ad trāſlucendum quandam ſpecularem materiam natura obduxiſſet, cuius non præcordia inſculpta apparerēt? ac noui Cæſaris ſcenam congiario diuidendo præſidentis, etiam illa hora, qua acclamant de noſtris annis,
Augeat tibi
Iuppiter annos.
Hæc Chriſtianus tam enuntiare non nouit, quandiu de nouo Cæſare optare. Sed uulgus inquis, ut uulgus, tamen Romani, nec illi magis depoſtulatores chriſtianorum quā uulgus. plane cæteri ordines pro authoritate religioſi ex fide, nihil hoſti cum de ipſo ſenatu, de equite, de Caſtris de palatiis ipſis ſpirant? Vnde Caſſii, & Nigri, & Albini, unde qui inter duas lauros obſident Cæſarem? unde qui ſaſcibus eius exprimendis palæſtricam exercent? unde qui armati palatium irrumpunt? Omnibus tot Sigeriis, atq; Parthenius audaciores de Romanis (niſi fallor) ideſt de nō Chriſtianis. atq; adeo omnes illi ſub ipſa uſq; impietatis eruptione, & ſacra faciebant pro ſalute imperatoris, & Genium eius deierabant, alii foris, alii itus, & utiq; publicorum hoſtium nomen chriſtianis dabant. Sed qui nunc ſceleſtarum partiū ſocii, aut plauſores quotidie reuelantur? poſt uindemiam paricidarum racematio ſuperſtes. quā recentiſſimis, & ramoſiſſimis laureis poſtes præſtruebant? quā elatiſſimis, & clariſſimis lucernis ueſtibula enubilabant? quàm cultiſſimis, & ſuperbiſſimis toris forum ſibi diuide-

bant? non ut gaudia publica celebrarent, ſed ut uota propria iam ediſcerent, & in aliena ſolēnitate exemplum, atq; imaginem ſpei ſuæ inaugurarent, nomen principis in corde mutantes. eadem officia dependunt. & qui Aſtrologos, & Aruſpices, & Augures, & Magos de Cæſarum capite conſultant. quas artes ut ab angelis deſertoribus proditas, & à Deo interdictas, ne ſuis quidem cauſis adhibent Chriſtiani, cui autem opus eſt perſcrutari ſuper Cæſaris ſalute, niſi à quo aliquid aduerſus illam cogitatur, uel optatur? aut poſt illam ſperatur, & ſuſtinetur? non enim ea mente de charis conſulitur, qua de dominis. aliter curioſa eſt ſolicitudo ſanguinis, aliter ſeruitutis.

Quod Chriſtiani æque omnes amant. *Caput* XXXVI.

SI hæc ita ſunt, ut hoſtes deprehendantur, qui Romani uocabantur, cur nos, qui hoſtes exiſtimamur, Romani negamur? Non poſſumus & Romani non eſſe, & hoſtes eſſe, cum hoſtes reperiantur, qui Romani habeantur? adeo Pietas, et Religio, & fides imperatoribus dedita non in huiuſmodi officiis conſiſtit, quibus & hoſtilitas magis ad uelamentum ſui poteſt fingi, ſed in iis moribus, quibus diuinitas imperat, tam uere, quā circa omnes neceſſe habet exhiberi. neq; enim hæc opera bonæ mentis ſolis imperatoribus debentur à nobis. nullum bonum ſub exceptione perſonarum adminiſtramus, quia nobis præſtamus, qui non ab homine, aut laudis,

aut præmij ex penſum captamus. ſed à Deo exactore et remuneratore indifferentis benignitatis. Idē ſumus imperatoribus, qui & uicinis noſtris. Male enim uelle, male facere, male dicere, male cogitare de quoquam ex æquo uetamur. quodcunq; nō licet in imperatorem, id nec in quenquā. quod in neminem, eo forſitan magis, nec in ipſum, qui per deum tantus eſt.

Ne malum contra malum. Cap. XXXVII.

SI inimicos, ut ſupra diximus, iubemur diligere, quem habebimus odiſſe? Item ſi læſi uicem referre prohibemur, ne de facto pares ſimus, quem poſſimus lædere? Nam de iſto ipſi recognoſcite. quoties enim in chriſtianos deſæuitis partim animis proprijs, ꝑtim legibus obſequentes? Quoties etiam præteritis uobis, ſuo iure nos inimicum uulgus inuadit lapidibus, & incendijs ipſi Bacchanalium furijs? nec mortuis parcunt chriſtianis, qn illos de requie ſepulturæ, de Aſylo quodam mortis, iam alios, iam nec totos auellant, diſſecent, diſtrahant. quid tamen de tam conſpiratis, tamq; denotatis, de tam animatis ad mortem uſq; pro iniuria repenſatis? quando uel una nox pauculis faculis largitatem ultionis poſſet operari, ſi malum malo diſpungi penes nos liceret. Sed abſit, ut aut igni humano uindicetur diuina ſecta, aut doleat pati, in quo probatur. ſi enim hoſtes extraneos, non tantum uindices occultos agere uellemus, deeſſet nobis uis numerorum, & copiarum? Plures nimirum Mauri, et Marcomani, ipſiq; Parthi, uel quantæcunq;

unius tamen loci & ſuorum finium gentes, quàm toti-us orbis externi ſumus? & ueſtra omnia impleuimus, urbes, inſulas, caſtella, municipia, conciliabula, caſtra ipſa, tribus, decurias, palatium, ſenatum, forum, ſola uobis relinquimus templa, cui bello non idonei, non prompti fuiſſemus? etiam impares copijs, qui tam libenter trucidamur? Si non apud iſtam diſciplinam magis occidi liceret, quàm occidere? potuimus & inermes nec rebelles, ſed tantummodo diſcordes ſolius diuortii inuidia, aduerſus uos dimicaſſe. Si enim tanta uis hominum in aliquem orbis remoti ſinum abrupiſſemus à uobis, ſuffudiſſet utiq; damnationem ueſtram, tot qualiumcunq; amiſſio ciuium, immo etiam & ipſa deſtitutione puniſſet. proculdubio expauiſſetis ad ſolitudinem noſtram, ad ſilentium reorum, & ſtuporem quendam, quaſi mortuæ urbis reliquas quæſiſſetis. quibus in ea imperetis. plures hoſtes, quàm ciues uobis remanſiſſent. nunc enim pauciores hoſtes habetis præ multitudine chriſtianorum penè omnium ciuium, penè omnes ciues chriſtianos habendo. Sed hoſtes maluiſtis uocare generis humani. Quis autem uos ab illis occultis, & uſquequaq; uaſtantibus mentes, & ualetudines ueſtras hoſtibus raperet? A' dæmoniorum incurſibus dico, quæ de uobis ſine præmio, ſine mercede depellimus. ſuffeciſſet hoc ſolum noſtræ ultioni, quod uacua exinde poſſeſſio immundis ſpiritibus pateret. porrò nec tanti præſidij compenſationem cogitantes non modo non moleſtum uobis genus, uerum etiam neceſſarium hoſtes iudicare maluiſtis, quia ſumus planè non generis humani, ſed potius tamen erroris.

Proinde nec paulo leuius inter licitas factiones ſectam iſtã deputari oportebat, à qua nihil tale committitur, quale de illicitis factionibus timeri ſolet. Niſi fallor enim prohibendarũ factionum cauſa de prouidentia conſtat, ac modeſtia publica, ne ciuitas in partes ſcinderetur, quæ res facile comitia, conſilia, curias, conciones, ſpectacula, etiam æmulis ſtudiorum compulſationibus inquietaret, cum iam & in quæſtu habere cœpiſſent uenalẽ, & mercenariam homines uiolentiæ ſuæ operam. At enim nobis omni gloriæ, & dignitatis ardore frigentibus nulla eſt neceſſitas cœtus, nec ulla magis res aliena, quã publica. Vnam omnes rempublicam cognoſcimus mũdum. Aeq; ſpectaculis ueſtris intantum renũtiamus, inquantum originibus eorum, quas ſcimus de ſuperſtitione conceptas, cum ipſis rebus, de quibus exiguntur, prætermimus. Nihil eſt nobis dictu, uiſu, auditu, cum inſania Circi, cum impudicitia theatri, cum atrocitate arenæ, cum xyſti uanitate. quo uos offendimus, ſi alias præſumimus uoluptates? Si oblectari nouiſſe nolumus, noſtra iniuria eſt, ſi forte noſtra nõ ueſtra. ſed reprobamus quæ placent uobis, nec uos noſtra delectant. Sed licuit Epicureis aliquam decernere uoluptatis ueritatem, ideſt animi æquitatem, & ampla negotia.

De diſciplina Chriſtianorum.
Caput XXXIX.

e. Dam iam nunc ipſe negotia Chriſtianæ factionis, ut qui mala refutauerim, bona oſtendam, corpus ſumus de conſcientia religionis, et diſciplinæ ueritate, & ſpei fœdere. Coimus in cœtum, & aggregationem, ut ad Deum quaſi manu facta precationibus ambiamus orantes. Hæc uis Deo grata eſt. oramus etiam pro imperatoribus, pro miniſtris eorũ, ac poteſtatibus, pro ſtatu ſeculi, pro rerum quiete, pro mora finis. coimus ad literarum diuinarum commemorationem, ſiquid præſentium temporum qualitas aut præmonere cogit, aut recognoſcere. Certe fidem ſanctis uocibus paſcimus, ſpem erigimus, fiduciam figimus, diſciplinam præceptorum nihilo minus inculcationibus denſamus. ibidem etiã exhortationes, caſtigationes, & cenſura diuina. Nam & iudicatur magno cum pondere, ut apud cæteros de dei conſpectu, ſummumq; futuri iudicij præiudicium eſt. Siquis ita deliquerit, ut à communicatione orationis, & conuentus, et omnis ſancti commertii relegetur, præſident probati quiq; ſeniores honorem iſtum non pretio, ſed teſtimonio adepti, neq; enim pretio ulla res dei conſtat, etiam ſiquod artis genus eſt, non de oneraria ſumma quaſi redemptæ religionis congregatur. Modicam unuſquiſq; ſtipem menſtrua die, uel cum uelit, & ſi modo poſſit, apponit. Nã nemo compellitur, ſed ſponte confert. Hæc quaſi depoſita pietatis ſunt, nam inde non epulis, nec potaculis, nec in gratiis uoratrinis diſpenſatur, ſed egenis alendis, humãdisq; et pueris, ac pupillis re, ac parentibus deſtitutis, ætateq; domitis ſenibus. Item naufragis, & ſiqui in metallis, & ſiqui

in inſulis, uel in cuſtodijs duntaxat ex cauſa Dei *ſectæ, alumni confeſſionis ſuæ ſunt.* Sed *eiuſmodi uel maxime dilectionis operatio notam nobis meruit penes quoſdam.* Vide *inquiunt, ut inuicem ſe diligant, ipſi enim inuicem oderunt, et pro alterutro mori ſunt parati.* Ipſi *enim ad occidendum alterutrum paratiores erunt.* Sed *et quod fratres nos uocamus, non aliâs (opinor) inſaniunt, quàm quod apud ipſos omne ſanguinis nomen de affectatione ſimulatum eſt. fratres etiam ueſtri ſumus iure naturæ matris unius, et ſi parum homines uos, quia mali fratres.* At *quanto dignius fratres & dicuntur, & habentur, qui unum patrem deum agnouerunt, qui unum ſpiritum biberunt ſanctitatis, qui de uno utero ignorantiæ eiuſdem ad unam lucem expirauerint ueritatis, ſed eo fortaſſe minus legitimi exiſtimamur, quia nulla de noſtra fraternitate tragœdia exclamat, uel quia ex ſubſtantia familiari fratres ſumus, quæ penes uos ferè dirimit fraternitatem.* Itaq; *qui animo, animaq; miſcemur, nihil de rei cõmunicatione dubitamus. omnia indiſcreta ſunt apud nos, præter uxores.* In *illo loco conſortium ſoluimus, in quo ſolo cæteri homines conſortium exercent. qui non amicorum ſolummodo matrimonia uſurpant, ſed et ſua amicis patientiſſime ſubminiſtrant. ex illa (credo) maiorum, & ſapientiſſimorum diſciplina,* Græci Socratis, & Romani Catonis. *qui uxores ſuas amicis communicauerunt, quas in matrimonium duxerant, liberorum cauſa, & alibi creandorum, neſcio quidem an inuitas, quid enim de caſtitate curarent, quam mariti tam facile donauerant?* O *ſapientiæ atticæ,* o R

manæ grauitatis exemplum, Leno eſt Philoſophus, & Cenſor, quid ergo mirum, ſi tanta caritas conuiolatur? Nam & cœnulas noſtras præter quàm ſceleris infames, ut prodigas ſugillatis, de nobis ſcilicet Diogenis dictum eſt. Megarenſes obſonant, quaſi craſtina die morituri. Sed ſtipulam quis in alieno oculo facilius perſpicit, quàm in ſuo trabem. Tot tribubus, & curijs, & decurijs ructantibus aceſcit aer, alijs cœnaturis creditor erit neceſſarius herculanarum decimarũ, pollinctorum ſumptus ſtabularij ſupputabunt, Apaturijs Dionyſij myſterijs atticis coquorum delectus indicitur. ad fumum cœnæ Serapicæ ſparteoli excitabuntur, de ſolo triclinio chriſtianorum retractatur. cœna noſtra de nomine rationem ſuam oſtendit uocatur ἀγάπη id, quod dilectio penes græcos eſt, quantiſcunq; ſumptibus conſtet, lucrum eſt pietatis nomine facere ſumptum, ſiquidem inopes quoſq; refrigerio iſto iuuamus, non qua penes uos paraſiti affectant ad gloriam famulãdæ libertatis ſub authoramento uentris inter contumelias ſaginandi, ſed qua penes Deum maior eſt contemplatio mediocrium. Si honeſta cauſa eſt conuiuij, reliquum ordinem diſciplinæ æſtimate, quid ſit de religionis officio, nihil utilitatis niſi modeſtiæ admittit, non prius diſcumbitur, quàm oratio ad deum prægustetur, editur quantum eſurientes capiunt. Bibitur q̃tũ pudicis eſt utile, ita ſaturantur, ut qui meminerint etiã per noctem adorandum Deum ſibi eſſe. Ita fabulantur, ut qui ſciant dominum audire, poſt aquã manualem, & lumina, ut quiſq; de ſcripturis ſanctis, uel de proprio ĩgenio põt, prouocatur ĩ mediũ Deo canere, hinc

probatur quo biberit. Aeque oratio conuiuiū dirimit, inde diſceditur nō in cateruas cæſionum, neq; in claſſes diſcurſationum, nec in eruptiones laſciuiarum, ſed ad eandem curam modeſtiæ, & pudicitiæ, ut qui non tam cœnam cœnauerint, quā diſciplinam. Hæc coitio Chriſtianorū merito ſane illicita, ſi illicitis par, merito damnanda, ſi quis de ea queritur, eo titulo, quo de factionibus querela eſt, in cuius perniciem aliquando conuenimus? Hoc ſumus congregati, quod & diſperſi: hoc uniuerſi, quod & ſinguli, neminem lædentes, neminem contriſtantes, cum probi, cum boni coeūt, cum pij, cum caſti congregantur, non eſt factio dicenda, ſed curia. At è contrario illis nomen factionum accommodandum eſt, qui in odium bonorum, & proborū conſpirant, qui aduerſum ſanguinem innocentium cō clamant, prætexentes ſane ad odii defenſionem illam quoq; uanitatem, quod exiſtiment omnis publicæ cladis, omnis popularis incommodi Chriſtianos eſſe cauſam. ſi Tyberis aſcendit in mœnia, ſi Nilus non aſcendit in arua, ſi cœlum ſtetit, ſi terra mouit, ſi fames, ſi lues, ſtatim Chriſtianus ad Leonem acclamatur, tantos ad unum. Oro uos ante Tiberiū, ideſt ante Chriſti aduentum, quantæ clades orbem, & urbem ceciderunt. Legimus Hierapolim, & Delon, & Rhodon, et Con, inſulas multis cum millibus hominum peſſum abiiſſe. Memorat, & Plato maiorem Aſiæ, & Africæ terram Atlantico mari ereptam. Sed & mare Corinthium terræmotus ebibit, & uis undarum Lucaniā Italiæ abſciſſam in Siciliæ nomen relegauit. Hæc utiq; non ſine iniuria incolentium accidere potuerunt.

ubi uero tunc non dicam Deorũ ueſtrorum contemptores chriſtiani? ſed ipſi dii ueſtri, cum totum orbem cataclyſmus aboleuit? uel, ut Plato putauit, campeſtre ſolummodo? poſteriores enim illos clade diluuii conteſtantur ipſæ urbes, in quibus nati, mortuíq; ſunt, etiã quas condiderunt, neq; enim aliâs in hodiernum manerent, niſi & ipſæ poſthumæ cladis illius. Non dum iudæum ab Aegypto, examem Paleſtina ſuſceperat, nec iã illic Chriſtianæ ſectæ origo conſederat, cum regiones, ac fines eius Sodoma, & Gomora igneus imber excuſſit. olet adhuc incendio terra, & ſiqua illic arborum poma oriantur oculis tenus, cæterum contacta cineraſcunt. ſed nec Thuſcia iam tunc, atq; Cãpania de Chriſtianis querebantur, cum Vulſinios de cœlo, Pompeios de ſuo monte profudit ignis, nemo adhuc Romæ Deum uerũ adorabat, cum Annibal apud Cannas per Romanos annulos cædes ſuas modio metiebatur. omnes dii ueſtri ab omnibus colebantur, cũ ipſum Capitolium Senones occupauerunt.

De aduerſis urbium. Caput XL.

ET bene, quod ſiquid aduerſi accidit urbibus, ædium clades, templorumq́;, & mœnium fuerunt, ut iam hoc reuincam non à deis euenire, quia & ipſis euenit. Semper & humana gens male de Deo meruit, primo quidem ut inofficioſa eius, quem cum intelligeret ex parte, non requiſiuit, ſed & alios inſuper ſibi commentaret. dehinc q̃d non inquirendo innocentiæ magiſtrum, & nocentiæ iudicem, & exactorem, omnibus uitiis, & criminibus

incoluit. Cæterum ſi requiſiſſet, ſequebatur, ut cogno ſceret requiſitum, & recognitum obſeruaret. & obſer uatum magis propitium experiretur, quã iratum. Eundem ergo nunc quoq; ſcire debet iratum, quem et retro ſemper prius quã Chriſtiani nominarentur, quibus bonis utebatur ante editis quã Deos ſibi finge ret, cur non ab eo etiam mala intelligat euenire, cuius bona eſſe non ſenſit? Illius rea eſt, cuius & ingrata. etiam tamen ſi priſtinas clades comparemus, leuiora nunc accidunt, ex quo Chriſtianos à Deo orbis acce pit. Ex eo enim & innocentia ſeculi iniquitates tem perauit, & deprecatores Dei eſſe cœperunt. Deniq; cum ab imbribus æſtiua hyberna ſuſpendunt, & an nus in cura eſt, uos quidẽ quotidie paſti, ſtatimq́; prã ſuri balneis, & cauponis, et lupanaribus operati Aquilitia Ioui ĩmolatis. Nudipedalia populo denuntia tis, cœlum apud Capitolium quæritis, nubila de laquearibus expectatis, auerſi ab ipſo & Deo, & cœlo. Nos uero ieiunijs aridi, & omni continentia aſper ſi, ab omni uitæ fruge dilati, in ſacco, & cinere uolutantes inuidia cœlum tundimus, deum tangimus, & cum miſericordiã extorſerimus, Iupiter honoratur.

Quod Deus ſpernitur, & ſtatuæ adorantur. Caput XLI.

Vos igitur importuni rebus humanis, uos rei publicorum incommodorum, uos malorum illices. ſemper apud uos ſpernitur. ſtatuæ adorantur. Etenim credibilius haberi debet eũ iraſci, qui negligatur, quã qui coluntur. An'ne illi ini

quiſſimi,ſi propter Chriſtianos etiam cultores ſuos lædunt,quos ſeparare deberẽt à meritis Chriſtianorũ? hoc inquitis,& in Deum ueſtrum repercutere eſt. ſiquidem & ipſe patiatur propter profanos etiã cultores ſuos lædi. admittite prius diſpoſitiones eius, & non retorquebitis. Qui enim ſemel æternum iudiciũ deſtinauit, poſt ſeculi finem,non præcipitat diſcretionem,quæ eſt conditio iudicii ante ſeculi finem. Aequalis eſt interim ſuper omne hominum genus, & indulgens, & increpans, communia uoluit eſſe commoda profanis, et incommoda ſuis,ut pari conſortio omnes & lenitatem eius,& ſeueritatem experiremur. quia hæc ita didicimus apud ipſum. diligimus lenitatem,metuimus ſeueritatem,uos contra utranq; deſpicitis. etiã ſequitur,ut omnes ſeculi plagæ nobis, ſorte in admonitionem,uobis in caſtigationem à Deo obueniant. At qui nos nullo modo lædimur, in primis,quia nihil noſtra refert in hoc æuo niſi de eo quã celeriter excedere. Dehinc quia ſiquid aduerſi infligitur,ueſtris meritis deputatur. Sed & ſi aliqua nos quoq; perſtringunt,ut uobis cohærentes lætamur magis recognitione diuinarum prædicationum confirmantium ſcilicet fiduciam,& fidem ſpei noſtræ. Si uero ab eis,quos colitis,omnia uobis mala eueniunt noſtri cauſa, quid colere perſeueratis tam ingratos, tam iniuſtos? qui magis uos in dolorem Chriſtianorum iuuare,& aſſerere debuerant,quos ſeparare deberent à meritis chriſtianorum.

Contra eos,qui infructuoſos dicebant Chriſtianos. Caput LXII.

ſEd alio quoq; iniuriarum titulo poſtula-
mur, & infructuoſi in negotiis dicimur. quo pacto homines uobiſcum degentes, eiuſdem uictus, habitus, inſtructus, eiuſdem ad uitam neceſſitatis? neq; enim Brachmanæ, aut Indorum Gymnoſophiſtæ ſumus ſyluicolæ, et exules uitæ. Meminimus gratiam nos debere Domino Deo creatori. nullum fructum operum eius repudiamus, planè temperamus, ne ultra modum, aut perperam utamur. Itaq; non ſine foro, non ſine macello, non ſine balneis, tabernis, officinis, ſtabulis, nundinis ueſtris, cæteriſq; commertiis cohabitamus in hoc ſeculo. Nauigamus et nos uobiſcum, & militamus, & ruſticamur, & mercamur, proinde miſcemus artes, opera noſtra publicamus uſui ueſtro. Quomodo infructuoſi uideamur negotijs ueſtris, cum quibus, & de quibus uiuimus non ſcio. Sed ſi cerimonias tuas non frequento. Attamen illa die homo ſum. Non lauor diluculo ſaturnalibus, ne & noctem, & diem perdam. Attamen lauor honeſta hora, & ſalubri, quæ mihi & calorem, & ſanguinem ſeruet. Rigere, & pallere poſt lauacrum mortuus poſſum. non in publico Liberalibus diſcumbo, quod beſtiarijs ſuprema cœnantibus mos eſt. Attamen ubĩ de copijs tuis cœno, non emo capiti coronam, quid tua intereſt emptis nihilo minus floribus quomodo utar? puto gratius eſſe liberis, & ſolutis, & undiq; uagis. Sed et ſi in coronam coactis non coronam naribus admouimus, uiderint qui per capillum odorantur, ſpectaculis non conuenimus, quæ tamen apud illos cœtus uenditantur, ſi deſyderauero libẽtius de propriis locis

ſumere,

ſumere, planè non emimus? Si Arabiæ queruntur, ſciãt Sabæi pluris, & carioris ſuas merces Chriſtianis ſepeliendis profligari, quã dijs fumigandis. certe inquitis templorum uectigalia quotidie decoquunt. ſtipes quotus quiſq; iam iactat. Non ſufficimus & hominibus, & dijs ueſtris mendicantibus opem ferre. Nec putamus alijs quã petentibus impertiendum. Deniq; porrigat manum Iupiter, & accipiat. cum interim plus noſtra miſericordia inſumit uicatim, quã ueſtra religio templatim. Sed cætera uectigalia gratias chriſtianis agent ex fide dependentibus debitum, quo alieno fraudando abſtinemus, ut ſi ineatur quantum uectigalibus pereat fraude, & mendacio ueſtrarum profeſſionum, facile ratio haberi poſſit unius ſpeciẽ querela compenſata pro cõmodo cæterarum rationũ.

Qui de Chriſtianis conquerantur. Cap. XLIII.

Planè confitebor, qui conqueruntur. nam ſiqui forte uere de ſterilitate Chriſtianorum conqueri poſſunt, primi erunt Lenones, perductores, aquarioli, tum ſicarij, uenenarij, magi, item aruſpices, arioli, mathematici, his infructuoſos eſſe magnus fructus eſt. & tamen quodcunq; diſpendium eſt rei noſtræ, per hanc ſectam cum aliquo præſidio compenſari poteſt. Quantos habetis non dico, qui iam de uobis dæmonia excutiant, non dico iam qui pro uobis quoq; uero Deo preces ſternant, quia forte non creditis, ſed à quibus nihil timere poſſitis?

Quantum incommodi resp. patiatur ex morte innocentium Chriſtianorum. Cap. XLV.

At enim illud detrimentum reipublicæ tā grande quā uerum nemo circunſpicit. illā iniuriam ciuitatis nullus expendit, cum tot iuſti impendimur, cum tot innocentes erogamur, ueſtros enim iam conteſtamur actus, qui quotidie iudicandis cuſtodiis præſidetis. qui ſententiis elogia diſpūgitis. tot à uobis nocentes uariis criminum elogiis recenſentur, quis illic ſicarius? quis manticularius? qs ſacrilegus? aut corruptor? aut lauantiū prædo? quis ex illis etiam chriſtianus aſcribitur? aut cum chriſtiani ſuo titulo offeruntur, quis ex illis etiam talis, quales tot nocentes de ueſtris ſemper æſtuat carcer? de ueſtris ſemper metalla ſuſpirant. de ueſtris ſemper beſtiæ ſaginantur. de ueſtris ſemper munerarii noxiorum greges paſcunt. Nemo illic Chriſtianus, niſi plane tantum chriſtianus, aut ſi & aliud iam non chriſtianus.

De innocentia chriſtianorum. Cap. XLVI.

Nos ergo ſoli innocentes. Quid mirum, ſi neceſſe eſt? Enimuero neceſſe eſt. innocentiam à deo edocti, & perfecte eam nouimus, ut à perfecto magiſtro reuelatā, & fideliter cuſtodimus, ut ab incontemptibili diſpenſatore mandatam. uobis autem humana æſtimatio innocentiam tradidit, humana item damnatio imperauit. Inde

nec plene adeo timendæ eſtis diſciplinæ ad innocentiæ ueritatem. tanta eſt prudentia hominis ad demonſtrandum bonum, quanta authoritas ad exigendum, tam illa fiſcalis, quàm iſta contemni. Atque adeo quid plenius dicere non occides, an docere ne iraſceris quidem? Quid perfectius prohibere adulterium? an etiam ab oculorum ſolitaria concupiſcentia arcere? quid eruditius de maleficio? an de maliloquio interdicere? quid inſtructius iniuriam non permittere? an nec uicem iniuriæ ſinere? dum tamen ſciatis ipſas quoque leges ueſtras, quæ uidentur ad innocentiam pergere, de diuina lege, ut antiquiore ferme mutuatas? Diximus iam de Moſis ætate, Sed quanta authoritas legum humanarum, cum iſtas euadere homini contingat, et plerunq; in admiſſis deliteſcere, & aliquando contemnere inuoluntate, uel neceſſitate delinquendi recogitat etiam pro breuitate ſupplicij cuiuslibet, non tamen ultra mortem remanſuri. Sic & Epicurus omnem cruciatum, dolorem'q; depretiat, modicum quidem contemptibilem pronuntiando, magnum uero non diuturnum, enim uero nos qui ſub Deo omnium ſpeculatore diſpungimur, quiq; æternam ab eo pœnam prouidemus, merito ſoli innocentiæ occurrimus. & pro ſcientiæ plenitudine, & pro latebrarum difficultate, & pro magnitudine cruciatus non diuturni, uerum ſempiterni, eum timentes, quem timere debebit et ipſe, qui timentes iudicat, Deum non proconſulem timentes conſtituimus (ut opinor) aduerſus omnium criminum intentionem, quæ chriſtianorum ſanguinem flagitat. oſtendimus totum ſtatum noſtrum, & quibus modis pro-

bare poſſimus ita eſſe, ſicut oſtendimus, ex fide ſcilicet, & antiquitate diuinarum literarum. Item ex confeſſione ſpiritalium poteſtatum, quis nos reuincere audebit? non arte uerborum, ſed eadem forma, qua probationem conſtituimus de ueritate. Sed dum unicuiq; manifeſtatur ueritas noſtra, interim icredulitas dum de bono ſectæ huius obducatur, quod uſu iam, & de commertio innotuit, non utiq; diuinum negotium exiſtimat, ſed magis philoſophiæ genus. eadem inquit, & philoſophi monent, & profitentur, innocentiã, iuſtitiam, patientiam, ſobrietatem, pudicitiam. Cur ergo quibus comparamur de diſciplina, proinde illis nõ adæquamur ad licentiam, impunitatemq; diſciplinæ? uel cur & illi, ut pares noſtri, non urgentur ad officia, quæ nos obeuntes periclitamur? Quis enim philoſophum ſacrificare, aut deierare, aut lucernas meridie uanas proferre compellit? Quinimmo & Deos ueſtros palã deſtruunt, & ſuperſtitiones ueſtras cõmentarijs quoq; accuſant laudantibus uobis. pleriq; etiam in principes latrant ſuſtinentibus uobis, & facilius ſtatuis, et ſalariis remunerantur, quã ad beſtias pronuntiantur, ſed merito philoſophi, non enim chriſtiani cognominantur. Nomen hoc philoſophorum dæmonia non fugat, quidni? cum ſecundum Deos philoſophi dæmonas deputent. Socratis uox eſt, ſi dæmonium permittat. Idem & cum aliquid de ueritate ſapiat Deos negans. Aeſculapio tamen gallinaceum pro ſecari iam in fine iubebat, credo ob honorem patris eius, quia Socratem Apollo ſapientiſſimum omnium cecinit. O' Apollinem inconſyderatũ. ſapientiæ teſtimo

nium reddidit ei uiro, qui negabat Deos eſſe. inquantum odium flagrat ueritas, intantum qui eam ex fide præſtat, offendit. qui autem adulterat, & affectat, hoc maxime nomine gratiam pangit, apud inſectatores ueritatis qua illuſores, & corruptores. Mimicæ Philoſophi affectant ueritatem, & affectando corrũpunt, ut qui gloriam captant. chriſtiani eam neceſſario appetunt, & integre præſtant, ut qui ſaluti ſuæ curant, adeoneq; de ſcientia, neq; diſciplina, ut putatis, æquamur. Quid enim Thales ille princeps phyſicorum ſciſcitanti Crœſo de diuinitate certum renunciauit? commeatus deliberandi ſæpe fruſtratus. deum quilibet opifex Chriſtianus & inuenit, & oſtendit. & exinde totum, quod in Deo quæritur, re quoq; aſſignat. licet Plato affirmet factitatorem uniuerſitatis, neq; inueniri facilem, et inuentum enarrari in omnes difficilem. Cæterum ſi de pudicitia prouocemur, lego partem ſententiæ atticæ in Socratem corruptorem adoleſcentium pronuntiatam. Sexum nec fœmineum mutat chriſtianus. noui & Phrynen meretricem Diogenis ſupra recubantis ardorem ſubantem. Audio & quẽdam Speuſippum de Platonis ſchola in adulterio periiſſe. Chriſtianus uxori ſuæ ſoli maſculus naſcitur. Democritus excæcãdo ſemetipſum, quod mulieres ſine concupiſcentia aſpicere non poſſet, & doleret, ſi non eſſet potitus, incontinentiam emendatione profitetur. At chriſtianus ſaluis oculis fœminam uidet, animo aduerſus libidinẽ cæcus eſt. Si de probitate defendam, ecce lutulentis pedibus Diogenes ſuperbos Platonis toros alia ſuꝑbia deculcat. Chriſtianus nec in pau

perem ſuperbit. Si de modeſtia certem, ecce Pythagoras apud Thurios, Zenon apud Prienenſes tyrannidem affectant, Chriſtianus uere nec ciuitatem. Si de æquanimitate congrediar, Lycurgus ἀποκαρτέρησιν optauit, quod leges eius Lacones emendaſſent, chriſtianus etiam damnatus gratias agit. Si de fide comparem, Anaxagoras depoſitum hoſtibus denegauit, chriſtianus etiã extra fidelis uocatur. Si de ſimplicitate conſiſtam, Ariſtoteles familiarem ſuum Hermiam turpiter loco excedere fecit, chriſtianus nec inimicum ſuũ lædit. Idem Ariſtoteles tam turpiter Alexandro regendo potius adulatur, quàm Plato à Dionyſio uentris gratia uenditatur, Ariſtippus in purpura ſub magna grauitatis ſuperficie nepotatur, & Hippias, dum ciuitati inſidias diſponit, occiditur. hoc pro ſuis omni atrocitate diſſipatis, nemo unquam tentauit chriſtianus. ſed dicet aliquis etiam de noſtris excedere quoſdam à regula diſciplinæ. deſinunt tum chriſtiãi haberi penes nos. philoſophi uero illi cum talibus factis in nomine, & in honore ſapientiæ perſeuerant, adeo quid ſimile philoſophis, et chriſtianis? græciæ diſcipulus, & cœli famæ negotiator, et uitæ uerborum, & factorum operator, & rerum ædificator, & deſtructor, Amicus, & inimicus erroris, ueritatis interpolator, & integrator, & expreſſor, & furator eius. & cuſtos antiquior omnibus ueritas (ni fallor) & hoc mihi proficit antiquitas præſtructa diuinæ literaturæ, quo facile credam theſaurum eam fuiſſe poſteriori cuiq; ſapientiæ. & ſi non onus tamen uoluminis temperarem, etiam excurrerem in hanc quoq; probationem. Quis poetarum, quis ſophiſtarum, qui non

omnino de prophetarum fonte potauerit? Inde igitur philoſophi ſitim ingenij ſui rigauerunt, ut quæ de noſtris habent, ea nos comparent illis. Inde (opinor) & à quibuſdam quoque eiecta philoſophia, à Thebanis dico, à Spartiatis, et Arguis, dum à ueſtra conantur. & homines gloriæ (ut diximus) & eloquentiæ ſolius libidinoſi, ſiquid in ſanctis ſcripturis offenderunt, digeſtis, ex improſtituto curioſitatis ad propria uerterũt, neque ſatis credentes diuina eſſe quo minus interpolarent, neque ſatis intelligentes, ut adhuc tunc ſub nubila etiam ipſis iudæis obumbrata, quorum propria uidebantur. Nam & ſiqua ſimplicitas erat ueritatis, eò magis ſcrupuloſitas humana fidem aſpernata mutabat, per quod incertum miſcuerunt etiam quod inuenerant certum. Inuentum enim ſolummodo deum, non ut inuenerant, diſputauerunt, ut & de qualitate, & de natura eius, & de ſede diſceptent. Alij incorporalem aſſeuerant, alij corporalem, ut tam Platonici quàm Stoici, alij ex atomis, alij ex numeris. Sicut Epicurus, & Pythagoras, alij ex igne, qualiter Heracleto uiſum eſt. & Platonici quidem curantem rerum, contra Epicurei otioſum, & inexercitum, &, ut ita dixerim, neminem humanis rebus poſitum uero extra mundũ. Stoici, qui figuli modo extrinſecus torqueat molẽ hãc intra mundũ. Platonici, q gubernatoris exẽplo intra illud maneat, qđ regat. ſic & de ipſo mundo natus, innatus'ue ſit, deceſſurus mã ſurus'ue ſit uariant, ſic et de aíæ ſtatu, quã alij diuinã et æternã, alij diſſolubilẽ contendunt, ut quis ſenſit, ita intulit, aut reformauit. Nec mirum ſi uetus inſtrumentum ingenia philoſopho

rum interuerterunt, ex horum ſemine & noſtram hanc nouitiolam paraturam uiri quidam ſuis opinionibus ad philoſophicas ſententias adulterauerunt, & de una uia obliquos multos tramites, & inexplicabiles ſciderunt. Quod ideo ſuggeſſerim, ne cui nota uarietas ſectæ huius in hoc quoq; nos philoſophis adæquare uideatur, & ex ueritate defenſionum uindicet ueritatem, expedite autem præſcribimus adulteris noſtris illam eſſe regulam ueritatis, quæ ueniat à Chriſto, tranſmiſſa per comites ipſius, quibus aliquãto poſteriores diuerſi iſti commentatores probabũtur. omnia aduerſus ueritatem de ipſa ueritate conſtructa ſunt, operantibus æmulationem iſtam ſpiritibus erroris. ab iis adulteria huiuſmodi ſalutaris diſciplinæ ſuborta, ab his quædam etiam fabulæ immiſſæ, quæ diſſimilitudine fidem infirmarent ueritatis, uel etiã, ſi poſſent, euincerent, ut quis ideo non putet chriſtianis credendum, quia nec poetis, & philoſophis, uel ideo magis poetis, & philoſophis exiſtimet credendũ, quia non chriſtianis. Itaq; & ridemur Deum prædicantes iudicaturum. Sic enim & poetæ, et philoſophi tribunal apud inferos ponunt. Si gehennam comminemur, quæ eſt ignis arcani ſubterraneus ad pœnam theſaurus, proinde decachinamur. Sic enim & Pyriphlegethon apud mortuos amnis eſt, & ſi paradiſum nominemus locum diuinæ amœnitatis recipiendis ſanctorum ſpiritibus deſtinatum, materia quadam igneæ illius Zonæ à notitia orbis communis ſegregatum, elyſii campi fidem occuparunt. Vnde hæc oro uos philoſophis, aut poetis tam conſimilia non niſi de noſtris ſa

cramentis,ut de prioribus? Ergo fideliora ſunt noſtra magisq; credenda,quorum imagines quoq; fidem in ueniunt de ſuis ſenſibus. Iã ergo ſacramenta noſtra imagines poſteriorum habebuntur,quod uerum for ma non ſuſtinet,nunquam enim corpus umbra, aut ueritatem imago præcedit. Age iã ſiquis philoſophus affirmet,ut ait Laberius de ſententia Pythagoræ, ho minem fieri ex mulo.colubrum ex muliere,& in eã opinionem omnia argumenta eloquij uirtute detorſerit,non ne & ſenſum mouebit,& fidem infiget etiã ab animalibus abſtinendi? Propterea perſuaſum quis habeat,ne forte bubulã de aliquo proauo ſuo obſonet. At enim chriſtianus,ſi de homine hominem,ipſumq; de Caio Caiũ reducere repromittat,lapidibus magis, nec ſaltem cædibus à populo exigetur? ſi quæcunq; ratio præeſt animarum humanarum reciprocandarum in corpora,cur non in eandem ſubſtantiam redeant, cum hoc ſit reſtitui id eſſe,quod fuerat? Iã non ipſæ ſunt,quæ fuerant,quia non potuerunt eſſe quod non erant,niſi deſinant eſſe quod fuerant. Multis etiam lo cis exoptio opus erit, ſi uelimus ad hanc partem laſcã uire,quis inquã beſtiam reformari uidit? ſed de noſtra magis defenſione,qui proponimus multo utiq; dignius credi hominem ex homine rediturum,quẽlibet pro quolibet,dum eadem qualitas animæ in eandem reſtauretur conditionem, & ſi non effigiem, certe qa ratio reſtitutionis deſtinatio iudicij eſt,neceſſario idem ipſe,qui fuerat, exhibebitur,ut boni,ſeu contrarij meriti iudicium,à Deo referat. Ideoq; repræſentabũtur, & corpora,quia neq; pati quicquam poteſt anima ſola

ſine materia ſtabili, ideſt carne, eo quod omnino de iudi cio Dei pati debent. Animæ non ſine carne meruerūt, intra quam omnia egerunt, ſed quomodo inquis, diſſo luta materia exhiberi poteſt? Conſydera temetipſum ô homo, & fidem rei inuenies. Recogita quid fueris ante quàm eſſes, utiq; nihil, meminiſſes enim, ſiquid fuiſ ſes. Qui ergo nihil fueras, prius quàm eſſes, idem nī hil fueris, cum eſſe deſieris, cur non poſſes eſſe rurſus de nihilo eiuſdem authoris uoluntate, qui te uoluit eſſe ex nihilo? Quid noui tibi eueniet? qui non eras, factus es. cum iterum non eris, fies. Redde rationem, ſi potes, qua factus es, & tunc requires, qua fies. Et tamen faci lius utiq; fies, quod fuiſti aliquando, quia æque non difficile factus es, quod nunquam fuiſti aliquando. Dubitabitur, credo, de Dei uiribus, qui tantum corpus hoc mundi de eo, quod non fuerat, non minus quàm de morte uacationis, & inanitatis impoſuit animatum ſpi ritum omnium animarum animatione ſignatum, & ipſum humanæ reſurrectionis exemplum in teſtimonium nobis. Lux quotidie interfecta reſplendet, & te nebræ pari uice decedendo ſuccedunt, ſydera defuncta uiueſcunt, tempora ubi finiuntur, incipiunt. fructus conſumantur, & redeunt, certe ſemina non niſi corrupta, & diſſoluta fœcundius ſurgunt, omnia per eundo ſeruantur, omnia de interitu reformantur. Tu homo tantum nomen, ſi intelligas te, uel de titulo Pythiæ dicens dominum omnium morientium, reſurgentiumq; ue ad hoc morieris, ut pereas. ubicunq; reſolutus fuerus, quæcunq; te materia deſtruxerit, hauſerit, aboleue rit, in nihilum prodegerit, reddet te. eius eſt nihilum

ipſum, cuius & totum. ergo inquitis, ſemper moriendũ erit, & ſemper reſurgendum. ſi ita rerum dominus deſtinaſſet, ingratis experieris conditionis tuæ legem. At nunc non aliter deſtinauit, quàm prædicauit, quæ ratio uniuerſitatem ex diuerſitate compoſuit, ut omnia æmulis ſubſtantiis ſub unitate conſtarent ex uacuo, et ſolido, ex animali, & inanimali, ex comprehenſibili, & incomprehenſibili, ex luce, & tenebris, & ipſa uita, & morte eadem æuum quoq; iſta deſtinata diſtincta conditione conſeruit, ut prima hæc pars, ab exordio rerum quã incolimus, temporali ætate ad finem defluat. Sequens uero, quam expectamus, in infinitam æternitatem propagetur. Cum ergo finis, & limes medius, qui interhiat, affuerit, ut etiam mundi ipſius ſpecies transferatur æque temporalis, quæ illi diſpoſitioni æternitatis aulæi uice oppanſa eſt, tunc reſtituetur omne humanum genus ad expungendum, quod in iſto æuo boni, ſeu mali meruit, et exinde depẽdendũ in immenſam æternitatis ꝑpetuitatẽ. Ideóq; nec mors, iã nec rurſus, ac rurſus reſurrectio. Sed erimus ijdem, qui nũc, nec alij poſt Dei qdem cultores apud Deũ ſemper ſuperinduti ſubſtantia propria æternitatis. Profani uero, & non integre ad Deũ in pœna æque iugis ignis habentes ex ipſa natura eius diuinam ſcilicet ſubminiſtrationẽ incorruptibilitatis. Nouerunt & philoſophi diuerſitatẽ arcani, et publici ignis. Ita lõge alius eſt ꝗ uſui humano, alius, ꝗ iudicio Dei apparet. ſiue de cœlo fulmina ſtringens, ſiue de terra ꝑ uertices montiũ eructans. non. n. aſſumit, quod exurit, ſed dũ erogat, reparat. adeo manent montes ſemper ardentes, et ꝗ de cœlo

tangitur ſaluus eſt,ut nullo iam igni decinere ſcat. et hoc erit teſtimonium ignis æterni. hoc exemplum iugis iudicii,pœnam nutrientes montes utuntur,& durant. Quid nocentes,& Dei hoſtes? hæc ſunt,quæ in nobis ſolis præſumptiones uocantur,in philoſophis, & poetis ſummæ ſcientiæ, & inſignia ingenia. Illi prudentes,nos inepti. Illi honorãdi,nos irridendi. immo eo amplius & puniendi. falſa nunc ſint,quæ tuemur,& merito præſumptio, attamen neceſſaria, inepta,attamen utilia. Siquidem meliores fieri coguntur, qui eis credunt metu æterni ſupplicii,& ſpe æterni refrigerii. itaq; non expedit falſa dici, nec inepta haberi,quæ expedit uera præſumi. nullo titulo damnari licet quæ proſunt omnino. In uobis itaq; præſumptio eſt hæc ipſa,quæ damnat utilia. proinde nec inepta eſſe poſſunt, certe & ſi falſa,et inepta,nulli tamen noxia, nam & multis aliis ſimilia, quibus nullas pœnas irrogatis,uanis, & fabuloſis inaccuſatis, & impunitis, ut innoxiis. Sed in eiuſmodi, ſi utiq; irriſioni adiudicandum eſt, non gladiis, & ignibus, & crucibus, & beſtiis,de qua iniquitate ſæuitiæ non modo cæcum hoc uulgus exultat,& inſultat,ſed et quidam ueſtrũ quibus fauor uulgi de iniquitate captatur, gloriãtur, non quaſi totum, quod in nos poteſtis,noſtrum ſit arbitrium. certe,ſi uelim,chriſtianus ſum, tunc ergo me damnabis,ſi damnari uelim. cum uero quod in me potes, niſi uelim, non potes,iam meæ uolũtatis eſt,quod potes non tuæ poteſtatis. proinde et uulgus uane de noſtra uexatione gaudet. proinde enim noſtrum eſt gaudium,quod ſibi uindicant,qui malunt damnari,quã

à Deo excidere. contra illi, qui nos oderunt, dolere nõ gaudere debebant conſecutis nobis quod eligimus. Er go inquitis, cur querimini, quod uos inſequamur, ſi pati uultis, cum diligere debeatis, per quos patimini? quod uultis plane uolumus pati, uerum eo more, quo & bellum miles. nemo quippe libens patitur, cum & trepidare, & periclitari ſit neceſſe, tamen & prælia‑ tur omnibus uiribus, & uincens in prælio gaudet, qui de prælio querebatur, quia & gloriam conſequitur, & prædam. prælium eſt nobis, quod prouocamur ad tribunalia, ut illic ſub diſcrimine capitis pro ueritate certemus. Victoria eſt autem pro quo certaueris, ob tinere. ea uictoria habet & gloriam placendi Deo, & prædam uiuendi in æternum, ſed obducimur certe, cum obtinuimus, ergo uicimus, cum occidimur, deniq; e‑ uadimus, cum obducimur. Licet nunc ſarmenticios, & ſemiſſios appelletis, quia ad ſtipitem dimidii aſſis re‑ uincti ſarmentorum ambitu exurimur. Hic eſt habi‑ tus uictoriæ noſtræ. Hæc palmata ueſtis. tali curru triumphamus. merito itaq; uictis nõ placemus. propte rea enim deſperati, & perditi exiſtimamur. Sed hæc deſperatio, & perditio pene uos in cauſa gloriæ, et fa mæ uexillum uirtutis extollunt. Mutius dextram ſuã libens in ara reliquit. O ſublimitas animi. Empedo cles totum ſe ſe Catanenſium ætneis icendiis donauit. O uigor mentis. Aliqua Carthaginis conditrix rogo ſe ſecundum matrimonium dedit. O præconium ca ſtitatis, Regulus ne unus pro multis hoſtibus uiueret, toto corpore cruces patitur. O uirum fortem, & in ca ptiuitate uictorẽ. Anaxarchus cum in exitiũ ptiſanæ

pilo contūderetur, tunde, tunde diebat Anaxarchi ſol lem. Anaxarchum enim non tundis. O' philoſophi magnanimitatem, qui tali de ſuo exitu etiam iocabatur. omitto, qui cū gladio, proprio, alio'ue genere mor tis mitiore de laude pepigerunt. Ecce enim & tormen torum certamina coronantur à uobis. Attica meretrix carnifice iam fatigato, poſtremo linguam ſuam comeſtam in faciem tyranni ſæuientis expuit, ut expueret & uocem, ne coniuratos confiteri poſſet, ſi etiā uicta uoluiſſet. Zeno Eleates conſultus à Dionyſio, quid nā philoſophia præſtaret, cum reſpondiſſet contemptum mortis, impaſſibilibus flagellis tyranni obiectus ſententiam ſuam ad mortem uſq; ſignabat. certe Laconū flagella ſub oculis etiam hortantium propinquorum acerbata. tantum honor eſt tolerantiæ. deinde conſerunt, quantum ſanguinis fuderint. O' gloriam licitā, quia humanam, cui nec præſumptio perdita, nec per ſuaſio deſperata reputatur. in contemptu mortis, et atrocitatis omni modo animi tantum pro patria, pro im perio, pro amicitia pati permiſſum eſt, quantum pro Deo non licet. & tamen illis omnibus et ſtatuas diffunditis, & imagines inſcribitis, & titulos inciditis. æternitatem, quantum de monimentis poteſtis, ſcilicet præſtatis, & ipſis quodammodo mortuis reſurrectionem. hanc qui ueram à Deo ſperat, ſi pro Deo patiatur, inſanus eſt. Sed hoc agite boni præſides meliores multo apud populum, ſi illis chriſtianos imolaueritis. cruciate, torquete, damnate, atterite nos. Probatio eſt enim innocentiæ noſtræ iniquitas ueſtra. Ideo nos hæc pati Deus patitur. Nam et proxime ad lenonem da-

mnando chriſtianam, potius quã ad leonem, confeſſi eſtis labem pudicitiæ apud nos atrociorem omni pœna, & omni morte reputari, nec quicquã tamen profuit. Exquiſitior quæq; crudelitas ueſtra, illecebra eſt magis ſectæ. Plures efficimur, quoties metimur à uobis. ſemen eſt ſanguis chriſtianorum. multi apud uos ad tolerantiam doloris, & mortis hortantur, ut Cicero in Thuſculanis, ut Seneca in fortuitis, ut Diogenes, ut Pyrron, ut Calinicus. Nec tamen tantos inueniunt uerba diſcipulos, quãtos chriſtiani factis docendo. Illa ipſa obſtinatio, quã exprobratis, magiſtra ẽ. Quis enim non contemplatione eius concutitur ad requirendum quid intus in re ſit? Quis nõ, ubi requiſiuit, accedit? ubi acceſſit, pati exoptat? ut Dei gratiam redimat, ut omnem ueniam ab eo compenſatione ſanguinis ſui expediat? omnia enim huic operi delicta donantur. Inde eſt, quod ibidem ſententiis ueſtris gratias agimus, ut eſt æmulatio diuinæ rei, et humanæ. cum damnamur à uobis, à Deo abſoluimur.

FINIS

* AA BB CC DD EE FF Omnes ſunt quaterniones, præter * duernionem.

VENETIIS IN AEDIBVS ALDI, ET ANDREAE SOCERI MENSE APRILI. M. D. XV.

AL DVS

BIBLIOTECA NAZ.
ROMA
VITTORIO EMANUELE